

રખે વહે માતા

સંશયાત્મા વિનશ્યતિ । ભગવત ગીતા

લેખક પ્રકાશક

વલ્લભજી નરભેરામ શાસ્ત્રી

આયુર્વેદ હીપાકર

મંચાલક : વિશાળ જોષધ ભંડાર

પાટણી (જી. અમદાવાદ)

કીંમત રૂ. ૧-૪-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કાવિયોગ્ય વિભાગ]

અનુક્રમ

29173

કિંમત ૧.૪૦

ગ્રંથનામ

૨જ વર્ણનામ

કાલિ

૨૪૬

વૈવ જાહવજી નરભેરામ શાસ્ત્રીનાં લખેલાં

બીજાં પુસ્તકો

૧ અનુભૂત યોગાવલી

ઉપયોગી પ્રયોગોનો સંગ્રહ આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવેલો છે. વીજ વર્ણના અનુભવમાં જે ઓપધો રત્ન જેવાં કાષ્ઠ પણ વખતે ગુણથી યાજા ન હો એવા પ્રયોગો ગુરુપ્રસાદી રૂપે દેશાટનથી મળેલા અને જે અનેક વખત વાપરવાથી ખાતરી થયેલી, એવા, પિતા પુત્રને પણ ન આપે, અને જે પ્રયોગો બનાવી વૈદ્ય દવાખાનામાં વાપરે તે જશ અને ધનની પ્રાપ્તિ કરાવે, છતાં બનાવવામાં સહેલા, હરકાષ્ઠ માણસ બનાવી શકે એવા સો પ્રયોગો આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવેલ છે. આ પુસ્તકમાં બતાવેલા પ્રયોગો સોએ સો ટકા ફળિમૂત થયેલા છે. ક્ષીંમત માત્ર પ્રચાર માટે રૂ. ૦-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૩-૦ જીડું.

૨ સંતતિ સંયમન

આજકાલ હિંદુસ્તાનમાં સંતતિ વધતી જતી હોઈ તેનો પ્રશ્ન દેશને મુંઝવી રહ્યો છે. માત્ર દશ વરસના ગાળામાં હિંદની વસતિમાં જે કરોડનો વધારો થયો છે. આર્થિક સ્થિતિને તથા સ્ત્રીઓની આર્થિક સ્થિતિને પણ કેટલીક વખત નવી સુવાવડ અને પ્રજા આહત રૂપ થઈ પડે છે. જેથી કુદરતી રીતે કે કૃત્રિમ રીતે પ્રજા થતી બંધ કરવી એ અત્યારના સંયોગોમાં આવશ્યક છે કે કેમ, એ વિષયના સંબંધમાં, ચર્ચા કરી છે. બર્થ કંટ્રોલના વનરપતિ, વિદેશી અને કુદરતી ઉપાયો બતાવ્યા છે. ક્ષીંમત માત્ર રૂ. ૦-૬-૦ પોસ્ટેજ રૂ. ૦-૨-૦ અલગ.

૩ શીતળા

હિનાળાની ઋતુમાં દરેક દેશમાં શીતળા—ખળીયાનો વ્યાધિ ફાટી નીકળે છે અને હમરો બાળકો એ મરજનાં ભોગ બની, દર વરસે સેંકડોની સંખ્યામાં મૃત્યુ પામે છે. અનેક આંખે આંધળાં, પગે લુધાં અને ખોડખાપણુવાળાં આ દરદથી બને છે. છતાં જૂની રીતીથી આ રોગને રોગ નહિ માનતાં દેવ માની કોઈ પણ જાતનો ઉપાય કરતા નથી, તે બાબત ઉપર અમે આજે દશ વરસથી ખૂબ પ્રયાસ આદર્યો છે અને એના માટે સ્વતંત્ર પુસ્તક લખી, લોકોમાંથી ખોટી અંધશ્રદ્ધા નાબૂદ કરી, યોગ્ય ઉપચાર તરફ વાળ્યા છે. શીતળા નીકળી ગયા પછી રહી જતા કેટલાક વ્યાધિઓમાં અમારા અનુભવી ઉપાયો બતાવીને આ પુસ્તકને અત્યંત ઉપયોગી બનાવ્યું છે. આ પુસ્તક દળદાર અને ઉપયોગી હોવા છતાં પ્રચાર માટે તેની કીંમત માત્ર રૂ. ૦-૨-૦ રાખી છે. તેમ જ કોઈ પણ પ્રદેશમાં શીતળાનો મરજ ચાલતો હોય અને ત્યાંની જનતામાં વહેંચવા કોઈ સેવાબાવી હિંમતવાળા ગૃહસ્થ વધુ નકલો ખરીદે તો કીંમતમાં એથી પણ ઘટાડો કરવામાં આવે છે. પોસ્ટેજ એક આનો જુદું સમજવું.

અંદ્રોદય એટલે શું ?

આજે આયુર્વેદની અમૂલ્ય વસ્તુ અંદ્રોદય એ એક વેપારની વસ્તુ બની ગઈ છે; અને એના મોટા નામને લઈ વેપારીઓ તથા ચૈદો, બળતી વસ્તુ અંદ્રોદયના નામે વેચી, અનેકમણે નફો પ્રાપ્ત કરે છે. જનતા માત્ર માને છે કે અંદ્રોદય (મકરધ્વજ) એ દેશી વૈદ-કની બહુ ઉમદા બનાવટ છે. પરંતુ સેંકડે હપ ટકા મનુષ્યને ખબર નથી કે અંદ્રોદય કાને કહી શકાય ! એથી ‘અંદ્રોદય’ ઉપર સ્વતંત્ર પુસ્તક લખવામાં આવ્યું છે; જેમાં ઉત્તમ અંદ્રોદય કાને કહી શકાય તે દર્શાવવા ઉપરાંત તે બનાવવા માટે અમારા અનુભવની એવી અસર

રૂપરેખા દોરી છે કે હરકોષ્ઠ માણસ જાને ચંદ્રોદય બનાવી શકે. કોઈ પણ જાતની ગુરુગમ રાખ્યા સિવાય ચંદ્રોદય બનાવવાનો સરલ માર્ગ બતાવનાર આવું પુસ્તક આજસુધી પ્રગટ થયું નથી. કીંમત માત્ર રૂ. ૦-૪-૦ પોસ્ટેજ સવાઆનો જુદું.

નવદંપતીને !

પરણીને સાસરે જતી નવોદાના અંતઃકરણમાં, સંસારસાગરમાં હંપલાવતાં, તેને પાર ઉતરવાના અનેક વિચારો અટવાય છે. સામ-રની પરિપાટી ઉપર ઝળી, જમણી બાજુએ નમતું નાવ અને તેથી બેમાફનાં અંતઃકરણની જે સ્થિતિ હોય છે તેવી રીતે આ નવો-દાના અંતઃકરણમાં વિચારોનાં ઢંઢ જગૃત હોય છે. એ સંસારમાંથી પાર પામવા માટે અનેક વિકટ પ્રશ્નોનો ઉકેલ આ પુસ્તકમાં બતાવ્યો છે. બાઈ પરદેશે છે, બહેનનાં લગ્ન થાય છે. તેને પત્રો લખી, પતિ પત્નીને સંસારકેડીની લાલ જતી ધરી, માર્ગસૂચન કરનાર બાઈ, તથા પ્રભુતામાં પગલાં માંડવા તૈયાર થતા દિયરને પત્રો લખનાર બોમ્બ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કર્યા સિવાય જે ચર્ચા અને ઉપદેશ આપે છે, તે વાચકના મન ઉપર કોઈ જુદી જ છાપ પાડે છે. સંપૂર્ણ દળદાર, ટાંઠટક ઉપર ભાવવાહી ચિત્ર સાથે આકર્ષક અને ઉપયોગી આ પુસ્તક બન્યું છે. કીમત માત્ર રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ તથા આના જુદું.

વિશાળ આપધભંડાર-પાટડી (જી. અમદાવાદ)

શાસ્ત્રીય રીતે હાથખરલથી બનતી

આયુર્વેદિક ઔષધીઓ માટે

વિશાળ ઔષધ ભંડાર

એ એક પ્રામાણિક સંસ્થા છે.

જ્યાં વિદ્વાન અને ક્રિયા કુશળ વૈદ્યની બતી દેખરેખ

નીચે દરેક બતની ભરમો, રસો, રસાયનો, અવલેહો,

આસવો, ગુટીકાઓ, ચુર્ણો, વગેરે સેંકડો દવાઓ

મશીનરીની સહાયતા સિવાય તૈયાર થાય છે.

દેશભરના વૈદ્ય ને ડાક્ટરો, પોતાનાં દવા-

ખાનાંઓમાં વાપરે છે: ગૃહસ્થો કુટુંબમાં

ઉપયોગ કરે છે. દવાની ઉત્તમતા માટે

સર્ટીફિકેટો તેમ જ સંમેલનો અને

પ્રદર્શનો તરફથી સોના-રૂપાના

ચાંદ મળેલા છે. ભાવ તાલ

જાણવા સૂચીપત્ર

મંગાવો.

મેનેજર :—

શ્રી વિશાળ ઔષધ ભંડાર

પાટડી. જી. અમદાવાદ.

ર ખે વ હે મા તા

સંશયાત્મા વિનશ્યતિ. . . ભગવદગીતા

લેખક અને પ્રકાશક :

વૈદ્ય બ્રહ્મવજ્ર નરભિરામ શાસ્ત્રી

“ આયુર્વેદ હીવાકર ”

અનુભૂત યોગાવલીઃ સંતતિ સંયમનઃ શીતળાઃ ચંદ્રોદય એટલે
શું ? : નવ દંપતિને : પુત્રદા અને પારણું : વગેરેના લેખક અને

સંચાલક : વિશાળ ઔષધ ભંડાર

પાટ ડી. (જી. અમદાવાદ)

તૃતીયાવૃત્તિ

સંવત ૧૯૮૬

પ્રત ૧૦૦૦

સને ૧૯૩૯

મૂલ્ય :

કાચું પુઠું રૂ. ૧-૪-૦

પાકું પુઠું રૂ. ૧-૮-૦

આસ્વામીત્વના સર્વ હક્ક
જાપાની સ્વાધીન છે.

ગુજરાત રાજ્યના
સરકારી પ્રિન્ટિંગ-પ્રેસ
૨૧૮૮૬

વડોદરા સરકારે પાતાના રાજ્યનાં
પુસ્તકાલયો માટે મંજૂર કર્યું છે.

મુદ્રક : ચંદુલાલ જેઠાલાલ બ્યાસ
મુદ્રણસ્થાન : સ્વામિ મુદ્રણાલય : રાણપુર

અર્પણ

તેને

જે શુભ કાર્ય કરવાની સદ્બુદ્ધિ
આપી પ્રેરણા કરે છે.

એ સત્, ચિત્ત, આનંદધન પરમ કૃપાળુ
પરમાત્માને ચરણે આ ત્રીજી આવૃત્તિ ધરું છું.

ભિન્ન ભિન્ન જણાતા આત્માઓમાં
વસી રહેલા દયાધન પરમાત્માનો

દીન સેવક

વૈદ્ય જાદવજી નરભીરામ શાસ્ત્રી

ત્રીજી આવૃત્તિ માટે ચતુર્કિંચિત

પૂરમ ચૈતન્યમય ભગવાનની ઇચ્છા વગર કોઈ પણ કાર્ય બની શકતું નથી. ‘રખે વહેમાતા’ માટે પણ એ અદ્ભુત શક્તિ જ કારણરૂપ બની છે એમ હું માનું છું. અને તેની કૃપાથી જ છ મહિનાની અંદર આજે તેની ત્રીજી આવૃત્તિ વાચકવૃન્દના કરકમળમાં મૂકવાને હું સાગ્યશાળી બન્યો છું.

આ પુસ્તકનો કોઈ એવી શુક્તવંતી ધડીએ પ્રારંભ થયો છે કે તેની આવૃત્તિ પ્રકટ થતાની સાથે જ ચપોચપ ઉપડી જાય છે. આ ત્રીજી આવૃત્તિના પણ અગાઉથી સેંકડો ગ્રાહકો થયા છે, અનેક બુક-સેલરો તરફથી ઓર્ડરો નોંધાયા છે, વડોદરા સરકારે તેને રાજ્યનાં પુસ્તકાલયો માટે મંજૂર કર્યું છે, તેમજ મેસર્સ એ. એચ. બીલ્કરની જાણીતી કંપનીએ પોતાનાં રેલ્વે સ્ટેશનો ઉપરનાં સ્ટોલોમાં પણ ‘રખે વહેમાતા’ રાખ્યું છે. એટલે ધણા દુકા સમયમાં આ ત્રીજી આવૃત્તિ ખલાસ થઈ જશે તથા એકાદ-બે મહિનામાં જ ચોથી આવૃત્તિ મુદ્રણચક્ર પર જશે.

‘રખે વહેમાતા’માં શું છે? એનો મારે નિર્દેશ કરવાની કશી પણ જરૂર નથી. આ પુસ્તક જેના જેના હાથમાં આવ્યું છે તે દરેક વાંચીને તેની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરે છે. આ છે તો વૈશકનો મંચ.

છતાં તેને સમયોચિત દાખલા દર્શાવે સાથે વણી લખેને આયુર્વેદના સિદ્ધાંતો પ્રસ્થાપિત કરી એવો રસથી તરખોળ બનાવવામાં આવ્યો છે કે આજ સુધીમાં તેના વાંચનાર લગભગ ત્રીશ હજાર માનવીઓ તેને પોતાનો પ્રિય ગ્રંથ માની રહ્યા છે. તેઓ તેની પ્રશંસા કરે છે. એટલું જ માત્ર નહિ પરંતુ 'રખે વહેમાતા' પુસ્તક વાંચનાર નિર્ભય બનેલ છે, સ્વાવલંબી બનેલ છે. તે પોતે વ્યાધિમુક્ત રહી, મિથ્યા વહેમથી મુક્ત બની, સાચા વ્યાધિને પિછાણનાર બની, સેંકડોનાં દરદારને દફ કરવામાં તેણે સદાય કરી છે. એ રીતે 'રખે વહેમાતા'નો વાચક દરેકને નિર્ભય આરોગ્યગિરિના શિખર ઉપર લઇ જનાર સાચો સોમીયો બને છે.

પરંતુ મારે 'રખે વહેમાતા'ને વિષે આટલું બે શા માટે કહેવું જોઈએ ? હું તો દરેક બાળુ-બનિનીને આ પુસ્તક વાંચવા, વિચારવા અને તેમાંનાં સૂત્રોને આચારમાં મૂકવાનો આગ્રહ કરું, અને નિનિત ભાવે એટલી નિક્ષા માગું કે તેઓ હિન્દની સાચી સેવા કરવાને માટે 'રખે વહેમાતા'ને ધન-ધર અને કર-કર પ્રતિમાન બનાવે, તેના પ્રચાર વધારે, દરેક બાઈ પોતાના મિત્રને, દરેક બહેન પોતાની સાહેબીને આ પુસ્તક એકવાર વાંચી જવાનો ખાસ આગ્રહ કરે, તો 'રખે વહેમાતા' જરૂર પોતાના મધુર નાદથી અનેક આર્તજનોનાં દુઃખ દૂર કરવાને ભાગ્યશાળી બની શકે.

આ પુસ્તક ૫૦૦ પૃષ્ઠનું હોવા છતાં ખરેખર સસ્તું બન્યું છે, અને તેને સસ્તું રાખવાને માટે ત્રણ-ત્રણ આવૃત્તિ થયા પરોપકાર-દ્રષ્ટિથી વિમૂષિત બનેલા સાચા શ્રીમંતોએ મને સુંદર મદદ કરી છે. આવા જ્ઞાનવારિને વહેતું રાખવા માટે સખી દિલના સજ્જનોએ મને જો મદદ ન કરી હોત તો હું 'રખે વહેમાતા'ને આટલું સસ્તું બનાવી શક્યો ન હોત, તેને રાજ્યોના મહેલથી માંડીને ગરીબોની ગુંબડી સુધી પહોંચાડી શક્યો ન હોત.

જમત માનવીને સરજે છે, એ ન્યાયે 'રખે વહેમાતા'ની લેખ-
માળા 'બહુરૂપી'માં શરૂ થઈ અને તે પુસ્તક રૂપે પ્રકટ થઈ ત્યારથી
તેણે મારી યોગ્યતાને પ્રકાશમાં મૂકી છે, એ વસ્તુનો હું પ્રાંજલપણે
સ્વીકાર કરું છું. સેંકડો નહિ, હજારો માનવીઓના સંસર્ગમાં આવ-
વાનો, લાખો મનુષ્યોની સેવા કરવાનો મને મોડો મળ્યો છે, અને
અનંત માનવીઓના માનસમાં રહેલી પ્રથમ વિભૂતિનો સાચો અભ્યાસ
મને સંપાદનાર 'રખે વહેમાતા' છે.

શરીર તો નાશવંત છે. પરંતુ કૃતકર્મની સુવાસ પાછળ ફારે
છે. હું કાંઈ ધનવાન નથી, મધ્યમ સ્થિતિમાં હજારેલો માનવપ્રાણી
છું. મનુષ્યશરીર વડે બીજી સેવા તો મારાથી કંઈ બની શકી હોત
કે જેવું સ્મરણ હું પાછળ મૂકતો જાત? પરંતુ મારા અંતરાત્મામાં
રહેલા સદ્ગુણ ઉપરનો ગુમતાનો અચળા ઉઠારી લઈ, જે મારા હૃદયમાં
હતું તે જગત સામે મૂકીને હું કૃતકૃત્ય બન્યો છું. અને ભગવાન
કૃષ્ણ જેમ સુદામાના તાંદુલનો સ્વીકાર કર્યો, તેમ એ વિરાટશરીર-
ધારી ભગવાનના અંશ સમાં અનંત માનવીઓએ તેમની સમક્ષ મેં
જે કાંઈ રમૂ કપડું તેને અપનાવ્યું છે, એ બાણી મારું હૃદય પરમા-
નંદમાં ગરકાવ બને છે.

સામાન્ય રીતે વૈદ્યો પોતાની ગુપ્ત વિદ્યા પોતાના અનુજ્ઞે-બાળકો
માટે જ રાખી મૂકે છે, મારી એ દૃષ્ટિ નથી. મેં તો 'વસુધૈવ
કુટુમ્બકમ્'ની ભાવના નજર સામે રાખી છે. એ જ્ઞાને પાંત્રીશ
કરોડમાં પહોંચાડવાના કાર્યમાં દરેક બાઈ-બહેન પોતાનો બનતો
ફાળો આપી, આ પુરતકનો પ્રચાર વધારે એવી એમની પાસે પુનઃ
એક વાર નમ્રભાવે બિદ્યા માગી લઉં છું.

પાટડી
આશીન: દીપાવલી
સંવત ૧૯૬૫

ભારતવર્ષની નિર્ભેજ નિરોગીતાને
ઝંખનાર
વૈદ્ય બ્રહ્મણ નરસેરામ શાસ્ત્રી

એક વિહંગાવલોકન

‘રખે વહેમાતા’ એ લેખમાળાને પુસ્તકરૂપે પ્રકટ કરાવી બહુરૂપીના તંત્રીશ્રીએ આયુર્વેદના એક ઉત્તમ કાટિના પ્રકાશનને જનતા-જનાદાનની સેવામાં અર્પણ કર્યું છે. સાથે સાથે એ લેખમાળાને સાદી લોકમોગ્ય ભાષામાં પ્રવાહિત કરવાની તત્પરતા માટે તેના વિદ્વાન લેખકને પણ અનેક ધન્યવાદ ધટે છે.

‘રખે વહેમાતા’ની સાહિત્યસરિતામાંથી અનેક રંગ્યુ હૃદયોએ રસાસ્વાદ કરી અમૂલ્ય આશ્વાસન મેળવ્યું હશે. અનેક સદૃશોને તેમાંથી ઉપચારપદ્ધતિની નવીન છાયાઓ સાંપડી હશે. અનેક કુટુંબોએ એ લેખમાળામાંથી વિવિધ વ્યાધિઓ માટે અનેક પ્રકારનાં સૂચનો મેળવ્યાં હશે. તેમજ ‘ફલાણુનો ફલાણુ વ્યાધિ તો ‘રખે વહેમાતા’ના અમુક લેખમાં વર્ણવ્યા મુજબનો જ છે, માટે એમાં આપેલા ઉપચારો અજમાવી તો જુઓ!’ એમ કહેતાં ઘણાને સાંભળ્યાં હશે. છતાં એ લેખમાળાની કિંમત એટલામાં નથી. એનું મૂલ્યાંકન અન્ય દૃષ્ટિએ પણ કરવું જરૂરી છે.

આજકાલ વિશુદ્ધ આયુર્વેદને વેગ મળે તેવું નિર્ભેળ સાહિત્ય મુજરાતભરમાં સાંપડવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે. વિરલ પ્રકાશનો અવારનવાર થયાં કરે છે, પરંતુ તેથી ગુજરાતમાં સાહિત્યની ખોટ પુરાતી નથી. બાકી સામાન્ય વૈદકીય સાહિત્યની દૃષ્ટિએ આધુનિક પ્રકાશનોમાં મૌલિક તત્ત્વ એછું જ નજરે પડે છે. આજે જે સાહિત્ય ફળવાયલા અને બિનફળવાયલા વાચક સમક્ષ આરોગ્ય અને ઉપચારના નામે મૂકવામાં આવે છે તે ફળ પશ્ચિમની વિચારસરણીથી સંગોપાંગ ભરપૂર છે. ફળ ઉછીનું આણેલું, તરજુમીઆ સાહિત્ય

આને વૈદ્યકીય જગતમાં શિષ્ટ સાહિત્ય તરીકે પ્રવેશ પામ્યું છે. આયુર્વેદની વિચારસરણીથી કેવળ ઉલટી દિશામાં આજનો સાહિત્ય-પ્રચાર પગભર બન્યો છે. દોષ કાને દેવો ? પ્રકાશકાને કે લેખકાને ?

પ્રકાશક ધણું કરીને બે દૃષ્ટિબિન્દુઓથી પ્રેરાઈ પોતાનાં પ્રકાશનો જનતા સમક્ષ મૂકે છે. એક તો ગ્રામ્યઆરોગ્યનો પ્રશ્ન દેશને મુંઝવી રહ્યો છે, માટે તે દિશામાં સસ્તા સહિત્યનો પ્રચાર કરી જનતાની સેવા કરવી; અને સાંથે સાથે નવીન દિશામાં જનતાની અભિરુચિ કેળવી પ્રકાશનો માટે નવીન ક્ષેત્ર ઉલ્લુક કરવું. પ્રચારની આ દૃષ્ટિએ પાશ્ચાત્ય વૈદ્યકીય સાહિત્યસરણીને પાછલાં પાંચ વર્ષમાં ઉત્તરોત્તર અધિક વેગ મળી રહ્યો છે. પરિણામે જનતામાં આયુર્વેદના સિદ્ધાન્તો પ્રતિ ઉપેક્ષા વધતી ચાલી છે અને એનો પડો પાશ્ચાત્ય ચિકિત્સાને લોકપ્રિય બનાવવામાં પડતો જાય છે.

આવી એક નિરાશાજનક પળે ‘બહુરૂપી’એ ‘રમે વહેમાતા’ની લેખમાળાને પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવાનું સાદસ કરીને સામાન્ય જનતાની રસવૃત્તિને એક સુયોગ્ય દિશામાં પલટો આપ્યો છે. રત્નોને શોધવાં એ ઝવેરીનું કર્તવ્ય છે. ન રત્ન મન્વિષ્યતે મૃગ્યતે હિતત્ । એ મહા કવિ કાળીદાસના સુભાષિતને સેવાભાવી પ્રકાશકાએ અપનાવવું ઘટે છે. સુયોગ્ય લેખકાને શોધીને પ્રકાશમાં મૂકવામાં પ્રકાશનની અને પ્રકાશકની સાચી કિંમત છે. યોજકસ્તત્ર દુર્લભ । ‘યોજના કરનાર જવદ્દે જ મળે છે.’ એ કહેવત ઘણું અર્થ સાચી છે. આ દૃષ્ટિએ પણ ‘બહુરૂપી’ના તંત્રીશ્રીને અમારા ધન્યવાદ છે. વૈધરાજ જલદજલ્લાઈની પ્રસ્તુત લેખમાળાને યોગ્ય પ્રકાશક ન મળ્યા હોત તો આયુર્વેદનાં અણુમોલ્કાં રત્નોથી ઝળાંઝળાં થઈ રહેતી એ રત્નાવલિ આટલી વહેલી અને આટલી વિશાળ ‘લોકમોગ્ય’ ન બની શકી હોત. આવા સાહિત્યની ગુજરાતને જરૂર છે. આ જરૂર ચીરકાળ સુધી રહેવાની છે. આ પ્રકારની ઉચ્ચપ્રતિભા કરવાના એક નવ્ર પ્રયત્નમાં પ્રોત્સાહક બાઈ શ્રી ચંદુલાલ

જેઠાલાલ વ્યાસે પોતાના સુપુત્રના અકાળ અવસાનના વિકટ પ્રસંગોમાંથી પસાર થવાની અણીની વેળાએ પણ ‘રખે વહેમાતા’ના પ્રવાહને અરખલિત પુસ્તક રૂપે સંગ્રહ્યો છે તેને માટે પ્રસ્તુત પ્રકાશન વધુ સ્પૃહણીય બન્યું છે.

‘રખે વહેમાતા’ની લેખમાળા સર્વાંગસુંદર છે. લેખકે આયુર્વેદની મર્યાદા જરાએ ઉલ્લંઘી નથી. દૃષ્ય રોગની ચિકિત્સાનાં મર્મો સારી પેઠે સમજીને લેખકે કલમ ઉપાડી છે. ચિકિત્સાની દૃષ્ટિએ કેવળ તે વિષયનું જ્ઞાન જ ખસ નથી; ચિકિત્સક માત્ર જ્ઞાની અને કુશાગ્રબુદ્ધિનો હોય તો તે ખસ નથી. તે જ્ઞાની, બુદ્ધિમાન ઉપરાંત આયુર્વેદનો મર્મજ્ઞ-તત્વને જાણનાર હોય તો પણ તે પૂરતું નથી; દરદી કાંઈ એકલા જાનથી રીઝતો નથી; કેવળ બુદ્ધિમાન વૈદ્યથી તેને સંતોષ થતો નથી; આયુર્વેદના મર્મને જાણનાર વિદ્વાનના સાનિધ્ય માત્રથી જ તેને શાન્તિ મળતી નથી; દરદી તો તેને મુંઝવતાં અનેક અકથ્ય ચિહ્નોને સહજમાં સમજી જનાર, તેના દેયામાં પેસી, તેના હૈયાની વાત પલકવારમાં પિછાની જનાર, તેના માનસને સુયોગ્ય રીતે સમજનાર, અનુભવી અને વિદ્વાન વૈદ્યની ઝંખના કરે છે. તેનો મનોભાવ સમજી શકનાર સદૈવ સફળતા પામે છે.

ભગવાન ચંક કહે છે કે, ‘જ્ઞાન અને બુદ્ધિરૂપી ઝળહળતી જ્યોતિ વડે આયુર્વેદના મર્મને જાણનાર સદૈવ જો રોગીના અંતરાત્મામાં પ્રવેશીને વ્યાધિનાં સૂક્ષ્મ કારણોને શોધવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી તો તે વ્યાધિની ચિકિત્સા યોગ્ય રીતે કરી શકતો નથી.’ *

‘રખે વહેમાતા’ના લેખક દરદીના મનોભાવને સમજવા-સમજાવવા પ્રયત્ન કરે છે. વાતચીતમાં દરદીના સંબંધીઓને સંતોષી અનુકૂળ વાતાવરણની જમાવટ કરે છે. આયુર્વેદનાં મૌલિક ધોષોની

* જ્ઞાનબુદ્ધિ પ્રદીપેન યોનાવિશતિ તત્ત્વવિત્ ।

આતુર સ્યાન્તરાત્માનં ન સ રોગાંશ્ચિકિત્સ્યતિ ॥

વખતોવખત ચર્ચા કરી-આયુર્વેદને અન્ય 'પથી'ઓની દૃષ્ટિએ ચર્ચા કરદી અને તેના ઉપચારકોનાં હૃદયોને પોતાના એ અર્થવાદથી જીતી સમ, 'શ્રદ્ધા'ના તત્ત્વને સમજાવવા બનાવે છે. આ રીતે આયુર્વેદ તરફ ભાવ ઉત્પન્ન કરી, હરદીના હૃદયમાં વૈદ્ય તરિકે પોતાનું સ્થાન લે છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ તેઓ 'જ્ઞાનબુદ્ધિ પ્રદીપ' વડે હરદીના અંતરાત્મામાં પ્રવેશીને આશાનો પ્રકાશ ફેલાવે છે. આ દિશામાં લેખક સિદ્ધહસ્ત છે એમ સમજાય છે.

સાથે સાથે એક મહત્ત્વની વસ્તુ તરફ જતાસુઓનું લક્ષ્ય ખેંચવું જ રહ્યું.

'રખે વહેમાતા'ના લેખક 'ચરી', 'પથ્ય' ઉપર વખતોવખત ભાર મૂકે છે. એ વસ્તુ વિચારણીય છે. પિંડ અને બ્રહ્માંડ બન્નેય પંચ મહાભૂતોનાં બનેલાં છે. પિંડ અને બ્રહ્માંડનાં સર્વ ઘટક દ્રવ્યો પંચભૂતાત્મક છે.

આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ અને પૃથ્વી એ પંચમહાભૂતો છે. પંચભૂતાત્મક માનવપિંડમાં જે મહાભૂતો વધ્યાં હોય તેને ઘટાડવાં અને ઘટવાં હોય તેને વધારવાં, અને એ રીતે ભૌતિક દેહનાં પંચભૂતાત્મક દ્રવ્યોની સમતા જાળવવી એ આરોગ્યનો મૌલિક સિદ્ધાન્ત છે. 'વધ્યાં ઘટવાં તેને કરવા બરાબર' એ આયુર્વેદનું રહસ્ય સૂત્ર છે ! દ્રવ્ય માત્ર પંચભૂતાત્મક છે અને વિવિધ દ્રવ્યોમાં મીઠા, ખાટા, તુરો, ખારા, તીખા અને કડવા એ છ રસો જોવામાં આવે છે. પૃથ્વી અને જળ તત્ત્વના અધિકાંશથી મીઠો રસ બને છે.

પૃથ્વી	અને	અગ્નિ	તત્ત્વના	"	ખાટો	"
પૃથ્વી	અને	વાયુ	તત્ત્વના	"	તુરો	"
જળ	અને	અગ્નિ	તત્ત્વના	"	ખારો	"
અગ્નિ	અને	વાયુ	તત્ત્વના	"	તીખો	"
આકાશ	અને	વાયુ	તત્ત્વના	"	કડવો	રસ બને છે.

ખાટા, ખારા અને તીખા રસોથી પિત્ત પ્રકાપે છે.

મીઠા, ખાટા અને ખારા રસોથી કફ પ્રકાપે છે.

તીખા, તુરા અને કડવા રસોથી વાયુ પ્રકાપે છે.

કડવા, તીખા અને તુરા રસોથી કફની શાન્તિ થાય છે.

મીઠા, ખાટા અને ખારા રસોથી વાયુની શાન્તિ થાય છે.

તુરા, કડવા અને મધુર રસોથી પિત્તની શાન્તિ થાય છે.

પૃથ્વીતત્ત્વ અને જલતત્ત્વપ્રધાન ' કફ ' છે. કફ પાર્થિવ અને જલીય દ્રવ્ય છે. માટે કફની વૃદ્ધિમાં પૃથ્વીતત્ત્વ અને જલતત્ત્વના અધિકાંશના બનેલા મીઠા, ખાટા અને ખારા રસો ત્યજવા યોગ્ય છે.

અગ્નિતત્ત્વ એ સ્વયં ' પિત્ત ' છે. પિત્ત એ આગ્નેય છે. માટે પિત્તની વૃદ્ધિમાં અગ્નિતત્ત્વપ્રધાન ખાટા, ખારા અને તીખા રસોને ભોજનમાંથી બાતલ રાખવા જ હિતાવહ છે.

આકાશ અને વાયુતત્ત્વ ' વાત ' દોષ હોય છે. માટે આકાશ અને વાયુ પ્રધાન તીખા તુરા અને કડવા રસોને વાયુના પ્રકાપમાં ન જ લેવા હજી છે.

કફની વૃદ્ધિમાં કડવા, તીખા અને તુરા રસો વાપરવાથી કફ શમે છે. પિત્તપ્રધાન વ્યાધિમાં તુરા, કડવા અને મધુર રસવાળાં દ્રવ્યો જ માફક આવે છે. વાત પ્રધાન પરિસ્થિતિમાં મીઠા, ખાટા અને ખારા રસો ઠીક પડે છે, વાતદોષ એથી શમે છે.

ભગવાન ચક્ર કહે છે કે ' જે વૈદ્ય રસોના વિકલ્પોને જાણે છે, દોષોના વિકલ્પોને પણ પિછાને છે, તે વૈદ્ય વિકારોનાં ચિહ્નો સાથે તેનાં મૂળમૂળ કારણોને દૂર કરવામાં સુંઝાતો નથી.'*

દોષોને પ્રકોપાવનાર રસોને આહારમાંથી દૂર રાખવા અને દોષોને શાન્ત કરનાર રસોવાળા આહારોને સેવવા એ જ પથ્યાપથ્યનું સૂક્ષ્મ રહસ્ય છે. ચીનો સિદ્ધાંત અમલમાં મૂકવો એટલે કુદરતી છવત પનાવતું-નિઃસર્ગને અનુસરવું.

* યઃ સ્યાદ્રસવિકલ્પજ્ઞ સ્યાચ્ચદોષવિકલ્પવિત્ ॥

ન સ મુદ્ધેશ્ચિકારણાં હેતુલિક્ષોપશાન્તિષુ ॥-ચરક

‘રખે વહેમાતા’ના સંબંધમાં એક વધુ વસ્તુનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ કરવો ઘટે છે. પ્રસ્તુત પુસ્તક કેવળ વિશુદ્ધ આયુર્વેદના એક અનન્ન ઉપાસકને હાથે લખાયેલું છે. તેમાં પાશ્ચાત્ય શસ્ત્રક્રિયા અને પ્રસૂતિતંત્ર સામે કવચિત્ કવચિત્ પૂણ્યપ્રકોપ નજરે પડે છે. આ પૂણ્યપ્રકોપના આવેશમાં શસ્ત્રક્રિયાને લેખક કવચિત્ ગૌણ સ્થાન આપે છે. લેખક એટલે સુધી કહેવાને તૈયાર છે કે આયુર્વેદ સમસ્ત શસ્ત્રસાધ્ય મનાતાં દરદોને પણ કેવળ દવાઓથી મટાડી શકે છે. સાથે સાથે પ્રસૂતિતંત્રને અંગે પણ આપણી દેશી દાયણોની કળા પર્યાપ્ત છે એમ તેઓ માને છે. લેખકના આ અર્થનાદનો અનર્થ ન થાય તે માટે એ દૃષ્ટિબિન્દુ વધુ વિશદ કરવું કવચિત્ લાગે છે.

શલ્ય શાલાક્ય (Surgery) અને પ્રસૂતિતંત્ર (Midwifery) એ બન્નેય અષ્ટાંગ આયુર્વેદનાં મહત્ત્વનાં અંગો છે. આ અંગો આયુર્વેદની સિદ્ધાંતસરણી મુજબ હજીએ વિકસવાં જોઈએ. પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાનની સહાયની જ્યાં જ્યાં જરૂર પડે ત્યાં ત્યાં તેને જેમનું તેમ ન લપ્ત લેતાં તેને આયુર્વેદની સિદ્ધાંતસરણીની દૃષ્ટિએ પચાવી લેવું ઘટે છે. પ્રસૂતિતંત્ર સંબંધે પણ તેમજ છે. શરન્હેદનના અનુભવપૂર્વક સંકુર્ણ શરીરવિજ્ઞાન અને ધાતુ તેમજ ત્રિદોષ વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ દિન પ્રતિદિન પ્રગતિશીલ આયુર્વેદ પોતાનું યોગ્ય પદ પ્રાપ્ત કરે એ આયુર્વેદના ઉપાસકોએ હરહમેશ લક્ષમાં રાખવું ઘટે છે. લેખકનો પૂણ્યપ્રકોપ એવા પ્રકારના શસ્ત્રકર્મ સામે છે કે જેમાં અંગવિન્ધેદ (Amputations)ની સલાહ અપાઈ ચૂકાએલાં દરદો પણ આયુર્વેદના સાદા ઉપચારોથી મટાડી શકાતા હોવાનાં પ્રમાણો મોજુદ હોય. પ્રસૂતિતંત્રમાં પ્રસવદ્વારની આસપાસના અસ્થિગોલકની સંક્રાંતિને લીધે જ્યાં સીધો પ્રસવ કરાવી જ શકાતો નથી, ત્યાં આયુર્વેદ-દૃષ્ટિ પણ શસ્ત્રક્રિયાની જ બલામણુ કરશે. આ દિશામાં પણ દેશી દાયણોની પ્રસૂતિકળા સામે દિન પ્રતિદિન થતી ઉપેક્ષા તરફ લેખકનો કટાક્ષ છે. પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિથી શીખેલી દાયણો ખર્ચાંગ હોય છે.

આમ્યજનતાની સેવામાં ખર્ચાળ પદ્ધતિ બિલકુલ નબી શકશે નહિ. દેશી દાયણોને આયુર્વેદની દૃષ્ટિએ સહજ કળવી લેવામાં આવે, તેમના સ્વચ્છતા અને આરોગ્યના મૌલિક ખ્યાલોમાં યોગ્ય પરિવર્તન પૂર્વક તેમને પ્રસૂતિતંત્રની જરૂરી સાદી સમજ આપવામાં આવે અને દેશી દાયણોમાંથી વધુ આહકશક્તિવાળી દાયણોને શસ્ત્રક્રિયા સંબધી જરૂરના પ્રસંગે સંપૂર્ણ સહાયક બનવા સુધીનું શિક્ષણ આપવામાં આવે, તો પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિથી શીખેલી દાયણો કરતાં દેશી પદ્ધતિએ શીખેલી દાયણો આમ્યજનતાને વધુ સરતી અને સહાયક થઈ પડશે. આ દૃષ્ટિએ અમે લેખક મહાશયનો પ્રસૂતિતંત્ર સામેનો પૃથ્વ્યપ્રકાશ યોગ્ય છે એમ માનીએ છીએ.

સત્ય અને જ્ઞાનનો છળરો નથી. જ્ઞાનનો સંગ્રહ સમુચિત રીતે કરવો ઘટે છે—આર્ચ જ્યોતિઃશાસ્ત્રે તેમ ક્યું છે, આયુર્વેદે પણ તેમ ક્યું છે—છતાં પોતાના સિદ્ધાન્તોની દૃષ્ટિએ નવ્યજ્ઞાન અનુકૂળ રીતે પચાવીને જ લીધું છે.

અંતમાં આયુર્વેદના પંચમહાભૂત અને ત્રિદોષનાં તત્ત્વો ઉપર રચાએલા નિદાન—ચિકિત્સાના ભવ્ય સિદ્ધાંતોની અનેક શાસ્ત્રીય વિચારણાઓમાં વધારે ન ઉતરતાં અમે દિગ્દર્શન માત્રથી આયુર્વેદના મૌલિક સિદ્ધાંતોની દિશામાં જુગાસુ વાચકોને વિચરવાનું સૂચવી, એક વાર ફરીથી ‘રમે વહેમાતા’ એ પુસ્તકના સહૃદય અને સેવાભાવી લેખક—પ્રકાશક મહોદયને અગાઉથી ગ્રાહક થનારને આઠ આના જેટલી અને પાછળથી સવા રૂપિયા જેટલી સરતી કિંમતે આટલું ઉપયોગી વાચન આપના માટે દન્યવાદ આપી વિનમીશું.

આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય
નડિયાદ
તા. ૨૫-૧-૨૯
વસંતપંચમી

ભવદીપ સેવક
વૈદ્યરાજ સુંદરલાલ નાથાલાલ જોષી,
પ્રમુખ—મહાગુજરાત આયુર્વેદિક મેડિ-
કલ સે સામટી અને વિદ્યાપીઠ—નડિયાદ.

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ	પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	સંકટનું કારણ શંકા . . .	૧	૨૭	(બ) ચામડીનાં દરદો . . .	૧૯૫
૨	સળેખમ થાય તો ? . . .	૭	૨૮	ખસ	૨૦૨
૩	આમંતુક-કારણો . . .	૧૩	૨૯	દાદર અને ખરજનું . . .	૨૧૦
૪	ચિકિત્સકો	૨૧	૩૦	કોઢ	૨૧૯
૫	દંતમંજન	૩૨	૩૧	પણ-પા-નાઈ	૨૨૮
૬	કાનનો વ્યધિ	૪૧	૩૨	નાડીપણ	૨૩૪
૭	ખરચાળ પદ્ધતિ	૪૯	૩૩	પાણી લાગતું	૨૩૯
૮	દેશી વૈદક પર ધા	૫૬	૩૪	સંગ્રહણી	૨૪૬
૯	પ્રાણાયામ કરો	૬૫	૩૫	પ્રમેદ	૨૫૪
૧૦	સાચી સલાહ	૭૩	૩૬	પ્રમેદનો ઇલાજ	૨૬૧
૧૧	હૃદય રોગ	૮૦	૩૭	સ્વપ્રદેશ	૨૬૮
૧૨	માનસશાસ્ત્ર	૮૯	૩૮	સ્વપ્રદેશનો ઇલાજ	૨૭૮
૧૩	ગાંડપણ	૯૫	૩૯	નપુંસકતા	૨૮૬
૧૪	પાગલની જડીબુટ્ટી	૧૦૨	૪૦	નપુંસકતાનો ઉપાય	૨૯૫
૧૫	હીસ્ટીરીયા	૧૦૯	૪૧	ધાતુક્ષય	૩૦૫
૧૬	હીસ્ટીરીયાનો ઉપાય	૧૧૬	૪૨	ઉપદેશ	૩૧૪
૧૭	મેસમી તાવ	૧૨૨	૪૩	ઉદ્દાનો પ્રતિકાર	૩૨૧
૧૮	તાવની મિમાંસા	૧૨૯	૪૪	પ્રગતિમાન ઉપદેશ	૩૨૮
૧૯	જટિલ ઉપાય	૧૩૫	૪૫	પાંત મુશવવી	૩૩૭
૨૦	તાવના પ્રકાર અને ઉપાય	૧૪૧	૪૬	અંકુરક્રિ	૩૪૪
૨૧	ચક્રત અને પ્લીહા	૧૪૮	૪૭	મૂત્રકૃચ્છ	૩૫૧
૨૨	હોડી	૧૫૬	૪૮	હસ-મસા	૩૫૮
૨૩	ઉપવાસ	૧૬૩	૪૯	હસનો ઉપાય	૩૬૪
૨૪	અજીર્ણ	૧૬૮	૫૦	વાતવ્યાધિ	૩૭૨
૨૫	કબજિયાત	૧૭૪	૫૧	પક્ષાઘાત	૩૮૨
૨૬	માનસિક વ્યગ્રતા	૧૮૨	૫૨	અધસી (સાવટીક)	૩૮૮
૨૭	(અ) કબજિયાતના ઉપાય	૧૮૮	૫૩	ઉપસંહાર	૩૯૭
				પરિશિષ્ટ	૪૦૫

પ્રવેશક

‘શ’કા એ સંકટનું કારણ છે. ’ એ કહેવત અત્યંત પ્રચલિત છે, અને તેટલી જ અનુભવસિદ્ધ પણ છે. આજકાલ જે જાત-જાતનાં સંકટો માનવીઓને અનેક રીતે ત્રાસ પમાડી રહ્યાં છે તેનું મૂળ તપાસીએ તો સાચી યા ખોટી રીતે મનમાં હદબેલી વિધવિધ પ્રકારની શંકા જ એ સંકટના કારણરૂપે બારયા વગર રહેશે નહિ.

અત્યારે માત્ર ભારતવર્ષમાં જ નહિ, પરંતુ આખા જગતભરમાં એક નવીન ભવ ઉપસ્થિતિ થયેલો જેવામાં આવે છે. ધણા અનુભવી ડોક્ટરો અને વૈદ્યો એવી ફરિયાદ કરે છે કે હમણાં હમણાં સર્વત્ર જ્ઞાનતાંત્રને લગતાં દરદો વધી પડ્યાં છે, એવા દરદીનાં જ્ઞાનતાંત્ર નબળા પડી જાય છે, તેની મગજશક્તિ ક્ષીણ થઈ જાય છે, તેનું મનોબળ ધટી જાય છે, એથી તેના શરીરનાં અન્ય અવયવો પણ પોતપોતાનું કાર્ય યથાર્થ રીતે કરી શકતાં નહિ હોવાથી શારિરિક નિર્બળતા વધે છે, જુદાં જુદાં વિચિત્ર લક્ષણો દેખાય કિંવા અનુભવાય છે. એથી નિર્બળ બનેલ મનવાળા માનવીના મગજમાં અર્થહીન કલ્પનાઓ, કુતર્કો અને અનિષ્ટ શંકાઓ પેદા થવા લાગે છે, જેનું કશું પણ ઔષધ ન થઈ શકે એવો વહેમ ધર કરી બેસે છે, અને પછી તો કેવળ શંકા યા વહેમને કારણે હતાશ બનેલો

માનવી પોતે કલ્પના પણ કરી ન હોય એવા દરદી અસ્ત બનીને તન, મન અને ધન-ત્રણે પ્રકારે તીર્થવાસ જાય છે.

આ સ્થિતિ માનવજાતિને માટે અત્યંત દુઃસહ છે, તેની પ્રગતિનો અવરોધ કરનારી છે. એનું સાચું જ્ઞાન આપણને થયું હોય, આપણે સમજતા હોઈએ, તો પણ જ્યાંસુધી આપણા મનમાંથી એ વિષેનો વહેમ દૂર ન થાય ત્યાંસુધી આપણે મનોબળને મજબૂત બનાવવાનો, દક્ષવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરતાં છતાં, એ વહેમને અંગે ઉપસ્થિત થતાં સંકટો સદન કર્યા કરીએ છીએ. એનાંથી મુક્તિ મેળવવી, મુક્તિ અપાવવાનાં બને તેટલા ઉપાયોગી થવું, એ દરેક માનવીનું મુખ્ય કાર્તવ્ય મનાવું જોઈએ.

હું પોતે પણ અમુક અંશે એ પ્રદાનના જ્ઞાનવંતુની નિર્બળતાનો ભોગ બનેલા દરદી છું, એ વાતનો સ્વીકાર કરવામાં મને સંકાય થતો નથી. અને તેની અસર મારા મન તથા તન બંને ઉપર થવા વિના રહી ન હતી એ પણ મારે સ્વીકારી લેવું જ જોઈએ. તથાપિ મારા મનને નિર્બળ નહિ બનવા દેવા માટે મેં માનસિક, શારીરિક-આધ્યાત્મિક અને આર્થિકાત્મિક આવશ્યક ઉપચારો કર્યા હતા અને તેને પરિણામે જ મારું માનસિક અને શારીરિક આરોગ્ય હું પુરુષપણે દક્ષવી શક્યો છું.

સામાન્ય રીતે જોઈએ તો મનુષ્ય માત્ર આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી ઘેરાયેલો જોવામાં આવે છે; તથા તેની અસર તેના મન ઉપર ન થાય અને તેમાંથી તે મુક્તિ મેળવી શકે એ માટે જે પોતાના મનને મજબૂત અને બળાન બનાવવું જોઈએ; ખોટી શંકા, નિર્થક વહેમ મન કે મગજ પર કશી અસર કરવા ન પામે તે માટે તૈયાર થવું જોઈએ. એ પ્રકારની તેની તૈયાર હોય તો તે આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિ સામે જરૂર રક્ષણ મેળવી શકે.

આ વિષયમાં મારા પરમ મિત્ર વૈધરાજ જાદવજીભાઈ સાથે એક વાર ચર્ચા થયેલી. સને ૧૯૩૭ના અષ્ટોષ્ઠર માસની આખરનો દિવસ હતો. હું અમદાવાદ ગયેલો. તે પણ અમદાવાદ આવેલા. અમુક શંકા તેમના મન પર કામૂ મેળવવાનો ચત્ન કરી રહી હતી. તેમણે મને એ હકીકત જણાવી. મેં તેમની એ શંકાના નિરસન માટે મારાથી બનતો ચત્ન કર્યો. છતાં તત્કાળ ધારી અસર ન થઈ. મેં થોડા સમયને માટે રાણપુર મારી પાસે આવવા તથા માનસિક આરામ મેળવવા તેમને વિનંતિ કરી.

એકાદ મહિના પછી તેઓ રાણપુર આવ્યા. વીશેક દિવસ અમે સાથે રહ્યા. તે દરમિયાન અમારી વચ્ચે આ વિષયમાં ચર્ચા થતી. મણસના મનમાં ઉપજતી શંકા, વહેમ, એથી થતા તર્કવિતર્કો, અને વળી એથી અવનવાં હિલ્લવતાં દંદો, વગેરેના સંબંધમાં અમે ચર્ચા કરતા. તેમાં કેવળ શંકાના કાણે હેરાન-પરેતાન થતા અનેક દરદીઓની માનસિક, શારીરિક સ્થિતિના દષ્ટાંતો વૈધરાજ આપતા. એ અરસામાં મારા કેલાક વાચક-મિત્રોના પત્રો પણ આવતા. તેમાં તેઓ પોતાની શારીરિક અને માનસિક મુઝવણની વાતો લખતા.

એ ઉપરથી મને વિચાર આવેલો કે વહેમના વમળમાં અટકાયેલા માનવીઓને તેમની શારીરિક મુઝવણ પૂરતા સાચા રાહપર અડાવવાનો માટે ‘બહુરૂપી’ દ્વારા કેાઈ ચત્ન થઈ શકે તો તે રીતે પણ જનતા-નારાયણની અમોલી સેવા કરી ગણાય. એથી એક દિવસ વૈધરાજ સાથેની વાતમાં મેં તેમને જનતાના દિલમાંથી ખોટા વહેમને ટાળે એવી વિનંતો સાથે નીરોગી રાખવાને માટે સાચો, સરલ અને સસ્તો માર્ગ દર્શાવતી લેખમાળા ‘બહુરૂપી’માં શરૂ કરવાની વિનંતિ કરી. વૈધરાજે તેનો સ્વીકાર કર્યો. એ લેખમાળાનું નામ ‘રખે વહેમાતા’ રાખવામાં આવ્યું અને સને ૧૯૩૭ના ડિસેમ્બર માસથી ‘બહુરૂપી’માં તેનો પ્રારંભ થયો.

એ લેખમાળાના હકૂતા 'બહુરૂપી'માં આવવા લાગ્યા, તેમ તે જ
પણ વાચકો તરફથી વૈદરાજને તેમ જ મને તે માટે અભિનંદનના
પત્રો મળવા લાગ્યા. વૈદરાજની લેખનશૈલી એટલી સાદી અને સરલ છે કે
આયુર્વેદના શાસ્ત્રીય વિષયને પણ સામાન્ય વાચક પચાવી શકે
એવી ઇચ્છારતમાં તેઓ રજૂ કરી શકે છે. વળી આ આખા પુસ્તકમાં
તેમણે નિખાલસ ભાવથી, કશા પણ સંકોચ વગર કે ગુરૂગમ રાખ્યા
સિવાય જનતાને સાચી સલાહ આપી છે, આયુર્વેદનાં અમૂલ્ય
ઔષધોની બનાવટ, તેનો ઉપયોગ, તેની અસર વગેરેની સંપૂર્ણ
માહિતી આપી છે.

આયુર્વેદના પ્રણેતાઓએ કેટલાંય ચમત્કારિક દ્રવ્યો જગત સમક્ષ
રજૂ કર્યાં છે, જે તેનો, સમજીને, વિધિપુરઃસર બનાવીને ઉપયોગ
કરવામાં આવે તો તે આશ્ચર્યકારક લાભ આપે છે. એ દ્રવ્યોની
માહિતી આ પુસ્તકમાંથી વાચકને મળી શકે છે. તેમ જ માનવ-
શરીરની રચના, દરદ પેદા થવાનાં કારણો, એથી નીપજતા નિરર્થક
વહેમથી થતી હાની, વગેરેના સંબંધમાં પણ પ્રસંગોપાત તેમણે
સ્પષ્ટિકરણ કરીને સત્ય માર્ગદર્શન કરાવવાનો સફળ યત્ન કર્યો છે.
સામાન્ય રીતે અત્યારે જે મુખ્ય મુખ્ય રોગો માનવશરીરને ઘેરી
વળ્યા છે તથા તેને પરિણામે નજીવી બાળતોમાં પણ લોકોને વૈદ-
ડોક્ટરોને આંગણે દોડવું પડે છે, લાંબો સમય તેમની દવા લેવી
પડે છે, તેને અંગે ઘણી વાર તન, મન ધન-ત્રણેની ખુવારી થાય
છે. તેમાંથી બચવાને માટે આ પુસ્તક ઉપયોગી થઈ શકે તેમ છે,
એવું તેના અભ્યાસીને લાગ્યા સિવાય રહેશે નહિ.

હું કાંઈ વૈદ કે ડોક્ટર નથી. એટલે આ પુસ્તકના વિષયોની
શાસ્ત્રીયતાનો બાળતમાં ઉંડો ઉતરીને તેનું અવગાહન કરું એવી
મારામાં શક્તિ નથી. પરંતુ આખાએ લેખમાળા મારી નજર તળે

થઈને પસાર થયેલી હોષ એકથી વધારે વખત વાંચવાની મને તક મળી છે. તે ઉપરથી હું એટલું કહી શકું છું કે ગુજરાતી ભાષામાં આયુર્વેદ સંગ્રહી પ્રકટ થયેલા અંથોમાં, સામાન્ય વાચકો પણ સરલતા પૂર્વક સમજી શકે, તેમાં દર્શાવેલા માર્ગોને આચારમાં મૂકી શકે, ઔષધો તૈયાર કરી શકે અને ઉપાયો અજમાવી શકે એવો સરસ, સરસ અને ઉપયોગી આ ગ્રંથ બન્યો છે.

મને જણાવતાં અત્યંત આનંદ થાય છે કે જેઓ સામાન્ય રીતે ‘બહુરૂપી’માં પ્રકટ થતા અન્ય વિષયમાં, ગુન્દાશોધનના કાર્યમાં કે એવા બીજા વિષયોમાં રસ ન ધરાવતા હોય, તેવા અનેક ભાષ્યો માત્ર ‘બહુરૂપી’માં પ્રકટ થતી ‘રમે વહેમાતા’ની લેખમાળા નિર્માત્ર વાચકોને માટે તેના અહીં બન્યા હતા, એ મતલબના ધણા ભાષ્યોના પત્રો માત્ર ઉપર તેનું જ વૈદરાજ ઉપર આવ્યા છે. અર્થાત આ લેખમાળાએ ‘બહુરૂપી’ને પણ જનતાનું ધ્યાન ખેંચનારું બનાવ્યું છે. એ જ આ ગ્રંથની મહત્તા દર્શાવવાને માટે પૂરતું છે.

તેમાં જુદા જુદા વિષયને જુદાં જુદાં પ્રકરણમાં વહેંચી નાંખવામાં આવેલ છે કેટલાક વિષયને એક કરતાં વધારે પ્રકરણો પણ આપવાં થયાં છે. અમુક દરદ, તેનું નિદાન, લક્ષણ, તેને લીધે ઉપજતા વહેમ, તેની ચિકિત્સા, બની શકે ત્યાં નૈસર્ગિક ઉપચારો અને ઉપયોગી આયુર્વેદિક શાસ્ત્રીય તેમ જ વૈદરાજો પોતે તૈયાર કરેલાં, અનુભવેલાં કેટલાક ઔષધોની બનાવટ અને ગુણ આદિ આપવામાં આવ્યાં છે.

‘બહુરૂપી’માં જ્યારે આ લેખમાળા ચાલુ હતી તે વખતે ઘણા વાચકોએ—જેમાં કેટલાક વૈદોનો પણ સમાવેશ થાય છે—તેમાં આપેલાં ઔષધો તૈયાર કરી તેનો અનુભવ કર્યો છે; અને કેટલાક વૈદરાજોએ લેશ પણ તેજોદ્રેષ વગર મારી પાસે મુક્તકંઠે આ ગ્રંથના લેખક વૈદરાજ જાવજમાણની પ્રશંસા કરી છે.

આવું જનતાને ઉપયોગી સાહિત્ય 'બહુરૂપી' દ્વારા જાહેરમાં મુકવાને માટે હું ચત્કિચત પણ કારણભૂત બન્યો છું એ મારે માટે મગરૂર થવા જેવું હું માનું છું.

હું આ વિષયનો અધિકારી ન હોવા છતાં વૈધરાજે મને પ્રવેશક લખવા માટે આજ્ઞા કરી તેનો મેં કશા પણ સંકોચ વગર સ્વીકાર કર્યો, તે એટલા જ માટે કે આલેખમાળા તેના પ્રારંભથી જ મને બહુ રમીકર બની હતી, મારા મનમાં અમાઉ અનેક વાર ફપજેલા વિચારોને હું વૈધરાજની લેખિની દ્વારા તેમાં મૂર્તિમંત થતા જોતો હતો.

આવો સુંદર, ઉપયોગી, અને સંસ્કૃત પૂર્વક, આયુર્વેદની મહત્તા વધારનારો શાસ્ત્રીય ગ્રંથ ગુજરાતી વાચકો સમક્ષ મુકવા માટે હું વૈધરાજ બદવજીમાષ્ટ્ર અભિનંદન કરું છું. તેમની સેવાની યોગ્ય કદર તો વાચક જ કરશે.

છેવટે આપણે ઇચ્છીએ કે વૈધરાજ પોતાની વિશાળ સંસ્થા તથા ચાલુ ધંધાના વિકાસ કાર્યની સાથેસાથ, તેમના આયુર્વેદ વિષયક સૂક્ષ્મ જ્ઞાન અને બહેળા અનુભવનો, તેમની લેખિની દ્વારા આના જેવું જ અન્ય સાહિત્ય રજૂ કરી, ગુજરાતી જનતાને લાભ આપે. શરમ કૃપાળુ પરમાત્મા તેમની ઉજ્જવલ સેવાઓને વિકાસવતી અને દુરગામી બનાવવાને માટે તેમને સંપૂર્ણ આરોગ્ય સાથે દીર્ઘાયુઃ બક્ષો એવી આપણે એ જગતનિયંતાને હૃદયપૂર્વક પ્રાર્થના કરીએ.

રાણપુર

૧૬ : ૨ : ૧૯૩૯

ગુરુવાર

ચતુલાલ જેઠાલાલ વ્યાસ
તંત્રી : 'બહુરૂપી'

સાચું જીવન જીવવાનું માર્ગ

સંપાદક : વિશાળ આયત્ત બંદાર

પાટણ (૨૫ જાન્યુઆરી)

રખે વહેમાતા

પ્રકરણ ૧લું

સંકટનું કારણ શંકા

સુધરતા જતા જમાનાએ, મનુષ્યના આરોગ્ય માટે લાભકારી કાર્યો બીજાં તે ગમે તે ક્યારે હોય પણ નવા રોગોનાં નામ, નિદાન અને સ્વરૂપો આપી, માણસોને એવા જાણકાર બનાવ્યા છે કે કોઈ પણ રોગના જેવું બળતું ચિહ્ન જણાય એટલે માણસ કલ્પનાના ઘોડા દોડાવીને એ મહા રોગના ભોગ પોતે થઈ પડ્યા છે કે થઈ પડવાના છે એમ માની, હજુ તો એ રોગનું પૂર્વ સ્વરૂપે ન હોય ત્યારથી એ વ્યાધિના સાચા દોસ્ત બની, મનમાં ચોક્કસ નિર્ણય કરી બેસે છે, કે હવે આપણે સંપૂર્ણ રોગી છીએ અને ખાસ ઉપચારની જરૂર છે અને એમ છતાંય સારા થવાશે કે કેમ એ પ્રશ્ન જાણે! પછી એવા સંકલ્પો થતાં સ્વપ્ને પણ જે વ્યાધિ થવાનો ન હોય તે વ્યાધિ માનસિક નિર્બળતાએ અને મિત્ર, સ્નેહી તથા દુઃખજા મનનાં આમજનોના આશ્વાસન આપવાની ખાતર બોલાયેલા, ઝેરની ગરજ સારે

તેવા શબ્દોથી થાય છે કે 'ઓહો ! હમણાં તો બહુ લેવાઈ ગયું
 ચહેરા ઉપર આટલી શીકાશ કેમ ? તમે તો આ સાલ બહુ હેઠ
 થયા ! તમારો વ્યાધિ બહુ ચીકણો છે, હો ! જલદી એની દવા કરો
 મારી પાડોશમાં એકવીશ વર્ષનો જુવાન બિમારો લે લે કર
 તમારા જેવા રોગથી દવાઓ કરી પણ અંતે ખલાસ થઈ ગયો
 આવી જાતનાં દરરોજનાં આશ્વાસનો વગર માંગ્યાં આવી પડવાથી દુઃખ
 મનની કલ્પનાનો દરદી બિચારો મનની મજબૂતાઈ ખોઈ નાંખી, સા
 દરદી બની, વૈદ્યો અને ડાક્ટરોમાં અથડાતાં, પેટ ટો અને પદ્ધતિસઃ
 ખાલા લીંચતાં, જર અને જીગરની ખુવારી ખમતાં ખમતાં લાં
 સમયે જીવનના આ નહિ તો પેલા છેડે પહોંચે છે, ત્યારે જ
 આપત્તિમાંથી તેને મુક્તિ મળે છે. દરમ્યાન મધ્યદરિયે મળ
 એટની માફક જો કાંઈ વીલપાવરવાળો કુદરતના કાતુનેાને જાણુ
 સાચે સલાહકાર મળી જાય છે તો સહેજે તેની બાંધ પકડી
 કલ્પનાની ભયંકર ભૂતાવળમાંથી નૈસર્ગિક ઉપચારની શક્તિની જાં
 કરાવી, સાપ કાંચળી છોડી, ભુરાશમાંથી જેમ કાળો બીં
 જેવો ત્રણ વરસે બને છે તેમ તેના વ્યાધિઓનો પણ અંત અ
 જઈ તેને તંદુરસ્તી પ્રાપ્ત થાય છે.

આ હકીકત કલ્પનાની સૃષ્ટિ જેવી નથી પણ નક્કર સત્ય વ
 છે અને તેથી અહીં 'રખે વહેમાતા'ના થોડા મૂર્તમંત દાખ
 એટલા માટે આપવામાં આવે છે કે સહરાના રણમાં ભૂલા પડે
 પ્રવાસીને માર્ગ મળી શકે. વહેમમાં અટવાઈ, શંકાને સંકટનું કા
 બનાવી, વાચકો અવળે રસ્તે ન દોરાઈ જાય એ ખાસ હેતુ છે

ત્રણ વાગ્યાના સુમારે માર્થું જરા દુઃખવા આવે, જરા બેઠે
 થાય, વિચારોનો વેગ વધે અને કામ ઉપર ચિત્ત ના ચોટે-એથી ત
 ન્યુરેસ્થેનીયા થયો છે, એમ રખે વહેમાતા. તમને મગજનો કાંઈ મ
 છે એમ પણ માની લેવાનું નથી. તેમ જ એ વખતે જ
 સ્મૃતિ લાવવા કડક મીઠી ચદા કે વિસ્કીનો એક ડોઝ લેવાનું

જૂલે ચુકે શર નહિ કરતા. નહિ તો એ પીણીઓ એવાં છે કે કદાચ થોડા વખતને માટે તમને તાઝગીભર્યા બનાવશે, પણ એ કાઠે પડી જઈને ફરી લેવા લલચાવશે, તમારો મનમાન્યો વ્યાધિ કાયમ રહેશે અને બકરે કાઠતાં ઉંટ પેસી જવા જેવું થશે—તમે પૂરા બ્યસની બનશો. એ કરતાં એક મજેનો રસ્તો બતાવું.

પણ એ બતાવતા પહેલાં મારી શરત એટલી છે કે તમારે તે એક અઠવાડિયું જરૂર અજમાવવો. કાયદો ન થાય તો તમારો અમૂલ્ય સમય રોકાયો. તે બદલ તુકસાની ભરપાઈ કરવા લેખકને લખી મોકલવું.

જ્યારે કામ કરતાં એવી જાતની થકાવટ થાય ત્યારે તમારે એ કામ છોડી દઈ, ઉભા થઈ ખુલ્લી જગ્યામાં ચાલ્યા જવું. સૂર્યની સામે અથવા સામી હવામાં સીધા ઉભા રહી, શરીરને ટટાર રાખી, પહેલાં લાંબા શ્વાસ—પ્રશ્વાસ લેવાના શરૂ કરવા. પાંચ, સાત, કે નવ એવી રીતે દીર્ઘ શ્વાસ લીધા પછી હાથને સીધા સામી કક્ષામાં લંબાવવા અને ફેલાવવા. બરાબર બાજુમાં પડખાની સરખાઈમાં હાથ આવે એટલે ઉંચે ઉચ્છી માથા ઉપર બંને હાથ ને હથેલીઓ બરાબર જોડાઈ જાય એમ મેળવી લઈ, એક સેકન્ડ પછી જે રીતે ઉચ્છાયા એ જ રીતે ધીમે ધીમે હાથને નીચે લઈ જઈ લટકાવી દેવા. આ ક્રિયા બરાબર અગીયાર વખત કરવી. દરેક વખતની મધ્યમાં એક દીર્ઘ શ્વાસ લેવો.

દવા તરીકે તુલસીનાં પાન તો. ૧, ગઠોડા તો. ૧, ખુરાસાની અજમે તો. ૦, સીંધવ તો. ૦—આ ચાર વસ્તુની ફાફી બનાવી રાખવી. ઉપરની કસરત પછી પાવલીબાર જેટલી મોઢામાં નાંખી ધીમે ધીમે ચાવી ઉતારવી. વાંચીને વિચાર નહીં કરશો. અઠવાડિયાના અમલ પછી એને માટે વિચાર કરવાની છૂટ છે.

આંખોમાં સાધારણ ઝાંખાશ દેખાય કે ખુંચવા લાગે કે કાંઈએ ઘડાકે દષ્ટને અભિપ્રાય આપ્યો કે તમારી આંખમાં ખીલ છે તે તથા દોડાદોડી કરી, રસ્તમજ પેસ્તનજીને ત્યાંથી ચરમા ખરીદવાની

કે કાસ્ટીકના ૩૦ ટકા સોલ્યુશનથી ટચ કરાવવાની જરાએ આવશ્યકતા નથી. એવા દુધીયા દાંતે ચક્ષમા પહેરતા થશે તો બહુ ઉમર લેવી બાકી છે. અને કાસ્ટીકથી ટચ કરાવશે એટલે તમારા પેઢાની કામળ આમડી તેના દાહક ગુણથી એવી ખરસટ બની બેસશે કે પછી એકાદ બે મહીના થયા કે ફરીથી ટચ કરવાનું ઉભું જ રહેવાનું; અને એ કહેવાતા ખીલ તમને જીવનરોગી બનાવી દેવાના. એ કરતાં જરા માફ કહેવું માની, લાઇસાહેબ ! થોડો ફેરફાર કરી નાંખો તો કેમ ? એથી ખીલને ઝાંખપ તો શું પણ તમારા ૭૫ વર્ષ સુધીના આયુષ્યમાં તમારી આંખોમાં કાંઈ રોગ થાય તો મારી સલાહ ઉપર લાલ શાહીનો છોકો મારજો.

તમારા ખોરાકમાં વધારે ટેસ્ટદાર અથાણાં, ચટણી, પાપડ કે દાહક ગુણવાળા પદાર્થો પ્રથમ બંધ કરો. દરરોજના ખોરાકમાં એક શેર દુધનો વધારો કરો, સાંજના શહેર બહાર જઈ ખૂબ ફરી આવી, કુદરતની વૃક્ષવેલી અને પૃથ્વીએ ધારણ કરેલી લીલી સાડી ઉપર નજર ફેરવી, દૂર દૂર નજરને લંબાવો અને દુકો કરો. દશેક મીનીટ એમ ક્યાં પછી વીશ મીનીટ આંખો બંધ કરી, શાંતપણે નિરખેલાં કુદરતનાં દૃશ્યો ચક્ષુની અંદર આંતરચક્ષુથી નિહાળો. આંદની રાત્રિએ સુઠ આઠમથી પુનમ સુધીનો ચંદ્ર હોય ત્યારે અગાશીમાં કે જ્યાં ચંદ્રની જ્યોત્સ્ના પથરાતી હોય ત્યાં ચતા સુધં રહી, ચંદ્રને નિરખો અને આંખો બંધ કરો. અડધો કલાક એ અભ્યાસ કરો. પછી ફરી ખીજ મહીને આઠમથી પુનમ સુધી એ પ્રયોગ કરતા રહો. દરરોજ લીધેલા ખોરાકના પ્રમાણમાં દસ્ત સાફ આવે છે કે નહીં તેનો ખ્યાલ રાખો. આંતરડાંની સાથે આંખોને બહુ નજીકનો સંબંધ છે. જરા પણ મળાવરોધ કે આંતરડાંમાં ગરમાઈ પેદા થઈ એટલે એની સીધી અસર આંખો ઉપર થાય છે. એટલે જે જાડા થુલાવાળા આટા, ફાતરાંવાળાં કઠોળ, લીલાં પાંદડાંનાં શાકો અને લીંબુનો રસ, ટામેટાં જેવા પદાર્થો ખચીત લેવામાં આવે, અને સંચાના દળાએલા આટા,

મીઠામીઠા, મેંદાનો આટો અને ચણાની વિધવિધ વાનીઓ લેવાનો શાખ ત્યજ દેવાય, રાત્રિએ કેરોસીનની બતીથી વાચન છોડાય, એવી જ રીતે આંખના હીર અને નુરનો વિનાશ કરનાર હલેકટ્રીકની બતીથી બચવામાં આવે, ચલિત ચિત્રો ઓછાં-ધણાં ઓછાં જોવાય તો આંખે ૪૦ વર્ષની ઉંમર પછી મોતીયા આવે છે અને એને ઉતારવા આંખની હોસ્પીટલો શોધવાની ફરજિયાત જરૂર ઉભી થાય છે, તેમાંથી બચી જવાય. ખીલ ન થાય, ચસ્મા ન પહેરવા પડે અને ચક્ષુઓ નિર્મળ, તેજસ્વી અને દૂરદર્શી રહી શકે, એ માટે આટલા કુદતી ઉપચાર પછી ઔષધીની જરૂર જણાય તો એકાદ એ અનુભવી ઉપચાર બતાવી દઉં કે જે સેંકડો નહિ, હજારો મનુષ્યો ઉપર અજમાવી અનુકૂળ જણાયા છે.

હરડાં તો. ૫, બહેડાં તો. ૫, આમળાં તો. ૫, ત્રણે વસ્તુને ત્રિકુળાં કહેવામાં આવે છે. તેમાંથી વચલા ઠળીયાનો ભાગ કાઢી નાંખી-ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ બનાવી રાખવું. આંખમાં ગરમાઈ, ખીલ, તાપોડીયા કે પુલાં પડી જઈ આંખના જીર્ણ દર્દથી કંટાળવાનું ઉભું થાય, ઝાંખ આવતી જણાય અને તમને લાગે કે આંખ માટે અનિવાર્ય ઔષધની જરૂર છે ત્યારે બહુ જ મામુલી ખર્ચે ઉભું થતું આ ઔષધ નહિ પણ અમૃત તૈયાર કરી, રાત્રે સૂતી વખતે પાવલીભાર ઠંડા પાણી સાથે કાઢી લેવી અને પાવલીભાર એ ચૂર્ણ એક શેર પાણીમાં ત્રાંખાના વાસણમાં પલાળી રાખી, સવારમાં દાતણ કરી રાત્રે પલાળેલી દવાનું પાણી ઉપરથી નીત્યું ગાળી લઈ મોઢામાં ચોખ્ખા ઠંડા પાણીનો ડાગળો ભરી રાખી, પછી આંખો ખુલ્લી રાખીને એ ત્રિકુળાનું પાણી આંખપર છાંટવું. આ ઔષધ મામુલી નહિ પણ મહા ઔષધ છે. અનેક દર્દીએ અજમાયેશ કરી છે. કેટલાક દરદીએ અમારી પાસેથી આ વાત સાંભળી ગઢડાના પ્રસિદ્ધ સ્વ. વૈધરાજ નાનભટ્ટ આગળ મૂકેલી અને તેઓએ જણાવેલું કે આંખના મહા વ્યાધિ ત્રિકુળાનાં પાણી છાંટવાથી નાશુદ થાય છે. એટલું જ નહિ પણ સેંકડે ૯૫ અંધ થતાં આદમીઓ જે વિલાયતી દવાઓનો ભરોસો છોડી ત્રિકુળાના ઉપચાર કરવા લાગે

તો ખાત્રીપૂર્વક એમનાં ચક્ષુઓ દીવ્ય થાય. એ ઉપરાંત આંખમાં આંજવાનો એક સરસ ઇલાજ છે. તે આંખને કાષ્ટ પણ નતની તકલીફ આપ્યા સિવાય અનેક રોગ સારા કરે છે. છતાં તે ઔષધની ખુબી એ છે કે તેનો ઉપયોગ છ મહીનાના બાળકથી માંડી ૬૦ વર્ષના વૃદ્ધ આંખના આજરો કે બીનઆજરો છુટથી કરે છતાં જરા પણ ત્રાસ થતો નથી કે નથી આંખને આડો લાગતો. માત્ર દવા આંજ્યા પછી ત્રણ મીનીટ બાદ તમે સંપૂર્ણ ચોખ્ખી આંખોથી પૂર્વની માફક લખી વાંચી શકો છો. આ રહ્યો તે અપૂર્વ ઇલાજ :

કમળનાં ફુલ નંગ ૫૦ સારાં તાજાં લઇ, તેને પાણી શેર ૫ માં બાફી, ઠંડું પડે ત્યારે ચોળી નાંખી કપડેથી ગાળી લેવું. તે પાણીમાં તાજી પાલી (બાવળનાં પાન) શેર એક નાંખી બાફીને ફરી પાણીને ગાળી લેવું. પછી તે પાણીમાં ચોખ્ખું મધ તો. ૧૦, સીંધવ તો. ૦૧ અને બરાસ તોલો ૧ નાંખી ચૂલે મૂકવું. પાણી બળી બધું મધ બાફી રહે ત્યારે નીચે ઉતારી, ગાળી, ચોખ્ખી બારણીમાં ભરી રાખવું. સવાર સાંજ ઘાસની સળાથી આંખમાં આંજવું.

અમે તેવા જુના અને ચીકણા ત્રાસ આપતા ખીલ, જાંખાશ, તથા વરસનું ફુલ, વેલ વધવી, આંખની ગરમાઇ મટે, ચરમા આવેલાં અથવા આવતાં ઉતરી જાય, મોતીયા આવતા અટકે, તેજજ આંખને નિર્મળ બનાવી સંપૂર્ણ તેજસ્વી રાખે છે. સાજા નીરોગી માણસ જો આ આંજન દરરોજ એક વખત અથવા દર ત્રીજે દિવસે એકાદ વખત આંજે તો જીવિખ્યમાં એમને આંખના વ્યાધિઓ થતા નથી. વાંચવાથી આંખને થડેલી તકલીફ નાબુદ થાય છે. આ અજબ અને અપૂર્વ બનાવટ છે.

પ્રકરણ રજું સળેખમ થાય તો ?

શરીરમાં અવ્યવસ્થા થાય ત્યારે એટલું અવશ્ય સમજી રાખવું ઘટે કે કુદરત શરીરની અંદર અસમાન થયેલા દોષોને સમાન કરવા માગે છે, એટલે કાંઈ પણ વ્યાધિની શરૂઆત થતાં આપણે દોડા-દોડી કરી ગભરાઈ જઈએ છીએ અને એને તુરતાતુરત મટાડવા અયાસો કરવા લાગી જઈએ છીએ, છતાં કાંઈ પણ વ્યાધિ તેનો સંપૂર્ણ પરિપાકકાળ થતા પહેલાં મટતો નથી. ભલે પછી ચિકિત્સકો તેને ઔષધના જોરથી વ્યાધિનું શમન થતાં પહેલાં દબાવી દે. એથી કાંઈ એ વ્યાધિ મટતો નથી પણ દબાય છે, અને પછી અનુકૂળ સમય પ્રાપ્ત થતાં ફરી જેના તે જ રૂપમાં અથવા રૂપાંતર પામીને પ્રગટ થાય છે. ખરી રીતે આપણે જરી પણ વ્યાધિ ન થાય એમ ધન્યછીએ છીએ, પરંતુ તે વ્યાધિ થવાનાં કારણોને જાણવા છતાં તે તરફ આપણી ઝેદરકારી હોય છે. જન્મથી માંડી કાંઈ પણ મનુષ્ય એવો નહીં હોય કે તે નિરંતર અને અહર્નિશ તદન તંદુરસ્ત રહે. એવી વ્યક્તિઓ તો આપણને મળી આવે કે જેમના આહાર, વિહાર, રહેણી કરણી, અને આચારવિચાર બહુ જ નિયમસર હોય. કેટલાકોને આજે પેટમાં દુઃખતું હોય તો આવતી કાલે મસ્તકનો દુઃખાવો થાય, ત્રીજે દિવસે દસ્ત સાફ ન આવ્યો હોય તો ચોથે દિવસે કાંઈ વળી નવીન ફરિયાદ ઉભી હોય છે. એવા માણસો કરતાં તો આવી રીતે નિયમસર રહેનાર શારીરિક સુખ ધણું વધારે ભોગવનાર હોય છે. તો પણ કેટલાંક બહારનાં કારણોએ અથવા ઋતુઓના હીનયોગનાં કારણોએ તેમને પણ શરીરમાં અવ્યવસ્થા આવી જાય છે. છતાં તેઓ બહુ સહેલાઈથી એ અવ્યવસ્થામાંથી પુનઃ વ્યવસ્થિત બની શકે છે, જ્યારે બીજા પ્રકારના મનુષ્યો હરહમેશાં રાગી રહેતા હોવાનો દાવો કરે છે અને તેઓને જ્યારે આવી અચકામણ આવે છે ત્યારે સાચો-

સાચ તેઓ એવા સરસ પથારીવશ થઈ જાય છે કે તેના માટે તેમને બહુ મોટો ભોગ આપવો પડે છે. છતાં જો તેઓ ઉંડા ઉતરી તપાસ કરે તો એ વ્યાધિ શરીર કરતાં તેમનાં મન ઉપર વધારે મંજૂર થઈ જાય છે.

એક વિદ્વાન ચિકિત્સકનો અભિપ્રાય છે કે શરીર ગમે તેટલું વ્યાધિ-અસ્ત હોય છતાં જેનું મન નિરોગી રહી શકે તેના રોગો જલદી સારા થઈ શકે છે. એક દાખલો ટાંકું: એક માણસ લક્ષાધિપતિ હોય, તેને કોઈ કારણથી અથવા ચોટ કે માર વાગવાથી, હાથ અથવા પગનો જીવતો નખ ઉખડી ગયો, અથવા એમ માનો કે હજારો બૂલથી નખ ઉતારતાં કાચો નખ વધારે કાઢી નાંખ્યો. હવે એ ભાઈ લક્ષા-ધિપતિ તો છે. એટલે કોઈ સારા એમ. ડી. થયેલા ડોક્ટર પાસે જઈને કહેશે કે 'મારો નખ જવાથી મને અત્યંત વેદના થાય છે. માટે પાંચ, દસ, કે વીસ હજાર રૂપિયા ખર્ચ થાય, તો પણ પરવા નહિ, હોસ્પિટામાં છેલ્લી શોધ કામે લગાડીને પણ મારી વેદના બંધ થવી જોઈએ અને મારો નખ હતો તેવો તુરતમાં થવો જોઈએ.' ત્યારે ડોક્ટર કહેશે: 'ભાઈ! તમને વેદના તો હું તુરત બંધ કરી આપું. વળી એ વેદના ફરી ઉભી ન થાય તેને માટે હું ચાંપતી સાર-વાર કરીશ. તેના ઉપર જંતુ ન લાગે, સડો ન થાય, છેવટે જાણે કે તમને એ દરદ જ નથી એવું બધું હું કરી આપું. પણ તમારો ઉતરી ગયેલો કે વધારે પડતો કપાઈ ગયેલો નખ અત્યારે ને અત્યારે હતો તેવો ન બની શકે. એને માટે સમય લાગશે.' દરદી કહેશે: 'એમ હોય કે? હું તમને ગમે તેટલું ખર્ચ કરવાની મંજૂરી આપું છું. કહાચ તેને માટે જોઈએ તો ખાસ ચોર્ડથી જર્મની, અમેરિકા, જાપાન કે સ્પીટઝરલાંડની દવા મંગાવો, જોઈએ તો ઇન્જેક્શન આપો. પણ મારો નખ આ જ ધડીએ કેમ સારો ન થાય?' ડોક્ટર કહેશે: 'શ્રીમાન! ખરી રીતે પૂછો તો નખ હતો તેવો કરવો તેમાં કોઈ પણ દવા-પેટન્ટ કે ઇન્જેક્શનની જરૂર નથી. નખ હતો તેવો કરવાનું કામ કુદરત કરશે. માત્ર

ઔષધથી તમને તે જગ્યાએ દરદ ન થાય, જંતુ ન લાગે, પાક ન થાય અથવા એ વ્યાધિના ચિંતવનથી તમારું મન રોગીષ્ટ ન બને, એ માટે પીવાની દવા પણ સાથે આપીશું, એટલે આપને કુદરતી રીતે થોડા સમયમાં નિકળી ગયેલા નખ ઉપર આપોઆપ નવો નખ આવશે. એટલા માટે કુદરતના એ કાર્યમાં તો આપે ધીરજ રાખી રાહ જોવાની રહે છે. એને માટે ચાહે તો આપ એક લાખ રૂપીઆ ખરચો, એથી કુદરતી નખ નહિ આવે. પછી આપની જો ઇચ્છા હોય તો એ નખની જગ્યાએ શોભાની ખાતર આપને બનાવટી નખ બેસારી આપીશ. ’

એવી જ રીતે શરીરમાં કાંઈ પણ વ્યાધિ થાય તેને મટાડવાને માટે સમય જોઈએ છે. અને તેને મદદ આપનાર પ્રતિકૂળ ક્રિડા કે આહાર-વિહાર ન કરીએ તો દરેક વ્યાધિ આપોઆપ શમન પામે છે. તેને સુધારવાનું કામ શરીર પોતે જ કરે છે. છતાં અવલંબન રૂપે અથવા શરીરની રોમહરા શક્તિને સહાયક થાય એવા નિદાન-પૂર્વકના ઔષધની ભલે જરૂર હોય, પણ ઔષધિથી જ માત્ર રોગ મટશે, અને જેમ એ ઔષધિ વધારે મોંઘી, વધારે શક્તિશાળી હોય તો તણ મહિને મટનારો વ્યાધિ તણ દિવસમાં અથવા તણ કલાકમાં મટી જાય એમ માનવું કે મનાવવું એ કેવળ અજ્ઞાન નહિ તો અંધ-અધ્ધાળુપણું તો છે જ.

ઝડતુના ફેરફારના કારણે કાંઈ વખત સળેખમ-જુખામ થઈ આવે અથવા અવારનવાર જુખામ-સળેખમ થઈ આવવાની ટેવ તમને પડી ગઈ હોય, તેથી જરાએ તમારે ગભરાવાનું નથી, કે તેમાંથી પીનસ, કે શ્વાસનળીનો મહા વ્યાધિ અથવા દમ કે શ્વાસના રોગ તરફ તમે જઈ રહ્યા છો એમ તમે રખે વહેમાતા ! વરસ દહાડામાં એકાદ વખત આવી રીતે સળેખમ થાય તેથી હું તો માનું છું કે ગભરાયા કરતાં પ્રુશ થવું જોઈએ. એથી તો વરસ દહાડાનો બધાય

કચરો, કુદરત અથવા શરીરમંત્ર, સળેખમ જેવી ક્રિયા ઉત્પન્ન કરીને બહાર ફેંકી દે છે અને એ ત્રણ દિવસની અંદર, જુઓને કેટલો બધો જાતભાતનો બલગમ નાકદાર બહાર નિકળી જઈ, મગજ હલકું કુલ જેવું બનાવી દે છે ! સળેખમ થતાંની સાથે તેને રોકવા માટે અને તુરત મટાડવા માટે વૈદ્ય-ડોક્ટરોને ત્યાં દોડી જઈ ઉપરા-ઉપરી ઉપચાર કરવા લાગી જવું એ તો કુદરતના કાર્યની સામે થવા જેવું છે. મકાનની અંદર કચરો ભરાયો હોય અને તેને ઝાપટી-ઝુપટીને ધરતો નોકર સફાઈ કરતો હોય તે વારે આપણે તેનો દરવાજો બંધ કરવો કે ઝાડુ તેના હાથમાંથી ઉચકી લેવું તેના જેવો પ્રકાર ઔષધની મારામારીનો છે. માત્ર જો ચાલુ ખોરાકમાં ફેરફાર કરી, પેટ સાફ આવવા માટે એકાદ સાદું વિરેચન લઈ લેવામાં આવે, તો એ ત્રણ દિવસમાં જ સળેખમ પાકી જઈ નિકળવા જેવો બલગમ નિકળી જઈ, આપોઆપ નીરોગીપણું આવી જાય છે. પરંતુ અવારનવાર અડવાડીએ કે પખવાડીએ સળેખમ થઈ આવતું હોય તો તેને માટે જરા વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. પ્રથમ તો એ નિર્ણય કરી લેવો થર કે જ્યારે જ્યારે તમને સળેખમ થઈ આવે તે અરસામાં એવું શું કારણ બને છે કે અડવાડીએ કિંવા પંદર દહાડે સળેખમ થઈ આવે છે ? જો ખરી રીતે તેની શોધ કરવામાં આવશે તો ચોક્કસ તેનું ખાસ કારણ મળ્યા સિવાય રહેશે નહિ. કેટલાકને અમુક જાતનો ખોરાક સળેખમનો ઉત્પાદક હોય છે. કેટલાકને અમુક પ્રકારની હવા, તો કેટલાકને થોડા ઉગ્ગરાના કારણે પણ આમ થઈ આવે છે. છતાં એટલું ચોક્કસ છે કે તેમનું તે અવયવ નિર્જળ ગણાય કે જેને લઈ સાધારણ કારણ મળતાં શ્વાસનળી કાપાયમાન કે દુષિત થઈને તેમાં સોજો આવે અને સળેખમ થાય. બાકી એક વર્ગ એવો છે કે જેઓને બારે પહોર અને બત્રીસે ઘડી સળેખમ ચાલુ રહે છે. તે વર્ગ છે તપખીર સુંધનારનો. તેમણે તપખીરનું બંધારણ સળેખમ મટાડવાના કારણે કયું હોય છે, અને કેટલાકે આંખે તેજ આવે એ હેતુથી પણ

કયું હોય છે. તપકીર સુધવાથી આંખમાં તેજ આવતું હશે કે કેમ, એ વાત બાબુ ઉપર રાખીએ, તથાપિ એટલું તો ચોક્કસ છે કે તમારું જેવા હાલક અને વિષારી પદાર્થની સાથે અમુક જાતના ક્ષારની મિલાવટ પછી બનતી તપકીરનો, નાકની આંતરત્વચા, મગજ અને શ્વાસન-ળીની કામળ ચામડી ઉપર હમેશાંનો છંટકાવ તેના પ્રાકૃતિકપણામાં ફેરફાર કરી, થોડો પાણી ઝરતો ધોધ ઉત્પન્ન કરે છે. કુદરત તેને મટાડવા ધણાથે પ્રયત્નો આદરે છે, પણ માણસ જાત, ફરી ફરી ચપટી બરીને એ સોજાને, એ કામળ ત્વચાને ક્ષુભિત બનાવીને ક્ષણે ક્ષણે તેમાંથી ઉભરાઇ આવતો તપ્પીરમિશ્રિત બલગમ રૂમાલ કે ઘોતીયાં કે છેવટે દીવાલો ઉપર છાંટીને સંતોષ અનુભવે છે, અને પછી તો તપકીર ઔષધ મટી વ્યસન બને છે. મઠાની ચાંદીની કે સીસમની નાણુક કપીમાં તપ્પીર દેવી બિરાજી, દેવ જેવા મનુષ્યની મૈત્રિણી બની જાય છે ! પરિણામે ત્રણસો ને પાંસઠ દિવસ સજેખમ ચાલુ જ રહે છે !

જો કાંઈ કારણવશાત્ સજેખમ થઇ આવતું હોય એમ નિર્ણય થાય તો તે કારણ દૂર કરતાં તેમાંથી મુક્ત થવાય છે, છતાં ન થાય તો થોડા મહીનાઓ સુધી શિર્ષાસન અવશ્ય કરવું. શિર્ષાસન કરવાથી અનેકનાં લાંબા કાળનાં સજેખમ નાશુદ્ધ થવાના હાખલા છે. માટે ધીમે ધીમે શિર્ષાસન કરવાનો અભ્યાસ પાડી વધારવો. શરૂઆતમાં સજેખમવાળાને થોડી મુશ્કેલી અને મુંઝવણ થાય છે ખરી. પરંતુ એક અઠવાડીયા પછી એ મુશ્કેલી અને મુંઝવણ મટી બહુ આનંદ આવે છે. ખોરાકમાંથી મિઠાઇ અને ગરીષ્ટ પદાર્થો છોડવા. દિવસે સુવાની ટેવ હોય તે છોડી દેવી. સવાર સાંજ બે ચાર કે છ નિયમિત પ્રાણાયામ કરવા. દરેક સાફ આવે એ માટે ધ્યાન આપવું જોઈએ. તે માટે રાત્રે મૃદુ વિરેચન લેવું. કાયમી સજેખમ દૂર કરવાનો બીજો ઉપાય છે નાક દ્વારા ઉષાપાનનો. સવારના ઉઠતી વખતે એક પ્યાસો પાણી નાક વડે ધીરે ધીરે પીવાનું છે. આ ક્રિયા શરૂઆતમાં બિનઅનુભવીને

માટે સુશક્લીવાળી છે, છતાં અભ્યાસ પડ્યા પછી જોટલી સહેલાઈથી મોઢાથી પાણી આપણે પી શકીએ છીએ એટલી જ સહેલાઈથી નાકથી પણ પાણી પી શકાય છે. અભ્યાસની શરૂઆતમાં સળેખમ ન હોય એને પણ થાય છે, પરંતુ જ્યાં અભ્યાસ શરૂ થયો એટલે એકાદ ખખવાડીઆ પછી બહુ સારી અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈને વરસો થયાં જે સળેખમ સતાવતું હોય છે તે નાબુદ થઈ જાય છે. એ ઉપરાંત એ પ્રમાણે ઉષાપાન કરવાથી ચક્ષુને પણ લાભ થાય છે, બુદ્ધિ વધે છે, આયુષ્ય વધે છે, દસ્ત સાફ આવે છે, આળસ નાશ પામી કામકાજની સ્ફુર્તિ ઉદ્ભવે છે. છતાં આ પ્રયોગ જેમણે કાંઈ વખત ન કર્યો હોય તેમણે શરૂઆત ફાગણ મહીના પછી કરવી. અવશ્ય આશાતીત ઉત્તમ લાભ થશે.

ઔષધ

સળેખમ માટે કાંઈ ચોક્કસ ઔષધ નથી. કેમ કે તેને થવાનાં અનેક કારણે હોય છે. છતાં દુધ ને દળદર પીવાથી, નાક ઉપર અરીણનો કમુખો ચોપડી જરા શેક કરવાથી, એ જ રીતે નાક ઉપર બામ ચોપડી શેક કરવાથી, રાત્રે સુતી વખતે ગરમ પાણીમાં રાષ્ટ્ર નાંખી, પગનાં તળીયાં અરધો કલાક બોળી રાખવાથી, પગના તળીએ એરંડીયાનું તેલ વસવાથી, સુંઠ તુલશી, કુદીનો અને બુંદલાણાની ચઢા પીવાથી, એકાદ રેચ લેવાથી, બાજરાના આટાની ગોળ અને ધીમાં રાખ કરી સવારમાં ખાવાથી, દશ લાગ ધી અને એક લાગ એસીડ કારબોલીક મેળવી તેને દિવસમાં બે ત્રણ વખત સુંઘવાથી સળેખમ મટે છે. જુદા જુદા માણસોની જુદી જુદી પ્રકૃતિ હોવાથી ઉપરના નજીવા લાગતા ઉપાયો કેટલીક વખત આશ્ચર્ય પમાડે એવો ફાયદો કરે છે. કેટલાકને એવા પ્રકારનું મંદ સળેખમ થાય છે કે તે પાકતું નથી તેમ જોઈએ તેવો બલગમ નિકળતો પણ નથી. તેમને માટે કાયફળના છોડા એક રૂપીઆભાર બજારમાંથી લાવી તેનું વચ્ચગાળ ચુર્ચુ બનાવી

એક શીશીમાં રાખી મૂકી દિવસમાં એકાદ વખત સુંઘવાથી પાંચ દશ છીંકા આવી મગજમાંથી સારી રીતે બલગમ નીકળી જાય, મગજ હલકું બને છે. આ ચીજ એક પૈસાની એક તોલો આવે છે. તેનો પાઉર લાલ રંગનો થાય છે, અને તેને તડાક છીંકણીના નામે પેટનું બનાવી મોટા શહેરોનાં બજારમાં સેંકડો ખાટલીઓ ચાર આને વેચાય છે. ઉપરાંત શારીરિક નબળાઈના કારણે જે સળખમની ક્રિયાદ હંમેશાં જારી રહેતી હોય તો દેશી વૈદકનો 'મહાલક્ષ્મી વિલાસ રસ' બખેરાંત સવારસાંજ મધ સાથે પંદર દિવસ ખાટવો.

પ્રકરણ ૩૦

આગંતુક કારણો

આગંતુક કારણોની શરીર ઉપર ઓછી અસર થાય છે એમ કહિયે માનવાતું નથી. એક પ્રસંગ એવો બને કે તમે મિત્રમંડળ સાથે હાસ્યવિનોદ કરતા હો, મહેની રંગોળી પુરી, કેળના પાન ઉપર અને પડીયામાં દૂધપાક, પુરી, પાતરાં, જે ચાર શાક પીરસાયાં હોય, તેને આરોગવા તમારી ઇંદ્રિયો સંપૂર્ણ સતેજ હોય, તે વખતે તમને એવા સમાચાર કાઠ સંભળાવે કે અમદાવાદમાં કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા તમારા વીશ વરસના દીકરાને ન્યુમોનીયા થયો અને સ્થિતિ ભયંકર છે, એવો તાર આવી ગયો છે, માટે તમારે જવું જોઈએ ! ટૂંક સાંજના સાડાઆઠે ઉપડે અને એમાં જ તમે જઈ શકો. તમે અત્યારે જમવા બેઠા છો. તેનો સમય છે સાડાઅગીઆરનો. એટલે જે અત્યારે એ બાબત તમે વિચાર ન કરો અને મિત્રોની સાથે યથેચ્છ

એજનને સારી રીતે ન્યાય આપવા ધારે તો આપી શકે છે. તમારી તાકાત, હોજરી અને દરરોજનો ખોરાક બહુ સારી રીતે સારા પ્રમાણમાં લઈ શકાય તેવાં છે. છતાં એવો ! આમ કેમ ? તમે જમવા બાણા ઉપર ગોઠવાયા ત્યારે અને ત્યારપછી તારના સમાચાર સાંભળ્યા એ પછીના તમારા શરીર ઉપર આટલો ફેરફાર શાનો ? તમારું એજસ જ બળે ઉડી ગયું, નૂર જ બળે શોષાઈ ગયું અને મિત્રના આમહથી તમે જમ્યા ખરા. પરંતુ સવાશેરના ચાર પડીયા પણ દૂધપાકના એછા પડે, તે તમે એક વાર મૂકેલો માલ પણ છોડી દીધો ! તમને બરાબર જુખ નથી ! બલા, દશ મીનીટમાં જુખ નાશ પામી, એવો એ રોગ કયો ? ભય ! બરાબર છે. સમાચાર સાંભળ્યા કાને, સમાચાર પહેાંચ્યા હેઠ એપ્રીસ (મગજ) માં. ગૃહમંત્રી બુદ્ધિએ નિશ્ચય કરી લીધો. છોકરો ખતમ થાય તો ? આપત્તિ, દુઃખ, વિનાશ ! અહા ! એ કદપનાના સંદેશાના ટેલીફોન છુટી ગયા અને શરીરની દરેકદરેક એપ્રીસમાં અવ્યવસ્થા ઢિલી થઈ ગઈ. માત્ર પાંચ જ મીનીટમાં લુધા નહિ, શક્તિ નહિ, એજસ નહિ, આનંદ નહિ !

કદપનાના દુઃખે દુઃખ માનવું નહિ જોઈએ, અનિવાર્ય મૃત્યુને રોકવાને કાંઈ સમર્થ નથી, એવી લોકાક્રિત અને ધાર્મિક ભાવનાથી રંગાયેલો મનુષ્ય પણ સતત ચિંતનથી દૂર—બહુ દૂર રહેલા આપત્તિના એળાને નજીક ખેંચી લાવે છે.

ભીતિ રાખવાનો સ્વભાવ આરોગ્યને બહુ હાનિ કરે છે, જીવનને ટુંકું કરે છે અને કર્તવ્યશક્તિથી શિથિલ કરે છે.

માની લખએ કે શરદીના કારણે શિશિર ઋતુના પ્રભાવથી કે જીવનની અનિયમિતતાએ ખાંસી થઈ આવી છે, અને પેલી શરદ ઋતુના પ્રભાવનો મેલેરીયા તો બળે કે થોડા થોડા દિવસે ખબર લઈ જતો હોય જ, તથા એને લઈને કદાચ ખોરાક એછો લેવાતો હોય, અને

આનો કે વજન પણ શરીરનું થોડું ઘટી ગયું હોય, તો પછી તેને શું તમે ક્ષય માનવાના ?

જો જો હો ! એ ભૂત સ્વપ્ને પણ ભરાવા દેતા નહિ. જો બૂલે-મૂકે પણ નામાંકિત ગણાતા અને ક્ષયના ખાસ નિષ્ણાત થઈ બેઠેલા એકાદ મશહુર ડોક્ટરની સલાહ લેવા ગયા તો તે સ્પષ્ટપણે એમ કહામ નહિ કહે કે તમને ક્ષય છે, પરંતુ એવો અભિપ્રાય તો જરૂર આપશે કે ‘તમારાં ફેફસાંમાં અમુક ફેફસાં નબળાં થયાં છે, જો કે તમોને અત્યારે તો ખાસ ટી. બી. હોય એમ ન માનીએ, તો પણ તમારે ચાંપતી સારવારની જરૂર છે, અને અમારો તો તમોને ખાસ અભિપ્રાય છે કે એકાદ ડઝન ગોલ્ડનાં અને બે એક ડઝન કેલ્શીયમનાં ઈન્જેક્શન જરૂર લઈ લો, બને એટલું બકરીનું દૂધ અને મુસંખી ઉપર રહો, ખુશ્લી હવામાં ફરો, સાથે એકાદ પેટન્ટ કાડલીવરની બનાવટની પણ જરૂર છે. આ ટ્રોટમેન્ટ એકાદ મહીનો લઈ જુવો. એમ છતાં પણ તમારે એક્સ-રેથી એક વખત ફોટો લેવરાવી લઈ, ફેફસાંના અમુક ભાગની તપાસ તો કરાવવાની ખાસ જરૂર છે. અને લોહીની તપાસ કરાવીને તેમાં ટી. બી. નાં જંતુઓ છે કે કેમ તે પણ તપાસાવો એટલે નિર્ણય થઈ જાય!!’

હા હા ભગવાન ! શરીરનો ક્ષય તો થવાનો હોય ત્યારે થાય, પણ લક્ષ્મીનો તો ક્ષય લાગુ થઈ ગયો સમજો, અને ધીમે ધીમે ખીસાનું વજન હલકું કરતા જાયો. પ્રાથમિક તપાસમાં જ તમે સરવાળો મૂકો, એટલે સાડીસતાણું પહેલી તકે સરી ગયા સમજો અને આગળ વધો.

અને વળી તમે જો પુરા યુદ્ધિમાન હો તો પછી આટલી લાંબી ચોડી તમારા શરીરની તપાસ અને યુક્તિભર્યા ડોક્ટરના અભિપ્રાય ઉપરથી તમે થોડા જ ડહાપણુ દોડાવ્યા વગર રહેવાના ? સોનાનાં ઈન્જેક્શન, બકરીના દૂધનો અભિપ્રાય અને કાડલીવર ઓછલની જરૂર એ ક્ષયની નિશાની છે અને આપણે પુરા ક્ષયના ભોગ થઈ પડ્યા છીએ,

એટલે લોહા કહે છે કે ક્ષય થયો એ બચે જ નહિ. તો હવે આપણી
ખાજી પણ હરિના હાથમાં !

અને એટલે નિર્ણય લ્યાં તમારા મનજીભાષ્યે કરી લીધો તથા
તેની દૃઢ છાપ અંતઃકરણ ઉપર બેઠી, એટલે પછી ‘ મને ક્ષય ! હું
ભરી જઘશ ’ આ ચિંતવન દિલમાંથી નથી ખસતું અને મૃત્યુનો ભય
શરીરનું શોષણ કરવા લાગે છે. તેમાં નથી હોતાં ક્ષયનાં જંતુ, નથી
હોતાં ક્ષય, કલ્પનાનો ક્ષય ઉભો કરી, તેના ચિંતવને તદ્દુપ બને છે.
વાદશી ભાવના યસ્ય, સિદ્ધિર્ભવતિ તાદશી : જેવી ભાવના
તેવી સિદ્ધિ. વેદાંતમાં દૃષ્ટાંત છે કે ઇયળને ભમરી દંશ દે છે, એ
તેના ઉપર ગુન્ગરવ કરે છે. તેથી તે ઇયેળ પણ ભમરીના ભયથી
ભમરીમય બની જાય છે અને છોવટે પોતાનું શરીર છોડી ભમરી બને છે.
એ જ રીતે ક્યાં ખિચારી મામુલી ખાંસી ! ક્યાં ક્ષય ! અરે ભાઈ ! હવે
તો દવાઓના વેપારીઓ એવી જાહેરાતો પણ દવા અપાવવા માટે કરવા
લાગ્યા છે ! પીંછાનો કાગડો, અને સસલાનો સાવજ ચીતરે છે. હમણાં
જ મેં એક ખાંસીની દવા સ્વીટઝરલાંડની બનાવટની છે તેની જાહેર
અબર વાંચી. તેમાં લખે છે કે તમારી જરા પણ ખાંસી તે પેલા ક્ષયની
નિશાની છે, માટે જરા પણ ખાંસી જણાતાં અમારી બનાવટ વાપરવા
લાગો, અને થતા ક્ષયથી બચો ! ઓ વિદેશીઓ ! તમારી પેટટોએ
જ્યારથી હિંદુસ્તાનમાં પગપેસારો કર્યો ત્યારથી જ હિંદમાં ક્ષય વધ્યો,
જ્યાંસુધી આર્યપ્રજા પોતાના આંગણનાં અરહુશી, તુલશી, અને
આકડા ઉપર નિર્ભર હતી ત્યાંસુધી ક્ષય એ તો રાજરોમ ગણાતો.
જેમ વીર્યવર્ધક દવાના વેપારીઓ આખી દુનિયાને નપુંસક સમજી
જાહેરાતના અખતરા માટે આકાશ-પાતાળ એક કરે છે અને એવા
પ્રશ્નો અને ઉત્તરો ગોઠવે છે કે જરાક નબળાઈ થતાં મનુષ્ય પૂરો નપુંસક
પોતાને માની લઈ ધાતુવર્ધક દવા લેવા જેમ લલચાય છે, તેમ ખાંસી
અને ક્ષયની દવાના વેપારીઓ, સ્પેશીયાલીસ્ટો અને ક્ષયના દરદી ઉપર

ઉપકાર કરવાની દૃષ્ટિએ સર્જાતું સાહિત્ય-જાણે ક્ષયના રોગને દેશપાર કરતું હોય તેમ ક્ષયના વિષે ચેતવણી ઉપર ચેતવણી આપીને પ્રજાને એવી ભડકાવી મેલે છે કે જરાક તાવ અને ખાંસીનો સંજોગ સ્વાધ્યો કે ક્ષય મૂર્તિમાન બની જાય છે ! દરદી રહ્યું સહ્યું આત્મબળ એકદું કરીને પોતાને ક્ષય નથી-એવી દઢતાનો કોટ રચવા જાય છે. પણ એક જ વાણીકટાક્ષના પ્રહારથી ડાકટર તેની બધી હિમ્મતનો વિનાશ કરે છે અને ક્ષયનો ભય તેના ઉપર તેના પરિચારિકો બરાબર બેસારે છે. જુઓ થોડી વાનગી : કેમ ભાઈ ! હજી ખાંસી આવે છે અને શરીર તપે છે ? રાત્રે પસીનો વળે છે ? વજન ડરાવ્યું છે ? અરે ! તમારું શરીર તો પહેલાં કરતાં લેવાઈ ગયું ! હવે જલદી ચેતો ! સાધારણ વૈદ કે ડાકટરનું આ ચિકિત્સા વ્યાધિમાં કામ નહિ, કોઈ કુશિયાર વૈદ-ડાકટર શોધો ! આજસ રાખવા જેવું નથી !

થોડા વિષયાંતર કરીને એક દૃષ્ટાન્ત ટાંકું. મને એ માટે આવશ્યક લખા કરશે :

એક સમર્થ ગુરૂનો કરોડપિપતિ રાજા શિષ્ય હતો. તે બહુ જ વિષયી માણસ. રણવાસમાં સાતેક રાણીઓ. તેનો વૈભવ બહુ ઉમદા, શરીર પણ મજબૂત, સંપત્તિ અઢળક અને સંસારના સુખની જરી પણ કમીના નહિ. રાત્રિ અને દિવસ મોજમગાહ તથા વૈભવવિલાસમાં જાય. માત્ર ગુરુ ઉપર અપાર શ્રદ્ધા અને નિષ્ઠાએ દરરોજ સ્નાને દર્શન કરવા જાય. તેના ગુરૂને આ શિષ્યની માયા ઉપર મોહિની જોઈને તેના ઉદ્ધારની અને તેના તથા જતા જીવનથી તેને ચેતાવવાની ઇચ્છા થઈ. એક સાલંકાળે ગુરૂએ કહ્યું : ‘રાજન ! આવતી કાલે તમે દર્શન કરવા આવો તે પહેલાં તમારા શરીરનું વજન, તમારી છાતીનું માપ અને તમે ચોવીસ કલાકમાં કેટલું જમ્યા, કેટલો વૈભવવિલાસ જોગ્યો, એ સવળી લકીકતની મને કહેવા માટે નોંધ કરતા આવજો.

ગુરૂપાએ હું તમને એક એવી અગત્યની વાત કહેવાનો છું કે જે પછી તમે આશ્ચર્ય પામશો. એ વાત એવી મહત્વની છે કે મનુષ્ય પોતાની જીંદગીમાં એક જ વખત સાંભળી શકે છે અને અનુભવી પણ એક જ વખત શકે છે. તે સત્ય છે તેટલી જ સચોટ છે. ’ રાજાએ પૂછ્યું : ‘ મહારાજ ! એવી વાત શી છે અને તેને આપે માંગેલી નોંધ સાથે સંબંધ શો છે ? ’ ‘ ભાઈ ! તેમાં એક જ ખુખી અને રહસ્ય છે. માટે જાણો, આનંદ કરો અને કાલે આ વખતે જરૂર આવે. ’ રાજાએ રાત્રિ નિત્યનિયમ મુજબ ગુળરી. બીજા દિવસે મહારાજે કલા પ્રમાણે નોંધ લઈ દરરોજના સમયથી એકાદ કલાક વહેલાં મહારાજ સન્મુખ હાજર થઈને વિનંતિ કરી : ‘ ગુરૂશ્રી ! આપે આજે મને જે રહસ્ય-ભરી વાત કહેવાનું કહેલું, તે માટે હું ઉત્સુક છું. ’ ગુરૂએ કહ્યું : ‘ ભાઈ ! તારી નોંધ ક્યાં ? ’ ‘ હા, મહારાજશ્રી ! ત્યાં-જુઓ, રહાંજે ઘેર ગયા પછી મારે માટે મગાવેલાં ફળોનો નાસ્તો. ત્યારબાદ ગરમ દૂધ પીને બગીચામાં ફરવા ગયો. રહાંજે દૂધ, પુરી મગજનું સારી રીતે ભોજન, રાત્રિના બે પ્રહર સુધી વૈભવ અને કમવાર તમામ રાણીઓ સાથે વિલાસ. સહવારમાં સૂર્યોદય પછી ઉઠી ઉપાહાર. અગીયાર વાગ્યે ભોજન સાથે સંગીતનો સ્વાદ. શરીરનું વજન ત્રણ મણુ સાડીબત્રીસ શેર. છાતીનો ઘેરાવો ડર ધન્ય. મન આનંદમાં. શરીર પ્રકૃતિલિત, અને દરરોજનો લગભગ આ જ કાર્યક્રમ. ’

‘ રાજા ! ધન્ય, સંપૂર્ણ સુખી છો. વૈભવવિલાસમાં ખામી નથી, તેમ શરીરસંપત્તિ પણ સારી છે. કહો, ત્યારે આ નોંધ મારી પાસે રાખી તમોને જે વાત કહેવાની છે તે અત્યારે કહું અથવા કથાની સમાપ્તિ પછી બધા ભક્તો ચાલ્યા ગયા પછી ? ’

‘ મહારાજશ્રી ! મારી આતુરતા એટલી બધી છે કે મને જલદી સંભળાવો તો જ સારું. ’

‘ ભણે ત્યારે, રાજા ! મને સમાધિરથ સ્થિતિમાં એક આદેશ થયો. એમાં તે બાબત તમને સંભળાવવાની સૂચના મળે. ’

તેથી હું જણાવું છું કે આજથી એકવીશમા દિવસે મધ્યાહ્ને તમારું મૃત્યુ થશે !’

ગુરૂવચન ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખનાર રાજાએ આ વાત સાંભળી. મોત હવે નજીક આવી પહોંચવા માટે તેને જરાયે સંશય રહ્યો નહિ. ધરતી ફાટે કે ઉલ્કાપાત થાય તે કરતાં પણ ભયાનક મૃત્યુના સમાચાર સાંભળી, રાજાએ અત્યંત વિહ્વળ બની, મહારાજા પાસે વિદાય માંગી. જતી વખતે મહારાજાે કહ્યું: ‘રાજાન ! હું સમજું છું કે આવા સમાચાર સાંભળી, તમારે રાજ્યની વ્યવસ્થા અને અનેક ઉપાધિઓની વ્યવસ્થા માટે જલદી ધેર જવું જોઈએ. પરંતુ જે દિવસ તમારા મૃત્યુનો દિન છે તે જ દિવસે સહવારમાં અહીં આવી, ગુરૂદર્શન કરી જવાં, એવો મારા ગુરૂ મહારાજાનો આદેશ છે અને એ વખતે પણ એક વાત તમને સંભળાવવાની ગુરૂઆજ્ઞા છે. એ વાત આજે મેં સંભળાવી તેથી પણ અધિક વિચિત્ર હશે અને તમે આશ્ચર્ય પામશો.’

ગુરૂવચન માથે ચડાવી રાજા તાબડતોબ ધેર ગયો. ત્યારપછીના વીશ દિવસ ન રાજા મહારાજા પાસે દેખાયો, ન મહારાજાે રાજાને યાદ કર્યો. એકવીશમા દિવસે સહવારમાં પગે ચાલી, રાજા મહારાજા પાસે આવી, દંડવત પ્રણામ કરી બેઠો. ઘડીભર મહારાજા પણ રાજાને ઓળખી શક્યા નહિ. બાદ મહારાજાે કહ્યું: ‘ઓહો રાજાન ! તમારું આ શરીર સૂકું કાષ્ટ જેવું થયું તેવું કારણ શું ? માત્ર ૨૧ દિવસમાં એટલો તકાવત શાથી ? એવો કષ્ટદાયક વ્યાધિ તમને શો લાગુ થયો છે કે શરીરનો ક્ષય થયો ?’ રાજાએ કહ્યું: ‘મહારાજા શરીરમાં કોઈ વ્યાધિ નથી, રોગ નથી, કશું નથી, પરંતુ આપે જ્યારથી મારા મોતની આગાહી સંભળાવી ત્યારથી આજ દિવસ સુધી નથી અન્ન ખવાતું, નથી નિદ્રા આવતી, નથી વૈભવવિલાસ યાદ આવતો. આજ જન, કુટુંબ, પુત્રપરિવાર અને સ્ત્રીઓ પ્રત્યે તિરસ્કાર આવે છે. જીવતા છતાં જગત શૂન્ય બાસે છે. કદાચ રાત્રે થોડી નિદ્રા આવે તો તેમાં પણ જાણે હું ૨૧મા દિવસે મૃત્યુ પામ્યો છું અને પાછળ

રાજ્યની અવ્યવસ્થા થઈ રહી છે: મારી રાણીઓ, પુત્ર આદિ સહુ દુઃખી થાય છે, એવો આભાસ થાય છે. હવે તો એ દિવસ પણ આવી પહોંચ્યો છે. માત્ર ચાર છ કલાકનો વિલંબ છે. પરંતુ આપની આતા પ્રમાણે જે વાર્તા આપે કહેવા મને કહેલું તે સાંભળવા અને છેવટ ગુરૂજાંખી કરી લેવા આવ્યો છું. એટલે મને સંભળાવો, એ મૃત્યુ વખતે સાંભળવા જેવી મારી મહત્ત્વની વાત કંઈ છે ?

‘ જોહો રાજન ! મૃત્યુનો આટલો ભય ? ત્યારે શું તું મરવા નથી ઇચ્છતો? એમ જ ને ! રાજન ! જગત કોઈ અમર બન્યું નથી, પરંતુ દીર્ઘ જીવન તો ધણા જીવી શકે છે. એવા તો અનંત દાખલા ઇતિહાસમાંથી મળે છે. માત્ર દીર્ઘ જીવન જીવવા માટે મનુષ્ય તરીકે જીવવું જોઈએ, પાશવક્રિયા કે સ્વેચ્છાચારી વર્તણૂંક જીવનતત્ત્વનો વિનાશ કરીને દૂર રહેલા મૃત્યુને નજીક ધસડી લાવે છે. પરંતુ એ જ્ઞાન અત્યારે તને નહિ આપું. માત્ર ગુરૂઆદેશ પ્રમાણે આજે તને જે વાત સંભળાવવાની છે તે એ છે કે આજે મધ્યાન્હે થવાનું તારું મૃત્યુ મોકુફ રહ્યું છે, અને ખીન્ન ૭૫ વર્ષનું આયુષ્યદાન ગુરૂમહારાજે તને ક્યું છે. તેના બદલામાં જો જીવન જીવવાની ઇચ્છા હોય તો ગુરૂઆરા પ્રમાણે વર્તન રાખવાની શરત કરવી પડશે. જોહો, શી ઇચ્છા છે ?

‘ અરે મહારાજ ! જો હવે આપ કહે છો તે પ્રમાણે જીવી શકું તો ગુરૂની ગમે તેવી આકરી શરત મને પાળવામાં વાંધો નથી. કદાચ ગૃહત્યાગ કરી પર્ણકુટીમાં રહું, અન્નનો ત્યાગ કરી દૂધભર રહું, વિલાસને ત્યાગી વિચારમય રહું, પણ પ્રભુ ! દેવને હુલ્લ મનુષ્ય જીવન લંબાવો, એવી મારી આતુર અને નમ્ર પ્રાર્થના છે. ’

આ દષ્ટાન્તનું રહસ્ય તો સમજાયું હશે. ભય એ માનવી માત્રનો મોટામાં મોટો દુશ્મન છે. આ પ્રકરણમાં લંબાણ થયેલ હોય ખાંસી, જીર્ણીકર આદિના અનુભવી અને સચોટ ઉપાયો આવતા પ્રકરણમાં આપવામાં આવશે.

પ્રકરણ ૪થું

ચિકિત્સકો

કેટલાક ચિકિત્સકો મેં એવા જોયા છે કે દરદીની શરીર-તપાસ પછી તેમને, એવી વિચિત્ર મુખમુદ્રા, અભિનય અને વાત કરવાની શૈલીપૂર્વક અભિપ્રાય આપે છે કે દરદી અથવા તેના વાલી એમ સમજી બેસે કે હવે મહાન ભયંકર વ્યાધિમાં ફસાઈ પડ્યા છીએ અને એમાંથી છુટવું મહા મુશ્કેલ છે. આવો અભિપ્રાય આપવામાં તેમનો કદાચ એવો આશય ન હોય કે દરદીને ગભરાવી મૂકી, જેમ બને તેમ સારી રીતે પૈસા પેદા કરવા ! તેઓ અભિપ્રાય આપતા હોય માત્ર શુદ્ધ બુદ્ધિથી, જેમ બને તેમ જલદી વ્યાધિ પ્રત્યે બેદર-કાર નહીં રહેતાં તાત્કાલિક સારવાર અને ઔષધોપચાર કરી રોગ-મુક્ત થવું; અથવા એમ કહીએ કે રોગ અને દુશ્મનને ઊગતા દબાવવા, એ કારણે એવા અભિપ્રાય તેઓ આપતા હશે. પણ તેનું એવું વિપરિત પરિણામ આવે છે અને દુર્ભાગ્યે જો એ અભિપ્રાય દરદીએ પોતે સાંભળ્યો હોય છે તો તેના મન ઉપર એટલી સજ્જડ અને ખરાબ છાપ પડી જાય છે કે તેને કાઢવી એ મહા મુશ્કેલ થઈ પડે છે. મારા તાજા અનુભવનો અંગત દાખલો ટાંકું :

મારા એક સંમધી વીશ વરસના યુવાનને થોડો વખત પહેલાં એક ઉલટી થઈ અને તેમાં લોહી પડ્યું. જે વેળાએ લોહી પડેલું તે વખત પહેલાં એકાદ બે વાર તાવ આવી, ઉપચારના અંતે ઉતરી ગયેલો. પણ એકાએક લોહી પડતાં યુવાન ગભરાયો અને સ્થાનિક એકાદ બે ડાક્ટર તથા વૈદને શરીર બતાવવા ગયો. શરીર બતાવતાં પહેલાં પોતાને લોહી પડવાની હકીકત ચિકિત્સકને કહી સંભળાવતાં, શરીરમાં તાવ નહોતો, ખાંસી નહોતી પણ લોહી પડ્યું તેનું કારણ પૂછ્યું.

એક ડાક્ટરે સંપૂર્ણ તપાસ પછી આ ભાઈને અભિપ્રાય આપી દીધો : 'તમને ક્ષયની શરૂઆત હોય તો ના નહિ, કારણ કે અત્યારે ક્ષય અનેક કારણો અને ગુણ ચિહ્નોએ જુદા જુદા રૂપમાં ઝપાટાબંધ વધી રહ્યો છે, માટે તમારે ચેતવું જોઈએ.' ડાક્ટરને મળ્યા પછી એ જુવાન એક વૈદ્યરાજને મળ્યો. તેઓ ખીજા ધંધા ઉપરથી તાજા જ વૈદક ઉપર સરી પડેલા, પરંતુ દેખાવ અને ભપકો તથા વાત કરવાની એટલી સરસ શૈલી કે દરદી અંજાઈ જાય. એ ભાઈએ પણ અરધું દેશી, અરધું વિભાયતી, અરધું હકીમી વાતનું ઉંધીયું બાફ્યું કે તેની આ પુલજુવાન આદમીને પથર ઉપર સીસાના લેપ જેવી સજ્જડ અને સચોટ છાપ બેઠી કે છાતીમાંથી લોહી પડ્યું એ ક્ષયની પ્રાથમિક નિશાની છે, અને જનને પક્ષ-ડાક્ટર તથા વૈદ્ય ચેતવાનું કહે છે, તો હવે જલ્દી કરો.

તરત મને તાર થયો. સગાનું દ્રામ હોઈ મારે જવું જ જોઈએ. પહેાંચ્યા પછી તેમના ઘરનું અને સગાંઓનું વાતાવરણ જોયું તો જાણે કે મોટી આકૃતમાં પડી ગયા હોય તેમ લાગ્યું. ગમગીની આખા ઘરમાં પથરાયેલી. દરદી પથારીમાં પડી રહેલ અને હોશકોશ ઉડી ગયેલા જોઈ મને આશ્ચર્ય થયું. ત્યાં એવું આદેશન ચલાવી મુકેલું કે દરદીને દરેક ઘડોએ લાગ્યા કરે કે એ મહાવ્યાધિમાં ફસાઈ પડ્યો છે અને તેણે સાવચેત રહેવું જોઈએ! જે ચિકિત્સક તરીકે, હું એ જ વખતે તમને કંઈ વ્યાધિ નથી, માત્ર તમે ખોટા વહેમ કરી રહ્યા છો, એવો અભિપ્રાય આપું તો નેઓ માનવા તૈયાર નહોતા. એથી દરદીને એ સ્થળ છોડાવવું અને મારી પાસે રાખવો એ દરદી માટે સારું ઔષધ મને લાગ્યું, એટલે મેં એ લોકોને જણાવ્યું કે 'જો ભાઈને પહેલી તકે સારા કરવા હોય તો તેમને મારે ત્યાં રાખવા પડશે. તમારા માનવા પ્રમાણે અને ડાક્ટર-વૈદના અભિપ્રાય પ્રમાણે વ્યાધિ છે કે કેમ તે વિષયમાં હું નિર્ણય અને નિદાન કરીને પછીથી ચોક્કસ કહીશ.'

ખીજા દૈનમાં તેને મારા સ્થાન ઉપર લઈ આવ્યો. ખીજા કાંઈને સાથે આવવાની મના કરેલી. એ ભાઈ મારે ત્યાં આવ્યા પછી પણ

આખો દિવસ ઉંડા વિચારમાં બેસી રહે અને પોતાનું શું થશે એ ચિંતવન છોડે નહિ. મારી વૈધ તરીકેની તપાસ પછી તેમને લોહી પડવાનું કારણ મને જણાયું.

એમને મેલેરીયા તાવ આવ્યા પછી દવામાં ક્વીનાઇન મીક્ચર આપ્યું. પણ ફરી ફરી તાવના ઉથલા થાય અને મટે નહિ. એ માટે એમણે ઘર આગળ એ પછી તાવ નહિ હોવા છતાં દરરોજના પંદર ગ્રેન ક્વીનાઇન પોતાના હાથથી લેવું શરૂ કર્યું અને એ પછી વીસ દિવસ લીધું. દરરોજના દવાના મારાથી તાવ તો આવ્યો નહિ પણ લોહી તપેલું રહેતું, મગજ શૂન્ય રહેતું અને સાંજના વખતે શરીર તપી જતું હોય એવું લાગે. એ અરસામાં આ લોહી પડવાને પ્રસંગ બન્યો અને ભાષ વહેમાયા !

ઘેર લાવી એ બિરાદરને દવા શરૂ કરી. લીલી ગળો ૩. ૨૥ ભાર, કરીયાતાની પાંદડી ૨૥ ભાર, ધાણા અઢી ભાર અને ખડસલીએ પિત્તપાપડો અઢીભાર, સુંક એક રૂપીયાભાર-એ બધાંને સાથે ખાંડી માટીના વાસણમાં તે ખાંડેલામાંથી અઢીભાર ભુકો અરધા શેર પાણીમાં સાંજે પલાળી રાખતા. રહવારમાં ચોળી, ગળી લઘુ જરા મધ મેળવી, પાંચ રૂપીયાભાર પાણી આપતા. એ જ પ્રમાણે બપોરે અને સાંજે બીજી દવા તરીકે મધમાં ચાટવા પડીકાં આપતા અને તેમાં આહનનું ચુર્ણ વાલ ૧, કમરકાકડીનું ચુર્ણ વાલ ૧, વાંસકપુર રતિ ૨, સાચા મોતીની પીણી રતિ ૧, વસંતમાલતી રતિ ૨. રાત્રે સુતી વખતે શેકેલી ભાંગ રતિ ૨ અને મરીનું ચુર્ણ રતિ ૧ નું પડીકું મધમાં ચટાડવામાં આવતું.

એક બાળુ આ દવા શરૂ કરી. તેમાં જે હીમ અપાતું તે પૈકીમાં ગળો અને કરીયાતું પિત્તશામક અને પેશાબને સાફ લાવવાનું કામ કરવા ઉપરાંત રક્તની શુદ્ધિ કરતાં. કદુ પૌષ્ટિક તરીકે એ ઉમદા

કામ કરે છે; જ્યારે ખડમલીઓ કવીનાઇનની ગરમાઇ હરી લેવામાં અને રૂંદે રૂંદે રહેલી જીર્ણ મેલેરીયાની અસરને નાબુદ કરવામાં ઉત્તમ કામ કરે છે. તેમ જ ગમે તેવા જીર્ણ જ્વરનો નાશ કરી, દરદીને ભૂખ લગાડી, ચેતનવંતો સ્ફુર્તિમાન બનાવે છે. પેશાબ એકદમ સાફ આવવા લાગે છે અને ગમે તેટલા વખતથી પીળા કે લાલ આવતો હોય તેને સુધારી સફેદ પાણી મીસાલ બનાવી આપે છે. મધની સાથે અપાતી દવાઓની યોજનામાં આહન શક્તિવર્ધક, હાડકાને મજબૂત બનાવનાર પદાર્થ હતો. કમરકાકડી હતી પિત્તશામક અને દાહનિવારક. જ્યારે વાંસકપુર, મોતી, વસંતમાલતી હતાં ઉત્તમ કેલસ્યમો, જે મગજ અને હૃદયને બહુ જ ધીમી ગતિએ સંગીન ટોન આપી શક્તિનો ધીમો પ્રવાહ વહેવરાવનાર છે. અને રાત્રે અપાતું ભાંગતું ચુર્ણ દરદીના સંકલ્પો બંધ કરી મીઠી ઉંઘ લાવી આપી, ખાવેલા આહારને પાચન કરવાનું કામ કરનાર અને શાંતિ આપનાર છે.

દરરોજ અમે સાંજે બે માઇલ ફરવા જતા અને દરદીના ઉપર એકેલી છાપ નાબુદ કરવા હું એવી વાતો છેડતો કે દરદી ખૂબ ખુશ થઈ જાય. ભાઈ હતા મેટ્રીક પાસ થયેલા અને તરંગી સ્વભાવના, એટલે મારી વાતોમાં પણ એઓ દલીલ અને શંકાઓની પરંપરા અલાવતા. છતાં હું લાંબા કાળથી આવા દરદીઓથી ટેવાયેલો હોય કંટાળું એવો ન હતો. મેં કહ્યું: 'ભાઈ, ક્ષયનો આપણે શબ્દાર્થ કરીએ. ક્ષય એટલે હાસ-ધટવું. જે ઘટે તે વધે એ નિઃસંશય છે. ચંદ્રની કૃણા ઘટે છે ત્યારે જ વધે છે. સમુદ્રમાં પણ ભરતી ઓટ-વધવું ધટવું થાય છે, વનસ્પતિમાં પાનખર ઝડતુએ ઘટે છે અને ફરી નવપલ્લવિત થાય છે ત્યારે વધે છે. જુઓ આ જમીન ઉપર લાગેલી ધરો. એને કાપી કાઢી ઘટાડો તો તે ખૂબ વધવાની. જુવો આ મેંદીની કનાત. તેને કાપી કાઢી માળી ઘટાડો છે ત્યારે તે બમણા જોરથી વધે છે. આટલે ધટવું એ બમણા જોરથી વધવાની નિશાની છે. મેં એવા દરદી

એવા છે કે જેઓ ખૂબ બિમારીથી ઘટયા પછી ખૂબ લાલ લોહીથી તમભગતા અને વધી રહેલા હોય. ’

મારી વાતો પછી એ બાઇ કહેતા: ‘વૈદ્યરાજ ! તમારા દાખલા દલીલ ક્ષયને જરાએ લાગુ નથી પડતા. ક્ષય થયા પછી બલે ઉપબંધ દષ્ટિથી દરેકી સુધરતો જણાય પણ તેનું વજન કરવાથી તે દર અઠવાડીએ અથવા પખવાડીએ ઘટતો જ જાય છે અને ચોક્કસ પહેલાંના વજન કરતાં તેનું ઘટેલું જ હોય છે. ’

ઓ શરીરના વજન કરવાના કાંટાના શોધનારા ! ઓ તાવ માપવાનાં થર્મોમીટર શોધનારાઓ ! તમે જગત ઉપર કેટકેટલો ઉપકાર કર્યો છે ? તેથી તમારી છાતી સવાસવા ગજ ધ્રુલતી હશે; પણ એ સાથે નખળા મનના માનવીઓની તમારાં એ ચકચકિત યંત્રોએ આકર્ષતરી રીતે કેવી અવદશા નિપજાવી છે તે જો તમારે જાણવું હોય તો, હોંશી ભિખારી હૈયાના ગૃહસ્થો કે જે સારાં સાધનો વસાવવામાં આનંદ માતી, ઘરઉપયોગ માટે, કાંટા અને થર્મોમીટર રાખી વિના કારણે શરીરનું વજન કરે છે અને વિના કારણે બગલમાં થર્મોમીટર રાખી લોહીનો વેગ તપાસે છે; અને એ જડ છતાં ચૈતન્ય, ઉપકારી છતાં અપકારી યંત્રોના ભરોસે મનના મદારે ઉડવા માંડી શરીરનું સત્યાનાશ વાળે છે તેમની રિથિતિ તપાસજો.

બને છે એવું કે એકાદ વખત સાધારણ કારણે કે વહેમથી કાંટાથી તોલ કર્યા પછી ફરી અઠવાડીએ તોલ કરવાની ખાએજી ધરાવ્યા પછી, એ અઠવાડીયાના સાત દિવસોમાં અનેક વખત શરીરનાં વજન માટે વિચાર કર્યા કરે છે અને વજન ઘટ્યું હશે ? શરીર ઠીક નથી રહેતું ! ખોરાક લેવાતો નથી ! અશક્તિ વર્તાય છે ! હસ્ત સાફ નથી ! સાંજે શરીર ભારે થાય છે ! એવી હાલતમાં વજન ઘટયા વિના રહે જ નહિ, ચોક્કસ ઘટતું જ જાય છે ! ઘટેલું જ છે ! આ દરેકજનોએ એમનો વિચારવિનિમય અને મુશ્કેલીશક્તિ વજન ઘટવાની તરફેણમાં

પુરજોશમાં દોડી રહેલ હોય છે. પરિણામ એ આવે છે કે જ્યારે વજન કરાય ત્યારે જરૂર એકાદ બે રતલ વજન ઓછું થયું હોય છે. તેમાં જો વજન કરવાના કાંટાનો ઇસ્કુ કાપએ દીલો બનાવી દીધો હોય અને એના પરિણામે કાંટાએ પોતાનું સમતોલપાણું ગુમાવ્યું હોય અને લાખજી વજન કરવા ચઢ્યા તથા પાંચેક રતલ વધારે ધટેલું જોયું કે આવી બન્યું ! પછી તો દોડાદોડી, મારામારી, અને વૈદ્ય-ડાક્ટરોના પોબાર ! અને થરમોમીટર ! અરે લાખ, એને તો એક દિવસની જે નિરાંત નહિ જરાક બેચેની જણાય એટલે કાઢતાં કે આ શરીરમાં લગાડ્યું અને સવારમાં દટ હોય તથા સાંજના જો સાડીઅઠાણું થયો કે ભોમ મળ્યા ! વીલું ડાચું કરી એનો બાપ અત્યારે મરી ગયો હોય એવા લમણાં ફુટી જવાનાં !

ઓ બિરાદરો, રોગમુક્તિ કરવા ઇચ્છા હોય અને જલદી સાર થવા મરજી હોય તો એ રગડાને ગટરમાં પધરાવી દેજો રે લાખ ! એ તમારા કાટાનો કાંટો હૃદયમાં ન ભોકાય તેથી સાવચેત રહેજો રે લાખ...તમે માંદા છો, બિમાર છો, એ બૂલી જાઓ રે લાખ !

જુઓ આડી વાતે ચઢી ગયો. ખરેખર વાત તો અનુસંધાનની છે. પેલા લાખ માટે ઉપચાર શરૂ હતા. છતાં એમને મારા વિચારો સાથે સહમત બનાવવા મારે બીજો અખતરો અજમાવવો પડ્યો. તે આ રહ્યો: રાત્રે ભાંગની ગોળી એઓ લઈ સુતા અને બરાબર ઉંઘમાં પડતા, ત્યારે હું તેમની પથારી પાસે જઈ તેમના નજીક, બહુ નજીક એસી બૂકુટી (જે તેણી વચ્ચે) ઉપર મારી નજર સ્થિર કરી, મારા સંકલ્પબળને એકઠું કરી, તેમને મારા વિચારના બનાવવા ત્રાટક કરતો. પાંચેક કલાક પછી એમના શરીર ઉપર થોડું માર્જન કરી, હું ચાલ્યો જતો અને મારા સ્થાનમાં ગયા પછી મારી ઇચ્છાશક્તિનો પ્રબળ પ્રવાહ તેમની તરફ વહેવડાવતો—આ ક્રિયાનું પહેલે દિવસે જ બહુ સરસ પરિણામ આવ્યું. તેઓ સહવારમાં ઉઠતાં જ ખુશમિજબજમાં

જથ્થાયા. સહવારનો નાસ્તો લીધા પછી ફરવા ચાલ્યા મએલા. આખો દિવસ બહુ આનંદમાં રહ્યા. સાંજે જ્યારે અમે સાથે ફરવા ગયા ત્યારે તેમણે કહ્યું: ‘વૈદરાજ ! ત્યારે મારો વ્યાધિ તમે માનો છો કે ક્ષય નથી જ ?’ મેં જથ્થાવ્યુ: ‘ચોક્કસ નથી, હરગીજ નથી. માત્ર તમોને લાંબો વખત આવેલ મેલેરીયાએ અશક્ત કર્યા છે અને કવીનાઇનની હદ ઉપરાંતની ગરમાઇના પરિણામે તમને લોહી પડ્યું છે. તે લોહી પડવાનું કારણ નથી ક્ષય કે નથી રક્તપિત્ત. ધણા ચે દરદી-એને આવા તાવમાં નસકોરી પુટી મગજમાંથી લોહી પડી જાય છે, જ્યારે તમોને ફેફસામાંથી લોહી પડ્યું છે. એ ખાતે તમારે બેફિકર રહેવું, અને તમે માત્ર એકાદ મહીના પછી તદ્દન સારા થઇ જશો.’ આ વાત ઉપર એમને શ્રદ્ધા આવી અને તે સહમત થયા. એનું ખરું કારણ રાત્રિનો મારો અખતરો હતો. એ બાઇને એક મહીના સુધી ઉપરની દવા આપ્યા પછી, તેમને ઘેર મોકલવામાં આવ્યા. સાથે બીજા એક મહીનાની દવા તરીકે જીવન (અવન પ્રાશાવલેહ) અને માત્ર ત્રીશ ગોળી ચંદ્રોદયની આપેલી. અને વળી એક શિખામણ આપેલી કે આટલી દવા પૂરી કર્યા પહેલાં તમારે કોઇ પણ વૈદ કે ડાક્ટરને મળવું નહીં, અભિપ્રાય લેવો નહીં અને વજન કરાવવું નહીં. બીજા એક મહીનાનો એ દવાનો કેસ પૂરો કર્યા પછી એમણે શરીરનું વજન કરી પત્ર લખેલો જેમાં સતર રતલ વધવાનું તથા સંપૂર્ણ તન્દુરસ્તી આવી જવાનું લખાઇ આવેલું.

આ ઉપરથી હું જણાવવા એ માગું છું કે જે દરદીને ચિકિત્સકોએ કે આમવર્ગોએ ખોટી બ્રાંતિ કે વહેમ ઉપર ચઢાવી દીધો હોય છે તો તેને દવા આપી રોગ સારો કરવાની મહેનત કરતાં તેનો વહેમ દાળવાની મહેનત બહુ મુશ્કેલીભરી થઇ પડે છે, અને છેવટ આત્મજીવ કે ઇચ્છાશક્તિનો આશ્રય લેવો પડે છે.

આવા કેસોમાં વપરાતા નિર્ભય છતાં સચોટ, સાદા છતાં અત્યંત ઉપયોગી મનાતા થોડા નુખસા આપું છું જે મારા હાથથી સેંકડો

વખત અનોક દરદીઓ ઉપર વપરાયા છે અને સંપૂર્ણ નિર્ભય છતાં સઘક્ષ્ણ આપવાવાળા છે:

(૧) ખાંસીની ગોળી

એલચી તોલા ૪, લવીંગ તો. ૪, બેડાની છાલ તો. ૪, વરી-યાળી તો. ૪, ચોકબો કાથો તો. ૪, કાળાં મરી તો. ૪, જેઠીમધ તોલા ૪, જેઠીમધનો શીરો તો. ૧૬, ઇલમેટનાં ફુલ તો. ૧.

સર્વને વાટી પાણી નાંખી વટાણા જેવડી ગોળી બનાવી રાખવી.

ઉપયોગ

ખાંસી થઇ આવે, મોઢું ન મળતું હોય, સળખમ પછીની ખાંસીમાં અથવા કાઠ પણુ કારણથી થયેલી ખાંસીમાં ગોળી મોઢામાં રાખી રસ ચૂસવાથી ખાંસી બંધ કરે છે. કફ સહેલાઈથી નીકળી ગળાને સુંવાળું—મુલામમ રાખે છે. જે ખાંસીમાં ગળામાં ચરચરાટ થયા કરે છે અને મિનિટ મિનિટમાં ખાંસી વાસ આપે છે તેને માટે અપૂર્વ ગોળી છે. બગ્ગરમાં મળતી અત્યંત મોંઘી મોઢામાં રાખવાની ખાંસીની ટીકડીઓ કરનાં ગુણુમાં ચઢીવાતી છે. ખાંસી મટે છે, ખાંસીથી બેસી ગયેલો સાદ ઉઘડે છે અને લાંબા વખતના સેવનથી ફરી ખાંસી થતી નથી.

(૨) ઉધરસની ગોળી

આકડાના ફુલનાં મીંજ (રવૈડાં) શેર ૧, લવીંગ શેર ૧, ઉંચી જાતનો કાથો શેર ૧ ત્રણ વસ્તુને બેગી ખાંડી તેનો લોચો બનાવી તપેલીમાં ભરવો. પછી તે તપેલી કરતાં જરા મોટા મોઢાની તપેલી લઇ તેમાં પાણી શેર ૨ ના આશરે મૂકી તે તપેલી ઉપર ચારણી મૂકી તે ચારણીમાં પેલી ભુકાવાળી તપેલી ઉંધી પાડી તે બેઉ તપેલીઓને સગડીમાં કાલસા સળગાવીને ઉપર મુકવી. એટલે પાણી વરાળ થઇ ચારણીના છિદ્રમાં થઇ તપેલીમાંના ભુકાને બાષી નાંખશે. તે બફાયા પછી તેને ઝીણું વાટી વટાણા જેવડી ગોળી વાળવી.

ઉપયોગ

બળે ગાળા દિવસમાં ત્રણ વખત પાણી સાથે ગળવાથી કફ-વાળી અથવા કફ વગરની ખાંસીમાં અજબ ફાયદો કરે છે. માત્ર સાદી છતાં ઉપયોગી બનાવટ છે. હરકોઇ સાધારણ માણસ આ ઔષધને પોતાને ઘેર બનાવી વાપરી શકે છે.

(૩) અજબ અવલોહ

ભારીંગણીનું પંચાંગ લીધું રતલ દશ લાવી તેનો બોરકુટો કરી (છુંદી)ને ચાર મણ પાણીમાં ઉકાળવું. જ્યારે એક મણને આશરે બાકી રહે ત્યારે કપડે ગાળા લઇ તે ઉકાળાને કઢાઇમાં નાંખી ગળો, ચવક, ત્ર્યક, મોથ, કાકડાશીંગી, સુંક, મરી, પીંપર, ધમાસો, ભારીંગમૂળ, રાસના, વડકચુ મેળવવું. ત્યારપછી સાકર એંશી તોલા, ધી બત્રીસ તોલા, સરસીયું તેલ બત્રીસ તોલા મેળવી ઉકાળામાં નાંખી ઉકળતાં ઉકળતાં જ્યારે માવા જેવું થાય ત્યારે ટાઢો પડી મધ બત્રીસ તોલા, વાંસકપુર સોળ તોલા, પીંપર સોળ તોલાનું ચૂર્ણ કરી તેમાં નાંખી, હલાવી કાચની બરણીમાં ભરી રાખવો.

ઉપયોગ

જુના વખતની ખાંસી, વૃદ્ધ અવસ્થાની કફવાળી ખાંસી, દમ, અથવા શ્વાસનળીની ખાંસી અને જે ખાંસીએ જીર્ણ સ્વરૂપ પામ્યું હોય, તેવા સઘળા વ્યાધિવાળાને સવાર સાંજ બળે તોલા આ અવલોહ અઢી રૂપીઆભાર પાણી સાધારણ ગરમ કરી તેમાં પીગળાવી પીવરાવી દેવાથી મોટી મોટી રસમાત્રાઓ જે ફાયદો નથી કરતી તે આ કાષ્ટિક ઔષધથી બનેલ અવલોહ-ચમત્કારિક નિર્ભય ઔષધ ફાયદો કરે છે. દશ વર્ષની જુની ખાંસી અને જુનો દમ-જે લોકોમાં કહેવત છે કે દમ થયા પછી મટતો નથી-તેવા દાદી શ્રદ્ધા રાખી છ મહીનાનું સેવન કરે તો જીંદગી સુધરી મૂળમાંથી વ્યાધિ નાબૂદ થાય છે. ઈન્જેક્શન, પેટ'ટો અને દમનાશક ખીટીઓનો ઉપયોગ કરી થાકેલા

ગૃહસ્થોએ આ અવલેહ અજમાવવા જેવો છે, માત્ર જેમને મૂળમાંથી આ વ્યાધિ નાબૂદ કરવો હોય તેમણે અવલેહ ચાલતો હોય તેની સાથે અબ્રક ભસ્મ, સુવર્ણ વસંતમાલતી, પ્રવાલ ભસ્મ, અને વાંસ-કપુર, તથા છીપ ભસ્મનાં બધે રતિનાં પડીકાં બનાવી દરરોજ એક વખત મધ સાથે ચાટી લેવું, અંબલીની ખટાશ, અને લીલું મરચું, ત્યજવું, જેથી પુનર્જીવન મળે છે. જીર્ણ તાવ, અશક્તિ, ક્ષીણતા અને કફ, વાતપિત્તના દોષને જીતી લે છે.

(૪) વર્ધમાન પીપળી પ્રયોગ

વલ્લસાડી ઉંચી જાતની લીંડીપીંપર લાવીને તે પીંપરમાંથી દરરોજ ગાયના દુધમાં ગરમ કરતી વખતે પ્રથમ દિવસે એક, બીજે દિવસે બે નાંખવી. એમ દરરોજ એકેક વધારતા જતાં પંદર પીંપર થાય એટલે એકેક ઘટાડી ૧ થાય ત્યાંસુધી વધુ ઘટુ કરી એક મહીના સુધી આ પ્રમાણે પ્રયોગ કરવાનો છે. દુધનો એક ઉભરો આવે એટલે નીચે ઉતારી પીંપર પ્રથમ ચાવી જઈ ઉપર દુધ પી જવું. પીંપરનું પ્રમાણ વધે અને જરૂર જણાય તો દુધ વધારવું. ખોરાક તેલ મરચાં વગરનો લેવો. જમણુ અને—ભજ્યાં, પાતરાં તેમ જ બજાર મીઠાઈ કે ચવાણાંથી બચી પ્રયોગ કરવામાં આવે તો, જીર્ણ જવર, ખાંસી, માંદગી અને અરૂચી તથા તાવ પછીની નબળાઈમાં એટલો ઉત્તમ ફાયદો કરે છે કે મનુ-ષ્યોને મોંઘી દવાઓના ખર્ચાથી બચી જવાય છે. માત્ર આ પ્રયોગમાં નિયમિત આહાર લેવો અને દુધ ગાયનું લેવું એ ખ્યાલ રાખવા જેવું છે.

શિતોપ્લાદી ચુર્ણ

સાકર તો. ૧૬, વાંસકપુર તો. ૮, પીંપર તો. ૪, એલચી તો. ૨, તજ તોલો ૧ આ પાંચે ચીજને ખાંડી વજ્રગાળ ચુર્ણ કરી રાખવું. તેનું નામ શિતોપ્લાદી ચુર્ણ. સાદી પણ અજબ ગુણવાળી આ દવા દરેક કુટુંબ—ઘરમાં હોવી જ જોઈએ. સાધારણ ખાંસી, તાવ,

સુર્ય જ્વરથી માંડી ક્ષયની ખાંસી સુધી નિર્ભયતાથી અપાય અને ચોક્કસ ગુણ કરે એવી આ દવા છે. એકથી ૨ વાલ મધ સાથે ચાટી દેશે અને ખોરાકમાં નિયમિત થઈ જાયો તો શ્વાસનળીના, મગજના અને ફેફસાના થતા બધા બ્યાધિઓમાં ચોક્કસ અપૂર્વ ફાયદો કરે છે. સાધારણ શરદી, સળેખમ કે ઋતુના ફેરથી થઈ આવેલી ખાંસીમાં ત્રણ વખત દિવસમાં બે વાલ મધ સાથે ચાટી જુઓ અને પછી તેના ગુણનો વિચાર કરો. આ સુર્ય સાથે ક્યારેક ગળોસત્ત્વ, ખાર-પહોરી પીંપર, અને ત્રિભુવન કીર્તિ એકેક રતિ મેળવી લેવાથી અજબ ફાયદો કરે છે. બળરૂ વાંસકપુર બનાવટી આવે છે માટે શીતોપ્લાહીમાં નાંખતાં પૂર્ણ ખાત્રી કરવી. આ અને આવા અસંખ્ય, આયુર્વેદના હિંદમાં ઉત્તમ પ્રયોગો બર્બા છે, પરંતુ આજે તો મીઠા સાગર-સરો-વરના બેસનાર મુસાફર તૃષાતુર થાય ત્યારે ઝાંઝવાના નીર તરફ દોડે, તેવી હિંદની વિશ્વાસઘેલી પ્રજાની સ્થિતિ છે. પ્રભુ ! હિંદનાં સંતાનોનાં ધન, ધર્મ અને પ્રાણની રક્ષા માટે, તેમને સદ્બુદ્ધિ આપી, દેશનાં અમૂલ્ય ઔષધરત્નો તરફ વાળે એ ઇચ્છાએ હાલ તો આટલેથી જ અટકીએ. હવે પછી બીજા ચમત્કારિક પ્રયોગો રજૂ કરીશું.

પ્રકરણ પમું

દંતમંજન

પરી રીતે જો કહીએ તો દંતની આટલી સાવચેતી, ચેતવણી અને તેમાં થતા રોગો સંબંધી લોકોમાં ખૂબ પ્રચાર કર્યો હોય તો તે દંતના ડાક્ટરો-ડેન્ટીસ્ટો અને દંતમંજનના વેપારીઓએ જ કર્યો છે. હું તો માનું છું કે દંતમાં થતા પાયોરીયા રોગના પુરાણનું એવકું મોટું પુંજકું વધારી મૂક્યું છે કે જરા પણ દંતમાંથી લોહી આવ્યું કે પેલાં ઉપર્યાં કિંવા કળતર થયું, એટલે એમાંથી પાયોરીયા થશે કે થયો છે, એવી સલાહ આપીને, બગડતો દંત કઢાવી નાંખવાની તેઓ સુંદર સલાહ આપી દે છે. અને આજે જુવો તો જીંદગીના એ ત્રણ દશકા વીત્યા હોતા નથી તે પહેલાં તો કુદરતી બક્ષીસના દાંતો કઢાવી નાંખી તે જગ્યાએ દાડમની કળી જેવા બત્રોસે દંતનાં ચોક્કાં પહેરી ફરતા યુવાનો દેખાય છે. માટીના પુતળાને સોનાના દાગીના પહેરાવી શોભાયમાન કરવામાં આવે તેમ આ માનવદેવો કૃત્રિમ ચોક્કાથી શોભાયમાન બને છે ત્યારે વીશ્વમી સદીની બલિહારી બોલી જવાય છે.

આંખે ચશ્મા અને મોઢામાં ચોક્કાં જો કાઠ સીતેર એંશી વરસનો વૃદ્ધ નજરે જુએ તો તેને બિચારાને જુની આંખે નવો તમારો જોવા જેવું લાગે; કારણ કે એના જમાનામાં તો સેંકડે એકાદ ચશ્મા પહેરનારો મળે અને દંત-અરે દંત તો એંશી વરસ થાય ત્યાંસુધી અંખંડ કાચા ચણા અને બાજરીનો ટાઢો રોટલો ખુશીથી ખાય એવા રહે. એ વખતે ચોક્કાંની શોધ નહોતી થઈ અને જરૂર પણ નહોતી.

ત્યારે કાઠ કહેશો કે આટલા દેખરેખબર્યા બનતા જમાનામાં રોમ ઉઠીને જનાવરના પુંજકા અને મરેલા મુઠ્ઠાના દાડકાના દંતાથી બનેલાં બરોશથી અને મજેનાં ખુશબોદાર પેસ્ટો અને દંતમંજનોથી

સેજાઓ સંજાળ લેવામાં આવે, ધસવામાં આવે, મહીને એ મહીને ડેન્ડીરો પાસે દાંત સાફ કરાવવા, દાંતની આગળ પાછળ, ઉચે, નીચે, મુખમાં અને મધ્યમાંથી જોતરી જોતરીને, જાણે પથરની દીવાલમાં જાંકાડે પાડવા જોતરીયું લપને ધરદાર પૂજ્ય યુક્તિથી એકબીજા પથરમાં લાગેલા સાંધાને જોતરીને એકાદ પથર ધીમે રહીને ખેરવી પાડી આખી દીવાલનું સત્યાનાશ કાઢી નાંખે, એમ દાંતને તે ચોખ્ખા કરી મુકે. છતાંય આટલી આટલી જહેમત, કાળજી અને મહેનત કરતાંય બત્રીસ વરસે બત્રીસી અને બેંતાલીસે બેંતાલા ચહે એનો કાંઈ હિતર આપશે કે ?

જે યુગને અજણ, બીનકેળવાયેલો, અવૈરાનિક કહેતા એમની શારીરિક સુવૃદ્ધતા અને દૃઢતા સાથે આજે પાણીના પરપોટા જેવી કેળવાયેલા જમાનાની જનતાને સરખાવશો ?

માની લેવું ઘટે કે જ્યારે આવાં જંતુમ દંતમંજનો મળતાર નહોતાં, જે વખતે ડેન્ડીરો જન્મ્યા નહોતા, તે વખતે તો એ લોકોના દાંતમાં જંતુ પડી જઈ તેઓ દશ વીશ વરસમાં નાશ પામી જવા એમનું; તેમના દાંત દરરોજ સ્વચ્છ પુશ્કળોદાર દંતમંજનોથી સાફ નહિ થતા હોવાથી, તેમના મોઢાની દુર્ગંધી માંસો સુધી પ્રસરતી હોવી એમનું; છતાં એમના અખંડ દાંતો કે જે દાંતો જીવતાં પહેલાં જાગ્યે જ પડતા અને જે પડી જાય તો ત્રીજી વખત તેવું કે સે વરસે નવા આવતા, એનું કારણ સમજાય છે ?

જુના જમાનાને સંજારી વાતો કરવી એ અરણ્યકૂદન જેવી વાત લાગતી હોય અને મારી આ વાતોથી કંટાળવા જેવું થતું હોય તો માફ કરશો. પણ હું ખાત્રી આપું છું કે જે વસ્તુ જ્યાં જોવાઈ હોય ત્યાંથી જ શોધો તો જડે-એ સિદ્ધાંતપૂર્ણ વાતને રખે ચાલતા, એક રીતે જે કહું તો તમે જે રીતે કાળજી કરો એ એ રીતે દાંતને રૂ. ૧. ૩

વહેલી વિદાયગીરી પણ આપો છો અને વહેલા રાગીજ બનાવો એ તમને આશ્ચર્ય તો લાગશે કે આવી બાબતોથી એક બાળુ દરરોજ સ્પર્શથી તમે તમારા દાંત સાફ કરો, જંતુ ષ્પેસ્ટ લગાવો, ડે-ડીસ્ટે પાસે સાફ કરાવો, હાઇડ્રોજન પેરોક્સાઇડના ફોગળા કરો, અને એમ છતાં જો પાયોરીયા જેવી વાત કાને પડી તો સાચુસાચી દાંત કઢાવી નાંખો. બીજી બાળુએ એ બધી રીત તદ્દન નકામી કહેનાર મારા જેવાને વાચક કાં તો વેદાયો માને અને કાં તો વીશમી સદીના વિજ્ઞાનથી અજ્ઞાન સમજે.

પણ મારું તો ધ્યેય છે કે ' રખે વહેમાતા ' વાંચનાર જોછો વહેમી બને, સાચો રાહ પકડે, જોછો ખર્ચાણુ થાય, દીર્ઘજીવી થઈ શકે અને સ્વાવલંબી બને.

દાંતના કોષ્ટ સ્વતંત્ર રોગ થઈ શકતા જ નથી. એ બધા રોગ સ્થવાનું મૂળ કારણ છે આજના કૃત્રિમ આહારો અને હોજરી, આંતર-કાની અવ્યવસ્થિત સ્થિતિ. એ તરફ આપણે જો ધ્યાન ન આપીએ તો ઉપરથી ગમે તેટલા સ્વચ્છ દાંત કરવામાં કે રાખવામાં આવે તો પણ લાભ થતો નથી. દૃષ્ટાંત તરીકે—એક ધર્મસ્થાનના ફૂવામાં કુતર પડી મરી ગયું. તે માટે બધા બાપઓ તેની શુદ્ધિ માટે શાસ્ત્રીજીને પૂછના ગયા. ત્યારે શાસ્ત્રીજીએ કહ્યું કે બાપ ફૂવામાંથી વીશ ડોલો પાણી કાઢી નાંખો એટલે ફૂવો શુદ્ધ થઈ જશે. અનુયાયીઓએ તે વાતને માન્ય રાખી. કળીયુગમાં શાસ્ત્ર કહે તેથી બમાણું કરવું એવી માન્યતાવાળા એ અનુયાયીયો હોઈ તેમણે વીશને બદલે ચાલીશ ડોલો પાણી કાઢી નાંખ્યું અને પછી શાસ્ત્રીજી પાસે જઈને કહ્યું કે ' મહારાજ! આપના કહેવા પ્રમાણે વીશ ડોલો પાણીની ફૂવામાંથી કાઢી નાંખી, ઉપરાંત વિશેષ શુદ્ધિ થાય એમ સમજી બીજી પણ વીશ ડોલો કાઢી, એટલે ફૂવે ધર્મકાર્યમાં પાણી વાપરવામાં વધે નહિ જ ને?' શાસ્ત્રીજીએ પૂછ્યું કે ' બાપ! એ તો ઠીક પણ

‘અરેહું ફૂતરું ક્યાં છે?’ ‘મહારાજ! એ તો ફૂવામાં જ પડ્યું છે.’
 ‘અરે ભાઈ! જ્યાં સુધી ફૂતરું ફૂવામાં છે ત્યાં સુધી ચાલીશને બદલે
 આખો ફૂવો હલેચી નાંખો તો પણ શુદ્ધ ક્યાંથી થાય?’

મારા એક મિત્ર બહુ કેળવાયેલા. દરરોજ દાંત માટે કંઈ કંઈ મહેનત
 કરે, પણ એમના દાંત તો જેવા ને તેવા જ રહે. એમાં ગત રાષ્ટ્રીય
 હાલમાં એ શ્રીમાનને જેલની બે વરસની મહેમાનગીરી મળી અને
 તેઓ હલકા હૈથે એ સમય માળી પાછા ફર્યા ત્યારે મારું ધ્યાન પ્રથમ
 એમના દાંત ઉપર પડ્યું અને મને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું. એ દાંત એટલા
 સ્વચ્છ, ચક્રચક્તિ અને પેઢાં એટલાં મજબૂત બની ગયાં હતાં કે
 મારાથી સહેજે પુછાઈ જવાયું: ‘ભાઈ! તમે જેલમાં કંઈ ઉંચી જાતના
 બ્રશનો ઉપયોગ કરતા? અને સરકાર એવું કયું સરસ દંતમંજન પૂરું
 પાડતી કે તમારા દાંત પાંચ વરસના બાળક જેટલા સરસ બની ગયા?’

ભાઈએ કહ્યું: ‘જેલમાં તો નથી બ્રશ, નથી મંજનો. એ બધું
 રમકડાં ઘેર છોડીને ગયેલો. ત્યાં તો સાધારણ દાંતજનો ઉપયોગ થતો,
 પણ જાતજાતના મસાલા સિવાયની બાજી અને રોટલાનો પ્રમાણસરનો
 તદ્દન સાદો ખોરાક મળતો. મેં એક દિવસ પણ દાંતની ખાસ સારવાર
 નથી કરી. છતાં મને લાગે છે કે મારા દાંત ખૂબ સરસ થયા છે અને
 બોલાં થયેલાં પેઢાં પણ બંધાઈ ગયાં છે.’

‘ભાઈ! હવે ત્યારે એ બ્રશ અને પેસ્ટો છોડી દીધાં તે છોટું જ
 રહેવા દેજો. મારે જે વાત તમને અગાઉ કહેવાની હતી તે કરતાં એ વાત
 ઉપર તમને વધારે વિશ્વાસ બેસે એ માટે અત્યારે કહું છું. આપણે
 દાંતજુ કરીએ કે બ્રશ ધસીએ, પણ એ શા માટે? દાંત ઉપર લાગેલો
 એલ અને ચીકાશ સાફ થઈ જાય એટલા માટે. પરંતુ એ ધસવાનું
 કારણ દાંતને સજ્જડ વળગી રહેલાં પેઢાં-મસોડાંને ધસવાને નહિ. કેમ
 કે એ તો કેમળ માંસપેશીઓ છે, એને ધસવાથી તો તેની તરબો-

આમડો ધસાઈ આળી થાય છે, અને પછી દરરોજના ધસારાથી એ પોતાની મૂળ સ્થિતિ છોડી ધસતાં ધસતાં ઢીલાં થઈ જઈ ઉપર જતાં જાય છે; અને એ મસોડાં એટલે એ દાંતની વચ્ચે સંધીબંધન. એના ઉપર દાંતની મજબૂતાઈનો આધાર. તે બરાબર અણીશુદ્ધ વળગેલાં હોય ત્યાંસુધી દાંત ન ઢીલા પડે, ન દાંત વચ્ચે પોલ પડે. પણ જ્યારે એ મસોડાં ઢીલાં પડી જઈ ઉંચે ચઢે ત્યારે જ ખવાતો અને ચવાતો ખોરાક અંદર પેસી રહી સડવા લાગે અને સાથે દાંતમાં સડો ઉત્પન્ન કરે. બીજી બાજુએ એને પોષણ આપે એવો તીવ્ર તમતમો, મસાલાદાર ખોરાક અને ગરમાગરમ પીણાં, બજાર કાકાએલા કાચા-ચુનાવાળાં પાન અને તમાકુ, ટેસ્ટદાર ચવાણાં, બીડી અને સીગારેટોનો ઉપરાઉપરી મારો ચાલતો હોય, પછી બિચારા દાંત તે ક્યા વજના માંબલા છે કે તમે એક હાથે મૂળમાં સુરંગ ફોડો, બીજા હાથે બશરપી હથોડાથી પ્રહાર કરો છતાં અખંડિત રહે?

કાંઈ દિવસ જોણે બશ વાપર્યું નથી એ બાઈ એક વખત બશ લઈ હરહમેશાં બશ ધસનારની જેમ તેને દાંત ઉપર ધસે તો એને સમજશે કે દાંત સાફ થાય છે કે પેલાં-મસોડાં તોડાય છે! એના કરતાં તમને દાંતણુ ઉપર કેમ અણુગમે આવે છે? દાંતણુ જુદી જુદી વનસ્પતિનાં કરવાની છુટ આપી છે, કાંટાવાળાં અને દૂધવાળાં વૃક્ષોની શાખાઓથી દાંતણુ કરો, તેને ચાવી કરેલો કુચો રેસાદાર અને એટલો મુલાયમ બનશે કે તમને બહુ અનુકૂળ કામ કરી બતાવશે. જોઈએ તે પ્રમાણે દાંત સાફ કરશે, મસોડાંને ઇજા નહિ કરે, વનસ્પતિના રસમાં રહેલા ઉત્તમ જંતુક્ષત, રોપણુ, શીતળ ગુણોથી પેલાં રૂઝાશે. વળી તાજેતાજાં વાપરવાથી દાંતણુ મારફત જંતુ લાગવાની બીજ નહિ રહે, બલકે મંજન અને બશ બંનેની જરૂરીયાત એકસું દાંતણુ પૂરું કરે છે. બજારમાં સહેલાઈથી મળતાં બાવળનાં દાંતણુ ઉપરાંત, વડનું, વડની વડકાઈનું, લીંબડાનું, ઝીલટો, ઝીપટાનું દાંતણુ મેળવવા અશક કરો, તો થોડા ખર્ચે મળશે. પણ એનો અલભ્ય લાભ એ

જશે કે વડની વડવાઇનાં તથા મહિના દાતણ કરવાથી હાલતા દાંત સજમડ ચોટી જશે, લોખંડાના દાતણથી બંતુઓ નાશ પામશે, મોઢું દુર્ગંધ મારતું અટકશે અને ગમે તે કારણે લોહી કે પર આવતું હશે તે બંધ થશે. ઝીલટો ઝીપટો એ તો દાંત માટે અલૌકિક વસ્તુ છે. એને નિષંકારોએ સંસ્કૃતમાં વજ્રદંતી નામથી ઓળખાવ્યો છે અને એનું એ નામ ગુણવાચક છે. તે વજ્ર જેવા દાંત કરે છે. કાયમ ઝીપટાનું દાતણ કરનાર મેં કેટલાય ગામડાના વૃદ્ધ ખેડુતોને સંપૂર્ણ નિરોગી દાંતની બત્રીશીવાળા લાળ્યા છે. એ ગુણ છે ઝીપટાના દાતણનો.

છતાં કબુલ કરવું પડે છે કે એક બાળુ દાંત અને દાંતના વ્યાધિને જન્મ આપે એવા આહારવિહારો કરવામાં આવે અને પછી ઉપરથી દાંતની સ્વચ્છતા અને કાળજી માટે પ્રયત્નો થાય કે વનસ્પતિનાં દાંતણો અવાય એ બધું ફવામાં ફૂતરે રાખીને એકલું પાણી ઠાઠી ફૂવો પવિત્ર કરવા જેવું છે. થોડા ઉપયોગી નિયમો અને થોડાં મંજનોનો ઉલ્લેખ કરી આ વિષય પૂરો કરીશું:

(૧) કોઇ પણ પદાર્થ ખાધા પછી કાગળા કરીને દાંત સ્વચ્છ કરી લ્યો. પછી એ રીતસરનો ખોરાક હોય, નાસ્તો હોય, ફલાહાર હોય, પીણું હોય કે પાન ખવાયું હોય, પણ તેનાં રજકણો દાંતની આસપાસ કોઇ ઠેકાણે બરાઇ ન રહે.

(૨) મીઠાઇ, ગળપણ, ચહાનો વહેવાર છોડો. ગળપણથી ચલુકોઝ તત્ત્વ શરીરમાં વધી જાય છે, અને વધારે પડતું ગળપણ દાંતના મૂળમાં સડો પેદા કરે છે, શરીરને બહીની આગની માફક તપ બનાવે છે.

(૩) ખોરાક અને પીણું અત્યંત ગરમ ન હોવું જોઇએ, તેમ જ ઘરફ જેવું ઠંડું ન હોવું જોઇએ. જેટલું ગરમ ખોરાક-પીણું દાંતને નુકસાન કરે છે તેટલું અત્યંત ઠંડું પણ નુકસાન કરે છે. ખરી રીતે તો મોઢામાં જેટલી ગરમાઇ હોય તેટલાં ગરમ ખોરાક અને પીણું

(૪) દાંતને ચંત્રથી સાફ કરાવવાની લતે કાંઈ દિવસ ચઢશે નહિ. તેમ જ પેઢાં અને દાંતની વચ્ચેમાં કાંઈ મેલ છે કે પતરી બાકી છે તેને પરાણે કઢાવી નાંખવાની જરૂર નથી. જોને આપણે જરાબ કહીએ તે તો દાંતનાં વજ્રબંધનો છે, એ ચોટી રહીને નુકસાન કરે છે એમ કહેનારની વાત તમે હસી કાઢો. જે સડયું કે પાકયું તે શરીરના ઉંડામાં ઉંડા ભાગમાં હોય છતાં માર્ગ કરી બહાર આવે છે. એટલે તમે કહાપણુ કરીને રખે વહેમાતા ! જો એક વખત દાંત ખોતરાવી સાફ કરાવ્યા, તો દર છ મહિને એ જરૂરીયાત ઉભી રહેશે અને પછી દાંતના પાયા ડગમગશે.

(૫) જો તમે ઘ્રશ વિના ન ચલાવી શકો અને એનો મોહ જ હોય તો પછી ઘ્રશ સારી બનાવટનું વાપરજો. દરરોજ દાંતમાં વાપર્યા પછી તેને ખૂબ ગરમ પાણીમાં મીઠું નાંખી પા કલાક બોળી સખી સ્વચ્છ કરી રાખી મૂકી, ફરી વાપરશો તો જ ફાયદો છે. બાકી મોઢામાં ઘસીને સાધારણ પાણીથી ઘોષ બીજે દિવસે ઉપયોગ કરવો એ બહારના જંતુઓને અંદર લાવવાનો કે જંતુ અને સડાની સહેલાઈથી વૃદ્ધિ કરવાનો સસ્તો ઉપાય છે.

(૬) દાંતણુ કે ઘ્રશ વાપરવા બળ ન અજમાવો. હલકા હાથે—બીલકુલ હલકા હાથે ઉપયોગ કરો અને ખાસ ખ્યાલ રાખો કે તમે દાંત સાફ કરી રહ્યા છો, નહિ કે પેઢાં-મસોડાં.

(૭) તમારા દાંત પીળા, કાઢવાળા, ગંધાતા કે અસ્વચ્છ હોય તો નીચે આપેલ ઉપાય નંબર ૧ નો આઠ દિવસ ઉપયોગ કરો. દાંતમાં દરરોજ કાંઈક ઘસવું એમ જ ઇચ્છા થાય તો ઉપાય નંબર ૨ નું મંજન વાપરો. પાયોરીયા જેવું હોવાનો તમને વહેમ હોય તો ઉપાય નંબર ૩ અને નંબર ૫ નો ઉપયોગ કરો. પેઢાંની પીડા, પેઢાં મુલવાં કે કળતર અથવા પીડા વખતે ઉપાય નંબર ૪ વાપરો.

ઉપરનો આખો લેખ અને નીચેના ઉપાયોનો કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કરશો અને વર્તન રાખશો એટલે દંતશાસ્ત્ર અથવા પાથો-
રીયા પુરાણ પૂરું થઈ જશે અને તમે જીંદગીનાં ઘણાં વરસો સુધી
દંત અખંડિત અને તીરોમી રાખી શકશો.

ઉપાય નંબર ૧

સીંધાલુણ ત્રણ રતિ, તલતું તેલ પાવલીબાર, તાજા લીંબુનો
રસ પાવલીબાર-એ ત્રણને મિશ્ર કરી સવારના દાંતણુ વખતે ધીમે
ધીમે દંત ઉપર કાળજીપૂર્વક ધસો અને તે માત્ર આઠ દિવસ ધસ-
વાથી દંત ઉપર લાગેલો જાતલાતનો મેલ નાખૂદ થઈ મકચકિત
મોતી જેવા દંત બનશે, પણ જો પાન તમાકુનો મારો ચાલુ હશે તે
ફરી હતા તેવા ને તેવા જ!

ઉપાય નંબર ૨

ચાક શેર ૧, માયાં તોલા ૨, કાથો, તોલા ૨ અને કપુર તો. ૧
ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ બનાવવું. ત્રણ આને આ મંજન સવાશેર
જેટલું થાય છે. છતાં ગુણમાં એટલું સરસ છે કે દંતના સંપૂર્ણ રોગ
નાખૂદ કરે છે, હમેશાં વાપરવાથી ઉત્તમ ફાયદો કરે છે. એમાં પડતાં
પદાર્થમાં જંતુ, રોપણ, શીતળ અને સંપૂર્ણ દાહનાશક છે.
રૂપીએ સવારૂપીએ એક શીશી કે ટયુબમાં એકાદ તોલો મંજન મોંધું
પડવા છતાં ગુણમાં કાંઈ જ નહિ. હું આશા રાખું છું કે મંજન
વાપરતું હરેક કુટુંબ અત્યંત સસ્તું અને સહેલું આ મંજન પોતે
અને કુટુંબમાં વાપરી પરસેવાનાં નાણાંનો બચાવ કરશે. તમને ગેરંટી
આપું છું કે આ મંજન તમને બહુ મોહક નીવડશે.

ઉપાય નંબર ૩

જુનાં સડેલાં સોપારીના ફાયલા ૦૧, બદામના છોડાના ફાયલા શેર
૦૧, સોનાગેર શેર ૧, બોળ તોલા ૪, શેરી લોખાન તોલા ૪, રૂમી-
ચસ્તકી તો. ૨, કપુર તો. ૮, તેને ખાંડી વસ્ત્ર ગાળ ચૂર્ણ બનાવવું.

દાંતમાંથી પર નીકળતું, લોહી આવતું, કળતર થતું, સડો લાગવો, દુર્ગંધ મારવી એ દરેક રોગ કે જેને પાયોરીયા કહેવામાં આવે છે, તેમાં આ મંજન દિવસમાં બે વખત ધસવું અને ઉપાય નંબર પાંચનો ઉપયોગ કરવો. પાયોરીયા મટશે અને દાંત પકવાથી બચી જવાશે.

ઉપાય નંબર ૪

શેરી લોખાન તો ૪, સોનાગેર તો. ૧, વસ્ત્રગાળ કરવું. બ્યારે પેટાં-મસોડાં ઉપડી આવે છે-જેને આપણે અવાળુ આવ્યા કહી છીએ તેમાં આ મંજનમાંથી બે વાલ જેટલું એક રૂના પોલની વચમાં મૂકી અવાળુ ઉપર દબાવી દેવું. આઠ કે બાર કલાક પછી અવાળુ ફુટી જઈ બેસી જશે, વેદના મટશે અને પેટા ઉપર નસ્તરથી છેકા મૂકવાની જરૂર નહિ રહે. માત્ર આઠે કલાકમાં તમારા પેટાનું ઓપરેશન આ દવા કરે છે. છતાં એણે કવી રીતે ઓપરેશન કર્યું તેની ખબર નથી રહેતી, નથી પીડા કે આંચકા ખમવો પડતો.

ઉપાય નંબર ૫

ચોકખા તેલનો રા. રા. ભારનો કાગળો રાત્રે સુતી વખતે મોઢામાં ભરવો અને જ્યાંસુધી રાખી શકાય ત્યાંસુધી રાખી, પછી ચુંકી નાંખી સુઈ જવું. સવારે દાંતણુ કર્યા પછી પણ એ જ પ્રમાણે કાગળો ભરવો. દાંતના રોગ થતા નથી અને થએલા અસાધ્ય ગણાતા બ્યાધિ નાખૂદ થાય છે. અપૂર્વ અજબ ઉપાય છે, અને ઉપયોગ કરી ખાત્રી કરવા જેવો છે. દાંતની હંમેશા ફરિયાદ કરતા અને લોહી આવતા દાંતોવાળાએ અજમાવવો. છેવટ તો—

કાપકુપ શસ્ત્રાઅસ્ત્રોસૈં, અસાધ્ય રોગ તુમ્હારે,
અદ્ય પરિશ્રમ જડી ખુદીસૈં, સુસાધ્ય રોગ હમારે.

પ્રકરણ ૬૬

કાનનો વ્યાધિ

ૐ મે તેવો કારીગર પોતાનાં કળાકૌશલ્ય કે કારીગીરીનો હુબહુ નમૂનો બનાવે, છતાં કુદરતની કૃતિ સાથે તેની સરખામણી થઈ શકે અગી ? કુદરતની મશીનરીમાં બનેલાં કુદરતનાં કાર્યોનો માણસ જેમ જેમ અભ્યાસ કરતો જાય તેમ તેમ તેની અગાધતા, અપારતા તેને સમજાતી જાય છે. મનુષ્યની શ્રવણેન્દ્રિય—કાન—તેનું ગોલક અને તેની રચના એટલી સરસ, ખૂબીદાર અને સ્થિતિસ્થાપક છે કે જે મનુષ્યજાતે જાણી જોઈને તે સાંચાને બગાડે નહિ. તો આપમેળે જ તે સતત આલ્સા કરે, છતાં ખોટવાય નહિ. કાનની અંદર શ્રવણયંત્ર મૂકી બહારનો ઘાટ કાનનો એવો બનાવ્યો છે કે દૂરદૂરનો અવાજ પણ અચડાવાની સાથે જ એ યંત્ર ઉપર સિધો આવે. મગજ સાથે સંદેશાવાહક યંત્ર રૂપી એક એવી નાડી જોડાયેલી છે કે જે કાનમાં ફેલાઈ રહી, ધ્વનીનાં મોજાં ઝીલી ઝીલી મગજને પહોંચાડે છે. જે કે એ સ્થાન એટલું નાજુક અને કામળ છે કે તેને બહારની શરદી અને હવાની અસર જલદી થઈ આવે છે. તેથી આ યંત્રને તાજું રાખવા અને સ્વચ્છ રાખવા કુદરત જ એક પ્રકારનું ઓઈલીંગ એવી રીતે કરે છે કે તેને ન આવે નિર્જાળતા કે ન આવે જરૂરપણું, અને એ ઓઈલ (તેલ)ના ઘટ્ટ સ્વરૂપને આપણે કાનનો મેલ કહીએ છીએ.

કાનનો વ્યાધિ ખીજા વ્યાધિ જેટલો વધુ પ્રમાણમાં નથી જોવામાં આવતો, છતાં કેટલીક વખત કાનના વ્યાધિને વાંદરાના ધાની આફ્રક મોટા અને લાંબો કરવામાં આવે છે અને એને પણ આજના નવા ચિકિત્સાના જમાનાની ફેશન કહીએ તો ખોટું નથી ! થોડા આછળનો વખત અને પુરાણુ હિખાળું.

નાનાં બાળકો જન્મે ત્યારે તેનાં દરેક અવયવ નાબુક સ્થિતિમાં અને કામળ હોય છે. ગર્ભસ્થાનમાં થયેલું બહુતર અને તેના ઉપર બાકી રહેલી મરામત તેનાં બાલકાળનાં ત્રણ વરસમાં પૂર્ણ થાય છે. એટલે એ અરસામાં જો આપણે કુદરતને આડે ન આવીએ તો એ અંગો અને પ્રત્યાંગોને ખૂબ સાવચેતીપૂર્વક ધીરે ધીરે કુદરત સુદૃઢ, સંપૂર્ણ અને મજબૂત બનાવી આપે છે. બાળકની ચામડી ઉપર પાઉડરો, મગજ ઉપર ધાસલેટીયાં હેરઓઇલો અને શરીર પર અણુધટતાં વસ્ત્રોનો બોબો લાદીને ખીલતી કળી સમાં બાળકોની પ્રગતિ તથા શારીરિક ઉન્નતિને ફેશનની સરિતામાં વહેતી કેટલીયે બહેનો અવરોધી રહી હોય છે અને તેમને તે તરફનું જ્ઞાન હોતું નથી, અથવા આંખ મીચામણું હોય છે, અથવા તો 'મારું મીણું પુતળું કેમ સારું રૂપાળું દેખાય' એ ભાવના હોય છે. એ ભાવનાના ભુસ્કાથી કુદરતની કરામતના સુરેસુરો ઉડી જાય છે, અને કાનના રોગો પુખ્ત ઉમરનાં સ્ત્રી-પુરુષો કરતાં બાળકોને વધારે થાય છે તથા તે વધારે લંબાવામાં માતાએનો સંપૂર્ણ સહકાર હોય છે એમ કહીએ તો તે ખોટું નથી. તમે અંગ્રેજ દવાખાનાંઓમાં તપાસ કરો તો કેટલાંય બાળકો કાનમાંથી રસી આવવાના દર્દથી દુઃખી થતાં જોવામાં આવશે. કુમળું બાળક અને એના કુમળા કાનના પાદર ઉપર, હોળી ખેલતા કનૈયાની અદાથી પીચકારીકામ કરતા ઇસ્પીતાલના પટ્ટાવાળાઓ અને તેમણે મૂકેલી કાનની દાહક દવાઓથી તરબુચના ફાસીયા જેવું મોઢું વિકાસી રહેલા બાળકને જોઇને દયા ઉપજ્યા વગર રહેતી નથી.

બાળકના કાનમાં પાક થાય, સણુકો આવે કે મહિનાઓ અથવા રસી વહ્યા કરે અને એને અંગે એ બાળક બહેરું થાય અથવા ખેલતાં ન શીખે, એનું કારણ તપાસવાને માટે આજસુધી તેના વાલીઓ અથલમાં ઉતર્યા નથી. કામ ચિકિત્સકે તે માટે પાછું વાળીને તપાસ કરી નથી. જેમ જેમ વધુ પાક થતો જાય તેમ તેમ પીચકારી અને ઔષધો નાંખવાના મારા વધતા જાય છે. એનાથી દર્દ મટતું નથી પણ ઉરકે-

રાય છે અને કાનનું નાડીવશ્ય થઈને વર્ષો સુધી લાંબાય છે. એમાં જ્યારે ઉપરના ઉપચારો બંધ કરી થાકે છે ત્યારે અચાનક આપોઆપ કાન રૂઝાઈ જાય છે. એમ શાથી બને છે? કુદરત અથવા શરીરની રોગહરા શક્તિ એ કામ પોતાના હાથમાં લઈ આપોઆપ સુધારી આપે છે.

આવાં બાળકોને કાનના પાક કેમ થઈ આવે છે? એનાં શાસ્ત્રીય કારણોને બાજુ ઉપર રાખીએ, પણ મને એક મહત્વનું કારણ સમજાયું છે. એના ઉપર વર્ષો થયા વિચારણા, અખતરા, તપાસણી અને અનુભવ પછી એ મારી માન્યતા દઢ હોવાનું પુરવાર થતાં હું જમત સમક્ષ રજુ કરું છું. આ શોધ જો કે ડાક્ટર અમેરિકન, જર્મન કે રશિયન ડાક્ટરે શોધી હોત તો વૈજ્ઞાનિકોએ તથા અખતારોએ તેના ગુણના દુંદભી વગાડીને સ્વર્ગના શિખરે કે પાતાળના પગથીએ પહોંચાડી આપી હોત. પરંતુ એક હિંદુસ્તાનનો વૈદ્ય એટલે? બસ...વધુ નહિ.....

જીઓએ બાળકને રાત્રિના વખતે ધવરાવવાનો હોય ત્યારે પોતે પથારીમાં બેઠાં થઈ, બાળકને બોળામાં લઈ, મેર દંડ-કેડથી વાંકા નહિ રહેતાં સિદ્ધાં બેસવું ને બાળકને બોળામાં રાખી પથપાન-સ્તનપાન કરાવવું જોઈએ. પરંતુ આમ બને છે ખરું? નહિ જ, રાત્રે ઉંઘમાં પોતે પડખાભેર થઈ બાળકને પડખાભેર સુવારી સ્તનપાન કરાવવામાં આવે છે. પછી બાળક ધાવતું હોય છે, માતા ઉંઘતી હોય છે. બોલો આમાં તમને ખાસ કંઈ નુકસાન લાગે છે? આવી રીતે ધવરાવવાથી કાન અને મોઢા વચ્ચે આવેલી 'યુસ્ટેકયન ટ્યુબ' નામની નળીમાં સોજો આવે છે. કારણ નીચેનું જડણું પડખાભર સુવાથી દબાયેલું રહે અને ધાવવાની ક્રિયામાં થતા સ્નાયુના સંકોચ વિકાસ ઉપર દબાણ રહે. એથી બને એમ કે ધીમે રહી પાક થાય, રસી થાય, વળુ થાય. એ બાધિના અંગે બહેરાશ પણ આવે, કારણ કે 'યુસ્ટેકયન ટ્યુબ' સુજેલી રહે એટલે શબ્દ-મોજા અચડાય નહિ. પછી બહારથી

એને સાફ કરવા 'પોટાશ પરમેંગેનેટ'ની પાણીની પીચકારી ચલાવે કે 'હાઇડ્રોજન પેરોક્સાઇડ' રેડી ઉભરો લાવે, એથી રોગ સુધરવાના બહુલે વધે, આળી જગ્યા ઉશ્કેરાય, પાકની વૃદ્ધિ થાય, અને એક બાણુ માતા બાળકને સુતા સુતા ધવરાવવાનું ચાલુ રાખે, એટલે એ રૂઝાય નહિ, રૂઝાવાની આશા પણ નહિ. અત્યારનાં મનુષ્યો એટલાં મનસ્વી થઈ ગયાં છે કે શિખામણુની વાતો તેમને કાણુ જાણે કેમ ગળે ઉતરતી નથી. જૂના વખતમાં બાળઉછેરની ક્રિયામાં બાળકની આંખમાં મેશ આંજતા અને કાનમાં ધુપેલ અથવા તેલ મૂકવામાં આવતાં તે ધીમે ધીમે નાશ પામી ગયાં. અત્યારે પાઉડર છાંટવામાં અને માથાના વાળને પુમતાં મૂકવામાં જેટલો વખત જાય છે તેટલો વખત બાળકની સાચી સંભાળ રાખવામાં જતો હોય તો બાળકના અસ્વાભાવિક રોગો ઉભરાતા બચે. એક હિંદી કહેવત છે :

‘આંખમેં અંજન, કાનમેં તેલ,
બધુલ દાણુન, ઉપામેં ખેલ,
પથ્થર ભોજન, તકકો પાન,
ધીર ગંભીર, સદા ગુણવાન.’

કાનમાં તેલ મૂકવાથી તેલ સ્નિગ્ધ ગુણવાળું હોવાના કારણે તે જગ્યાએ ઉદ્ભવેલા અને અવયવો સાથે લાગેલા મેલો બહુ જ સહેલાઈથી બહાર નીકળી જાય, એ અવયવો નિર્મળ, સ્વચ્છ અને સ્નિગ્ધ બને છે. આપણે ધી, તેલ, જેવા સ્નિગ્ધ પદાર્થો ખાઈએ છીએ, એને જેટલી અંદર લેવાની જરૂર છે તેટલી જ એ પદાર્થોની બહાર માટે પણ જરૂર છે.

હું એક વખત મારા એક નાગર ગૃહસ્થ મિત્રને ત્યાં મળવા ગયેલો. તેઓ બહુ જ હિંચા પ્રકારની કેળવણી પામેલા અને સરકારી હિંચો હોદ્દો ભોગવતા સજ્જન હતા. બ્યારે હું તેમને ત્યાં ગયો ત્યારે તેમનાં પત્ની બાળકને નહવરાવતાં હતાં. નહવરાવવાનું

પાણી રંગમાં પીળું જોઈ મને આશ્ચર્ય થયું કે ફેશનના જમાનામાં હવે પાણી પણ પીળું બનાવી નહવરાવવાનો શોખ જાગ્યો હશે. છોકરાને નહવરાવી રહ્યા પછી દુવાલથી શરીર સાફ કરીને કાફ થયા પછી એક વાટકીમાંથી પ્રવાહી સ્વામ રંગનો પદાર્થ થોડો લઈ બે હાથે ધસીને એ બાળકના શરીર ઉપર ધીમે ધીમે હાથે ધસવામાં આવ્યો. એ જ પદાર્થમાંથી બાળકને બોળામાં પડખાભેર સુવારીને બે ટીપાં કાનમાં મૂકી, કાનને ધીમે ધીમે હલાવી દીધો. એ જ પ્રમાણે બન્ને કાનમાં નાંખ્યું. આંખમાં કાળો પદાર્થ આંજ્યો. પગે પણ પેલું પ્રવાહી તળીએ લગાવીને બાળકને છુટું રમતું મૂકી દીધું. દેવનો દીધેલ લાડકવાયો રામેરામમાં સાચો પરબ્રહ્મ રાચતો હોય એવા કીલકીલાટ કરતા, રૂપાળા, થોડ થોડ માટીએ નિર્માણ થયેલા, નરદમ નિરાળા વિશુદ્ધ હારયની ઉમી ઉજાળતા દેવી બાળકો કોને ન ગમે ? એ બાળકને ઉંચકી લઈ, બે ચાર ચુંબનો વરસાવી મારા મિત્રનાં ગૃહિણીને મેં પૂછ્યું : 'બહેન ! તમે તો બાળકોને નહવરાવવામાં અને માવજતમાં, આજે દુનિયા જે રસ્તે જઈ રહી છે તેથી જુદું જ કરો છો. મને સમજાવશો કે આ પાણી પીળું કેમ ? અને તમારી વાટકીમાં શું છે ? એનો તમે સર્વાંગે લેપ શા માટે કરો છો ? અને બાળકને નહવરાવવા તમે કાંઈ ખુશખોદાર સાબુ વાપરતાં નથી ! આનું શું કારણ ? તમારો ગૃહસંસાર તો ફેવળ નવી સીસ્ટમનો હોવો જોઈએ ! જુવોને, મારા બાપ તો સાહેબ કહેવાય, નેકટાઈ, કાલર અને હેઠ ચઢાવી ઓપીસે જાય. ભોંકો લેમને સાહેબ કહે અને તમે તો જાણે જુના જમાનાનાં, અને તમારી ક્રિયા પણ તેવી જ. '

'બાપ !' મારી ધર્મબહેને જવાબ આપ્યો : 'કેળવાવું એટલે કુચ્છંદી બનવું, સ્વતંત્ર થવું એટલે સ્વચ્છંદી બનવું, અને પાશ્વર્ય સંસ્કારે રંગાવું એટલે આંધળું અનુકરણ કરવું એમ કાંઈ ન હોય. તમારા બાપએ એટલો અભ્યાસ કર્યો છે, તેટલો તો નહિ, છતાં ઠીક ઠીક એક-બે બાપનો અભ્યાસ મેં પણ કર્યો છે. વળી મારા ગૃહિણીધર્મને

વારસો મને મારાં સાસુ તરફથી મળ્યો છે. મારી મુગ્ધ અવસ્થાથી
 પ્રીતિવસ્થા મુખીનો કાળ મારાં પૂજ્ય સાસુજી સાથે મેં નિર્ગમન કર્યો છે.
 અને એ કાળમાં જે ઉચિત સંસ્કારો, વિચારો તેમણે રેડ્યા છે તે
 હું ભૂલી શકું એમ નથી, બલકે તે મારાં જીવનસાથી થયાં છે.
 તેઓ તો આજે સદ્ગત થયાં છે, છતાં તેમના વિચારો દ્વારા આજ
 તેમને હું મૂર્તિમાન લાળું છું. તમારા પ્રશ્નનો જો કે આ સિધો જવાબ
 નથી, પણ હું એ જ જવાબનો જવાબ આપી રહી છું કે આજે
 હિંદની સંસ્કૃતિનો વિનાશ થઈ રહ્યો છે. બાહ્યોપચારિકતાએ મૂળ
 ધ્યેયનું જ્ઞાન ભૂલાવ્યું છે, વિસરાવ્યું છે. એનું પરિણામ બહુ જ
 ઘુરું આવતું જાય છે. છતાં આજે હિંદનો જાણે વિપથગામી બન્યો
 છે. દશા એ થઈ છે એ વિદેશી થઈ શકતો નથી. આના ઉપર હમણાં
 મેં વાંચવાને શરૂ કરેલા 'કથા સરિતસાગર' પુસ્તકની એક વાત
 યાદ આવે છે. ભાઈ ! મારો સ્વભાવ વાતુડીઓ, અને આજે તમે વાત
 એવી કાઢી છે કે હવે તમારે ઠંડા કલેજે બધું સાલણી લેવું પડશે. એક
 કાગડો અને એક કાગડી. કાગડી એટલે કાગડાની સ્ત્રી નહિ હો. એ
 પાણી જીદું જ થાય છે. પરંતુ જો રંગે સરખાં, ઉડવામાં સરખાં,
 અને સ્વભાવે પણ સરખાં જેવાં જ. પણ કાગડીની વિશેષતા એ
 કે તે આકાશમાં ઉડે, પૃથ્વીપર ચાલે અને પાણી ઉપર પણ ચાલે.
 એટલું જ નહિ પણ પાણીના તળીએ પ્રવેશ કરી ત્યાં રહેલી ચીજોને
 ભાળે. જાણે જમનીની નવી જાતની સજમરીન, કે જે ઉડે ત્યારે
 એરોપ્લેન, ચાલે ત્યારે મોટર, તરે ત્યારે જહાજ અને ડૂબે ત્યારે
 સજમરીન ! આ કાગડી આકાશમાં ઉડતાં ઉડતાં પાણીમાં પોતાનું બક્ષ
 ભાળે એટલે ત્યાંસુધી તીર જેવી પાણીમાં પડી તળીયા સુધી પહોંચી
 બક્ષને પકડે છુટકો ! ઉપર આવી પાણીમાં તરતાં તરતાં મોજ પૂરી
 થાય એટલે કરે અકાશવિહાર. કાગડીની જીવનચર્યા જોઈને કાગડાને
 પણ તેનું એક દિવસ આંધળું અનુકરણ કરવાનું મન થઈ આવ્યું અને એના

એજલા જીવનની ખૂબી થઈ. એ લાઇ પોતાની પાંખના જોર પ્રમાણે આકાશમાં ખૂબ ઉંચા ચડ્યા અને લાંથી એટલા જ જોરથી તીરની માફક પાણીથી ભરેલા સરોવરમાં પડ્યા ! સદ્ભાગ્યે એ પાણી ઉપર શેવાળ (પાણીમાં થતી એક પ્રકારની વનસ્પતિ) લાગેલી એટલે જળસમાધિ તો ન થઈ, પણ માથા સુધી શેવાળમાં ધુંચવાઈ ગયા અને પગ તથા પાંખો ઉપર તરફડવા લાગ્યા. ત્યાં થઈને કોઈ સઘન ક્રિયા નિકળ્યો અને એણે ફેંક્યું :

‘ કરતા હોય સો કીજીયે, ઓર ન કીજીએ કગ !
માથું રહે શેવાળમાં અને ઉંચા રહે પગ ! ’

‘ મારા વૈધરાજ બંધુ ! આજે ભરતખંડમાં આ સ્થિતિ ઉભરાઈ છે. હું એમ પૂછું છું કે આટલા મિચારા કામળ બાળકને સાબુથી નહવરાવવાની શી જરૂર છે ? એના શરીર ઉપર એવો કયો ભયંકર મેલ લાગી ગય છે કે જે સાબુ વિના નથી જઈ શકતો ? અને આજના અગ્નિ સાબુ શરીરની કામળ ચામડી, રૂંવાટી અને પસીનાવાહક છિદ્રો ઉપર કેવી ખરાબ અસર નીપજાવે છે એની કાને પડી છે ?

‘ વિલાયતવાળાની સફેદ દેખાતી ચામડી છતાં સ્પર્શ કરો તો અરેલી ઘેની ચામડીથીએ ખરસટ ચામડીવાળા લોકો એ સાબુ વાપરે એટલે આપણે વાપરવો એમ જ ને ? એ સાબુમાં કેવાં વિજ્ઞતીય, દાહક, સ્ફોલક પદાર્થો નાખ્યાં છે તેની આપણને ખબર પણ નથી. માત્ર તેની મીઠી લાગતી એસે-સની સુગંધથી સાબુ વાપરવા લાગી જવું અને પછી ચામડીના વ્યાધિઓ થાય એટલે દર્દી રોગનું અને દુઃખ પેસાનું ભોગવી પેલા કાગડાની માફક ઉંચે પગ અને માથું નીચે રહે તેમ અનુકરણ ન છોડવું એમ જ ને ! આ મારો સાબુ વાટકામાં છે તે જુવો. મેં એ જાતે બનાવ્યો છે અને જ્યારે જોઈએ ત્યારે મારા અરમાં વાપરું છું. તેમાં ચણાનો આટો તોલો ૮, તલનું તેલ તો. ૪, હળદર તોલો ૨, કપુરકાચલી તો. ૧ અને સુખડનો વહેર તોલો ૨.

આટલું મેળવી રાખી મૂકું છું અને જ્યારે જોઈએ ત્યારે અમે શરીર ઉપર ચોળાને નહાઈ લઈએ છીએ. એનાથી અમને અમારા કુટુંબમાં અને મારા ફરજ દેતે આમડીના રોગ નથી થતા. આમડી મુલાયમ, કોમળ અને તેજસ્વી રહે છે. છતાં નહાતી વખતે ફસફસાટ શીથ પેલા કુત્રિમ બનાવટી સાથુ જેવું નથી વધતું. મારા આ નહાના બાળકને પશુ એ જ લગાવું છું. એ મારા સાથુમાં શરીરના પસીનાના ક્ષારને નાશ કરવા ચણાનો આટો છે, જંતુનાશક અને હિંદ્ર ખુલ્લાં કરવા તલતુ તેલ છે. વર્ણુ સુધારવા હળદર છે. છતાં તે માત્ર છ પૈસામાં તૈયાર થાય છે.

‘તમે જે પીળું પાણી કહો છો તેમાં કાષ્ટ દવા નથી પણ આખરાનાં ફલ કેસુડાં છે. એ વસંત ઋતુમાં થાય છે અને આખર હિન્દાળામાં વગર પૈસે મળે છે. તેની પોટકી ગરમ થતા પાણીમાં મૂકી દઉં છું. એ પાણીથી નહવરાવવામાં બાળકને ગરમીપ્રધાન માતા, એરી, અછબડા નથી થતા. વળી એ રીતે નહવરાવ્યા પછી જેને તમે કાળો પદાર્થ કહો છો તે છે ક્યુપેલ તેલ. તે પણ મારી જાતે બનાવેલું છે. તેમાં આમળાં, સુગંધી વાળો, કપુરકાચલી, સુખડ, રતાંજલી, હાથીદાંતનો વહેર, બાલછડ, નારંગીની છાલ, પ્લાલી. અને શંખાવર્ણ વગેરે વનસ્પતિઓ નાંખી, તલના કે કાપરેલ તેલમાંથી અમે જાતે તેલ પાડી લઈ, વાપરીએ છીએ. એથી જુઓ છો ને, મારા વાળ મન-માન્યા વધે છે. તે તેલ શરીર ઉપર ઘસવાથી આમડી કોમળ અને તેજસ્વી થાય છે. એ જ તેલનાં બાળકના કાનમાં ટીપાં મૂકું છું, જેથી મારા બાળકના કાનની શ્રવણનળી તૈયાર થાય છે. તેમાં સોજો આવતો નથી અને મારા એકેય બાળકનો કાન પાક્યો નથી કે રસી આવી નથી, કે નથી મારું બાળક બહેરું બનતું.’

પ્રકરણ ૭મું ખર્ચાળ પદ્ધતિ

મારા નાગરગૃહસ્થ મિત્રનાં ગૃહિણીની વાતો સાંભળીને મને અશ્ચર્ય તો એ થતું હતું કે એણે જણાવ્યું પાશ્ચાત્ય કેળવણીનો ઉડો બ્યાસ કાઢેલો હોવા છતાં તેમના ઘરમાં દરેક ક્રિયા, બહુ જ સાદી ફેણી કરણી, કરકસર અને જરૂરીયાતોને નજર સામે રાખી કરવામાં આવતી. પણ ખોટી રીતે મોહમાં અંજાઈ કે ખીજા કરે એટલે આપણે તું એમ સમજીને નહોતું કરવામાં આવતું. તેઓ નવા વિચારનાં હતાં, ત્યાં જુના રીવાજોમાં રહેલા તત્ત્વ કે ઉપયોગિતાને બૂલતાં નહિ. તેઓ ભંત હતાં, છતાં લક્ષ્મીનો દુરુપયોગ કરી અવળા રસ્તે વહેવડાવવા હોતા મામતાં. તેઓ જરૂરીયાતનાં સાધનો વસાવતાં પણ એ સાધનોના જુગુપ્સાને ઉશ્કેરે કે જેના વગર ચલાવી શકાય એવાં પ્રતિ ખર્ચાળ અને જેનો પૈસો કેવળ પરદેશીઓનાં ખીરસા તરબોળી નાંખે તેવાં સાહિત્યોથી છટે રહેતાં.

મારે વિષે મારાં મિત્રપત્નીને એક અધુત્વની બાવના હતી અને મારી એમના પ્રત્યે પૂજ્ય ભુદ્ધિ હતી. એક દિવસ વાતમાં તેમણે મને જુ અડાવી દીધેલો તે યાદ છે. એક દિવસે મને સિધો પ્રશ્ન પૂછેલો : 'માઈ ! તમે વૈદ્ય કે ડાક્ટર ?' મેં કહ્યું : 'અમે વૈદ્ય કહેવાઈએ એમાં 'કા શી ?' 'તો પછી તમે એક સહુવૈદ્ય થઈને, તમે વૈદ્યો પરાયણો હરિઃ ના ઉંચે સ્થાનકે બેઠેલા હોવા છતાં, એક વર્ણસંકર થ જેવી ક્રિયા—આચરણ રાખો તેથી તમને દિલમાં દુઃખ નથી થતું તમને તે સંબંધી લક્ષ જ નથી ?' હું તો હિંમૂઢ બની ગયો. હું મને શું કહેવા માગે છે તે જ પ્રથમ ન સમજી શક્યો. બિચારા કા અને કલકતાના કાલેજધારીઓ વૈદ્યો પાસેથી પાંચ પચીસ

કે પચાસ રૂપીઆ જેવી નજીક રકમ લઈને વૈદ્યશાસ્ત્ર, આયુર્વેદ-
વિજ્ઞાન, આયુર્વેદરત્ન જેવી મહાન પદ્ધતિઓ વગર અભ્યાસે અને
વગર લાયકાતે આપે છે; ત્યારે એ બધાથી જુદા જ પ્રકારની
'વર્ણસંકર વૈદ્ય'ની પદ્ધતિ મને આપવામાં આવેલી મેં સાંભળી. કંઈ પણ
પ્રશ્ન પૂછવાને બદલે હું સાંભળી જ રહ્યો, અને એમણે આગળ ચલાવ્યું:
'વૈદ્યરાજ ! દુઃખ લગાડશે નહિ. ધણી દિવસથી તમને કહેવાનું
હિલ હતું જ. એ આજ કહી નાંખું છું. હું એમ પૂછું છું કે વૈદ્યરાજ
તમે આ 'સ્ટેથોસ્કોપ' (છાતી તપાસવાની નળી) અને થર્મોમીટર
શા માટે રાખો છો ? તમારો જવાબ એમ હોય કે ડાક્ટરો રાખે છે
એટલે અમે રાખીએ છીએ ! પણ ડાક્ટર તો રાખે. એમને એલોપથીની
થીથેરીમાં ફેફસાં તપાસવાં, હૃદયની ગતિ અને લોહીનું અભિસરણ
જાણવા માટે એ યંત્ર મારફત જ્ઞાન અપાયું હોય, અને એ હિસાબે
એ નળી તેમને કદાચ ઉપયોગી થતી હોય, પણ તમે એ નળી રાખ-
વાથી શું સમજી શકવાના ? એક તો તમોએ એ પદ્ધતિથી અભ્યાસ
કીધો નથી. એટલે નળી ફેફસાં ઉપર કે હૃદય ઉપર મૂકી છતાં સામાન્ય
માણસને તેનાથી જ્ઞાન થાય તેથી વિશેષ તમને થાય એમ હું માનતી
નથી. તેટલું જ તમોને થર્મોમીટર નિરૂપયોગી છે. માનો કે એનાથી
તાવનો તોલ કાઢી શકાય છે. અર્થાત તે તાવ માપવાનું ત્રાજવું છે અને
એના આધારે તમે શરીરમાં કેટલી ગરમાઈ જરાઈ છે તે સહેજે
ખાતરી શકો, પણ થર્મોમીટરના આશ્રયે જતાં તમારું નાડીજ્ઞાન
ગુમાવી બેસશો એનો ખ્યાલ આવે છે ? તમારા વાત, પિત્ત, અને
કફ-દંદ અને ત્રિદોષના સિદ્ધાંતો, તમારું નાડીતરંગિણીનું ઔલોકિક
જ્ઞાન, દેહકાળી, સર્પની, તોળીયાની, એમ વિવિધ પ્રાણીઓની ગતિ
ઉપરથી પ્રથમ અપાયેલું કલ્પના નાડીજ્ઞાન, તે હરહમેશના અભ્યાસથી
અને સેંકડો વિધવિધ પ્રકારના દોષથી કાપેલી મનુષ્યની નાડી ઉપર
નિરીક્ષણ વધવાથી કેટલું દૃઢ અને સંપૂર્ણ બને છે ? જ્યારે
કૃત્રિમ સાધનો દ્વારા કાર્ય કરવાથી, સ્વસિદ્ધ જ્ઞાન લોપ પામે છે.

‘વૈદ્યરાજ ! તમારી મહત્તા નાડીજ્ઞાનથી હોય. તમે ડાક્ટરની માફક ખીસ્સામાં લટકતી નળી રાખી દરદીના ખાટલે જઈ, નાડી ઉપર હાથ મૂક્યા પછી કાંડા ઉપરના ઘડીયાળ સામે નજર કરી નાડીના ધમકારા ગણવા લાગો ત્યારે હંસ મોતીનો ચારો અને માન સરોવર છોડી કંગાલ કાગડાની સાથે મરજૂમિના સૂકા બાવળના ઝાડ ઉપર બિરાળે અને તેને જોઈ જોટલી દયા ઉપજે તેટલી દયા ખાવા લાયક ગણાવ્યો ! ભલે બીજી પથીઓ દર વરસે નવા નવા વ્યાધિઓનાં નામ પાડી જોખ-ધાણાં વહેંચે, પણ તમારું અષ્ટાંગ આયુર્વેદ સંપૂર્ણ છે. તેમાં થયેલા શિલાલેખો, કાગળ ઉપર બહુ શાહીના નથી કે એક વરસાદના ઝાપ-ટાપી ભુંસાઈ જાય. એ તો પત્થરમાં કાતરી અને સીસાથી ઢાળેલા વજ્રવેળો છે. એ સિદ્ધાંતસૂત્રો છે અને માનવશરીરને સંપૂર્ણ બંધબેસતા છે. એટલું જ નહિ પણ તે દીર્ઘાયુ અને પુનર્જીવન આપનારા છે. અને જ્યાંસુધી ભારતના સૂર્ય ચંદ્રો તપે છે ત્યાંસુધી એમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર નથી—ફેરફાર કરવો પડે એમ નથી. એ તો બીજી થીયેરીને મુખ્યાર્ક હો કે જે આજે સિદ્ધાંત તરીકે રજૂ કરી, આવતી કાલે એને ખોદું કરાવી હિંદુ તૃતીયમ્ ઉભું કરે ! એકડો લખે, તેને બૂંસે અને ફરી બગડો લખે ! આયુર્વેદના પ્રણેતા એવા બાળકશાહી રમત રમનારા ન હતા. એ તો સમજતા હતા કે માનવશરીરના જીવન-મરણની મધ્યમાં રહી કામ કરવાનું હોય એનું નામ ચિકિત્સક અને ચિકિત્સા. એ નિર્જીવ ન હોવાં જોઈએ. હું એમ પૂછું છું કે કોઈ પણ થીયેરીનો નિષ્ણાત વિદ્વાની બતાવશે કે નીલંદુના, સૂંઠ, મરી, ગળો અને કરીયાતાના જે રસ, ગુણ, વીર્ય, વિપાકનો ઉલ્લેખ હજારો વર્ષ પહેલાં થયેલો છે તેમાં આજસુધી કોઈએ ફેરફાર કર્યો છે ? કરવાની શક્તિ છે ? ફેરફાર કરવાનો તો રહ્યો, પણ એ ઉપરથી એ જ ગુણોને નજર સામે રાખી ઉપયોગ થાય છે છતાં તેને નવી શોધ તરીકે આગળ લેવાય છે અને જૂની આંખે નવા

અમા પહેરનાર જગત વધાવે છે ! છતાં દેશી વૈદ્ય પોતાના પુરાતત્વ ઉપર નિર્ભર છે. તેને અન્યની અપેક્ષા નથી. વાધરણુ આદ્યાહની રાણી થાય પણ પોતાના જૂના સંસ્કારોને ન જૂલે, અને ઘેરઘેર માગી ખાવાનું ન બને તો છેવટે મહેલની જળણીએ-અટારીએ રોટલાના ટુકડા મૂકી 'હેજો માઆપ !' કરી એ ટુકડા લઈ ખાય ત્યારે સંતોષ થાય. એમ વૈદ્ય બનવા છતાં અંતઃકરણ ઉપર લાગેલી અન્ય ચળકતી ધિયેરીની છાપ ન જૂલાય એટલે રોટલાના ટુકડાથી જેની ઉપયોગિતા તરીકે વધારે કીંમત નથી એવા સાધનો રાખી 'વર્ણસંકર વૈદ્ય' બને. ન એ સહવૈદ્ય રહી શકે, ન ડાક્ટર બની શકે. પિત્તજ્વરને મેલેરીયા, અને ચક્રતને લીવર કહેવામાં એટલી બાહોશી બતાવે, જેટલી નાટકમાં રાજા-ખાઠધારી બિહુક ! આ બધું બને છે મોહથી, અજ્ઞાનથી, અપૂર્ણતાથી. તમારી મૂત્રપરીક્ષા, મળપરીક્ષા, આંખની રેખા અને નખની કાન્તિ જોઈ લઈ થતી રક્તપરીક્ષા સસ્તી, સહેલી, સાદી અને એટલી સચોટ છે કે તેમાં જરા પણ જૂલાવો થતો નથી. અને એનાથી વ્યાધિનું પૂર્ણ-અપૂર્ણ નિદાન થઈ શકે છે. એ હિંદ જેવા ગરીબ દેશને દરેક રીતે યોગ્ય છે. એ બધી પરીક્ષાઓ માટે સાધન તરીકે તમારા હાથનાં આંગળાં : એથી આગળ વધી સ્વચ્છ જળ, તલનું તેલ, કે બહુ તો સળગતા અમિના કાપલા. એ સિવાય તમને નથી લેબોરેટરીની જરૂર, કે ચંત્રો કિંવા જાતજાતના એસીડો અને વિવિધ મિશ્રણોની જરૂર. છતાં તેમાંથીયે પસાર થયેલા લોહી, કદ કે પેશાબ ઉપર ચોક્કસ ક્યાં છાપ મરાય છે ? અનુમાન અને કલ્પના ખાતર ખુવાર શા માટે થવું ?

'મારા એક છેટેના ભાઈની વાત છે. એ વાત તમને હું કહું. તદ્દન સત્ય ઘટના છે. જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. એ ભાઈ ખાવામાં અકરાંતિયા, અનિયમિત જીવન ગાળનારા, જમીને બેઠા હોય તોય જો કોઈ મીઠો નાસ્તો આગળ ધરે તો પાશૈર પાશૈરના પાંચ ડાળા બરી લે. એનું પરિણામ એ આવ્યું કે તેમને અજીણું રહેવા લાગ્યું અને તેમાંથી અજીણું જીણું થયું છતાં તેમની ખાવાની રીત બુદ્ધિપૂર્ણ

મટયું નહિ, અને ધીરે રહી અતિસાર થયો, અને તેમાંથી થયો સંમ-
હણી. છતાંય ખાવામાં તેવા જ હોશિયાર, પણ દુઃખ અને વ્યાધિ એ
ફાને સારાં લાગે? તેમાંથી છૂટવા દવાઓ કરવા લાગ્યા, અને પડ્યા વૈદ્ય
તથા ડાક્ટરના ચક્કરમાં. એક કંઈ કહે, ખીન્ને ખીજું બતાવે. 'ઝાઝી
સુયાણીએ વેતર વઢે' એમ ચાર દિવસ ડાક્ટર, આઠ દિવસ વૈદ્ય
અને પાંચ દિવસ પોતાની દવા, એકાદ દિવસ હકીમની દવા. એમ
આગળ વધતાં વ્યાધિ પણ આગળ વધ્યો, અને પછી બન્યા પથારીવશ.
એ જણા હાથ પકડે ત્યારે હલા થવાય. એ અરસામાં નજીકના કોઈ
આમવર્ગે સહેલી અને સસ્તી સલાહ આપી: 'તમે એમને મુંગધ લઈ
જાઓ, અને નક્કી તો કરો કે આ શો વ્યાધિ છે?' એ સલાહ સહુને
મમી. દરદી સાથે બેચાર જણા તૈયાર થઈ, ખીસ્તરા પોટલા તૈયાર કરી,
ખીજે દિવસે ઉપડ્યા મુંગધ; અને ત્યાં ગયા પછી સારામાં સારો
નિષ્ણાત અને છેલી પરીક્ષા પાસ કરી વિદેશ જઈ આવી, પૂર્ણ જ્ઞાન
મેળવ્યું હોય એવા ડાક્ટરને બતાવીને નિદાન કરાવવાનો સહુનો મત
મળ્યો. સવારમાં ગાડી કરીને ગયા એમના દવાખાને, તો જવાબ મળ્યો
કે 'તમે સાંજે આવો. આજે ડાક્ટર સાહેબ એમના ખાસ અંગત કામે
બહાર ગયા છે.' સાંજે ગયા છતાં ખબર મળી કે 'તમે કાલે સવારે આવો,
સાહેબ ફીકેટ રમવા ગયા છે.' એમ ત્રણ દિવસ ધક્કા ખાધા પછી
મુલાકાત થઈ. શરીરની થોડી તપાસ પછી એમણે જણાવ્યું: 'તમારા
શરીરની મેં તપાસ બરાબર કરી છે. છતાં તમારે ક્લીનીકમાં તમારું
લોહી, તેમ જ ખીજી લેબોરેટરીમાં કફ અને ત્રીજી જગ્યાએ પેશાબ,
તેની જ રીતે ઝાડો તપાસરાવી એ દરેકના રિપોર્ટ લઈ આવવા પડશે.
અને તો આજે પહેલાં ફાટો પડાવી દેજો. એ બધું તૈયાર કરી લાવો,
પછી હું વ્યાધિનો નિર્ણય કરીશ. તે દરેક જગ્યા માટે હું તમને લખા-
મથુપત્ર આપું છું. એટલે તમને જલદી અને સારી રીતે કામ પતા-
વવામાં અનુકૂળતા પડશે.' ચારેક દિવસના પ્રયત્ન પછી બધાએ
રીપોર્ટ, ફાટો અને જે જે મંગાવેલું એ હાજર કર્યું અને ડાક્ટર

સાહેબે નિર્ણય કર્યો: 'તમારાં આંતરડાં બહુ નબળાં છે. ખોરાક અપજેસ્ટ થતો નથી, એની આ બધી ફરિયાદ છે. જેથી તમને દવાઓ લખી આપું છું. કેમ્બીસ્ટમે ત્યાંથી તે ખરીદી લઈ તમારે ગામડાની દવામાં ચાલ્યા જવું. શહેરનું 'ગુંગળાવનાર' વાતાવરણ તમારે માટે મોઝાઈ નથી.' અઠવાડિયાની મુંબઈની છાયા છોડી ઘેર આ-આ અને લખી આપેલી દવાઓને શરૂ કરી. ઇશ્વરકૃપાએ ઝાડા વધી પડ્યા અને ત્રીજે દિવસે એકના પાંચ, બીજાના આઠ, ત્રીજાના પંદર રૂપિયા, એમ અડધોએક ડઝન પેટ'ટો ખરીદેલી એ બધીનાં મોઢાં ખોલ્યાં, છતાં તે નિરૂપયોગી બની. હવે સવાલ હતો રહ્યો કે દરદીને શું કરવું? કારણ કે આ બધી દોડધામથી એક લાભ થયેલો! મુંબઈ લઈ જવા મત્તીના ચારસો રૂપિયાના દાગીના ગીરો મૂકીને એ નાણાંનો તો મુંબઈના કલીનીકા અને ડાક્ટર સાહેબની શીમાં સદુપયોગ થઈ ગયેલો, અને હવે બાકી રહેલા એક મકાનને ગીરવી મૂકવા માટે વિચારણા શરૂ થઈ. એ દરમ્યાન મારું ત્યાં જવું થયું અને સંજોગસ્થિતિનો વિચાર કરીને કહ્યું કે: 'ભાઈ! તમે આ શું દોડધામ મચાવી રહ્યા છો? તમારો વ્યાધિ ખુલ્લો છે કે તમને ખોરાક પચતો નથી અને ખચે નહિ ત્યારે જ ઝાડા થાય. આવી ઉઘાડી બાબત માટે તમને આવું ભૂત કાણે ભરાવ્યું કે મુંબઈ જઈને નાહક નાણાંનો હુમાડો કરી જે નિર્ણય ઉઘાડો છે તેના ઉપર વિદેશી યંત્રની મહોરછાપ લગાવી આવ્યા ત્યારે સંતોષ થયો? આમાં બાબત ઉઘાડી છે કે ખોરાક જે ખચે નહિ તો લેવો જ નહિ, એટલે જે રહીસહી મિલકત બચાવી લેવા માગતા હો તો આજથી જ બધી જાતના ખોરાક બંધ કરી, માત્ર ગાયની છાશ લેવી શરૂ કરો. દવાની તો એમાં કાંઈ પણ જાતની જરૂર જ નથી. છાશ પોતે જ મળતે બાંધે, આંતરડાંને રૂઝવે છે અને પાચક યંત્રને ફરી વ્યવસ્થિત કરી પુનર્જીવન આપે છે. અને હું માત્ર એક ઓ જાતિની છું. છતાં મારો જાતિઅનુભવ બહોળો છે. દવાનાં

આજ બે પડીકાં મારી પાસેથી મોકલું છું. માત્ર આજની છાશથી તમેને થતા ઝાડામાં સુધારો જણાય તો આપણે આગળ વધીશું.’

‘કાણુ બાણે કેમ પણ મારા વચન ઉપર એમને વિશ્વાસ આવ્યો અને એમણે બધો ખોરાક છોડ્યો. મેં મારી પાસેથી લવણ ભાતકર ચૂર્ણનાં બે પડીકાં મોકલ્યાં. એમણે એ છાશ સાથે લીધાં. પહેલા દિવસે જ એમને ઝાડામાં મોટો તફાવત દેખાયો. એનું કારણ હતું તો અનાજ બંધ કરવાનું અને છાશનું, છતાં જ્યારે પ્રથમ દિવસે આટલો ફાયદો થયો એટલે શ્રદ્ધા બેસે એ સ્વાભાવિક છે. બીજા દિવસે અમારા એક વૃદ્ધ વૈદ્યને બોલાવી નિર્ણય કર્યો અને એમને બે મહીના છાશ ઉપર રાખવાની શરૂઆત કરી. બહુ નખળા થઇ ગએલા એટલે શરીરમાં શક્તિ રહે અને છાશને મદદ કરે એવી રીતે દવા તરીકે સુવર્ણ પર્પટી, પંચામૃત પર્પટી, ચિત્રકાદિચૂર્ણ, વગેરે આપવાનાં શરૂ કર્યાં અને બે મહિનાની અંદર તો એ બાઇ ઘણા જ તંદુરસ્ત, પૂર્ણ નીરોગી થઇ ગયા.

‘વૈદ્યરાજ ! મેં આજે તમારી સાથે બહુ વાતો કરી છે. કેટલીક આજતો તો જે તમારામાં નથી એવી પણ મેં તમારે નામે ચઢાવીને કરી નાંખી છે; છતાં તમે અમારા ધરના વૈદ્ય એટલે તમને કહેવામાં વાંધો નહિ. હું સમજું છું કે તમે કેવળ આયુર્વેદને ગૌરવ આપનારા સદ્વૈદ્ય છો, તમને અન્ય સાધનો કે પથીનો મોહ નથી, તમે તે વાપરતા પણ નથી. છતાં કહેવું હોય વહુને અને સંભળાવે સાસુને એવી અમારી બૈરાંબુદ્ધિ ખરીને ! એટલે મેં કેટલાક આજના વર્ણસંકર વૈદ્યો જોયા છે અને એમની પ્રવૃત્તિ ઉપરથી ખેદ થવાથી તમને જ મેં કહી નાંખ્યું ! આજે આ સરકારના રાજ્યમાં કાંઈને સાચું કહેવાય ? રખે વહેમાય—અને આકાશપાતાળ એક કરે તો ? નહિ તો મને તો તમારી એકાદ બે કાલેજો ઉપર પણ એટલો જ ખેદ થાય છે. એઓ પણ કરવા જાય છે સાફ. એલોપથી—આયુર્વેદને સમન્વયે

અભ્યાસક્રમ મોઠવી અભ્યાસ કરાવે છે. પરિણામ એ આવે છે કે સેઓની કાલેજમાંથી બહાર પડેલો વૈદ્ય—ડાક્ટર જ બને છે—પાટીયા ઉપર પણ ડાક્ટર લખે છે; સાધનો ડાક્ટરી વસાવે છે, દવાઓ વિદ્યા-મતી વાપરે છે, અને વળી થોડા દેશી વૈદકના નિંદક પણ બને છે. પણ આ બાબત નાના મોટા વાત કરવા બરાબર છે. હું તો આ બધા સુધારાઓ દેશી વૈદકનું ખૂન કરતા નિહાળું છું. જુઓને, હમણાં હમણાં રજીસ્ટ્રેશનની જૂમ ઉપડી છે કે ગવર્મેન્ટ વૈદ્યોને રજીસ્ટર કરે છે. અને આ વાત સાંભળીને કેટલાએ વૈદ્યો હર્ષના આવેશમાં આવી જઈ ઉન્નતિનાં અરૂણોદય નિહાળી રહ્યા છે. પણ વૈદ્ય-રાજ ! ઉન્નતિની આશા રાખી રખે વહેમાતા !

પ્રકરણ ૮મું દેશી વૈદક પર ધા

‘ મહાસભાવાદી સરકાર, દેશી વૈદ્યનો ઉદ્ધાર કરવા ખાતર હાલ તુરત વૈદ્યોને રજીસ્ટર કરવા માગે છે—અર્થાત સ્વતંત્રપણે, સ્વાવલંબી રહેલા વૈદ્યોને કાયદાની ધુરા નીચે લાવી, લોહશુંખલાથી તેમનાં કાર્યો, કાર્યપ્રણાલિ અને જનસેવાના કાર્યને જકડી લઈ, પરાધીન, પરતંત્ર અને પરેશાન બનાવે છે. વિશાળ આયુર્વેદને સંકુચિત કુખ-જળાશય જેવું બનાવવા ખરડો ઘડાય છે, અને હિંદના મુઠ્ઠીભર વૈદ્યોના નામે ચાલતી સંસ્થાના બની બેઠેલા વૈદ્ય આગેવાનો કેપ્પુ-ટેશન લઈ તેમાં સુધારા સૂચવે છે અને થોડા સમયમાં લોહની, લાંબાની, ચાંદીની કે પછી સોનાની બેડીઓ આવીને વૈદ્યોના હાથમાં પડશે ત્યારે દુનિયાના ખૂણે ખૂણે રહેલા સેંકડો નહિ પણ લાખો વૈદ્યોની કુંભકરણ નિદ્રા ઉઠશે. પરંતુ પછી લાભ શો ?

‘આજ સુધી પતિ વિનાની રહેલી કુંવારી કન્યા જેવી આયુર્વેદ થીયેરીને લમના કાઠ જમ્યા છે. એને હવે નવણીયાતું તથી રહેલું. એને તો ધણી જોઈએ છે. સરકારે આ કન્યાને કેટલીક વખત ઉપર-છલી નજરે જોયેલી હોય, તેના રૂપ, ગુણ અને છટા તરફ એને લમ થઈ છે, અભાવ છે, અપ્રીતિ છે. તેની વરણી કરવા, તેને અપનાવવા, એને મહણ કરવા તરફ અરૂચી છે. કારણ કે તેના જનનૈયાએ આ કન્યાના, દુર્ગુણ, કુરૂપતા, કહંગાપણાના ભારોભાર વખાણ કર્યા છે ! એટલે અંતઃકરણપૂર્વક તેની સામે પણ જોવાની ઇચ્છા નથી. આવી કદરૂપી કન્યાનો વિનાશ થાય એવું ઇચ્છતા વરપક્ષે અનેક અફળ પ્રયત્નો કરી જોયા છે, છતાં અમર આયુષ્ય લઈ અવતરેલી કન્યા નાશ નથી પામી-પામતી. કન્યા મહણ કરનાર વરરાજાને આટલી અરૂચી છતાંય, કુંવારો ધડો ઉતારવા આજે એ થીયેરીના વાલીઓને લમના જાગે છે. એ ઇચ્છે છે કે રાજ્યને વરી જોઈલી રાણીઓ કેવી ઓજસ્મળહ ઉડાવે છે ? કેવું માન મેળવે છે ? કેટલો વૈભવ માણે છે ? કેટલી ગૌરવે ગર્વિત છે ? તો આ કન્યાના પણ જો લમ થઈ જાય, તો પછી એ પણ એની બહેનપણી બને અને એટલા જ રાજવૈભવે વિહાર કરે !

‘અને એથી જ આજ કન્યાપક્ષ તરફથી આજીજી ઉપર આજીજી કરવા પ્રયત્નો આદરાયા છે અને ગમે તેમ કરી ‘મારું માથું સ્વીકારો’ની આજ્ઞા કરવામાં આવે છે. કાણ જાણે કેમ પણ વરપક્ષને એ કરમરતી કન્યા ઉપર દયા ઉપજી છે અને લમના કરાર થાય છે તથા તેના ઉપર મહોર છાપ થવી બાકી છે.

‘જિયારી વૃદ્ધ બની બેઠેલી છતાં કુંવારી રહેલી આજે કન્યામાંથી ગૃહિણી બને છે અને એ ગૃહિણી બનવા માટે ગમે તેવી આકરી જરૂરો તેને કબુલ રાખે છુટકો છે. મોટા ધરનાં વહુવાર થવું છે એ જાંઈ જેવી તેવી વાત છે ?

શરતો આ છે—તમને એકદંડીયો મહેલ આપવામાં આવશે તમારા શિર ઉપર કાળા વાળનો ચોટલો છે તે બોડાવી એડીયાં રાખવા પડશે. તમે કાનમાં સુવર્ણ અક્ષંકાર ધારો છો પણ ઇમીટેશનનાં એરીંગ પહેરવાં પડશે. તમારા શરીર ઉપરના સગતા શૃંગારો તમે સ્વતંત્ર રીતે નહિ સજી શકો પણ તેમાં દરમ્યાનગીરીપૂર્વક દેખરેખ રાખીને ઘટતો સુધારો થતો રહેશે તે તમારે માન્ય રાખવો પડશે. અને તેમાં તમારા નિર્ણયિત કરી રાખેલા સિદ્ધાંતો સન્મુખ નહિ રાખવામાં આવે. દાખલા તરીકે વરરાજાને એવી ઇચ્છા હશે કે માથા ઉપર પાઘડી અને કેડ ઉપર ધાવરી પહેરો, તો તે તમારે જરા પણ આનાકાની સિવાય પહેરવાં જ પડશે. તમારા પહેરાં વરીને બનેલી વરરાજાની ગૃહિણીઓ તમારે માન રાખવું પડશે. તમારી ખાતર તે જે જે સુધારા સૂચવે, જે જે ફેરફારો બતાવે તે તે તમારે કરવા જ પડશે. કારણ કે તે તમારી મોટી બહેનો છે, અને તેમની કૃપા ઉપર તમારો માનીતી કે અણુમાનીતી થવાનો આધાર છે. આમ છતાં તમે એ કરારનો બંગ કરશો કે તમારા માટે સાચી કે જૂઠી ફરિયાદ નોંધાઈ તો તમને શિક્ષા કરવાને, કેસ ચાલ્યા વગરનો નિર્ણય-શિક્ષા અને દંડનો અગાઉથી નક્કી કરવામાં આવે છે. આ બધી અને એવી બીજી કબુલતો માટે જે તૈયાર હો તો તમને અપનાવવામાં વાંધો નથી. અને તમે રાજાની રાણી કહેવાશો, છતાં વિચાર કરજો. આજ સુધી તમે જે રીતે હરીફરી શક્યાં છો લોકોમાં ભેળવાઈ ગયાં છો, પ્રજામાં પ્રચાર પામ્યાં છો, તેવી રીતે નહિ વર્તી શકાય. કારણ કે તમે હવે નાગરિક કન્યા નથી રહ્યાં, તમે રાજાની રાણી બન્યાં છો ! જે કે એથી રાજાએ તમારા ઉપર પ્રસન્ન થઈને તમને માનીતી રાણી બનાવી છે. એમ તમારે માની લેવાનું નથી ! તમારા ઉપરનાં તિરસ્કાર, સૂઝ, અને અણુગમે તો જેવાં ને તેવાં જ છે. માત્ર તમારા માનની ખાતર, તમારો ઉદ્ધાર થતો હોય અને કુંવારો ઘડો ઉતરતો હોય તો ચાર ફેરા સરકાર ફેરે છે, અને એટલાથી જ તમારે સંતોષ માનવો. તમને

ચોપણુ આપવા, ખીલવવા કે સુધડ બનાવવા માટેની જવાબદારી તમારે પોતાને શિરે છે. તે માટે હાલ તુરત કાંઈ કરી શકાય તેમ નથી, તેમ જ તમારે ફાલ્ગુ પુલવાની જરૂર નથી, અને જેટલું વ્યક્તિ આંતરિક શક્તિએ ફાલ્ગુકુલ્યાં છે તે પણ ઝાડીઝુડીને સાફ કરી, ઢુંઢાં જેવાં કરી મૂકીશું, એ ખાતે તમે બેસીકર રહેજો.

‘વૈદ્યરાજ બંધુ ! સમજાય છે ને ? આ તમારા માટેનું રજીસ્ટ્રેશનનું ખીલ અને તેની વ્યાખ્યા ! ભલા ભગવાન ! એકાદ બે મોટાં શહેરોના આંગણીના વેદા ઉપર ગણી શકાય એટલા વૈદ્ય આગેવાનો, આરોગ્ય ખાતાના પ્રધાન શ્રીમાન ગીલ્ડર સાહેબ સાથે મળીને શી ગુફતેગો કરી રહ્યા છે, શા હરખના હૈયે રાચી રહ્યા છે તે નથી સમજતું ! તેમણે શા માટે આખા મુંબઈ ખલાકાના વૈદ્યોનું—પ્રતિનિધિત્વ માન્યું છે ? એમણે એક વખત પણ દરેકદરેક વૈદ્યને મળી—મેળવી રજીસ્ટ્રેશન સંબંધમાં વિચાર કર્યો છે ? તેના લાભહાનીના તુલાઓ ઉઠાંક્યા છે ? લાભના રતિભારીયાની સામી બાજુએ પડેલું હાનીનું મણીકું તેમની નજરે આવે છે કે નહિ ? સરકારની સહાયતા સિવાય દેશી વૈદકને પોતાના પગ પર રહેવા દે તો દેશને કંઈ જાતનું તુકસાન છે તે નથી સમજતું. હિંદના માનવતતુની રગેરગમાં વ્યાપેલું દેશી વૈદ્ય કંઈ રીતે અને કેવી રીતે બંધનમાં આવી શકશે તે નથી કળાતું. વિદેશથી આવેલાં આરસેનીક, એકેનાઈટ અને સ્ટ્રીકનીનનાં મિશ્રણવાળાં પેટન્ટ ઔષધો કેમીસ્ટોને વેચવાની છુટ રહે છે, લોકોને વાપરવાની છુટ રહે છે. એક જણ બીજાને દવા તરીકે આપી શકે છે. એ ગ્રાણુહારક વિષારી ઔષધો છે. તેને માટે કાયદો આડે નથી આવી શકતો, કારણ કે તે છે માનીતી રાણીનાં રૂપાળાં સંતાનો ! અને દેશમાંના કરીયાતું, કડું અને ઇંદ્રજવને ભેગાં કરી ફાફી આપનારને કદાચ વૈદ કહેવામાં આવે તો તેને માટે રૂ. ૫૦૦થી ૧૦૦૦ નો દંડ નિયત કરવામાં આવે છે ! કહો આ તે દેશી વૈદાનો ઉદ્ધાર થાય છે કે ખૂન ?

‘શીધર ગામનો એક ભાથીડો વાધરી એક જ વનસ્પતિના લેપથી અરૂઝ ચાંદા, નહિ મટતાં પાઠાં અને ગડગુમડ મટાડે, છતાં તે પોતાનું પોષણ જાતિના ધંધા ઉપર રાખે, એ જ ગામનો એક વૃદ્ધ જલ કાનની નસ વીધી કે અંગુઠા ઉપર ડામ દબને, ઓપરેશનથી પણ ન મટે એવી વરાધો મટાડે, એક ગામડાનો વૃદ્ધ લુવાણો ખસતી પડી બનાવી પાંચ આનાના પૈસામાં એક જ ખરડે ખસ, લુખસ અને ખુજલીને નાખૂદ કરે, અને જેની પડીઓ એમ. ડી. જેવા ડાક્ટરો હોય તે શહેરોમાં પણ જાય, વપરાય અને વ્યાધિનો વિનાશ થાય ! એક ગરીબ બજબજી કાનના અસહ્ય વ્યાધિમાં વનસ્પતિનાં બેચાર ટીપાં મૂકી ચાર છ જીવડા કાઢી, પીડાથી રોતા આવેલાને હસતા કાઢે. એક બોખી ભાગેળનો વહોરો એક જ જાતના સુવાવડોના ઉકાળાએ સુવાવડ પછીના સુવારોગ જેવા મહા વ્યાધિને માત્ર અગીઆર કે એકવીશ દિવસમાં સારા કરે. એક અયોધ્યાનો સાધુ માત્ર પુનમની રાત્રે ખીર સાથે થોડી દવા ખવરાવી દમ અને શ્વાસના રોગીઓને આરામ આપે અને હજારોની સંખ્યામાં દરદીઓ લાભ લે છતાં એક પૈસો ન બેસે. એક સવાસો વરસનો સંન્યાસી દેશની દોલત સમા પંડિત મદનમોહન માલવીયાને કાયાકલ્પનો પ્રયોગ કરાવી વૃદ્ધપણાની શીથિલતામાંથી યુવાનીના પુરુષત્વમાં લાવી મૂકે. અને તેમાં હોય માત્ર આંબળાં અને નિર્જીવ દવાઓ ! ગામડાંઓમાં અનુભવે વૃદ્ધ બનેલી ડાસીઓ જાણે આખો આયુર્વેદ ભણી કાઢ્યો હોય એમ શરદીના તાવમાં અજમાની કુરગી કરી વાતજવરને ઉતારે, ધાણાં ધરાખ પાછ ઉલટી બેસારે, વા-ઉમેળાને (ઝાડા-ઉલટી) પિચોટી કરી, જાદુના મંત્રે માફક એક જ મિનિટમાં બંધ કરે, કમળો થયો હોય ત્યારે ચણા મંત્રે અને નરણા કોઠે ખવરાવે. પગના મચકોડ ઉપર મીઠું ઉતારી એ મીઠાને વાટીને ચોપડાવે. પરંતુ આ બધાં પોતાને વેધ કહે તો તેમનો રૂ. ૫૦૦ થી ૧૦૦૦ દંડ !

‘હિંદને પરાધીન બનાવનાર પરદેશીઓ અને પરદેશી માનસ ધરાવનાર સુધારકો શા માટે દેશની રહીસહી મિલકત દોલતનો વિનાશ કરવા હતા થયા છે ? તેમને કાંઈ સમજાવશે કે આયુર્વેદ-દેશી વૈદ્ય એ તો હિંદનું જીવનસર્વસ્વ છે. એને કાંઈની ઉપેક્ષા નથી, તેનાં અંગો સંપૂર્ણ છે. જો કાંઈ કરવા જેવું હોય તો તે અંગોને વિકસવાને માટે તેને આથી પણ બહોળી છુટછાટ આપવા ઘો, એના વિકાસ આડા બંધ બાંધવા રહેવા ઘો, દરેક વ્યક્તિને વૈદ્ય બનવા ઘો. ખાદી અને રેડીયો જેમ દેશના મહાયત્રો ગણાય છે અને એના ઉદ્ધારથી હિન્દનો ઉદ્ધાર સમજાય છે, તેમ જો દેશી વૈદ્યના આંગણે ઉગતી વનસ્પતિના ગુણુદોષ સમજાવવા શરૂ થાય, આયુષ્ય અને આરોગ્યનું સાચું નૈસર્ગિક જ્ઞાન આપવાનું શરૂ થાય, દરેક માણસ અનેક પદાર્થોના ગુણુદોષ સમજે, વધારે નહિ તો પોતાના શરીરની પ્રકૃતિ અને તેમાં રહેલા વાત, પિત્ત, કફાદિ દોષોના સામ્ય અને અધિકપણનું જ્ઞાન થાય અને એ પ્રમાણે શિક્ષણપદ્ધતિ સાથે સાચું આયુર્વેદનું જ્ઞાન વણી લેવામાં આવે તો આજે એજ્યુએટ થયેલા યુવકને ખગોળ અને ભૂગોળનું પૂરું જ્ઞાન હોવા છતાં, સુંક, ધાણા કે જીરું પેટમાં નાંખ્યાં પછી તેની અસર શરીરના જુદા જુદા ભાગ ઉપર કઈ જાતની થાય છે તેની ખબર નથી હોતી, તે આવા જ્ઞાનથી ઉણપ ન રહે અને દેશની ગરીબ આર્થિક સ્થિતિને મોઢાં સાધેનાની સારવારની જરૂર પણ ન રહે.

‘રજીસ્ટરના ખરડામાં એક કલમ એવી નાંખવામાં આવી છે કે રજીસ્ટર થયેલા વૈદ્યને સર્જરી (શસ્ત્રકર્મ), મીડવાઈફરી (પ્રસૂતિતંત્ર)-આ એ વિદ્યાનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ. જો કે આ બન્ને અંગો આયુર્વેદનાં છે, છતાં આજ સુધી એ બન્ને અંગોને અનિવાર્ય આવશ્યકતાવાળાં માન્યાં નથી. એને લઈને મારું માનવું છે કે આજના દસ વર્ષથી શું પણ ૩૦ વર્ષથી વૈદ્યનો ધધો કરનાર વૈદ્યને હાથમાં શસ્ત્ર આપી, એકાદ અંગનું આપરેશન કરવા કહો તો તે કરી શકે નહિ.

તેમજ એક વૈદને પ્રસૂતિ કરાવવાના કાર્યની સુપરત કરવામાં આવે તો તે પણ કરી શકે નહિ. કારણ શસ્ત્રકર્મની બહુ ઓછી જરૂરીયાતો આયુર્વેદ શાસ્ત્રના અભ્યાસક્રાંતે લાગે છે. જે વ્યાધિઓને શસ્ત્રકર્મથી ડાક્ટરો મટાડે છે તે જ વ્યાધિઓ બહુ સહેલાઈથી ઔષધોપચારથી મટાડવાનો દાવો વૈદોનો પરંપરાગત છે. તેવી જ રીતે પ્રસૂતિતંત્રનું કાર્ય, સૈકાઓથી સ્ત્રીઓના હાથમાં છે, અને તેમને સુચાણીઓ કહેવામાં આવે છે. તેઓએ પાશ્વત્ય પદ્ધતિથી જ્ઞાન નથી લીધું હોતું, પણ સુવાવડનું કાર્ય એટલી સહેલી અને સરસ રીતે તેઓ પાર ઉતારે છે કે તે પ્રમાણે આજની લણીગણી ડાક્ટરી લાગતી મીડવાઈફ કરતી હશે કે કેમ તે શંકા છે. દાખલા તરીકે બસોથી ત્રણસો નાનાં ગામડાંથી વીંટાયેલા એકાદ શહેરની એકાદ મોટી હોસ્પિટલમાં ગણીગાંઠી મીડવાઈફ કામ કરે છે; અને તેથી આગળ વધીએ તો થોડી સંખ્યામાં છુટક પણ ખાનગી ધંધો કરતી મીડવાઈફ હશે. છતાં આજે પ્રસૂતિ કરવાના કાર્યની ગણતરીથી આંકડા મૂકો તો નવાણું દેશી સુચાણીના હાથમાં કેસ હોય છે, જ્યારે એક કેસ મીડવાઈફના હાથમાં આવે છે. હવે મીડવાઈફ લીધેલા કેસો અને દેશી સુચાણીએ સુધારેલા કેસોનું નિષ્પક્ષપાતે તપાસ કરી, વર્ગીકરણ કરવામાં આવે તો અલભ્ય ગણાતી સુચાણીઓનો આંકડો બહુ ઉંચા પ્રકારનો આવે. એનું કારણ છે ઉંચા પ્રકારનું, હિંદના શરીરને બંધબેસતું પ્રેક્ટીકલ, અનુભવી આયુર્વેદ થીયેરીનું જ્ઞાન.

મારી માન્યતા પ્રમાણે એકાદ બહુ ઉંચા પ્રકારના શરીરતપાસના નિષ્ણાત ડાક્ટર સમક્ષ એક કેસ મૂકવામાં આવે. સુવાવડ પહેલાં પ્રસૂતિ માટે કોઈ સારી હોસ્પિટલમાં જઈ રહેલી અને ડાક્ટરની પુરી દેખરેખથી મીડવાઈફ નીચે છેલ્લામાં છેલ્લા ઇન્જેક્શનોનો મારો, ઉંચા પ્રકારનાં બાંડી પીવામાં અને દારૂ પહેરવામાં વાપરી, શરીરને તંદુરસ્ત રાખવા થોડી ચહા, થોડું દૂધ અને થોડો કાંજી જેવો હલકો

જોરાક લઇને પ્રસૂતાનું કાર્ય સમાપ્ત થયા પછી શરીરતપાસ માટે સોંપવામાં આવે. બીજી તરફ દેશી સુયાણીની દેખરેખ નીચે ઘર-આંખણે પ્રસૂતા ઘઘ, થોડો સુંક અને ગોળ, થોડી ઘઉં અને ધીમાં સંતળાયેલી રાખ ખાવામાં, દેવદાર્યાદી ક્વાથ પીવામાં, વાવડોંગ અને વાકુંલા પહેરવામાં, વજ અને તેલ શરીરે ચોળવામાં—એ રીતે સાર-વાર લઇ સુવાવડમાંથી ઉઠેલી, લાલ લોહીએ તસતસતી સ્ત્રીને સોંપ-વામાં આવે. બન્નેનાં શરીર, અંતરાવયવો અને ગુહ્યમાર્ગોની પૂરી તપાસ પછી રિપોર્ટ આપે તો ? એક પીળા દેહકા જેવી, લથડીયાં ખાતી, બેસે ત્યાંથી ઉઠવાની પહોંચ વિનાની, અશક્તિનો ખગ્ગનો; જ્યારે બીજી સ્વસ્થ, ગાલ ઉપર લાલ લાલ ચુમકીઓ ઉડી હોય તેવી, ચાલતાં ખગ્ગને પડછંદે ધરતી ધ્રુજાવતી, જેના સ્તનમાં શ્રાવણ અને બાદરવાના મેઘની હેલ્યો ભરી હોય એમ બાળકને એક બાળુ સ્તનપાન કરાવતી હોય ત્યારે બીજા સ્તનમાંથી દૂધની સેડયો છૂટે !

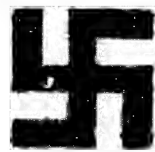
એકની સારવાર છે આંગ્લવિદ્યા પ્રમાણે મીઠવાઇફરીની, બીજીની સારવાર છે હિંદને બંધ બેસતી આયુર્વેદની દેશી થાયેરીની. દેશી સુયા-ણીઓ હાથમાં શસ્ત્ર લઇને કે ગર્ભાશયમાં હાથ દાખલ કરી ગર્ભના દુકડા કરવામાં એટલી પાવરધી નહિ હોય, પણ જ્યાં એની દેખરેખ હેઠળ સુવાવડનું કાર્ય શરૂ થાય છે ત્યાં એવો પ્રસંગ જ નથી આવતો કે બાળકને દુકડા કરી કાઢવું પડે. પ્રસવ થવાના એકાદ બે દિવસ અગાઉથી જ પેટ ઉપર હાથ મૂકી અનુભવથી કહી આપે છે કે પ્રસૂતિ-કાળને આટલો વખત છે. અને જ્યાં પ્રસૂતિનો સમય આવી લાગે એટલે પેટ ઉપર કડલાં દેવાની (ગર્ભને સિદ્ધિ રીતે પ્રસવવામાં કરવી બેઘતી પેટ ઉપરની ક્રિયા) એવી સરસ ક્રિયા જાણુતી હોય છે કે સંજોગવશાત્ બાળક અધમુખે ન હોય તો પણ એ ક્રિયાથી બાળકને અનુકૂળ બનાવી પ્રસવ કરાવે છે. મારી બહેનપણીનો એક તાજો દાખલો છે. તેને પ્રસવકાળ નજીકમાં આવ્યો, તેની દર વખતની સુયાણી કાઠ અગત્યના કામે બહાર ગયેલી અને

બાપને પ્રથમ બાળકનો હાથ બહાર દેખાવો. એટલે સારવાર કરનાર દૈ
મહારામાં. એક લેડી ડોક્ટર અને એક સર્જન સાહેબને બોલાવવામાં
આવ્યાં. તેમણે મર્મની સ્થિતિ જોઈને જણાવ્યું કે બાળકને કાપી
કાઢવું જોઈશે. તેનો અમલ કરવા, શસ્ત્રની પેટી મંગાવવામાં આવી,
એ જ વખતે પેલી સુયાણી પણ આવી પહોંચી અને તેણે પ્રસૂતિની
સ્થિતિ તપાસ્યા બાદ ડોક્ટરને વિનંતિ કરી કે બાળકને કાપી કાઢતા
પહેલાં પોતાની ખુદ અજમાવવાની તક આપે. એ માટે ડોક્ટર
સહમત થયા, એટલે સુયાણીએ તુરત જ એક પડીકું પોતાની પાસે
ફાંવું હતું તે બાપને પાછ દીધું અને એક ઇંટના ટુકડાને સારી રીતે
તપાવી એક કપડાના બેવનમાં હંચકી લઈ બાળકનો જે હાથ બહાર
આવેલો તે હાથ ઉપર ધીમે ધીમે એ તપાવેલો ઇંટનો ટુકડો અડકાડવા
માંડ્યો. એકદમ અડકાડવાની સાથે એ હાથ અંદર ખેંચાતો ગયો અને
લગભગ બધો ખેંચાઈ ગયા પછી પેટ ઉપર કડલા દેવાં શરૂ કર્યાં.
બીજી બાજુ પાચેલ પડીકાના ગુણથી બાપને વેણ (પ્રસવ થવાની હાજત)
પણ આવવા લાગી, અને બહુ જ આસાનીથી સંપૂર્ણ પ્રસવ
થયો. તેમાં બાળકનો હાથ સાધારણ હાઝેલા સિવાય કોઈ નુકસાન
થયેલું નહિ. ડોક્ટર ખુશ થઈ ઘેર ગયા.

દેશી ક્રિયાથી સો રૂપીઆનો ઓપરેશનના ખર્ચનો બચાવ થયો અને
બાળક જીવતું રહ્યું. માવજતમાં ગરમ ઇંટના ટુકડાથી ઘાઝવાની દહેશત-
વાળા બાળકે હાથ સંકેલ્યો. બીજી તરફ તેને અધોમુખ બનાવવા પેટ
ઉપરની ક્રિયા થઈ. ત્રીજી તરફ પ્રસવક્રિયામાં વેણ ઉત્પન્ન કરવા પડીકું
આપેલું તેમાં એક વાલ તળનું ચૂર્ણ અને એક વાલ પુલાવેલો ટંકણ-
ખાર-આ બે વસ્તુ મેળવેલી હતી. એ બન્ને ચીજો વેણ લાવવામાં
અંગ્રેજી ઇન્જેક્શનોના જોટલું કામ કરે છે અને પ્રસવકાળ નજીક લાવે
છે. તે બંધ થયેલી વેણને પેદા કરે છે અને બાળકના પ્રસવ પછી નિક-
ળવા જોઈતા બલગમનો નિકાલ થાય છે. એક ઇન્જેક્શનની ટીમત છે
શ. ૬, બીજી દવાની ડીમત છે એક પાઈ!

‘આ બધી હકીકતથી કહેવાનો અર્થ એવો નથી કે શત્રુતંત્ર અને પ્રસૂતિતંત્રના જ્ઞાનથી વૈદોને અજ્ઞાન રાખવા ! બલે સુત્રુતના શત્રુતંત્રને સામે રાખી વૈદોને કળવણી આપવામાં આવે અને પ્રસૂતાની દેશી સારવારની ઉપયોગિતાને નહિ વેડી નાંખતાં, એના અનુકૂળ જ્ઞાનને વધારે. પણ હાલ તુરત એ બંને જ્ઞાનના અભાવવાળાને સ્પર્શ ન કરવા એમ જ જે કાયદો કહેતો હોય તો એનો અર્થ એ થાય છે કે સારી દુનિયામાંથી દેશી વૈદોને પ્રેક્ટીસ કરતા બંધ કરવા અને દેશી વૈદકને દેશનિકાલ કરવું !’

મારી બેનતું આ બ્યાખ્યાન આગળ ચાલત, પણ ‘રખે વહેમાતા’ના વાચકોની ટપાલ મારી ઉપર આવી પડી, એ વાંચવામાં મેં મારી વૃત્તિ સફેલી એટલે અમારો વાર્તાલાપ આટલેથી અટક્યો.

પ્રકરણ ૯મું
પ્રાણાયમ કરો

એ કે પેપરના શ્રીમાન તંત્રીજી સાથે હું બેઠો હતો. તે વખતે પેપરમાંથી એક દેશના વિખૂતિ સમા દેશનેતાને ૭૫ વર્ષની ઉમરે, થયેલા હાટફેલના સમાચાર વાંચીને મેં કહ્યું : ‘આજ કાલ જુઓ તો જે અને તે હાટફેલથી ખલાસ થઈ જાય છે. અખબારો પણ જાણે હાટફેલના સમાચાર વરરાજની જાનરડી માફક પહેલી તકે છાપી કાઢે છે. આ તે હાટફેલનો જમાનો હશે કે હાટફેલ થવું એ મહત્તા હશે ?’

‘હું પણ એ જ કહું છું કે માણસ મરે ત્યારે થાય શું : મૃત્યુ કોને કહેવાયું હશે ? જે કામ મરતા હશે એને શું થવું હશે ? હાટફેલ

ચનારતું હૃદય બંધ થતું હશે અને ખીજાં લોકો ખીજી રીતે મરવા છતાં તેમનું હૃદય શું ચાલતું હશે ?' તંત્રીજી બોલ્યા.

કોણ જાણે કેમ પણ વીશમી સદીમાં જે પવન વાય છે અને જે વામરો ચઢે છે તે એટલા જોરથી ડુંકાવા લાગે છે કે ચારે દિશાના છેડા સુધી પહોંચવા છતાં પણ તેનું શમન થતું નથી. કોઈ ધન્ય પણે 'હાર્ટફેલ' પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યો અને દુનિયાએ તેને વધાવ્યો ! આયુર્વેદ શાસ્ત્રમાં આરપાર નીકળી જવા છતાં 'હાર્ટફેલ' ક્યાંય જોવામાં નથી આવતો. હા, હૃદયરોગ તો અનેકવિધ છે. એની વ્યાખ્યા કરવા એસીએ તો વૈદક ગ્રંથ લખાય. પરંતુ એની જરૂર પણ નથી, માત્ર જરૂર છે હાર્ટ અને ફેલની વિચારણાની. આપણે એ બાબત બહુ લાંબી ચર્ચામાં ન ઉતરીએ તો ડુંકું અને ટચ હાર્ટ એટલે હૃદય અને ફેલ એટલે બંધ થવું. હૃદયનું કામ કરતાં અટકી જવું એટલે હાર્ટફેલ.

પણ હાર્ટ કામ કરતાં અટકે શા માટે ? શરીરમાં અસંખ્ય અવયવો છે. વિધવિધ ઓપીસો અને કુદરતની કરામતનો નમૂનો તે મનુષ્ય-શરીર : અને તેમાં પણ શરીરના મધ્ય ભાગે બહુ જ વ્યવસ્થાપૂર્વક, કાળજીપૂર્વક ગોઠવેલું હૃદય. એ યંત્ર એટલું બધું મજબૂત, સ્થિતિ-સ્થાપક અને કારીગીરીના નમૂના રૂપ છે કે બીજી બધી મશીનરીઓ ભાંગે, તુટે, અટકે, ચાલે, બંધ પડે, પણ આ ઘડિયાળની તો માણસના જન્મથી-જન્મ પહેલાં જ એવી ચાવી દઈ મૂકેલી કે છેવટ-અંતીમ ઘડીએ જ્યારે એકેએક ઓપીસ બંધ પડી ગઈ હોય, એકેએક પેગામો હુકમ ઉઠાવતા ગતપ્રાણ હોય, એકેએક ઇન્દ્રિયો ગતિશૂન્ય, એતનાશૂન્ય થઈ ગયાં હોય, હેઠ ઓપીસ અને સંદેશવાહક વાયરલેસો પણ તુટી ગયા હોય, તોપણ આ ઘડિયાળ રહ્યા સહ્યા-પ્રાણુપોષણુ ટક-ટક-ટક અવાજ આપનાર એવું હૃદય ફેલ શા માટે થતું હશે ?

લોકો કહે છે કે કેટલીએ કંપનીઓ એવી હોય છે કે પોતે પ્રથમ સરસ નમૂના કાઢે, અને જ્યાં માલ ચાલુ થયો એટલે શરૂઆતમાં જે

હાગીના સરસ રીતે બનાવ્યા હોય તેની ઉચ્ચતા, તેનું ટકાઉપણું, તેની સુધ્ધતા પાછળથી ન રહે. પછી એ જ કંપનીનો માલ જુઓ તો શરૂઆત જેટલો વખાણુવા લાયક ન હોય.

મને લાગે છે કે કુદરતની પણ આ મનુષ્યરૂપી હાગીના પહેલાંના જેવા તૈયાર કરવામાં બેદરકારી હશે. પહેલાં જે હૃદય મનુષ્યના શરીરમાં ગોઠવાતું હશે તે વધારે કાળજીપૂર્વક ઊંચા પ્રકારનું બનેલું હોવું જોઈએ અને હવે આ વીશમી સદીમાં કુદરત પણ જાપાનીઝ બની ગઈ લાગે છે ! કેમકે લાગલો જ હાર્ટફેલ ! જે અવયવ બધાં અવયવોની પાછળ બંધ પડનારું તે પહેલું બંધ પડે ત્યારે બીજો શો તોડ કાઢવો !

હૃદય શું ? એ પ્રશ્ન કરવાની જરૂર નથી. દરેક માણસ છાતીની ડાબી બાજુ ત્રીજી પાંસળીથી છઠી પાંસળીની વચ્ચેમાં હાથ મૂકે તો હૃદયની ચાલવાની ગતિનો હાથને સ્પર્શ થાય છે. હૃદયને આપણે એક જાતનો પંપ કહીએ તો ખોટું નથી. કારણ કે એ પંપના ધક્કાથી જ આખા શરીરના છેડા સુધી લોહી ધકેલાય છે અને એ ગતિને કારણે જ અનેક રક્તવાહિનીઓ અને ધોરી શિરાઓ ગતિમાન રહે છે. નાડીઓના સ્પંદ-ધબ્બકારા એ હૃદય-પંપના પ્રતિધ્વનિ છે. હૃદયમાં પણ બે વિભાગ અથવા ખંડ છે. એકમાં શુદ્ધ લોહી રહે છે, બીજામાં અશુદ્ધ. આ અશુદ્ધ લોહી ફેફસાંમાં જઈ શ્વાસોચ્છવાસની ક્રિયાથી શુદ્ધ થઈ, બીજા ખંડમાં આવી શરીરમાં ફરવા જાય છે. ત્યાંથી લોહી કાળા પરમાણુઓ લઈ આવી, ફેફસાંમાં શુદ્ધ થાય છે. બહારથી આવેલી હવા ઓક્સીજન અંદર ભરે છે અને કારબનને બહાર કાઢે છે. એક મીનીટમાં લગભગ ૬૦ થી ૮૦ ધબ્બકારા હૃદયનો પંપ ધકેલે છે.

હૃદય એ આખા શરીરનું ચેતનાસ્થાન છે, અને એનો સંબંધ સમગ્ર શરીર સાથે તો છે જ. છતાં ફેફસાં, શ્વાસોચ્છવાસ અને મગજ સાથે બહુ જ સીધો-અગત્યનો સંબંધ તે ધરાવે છે. હૃદયના સ્વતંત્ર રોગ ‘મીયોકેટરોસિસ’ (હૃદય પહોળું પડી જવું), ‘હાઇપરટેન્શન’

(હૃદય મોટું થઈ જવું-)જેવા છે, પરંતુ તે તો તેના રચનાના રાગે છે. છતાં હૃદય અન્ય રોગોના કારણે પણ રાગીષ્ટ બને છે ખરું.

લોહીમાં અશુદ્ધતા, ફેફસાના વ્યાધિ અને માનસિક રોગો આ ત્રણે પ્રકારના શરીરગત વ્યાધિઓથી હૃદય રાગીષ્ટ બનતું રહે છે. છતાં અત્યારે હાટકેલ જેને કહેવામાં આવે છે એવો કોઈ ખાસ સ્વતંત્ર વ્યાધિ નથી. બાકી હૃદય એ શરીરચંત્રનો ગવર્નર હોવાને કારણે શરીરમાં અથવા શરીરે પોતાનું જરા પણ સમતોલપાણું ગુમાવ્યું એટલે એને મેદાને પડવું પડે છે. દાખલા તરીકે તાવ આવવાથી તુરત હૃદયની ગતિ વધી જાય છે એ આપણે સાધારણપણે જોઈ શકીએ છીએ, અથવા સાંજના વખતે તમે ઘરની અંદર પ્રવેશ કરતા હો, દીવાબતી ન હોય અને એવા વખતે સર્પના આકારનું દોરડું તમારા પગ પાસે પડેલું તમે જુઓ અને તેને બ્રાંતિથી તમે સર્પ કહી નાંખ્યો, પછી છાતી ઉપર હાથ મૂકી જુઓ તો હૃદય જેસાંબેર દોડી રહ્યું હશે. કારણ ? કારણ કે બયની કલ્પના મગજે કરી અને તેનો સંદેશો હૃદયે ઝીલ્યો અને તેમાંથી મુક્ત થવા હૃદયની ગતિ વધી. એવી જ રીતે ક્રોધ, લોભ, ઇર્ષ્યા, ઇષ્ટા, વગેરેમાં હૃદય સ્વતંત્રતા ગુમાવીને પરતંત્ર બને છે. તેને આવેગો, પ્રત્યાધાનો ઝીલવા પડે છે; અને તેની પાસે પ્રમાણસરનું જે કામ પડ્યું હોય એ ઉપરાંત આવું અસ્વાભાવિક કામ કરવું પડે છે તેટલું એ કમજોર બને છે. અને એવા અસ્વાભાવિક કાર્યથી બચાવવા શાસ્ત્રકારોએ દીર્ઘાયુષી થવાના ઉપયોગમાં હામક્રોધથી મુક્ત રહેવાનો પણ એક અગત્યનો ઉપાય બતાવ્યો છે. અને એ હૃદયને મજબૂત બનાવવા, પ્રાણસ્થાપક અને આયુષ્ય વધારનારા પ્રયોગ ફરજિયાત ધર્મના ઓઠા તળે મૂકી મનુષ્ય જીવનની મહત્તા સમજાવી છે. ધર્મને તો બહુધા જમાનાએ દાંભિકતાનું સ્વરૂપ આપી દીધું છે, અને તેમાં રહેલા ફટલાય દીર્ઘ જીવનના અણુમોલા ઉપાયોથી આજે હિંદની જનતા વંચિત રહેવા પામી છે.

શરીરની ગતિ હૃદયને અવલંબીને રહી છે. હૃદય શ્વાસોચ્છવાસના આધારે ગતિમાન રહે છે અને શ્વાસોચ્છવાસ એ પ્રાણધારણ ગતિમાન સક્રિયતા છે.

શ્વાસોચ્છવાસમાં લેવાતી હવા બહારની દૃષ્ટિએ શુદ્ધ હોવા છતાં પ્રાણને પોષણ આપતી નથી, તેમ જ પૃથ્વીના પાસેના વાતાવરણની જાડી હવા નહિ સહન થઇ શકવાથી, નળાંકો ફેફસાંવાળાને પહોંચ અને ડુંગર ઉપરની પાતળી હવામાં હવાફેર કરવા મોકલવામાં આવે છતાં તેથી પ્રાણનું સંધાન થઇ શકતું નથી. એનું કારણ છે પ્રાણની ગતિનું અજ્ઞાન. સારંગધરાચાર્ય કહે છે :

નાભિસ્તઃ પ્રાણપવનઃ સ્પૃષ્ઠા હૃત્કમલાંતરમ્ ।
કંઠાદ્ બહિર્નિર્યાતિ પાતું વિષ્ણુપદામૃતમ્ ॥
પીત્વાચાંબરપીયુષં પુનરાયાતિ વેગતઃ ।
પ્રીણયન્દેહમખિલં જીવંચ જઠરાનલમ્ ॥

નાભિસ્તઃ પ્રાણપવનઃ એટલે નાભિમાં રહેલો પ્રાણવાયુ, સ્પૃષ્ઠા હૃત્ કમલાંતરં, એટલે હૃદયકમલને સ્પર્શ કરીને, કંઠાદ્ બહિર નિર્યાતિ, એટલે કંઠથી બહાર આવીને, પાતું વિષ્ણુપદામૃતમ્, એટલે વિષ્ણુના પદામૃતને નમસ્કાર કરીને, પીત્વાચાંબર પીયુષં, એટલે વિષ્ણુના પદના આગળ રહેલા અમૃતનું પાન કરીને, પુનરાયાતિ વેગતઃ એટલે ફરીને વેગથી પાછો આવે છે. પ્રીણયન્ દેહમખિલં, એટલે દેહને પોષણ આપે છે, તેમજ જીવંચ જઠરાનલં, એટલે જીવને તથા જઠરાગ્નિને પોષણ આપે છે.

આ શ્લોકથી સારંગધર આચાર્ય એમ કહેવા માગે છે કે જો વિષ્ણુનું ચરણામૃત દર વખતે પીવામાં આવે તો મનુષ્યશરીર આરોગ્ય અને દીર્ઘજીવી રહી શકે છે. વિષ્ણુનું ચરણામૃત દર વખતે પીવામાં

આવે (શ્વાસ લેતી વખતે નાભી સુધી શ્વાસને પહોંચાડવો-દીર્ઘ શ્વાસ લેવો તે) તો મનુષ્યશરીરને ઉત્તમ પ્રકારનું પોષણ મળે છે-અને વિષ્ણુનું ચરણામૃત પીવાને માટે જે સાધન જોઈએ તે આપણને કુદરતે આપ્યું છે. છતાં મનુષ્ય માત્રમાં પ્રાણાયામ કરવાનો લોપ થઈ જવાથી તેના શાપ રૂપે-હાટફેલ નામનો રાક્ષસ જન્મ્યો છે.

સ્વરશાસ્ત્રના કાયદા પ્રમાણે એક અઠોરાત્રમાં એટલે રાત્રિ અને દિવસ મળી ચોવીસ કલાકમાં મનુષ્યના એકવીસ હજાર અને છસો શ્વાસ ચાલવા જોઈએ. તેમાંથી જેટલા ઓછા કરાવી શકાય એટલું આયુષ્ય વધે અને જેટલા વધારે ચલાવવામાં આવે તેટલું આયુષ્ય ઘટે. ભક્ત કબીર કહે છે :

‘ એઠત ખાશ, ચલત અઠારા, સુતે વીંસ વીસા,
મૈથુન કરતાં તેસઠ તુટે, કહિતે દાસ કબીરા. ’

એટલે જ મનુષ્ય માત્રે વિષ્ણુના પાદામૃતનું પાન કરવાની હંમેશા રેવ રાખવાની જરૂર છે. મનુષ્યની નાભિ કે જ્યાં વિષ્ણુનું સ્થાન છે ત્યાં પ્રાણુવાયુ રહે છે અને સૃષ્ટિમાં રહેલો પ્રાણુવાયુ (ઇથર) તેનું સંધાન થાય છે. ‘ અપાને હ્રુદ્વતિ પ્રાણં પ્રાણેપાનં તથા પરે ’ અને એ ક્રિયા જ્યાંસુધી અવિચ્છિન્ન ચાલતી રહે છે, જ્યાંસુધી વિષ્ણુપદામૃતનું અરાગર પાન થાય છે, ત્યાંસુધી શરીર-અથવા હૃદય ઘસાતું નથી. પરંતુ એ ક્રિયા જેમ ઓછી થતી જાય તેમ તેમ શરીર ઘસાતું જાય છે અને એ ઘસારો અટકાવવા માટે મનુષ્ય માત્રે વિષ્ણુપાદ સુધી પહોંચાડવાની ક્રિયા શીખવાની જરૂર છે; કારણ કે સૃષ્ટિમાં રહેલો વાયુ ચળ છે અને તે વાયુની નીચે રહેલો પ્રાણુવાયુ અચળ છે, અને તે પ્રાણુવાયુની નીચે પ્રવેશી રહેલો અથવા વ્યાપી રહેલો, અખંડ, પૂર્ણ, અચળ, અમેઘ, અછેદ, એવો વિષ્ણુ પ્રવેશી રહ્યો છે, અને એ પ્રવેશવાના ગુણને લીધે જ તે પરમેશ્વરનું નામ વિષ્ણુ આપવામાં આવ્યું છે. તે વિષ્ણુપાદ સુધી એટલે તેના એક અંગ સુધી આપણો પ્રાણ નિત્ય દરેક

શ્વાસોચ્છવાસે પહોંચતો રહે છે અને તેથી જ આપણે જીવીએ છીએ. જો આપણો એક જ વખતનો શ્વાસ પૃથ્વી ઉપર રહેલા પ્રાણુવાયુને બેઠીને વિષ્ણુપાદનું અમૃત પીધા વિના પાછો શરીરમાં જાય તો માણસનું હૃદય ચાલતું બંધ પડી માણસ તુરત મરણ પામે. આ જ અત્યારનો ‘હાર્ટફેલ’ અને એને યુનાની હકીમો કહે છે: ‘મુરગે નાગહાની.’

એટલા માટે આ જમાનામાં હાર્ટફેલને દેશવાર કરવો હોય તો આપણે (દરેક મનુષ્યે) આપણા જીવનમાંથી નાશ પામેલી પ્રાણાયામની ક્રિયા ફરીને શરૂ કરવી જોઈએ. હું જે ‘પ્રાણાયામ’ વાક્યથી આલેખી રહ્યો છું તે ઉપરથી બ્રાહ્મણો અથવા દ્વિજ જાતિ સંધ્યાની મધ્યમાં કરતા પ્રાણાયામ અથવા અષ્ટાંગ યોગના એક અંગ સમા પ્રાણાયામ તરફ કૃપયા દૃષ્ટિ નહિ દોડાવતા. માત્ર હાર્ટ ફેલના હાઉનો અથવા હાર્ટ-ડીઝીઝના પિશાચનો નાશ કરવા માટે, એક સરસ અખતરો રજુ કરું છું, એટલું જ જો વાચક પોતાની નજર સામે રાખશે, તો પછી એ ભાષા હિંદુ, પારસી, કે મુસલમાન હશે, અથવા બ્રાહ્મણ, શ્વપચ કે હરિજન હશે તો પણ તેને પ્રાણાયામની ક્રિયા કરવામાં જરાએ વાંધો નહિ આવે નહિ તો શારીરિક બાબત ઉપરથી ધાર્મિક બાબત ઉપર લપસી પડશે. કારણ કે આપણા હિંદુનો ધર્મપ્રશ્ન જરાક લપસણો છે.

હવે આ ક્રિયા કરવા માટેનો એટલે કે દિર્ઘ શ્વાસોચ્છવાસ અથવા પ્રાણાયામ અથવા વિષ્ણુપાદામૃતનું પાન કરવાનો સમય નિર્માળ અંતઃકરણ, પ્રકુલ્લિત મન, બૂખ્યું પેટ હોય એ વધારે ઠીક છે. એથી જ પ્રાતઃકાલમાં શૌચાદિ થઈ ગયા પછી, સ્નાન કરી લીધા પછી, સ્વચ્છ જગ્યામાં શેતરંજી કે સાદડી પાથરી, શરીર ઉપરનાં કપડાં-લત્તાંનાં બંધનો ઢીલાં કરીને, ચત્તા સુઈ રહી, હાથને બેઉ બાજુ યામે ગોઠવી, ધીરે ધીરે શ્વાસ ખેંચવો અને પેટ ફુલતું જાય, બરાબર પેટ બરાબ જાય એ પછી એ શ્વાસને ધીમે ધીમે મુકવો. એ એવી રીતે બનવું જોઈએ કે જેટલો સમય શ્વાસ લેવામાં કાઢવો

હોય એટલો જ કે તેથી રહેજ વધુ સમય શ્વાસ મૂકવામાં પણ જવો જોઈએ. એ માટે ધ્યાન ન રાખી શકાય, પરંતુ આસ્તિકાએ ધ્યેય-સ્તુતિ, મંત્ર કે પ્રાર્થના અને ધ્યેય જેવું જેને કાંઈ ન હોય તેણે કાંઈ સરખા પદ્ધતિ કવિતા ગોખી રાખેલી હોય તેનો જાપ શ્વાસ લેતી અને મેલતી વખતે કરવો, એટલે લેવા મેલવાના વખતનું અંતર બરાબર સચવાશે. એ ક્રિયા વખતે બીજા સંકલ્પો છોડી પોતે દીર્ઘ જીવન મેળવવા માટે જીવનતરવને વધારી રહ્યા છે અને અમૃત શરીરમાં ભરી રહ્યા છે, એવા સંકલ્પો થાય તો ધણું જ શ્રેષ્ઠ છે. અથવા તેમાં જપવામાં આવતા મંત્રના મહતાભર્યા શબ્દાર્થ ઉપર ચિત્ત લગાડી એ ક્રિયા કરવામાં આવે તો પણ સારું છે. આવી એક સરસ વસ્તુ રજૂ કરું છું. વાચકો તેને જરૂર ગોખી લે:

‘શુભ શાંતિનિકેતન પ્રેમનિધે,
મનમંદિર કે ઉજ્યારે હો;
ઇત જીવન કે તુમ જીવન હો,
ઇત પ્રાણ કે તુમ હી પ્યારે હો;
પિતુ માતુ સહાયક સ્વામી સખા,
તુમ હી એક નાથ હમારે હો;
જીવન કે આધાર નહિ જગમેં,
તિન કે તુમ હી રખવારે હો.’

પ્રકરણ ૧૦મું

સાચી સલાહ

આપણે સુતાં સુતાં, પ્રાતઃકાળમાં પ્રાણાયામ-દીર્ઘ શ્વાસ લેવાની રીત જોઈ ગયા અને શ્વાસને લેવામેલવાના સમય માટે સમાનપણું સાચવવા માટે કહેવામાં આવ્યું. હવે આવી રીતે દીર્ઘ શ્વાસ પાંચ, સાત, અગીયાર સુધી એકી વખતે થઈ શકે અને એ માટે અભ્યાસ વધારવાની ઇચ્છા ધરાવનાર સાલ્કાલે પણ કરી શકે; અને એ યુક્તિબરાબર બંધ બેસે પછી તો હરકોઈ મનુષ્ય ગમે તે વખતે, વગર સૂતે, બેઠાં બેઠાં, કે ચાલતાં ઉભા રહીને સ્વસ્થ ચિત્ત કરી, દીર્ઘ વિષ્ણુપાદમૃતનું પાન કરીને અંતઃકરણમાં ખૂબ શાંતિ અનુભવી શકે છે. આ દીર્ઘ શ્વાસ જીવનની એક ચાવી સમાન છે. જ્યારે જ્યારે ક્રોધથી મગજ ગુમાવવાનો સમય હોય, ખૂબ ક્રોધ કર્યા પછી ચિત્ત ડહોળાઈ ગયું હોય, અને અનુકૂળ માર્ગ મૂકી, કુમાર્ગે જવા તૈયાર થયું હોય, સંસારરથનું ચક્ર ચીલો મૂકી બેખડે ચડ્યું હોય, વિવિધ ઉપાધિથી ઉજ્જવળ માર્ગ મળવામાં મુશ્કેલી લાગતી હોય, ત્યારે ત્યારે સ્વસ્થ ચિત્તે જો આવા દીર્ઘ શ્વાસનો થોડો પ્રયોગ કરી લેવામાં આવે તો આશ્ચર્યકરક રીતે અંધકારના પડદા ચીરાઈ જઈ, પ્રગટતા ભાનુરાજનાં કિરણો સમો દીપ્તિમાન માર્ગ મળી આવે છે, પૂર્ણ શાંતિ સ્થપાય છે, મનજીભાઈ મહેતાની ઓદિસમાં ઉભી થએલી ગડબડ આપોઆપ સમાઈ જઈ, સર્વ પૂર્વવત શાંતિમય બને છે. હૃદયને પૂર્ણ મનજીવિત અને ટકાઉ કરવા ઉપરાંત દીર્ઘ શ્વાસથી એ બધા ફાયદા થાય છે.

પરંતુ આ ઉપાયો હૃદય બંધ ન પડે એટલે કે હાર્ટ ફેલ ન થાય તેના કુશરતી ઉભાય છે. છતાં હૃદય બંધ થવાનાં કારણો અગાઉ

જાણ્યા પ્રમાણેની વિચારણાથી જરા આગળ દોરી જાય છે. આપણે
આજકાલ છપાતા હાર્ટફેલના સમાચારને તપાસીએ તો એ કેસોને
મોટા ભાગ, મેરીસ્ટરો, વકીલો, દેશનેતાઓ, દેશદ્રીવાનો અને પ્રખર
ધંધાદારીઓ, અથવા પૂર્ણ જવાબદાર વ્યક્તિઓને હોય છે. તેનું
કારણ શું? જો આ વ્યાધિ સામાન્ય શારીરિક વ્યાધિ જ હોય તો તે
હરેક વર્ગના મનુષ્યને સરખો લાગૂ પડવો જોઈએ. છતાં મજૂર
અને શારીરિક મહેનતુ મનુષ્યો અને શ્રમજીવીઓને એ ભાગ્યે જ
થાય છે. તેના બદલે શ્રીમંતો અને સાક્ષરોને શા માટે થાય છે?
પ્રત્યુત્તર એ જ છે કે શારીરિક વ્યાધિ જ એ નથી. એટલે જ આપણે
જોઈ શકીએ છીએ કે કુહાડાથી લાકડાં ચીરતો મજૂર, ટાંકણાંથી
પથર તોડતો કઢીઓ કે ઝાળીમાં કાવડ લઈ પહાડ ઉપર ચડતો
શ્રમજીવી એ પ્રકારના મૃત્યુનો ભોગ બનતો નથી. તેના હૃદય ઉપર
હાથ મૂકી હૃદયની ગતિ તપાસીએ તો તેની સ્વાભાવિક ગતિ કરતાં
જરાએ હૃદય વધારે ચાલતું નથી. એના બદલે માદી તકીયા ઉપર
આરામથી પડેલા એક પેઢીના શેઠને કે ટેમલ ખુરશી પર રહીને
સેંકડો મનુષ્ય ઉપર રાજ્યસત્તા ચલાવતા દીવાનને, જો નાંખેલી ખાંડી
વાયદામાં ફેલ જવાના અથવા રાજ્યની દોરેલી રેખાબંધીને ઉલ્લંઘન
થવાના સમાચાર સાંભળવામાં આવે તો તે જ વખતે તેમનું હૃદય
સ્વાભાવિક ગતિ છોડી વેગ વધારવાનું કાર્ય કરી રહ્યું હોય છે. એ બાબ-
તની તેમને ઓછી કદર હોય છે, છતાં તેઓ કાંઈ પાટલુન-કાટવાળા
ચતુર ચિકિત્સક પાસે જાય છે ત્યારે તેઓ તેમને ધડાકો સંભળાવે છે કે
તમને 'પલ્સપીટેશન' થાય છે. અને જ્યાં એ 'પલ્સપીટેશન'ને
સીકો સજ્જડ લાગી ગયો અને તેની છાપ બેસી ગઈ એટલે તો તેને
કાઠનાર દુનિયામાં નથી કાંઈ વૈધ કે વટેમાર્ગુ, કે તેને નિવારવા નથી
જંગલમાં કાંઈ જડીબુટ્ટી! હા, અંગ્રેજી પદ્ધતિ હૃદયને સમાન રાખવા
'ડીજીટેલીસ' નો ઉપયોગ કરે છે અને માને છે કે દોડતા ઘોડાને
ભગામ જેમ વશ કરી શકે છે તેમ દોડતા હૃદયને 'ડીજીટેલીસ'

કાબુમાં રાખશે. પણ ભાઈજી ! એ મહારથીઓનાં મન ઉપર તો ક્રોધ અને વિષયવાસનાએ એવી સરસ સવારી કરી હોય છે, અને સાથમાં જોરદાર વિચાર અને વિટંબણાઓના ચાબૂક રાખી ફટકા લગાવવા માંડ્યા હોય છે કે એ ઘોડાને પૂરપાટ મેદાનમાં મૂક્યા વગર છુટકો નથી. પછી ભલે તે ચારે પગે ઉપડતા એ તોરીની લગામ ખેંચે જાયો ! એના હોઠ તુટે પણ તે લગામને વશ નહિ થાય ! પછી ‘એસ્પીરીન’, ‘એન્ટીરીબીન’ અને ‘પાઈરીન’ આપીને એ હૃદય રૂપી અશ્વને લંગડો કે ભાંગેલ પગનો બનાવો તો ભલે. પણ પછી યાદ રાખજો કે એ ફેલ થતાં વાર નહિ લગાડે. દોષ હશે તમારો અને આરોપ મૂકશે હૃદય ઉપર કે ફેલ થયું ! જુઓને એ બિચારું ફેટલું ટકાઉ ને કલ્યાણરૂં છે ? ફેટલું મજબૂત અને મજેનું છે ? શરીરના બંધારણના ગર્ભમાં પાંચ મહિના થયા અને હૃદયે ચાલવું શરૂ કર્યું તે જીંદગીના અંત સુધી એ એક ક્ષણને માટે પણ બિલકુલ આરામ માગે છે ? ખીજાં અવયવો—આંખો સુઓ ત્યારે, પગ બેસો ત્યારે, હાથ નિષ્ક્રિય હો ત્યારે, સ્નાયુ શાંત હો ત્યારે, એમ દરેક સંચાઓ આરામ મેળવી લે છે. માત્ર એક હૃદય જ એવું અવયવ છે કે તેને સૂતાં, જગતાં, બેસતાં, ઉઠતાં, હાલતાં, દોડતાં, વિચાર કરતાં ક્રોધ પણ વખતે એક ક્ષણે પણ આરામ કે વિસામો નથી. અને એને નિઃસર્ગદેવીએ મજબૂત પણ એટલું જ બનાવ્યું છે. તેમ જ એને શરીર સાથે દોસ્તી પણ એટલી મજેની છે કે એ જરાયે કંટાળતું નથી કે જરાય સુંવાળું બનતું નથી. એને સુંવાળું બન્યે કેમ પાલવે ?

મારા એક મિત્ર અમારી સાથે મુસાફરીમાં આવેલા. રાત્રે અમારી પથારી જોડાજોડ હતી. એ ભાઈ ઘડીક થાય અને જમણો હાથ પોતાની કાબી છાતી ઉપર મૂકે અને સ્થિર થઈ જાય. મેં પૂછ્યું

‘બિરાદર ! આમ શું કરો છો ?’

ભાઈ કહે : ‘પલ્મપીટેશન થાય છે.’

મેં પૂછ્યું : ‘પલ્મપીટેશન એટલે શું ?’

તેમણે કહ્યું : ‘ પલ્લપીટશન એટલે શું એ હું પણ નથી જાણતો. પણ એક સારા ચોઢડીએ મેં મારું શરીર ડોક્ટરને બતાવેલું અને ડોક્ટરે કહ્યું કે—તમને પલ્લપીટશન થાય છે, માટે સંભાળજો. અને ત્યારથી હું વહેમાયો છું. જો કે એમણે લખી આપેલી બાટલી તો મેં ત્રણ પીધી. પણ જ્યાં રાત પડી કે મને લાગે છે કે હૃદય દોઢવા માંડે છે—મને પલ્લપીટશન થાય છે. એટલે હું જમણાં હાથે એને જોયા કરું છું, એ વખતે ડોક્ટર સાહેબનો ‘સંભાળજો’નો અભિપ્રાય મને યાદ આવે છે અને પલ્લપીટશન વધે છે.’

‘ અરે બાપલા ! તમે ક્યાં આ રણવગડના માર્ગે ચલ્યા છો, કે જેનો અંત જ ન આવે ? મહેરબાની કરી તમે આવતી કાલે મારા કહેવા પ્રમાણે કરો તો તમારું પલ્લપીટશન એક દિવસમાં બંધ કરું.’

અને એ બાપ સહમત થયા. સવારમાં તેમણે કહ્યું : ‘ બોલો, હું તમારા કહેવા પ્રમાણે કરવા તૈયાર છું.’

મેં કહ્યું : ‘ જુઓ, આજે શનિવાર છે. એટલે આજે તમારે બપોરે એક વાર જમવું અને સહાંજે તેલ સિંદુર લઈ કાંપના હનુમાનને પગે ચાલીને તેલ ચઢાવી આવવું.’

બાપ તો હસ્યા અને બોલ્યા : ‘ શું તમે ય મશ્કરી આદરી છે ? ક્યાં મારો આ પલ્લપીટશનનો વ્યાધિ અને ક્યાં એક વાર ખાવું અને કાંપના હનુમાન સુધી તેલ ચઢાવવા જવું ? તમે તે વૈદ્ય છો કે ખેલ કરનાર મદારી ? ’

‘ એ ગમે તેમ છે, પણ જો તમારો વ્યાધિ મટાડવો હોય તો તમારે પ્રશ્ન કરવો નહિ. જો તમારું પલ્લપીટશન ન મટે તો પછી તમારી ગમે તેવી ઉપમા માટે આ નમ્ર સેવક તૈયાર છે.’ મેં કહ્યું.

તેમને વિશ્વાસ આવ્યો અને એ મહેરબાન શનિવારે એક વખત જમ્યા. સાંજે બે અને બે ચાર માઇલની મુસાફરી પગે ચાલીને કરી, તેલ સિંદુર ચઢાવી આવ્યા. એક વાર બોજન હતું એટલે સાંજે જમ-

વાતુ નાહ અને નવ વાગે અમે સાથે સૂતા. હજી તેમનો જમણો હાથ હૃદયનું પલ્પીટેશન સંભાળવા જાય એ પહેલાં તો એકદમ ધારણુ ઉંધ એમને ચડી બેઠી અને તે સવારના છ વાગે જાગ્યા. અમે વાતે વળગ્યા : ‘કહો ભાઈ ! કાલે તમને પલ્પીટેશન કેમ હતું ?’

તેમણે મને જણાવ્યું કે ‘કાલે તો મને એનો કશો ખ્યાલ જ રહ્યો નથી.’

બીજે દિવસે એકાદશી હતી. એટલે એમણે ઉપવાસ કરવાની, બપોરના દૂધ લેવાની અને સાંજે નીલકંઠે મહાદેવનાં દર્શન કરી આવવાની મારી આજ્ઞા, આસ્તિક ભાવથી-ભગત થવાને નહિ પણ ધર કરી બેઠેલા પલ્પીટેશનને મટાડવા માટે માની. બપોરે માત્ર ગાયનું દૂધ ફળાહારમાં લેવામાં આવ્યું અને અમે રાત્રે સૂતા ત્યારે મેં વાત છેડી : ‘ભાઈ ! જુઓ તો ખરા કે તમારું પલ્પીટેશન કેમ છે ?’

જવાબમાં નકાર સાંભળ્યો, ત્યારે મેં આગળ ચલાવ્યું : ‘તમને હૃદયની ગતિ વધે છે અને જેને તમે પલ્પીટેશન કહો છો તેનું કારણ છે તમારું આહારમાં વિષમપણું. બપોરના ભરપેટે જમો છો તેનો સાંજે જેસ થાય છે અને તેની જ્યારે ઉધ્વ ગતિ હોય છે તે વખતે તમે ફરી જમો છો. એટલે એ બમણા જોરથી ઉપર દબાણુ કરે અને તેથી હૃદયની ગતિ વધે છે. એક તરફથી તમે ખોરાક લેવામાં જરાયે ઓછપ રાખતા નથી. બીજી તરફથી શરીરનાં પાચક યંત્રોને મદદ રૂપી ચાલવાની ક્રિયા નહિ કરતાં કેવળ ગાદી-તકીએ તમે બેસી રહો છો, એટલે હૃદય ઉપર દબાણુ ચાલુ રહે છે. ઓછામાં પૂરું તમને પલ્પીટેશનું પૂંછકું વળગાડી દેવામાં આવ્યું છે. એ વિચારથી અને તેનાથી થનાર બચકર પરિણામની આગાહી કરીને બચતી કલ્પનાસૃષ્ટિથી તમારા હૃદયને વધારે કમજોર બનાવી રહ્યા છો. તમે જે દિવસના પરિણામથી જોઈ શક્યા હશે કે આજે તમારું હૃદય પોતાની મધ્યમસરની ગતિથી વહી રહ્યું છે. તમને મેં જે સીધી રીતે કહ્યું હોત કે તમારે સહાંજે જમવું નહિ અને સહાંજના વખતે પેટમાં

જેસ થાય-વાયુ બરાબ ત્યારે ફરવા જવું અને જે ત્રણ માઇલ ચાલવું તો તમે એ માનત નહિ. શનિવારનું એકઠાણું અને હનુમાળને તેલ સિંદુર ચડાવવા માટે દૂર સુધી જવા જેવી આડકતરી બાબતથી મારો આશય તો જુદો જ હતો તે હવે તમે સમજી શક્યા હશે. જ્યારે પેટમાં જેસ થાય ત્યારે દરેક માણસ ચાલવાની ક્રિયા શરૂ કરી દે તો, અપાનવાયુ ઉર્ધ્વ ગતિનો થઇ સમાન વાયુને ધક્કો લગાવી, હૃદયની સ્વતંત્ર ક્રિયામાં આડખીલી નાંખી, તેને પરતંત્ર અથવા અસ્વાભાવિક બનાવી દે છે, તેમ નહિ થતાં અપાન મૂળગતિનો થઇ નીચે ઉતરવા લાગે છે; અને અધોવાયુ સરી જઇ, જઠર, પેડુ અને હૃદય ત્રણે અવયવો સુખ અનુભવે છે. માત્ર નિર્દોષ લાગતી ચાલવાની અદ્ભુત શક્તિવાળી કસરત, પલપીટેશન જેવા ભારે ગણાતા આધિને બહુ જ સહેલાઇથી કામમાં લે છે.

મારો તો સેંકડો ઉપરનો અનુભવ છે કે બોલતાં, ઉંચે ચઢતાં, ક્રોધ કરતાં કે હર્ષ શોકના સમાચાર સાંભળતાં જેનું હૃદય વધી જતું હોય, તેમણે દરરોજ ખુદી જંગલની હવામાં ત્રણ-ચાર માઇલ ફરી આવવું જોઈએ. થોડા જ દિવસ પહેલાં એક હાર્ટીઝીઝના વ્યાધિથી વહેમાઇ પડેલ દરદીએ મારી પાસે આવી, હૃદયરોગની ખિમારી માટે ઉપચારની જરૂર જણાવી, ત્યારે ઉપાય તરીકે એ ભાષને માત્ર દરરોજ અઢીથી પાંચ તોલા ગોળ ખાવાની મેં ભલામણ કરી. પરંતુ એ ભાઇ મારી વાત પ્રત્યે નિરસતા બતાવીને એ વખતે તો પલાયન થયા.

થોડાં અઠવાડિયાં વીત્યા પછી એ ફરીથી મારી પાસે આવ્યા ત્યારે તેઓ પોતાની સાથે એક અંગ્રેજી અખબાર પણ લઇ આવેલા. તેમણે જણાવ્યું : ‘વૈધરાજ ! હું તમારી પાસે મારી માગવા આવ્યો છું. તમેએ મારા હૃદયના રોગ માટે ગોળ ખાવાની ભલામણ કરી તે વખતે મને તમારી સલાહની કીંમત નહિ જણાયેલી. પણ આ અખબારમાં વાંચ્યું કે અમેરીકન ડાક્ટરે નવી શોધ કરી છે અને

ગોળના ઇન્જેક્શનથી હૃદયના વ્યાધિ મટે છે, એવું શોધીને તેમણે સેંકડોને ઇન્જેક્શનો આપી, એ વ્યાધિ મટાડવાનું જાહેર કર્યું છે. એ વાંચ્યાથી તમારી ગોળ ખાવાની સલાહ મને બહુ કીંમતી લાગેલી અને આજે વીશ દિવસથી નિયમિત મેં ગોળનું સેવન શરૂ કર્યું છે. હું સત્ય જણાવું છું કે મારા હૃદયના થડકા જે વિચિત્ર થઇ ગયેલા તે ગોળના સેવન પછી બહુ જ નિયમિત થયા છે. પણ દીમગીરી એ થાય છે કે મને ગોળ ઉપર ભરોસો તો અમેરીકન ડાક્ટરની નવી શોધ વાંચ્યા પછી જ આવ્યો. આપની સલાહ ઉપર મને વિશ્વાસ નહોતો, અને એમાં દોષ મારી માનસિક નિર્બળતા તથા વિદેશનો ઉજળા કારકીર્દીએ મારા ઉપર રથાપેલી સત્તાનો છે. મારી માફક આ હિંદના કરોડો માનવીઓ એવા છે કે જેમના ઉપર ખોટા મોહનાં ચરમાં લદાયેલાં છે. તેઓ નાહક તૂર અને નાણાંની બરબાદી કરે છે. ’

મારા પ્રસંગમાં આવતા આવા કેસોની યાદી મારે એટલા માટે આપની પડે છે કે જેઓ એ વ્યાધિને સમજવા સિવાય નામ માત્ર અહણુ કરી ખોટી રીતે પોતે એ જ વ્યાધિના ભોગ બની એસે છે તેમને આવા અનુભવસિદ્ધ પ્રસંગથી સાચો ખ્યાલ આવી શકે.

આવી જ રીતે એક હૃદયજન્ય ‘બ્લડ પ્રેશર’ નો વ્યાધિ પણ જન્મ્યો છે. એને નાણુદ કરવા ડાક્ટરો અખતરામાં પડ્યા છે, જ્યારે વૈદ્યો ‘બ્લડ પ્રેશર’ ને આયુર્વેદિક કયા રોગ વાથે સરખાવે તોના ઝગઝગમાં સેંકડો કાગળોને ધોળામાંથી કાળા કરવા મથી રહ્યા છે; પરંતુ બ્લડ પ્રેશર તો કમર કસીને આગળ વધી રહ્યો છે. વૈદ્ય-ડાક્ટરો તો જ્યાંના ત્યાં રહી જશે અને બ્લડપ્રેશર કુદકે ને ભુસકે મનુષ્યના શરીરમાં નહિ તો મન ઉપર તો સત્તા જમાવી પણ દેશે !

કહેવાની મતલબ અને સરવાળો એ છે કે હાર્ટફેલ, હૃદયરોગ, બ્લડપીટેશન કે બ્લડ પ્રેશર એ બધા એક વૃક્ષની શાખા છે. મૂળ એ

મનોમય કુપીમાંથી જન્મ લે છે, બહારનાં કારણો રૂપી જળસિંચન થાય છે. અને તેની શાખાઓ ફાલી પુલીને હાર્ટફેલના ફળને જન્મ આપે છે. વાસ્તવિક રીતે જો મૂળનું ઉચ્છેદન થાય, જળસિંચન બંધ પડે તો હાર્ટફેલનું ફળ લાગવાનું નથી. વિષયવાંચનાનો ત્યાગ, ક્રમ-ક્રોધના આવેગોને સહન કરવાની શક્તિ, સંયમ, વિષ્ણુપાદામૃતના પાન જેવા નૈસર્ગિક ઉપચારો બતાવ્યા. હવે થોડા પ્રમાણભૂત અનુભવ-સિદ્ધ ઉપાયો હૃદય માટે આપીને પછી આપણે પાચક અવયવો તરફ વળીશું.

પ્રકરણ ૧૧મું હૃદયરોગ

હૃદયને કમજોર બનાવનારાં કેટલાંક પોતાની મેળે ઉત્પન્ન કરેલાં કારણો છે અને ખાસ કેસોમાં જોવામાં આવ્યું છે કે એ કારણોએ જ હૃદયરોગ પ્રગટ થયો હોય છે. કેટલીક ઝીણી બાબતો બાજુ ઉપર રાખીએ તો પણ તમાકુનું વ્યસન અને દારૂનું વ્યસન એ બે વ્યસન હૃદય ઉપર આડકતરી નહિ પણ સીધી રીતે ખરાબ અસર નીપજાવે છે. એ વ્યસનની શરૂઆતમાં વ્યસનીને તેનાં ખાસ ચિહ્નો જણાતાં નથી, પરંતુ એ વ્યસનો જ્યારે શરીર ઉપર સામ્રાજ્ય જમાવે છે ત્યારે તેથી થતી હૃદયની ગતિની વિક્કિયા ખુલ્લી જણાઈ આવે છે. તમાકુનો વપરાશ જે દેશમાંથી હિંદમાં હતરી આવ્યો છે તે દેશના નિષ્ણાત ડોક્ટરના તમાકુના વ્યસન માટેના અભિપ્રાયનો ઉલ્લેખ કરીએ.

મી. એલ. ઇ. ઓબેન્કસ જેઓ વૈદ્યકીય જ્ઞાનના નિષ્ણાત છે તેઓ જણાવે છે કે : ‘ એક યુવાન કલાર્ક મારી પાસે આવેલો. તેણે તેની છાતીમાં એક વરસથી વધારે વખતનો દુઃખાવો જણાવ્યો અને

ત્રીની સાથે તેને ખાંસી પણ જોરથી આવતી હતી તથા તેના મનમાં શયનો જાય હતો. છતાં તે જો વરસથી સીગારેટ સારા પ્રમાણમાં પીતો હતો. તેને દુઃખાવો થવાનાં બીજાં અમત્યનાં કારણો તેણે મારી સામે જતાવ્યાં, છતાં મને એ યુવાનના હૃદયના દુઃખાવાનું કારણ સીગારેટ હોવાના પાછા શક હતો. મેં તેને સીગારેટ છોડી દેવાની તાકીદ કરી. તે પછી કેટલાક મહિનાઓ સુધી તેની સાથે મારી મુલાકાત થઈ નહિ. ત્યારબાદ એક દિવસ ઓચિંતો મારો મેળાપ થતાં તેણે મને કહ્યું કે—‘મારું હૃદય તદ્દન નાબૂદ થયું છે. પરંતુ ફરી તે જીવવાનો સંભવ છે ખરો?’ જવાબમાં તેને જણાવવામાં આવ્યું કે ‘તમે જ્યાં સુધી સીગારેટ નહિ પીઓ ત્યાંસુધી તમારી છાતી તથા હૃદયનો દુઃખાવો અને ખાંસી ફરીથી થશે નહિ.’

બીજો દાખલો એક કસરતખાજનો છે. તે યુવાન સરકસમાં સાષ્ટકલ ફેરવવાનું કામ કરતો હતો અને તે બાષ્પીકલ ઉપર અદ્ભુત કાબૂ ધરાવતો હતો. ખાસ કરીને સાષ્ટકલને ચકરાવામાં નાંખવામાં આવે છે તે કસરત ‘સાષ્ટકલ વહલ’ ના નામથી ઓળખાય છે. તેમાં પૂરેપૂરું જોખમ સમાયેલું છે તથા તેમાં ઠંડાપણુની અને મજબૂતતાના બળની જરૂર છે. આ કાર્ય તે સંપૂર્ણ બજાવતો હતો, પણ તેને કેટલાક મિત્રોની સંગતથી સીગારેટ પીવાની લત પડી અને બહુ થોડી મુદતમાં તેને એ કસરત કરવી અશક્ય જણાઈ. કારણ કે જ્યારે પોતાનું કામ કરવા તે તૈયાર થતો ત્યારે તેને જાય પેદા થતો અને તેના હૃદયના સ્પંદ વધી પડતા. છેવટે એણે ડાક્ટરની સલાહ લીધી અને તેને સીગારેટ છોડી દેવાની સખત પરેશ કરાવવામાં આવી ત્યારે તે પોતાની કસરત પહેલાંની જેટલી જ કુનેહથી કરી શકવા લાગ્યો.

ત્રીજો દાખલો ફાલોરોડો ખાતે રહેતી એક અમેરિકન સ્ત્રીનો છે. તે બાષ્પ જ્યારે સલાહ લેવા આવી ત્યારે તેણે જણાવેલું કે પોતાને હૃદયનું ર. વ. ૬

દરદ છે અને તે કામી બાજુ સુધ શકતી નથી. કેમ કે એવી રીતે સુવાથી તેની આંખની બાજુએ કાનપટી આગળ મળખૂત ધબકારા થાય છે. બાકની ખીજ હકીકત ઉપરથી જણાયું કે તેને સીગારેટ પીવાની બહુ જ જૂરી ટેવ પડી હતી. જ્યારે સીગારેટ છોડવાની તેને સખત ફરજ પાડવામાં આવી ત્યારે તેનું દરદ પણ નાબૂદ થઈ ગયું.

આવી જ રીતે દારૂનું વ્યસન પણ હૃદય ઉપર બહુ જ માઠી અસર નીપજાવે છે. તમાકુ અને દારૂ પૈકી તમાકુ શ્વાસનળી અને ફેફસાંમાં જ્યારે રક્ત શુદ્ધ થવા આવ્યું હોય છે તે વખતે વિષારી પરમાણુઓ લોહીને આપી, તેને ઝેરી બનાવે છે અને લોહી મારફત હૃદયમાં જઈ તેની કુદરતી સુધૃતતાને વિકૃતિ બક્ષે છે. દારૂ હોજરીમાં દારૂ પેદા કરી, રસ મારફત લોહીમાં મળી, હૃદય ઉપર માઠી અસર નીપજાવી, તેની સ્વાભાવિકતાને છુંદી નાંખે છે.

હૃદયને કમતાકાત બનાવનાર એક ખીજું પણ કારણ છે, તે છે આજના માથાના દુઃખાવા અને એને અંગે લેવામાં આવતી એસ્પીરીનની ટીકડીઓ. એસ્પીરીનની છુટ એટલા પ્રમાણમાં વધી ગઈ છે કે જરાતરા માથાનો ભાર જણાયો કિંવા જરાક બેચેની જણાઈ એટલે એસ્પીરીન અથવા કેપ્રી એસ્પીરીન ઝટ દબને લઈ લેવામાં આવે છે. લોકોની સગવડતાની ખાતર સેંકડો કંપનીઓએ એવી બનાવટો સસ્તી અને સહેલાઈથી મળી શકે એવી વ્યવસ્થા ગોઠવી આપી છે પણ તેમાં રહેલું છુપું ઝેર અને હૃદયને કમતાકાત કરવાની તેમાં રહેલી કરામત ધણા લોકો જાણતા નથી.

આને માટે એક પણ રસ્તો નથી. આ વીશમી સદીના યાંત્રિક અને દોડધામના જમાનામાં કોઈક જ ભાગ્યશાળી માણસ મળી આવે કે જેનું મગજ સાંજના વખતે ભારે થતું ન હોય ! અને માથું ભારે થાય એટલે એક ટીકડી લીધી કે હલકું ફુલ !

માથું બારે થવામાં શરીરમાંના આહારવિહાર ખાસ કારણબુદ છે. ખરા, પરંતુ એ ઉપરાંત દુનિયાને માથે ભયંકર આફત વધતી જાય છે અને એ આફતનો અંત દુનિયાના પ્રલય સુધી આવવાનો નથી, તેમ જ એની અસર દરેકદરેક વ્યક્તિ ઉપર ઓછી વધતી થતી રહે છે. એ છે જગતમાં ચાલી રહેલી પ્રવૃત્તિનો ધોંધાટ અને રેડીઓની રમત !

દરેક જીવ-પ્રાણી માત્ર, સ્થૂલ, અને સૂક્ષ્મ, જડ અને ચૈતન્ય જેટલા પ્રમાણમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અર્થાત્ બોલે છે, ચાલે છે, અવાજ કરે છે કે પડછદો પાડે છે, અર્થાત્ જેમાં શૂન્યમાંથી શબ્દ ઉદભવે છે તે સધળું નાશ નહિ પામતાં વાતાવરણમાં અથવા મહાકાશમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે અને એટલું દબાણ વધે છે જેટલો ઉદ્દોષ વધે છે. તે બધે ને સેંકડો નહિ બલકે હજારો માછલો ઉપર પેદા થયો હોય પણ મહાકાશમાં વ્યાપીને, મનુષ્યપ્રાણી ઉપર અસર નીપજવતો તે અવિન્નિહન રહે છે. તેમાં જેમ જેમ સ્વજાતીય પરમાણુઓ વધતા જાય છે તેમ તેમ તે તે કક્ષાના જીવો ઉપર તેનું દબાણ પણ વધતું જાય છે. એક સમય એવો આવશે કે જગત સચરાચર શૂન્ય બની કાર્યાકાર્ય ભૂલીને નાશના પંથે પગલાં ભરશે. એ છે આજની શરૂઆત, અને એનો બાર એ જ આજે મગજની જેટરીઓ ઉપર કરંટથી લાગેલો છે. વળી એથી બારે થતાં મગજને હલકાં બનાવવા એસ્પીરીન લેવાથી મગજ ઉપરનાં દબાણ હલકાં નથી પડતાં પણ તેથી હૃદયનાં જોર તો જરૂર હલકાં થાય છે !

એટલે અહીં આપવામાં આવેલા હૃદયના ઉપાયો અજમાવવા સ્વચ્છતા બંધુઓ તમાકુ, દારૂ, એસ્પીરીન અને આંતરિક જીવનવ્યવહારો ઉપર પ્રથમ સંયમ મૂકીને ઉપાયો અજમાવશે તો જરૂર અત્યંત લાભ થશે અને હૃદયનું દર્દ કે હાર્ટફલ નહિ થાય તેની ખાત્રી આપવામાં આવે છે.

ઉપાય નંબર ૨

ગેસ ગવરનર ગોળી

કાંચકાના ગોળા તો. ૪, શુદ્ધ હિંગ પુલાવેલી તો. ૩, મંદ્રગવ તો. ૪, એરંડીયામાં તળેલી હીમેજ તો. ૨૧, એક કળીનું લસણુ તો. ૧૦, શુદ્ધ ઝેરકુચલાં તો. ૧૧, ભરમ મંડુર તો. ૨, સંચળ તો. ૨.

મીઠી કુંવારના રસમાં ઉપરની ચીજો મેળવી ઘુટીને ત્રણ ત્રણ રતિની ગોળા બાંધવી. દિવસમાં બે ગોળા પાણી સાથે ગળી જવી. ગોળા લેવાનું ચાલતું હોય ત્યારે વાલ, વટાણા, બજીયાં પાતરાં, આંબલીની ખટાશ અને કેરીનું અથાણું ખાવું નહિ.

ગુણ—આ ગોળા અજબ ફાયદાકારક છે. કાષ્ઠ પણ ગ્રંથિતો પાડે નથી. પરંતુ અમારી પોતાની બનાવટ છે અને અમારા હાથથી વીશ વરસથી વપરાય છે. એની અંદર એટલાં અને એવાં વિચારપૂર્વકનાં દ્રવ્યોની પ્રમાણસર મીલાવટ કરી છે કે એ ગોળા લેવાથી પેટમાં પવન થતો બંધ થાય અને થયેલો પવન—ગેસ ગોળા લીધા પછી છુટવા લાગે છે. અને ગોળા ધીમે ધીમે એવી શક્તિ જમાવે છે કે ખોરાકનું ખરાબર પાચન થાય છે. જે આંતરકાના વિભાગમાં પવન—ગેસ થાય છે તે જ જગ્યાએ કામ કરી ગેસ થવાની ક્રિયાને રોકી લે છે, જેથી ગેસ બનતો નથી. બનેલો ગેસ ઉપર નહિ જતાં નીચે જઈને છટો થઈ જાય છે, જેથી હૃદયમાં બીલકુલ દબાણ થતું નથી. તેમ જ અગાઉ કામ કરવાથી હૃદયમાં જે નબળાઈ આવી ગઈ હોય તેને તૈયાર કરવા ઝેરકુચલા જેવી દવા ગોળામાં હોવાથી હાટીને જોડાએ તેટલું સારા પ્રમાણમાં ઉત્તેજન મળે છે. છતાં એ પ્રમાણ બહુ જ જુજ અને માફકસરનું હોવાથી કાષ્ઠ પણ માથુસ વિનાસકાંચે તેને લઈ શકે છે. શરીર ઉપર પણ અદ્ભુત અસર નીપજાવે છે. ખોરાક પાચન થવાથી નવું લોહી થાય છે. શરીરમાં શક્તિ આવે છે અને દસ્ત નિયમિત સાફ આવે છે. એટલે જેઓને પાચક અવયવની અવ્યવ-

સ્થાથી હૃદયમાં દબાણ થતું હોય, જમ્યા પછી બેચેની કે ગભરામણ જણાતી હોય, બાર વામતાં ખોરાક લીધો હોય, અને સાંજે તથા ચાર વાગે પેટ ભારે, ભરેલું, દબદબો અને આફરી લાગતી હોય, તેમણે આ ગોળા બનાવીને ઘરમાં રાખી, ચલુ ઉપયોગ કરવાથી વૈદ્ય ડાક્ટરોનાં ખીલ નહિ ભરવાં પડે, શરીર પ્રકૃષ્ઠિત રહેશે, ગભરાટ અને હૃદયનો દુઃખાવો કે બેચેની નાશ પામશે. આ અમારો સંપૂર્ણ અનુભવ સાંખ્યા વપરાશ પછીનો છે તે અહીં રજુ કરીએ છીએ.

ઉપાય નં ૨

હૃદયાનંદ

સોનાનાં વરખ તો. ૧, સાચાં મોતીની પીટિ તો. ૨, રસસિંદુર તો. ૩, મરી તો. ૪, વશદ ભસ્મ તો. ૫.

ઉપરની ચીજો લઈ સારી જાતના ખરલમાં નાંખવી. ખરલ એવો હોવો જોઈએ કે જેમાં ઘસવાથી કાંકરી ન છુટે. તેમાં ઉપરની ચીજ નાંખીને તેમાં ૨ તોલા માખણ (ગાયનું અથવા બેંસનું) નાંખી, બાદ તેમાં લીંબુનો રસ નાંખી, ખરલ કરવું. જેમ જેમ લીંબુનો રસ છુકાતો જાય તેમ તેમ નવો ઉમેરતા જવું. લગભગ એકવીશ દિવસ સુધી એ પ્રમાણે ધુંટવાથી માખણની ચીકાસ દૂર થઈ જશે. એટલે તેને સુકાવા દઈ, બાટલીમાં ભરી લેવું. સવાર બપોર ને સાંજ બે રતીની માત્રા મધ સાથે લેવી.

ગુણ—આ દવાના ગુણનું વર્ણન કરવું એ સમુદ્રના પાણીનો તાગ લેવા જેવું છે. આ પ્રયોગમાં રહેલું સોનું હૃદયને તાકાત આપનાર છે. સોનું એ હૃદય માટે એટલું બધું ઉપયોગી અને જરૂરી વસ્તુ છે કે જેની બરાબર કોઈ ઔષધ કામ કરી શકતું નથી. ઝેરકાચલું હૃદયને ઉત્તેજન આપે છે ખરું, પણ હૃદયની ગતિને ફરજિયાત વધારે છે; જ્યારે સોનું હૃદય ઉપર કોઈ જાતનું આસ્વાભાવિક દબાણ કરી સિવાય તેની સ્વાભાવિક ગતિમાં મદદ કરે છે, લોહીને શુદ્ધ કરે છે

અને શ્રમને દૂર કરે છે. તેવી જ રીતે સાચાં મોતી મગજની બેટર અને જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર સીધી અસર નીપજાવે છે, કારણ કે એ બે હિંચા પ્રકારનું અદ્વિતીય કેલસ્ય છે. તેની બરાબરી કરવામાં પણ કેલસ્યમ નવી થીયેરી શોધી શકી નથી. એ લેવાથી મ સરસ રીતે બરાબ છે, શાંત થાય છે અને મગજને પુષ્ટિ મળે જેથી મગજ એટલું સરસ તૈયાર થાય છે કે બહારનાં ગમે કરણો ઉપસ્થિત થયા છતાં મગજને હચમચાવી કે ઉશ્કેરી શકી નથી અને જેનું મગજ શાંત હોય છે તેનું હૃદય પણ સ્વસ્થ રહે ત્રીજું રસસીંદુર એ પણ હૃદયને પુષ્ટિ આપનાર છે, સર્વાંગ-શક્તિ છે, રક્તાની શુદ્ધિ કરે છે, સાતે ધાતુના મળને સાફ કરનાર બરાવે છે. વળી તેમાં રહેલ જસત ભસ્મ મૂત્રાશય અને કીડનીના બ્યાનાબૂદ કરે છે, તેવી જ રીતે આંખો અને મગજને હીતકારી છે. ધાયક અવયવ ઉપર અને અપાન તથા સમાન વાયુનું નિયંત્રણ કરવામાં ફોસ્ફોરમંદીવાળું કામ કરી બતાવી, વાયુને સીધો સરલ બનાવે છે. આ પ્રમાણે પાંચે વસ્તુનો યોગ અને માખણ તરીકેના રસની ભાવનાથી એ એક રાસાયનિક ઉત્તમ જાતની બને છે. એટલે ક્ષય કે દમથી, કીડનીના દોષથી કે મગજની અવસ્થાથી જ્યારે હૃદય સ્વાભાવિક ગતિ છોડીને મુશ્કેલીમાં મુકાય, તો આ દવા અમૃત જેવું કામ કરે છે. લોહી ઉપર પોતાની અસર ન બની, જીર્ણીકરણ નાશ કરે છે, ક્ષયમાં પરસેવાને અટકાવે છે અને શરીરનું ઘટતું વજન બાંધે છે, મનને મજબૂત બનાવે છે અને હૃદય તકાઉપાણું બંધે છે, શરીરનો વર્ણ લાલ સુરેખ બનાવી, શરીર ઉજ્જવળ કરવાનું કામ કરે છે. લાંબા વખતનું લોહીમાં મળેલું ઝેર નાશ કરે છે. આ દવા હરકોષ્ટ યુવાન, બાળક, વૃદ્ધ, સ્ત્રી અને પુરુષ તે અવસ્થામાં લઈ શકે છે. માત્ર ખ્યાલ એ રાખવાનો હોય છે તેમાં પડતાં દ્રવ્યો સંપૂર્ણ સાચાં, શુદ્ધ, ખાત્રીલાયક અને વિશ્વાસપાત્ર હોવાં જોઈએ.

ઉપાય નં ૩

હૃદયનંદ આસવ

આસોંધરા અર્જુન)નું પંચાંગ શેર ૨૦, ભોંરીંગણીનું પંચ શેર ૫, કાસોંધરાનાં પાન શેર ૫, એ બધાંનો એથી દશગણા પાર્ણ ઉકાળો કરી, પાણી ચોથા ભાગનું રહે એટલે ગાળી લખ, તેમાં ધડીનાં ફુલ શેર ૨૦, તજ, એલચી, નાગકેશર, લવીંગ, કાળાં મચ્છું, પીપર, દરેક શેર ૦૧, કપુર તોલા દશ અને ગોળ શેર મેળવી, હલાવી, લાકડાના પીપમાં કે ચીનાઈ માટીની બરણીમાં ભરેલા ઉપર માટી છાંદી દેવી. દશ દશ દિવસે હલાવવું, ૪૫ દિવસે ગાળી લખને શીશી ભરવી. હમેશાં એથી પાંચ તોલા આસવ પી

ગુણ—હૃદયનાં બધાં દર્દો, દુઃખાવો, સ્પંદની અનિયમિતતા, રામણ, ક્ષય, ઉધરસ, ઉરક્ષત અને ફેફસાંના વ્યાધિમાં ઘણું સાફ કરે છે. હૃદયને મજબૂત બનાવી, રક્તની શુદ્ધિ કરે છે. હૃદયના પોચાને કે હૃદયનું સ્થાનાંતર અથવા હૃદયમાં વાયુનો પ્રવેશ વ્યાધિને નાબૂદ કરી, અપૂર્વ કામ કરનાર આસવ છે.

ઉપાય નંબર ૪

હાટ ટોનીક પીલ્સ

પૂર્ણ ચંદ્રોદય શોષણગુણ તો. ૪	સાચું અંબર તો.
સાચાં મોતીની પીણી તો. ૨	માણેકની પીણી તો.
શુદ્ધ ભીમસેની બરાસ તો. ૨	સફેદ મરી તો.
લવીંગ તો. ૨	જીંજીરેસ્ત તો.
જાયફળ તો. ૨	શુદ્ધ ભાંગ તો.
સાચી કસ્તુરી તો. ૦૧	સહસ્ત્રપુટી અબ્જક ભસ્મ તે

સઘળી વસ્તુને મેળવી, નાબરવેલનાં પાન અઢીસોનો રસ કે તેમાં ૨૪ કલાક ઘુંટવું અને ત્યારપછી મગના દાણા જેવડી કે બનાવી, પેક શીશીમાં ભરી રાખવી.

ગુણ—કામ પણ કારણથી હૃદય કમતાકાત જણાય ત્યારે—ગમે તે વ્યાધિની શારીરિક નખળાપમાં, મંદવાક ખાપને ઉઠ્યા પછી અશક્તિ પારાવાર વધી રહી હોય, શરદીની અસરે હૃદય કમજોર કયું હોય, ચાલવાથી હૃદયની ગતિ વધી જતી હોય, શ્વાસ ચઢી જતો હોય, ચિત્તની અસ્થિરતા હોય, કામકાજ ઉપર કંટાળો હોય, સ્ત્રીસંગ પછી કમજોરી વરતાતી હોય, વીર્ય પાતળું પાણી જેવું બની ગયું હોય, લોહીની ખામી, મહાવ્યાધિમાં જ્યારે હૃદય બંધ પડશે એવી ભીતિ હોય, અંત-કાળે બેશુદ્ધિ હોય તેમાં શુદ્ધિ લાવવાની જરૂર હોય, મરતાં પહેલાં બે કલાક શુદ્ધિમાં લાવી અગત્યનું કામ કે દસ્તાવેજો ઉપર સહી કરાવી લેવી હોય, વૃદ્ધપણમાં પુત્રની પ્રાપ્તિ માટે નવો ધરસંસાર માંડયો હોય, જીવન જેવું જીવન જીવવું હોય, તે વખતે જ્યારે બધી શક્તિનો દવા વાપરી નારાજ કે નાસીપાસ થયા હોય, જેને ટકે પાશેર ધી અને પાંચશેર દુધ પચાવવાની ઇચ્છા હોય, એ સવળાએ આ ગોળી સહવાર સહાંજ એકએક સેવન કરવી અને પછી જીઓ—હૃદયની તાકાત, ઓજસ, શક્તિ, અને નવજીવન વધારી સ્ફુર્તિ, તાકાત, તાજગી, તંદુરસ્તીનાં ઓથ ઉમટશે, જીવન બદલાઈ જશે. સંસારમાં સ્વર્ગ જણાશે, જીવનમાં મહદ આનંદ વ્યાપશે. એના ગુણનું વર્ણન કરવા કરતાં તેને વાપરી જીઓ ત્યારે જ આયુર્વેદમાં રહેલાં અમૂલ્ય રત્નોની ખાત્રી થાય.

પ્રકરણ ૧૨મું

માનસશાસ્ત્ર

માનસશાસ્ત્ર અને માનસપૃથક્કરણ શાસ્ત્ર માનસ રાગને માટે તપાસવાની જરૂર છે. પાશ્ચાત્ય દેશો માનસિક વ્યાધિ માટે નવી નવી ક્રૂપનાઓના ઘોડા દોડાવે છે, હિંદમાં વીશમી સદીની શરૂઆતથી જેમ જેમ શારીરિક વ્યાધિ નવા નવા સ્વરૂપમાં દેખાવ દેવા લાગ્યા છે, તેમ તેમ માનસિક વ્યાધિઓ પણ પ્રગટ થઈ સમાજને ચુંબળાવી રહ્યા છે. તેનું કારણ સુધરેલા દેશોના મોજશોખ અને એ મોજશોખને નિભાવવાની ખાતર કરવી પડતી વધારે પ્રવૃત્તિને આભારી છે. આ મુખ્ય એક કારણ છે. એ સિવાય મગજ, જ્ઞાનતંતુ, ચેતનાસ્થાન, અંતઃકરણચતુષ્ઠય—માં ઉત્પન્ન થતા વ્યાપારોની વિવધતાભરી ક્રિયાઓની ઉણપ અથવા અસ્વાભાવિકતા પણ કારણરૂપે હોય છે.

મનુષ્યના સ્વરૂપના ત્રણ વિભાગ કરી શકાય: જડ, જીવ અને ચેતન, જડરૂપ પદાર્થોમાંથી શરીર બંધાય છે, અને પ્રાણ-જીવથી તે જીવંત થાય છે. આ જીવંત મનુષ્યના માનસિક વ્યાપારો વિશિષ્ટ હોવાથી તેના અભ્યાસને માટે માનસશાસ્ત્ર જુદું પાઠવામાં આવ્યું છે. મનનું સ્વરૂપ શું છે? મન અને શરીરનો સંબંધ શો છે? મન અને આત્માનો સંબંધ શો છે? એ માનસશાસ્ત્રના અગત્યના પ્રશ્નો છે.

મનનું મુખ્ય લક્ષણ વિચારશક્તિને ગણી શકાય. ખીજાં પ્રાણીઓ કરતાં મનુષ્યમાં તે શક્તિ અને તેનાં વિવિધ રૂપાંતરો સારી રીતે વ્યક્ત થયેલાં હોય છે. ખિલાડી હિંદરને જોતાં જ તેની પાછળ દોડે છે અને કુતરાને જોઈને ડરીને નાસી જાય છે. આ ક્રિયા કેવળ તેને થતી પ્રેરણાનું પરિણામ છે કે તેના મગજની પ્રવૃત્તિનું—વિચારનું પરિણામ છે, તે એક પ્રશ્ન રહે છે. વૃદ્ધનાત્મક માનસશાસ્ત્રની પ્રમતિ

સાથે એમ માનવામાં આવે છે કે પ્રાણીઓની શારીરિક ઉત્ક્રાંતિની સાથે-તેમના બાહ્ય સ્વરૂપ અને અવયવોના ફેરફારની સાથે તેમની માનસિક શક્તિ પણ ઉત્ક્રાંતિ થાય છે. આ પ્રમાણે કેવળ જડ વસ્તુઓમાંથી પહેલાં જીવંત પ્રાણીઓની ઉત્ક્રાંતિ અને તેમાંથી ચેતનામય વિચાર-શક્તિવાળાં બુદ્ધિમાન પ્રાણીઓની ઉત્ક્રાંતિ કદપી શકાય. મનુષ્યમાં પ્રાણીઓના જેવી પ્રેરણાશક્તિ હોય છે, પરંતુ તે ઉપરાંત તેની સ્મરણશક્તિ, કલ્પનાશક્તિ, વિચારશક્તિ, અને ઇચ્છાશક્તિ એ અસંખ્ય વર્ષોની ઉત્ક્રાંતિનું પરિણામ છે.

દર્શનશાસ્ત્ર અને આયુર્વેદશાસ્ત્રનું મળતાપણું છે. તે મનને અંદરની ઇન્દ્રિય માને છે અને તેના ચાર પ્રકાર જુદા જુદા બતાવે છે:

(૧) માનસશક્તિ બહારની સૃષ્ટિની પ્રતિકૃતિ અંદર લઈ, અંદરના વિચારો અને ઇચ્છાઓ બહાર વ્યક્ત કરે છે. જો ઇન્દ્રિયો સાથે મન જોડાયેલું ન રહે તો ઇન્દ્રિયોથી તેના વિષયોના ઉપભોગ થઈ શકે નહિ. દાખલા તરીકે કાંઈ પણ માણસ એકાદ કાર્યમાં એટલી એકાગ્રતા કરી રહ્યો હોય કે તેની પાસે થઈને મોટાં વાજાંત્રો વગાડતો વરચોડો આવ્યો જાય, છતાં તેને તેને ખ્યાલ પણ રહેતો નથી-તે સાંભળતો પણ નથી. એ તેના મનની એકાગ્રતા છે. એવી એકાગ્રતાનો અભાવ જોમાં હોય તેમાં મન ચંચળ બને છે અને ચારેકાર ભમે છે. એ મનનો લાક્ષણિક સ્વભાવ બતાવે છે.

(૨) પૃથક્કરણ, વર્ણન, તુલના, સંબંધ, કિંમત, લાગણી વિચારો એ દરેક પ્રકારના ખ્યાલોની સત્ય વસ્તુ મન નક્કી કરે છે, તેને બુદ્ધિ અથવા વિવેકશક્તિ કહેવામાં આવે છે અને આ શક્તિનો વિનાશ અથવા વ્યાધિગ્રસ્તતા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે ખોટું જ્ઞાન, ખોટી અટકળ, વિપર્યાસ વગેરે પેદા થાય છે.

(૩) સ્મૃતિ, સ્વાદ, ભાવના, સાદી કે ઉત્તેજિત ભાવના, માહિતીનો જાંડાર, યાદશક્તિનો ખજાનો, લાગણીનું ઉદ્ભવ સ્થાન, પસંદગી,

નાપસંદગી, સારા અને ખોટા અનુભવો, વગેરે તમામ કળાના ઉદ્ગમ-સ્થાનને ચિત્ત કહેવાય છે. તેમાં જ્યારે વ્યથા પેદા થાય છે ત્યારે નબળી ચાદાસ્ત, વિભ્રમ, અયોગ્ય વિચારો, જકી ઉત્સાહ વગેરે થાય છે.

(૪) હિંમત, સામા થવું, મુક્ત કરવું, વિચારોની સ્પષ્ટતા, અને આચારમાં મુક્તવાની શક્તિ વગેરે જેમાંથી ઉદ્ભવે છે તેને અહંકાર કહેવામાં આવે છે. મિથ્યાભિમાન, ઉચ્ચાનુસંધાન, તેજોભંગ, આત્મ-શક્તિનો અભાવ વગેરે અહંકારશક્તિની ખામી હોય છે કે થાય છે ત્યારે જણાય છે.

ઉપર બતાવેલા ચાર પ્રકારને અંતઃકરણ ચતુષ્ઠય કહેવાય છે. એ ચારેની યોગ્ય ખીલવણી અથવા સમાનપણું એ મનની સમતા સિદ્ધ કરે છે. આવી સમતા જેણે પ્રાપ્ત કરી છે તે જ આયુર્વેદમાં બતાવેલી ખરે-ખરી માનસિક તંદુરસ્તી ભોગવી શકે છે. જો એ ચાર પૈકી એક કે વધુ શક્તિઓ બીજી બાકીની શક્તિઓની અપેક્ષાએ વધારે પડતી ખીલી હોય તો વહેલે મોડે તે માનસિક બિમારીનું કારણ થઈ પડે છે. વિષમ ખીલવણીના પ્રમાણમાં તે બિમારી ઓછી વધતી અસર કરનાર હોઈ શકે. અંતઃકરણ ચતુષ્ઠય પૈકી એકાદ શક્તિની આવી પરિસ્થિતિ એક કે બીજા હઠીલા કે અસાધ્ય દર્દને ઉભું કર્યા વગર રહેતી નથી. એ બધી શક્તિઓ મનોમય કાષમાં ઉદ્ભવે છે અને મનોમય કાષની વિષમ સ્થિતિને આયુર્વેદ શાસ્ત્ર માનસિક રોગ ગણાવે છે,

પાશ્ચાત્ય ધાયેરી પણ હવે આ પ્રકારના દર્શનશાસ્ત્રના માનસિક વિજ્ઞાન અને સિદ્ધાંતને માન્ય રાખે છે.

મનોમય કાષમાં થયેલી વિષમતાની અસર, સમય જતાં શરીર અનમય કાષનું હોવાથી તેના ઉપર પણ થાય છે અને તેમાંથી શારીરિક રોગ ઉદ્ભવે છે. એ દ્વારા છેવટે ઇન્દ્રિયો ઉપર માનસિક વિષમતાની અસર થાય છે. કારણ કે મનોમય કાષ અને અનમય કાષની વચ્ચે એક એવો કાષ રહેલો છે કે જે આ બંને કાષની સાંકળની

કઠીઓના અનુસંધાનને સાંધી રાખે છે. ઉપરાંત તે જીવનનો પ્રેરક બની શરીરની ક્રિયા પ્રક્રિયાનું પ્રેરણાધાર પથ બને છે. તેને આયુર્વેદ-શાસ્ત્ર પ્રાણમય કાષ કહે છે અને એને કારણે જ ઉપરના કાષનો વ્યાધિ નીચેના કાષને અસર કરે છે.

આટલે સુધી માનસ વિજ્ઞાનની બાબત પર આવ્યા પછી આપણે હવે બીજી દિશા તરફ વળીએ : એ દિશા છે મન સાથે સંબંધ ધરાવતા વ્યાધિઓની. તેના જુદા જુદા ચાર વર્ગ પાડી શકાય : (૧) ઉન્માદ (૨) અપરમાર (૩) ચિત્તવિભ્રમ (૪) યૌષ્ઠાઅપરમાર (હીસ્ટીરીયા.) જો કે આ ચારે જુદા પાડેલા માનસિક વ્યાધિઓ ઉપરથી જુદા લાગે છે, પણ તે એકબીજા વ્યાધિના કારણભૂત હોય છે, તેમ જ એકમાંથી બીજો વ્યાધિ જન્મ લે છે.

એટલે હવે આપણે પ્રથમ ઉન્માદ (ગાંડપણ) સંબંધી આ વખતે વિચારણામાં ઉતરીએ :

ઉન્માદ—આમાં બે શબ્દ લાગેલા છે. ઉત્ અને માદ (મદ) ઉત્=ઉચ્ચ, બહાર અને મદ=મદે ભરાવું, મોહમાં પડવું, ઉન્મત્ત થવું, મદનું પ્રગટવું. ભાવમિશ્ર ઉન્માદની વ્યાખ્યા કરતાં જણાવે છે કે સ્વતઃના અંગીભૂત ક્રોધાદિ કારણો થકી જ વૃદ્ધિ પામેલા દોષોએ ચિત્તને બમાવવાથી પરિણામે માનસિક રોગ ઉત્પન્ન થાય છે તેને ઉન્માદ (ગાંડપણ) રોગ કહે છે. જ્યાંસુધી એ રોગ પ્રગટ ન હોય ત્યાંસુધી તે ચિત્તવિભ્રમ ગણાય છે. ચિત્તવિભ્રમથી ઉન્માદ જન્મે છે.

કારણો—વિરૂદ્ધ ભોજનથી, ધતુરા આદિ ઝેરના મિશ્રણવાળાં અન્નપાનથી, રજસ્વલાના સ્પર્શથી, અપવિત્ર ચયેલાં અન્નાદિથી, દેવ-પુરના અપમાનથી, ભયથી, હર્ષથી, અસહ્ય ગંધથી : તેના નીચે સુબળ પ્રકારો પાડી શકાય :

વાયુથી, પિત્તથી, કફથી, ત્રિદોષથી, મનના દુઃખથી, વિષથી, દેવથી, દૈત્યથી, માંધવથી, પિતૃદોષથી, નામના આવેશથી, રાક્ષસની

બ્હીકથી, બહિરાક્ષસના આવેશથી, હિંસક રાક્ષસ અને પિશાચના વળગાડથી.

આયુર્વેદનો આ મત છે. તે જ પ્રમાણે યુનાની પણ (૧) કુતુરવ (૨) માનીયા (૩) દાઉલ કલ્પ (૪) સુવાર. એમ ચાર પ્રકાર માને છે. અને વળી એ જ પ્રમાણે એલોપથી— (૧) મેન્યા (૨) મોનોમેન્યા (૩) ડીમેનશ્યા (૪) ઇડીયસી—એ ચાર પ્રકાર બતાવે છે. આ જુદી જુદી પથીઓની દૃષ્ટિથી પૃથક્કરણ અને અવલોકન કરવા બેસીએ તો આ વિષય બહુ લંબાઇ જવા સંભવ છે. એટલે આપણે બધી પદ્ધતિનો સરવાળો અવલોકીએ તો ઉન્માદ થવાનાં કારણો આ મુજબ તારવી શકાય :

(૧) આનુરંશિક કારણ. (જેનાં બાપ-અથવા મા ઉન્માદ-રોગીલાં હોય) (૨) ટાઇફોઇડ આદિ ઝેરી તાવો અથવા શરીરને ક્ષીણ કરતા ધાતુનાશ કે સ્વપ્નદોષના વ્યાધિઓ. (૩) દારૂ અને કેરી પીણાનો હદ ઉપરાંત ઉપયોગ. (૪) જનનેન્દ્રિયના રોગો. (૫) માનસિક આધાતો. (૬) મર્મસ્થાનો ઉપર ચોટ લાગીને થયેલા આધાતો. (૭) વાઇનું દર્દ. (૮) આધ્યાત્મિક લાગણી. (૯) એકાંતિક વિચારોમાં ગરકાવ થવું. (૧૦) એકાંતિક એકલવાઇ જાવું—અધારી કાટડીમાં એકલા પુરાવાની શિક્ષા. (૧૧) હદ ઉપરાંત શારીરિક અને માનસિક શ્રમ. (૧૨) ખોપરીના પડના વ્યાધિ.

ઉપર બતાવેલાં કારણોથી ઉન્માદ રોગ (ગાંડપણ) આવે છે. તેના લક્ષણ તરીકે પ્રથમ એ રોગીનું મન ચંચળ અને તરંગોથી ભરપૂર હોય છે. તે ગમે તેમ બદલે છે, અર્થાત મનમાં ઉઠેલા તરંગોને અંતઃકરણ રૂપી આગણીથી ચાળવા જોઇએ, તેમ નહિ કરતાં ઉઠેલા તરંગો એકેએકને તે બહાર કાઢે છે. ખરી રીતે જોવા જઇએ તો દુનિયા પરનો દરેક મનુષ્ય પાગલ છે જ. છતાં પાગલમાં અને સામાન્ય મનુષ્યમાં ફેર એટલો છે કે અંતઃકરણરૂપી આગણીથી ચાળીને, ઉઠેલા

તરંગોમાંથી સારો માણસ અમુક વિચારો જ વ્યક્ત કરે છે, અને પાગલ પોતાના મનમાં ઉદ્ભવેલા તમામ વિચારોને બહાર કાઢી દે છે. બાકી મનમાં ઉઠતા તરંગોને જો દરેકદરેક મનુષ્ય બહાર કાઢવા માંડે તો આખી દુનિયા પાગલ જ ગણાય. ઉપરાંત પાગલ તોફાન કરે છે, નાચે છે, હસે છે, રડે છે, ચીસો પાડે છે, દોડે છે, કૂદે છે, પોતાના શરીરને હાનિ પહોંચાડે છે, બીજાને મારવા ધસે છે, ઉંધતો નથી, રાતદિવસ મસ્તીમાં ચઢે છે, ખાવાપીવાની તમા રાખતો નથી અને ઝાડાપેશાબનું તેને જ્ઞાન રહેતું નથી.

ગાંડપણમાં બે પ્રકાર છે: (૧) સંપૂર્ણ ઉન્માદ. (૨) અર્ધ-દગ્ધ ઉન્માદ.

સંપૂર્ણ ઉન્માદવાળાનાં લક્ષણો ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે હોય છે. એ ઉપરાંત પણ તેની સ્થિતિ બદલાયા કરે છે. તેને પુરતા જાપતામાં રાખવો પડે છે. પગમાં બેડી અને હાથમાં કડી અથવા સાંકળ રાખી તેને પૂરેપૂરી દેખરેખ અને સંભાળ રાખ્યા સિવાય રાખી શકાય નહિ.

અર્ધદગ્ધ ઉન્માદવાળાને આટલો જાપતો રાખવાની જરૂર રહેતી નથી, તેમ જ તેની શારીરિક ક્રિયાઓ તે જાતે કરતો હોવા છતાં તેનામાં સાથે થોડું ગાંડપણ હોય છે. આવા દરદીઓને ખાસ કરીને જો છેડવામાં ન આવે અથવા તેના માર્ગની આડે આવવામાં ન આવે તો તેઓ પોતાના સંકલ્પવિકલ્પોમાં અને એના અંગે ઉદ્ભવતી ક્રિયાઓમાં મસ્ત રહે છે. કારણ સિવાય કાંઈની પણ સામા થવાનું કે બિભત્સ ગાળો દેવાનું તે ઇચ્છતા નથી હોતા. છતાં તે સાજા સારા માણસોથી જુદા જ પ્રકારના જણાઈ આવે છે અને તેઓ તેમની દરેક ક્રિયા ધૂનમાં અને ધૂનમાં કર્યા કરતા હોય છે.

આ બે પ્રકારમાં પ્રથમના તીવ્ર ઉન્માદ અથવા સંપૂર્ણ ઉન્માદવાળા જેટલા સુધરે છે અને સારા થાય છે તેટલા અપૂર્ણ ઉન્માદવાળા સારા થતા નથી. તો પણ ઉન્માદરોગીને નીચેની સારવારની

ખાસ સંભાળ રાખવા બલામણુ કરીને પછી તેની અનુભવેલી ચિકિત્સા લખીશું :

- (૧) અપરિચિત વાતાવરણ. (૨) નિયમિત જીવનચર્યા.
 (૩) હંધતો સમય વધારવો. (૪) બંધકોશ થવા દેવો નહિ.
 (૫) ખોરાક માટે સુરચિ જાગૃત કરવી. (૬) વાતહર અને વાતમ
 ખાનપાન. (૭) સુવ્યવસ્થિત રમત ગમત. ખૂલ્લી હવામાં ફરવું.
 (૮) વ્યવસ્થાપક તરફથી માયાળુ વર્તન.

આ પ્રમાણે આવી આનુસંગિક બાબતો ઉપર સંપૂર્ણ કાળજી રાખી યોગ્ય ઉપચાર કરવામાં આવે તો ઉન્માદરોગી સારા થાય છે. માર જે જન્મથી ઉન્માદી છે અથવા જેમને અપરમાર અને ઉન્માદ જેઉ જન્મથી સાથે થયેલા હોય છે અને જે થવાનું કારણ મગજની ન્યુનામાં ખામી હોય છે તેઓ સારા થતા નથી.

પ્રકરણ ૧૩મું

ગાંડપણ

આ જથી પંદર વરસ પહેલાંની વાત છે, માણુ જીજ્ઞાના દહેણું ગામમાં મારા એક મિત્રનો બાપ ૪૫ વર્ષની ઉમરે પાગલ થઇ ગયેલો. એની એવી ખરાબ હાલત હતી કે રાત્રિ અને દિવસ તેને થાંભલા સાથે બાંધી રાખવો પડતો. પાગલપણું શરૂ થયા પહેલાં એ માણુસ ગમગીન અને વિચારવશ રહેવા લાગ્યો અને ત્યારપછી આવી આફરી શરૂઆત થઇ. તોફાન, મારામારી, બીલકુલ હંધ નહિ, બિભત્સ ગાળો અને શરીરની હાજતની ક્રિયાઓનો નિકાલ કન્યામાં આવે તે જગ્યાએ કરવા લાગ્યો. ત્યાંથી તેને ઉપચાર માટે

મુંબઈ લઈ જવામાં આવ્યો. ત્રણ મહિના સુધીમાં ડાક્ટરી દવાઓના ડોઝ અને ઇન્જેક્શનોનો મારો ચલાવી એકાદ હજાર રૂપિયાનું પાણી કરી પાછા આવેલા. મારો અને એમનો ગાઠો સંબંધ હતો. એથી મને ખોલાવ્યો. દહીંની સ્થિતિ ખરેખર દયાજનક હતી. જે દિવસે હું ગયો તે દિવસ તો તેના નિદાનમાં અને દરદીને સારો કરવા કયા માર્ગ ઉપર જવું એના વિચારમાં કાઢ્યો. ખીજા દિવસે સહવારે નવ વાગે દવા આપવાના નિર્ણય ઉપર આવી, તૈયારી કરવા માટે સાધનો ભેગાં કરાવતો હતો, તેટલામાં લાકડાં (કાઠી) વેચનાર એક બીલ જેવો માણસ અચાનક ત્યાં આવી ચઢ્યો અને દરદીને છેટેથી જોઈ તેણે મને પૂછ્યું : 'બાબુજી ! કયા હો ? પાગલ હો ગયે હૈ ?' મેં કહ્યું : 'હા, બાપ ! નવદશ મહિનાથી આ દશા એ ભાઈની છે.' એ બીલે પોતાની છત્તી જણાવી કે 'હું જે ઔષધ આપું તેનો માત્ર ત્રણ દિવસ ઉપયોગ કરો તો દરદી તદ્દન સારો થઈ જાય.'

ઘણી નાની અવસ્થાથી મને તો આવા જંગલના અનુભવી લોકો ઉપર અને જંગલની જડીબુટ્ટી ઉપર શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ હતાં એટલે મેં મારી દવાઓની તૈયારી ત્રણ દિવસ માટે મુલતવી રાખી, એ ભાઈની દવા કરવા નિર્ણય કર્યો અને ધરનાં માણસોને સમજાવી, આ ઉપચાર અજમાવી જોવા આગ્રહ કર્યો. બધાંએ જ્યારે કબૂલ કર્યું ત્યારે એ ભાઈને દવા આપવાનું કહેવામાં આવ્યું. ઉત્તરમાં બીલે જણાવ્યું કે દવા આવતી કાલે લઈ આવીશ, પણ દવા આપવામાં આવે તેના અડતાલીસ કલાક સુધી કાંઈ પણ જાનનો ખોરાક એને અપાશે નહિ, તેમ જ પાણી પણ પીવરાવવામાં નહિ આવે, વળી ગમે તેટલી તોફાનની હદ વટાવી દેવામાં આવે છતાં તેને થાંભલાથી છોડવો પણ નહિ. તેમ જ મારી એ જામતની તમામ સૂચનાને અનુસરી તમારે ઉપચાર કરવા પડશે.' દહીંના ગાંડપણથી ધરનાં બધાં કંટાળી ગયાં હતાં અને પદ્ધતિસરની ડાક્ટરી ટ્રીટમેન્ટથી પણ કંટાળ્યાં હતાં. એટલે ભવિષ્ય ઉપર આધાર રાખી, જંગલી બીલના ઉપચાર માટે બધાં એકમત

શ્યામ અને એને દવા લઈ આવવાનું કહ્યું. રાત્રે આઠ વાગે એ બીલ માટીને એક ગોળો લઈ આવ્યો અને તેણે ખૂલ્લી ચાંદનીના છાપરા ઉપર તેને મૂક્યો. એ માટીના ગોળાની વચ્ચેમાં એક ડગળી જેવું ઢાંકણ હતું. તેને ખૂલ્યું કરીને અંદર દેશી ઉંચી જાતની સાકર તોલા દસ નંખાવી અને ડગળી દઈ આપી. એ બીલ રાત્રે ત્યાં સૂતો. સહવારે આઠ વાગે છાપરા ઉપરથી પેલો ગોળો ઉતારી, તેની ડગળી કાઢી નાંખી, તેને એક વાસણમાં ઉધો પાડવાથી તેમાંથી પ્રવાહી રસ પાશેર જેટલો નિકળ્યો, જેમાં થોડાં બીજ પણુ હતાં. તે રસને ગાળી નાંખી, પાંદ દેવામાં આવ્યો. ફરી ગોળાની અંદર બીજ પાશેર સાકર નાંખી, ડગળી દઈ મૂકી રાખ્યો.

દવા આપ્યાને ત્રણ કલાક થયા પછી દરદીના ગાંડપણમાં, લવારામાં અને તોફાનમાં વધારો થયો. એટલે એને ફરી બીજ સાંકળથી બાંધવામાં આવ્યો. ખોરાક અને પાણી જેવું બંધ હતાં. એટલે અમે તો દવાનું પરિણામ જોવા દરદીની પાસે જ બીલની સાથે બેસી રહેલા. જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ તે બરાડા પાડવા લાગ્યો. તોફાન, બિભત્સ ગાળો, સાંકળ તોડવાનો પ્રયત્ન અને બાંખો વધારે વિહ્વળ તથા લાલાશ પડતી જણાઈ આવી. છતાં બીલ જરાયે મુંઝાતો નહોતો. તેને કોઈ પણ પ્રશ્ન કરવામાં આવતો ત્યારે એ જણાવતો કે એમ શવાની જરૂર છે.

ફરી જ્યારે બાર કલાક વિત્યા એટલે ઉપરના ગોળામાંથી સવારની માફક નીતારી પ્રવાહી રસ આપ્યો અને બીજ સાકર દસ તોલા ગોળામાં નાંખી, ગોળાને ખૂલ્લી ચાંદનીમાં મૂકવામાં આવ્યો. રાત્રિ આખી દરદીએ હોદ્દામરી સ્થિતિમાં ગાળી. ચોવીશ કલાક પછી ત્રીજી વખત ઉપરના ગોળામાંથી દવા ગાળીને આપવામાં આવી અને ફરી તેમાં સાકર નંખાવી. જેમ જેમ દવા આપવામાં આવતી ગઈ અને સમય જતો ગયો તેમ તેમ

તોફાન વધતું ગયું. છેવટે એ પાગલ પાસે બેસી પણ ન શકાય. બોધ પણ ન શકાય એવી એની હાલત હતી. બીજા દિવસના કલાક એવી જ હાલતમાં કાઢ્યા અને સાંજે ઉપર મુજબ દવા ચવામાં આવી. છત્રીશ કલાક દરમ્યાન માત્ર પેશાબની હાજત થતે કપડામાં જ નિકાલ કરી નાંખતો. એતું એને જ્ઞાન પણ ન હતું. રાત્રિ દશ વાગ્યા હશે તે વખતે એ દરદીએ તેના બાપને નામથી સંબોધી પોતાને જાણ કરી જવું છે એમ જણાવ્યું. એ એના શબ્દો બોલવાની શૈલી સાંભળીને માણસ જેવી હતી. એટલે પેલા બીજા અભિપ્રાયથી તેની સાંકળો ખૂલી કરી, એ જ મકાનના જાળમાં પણ ખૂલી જગ્યામાં તેને બેસાડવામાં આવ્યો.

લગભગ એ રતલ જેટલો મળી થયો, જેમાં અનેક જીવાત હતી. સફેદ રંગનાં એ કૂમી મળતી અંદર હાલતાં ચાલતાં નજરે પડતાં. જાળમાં થયા પછી, આટઆટલું તોફાન મચાવનાર એ પાગલ એ નખળો જણાતો હતો કે એને બે માણસોએ પકડીને અંદર ઉંચકી લઈ એક બિછાનામાં સુવાડ્યો. હવે એને સાંકળથી બાંધવાની જરૂર જ નહિ. ખૂબ ઢીલા અને અંગપ્રત્યાંગો પસારી નિશ્ચેષ્ટ પડી રહેલા પાસે જઈને બીલે પૂછ્યું: 'ખાવાની ઇચ્છા છે?' અને તેણે માથું ધીમે જ હકાર બોલ્યો. એટલે પાંચ તોલા ધી, પાંચ તોલા સાકર પાંચ તોલા ઘઉંના લોટનો શીરો બનાવી તેને આપવામાં આવ્યો. ખૂબ સાંભળી સારા માણસની માફક ખાઈને પથારીમાં પડ્યો. પુરત જ તેને નિદ્રા આવી ગઈ. ફરી રાત્રિના ત્રણ વાગે એ જાગ્યો અને તેણે દસ્ત જવાની હાજત જણાવી. બીજી વખત એ રતલ જેટલો દસ્ત થયો અને તેમાં જંતુ (કૂમી) તું મોટું પ્રહતું. દસ્ત જમ આપ્યા પછી ફરીને ધી, ઘઉં ને સાકરનો શીરો ખવરા દરદીની સ્થિતિ તદ્દન બદલાઈ ગયેલી જણાઈ. એક પણ શબ્દ ઉચ્ચારવાય જુગ જુગ જૂની ઉંઘ એ કાઢતો હતો. નિરતિ ખરી.

નિદ્રા એને સુખ આપી રહી હતી. માત્ર એના શરીરમાં અશક્તિ એટલી
અધી જણાતી હતી કે એ માથુસના ટેકા સિવાય એ પથારીમાંથી બેઠા
થઈ શકતો નહોતો.

૪૮ કલાકના મંગળમય પ્રભાતે પામલપણાનો એ દરદી નરદમ
ઠહાપણનો દરિયો જણાયો. સહવારમાં એણે અમારી સાથે બેસીને
હાતણ ક્યું. ધીમે અવાજે, શાંત મુખમુદ્રાએ, જૂની સંસ્મરણની વાતો
કરી. હાવકાષ્ઠબર્ચા, ધરનાં આપ્તજનો સાથે થોડા વિવેચન પછી એને
પેલા ગોળાની દવા આપીને સુવાર્યો અને ઉંઘ આવી ગઈ. આ ત્રીજી
દિવસની સારવાર કરતી વખતે દરદી સારો થયો. એની અમને જરાયે
શંકા નહોતી. પણ મારું અંતઃકરણ તો પેલા ફાટેલ ચીંથરાવાળા
ભીલની ઉપકારિતાએ દ્રવી રહ્યું હતું. મને મારા પૂર્વજો-આમુર્વેદ
પ્રણેતાઓ-એ પરોપકારી મહાત્માઓની પ્રતિકૃતિ આ ભીલમાં જણાઈ
અને મારી આંખમાંથી ઉપકારવશતાનાં બે અશ્રુગિન્દુઓ ખરી પડ્યાં.

ઓ કમલાગ્ય ભારત ! તારી અગાધ પ્રતાપશાળી દિવ્ય વનરપતિ
અને એ વનરપતિથી પેદા થયેલા ભારતના પ્રાણુ-પુત્ર, તેને માટે આજે
એ દિવ્ય પ્રણાલિ-એ દિવ્ય ઔષધીઓનો વિનાશ થઈ રહ્યો છે. આજે
તો ભારત મૈયાની છાતી ઉપર વિદેશીઓનાં તાંડવ નૃત્ય કરવા લાગ્યાં
છે. આજ તો ભારતના જળાઓ પણ વિદેશીઓની સાથે સૂરમાં સૂર
અને તાલમાં તાલ મીલાવી, માતાની છાતી ઉપર ડેન્સ કરી રહ્યા છે.
કારણ કે તેમની કાળી આંખો ઉપર ઘેલછાનાં ચક્ષમાં પહેરાવી દીધાં છે.

બે દિવસથી આસનજીત બની બેઠેલા ભીલે ત્રીજી દિવસની સાંજે
તેના માટીના ગોળામાંથી છૂટા ટંકની દવા પાત્રમાં કાઢીને આપી અને
ગોળો સાથે લઈ વિદાયગીરી માગી. હવે માત્ર એ એક જ વખત દવા
આપવાની હતી અને બીજા આઠ દિવસ ધી, સાકર અને લોટને
શીરો માત્ર આપવાની સલાહ આપી, તેણે જવાની બહુ જરૂર જણાવી.

તેની દવા અને સારવાર બદલ તેને શું આપવું? હૃષિકાં બનેલાં ધરનાં માણસો બીલ જે માગે તે આપવા તૈયાર હતા. તેને મેં પૂછ્યું: ‘ભાઈ! તારી દવાના અને તારી મહેનતના પૈસા કેટલા આપવા?’ તેણે એક રૂપીઓ દશ આના માગ્યા. બે દિવસ એ મજૂરી કરવા ન જઈ શક્યો. એના પાંચ પાંચ આના પ્રમાણે દશ આના અને એક રૂપીઓ એના માટીના ગોળામાં રહેલી ગાંડપણ નાશ કરનારી દિવ્ય વનરપતિના હતા. અમારો વિચાર તો એને પાંચ પચીસ રૂપીઆ આપી, સંતોષવાનો હતો. પણ એણે એ ન લીધા અને માત્ર એક રૂપીઓ દશ આના લઈ એણે ચાલતી પકડી.

હું પણ કપડાં પહેરી ધરનાં માણસોને હું જ્યાંસુધી પાછો ફરું ત્યાંસુધી મારી રાહ ન જોવી એમ સમજાવી, એ બીલની પાછળ ચાલવા લાગ્યો. ગામનો ભાગ વટાવી, અમે બહાર નીકળ્યા. બીલ પાછું વાળી મારી સામે નજર કરી ચાલ્યો જતો હતો અને હું એથી પણ જરા વેગથી આગળ વધતો હતો. થોડે દૂર ગયા એટલે અમે બેઠે સાથે થયા અને બીલે પૂછ્યું: ‘જાણુજી! કીધર જાતે હો?’ મેં કહ્યું: ‘ભાઈ! તારી સાથે જ.’ અને બીલે કહ્યું: ‘તુમ, હમારે સંગમે આકર કયા કરોજે?’ મેં કહ્યું: ‘ભાઈ! આ તારો ઉપરથી જાણીતો માટીનો ગોળો અને તેની અંદરની દવા—એ જાણવાનો મારો વિચાર છે. મારા દેશના ગાંડાઓ આજે ડાહ્યા થવા માટે ઝેરની બરેલી સોયો ખમી ખમીને વધારે ગાંડા બનતા જાય છે. તેમને માટે આ અમૃતઝરતી ઔષધિની ભિક્ષાની જરૂર છે. ભાઈ! તું અમારો ધન્વંતરી છે. તેં ધન્વંતરીના હૃદયોને ઝીલ્યા છે. આજ તો જગતની આંખે જણાતો ધન્વંતરી (વૈધ) જગતની કલ્યાણભાવનાને બૂલી, પેટના ખાડા પૂરવા મેદાને પડ્યો છે. માટે બાપુ! મને એ બતાવ કે માત્ર ત્રણ દિવસના આ નજીવા ઉપચારથી, નવ નવ મહિનાથી માનવતા બૂલી પાશવક્રિયામાં પૂરાયેલા એક અમૂલ્ય જીવાત્માને તેં ફરી માનવ બનાવ્યો, તે દિવ્ય

ધે કમ છે ? ' 'આપણ ! મુજે માફ કીજીયે, મેં નહિ બતલા
 । હું. ક્યોંકી આપલોક ઇસ મુહતમેં મીલનેવાલી ઔષધિ કો
 ર નિઃસ્વાર્થ ભાવનાસે ગરીબો કે લીયે કાર્ય નહિ કર સકતે હો.
 આપકો મેં યહ ઔષધિ બતલા હું તો આપ કલસે હી પાગલમ
 ।લીસ્ટ બનકર બેઠ જાઓગે ઔર એક પાછકી દવાઇકા હજારો
 પા કમાકર મોટરગાડીમેં શીરને લગોગે. જંગલમેં પરમ કૃપાલુ
 તમાને જો ઔષધિ નિર્માણુ કી હૈ વહ ગરીબોંકા લોહીકા પરમાણુસે-
 કીયા હુવા પૈસાકે બદલેમેં વિક્રી નહિ હો સકતી. યહ તો
 । પ્રાણી માત્ર કે ઉપકાર કે લીયે હૈ. ઇસ લીએ શીર બી આપકો
 મે કરતા હું. મુજે માફ કીજીયે. મેં નહિ બતલા સકતા હું. '

કપડાના મેલા, વાણીના અશુદ્ધ છતાં ભાવનામાં મારા પૂર્વાચાર્યો,
 નિકુમાર અને અત્રી જેવા પવિત્ર આ બીલને ભેટી પડવાનું અને
 પડી, પરોપકારાર્થે ઔષધિ જાણવાનું મને મન થયું. મેં
 હાથ પકડી એક પથ્થરની શીલા ઉપર બેઠક લીધી અને શરૂ
 'ભાઈ ! હું પણ એક તારા જેવો ઉપચારક છું. માત્ર દુનિયાની
 । મારી અને તારી વચ્ચે અંતર છે. જો ખરું કહું તો હું સફેદ
 પહેરી વિદ્વાતાનાં અને આયુર્વેદ આચાર્યનાં બહાનાં તળે મારા
 ખાતર જગતને નહિ પણ મારા પોષણને ઉપકારી રહ્યો છું.
 ભાઈ ! તું મજૂરીથી પેટ ભરનાર મજદૂર-મેલો થેલો છતાં અમારા
 વેદના સિદ્ધાંતોનું યથાર્થ પાલન કરી રહ્યો છે. મારા આચાર્યવર્તને
 સેંકડો સ્વાર્થપરાયણ વૈદ્યો અને ડાક્ટરોને બદલે તારા જેવા,
 બી, નિઃસ્વાર્થ, નિર્દોષ, અશ્વનિકુમારની જરૂર છે. ખરું કહું
 । આયુર્વેદ અને મનુષ્યકલ્યાણના આદર્શને બીલ્યા છે. પ્રિય ભાઈ !
 ગંદ ખાઈને કહું છું કે જો તું તારો ઉપચાર મને બતાવીશ તો
 યુ આ ઉપાય જગતને ઉપકાર કરવા અર્થે નિઃસ્વાર્થભાવથી રજુ
 . ભલે વિદેશી રંગે રંગાયેલા સાહેબલોક બનેલા મારા આચાર્ય-

કુમારો આવા પ્રયોગોને નહિ અપનાવે, તેમાં રહેલી વિશિષ્ટતાને નહિ સમજે. એ એમનાં પાપો છે. પણ હું તારી જ રીતથી ખુલ્લા દીલે લોકોને તારા તરફથી મળેલી ભિક્ષા બહુ પ્રેમથી ખાંટી દમશ. માટે જાણો થઈને મારા ઉપર દયા કર.'

મારા હંડા અંતરના ઉમળકાની તેના અંતર ઉપર અસર થઈ અને તે મને પોતાના જોળાનો મર્મ અને તેની અંદર રહેલી ગાંડ-પણની નાશક દિવ્ય ઔષધિ બતાવવા પોતાની જુંપડીએ લપ્ત ચાલ્યો. દવા બાંધવાની આતુરતાવાળો હું બૂખ તરસ વિસારી, બીલની પાછળ પાછળ જંગલ વટાવતો આગળ થયો. જાણે બીલ સ્વરૂપ સીધેલા શિવની પાછળ હર્ષધેલો અનેલો અર્જુન !

પ્રકરણ ૧૪મું પાગલની જડીબુદ્ધી

ગુણવાન માણસ પાસે ધનવાન અને બુદ્ધિમાન પણ ધડીબર માટે અલ્પ જણાય છે. તેવી જ દશા બીલની પાછળ પાછળ ચાલતાં મારી હતી, કારણ કે ગાંડપણનો નાશ કરનાર તેના મહાન અખતરાએ અને તેની સ્થીર તથા ગંભીર સારવારે મને આશ્ચર્યમુગ્ધ કર્યો હતો. અમે એક એ બાઈના જુંપડે ગયા ત્યારે સૂર્યનારાયણ અસ્તાચળને વટાવવા તૈયાર થયેલા. તેનાં આમંજનો—જાળબચ્ચાં અને ધાસ તથા જંગલી લાકડાંથી આચ્છાદિત થયેલું ઘર—એ બધાંમાંથી અમુક પ્રકારને બાદ કરીએ તો આગળ પરાપકાર અર્થે તપશ્ચર્યા કરતા અને સજીવ વનસ્પતિઓની મધ્યમાં રહી, તેના

દોષનું પૃથક્કરણ કરી, નિબંધ રૂપે આપણી સામે રજુ કરનાર મુનિઓ અથવા આયુર્વેદ આચાર્યોમાં અને આ બીજામાં મને શે ફેર ન લાગ્યો. સાયંકાળે બીલના કુટુંબમાં મારા જેવાની મહે-
મતિ એ તો વાણીયાના ઘરમાં સાપ જેવી જ ગણાય. છતાં એ
મારાએ એકાદ પીતળના વાસણમાં થોડું બકરીનું દુધ મારે માટે
આપ્યું. થોડી મકાઈની ધાણી અને બકરીનું દુધ મેં સાંજના
૧૬ તરીકે લીધાં. ઠાણુ જાણે કેમ પણ એ ધાણીનો અને દુધનો
હજી પણ મને આવે છે. અનેક વખત પુરી, એકાદ બે શાક,
૧૬ દુધ, મુરખો, અથાણાં, ચટણીના સ્વાદો લેવાનો, કાષ્ટ ગૃહસ્થનો
માન થયો. હોષ્ટક ત્યારે, પૂરા પંખાના બહારે અને વીજળીની
તીમાં મને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હશે; પણ આ મહેમાનગતિ અને
માયાળુ સ્વભાવે મારા અંતઃકરણ પર હિંડી છાપ પાડી હતી.
તો મને એ વાત ઉખાળવાનો પ્રસંગ જ ન મળ્યો કે જેને માટે
અંબલવાસી બન્યો હતો. દર્બથી ભરેલ ચારપાઈ ઉપર એક કંથા
માટે બીજાવી તેના ઉપર મારો પાસે રાખવાનો ખેસ ઓછાડીને
નેદ્રાદેવીના ખોળે પડ્યો અને સૂર્યનાં બાળકિરણોએ હું જાગ્યો ત્યારે
માટે બકરીનું દુધ તૈયાર હતું તે મેં લીધું. ત્યારબાદ મારી ઇતે-
૧૬ રજુ કરી. એ બીજા પેલો માટીનો ગોળો મારી પાસે લઈ આવ્યો.
રેમાંથી દ્રવ્ય રૂપ ઔષધ કઠી પાગલને પાવામાં આવતું હતું. તેણે
ધી ધીમે ધીમે માટી ઉમેડી નાંખી તો અંદરથી ભૂરું કહોળું
બહુ. એ કહોળાને ચપ્પાથી કાપી નાંખવામાં આવ્યું તો અંદર
૧૬ બે જાતની વનસ્પતિ છુંદીને ભરી હોય તેમ જણાતું હતું.

હવે એ ભાષ્યએ મારી પાસે ખુલાસો કરવા માંડ્યો : ‘ જુઓ
જુલ (અહીં ગુજરાતી અનુવાદ આપું છું) પાગલ બે જાતના થાય
એકમાં કૃમી-જીવડાં પેટમાં હોય છે. એની એ નિશાની છે કે તેની
મના નીચેના ભાગમાં થેથર હોય છે અને તેની સાથે એ પાગલ

ધણી વખત છાતી ઉપર ખજવાળા કરે છે અથવા કાન ધુંસ્યા કરે છે. બીજી જાતનો પાગલ જેના પેટમાં કૂમી નથી હોતી તેની આંખની કીકીમાં ફેર હોય છે; સાળ માણસની અને પાગલની કીકી સ્પષ્ટ જણાય આવે છે. હું બીજી જાતના પાગલની દવા નથી જાણતો. પણ આવી જાતના કે જેને પેટમાં કૂમી હોવાને લીધે પાગલપણું આવ્યું હોય છે તેને માટે આ દવા મારા ઘરમાં અમારો પુરૂષવર્ગ વંશપરંપરાથી જાણે છે અને કાંઈ પણ બદલો લેવાની ઇચ્છા વગર અમે આ ઉપચાર કરીએ છીએ. મેં મારા હાથથી આવા વીશ પાગલને સાળ કર્યા છે. એ દવા તો આપ સમજી ગયા હશે કે આ બુરું કહોળું અથવા સફેદ કહોળું છે. તેને લાવી અમે ડગળી દહને વચમાંથી તેનો પોચો ગાળો કાઢી નાંખી તેમાં બીજી ત્રણ વનસ્પતિને વાટીને ભરીએ છીએ. તેનાં નામ મને નથી આવડતાં, પણ મારી સાથે ચાલે તો બતાવું.”

અમે બેઠે વગડામાં ચાલ્યા. થોડે આગળ ગયા ત્યારે તેણે પૃથ્વી ઉપર વેલાની માફક પથરાયેલી વનસ્પતિ ઉપાડીને મારા હાથમાં મૂકી અને તે મેં જોળખી. એ હતી ઉંદરકની અથવા મંડુકપર્ણી. થોડે આગળ વધ્યા અને બીજી વનસ્પતિ બતાવવામાં આવી તે હતી શંખાવલી અથવા શંખપુખી. અને ત્રીજી વનસ્પતિ બતાવવામાં આવી તે હતી પ્લાહી. આ ત્રણે વનસ્પતિને થોડા પ્રમાણમાં લઈ સારી રીતે છુંદવામાં આવતી. કહોળાને ડગળી આપેલી તેના પેટમાં એક વાંસનો સળીયો પ્રથમ સારી રીતે આબુબાબુ ઘીંચવામાં આવતો, એથી કહોળાનો રસ વચમાં એકઠો થાય, તેમાં ત્રણે વનસ્પતિ નાંખવામાં આવતી અને તેના ઉપર પલાળેલી માટીનું લેપન એટલા માટે કરવામાં આવતું કે કહોળું જરા પણ શોષાય નહિ અને રસ પૂરા પ્રમાણમાં દ્રવીને, ત્રણે વનસ્પતિમાં મળે. તેના ઉપર સાકર પડે એટલે એ મિશ્રણ-કહોળું, શંખાવલી, ઉંદરકની, અને પ્લાહી તેમજ સાકરનું મિશ્રણ ઉત્તરોત્તર વધતા પ્રમાણમાં તૈયાર મળે કે જેટલાની

જરૂરીને જરૂરીયાત હોય. આ પ્રયોગ એ બીલે કાંઈ પણ શુરંગમ
પાખ્યા સિવાય મને બતાવ્યો.

આથી વિશેષ મારે એની પાસેથી કાંઈ જાણવાનું રહેતું નહોતું
તેમ તેને વિશેષ કહેવાનું પણ નહોતું, એટલે મેં ત્યાંથી રજા લીધી
અને હું ઘેર આવ્યો. દરદી સ્વસ્થ હતો. માત્ર પથારીમાં પડી રહેવા
જેવી અશક્તિ સિવાય પાગલપણાનું એક પણ ચિહ્ન નહોતું જણાતું.

હું તો આવેલો. દરદીની સારવાર અને ઉપચાર કરવા, પણ
અનાયાસે એની સફળતાનો જશ તો જંગલવાસી બીલ ખાટી ગયેલો.
એ કે હું એટલી સફળતા એ કેસમાં મેળવી શક્યો હોત કે કેમ તેની
મને શંકા જ હતી. હવે તો મારે પ્રયાણ કરવાનું હતું. પણ તેમના
આગ્રહથી એકાદ દિવસ વધારે રોકવાનું બન્યું અને હું બીલના બતા-
વેલા પ્રયોગ ઉપર વિચારે ચઢ્યો.

શુભાંડ—કહોળું વૈદક શાસ્ત્રમાં વીર્યવર્ધક, પુષ્ટિકારક, અસ્તિ-
શોધક, બલકારક તથા મૂત્રાધાત, મૂત્રકૃચ્છ, પથરી, પ્રમેહ, તૃષા, અરચિ,
વાયુ, પિત્ત, રૂધીરવિકાર વગેરેનો નાશ કરનાર માનેલ છે. ત્યારે
ઉન્માદ મટાડવાનો તેનો ગુણ હશે કે કેમ તેનો વિચાર કરતાં રાજ-
વૈદ બીરગ્જયરણ કવિભૂષણનાં વચનો મને યાદ આવ્યાં:

‘જુના કહોળાના રસમાં કઠનું ચૂર્ણ’ અને મધ નાખીને પીવું.
એ ઉન્માદ એટલે ઘેલછાના દરદનું ઔષધ છે.’

તેમજ ‘ઔષધિ સંગ્રહ’ના કર્તા પોતાના ગ્રંથમાં નીચે મુજબ
લખે છે :

‘ઉન્માદ એટલે હીવાનાપણામાં રાગીના ડાળા લાલ થયેલા હોય
છે, નાડી વધારે ચાલે છે અને દરદી બેકામ એટલે તોફાન ઉપર હોય
છે, ત્યારે કહોળાનો રસ આપવામાં આવે છે. તેથી મળશુદ્ધિ સારી

રીતે થઈ દરદીને હિંદ આવે છે. કહોળાના રસ સાથે કુંવરનો રસ, તબ અને પાણી ઉમેરવામાં આવે તો પશુ ચાલે છે. ’

ભીલના ખતાવેલા અને ફળિભૂત થયેલા પ્રયોગની શાસ્ત્રીયતા હવે જ મને સમજાઈ. પાણી ગતિ મતિનો જમ દૂર કરનાર અને મગજ સ્થિર કરનાર તથા શંખાવલી મગજને પૌષ્ટિક અને શુદ્ધિવર્ધક તથા અંતઃકરણને સતેજ કરનાર છે. હિંદરકની પાણીને મળતી એ જ જાતની વનસ્પતિ છે, છતાં એ કૃમીઘ અને વાતાહર છે. એ પ્રમાણે કહોળું, પાણી, શંખાવલી, હિંદરકની અને સાકરના મિશ્રણથી તૈયાર થતી દવા જરૂર હિન્માદ ઉપર આવી તાત્કાલિક અસર નીપજાવતી હોય છે. હિંદરકનીના કૃમીઘ અને કહોળાના ખસ્તીશોધક તથા મળકારક ગુણોથી દરદીને દસ્ત લાવી, અસંખ્ય કૃમી બહાર કાઢી, મગજને ઠંડાણે લાવી આપી, હિન્માદને ૪૮ કલાકમાં મટાડે તો તે આશ્ચર્યકારક વાત ન ગણાય. માત્ર હેરત પમાડે એ વાત તો બીલે આ પરંપરાગત ગુણસે સંમતી રાખી દરદી કૃમીપ્રાધાન્ય છે કે કેમ તેનું નિદાન કરીને દરદીને હિંમતથી સારો કર્યો તે હતી.

અમે આયુર્વેદના નિષ્ણાત કહેવાતા વૈદ્યોની આવા અમૂલ્ય પ્રયોગો તરફ કેમ દષ્ટિ નહિ જતી હોય ? કાકટરો તો બિચારા પોટાશ્વમ્બ ઓમાષક, હાઇડ્રોકોલોરેટ-જેવાં રનાયુચૈથિલ્યકૃત ઔષધો હિન્માદના દરદીને આપી જીવવા છતાં મુકદ્દા જેવા બનાવી ધડીબર માટે પોતાનાં પ્રીસ્કોપ્શનો ઉપર મહાન બનતા હશે. પશુ આર્યઔષધીઓ તો હિન્માદીને સાજાસારા કરવા હજીએ હિંદની પહાડી કંદરાઓમાં નવ-પલ્લવિત કલાં કલાં થઈ રહી છે; તો તેને અપનાવી માનવસેવાનો લ્હાવો કેમ નથી લેતા ? હિંદમાં દર વરસે ૧,૨૦,૩૦૪ (એક લાખ વીસ હજાર ત્રણસો ને ચાર) જેટલા ગાંડાઓ ધરપીતાલો અને ધરઆંગણે મળી આવે છે અને જેમ જેમ સમય જતો જાય છે તથા સમાજ ઉપર માનસિક બોજો વધતો જાય છે તેમ તેમ ગાંડાઓની સંખ્યામાં

વધારે થતો રહેવાનો. એને માટેની ઇસ્તીતાલો અને તેમાંની વ્યવસ્થા કસાઇએના બકરા પૂરવાના તબેલા સિવાય વધારે સારી ભાગ્યે જ હોય છે. તો સમાજ કે આરોગ્ય ખાતાના પ્રધાનો હિંદની ગાંડપણની નાશ કરનારી, થોડા ખર્ચે મળતી, આવી અમૂલ્ય ઔષધિના અખ-તરા કરે-કરાવે તો એથી તુકસાન તો નથી જ પણ અત્યંત લાભ છે.

હમણાં હમણાં પાગલકી જડી એ નામની વનસ્પતિએ થોડાં વરસોથી પાગલ-ઉન્માદ રોગો ઉપર ઠીક ઉપકાર કર્યો છે. એ વન-સ્પતિ છે તો નીધંદુ પૈડાની સુપ્રાપ્ય ઔષધિ, પણ કહેવાય છે કે મુંબઇના એક ગૃહસ્થને એક મહાત્માએ એનાં મૂળાડીયાં આપ્યાં અને પાગલને પીવરાવ્યાં. આઠ-દશ દિવસમાં પાગલ સારો થયો. ફરી બીજાં આપ્યાં અને બીજો દરદી સારો થયો. શેઠને શ્રદ્ધા વધી અને એ મહાત્માને વિનતિ કરી કે એ જડીબુટ્ટી પોતાને બતાવવામાં આવે તો પોતે પોતાના ખર્ચે હિંદુસ્તાનમાં તે દવા પૂરી પાડશે.

દયાળુ મહાત્માએ એ જડી જંગલમાં લઇ જઇ શેઠને બતાવી અને એ શેઠે બે ચાર માણસો પોતાના રોકી થેલા ભરી, મંગાવવા માંડી અને પાગલ માટે વિના મૂલ્યે આપવા માંડી. એથી સેંકડો દરદીઓ સારા થવા લાગ્યા.

આ વસ્તુ ઉપર મુંબઇના વૈદરાજ શ્રી હીરજીભાઈ જીવરામનું ધ્યાન ખેંચાયું અને તેઓ એ શેઠને મળ્યા. એ જડીનું પોતે નામ માગ્યું. શેઠ નામ આપવા નારાજ હતા પણ જડીબુટ્ટી જોઇએ તેટલી પાગલ માટે પૂરી પાડવા કહ્યું અને વૈદરાજે પોતાની મારફત થોડાક પાગલો ઉપર એ દવા અજમાવી. એનું પરિણામ ધણું સારું આવ્યું. જે દરદીને આપવામાં આવી તે દરદી સારા થતા ચાલ્યા. એટલે એ જડીની શાસ્ત્રીયતા જોળવા માટે એ ભાષણે પ્રયાસ આદર્યો. તેમણે નક્કો કર્યું કે પાગલકી જડી એ શાસ્ત્રીય સર્પગંધા છે અને તે નેપાળ, બનારસ, પટણા, કાકણ, બ્રિનનારાયણ, કલકત્તા, બિહાર વગેરે

પ્રાંતમાં થાય છે. એને પ્રાંતવાર ધવલંબરવ, ચાંદબરવા, મુર્છા, છોટી ચાંદક વગેરે કહે છે. આ જડીનો ગુણ એ વૈદરાજના શબ્દોમાં જ આપું છું :

‘આ જડીનો છેલ્લાં બે વરસથી ઉપયોગ કરી તેના ગુણ વિષે અદ્ભુત ચમત્કાર જણાયાથી પ્રસિદ્ધિ માટે આ નોંધ લખેલી છે. તેના ગુણ વિષે અનેક વિદ્વાનોએ જાહેર પત્રોમાં, પોતાના વપરાશ પછી થયેલા મત જાહેર કર્યા છે. તે પૈકી કલકત્તાના ડૉ. ગણનાથ સેન, વનસ્પતિશાસ્ત્રી પ્રોફેસર જગદીશચંદ્ર બોઝ, ડૉ. સર કૈલાસચંદ્ર વસુ, ડૉ. અક્ષયકુમાર નંદ—એઓએ કલકત્તામાં આ દવા વાપરી ઉન્માદના કેસો સારા કર્યાના દાખલા જાહેર કર્યા છે. એવી જ રીતે મેં પણ લગભગ ૨૦૦ દરદીઓ ઉપર એને અજમાવી અનુભવ મેળવી પ્રચાર કર્યો છે.

‘ઉન્માદ રોગી ઉપર એ જડીનો વપરાશ નીચે મુજબ થાય છે :

‘રોગીને પાગલકી જડીનું મૂળ તો. ૦૧, કાળા મરીના દાણા સાત, ગુલાબજળ તો. ૫ એ પ્રમાણે લઈ પ્રથમ જડી તથા મરીની ઝીણી વસ્ત્રગાળ ભૂકી લઈ, ગુલાબજળમાં બીંજવી રાખવી તથા ભાંગની જેમ લઢીને જમ્યા પહેલાં બે કલાકે પીવરાવવી. સવારની બીંજવેલી સાંજે અને સાંજની બીંજવેલી સવારમાં વપરાશમાં લેવી.

‘અસર—દર્દીને ગમે તેટલા વખતથી ઉંઘ નહિ આવતી હોય કે તે બકવાટ અથવા મારફાડ કરતો હોય, પરંતુ બે વખતના વપરાશથી તેને ઉંઘ આવવા લાગશે અને શાન્તિ મળશે.

‘પથ્ય—સાત દિવસ સુધી દહીંભાત ખાવા આપવાં. બ્યસન, ચહા, ખીડી, પાન, સીગારેટ બંધ કરવાં.

‘દવા શરૂ કર્યા પછી કેટલાક દર્દીને મોઢે થુંક પડે છે, કાંઈને ગળામાં સોજો, શરદી, તાવ, ટાઢ ભરાઈ આવે છે. દવાની માદક અસરથી હોજરીમાં મંદતા આવી, બૂબ ઓછી લાગે છે. શરીરનાં

અવયવોમાં દુઃખાવો, બે ત્રણ હસ્ત વગેરે થાય છે. આથી બનરાતું નહિ. અસર વધારે પડતી જણાય તો તેનું પ્રમાણ કમી કરી, જરૂર પડે દવા બંધ પણ કરવી. વિષમ ચિહ્નો બંધ થયા પછી પુનઃ દવા શરૂ કરવી. ત્રીજે દિવસે ગુણ શરૂ થશે. સાત દિવસમાં ઉપર બતાવ્યા પૈકાનાં કાંઈ ચિહ્નો જણાય તો બેચાર દિવસ વિરામ લઇ, દવાનો ક્રમ ફરી શરૂ કરવો. આવો ક્રમ એક માસ સુધી જારી રાખવો. હર્દી સારો થયા પછી દવા બંધ કરવી. આવી જ રીતે પાગલકી જડીથી બ્લડપ્રેશર, અનિદ્રા અને હીસ્ટીરીયાના રોગો પણ સારા થાય છે. જે ભાષણે પાગલકી જડીની જરૂર હોય તે મને લખી મોકલશે તો તેમને થયેલ ખર્ચો લઇ પૂરી કરવાનો પ્રબંધ કરી આપીશ. ’

પ્રકરણ ૧૫મું હીસ્ટીરીયા

હીસ્ટીરીયા જે શબ્દ પરબાષાનો છે, જેમ જેમ હિંદ ઉપર પરદેશીઓ રાજ્યકર્તા થયા તેમ તેમ હિંદી ભાષાની સાથે પરબાષાના શબ્દોનું મિશ્રણ થતું ગયું. મુસલમાનના બાદશાહી અમલમાં ફારસી અને અરબી શબ્દોએ પગપેસારો કર્યો, એમ બ્રિટીશ રાજ્યકર્તા આવ્યા પછી ઇંગ્લીશ, ફ્રેન્ચ અને પોર્ટુગીઝ ભાષાના શબ્દો જૂટથી વપરાતા થયા. એવી જ રીતે શારીરિક વૈદક જ્ઞાન પણ પરબાષા દ્વારા આપવાની પ્રથા શરૂ થઇ ત્યારથી હિંદની દેશી ભાષાઓ ઉપર વધારે હુમલો થતો ગયો અને પરબાષા દ્વારા શિક્ષણ મેળવેલા ડોક્ટરો વાતચીતમાં રોગોનાં નામો ગુજરાતી બોલતા હોય તોય વચમાં

શીવર, વોમીટ, ન્યુમોનીયા, ગોનોરીયા વગેરે એવી છટાથી બાંધે કે દરદી પણ પછી પોતાની વાતોમાં એ શબ્દપ્રયોગ કર્યા જ કરે.

વચમાં એક વાત કહું: એક તાવના દરદીને હું જોવા ગયેલો, સારવારમાં એની મા તેની પાસે હાજર હતાં. મારું જવું અને દરદીને પથારીમાંથી બેઠું થઈને કહેવું: 'બા ! કાંઈક લાવ. વોમીટ થાય છે.' ખિચારી મા ન સમજી કે 'વોમીટ' થાય છે તે શું લાવું? અને દરદીએ પથારી ઉપર વોમીટ કર્યું ત્યારે જ તેની મા સમજી કે, રડ્યાને ઉલટી કરવા વાસણ જોઈતું હતું ! એ બાપ અંગ્રેજીની 'એ. બી. સી. હી' પણ નહિ જાણેલા, કાંઈ આકસ્મિક રીતે વોમીટ શબ્દ હૈયે ચઢેલો અને એમણે પચાવેલો.

હીસ્ટીરીયાનો મૂળ શબ્દ 'હીસ્ટેરા' છે. એ ગ્રીક ભાષાનો શબ્દ છે. હીસ્ટીરીયા રોગ નવો છે એમ તો ન કહી શકાય. તેનાં લક્ષણ અને સ્વરૂપ તપાસતાં સુશ્રુત અને વાગભટ્ટાદિમાં તે મળી આવે છે. પરંતુ એટલું તો ચોક્કસ કે વીશમી સદી જોડેલો એ વ્યાધિ આગળ બહુ પ્રચાર પામેલો નહિ હોય. પણ જ્યારથી આ દેશની ઉત્પાદક શક્તિ સંકુચિત થતી મંદ, જીવનનાં સાધનો મોંઘાં થતાં ગયાં, રાજ્યના કરો વિવિધ પ્રકારે પ્રગટ થતા ગયા, સંસ્કારના નામે સ્વેચ્છાચારનો બોલો વળ્યો, પરદેશી બનાવટો મોહરૂપ જાળમાં ફસાવતી હોવાથી તેને મેળવવા મનુષ્યજીવન ચિંતામય રહેવા લાગ્યું અને તેથી શારીરિક અને માનસિક બળ ઘટતાં ગયાં, એટલે આવા વ્યાધિઓ પોતાના હાથ લંબાવી, ચારે બાજુથી મનુષ્યોને સ્વાહા કરવા લાગ્યા. જ્યારે આ વ્યાધિ ખૂબ જોરશોરથી આગળ વધ્યા ત્યારે વૈદ્યોએ હીસ્ટીરીયાને આયુર્વેદના કયા રોગ સાથે સરખાવવો તેની તુલના કરવા માંડી.

હીસ્ટીરીયાની બંગાલી વૈદ્યોએ અપરમાર (વાષ-ફેફસાં)ની સાથે તુલના કરીને તેનું નામ યોષાઅપરમાર રાખ્યું, ત્યારે બીજા દેશના વિદ્વાનોમાંથી કાંઈએ જૂતોન્માદ, કાંઈએ મૂર્છા, અપતાનક, આક્ષેપક,

અનુવાત, આંચકી વગેરે વ્યાધિ સાથે સરખામણી કરવાનો પ્રયાસ કર્યો. એ બધામાં ચોષાઅપસ્માર એ વૈદ્યોને વધારે ઠીક લાગ્યો. પણ જાહેર પ્રજાને તો 'હીસ્ટીરીયા'ના નામના ધુંટકા ડોક્ટરોએ, બાળકને જન્મના છઠ્ઠા દિવસે ગળથુથી પાય તેમ ધુંટીને પાયેલા, એટલે વૈદ્ય પાસે જાય ત્યારે એ હીસ્ટીરીયા કહે અને વૈદ્ય તેને ચોષાઅપસ્માર સમજી લે, અસ્તુ.

કોઈ કહેશે કે આ રોગને ચોષાઅપસ્માર એટલે સ્ત્રીઓનો જ અપસ્માર શા માટે કહ્યો છે? પુરૂષને તે નથી થતો? તેના જવાબમાં કહેવું જોઈએ કે આ રોગ નવાણું ટકા સ્ત્રીઓમાં જ હોય છે. માત્ર અપવાદરૂપે કવચિત્ પુરૂષને આ વ્યાધિ થતો હશે, પણ તે સેંકડે એક ટકા. જેવી રીતે હિન્દુસ્તાનમાં સ્ત્રીવર્ગમાં હીસ્ટીરીયાનો વ્યાધિ જોવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે અમેરિકન, યુરોપીયન, અને યાહુદી સ્ત્રીઓમાં પણ આ વ્યાધિ મોટા પ્રમાણમાં થાય છે; કારણ કે સ્ત્રીજાતિનો કોઈ પુરૂષ કરતાં નાણુક હોય છે. તેનો સ્વભાવ કામળ, લજ્જા-શીલ, લાગણીવશ, દૃઢતાનો અભાવ, કષ્ટને સહન કરવાની શક્તિ ઓછી, એ બધું સ્વભાવિક હોય છે અને એ સ્વભાવને જેટલો વધુ મહેકાવ્યો હોય છે અથવા વધારે પંપાળ્યો હોય છે તેટલા જ પ્રમાણમાં આ વ્યાધિ વધુ જોવામાં આવે છે. અત્યારે જુઓ તો ધનાઢ્ય અને મધ્યમ લોકોની સ્ત્રીઓમાં હીસ્ટીરીયાનું પ્રમાણ અધિક જોવામાં આવે છે. એના અદલે ગરીબ વર્ગમાં એ ઓછો હોય છે. કારણ કે ગર્ભશ્રીમંતો, અમીરો, રાજદારી પુરૂષો, કેળવાયેલાઓમાં સ્ત્રીઓ અને કન્યાઓને શારીરિક મહેનત મળે અથવા મનસ્વી તરંગોથી છુટા પડાય એવી કાર્યવાહી જ હોતી નથી; તેમ ધરખાનગી કામ પણ કંઈ કરવાનાં હોતાં નથી. એટલે તેમનાં તન, મન અને નેત્ર સ્વતંત્રતા ભોગવે છે. તેમને વખત આળવો કઠણ થઈ પડે છે. કદિ વિચારના તરંગો વધે છે, કદિ વિલાસી નવલકથાઓ અને શૃંગારી નાટકો તથા સિનેમા, તેમ જ દીવાનખાનામાં

સાચુગારેલા ફાટાઓ જોવા અને તેથી થતી મનની ચંચળતા, અને મનથી કલ્પેલા વિષયાનંદની ઉણપે પણ હીસ્ટીરીયાનો પગપેસારો થાય છે. છૂટી રીતે એને આપણે ન જોઈએ તો, ખાસ હીસ્ટીરીયા થવાનાં અગત્યનાં નીચેનાં કારણો જણાયાં છે :

ક્રોધી સ્વભાવ, શોકમાં લીન થવું, ભય પામવો, કુટુંબકલેશ વધવો, ભયંકર આપત્તિ, ગર્ભપાત થવો, ચિંતાગ્રસ્ત રહેવું, દુર્બળપણું, અયોગ્ય ત્રાસ, કળેકું, પ્રજ્ઞની હાનિ, પતિનો તિરસ્કાર, પતિનું લાંબે પંથે વસવું, ઋતુદોષ, વંધ્યત્વ, ધણું બાળક થવાં, પતિ તરફથી વિષયવૃત્તિ ન થવી, બળાત્કારે પાળવું પડતું બહુચર્યા.

ઉપરથી તો આ કારણો એકબીજાંથી જુદાં જણાય છે, છતાં ખરી રીતે એકબીજાંથી સંકળાએલાં છે તેમ જ એકબીજાંનાં ઉત્પાદક છે.

આ બધી શાસ્ત્રીય ચર્ચાને બાજુએ રાખીએ તો પણ એક વાત ચોક્કસ જણાય છે કે જે સ્ત્રી વધારે કામળ, વધારે ફળવાયેલી, વધારે શ્રીમંત, વધારે સમજુ અને વધારે વીંટાયેલી એ જ વધારે હીસ્ટીરીયાનો ભોગ બની બેસે છે. આ બ્યાધિનું દુઃખ એ છે કે તેને થવાનું કારણ તેના નીકટમાં વસતો-રહેતો બાપ, ભાઈ કે પતિ પણ નથી સમજી શકતો; ત્યારે બિચારા ડોક્ટરના ડોક અને વૈદોનાં પડીકાં આ બ્યાધિને કેમ મટાડી શકે ? છતાંય લોકો નાગદેવતાને પ્રસન્ન કરવા નાગપાંચમે છાણુનો નામ કાઢીને પણ પૂજા કરી લે છે, તેમ હીસ્ટીરીયા મટાડવાનાં કારણોની તપાસ કર્યા વગર થોડા દિવસ ગમે તેવી દવા લેવાય છે, એથી દરદીના વાલીને શાંતિ થાય છે કે દરદી માટે હું કાંઈક કરું છું અને વૈદ કિંવા ડોક્ટરને એમ લાગે છે કે દરદીનાં નાણાં હું પચાવું છું. બાકી દરદ અને દરદીને દોસ્તી કાયમ રહે છે. આ બ્યાધિનાં લક્ષણો માટે બહુ ઓળખાણ આપીએ કે વર્ણન ન કરીએ તો પણ ચાલી શકે; છતાં હીસ્ટીરીયાના દરેક દરદીનાં લક્ષણો એકસરખાં નથી હોતાં. જુદી જુદી પ્રકૃતિ પ્રમાણે જુદા જુદા રૂપમાં એને ખેંચતાણુ

આવે છે. છતાં એ લક્ષણો પ્રમાણે તેનામાં તથ્ય દોષો પૈકી જે દોષનું આધિક્ય હોય છે તે પ્રમાણે લક્ષણોમાં ફેરફાર થાય છે. જે કે દરેક હિસ્ટીરીયાના દરદીમાં વાતાધિક્ય દોષ પ્રધાનપણું ભોગવતો જ હોય છે અથવા વાયુ કોપેલો હોય છે. ખરું જોતાં તો આ વ્યાધિ માનસિક છે અને એ પછીથી માનસિક નહિ રહેતાં શારીરિક પણ બને છે. હિસ્ટીરીયાના પૂર્વ સ્વરૂપ તરીકે પ્રથમ તો એ દરદીની શુદ્ધિમાં થોડો ફેરફાર જણાય છે. અયોગ્ય પ્રસંગ વખતે ખુશમીઝઝમાં રહેવું, ટગર ટગર જોયા કરવું, ખડખડ હસવું, આનંદના પ્રસંગે રડવું, વગર કારણે કલેશ કરવો, નિકટમાં રહેનાર ઉપર ખોટું આળ ચલાવવું, સાધારણ વાતચીતમાં વહેમી સ્વભાવ, મગજ દુઃખવાની હમેશાં ફરિયાદ, ઓછાં, ઓછાં-એવા ઓડકાર આવ્યા કરવા, હેડકી આવવી, બગાસાં આવવાં, દિગ્મુઠ બનવું, પેટમાં ગોળ દડા જેવું દોડતું હોય તેવી ભ્રાંતિ થવી, હિંધમાં સ્વમાં આવવાં, શરીર ઉપર કીડીઓ ફરતી હોય એવી શંકા, હિંધવાની તૈયારીમાં હાથ કે પગ અચાનક છટકવો, વગર પ્રસંગે હૃદયની ગતિ વધી જવી, વગેરે લક્ષણો હિસ્ટીરીયા થવાનો હોય કે આવવાનો હોય તે પહેલાં જણાય છે. કેટલાકને ખેંચતાણુ લાગુ થતા પહેલાં છાતીમાં થોડું દરદ થવા લાગે છે, અથવા બગાસાં કે હેડકી કિંવા ઓડકાર ચઢે છે, હાં-હાં જેવો અવાજ ગળામાં થવા લાગે છે, મન ધીમે ધીમે ઝ્ઝાનિ પામતું જાય છે, તંદ્રા આવે છે, શુનકારપણું પ્રાપ્ત થાય છે અને ચેતનાશક્તિનો લોપ થતાં દરદી બેભાન થઈ પડે છે. અપરમાર અને યોષાઅપરમારમાં માત્ર ભેદ આ જગ્યાએ જ રહે છે કે અપરમારનો દરદી બેભાન થયા પછી તેની આત્મજ્ઞાન-શક્તિ નાશ પામી જાય છે અને હિસ્ટીરીયાનો દરદી બેભાન હોવા છતાં તેને તે જાતનું જ્ઞાન રહે છે અને પોતાના ઉપર થતી સારવારનો પણ કેટલાક દરદીઓને ખ્યાલ રહે છે. અપરમાર અને હિસ્ટીરીયાના ખીજ પણ કેટલાક ભેદો જીવ્યવટથી તપાસીએ તો મોલુમ પડે છે, પણ એને માટે આ સ્થળે અવકાશ નથી.

હિસ્ટીરીયાની શીટ વખતે શરીરમાં શો ફેરફાર થાય છે તે આપણે જોઈએ. ભાવપ્રકાશ કહે છે કે ‘ જ્યારે કાપ પામેલો વાયુ સધળા ધમનીઓમાં આવે છે ત્યારે વારંવાર સંચારશુભિ ઉત્પન્ન થાય છે, જેમ હાથી ઉપર બેઠેલા માણસનું શરીર હાલ્યા કરે છે. કારણ કે કુપિત કરનારાં દ્રવ્યોથી પ્રકાપ પામેલો વાયુ પકવાણ્યમાંથી ઉઘે ચઢી હૃદયને, માથાને અને લમણાને પીડે છે, હાથ પગ વગેરે અંગોને પ્રચલિત કરે છે તથા ગાત્રોને કમાનની પેઠે વાળે છે, ચિત્તને મોહ-યુક્ત બનાવે છે, જેથી માણસ મીંચાયેલી આંખોવાળો અથવા થર-કાએલી આંખોવાળો બને છે. ’

શુશ્રુત કહે છે: ‘ જ્યારે વાયુ કઈથી સંયુક્ત થઈ ધમનીઓમાં જ રહે અને શરીરને લાકડીની પેઠે લંબાયમાન બનાવી સ્તબ્ધ કરી નાંખે, જ્યારે આંગળીઓ, ધુટીઓ, પેટ, હૃદય, વક્ષઃસ્થળ અને ગળું એ સ્થાનમાં રહેલો બળવાન પવન વેગવાળો થઈને સ્નાયુસમુદ્ધને, શિરાઓને અને કંઠને પણ કંપાવે તેને દંડાપતાનક જાણવો. ’

શાસ્ત્રોની સાક્ષી ન શોધીએ તો પણ નરી આંખે દેખાય છે કે આજે હિસ્ટીરીયાએ નારીસમાજમાં ઉંડા પાયા નાંખ્યા છે. એક તરફ જ્યારે સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યની હિમાયત વધતી જાય છે, પુરૂષ સમોવડી બનવા નારી મંથન કરે છે, ત્યારે બીજી બાજુ સ્ત્રીને શાસ્ત્રમાં કામગાંગી કહી છે તેની સાથે તે કામળ મનવાળી પણ જોઈ શકાય છે. સુખદુઃખના આઘાતો અને પ્રત્યાઘાતો તો પુરૂષોને પણ સંસારયાત્રામાં અનંત ઝીલવા પડે છે, છતાં સ્ત્રીઓને આટલો બધો આ બ્યાધિ શા માટે સતાવી રહ્યો છે ? શા માટે સ્ત્રીઓ મજબૂત મનની બનીને આ બ્યાધિને મારી હઠાવતી નથી ? માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ હું તો ત્યાંસુધી કહું છું કે આ યોષાઅપરમારમાં-હિસ્ટીરીયામાં જે મનને દૃઢ બનાવવાના અને ઇચ્છાશક્તિ અથવા ‘વીલપાવર’ ફેંકવાના પ્રયોગો અજ-આવવામાં આવે તો આપધની બહુ જ ઓછી જરૂર રહે છે. મેં તો

કુટલી થે વખત જોયું છે કે હીસ્ટીરીયાવાળા સ્ત્રીની શીટને, જે સંસ-
ર્ગમાં રહેતા અને નીકટમાં વસતા આત્મજનો ધારે તો લાંબા સમય
સુધી અટકાવી શકે છે અને જે ધારે તો દિવસમાં બેચાર વખત પણ
લાવી શકે છે. કુટલાએ કેસોમાં જોયું છે કે હીસ્ટીરીયા આવતી સ્ત્રીની
સાથે વાર્તાલાપમાં જે તેને હીસ્ટીરીયા આવે છે અને તે બિચારી જે
વ્યાધિથી ઘણી દુઃખી થાય છે એમ સંભારી દેવામાં આવે તો તે જ
વખતે તેને શીટ આવે છે.

આમ કેમ બનતું હશે? એ તો દરેક સમજી શાણો માણસ
સમજી શકે છે કે તેના આનંદિત મન ઉપર વિચારનાં વાદળો વાળી
લાવી એકઠાં કરવાથી એમ બને છે. છતાંય આ દેશની પ્રજામાં દુઃખનાં
સંભારણું કરી વિવેક કરવો એ એક શિષ્ટાચારમાં ગણાય છે!

મારા એક ખાસ સ્નેહીના ચિરંજીવીની જાનમાં હું ગયેલો અને
તે જાનમાં ૭૦-૭૫ માણસ હતાં. તેમાં થોડી કન્યાઓ અને થોડી
બાળવિધવાઓ પણ સાથે ખરી. એકાદ બે દિવસના મિષ્ટાનના ભોજ-
નથી અથવા વાલ, ભજ્યાં અને અન્ય એવી વિવિધ ગેસ ઉત્પન્ન કર-
નારી સામગ્રી જમવાથી પણ એક દિવસ તો હીસ્ટીરીયા રમવા નિકળ્યો
અને સ્ત્રીવર્ગમાં વારાફરતી શીટ શરૂ થઈ. ‘દરજનો દીકરો જીવે
ત્યાંસુધી સીવે’ એમ હું તો ગયેલો લમ મહાણુવા, છતાં ત્યાં પણ
‘વૈઘરાજ! ચાલો ચાલો, તમારી જરૂર છે.’ અને જઈને જોઈએ
ત્યારે શીટમાં બેઠાન પડેલી દેવીઓની સેવા મારે માટે હતી! દવાનો
જથ્થો તો બહુ જ ઓછો. પણ કેણ જાણે મારા ઉપર સ્નેહીઓની
અદ્વા હોય કે પછી પ્રજાન ઇચ્છાશક્તિ કામે લાગતી હોય, પણ થોડું
માર્જન અને થોડા ત્રાટકથી સંપૂર્ણ બેશુદ્ધ બનેલી બહેનો સંપૂર્ણ
સુખ અને શાંતિ અનુભવતી જણાઈ.

ત્યારે આ ઉપરથી ખાત્રી થાય છે કે વૈદ્યો માત્ર પડીકાં જ વાળે
એ કરતાં ૬૬ મનોબળવાળા હોય અને પોતાની ઇચ્છાશક્તિને કામે

લગાડવાની કળાને ખીલવી શક્યા હોત તો જરૂર કેટલાક વ્યાધિમાં ઔષધની સાથે તે બહુ મદદકર્તા થઈ પડે. છતાં મારે કહેવું જોઈએ કે હીસ્ટીરીયામાં કેટલાંક ઔષધો એવાં છે કે તેઓ અત્યૂંક સંપૂર્ણ અને સચોટ કાયદો કરી એ વ્યાધિમાંથી દરદીને સદાને માટે મુક્ત કરે છે.

卐

પ્રકરણ ૧૬મું હીસ્ટીરીયાનો ઉપાય

સ્ત્રી એ પુરૂષને અમોઘ શક્તિ આપનારી શાંતિની કલકલ વહેતી અલકનંદા છે. એના પ્રવાહમાં પુરૂષ આનંદહીનો વહન કરતો, સંસારના ત્રિવિધ તાપથી તપાયેલો હોય તો પણ એ વહનમાં હીમગિરિની સુખાવહ શીતળતા અનુભવે છે. જગદ-વંદનીય અને જગદજનનીનાં વિશેષણો આપવામાં જરાએ સંકોચ ન થાય એવી સુખદુઃખભાગિની સ્ત્રી જ્યારે હીસ્ટીરીયા જેવા તન, મનને અશાંતિકારક વ્યાધિથી પીડિત હોય, ત્યારે કેણુ એવો પતિ, પુત્ર કે પિતા છે કે તેના અંતઃકરણસામ્રાજ્યમાં દુઃખ ઉત્પન્ન ના થાય? સ્વર્ગની ઉર્વશીઓને પણ લગ્નવે એવી થોક થોક રૂપે વીંટાયેલી, પદ્મિનીનાં ગુણલક્ષણયુક્ત બાળા જ્યારે હીસ્ટીરીયાની શીટે દેહલતાને પરાધીન કરી, પૃથ્વીશય્યા ઉપર કપાયેલા વૃક્ષોની ડાળી માફક દેહને પછાડતી જુએ, ત્યારે નારીના પેટે અવતરેલો નર શું અંતઃકરણના બે નિસાસા મુઠ્યા વિના રહે ખરો ?

હીસ્ટીરીયાનાં કારણરૂપ જેવી રીતે આધુનિક સ્વચ્છંદતા અને સુધારો છે તેવી જ રીતે બાળલમ, વૃદ્ધલમ, અને કળ્લેમાં પણ છે. આવાં લગ્નો

સમા સમાજમાં ઉંડી જડ ધાલી બેઠેલા જૂના રીવાજોના ચાહકો હજી પાછું વાળી નથી જોતા, પરંતુ આવાં કારણોએ જ ઘણી બાળાઓનાં તન અને મનમાં હોળી પ્રગટાવેલી હોય છે, અને રાત્રિ દિવસના અસહ્ય તનમનના બોજને પરિણામે આ બ્યાધિ જન્મ લે છે.

હીસ્ટીરીયાના અનુભવસિદ્ધ ઉપાયો લેતાં પહેલાં જો તે જે જે કારણથી ઉત્પન્ન થયો હોય તેને શોધીને તે તે કારણનો નાશ કરવામાં આવે તો મારા માનવા પ્રમાણે આ બ્યાધિનો જલ્દી અંત આવી જાય.

(૧) ગર્ભાશયની વિકૃતિ હોય તો તેને દૂર કરવી. (૨) અટકાવ બરાબર ન આવતો હોય તો અટકાવ લાવવા પ્રયાસ આદરવો. (૩) પ્રદર હોય તો પૌષ્ટિક પદાર્થો આપી, બ્રહ્મચર્ય પાળી-પળાવી તેને નાબૂદ કરવો. (૪) ઉમર થઇ જવા છતાં લગ્ન ન થયાં હોય તો તાત્કાલિક લગ્ન કરી નાંખવાં. (૫) કામવાસના તૂટી થતી ન હોય, તો પતિએ પૌષ્ટિક પદાર્થો અને ઔષધોનો ઉપયોગ કરી પુરુષાતન મેળવવું. (૬) કુટુંબ, પતિ, સાસુ કે સ્વસુર પક્ષનું અયોગ્ય દબાણ અથવા બેહુકું જીવન હોય તેને સુધારી લેવું, થોડી છુટાછાટ આપવી. (૭) વિધવા-યુવાન વિધવાએ પોતાનું જીવન પ્રભુમય અને ભક્તિમય બનાવી લેખ, સંસાર અને પંચ વિષયને નાશવંત અને તુચ્છ સમજી, મોજાવા સંસારથી વિરક્ત બનવું, અથવા તેમ ન જ બની શકે તો છેવટે સમાજ અને રૂઢીને લાત લગાવી, હિંમતભરી રીતે પુર્નલગ્ન કરી લેવું. (૮) ભણ્યાં, પાતરાં, વાલ, વટાણાં, મમરા, ચવાણાં, એવા વિદાહી અને વાતકર પદાર્થો હંમેશને માટે હીસ્ટીરીયાના દરદીએ ત્યાગ કરવા તેમ જ ખાંડની બનતી મીઠાઇ, રાત્રિનું જમણુ, આદિનો તથા ખૂબ ઠાંસીને ખાવાના સ્વભાવનો ત્યાગ કરવો. (૯) દસ્ત ખૂબ ખુલાસાથી આવે તે માટે કાળજી રાખવી અથવા ચાર રૂપિયાભાર હીમેજ એરંડીયામાં તળેલી, બે રૂપિયાભાર સાકર, એક રૂપિયાભાર વરીયાળી અને અરધા રૂપિયાભાર સુંઠ-એ ચારે ચીજની દાકી બનાવી, રાત્રે સૂતી વખતે

કંઠ પાણી સાથે લેવી, દસ્ત સાફ આવશે, આંતરડાંની ગરમાઈ અને વાયુનો નાશ થશે અને પેટ હલકું બનશે. (૧૦) કરચારસ જેમાં વધારે હોય તેવાં પુસ્તક, મરી ગયાની પાછળના મરસીયા-છાજ્યા, અકસ્માતથી થયેલો ઉલ્કાપાત કે જેથી માણસના મનમાં ધ્રાસકો પડે, લામણી દુઃખાય, અચાંબો ઉત્પન્ન થાય, હર્ષ કે શોકનો ઉભરો વધ, એવા કેાઈ કાર્યમાં હીરટીરીયાના દરદીએ લાગ લેવો નહિ અથવા તેને લાગ લેવરાવવો નહિ. (૧૧) છાતી ઉપરની ચોળા કિંવા કાંચળા કે કેક ઉપરના ચણીયાનાં બંધન મળજ્યુત ન હોવાં જોઈએ. તેને ઢીલાં રાખવાં. જ્યારે અવકાશ મળે ત્યારે લાંબા શ્વાસ દિવસમાં બે ચાર વખત લેવા. મગજ ઉપર આહીનું તેલ અથવા ધુપેલ કે ચોખ્ખું આંબળાનું તેલ ધસાવવું. પગના તળીએ એરંડીયું તેલ ધસાવવું. છાતી અને કરોડરજી ઉપર દરખીનટાઇન કિંવા યુક્લીપ્ટસ તેલ ધસાવવું. ગુલાબ અથવા ખસના અતરની ખુશબોથી મગજ બહેલાવવું. નિખાલસ હાસ્ય, વિશુદ્ધ વિનોદ, નૈસર્ગિક દર્યોમાં પ્રેમથી લાગ લેવો.

ઉપાય નં-૨ હિમાંશુ

સોનાગેર તો. ૧

ગળાસત્વ તો. ૧

વાંસકપુર તો. ૧

જસત ભસ્મ તો. ૧

સુવર્ણ બંગ તો. ૦૧

મોતીની પાટિ તો. ૧

રૌપ્ય ભસ્મ તો. ૧

પ્રવાલ ભસ્મ તો. ૧

સુવર્ણ ભસ્મ તો. ૦૧

અંદ્રોદય તો. ૦૧

ઉપરની ચીજોને સારી ખરલમાં નાંખી, સાત ભાવના તાજાં આંબળાના રસની અને ત્રણ ભાવના ગુલાબજળની આપી, ઘુંટી, શીશીમાં ભરી રાખવું.

પ્રમાણ બેથી ચાર રતિ દિવસમાં ત્રણ વખત, આંબળાના સુરખ્યા સાથે અથવા આહીના સરખત સાથે.

ઉપાય નં. ૨ : હીરદીરીયાહર ચૂર્ણ

સફેદ વજ તો. ૧, પીંપરીમૂળ તો. ૦૧, માલકાંકણી તો. ૧, વાવડીંગ તો. ૩, શંખાવલીનાં મૂળની છાલ તો. ૩, સાજીખાર તો. ૧, સીંધાલુણુ, તો. ૧, શાહજીર તો. ૧, પીંપર તો. ૧, અજમેદ તો. ૧, કાળાં મરી તો. ૧, સુંક તો. ૧, કાળા પાટ તો. ૧, શેકલી હીંગ તો. ૧, છાંયામાં સુકવી તૈયાર કરેલી ખાહી તો. ૧૭, આ બધી વસ્તુને ખાંડી, બારીક વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી રાખવું. પેક બાટલીમાં ભરવું. પ્રમાણ ૪ થી ૮ રતિભાર મધ અને ધી સાથે અથવા એકલા મધ સાથે દિવસમાં ત્રણ વખત.

ઉપાય નં. ૩ : ચોપાઅપરમાર નાશિની વટી

શુદ્ધ કુચલા, મલ્લચંદ્રોદય, કેશર, એ ત્રણે એકેક તોલો, કસ્તૂરી ૦૧ તોલો. બધી વસ્તુને ખરલમાં નાંખી, પાનના રસમાં મગના જેવડી ગોળા બાંધી બાટલી ભરવી. દરેક વખતે બે ગોળા પાણી સાથે લેવી.

ઉપાય નં. ૪ : ગર્ભાશય શોધિની વટી

હીરાબોળ તો. ૧૦, એળાઓ તો. ૧૦, હીરાકસી તો. ૭૧, ધલાચ્ચી તો. ૫, સુંક તો. ૫, સંચળ તો. ૧૦, એ સર્વને બારીક ખાંડી, મુલાખના ફુલની પાંખડીમાં ગોળા વાળવી. પ્રમાણ સવાર સાંજ બંને ગોળા પાણી સાથે લેવી.

ઉપાય નં. ૫ : હીરદીરીયાહર આસવ

ખાહી તોલા ૮૦, શતાવરી તો. ૨૦, વિદારીકંદ તો. ૨૦, વારાહી કંદ તો. ૨૦, હરડેછાલ તો. ૨૦, વાળો તો. ૨૦, આદુ તો. ૨૦, વરીયાળો તો. ૨૦, પાણી તો. ૧૬૦૦, મધ તો. ૧૦૦, સાકર તો. ૧૦૦, ધાવડીનાં ફુલ તો. ૨૦, રણુક બીજ, પીંપર, વજ, આસંધ, અબો, વાવડીંગ, નસોતર, લવીંગ, કુષ્ઠ, બહેડાં, એલચી, તજ, સોનાનાં વરખ એ દરેક તોલો એક એક.

રીત—પ્રથમની આઠ દવાઓ અધઘરની બનાવી, તેમાં પાણી નાંખી ક્વાથ બનાવી ચતુર્થાંશ બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લઇ, તેમાં મધ તથા માકર મેળવી, પછી તેમાં બાકીની તેર દવાઓ નાંખી દઇ તેને દોઢ માસ સુધી બરણીમાં બરી મોઢું પેક કરી રાખી મૂકવું. પછી તેને કાઢી, ગાળી લઇ પંદર દિવસ રહેવા દઇ ઉપયોગમાં લેવું. પ્રમાણુ તો. ૧ થી ૨૦—દિવસમાં બે વખત લેવું.

ઉપયોગ અને સમજ

ગર્ભાશયની વિકૃતિના કારણે હીસ્ટીરીયા હોય તેને પ્રથમ ઉપાય નંબર ૪ ચાલુ પંદર દિવસ આપ્યા બાદ અને અટકાવ સાફ આવ્યા બાદ ઉપાય નંબર ૨ સહવાર સાંજ તથા ઉપાય નંબર ૫ જમ્યા પછી નિયમિત બે વખત એક મહિનો આપવું. એથી હીસ્ટીરીયા બિલકુલ નાબૂદ થઇ જશે.

શરીર નબળું પડી ગયું હોય, અશક્તિ વધારે હોય, મગજની અને માનસિક નિર્બળતા ધર કરી બેઠાં હોય, વાતવાતમાં હીસ્ટીરીયાની શીટ આવતી હોય તેને હિંમાણુ ઉપાય નં. ૧ બે રતિ સહવાર સાંજ, ઉપાય નંબર ૨ દર ત્રીજે દિવસે એક વખત અને જમ્યા પછી ઉપાય નંબર ૫ આપવો. એક મહિનો લાગઠ દવા સેવન કરાવવી. શીટ ઓછી થઇ ગયા પછી અને તદ્દન બંધ થયા પછી પણ ત્રણ મહિના દવા ચાલુ રાખવી. સદાકાળને માટે આરામ થઇ જશે.

પ્રદર જેવો વ્યાધિ હોય, ધાતુ જતી હોય, ધણું બાળક ચવાયી શરીર અશક્ત હોય અને હીસ્ટીરીયા આવતો હોય તેને ઉપાય નંબર ૩ ની ગોળી ૧ સહવારે, ઉપાય નંબર ૧ ની ગોળી સાંજે, ઉપાય નંબર ૨ નું સુર્ણ બપોરે આપવું. પૌષ્ટિક ખોરાક આપવો, બ્રહ્મચર્ય પળાવવું, સૂતી વખતે ઉપાય નંબર ૫ તો એક ડોઝ આપવો. પ્રદર, હીસ્ટીરીયા અને નબળાઇ દૂર કરી, સંપૂર્ણ શક્તિ, એનર્જી અને માનસિક બળ વધી, શરીર બળવાન થશે.

કામવિકારથી અથવા ભય, શોક કે હનમાદ્ભિશ્રિત હિસ્ટીરીયા-
વાળાને ઉપાય નંબર ૨ દિવસમાં ત્રણ વખત આપવો. જમ્યા પછી
ઉપાય નંબર ૫ આપી, જે મહિના દવા ચાલુ રાખવી. જરૂર ગમે
તેવો હિસ્ટીરીયા કાળમાં આવી, ધીમે ધીમે શીટનો સમય ટુંકો થતો
જમ નાખૂદ થઈ જશે.

કોઈ પણ કારણ ન સમજાય તો પણ ઉપાય નં ૧ સહવાર
સાંજ જે જે રતિ, ઉપાય નંબર ૨ બપોર અને રાત્રે, અને ઉપાય
નંબર ૫ જમ્યા પછી લાગઈ જે મહિના આપવામાં આવે, તેમ જ
ઝડપુ આવવાના વખતે ઉપાય નંબર ૪ આઠ દિવસ લાગઈ અપાય,
શીટ-આવે ત્યારે ઉપાય નંબર ૧ એક વખત અપાય અને કાળજી-
પૂર્વક સારવાર કરવામાં આવે તો ગમે તેવો જૂનો અને નહિ મટતો
વ્યાધિ મટી, શરીર તંદુરસ્ત બની સંપૂર્ણ નિરોગી બને છે.

ઉપરના ઉપાયો અમારા દવાખાનામાં વીશ વર્ષથી વપરાય છે.
અમળનાં દર્દો, હિસ્ટીરીયા ચિત્તવિભ્રમ અને યાદશક્તિની ખામીવાળાને
ઉપાયો એકથી પાંચ સુધી બરાબર નિદાન કરી શુદ્ધિપૂર્વક આપવામાં
આવે છે અને પ્રભુકૃપાથી દરદીઓ સારા થઈ જાય છે, જેથી
ચરમ કૃપાળુ પરમાત્માનો ઉપકાર માને છે.

આ વખતે મારે જણાવી દેવું જોઈએ કે આવા વ્યાધિઓમાં
દરદી અને તેમના સંબંધીઓએ ધીરજ, ખંત, શ્રદ્ધા, અને વિશ્વાસ
રાખી થોડો વધારે સમય દવા લેવી જોઈએ. ચાર-છ દિવસમાં આ
વ્યાધિ સારો થતો નથી. નાહક ચાર દિવસ દવાનો ઉપયોગ કરવાથી
લાભ થાય નહિ, દવા બરબાદ જાય અને આયુર્વેદ તથા દેશી વૈદક
કે વૈદ્યના ગૌરવને હાનિ પહોંચે. એ માટે ઉપચાર કરનાર દરદી
ખંતથી વ્યાધિને મટાડવો જ છે એમ સમજી, આવા નિર્ભય ઉપાયો
કામે લગાડે તો હું ખાત્રીપૂર્વક વિશ્વાસ આપું છું કે મોટાં ઇન્જેક્શનો
અને મોંઘી સારવારથી નહિ મટેલા આવા વ્યાધિઓ સારા થાય છે.

પ્રકરણ ૧૭મું

મોસમી તાવ

યુક્ત-લીવર અને બરોલ સંબંધે લખવાનો વિચાર આવતાં, પહેલાં એ અવયવો જેથી વિકાર પામે છે-એવા તાવ-શીવર-સંબંધી લખવાની જરૂર જણાય છે. તાવને આપણે રોગોનો રાજા કહીએ તો પણ ચાલી શકે. કોઈ જ એવો વ્યાધિ હશે કે જેમાં એ બાઇની પધરામણી ન ચતી હોય. સામાન્ય રીતે 'લશ્કરકા બેદ પાયા કે આગેસે' ગદ્દા આયા 'ની કહેવત મુજબ તાવ પ્રથમ નોટીસ બળવવા વ્યાધિની શરૂઆતમાં પહેલો જ ઝગકે છે. અને આજનો મનુષ્યવર્ગ એને મારી હઠાવવાને રીવોલ્વરો, બંધુકો, છરા, કટારો અને કારતુસો લઈ યુદ્ધ આદરે છે. સામસામા મોરચા મંડાય છે. તાવ પણ પોતાના લશ્કર સાથે સર્વ સાધનોએ સજ્જ થઈ પ્રથમથી જ તૈયાર હોય છે, અને સામા પક્ષકારો પણ વૈદ કે ડાક્ટર રૂપી કમાન્ડરને પસંદ કરી, તેના લાવલશ્કર સાથે તૈયાર થાય છે. અને પછી જો એ તાવના સંગ્રામમાં જીત્યા તો પાછા સંસારના લ્હાવા લેવા તૈયાર અને જો હાર્યો તો સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ.

ચરક સંહિતામાં અભિવેશ પુનર્વસુને એક પ્રશ્ન કરે છે કે રોગથી મુક્ત શી રીતે રહેવાય-અર્થાત નીરાગી કેમ રહેવાય ? આના ઉત્તરમાં પુનર્વસુ મહારાજે એ કુશાચ બુદ્ધિવાળા શિષ્યને એ સુંદર શ્લોકો દારક આ વાત સમજાવી છે. આ રહ્યા એ બે શ્લોકો :

નરો દિતાહાર વિહાર સેવી ।

સમીક્ષ્યકારી વિષયેપ્ય સક્ત ॥

દાતા સમઃ સત્ય પરઃ ક્ષમાયાત ।

આપ્તોપસેવી સ ધવત્ય રોગઃ ॥

મતિર્વચઃ કર્મ સુખાનુબંધી ।
 સત્યં વિધેયં વિશદા ચ બુદ્ધિઃ ॥
 જ્ઞાનં તપઃ તત્પરતા ચ યોગે ।
 યસ્યારિ તતં નાનુ પતન્તિરોગાઃ ॥

અર્થાત જે માણસનો આહાર તેમ જ વિહાર હિત છે, જેક વિચારીને જે કામ કરનાર છે, વિષયોમાં જેની આસક્તિ નથી, જે દાતા છે, નિતેન્દ્રિય છે, સત્ય બોલનાર છે, આપ્તોની સેવા કરનાર છે, એવા માણસોને રોગ થતા નથી.

જેનાં મતિ, વચન કર્મ સુખાનુબંધી છે, જેનું મન પોતાના કલ્યાણમાં છે અથવા વશમાં છે, જેની બુદ્ધિ વિશદ છે, જે જ્ઞાનયુક્ત છે, તપસ્વી છે અને યોગમાં જેની તત્પરતા છે એવા માણસોને રોગ થતો નથી.
 (ચરક સંહિતા શા. સ્થા. અ. ૨)

આ શ્લોક છે તો આરોગ્યની ચાવી રૂપ. પણ આ વીશમી સદીમાં એ બીલકુલ નિરૂપયોગી છે. અત્યારનો સમાજ તો કરડી નજરે પૂછે છે : ‘વૈધરાજ ! એ સત્યયુગની વાતો જવા દો. અત્યારે તો મોજ આવે એમ ફરીએ, ઇચ્છા આવે એમ વરતીએ તો પણ વ્યાધિ થાય નહિ, જીવાની જળવાઈ રહે, છુટાપો આવે નહિ, એવો રસ્તો છે તમારી પાસે ? એવો રસ્તો શોધતા નથી એટલે જ તમે પાછળ પડી રહ્યા છો ! અને જે હજી પણ મિતાહાર-વિહારની વાતો કહ્યા કરશે તો તમારી સામે ઠાપ જોવાનું નથી એ યાદ રાખજો.’

એટલે અમારે તો અત્યારે જૂની આંખે નવો તમાશો જોવાનો આવ્યો છે.

હિન્દુસ્તાનના એક કાબેલ કારીગરના છોકરાએ એક રમકડાનો એવો ફક્ક નમૂનો બનાવ્યો અને તેને એટલો મળેતો ટકાઉ કર્યો કે તે બહુ લાંબા દિવસ વાપરવા છતાં, ઉપયોગ કરવા છતાં, ભાંગે તૂટે નહિ, પોતાની એ બનાવટ ઉપર ખુશ થતા કારીગરના યુવાન પુત્રે પોતાની શોધને પોતાના પિતા પાસે રજૂ કરી. એને આશા હતી કે આપ ખુશ ખુશ થઈને પોતાને શાબાશી આપશે. પરંતુ બન્યું એમ કે આપે નમૂનો જોઈને ચાર તમાચા છોકરાને ચોટી કાઢ્યા અને વળી ઉપરથી જણાવ્યું :

‘અરે અકલના ઇસ્કોતરા ! આ તારા દાગીનાને શું કરવાનો છે ? એની હિન્દુસ્તાનને જરૂર નથી, એટલું જ નહિ પણ તારા સ્વાર્થ ઉપર પણ તે ખંભાતી તાણું લગાવ્યું છે. તેની તને સમજ પડે છે ? જરા વિચાર તો કર. તારું આ એક રમકડું ભાંગે નહિ, તૂટે નહિ, અને એક ઘરમાં ત્રણ પેઢી સુધી પહોંચે, પછી એના કુટુંબમાંથી ફરીને તારી પાસે એ ચીજ ખરીદવા કાણ આવશે ? અને તારી કમાણી તથા ધીખતો ધંધો કેમ ચાલશે ? એ કરતાં તો તું એવું રમકડું બનાવ કે જે રૂપ, રંગ, અને દેખાવમાં મોલક હોય, જેનાં વેંત તેને ખરીદવામાં જરાએ મન પાછું પડે નહિ, પણ એ ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં હતું નહોતું થઈ જાય ! એવાની જ આજે જરૂર છે. એના ઉપર આજ હિંદનો સમાજ મોરલી ઉપર નાગ ડાલે એમ ડાલી રહ્યો છે !’

વાત જરાએ ખોટી નથી. દેશી વૈદ્યકની હેતુ રૂપ ચિકિત્સા અને એલોપથીની વ્યાધિ રૂપ ચિકિત્સાના એ બેદો છે.

દેશી વૈદ્ય વ્યાધિના મૂળ કારણને શોધી તેનો વિનાશ કરવા, હેતુરૂપ ચિકિત્સાને પ્રાધાન્ય આપે છે. વિદેશી વૈદ્ય વ્યાધિના રૂપને મારી, દયાવી દેવા માગે છે. એક છે વૃક્ષના મૂળને ખોદી કાઢી સહ-તર તેનો વિનાશ કરવાનો દાવો કરનાર. બીજો છે મૂળને કાયમ રાખી ઉપર ફુટતાં ઝળાં પાંદડાંને ખુટી કાઢનાર. એક વધારે મહેનતથી,

પૃથ્વીમાં થોડો ખાડો પાડીને, મૂળને ઉચ્છેદવા પ્રયત્ન કરે છે. એટલે તેમાં થોડો સમય પણ વધારે લાગે છે અને થોડી મહેનત અને ભોગ પણ એ જ પ્રમાણે વધારે આપવાનાં હોય છે; ત્યારે ખીજમાં થોડી મહેનતે ઉપરનું સ્વરૂપ નાશ પામે છે, પરંતુ પછી ફરીને એ મૂળમાંથી વૃક્ષ કુટે એની એમને પરવા નથી !

કારીગરનો તમાચો ખાનારા પુત્રનો-વૈધનો ધીખતો ધંધો ચાલતો નથી. એ બહુ મહેનતે દરદીના શરીરમાંથી વ્યાધિનાં તમામ કારણો નાબૂદ કરે છે અને એ દરદી લાંબા દિવસ સુધી ફરી એના આંગણે હુંકતો નથી. ડાક્ટર ત્રણ દિવસમાં એને સાજોસારો બનાવી આપે છે. તે ખીજ ૭ દિવસ તાજોમાજો ફરે છે અને ફરી એ વ્યાધિથી સપડાય છે અને ફરી એના આંગણે બાંગ પોકારે છે !

તાવની પ્રસ્તાવના લખતાં ખૂબ લાંબી થોડી વાતો મેં લખી નાંખી. પરંતુ કાંઈ પણ વિવેકી વાચક જમણો હાથ છાતી ઉપર મૂકીને મારા ઇચ્છનો હેતુ સમજાવવા વિચારે તો મારી કહેલી હકીકત તેને કાના માત્ર શીખે સાચી લાગશે.

હવે મુદ્દાની વાત વિચારીએ : તાવ કેમ આવે છે ?

જેમ આવે છે તેમ, પણ તાવ આવે છે ત્યારે શરીર ટાઢામાંથી હિનું ચાય છે, તોડફોડ ચાય છે, હ લવાચાલવાની, ખાવાપીવાની સર્વ ઇચ્છા અને શક્તિ જતી રહી પચારીમાં પડી રહેવું પડે છે. એટલે આપણે સમજીએ કે તાવ આવ્યો. એ કેમ આવ્યો એ જાણવાનું કામ કાંઈ દરેક માણસનું થોડું જ છે ? એ તો શોધી કાઢે વૈદ્ય કિંવા ડાક્ટર; પરંતુ જો એ શોધતાં દરેક માણસ શીખે અને તેની એ શોધ સાચી હોય તો તો તાવ આવે જ નહિ.

એક લેખક કહે છે કે તાવ એ તો લાલ સીમલ છે-દોડતી ટ્રેનને અટકાવનાર નિશાન છે. પુલ લાંગ્યો હોય અને સડસડાટ દોડી જતી ગાડીને જો લાલ સીમલ ન અટકાવે તો તેની જે વલે ચાય તેવી જ

વલે આપણા શરીરની યાવ. જે આ તાવરૂપી લાલ સીગ્નલથી આપણે ચેતી જઈ આપણા આહાર-વિહારનું તરત જ નિયમન કરી નાંખીએ તો આપણે ગળડી પડતા અટકીએ; પણ એ સીગ્નલને ધ્યાનમાં નહિ લેતાં હાકે રાખીએ તો ?

એ પ્રજ્ઞાનાપરાધ રૂપી પાપ કહેવાય. તાવ આવ્યો એટલે શરીરનું યંત્ર જગડ્યું એમ જાણવું જોઈએ. જેમ મશીનને આરામ અને સાફ સુશીની જરૂર રહે છે તેમ મનુષ્યશરીર પણ આરામ અને સાફસુશી માંગે છે. જે એને અવલૂથી આરામમય અને સાફસુફ રાખ્યું હોત તો એ જગડી પડવાનો વખત આવત નહિ. માધવાચાર્ય કહે છે કે ‘મિથ્યા આહાર વિહારાભ્યામ’ છત્યાદિ. મિથ્યા આહાર, વિહારથી વિકાર પામેલો વાયુ આમાશયનો આશ્રય કરી જઠરાગ્નિને હોલવી, રસમાં અને લોહીમાં મળી જઈ તાવને પેદા કરે છે.

શાસ્ત્રીય રીતે તાવ માટે જે લખ્યા બેસીએ તો ઘણું લાંબુ થાય. એટલે આપણે એને ત્રણ રૂપમાં વહેંચીએ:

(૧) મોસમી તાવ. (૨) સહેતુક તાવ. (૩) આગંતુક તાવ. ઉપર મુજબ ત્રણ વિકાગમાં વહેંચવાથી આયુર્વેદના આઠ પ્રકારના અને એલોપથીના અનેક પ્રકારના તાવનો સમાવેશ તેમાં થઈ જવા સંભવ છે.

મોસમી તાવ

ઋતુઓના પરિવર્તનથી મનુષ્યશરીર ઉપર જે અસર થાય છે અને તે અસરના કારણે વાત, પિત્ત અને કફના હીન, મિથ્યા તે અતિ યોગ થાય છે, તે કારણે ઋતુના સ્વભાવથી અપરિચિત રહેનાર ઉપર અને એ ઋતુમાં ખાવામાં આવતા પદાર્થો તથા વર્તનમાં ભૂલવામાં આવતી ક્રિયાઓથી જે તાવ ઉત્પન્ન થાય તેને મોસમી તાવ કહેવામાં આવે.

દાખલા તરીકે ભાદરવો અને આશો માસ લગભગ શરદ ઋતુનો ગણાય. હવે એ શરદ ઋતુમાં પિત્તનો પ્રકોપ થયેલો હોય. એટલે જે

માણસ સમજી, વિચારી, શરદ ઋતુમાં પિત્તને વધારનાર ખોરાક અને પિત્તને ઉશ્કેરનાર વિહાર-ક્રિયાથી બચી રહે તો તેને એ મોસમી તાવ આવે નહિ. છતાં જીભને વશ થઈને તે બેપરવાઈથી વર્તન કરે તો ઋતુની અસરના કારણે શરીરમાં પિત્ત પ્રકોપ પામેલું હોય તેને શમન-શાન્ત કરવાને બદલે તેને પુષ્ટિ આપે. એટલે એ માણસ તાવથી ચટકાયા વગર રહે નહિ. એટલે શરદ ઋતુના આહાર-વિહારને સામે રાખી, નીચે મુજબ એક સરસ કહેવત કહી શકાય:

તાવ કહે હું તુરીયામાં વસું,
ગલકું દેખી બડબડ હસું,
દહીં, મૂળા ને ખાટી છાશ,
તેને ઘેર અમારો વાસ.

જેવી રીતે શરદ ઋતુમાં પિત્ત પ્રકોપ પામી પિત્તજ્વર (મેલેરીયા) આવે છે એવી જ રીતે દરેક ઋતુમાં જુદાજુદા દોષો કોપેલા હોય છે, અને એને અંગે યોગ્ય આહાર વિહારના જ્ઞાનની પણ જરૂર છે. એને લઈને જ આપણાં ધર્મશાસ્ત્રોએ જુદા જુદા પ્રકારના એવા તહેવારો અને વ્રતનિયમો ગોઠવેલા છે કે કોપેલા રોગ અને દોષોનું શમન થઈ, વાત, પિત્ત અને કફ સમાનપણે સરખા ત્રાજવે રહે. આ વિષયની જો બરાબર વિચારણા કરવામાં આવે તો છ ઋતુઓ ઉપર આખો ગ્રંથ લખી શકાય. પરંતુ માત્ર દાખલા તરીકે એક જ બાબતની આપણે ચર્ચા કરીએ:

શરદ ઋતુના પિત્તની શાંતિ કરવાને માટે શરદ ઋતુની ચાંદનીનો પ્રકાશ શરીરમાં દાખલ કરવાથી આયુષ્યની વૃદ્ધિ થાય છે અને પિત્તની શાંતિ થાય છે. તેટલા સારૂ મનુષ્યમાત્રને માટે ફરજિયાત નવરાત્રિ અને શરદપુર્ણિમાના તહેવારો ઉત્પન્ન કરેલા છે. એટલે નવરાત્રિ એ દેવી (માતા)નો ઉત્સવ છે. અર્થાત્ માતાના રજથી પોષાયેલું બાળક જેમ હૃષ્ટપૃષ્ટ બને છે તેમ ચંદ્ર રૂપ માતાના રજને વરસાવતી નવ-

રાત્રિની કહેા કે શરદની રજની ચંદ્રના નિર્મળ રજને વરસાવી જગ-
તને પોષે છે. એટલે એ ઋતુમાં સ્ત્રી પુરૂષોનાં શરીર બળવાન થાય
છે અને તે શરીરને પોષવાવાળાં અન્નો, ફળો, ઔષધિઓ પણ બળ-
વાન થાય છે. તે રજનીમાં વરસતા રજને મનુષ્યોનાં શરીરમાં દાખલ
કરવા માટે નવરાત્રિમાં સ્ત્રી પુરૂષોને ગરબા ગાવાને તથા તે જોવાને
બહાને ચંદ્રના કિરણમાં ફરવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું છે. એથી કાંઈ
પણ દિવસે રાત્રે બહાર નહિ નિકળનારાં સ્ત્રી, પુરૂષો ને બાળકો
આશો સુદી પડવાથી નવમી સુધી ગરબા નિમિત્તે બહાર નિકળી
ચંદ્રનાં કિરણ પોતામાં ધારણ કરે છે.

અને એટલે આશો સુદ પુનમ કે જે માર્ગશ્રી પુનમ અથવા
શરદપુર્ણિમા કહેવાય છે, તે દિવસે શરદઋતુમાંથી પસાર થયેલાં
મનુષ્યો આનંદથી પૌઆં અને દૂધ ખાય છે. એટલે શરીરમાં વધેલા
અને બાકી રહેલા પિત્તની સંપૂર્ણ શાંતિ થાય છે. તેમાં પણ ખાત
પુનમને દિવસે દૂધને ગરમ કરી, પૌઆંને પલાળી, તે જોડને ભેગાં
કરી, ચંદ્રની ચાંદનીમાં (અજવાળામાં) ધરી રાખે છે. જેમ ચંદ્રનાં કિર-
ણથી નદી, સરોવર વગેરેનું પાણી અંશુદ્ધ એટલે અમૃત બને છે
તેમ દૂધ ને પૌઆં ચાંદનીમાં રાખી, જ્યાંસુધી ચંદ્રનાં કિરણ સીધાં
આવે ત્યાંસુધી તેને ઠરવા દઈ, પછીથી ચાંદનીમાં ભેસી તેનું બહુણ
કરવાથી શરીરની બીતર અને બહાર અંગોઅંગમાં શીતળતા પ્રસરી,
પિત્તની શાંતિ થાય છે. આવી જ રીતે આખા વરસમાં અનેક વૃત્તો
અને તહેવારો હિંદુ શાસ્ત્રના નિષ્ણાતોએ આયુર્વેદની દૃષ્ટિથી પ્રત્યા-
રમાં મૂક્યા છે. જ્યાંસુધી એ વૃત્ત નિયમો યથાર્થ કરવામાં આવતા
હતા ત્યાંસુધી આજે જોવામાં આવે છે એટલી બધી પ્રજા રોગગ્રસ્ત
નહતી, પરંતુ જ્યારથી તે વૃત્ત નિયમોને હંબગ ઠરાવી, પ્રજા સ્વેચ્છાચારી
થતી ગઈ ત્યારથી અનેક બાધિઓએ સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યાં છે.

પ્રકરણ ૧૮મું તાવની મિમાંસા

અગળ જણાવવામાં આવેલા મોસમી તાવ પિત્તજ્વર (મેલેરીયા) ની ઋતુ શરદ બતાવી; તેવી જ રીતે વાતજ્વર, કફજ્વર, અને બે દોષવાળા તાવો, ત્રિદોષજ્વર અને સન્નિપાતજ્વર, તેમ જ સન્નિપાતના તેર પ્રકાર એ બધા ઋતુ પરત્વે શરીર ઉપર અસર કરનાર હોવા છતાં સ્વાસ્થ્યરક્ષાના સિદ્ધાંતને સમજી પાલન કરનાર તેમાંથી જમી જવા પામે છે. ઋતુઓ જેમ અસર નીપજાવે છે તેમ એ ઋતુઓના સ્વભાવને ઝીલનાર દેશ પણ છે, અવસ્થા પણ છે, કાળ પણ છે. એટલે જ દેશ, કાળ, ક્રિયા, અને ઋતુનો આસ ચિકિત્સાના કાર્યમાં સમાવેશ કરવામાં આવે તો, ચિકિત્સા જરૂર સાતુકૂળ બને છે. માત્ર એકલા શાસ્ત્રપાઠ અને એના ઉપર મદાર બાંધન રા ચિકિત્સકો કાપી શકતા નથી. એક ઔષધ પૂરી માત્રા (ડોઝ) થી એક માણસ ઉપર અસર નીપજાવે છે ત્યારે એ જ ઔષધ બીજા માણસને એટલી માત્રાથી આપી શકાતું નથી. અને વળી ત્રીજી વ્યક્તિને એનું પ્રમાણ વધારે આપવું પડે છે. તેનું કારણ દેશ, કાળ, ક્રિયા અને ઋતુ છે. આપણે જાણીએ છીએ કે બૃહદ ગુજરાતમાં કેટલાક એવા પ્રદેશો છે કે જ્યાં મેલેરીયા, શરદઋતુ સિવાય પણ સદા-કાળ તૈયાર હોય છે. કેટલાક એવા પ્રદેશો છે કે જ્યાં જવાથી અમુક વ્યાધિ ઔષધ સિવાય પણ સારા થઈ જાય છે. કેટલાંય એવાં સ્થાનો છે કે જ્યાં વસવાટ કરવાથી શરીર અમુક વ્યાધિને યોગ્ય ન હોવા છતાં એ વ્યાધિ ઉદભવે છે. એટલે કહેવાની મતલબ એ છે કે દરેક માણસ ઋતુ, કાળ, પ્રદેશ, અને ક્રિયાથી વધારે નહિ તો પોતાની પ્રકૃતિ સાથે સમજતો થાય તો તે ઘડી ઘડી વ્યાધિના વમળમાં ધસકાતો અટકે.

આગંતુક કારણ સિવાય તાવ આવનાર હોય ત્યારે તો તેનાં પૂર્વ ચિહ્ન દરેકને જણાઇ આવ્યા વગર રહેતાં નથી. બલે એ જુદા જુદા તાવો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના હોય, છતાં એ સંપૂર્ણ સ્વસ્થતાથી તો જુદા જ જણાતા હોય છે; અને વળી તેનું પૂર્વ રૂપ પ્રગટે તે વખતે સાવધાન બની જાય અને જો હાંકે ન રાખે તો દરેક માણસ થોડા ભોગ પછી પાછો તંદુરસ્ત થઇ જાય છે. જ્યારથી આયુર્વેદની ગૌણ અવસ્થા આવી અને અન્ય 'પથી'ઓએ સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યાં ત્યારથી આ બાબત ઉપર લક્ષ નથી અપાતું. આયુર્વેદનું એક સૂત્ર છે કે 'લંઘનમ્ પરમૌષધમ્' લાંબણ કરવી અર્થાત ખાવું નહિ એ પરમ ઔષધ છે. નવીન જ્વરોમાં એટલે કે જીર્ણ જ્વરને બાદ કરી બધી જાતના તાવોમાં ડાહ્ય પણ જાતનો ખોરાક ન લેવો—ન આપવો એ પરમ ઔષધ ગણાય છે. અને દેશી વૈદકની ચિકિત્સામાં તો પ્રથમ દરેક દરદીને લંઘન કરાવવું એ વૈદની ફરજ બતાવી છે. ખોરાક ન આપવો એટલું જ નહિ પરંતુ પાણી પીવામાં અપાય તે પણ ઉકાળીને જ આપવું જોઈએ.

દોષોને અવલંબી, દ્વિપાદ શેષ, ત્રિપાદ શેષ અર્થાત ઉકાળવા મુકેલા પાણીનો એક ભાગ બાળી નાંખવો, એ ભાગ બાળી નાંખવા, ત્રણ ભાગ બાળી નાંખવા—એમ તયાર કરેલું જ માત્ર પાણી આપી, પ્રથમ પાંચ દિવસ, સાત દિવસ, કે અગીયાર દિવસ સુધી લંઘન કરાવી, પછી દીપન ઔષધ આપી, પછી શોધન આપી, પછી જ્વરદ્ધ ઔષધ આપવું. આવી શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે. એ આજ્ઞા અત્યારે વૈદો પણ પાળી શક્તા નથી. તેનું કારણ જેટલી વૈદોની નિર્જાળતા છે, એથી વિશેષ કારણ દરદીઓની અધિરાઇ અને ડાકટરોનો દૃષ્ટિભેદ છે.

જ્યારે શરીરમાં મળસંચય થાય અને એને પચાવવા શરીરને ગળ ઉપરાંત મહેનત કરવી પડે એટલે જ તાવ આવે છે. ચાર હોસપાવરના એંજીનને આઠ હોસપાવર જેટલું કામ સોંપ્યું હોય તો એ એંજીનની જે રિયતિ થાય એવી જ શરીરની સમજવી. હવે જ્યારે શરીર વધેલા

મળ-દોષને પચાવવા મહેનત કરી રહું હોય તે વખતે તેના કામમાં આપણે નવો ખોરાક નાંખી વધારો કરીએ એટલે પછી થાય શું ? શરીરને વધેલા મળને પાચન કરવા ઉપરાંત નવો આવેલો ખોરાક પણ પચાવવો પડે, એટલી ઝડપ વધારે કરવાથી એને તપતું પડે, તેને આપણે તાવ કહીએ છીએ. ચૂલા ઉપર મૂકેલી અનાજની તપેલીની નીચે જ્યાંસુધી એ અનાજ ન ચડ્યું હોય ત્યાંસુધી આપણે બળતું કરીએ છીએ. એમ શરીરનો તાવ અંદરના દોષો પરિપક્વ ન થાય ત્યાંસુધી જ રહે છે. એટલે તાવ આવ્યો કે આવશે એમ જણાવવા ત્યારે દરેક શાણા માણસે બધી જાતનો ખોરાક બંધ કરી દેતો એ સહુથી મહામૂલો અચૂક ઉપાય છે. પછી એમાં થોડાક દૂધને કે થોડી ચહાને કિંવા થોડા મોસખીના રસને પણ સ્થાન ન જ હોવું જોઈએ. આ પ્રમાણે તદ્દન લંધન-સંપૂર્ણ લંધન કરનારને એના કાયદા જણાયા સિવાય પણ રહેતા નથી. આ બાબતમાં તો પ્રજ્ઞના સેવકાએ કે સહવૈધીએ એવી યોજના કરવી જોઈએ કે મોટા એક સરસ બંદ રાખી, દરેક મહોલ્લે અને શેરીએ શેરીએ ફરી 'તાવના દરદી ! લંધન કરો-લાંબણ કરો' એ વાક્યોનો એટલો સરસ પ્રચાર કરવો જોઈએ કે હિંદુસ્તાનમાં આવતું અને બપોતું તથા લાખ રૂપિયાનું ક્વીનાઇન એ પ્રમાણે કરવાથી બચી જાય.

કાષ્ટ પણ માણસ પછી તે સ્ત્રી, પુરુષ કે બાળક હોય પણ તાવનાં ચિહ્ન શરૂ થતાંની સાથે ખોરાક છોડી દે તો, એ તાવ ઉદ્ભવતાંથી સાથે જ ઉપર જતો અટકી જાય છે. એ દરદીએ તાવના પ્રકારો જોવાની કે જાણવાની જરૂર પણ રહેતી નથી.

મનુષ્યશરીરમાં અપાન વાયુ મળને બહાર કાઢી નાંખવાનું કામ કરે છે, સમાનવાયુ ખાન અને પાનથી ઉત્પન્ન થતા પદાર્થોનો ભાગ પાડે છે. પ્રાણવાયુ શરીરમાં રહેતાં તત્ત્વોને પોષણના પદાર્થો પહોંચાડે છે. ઉદાનવાયુ હૃદયમાંથી મેઘા અને બુદ્ધિ તથા વીર્યને લઈ ફેરવે છે.

પાછળથી બંકનાળને રસ્તે મગજમાં રહેલી જ્ઞાનેન્દ્રિયને પોતાના અપ-
ઝેટલો માલ રાખીને બાકીનો માલ બ્યાન વાયુને સોંપે છે. તેથી તે
બ્યાન વાયુ આખા શરીરમાં રહેલા પિત્ત અને કફના જ્ઞાનતંતુને
પહોંચાડે છે. જે વાયુની એ પાંચ ઓફિસ પૈકી કોઈ પણ ઓફિસનો
અમલદાર બેઠકાર બને તો નીચેની ઓફિસનો માલ ખપે નહિ,
અને ઉપલી ઓફિસમાં માલ પહોંચે નહિ. એટલા માટે એ પાંચ
ઓફિસ છે. અને દશ ઇન્દ્રિય તે ઓફિસને અવલંબીને રહેલી છે.
એટલે દશ ઇન્દ્રિયરૂપ દશ પ્રદેશને તે ઓફિસમાંથી માલ (પોષણ)
પૂરો પાડવામાં આવે છે.

જે જે પ્રદેશમાં માલ ઓછો પહોંચે (હીનયોગ) અથવા જે જે
પ્રદેશમાં વધારે પહોંચે (અતિયોગ) તથા જે જે પ્રદેશમાં માલ
જે જે જાતનો જોઈએ તેથી બીજો જ પહોંચે (મિથ્યાયોગ) તો
તે તે પ્રદેશમાં અવ્યવસ્થા થાય, તેને આપણે રોગ કહીએ છીએ. તે
રોગનું જ્ઞાન કરાવનાર અને પ્રકૃતિએ કરેલા બળવાની ખબર આપ-
નાર મન નામની અગીઆરમી ઇન્દ્રિય છે. દરેક ઓફિસમાં દલાલીનું
કામ કરી ક્યા ક્યા માલની ખોટ છે, ક્યાં ક્યો માલ ખપ્યો નથી
અને ક્યાં ક્યો માલ બહાલ્યો છે, તેની તપાસ રાખીને તે અંતઃકરણની
ઓફિસમાં રીપોર્ટ કરે છે. એટલે તે રીપોર્ટથી અંતઃકરણમાં રહેલા
જીવાત્માને તેનું જ્ઞાન થાય છે. જીવાત્માના ઇચ્છા, દ્વેષ, પ્રયત્ન,
સુખ, જ્ઞાન એ સ્વાભાવિક ગુણો હોવાથી અંતઃકરણના કાર્યને વશ
અછ મનના આવેલા રીપોર્ટ ઉપર ઇચ્છા તથા દ્વેષનો હુકમ મોકલતા
પહેલાં તે પ્રયત્નવાન થાય છે. જે તે પ્રયત્નમાં નિષ્ફળતા થાય તો તેને
દુઃખ થાય છે અને સફળતા મળે તો તેને સુખ થાય છે, અને એ
સુખ તથા દુઃખ પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવને લીધે જાણી શકે છે. આટલા
ઉપરથી આપણે એટલે સુધી સમજી શક્યા કે સમાન વાયુ દરેક
વસ્તુના સરખા ભાગ પાડી તે ભાગને જ્યાં મોકલવા હોય ત્યાં
મોકલી શકે છે, અને તે ભાગ પાડતાં અથવા તેને જાળતાં જે કચરો
ચડે તેને અપાન વાયુ બહાર ફેંકી દે છે.

મનુષ્ય પ્રાણીઓ પાંચ તત્ત્વથી બનેલા ત્રણ ગુણુવાળા અને રસમાં વહેંચાયેલા અમિ અને સોમ એવા બે વીર્યવાળા પદાર્થોને ખાન અને પાનમાં વાપરે છે. તે ખાનપાનના પદાર્થોમાંથી શરીરના પોષણને માટે સાતે ધાતુ બની શકે છે. એવા ઉપયોગી બાળને સમાન વાયુ અપાન વાયુ તરફ મોકલી આપે છે અને તેમાંથી રહેલા મળ તે અપાનવાયુને સોંપી દે છે. એટલે અપાનવાયુ તે મળના કચરાને શરીરની બહાર કાઢી નાંખે છે.

હવે આપણે એ વિષય ઉપર આવી ચૂક્યા કે જો અપાન વાયુ કચરાને બરાબર વખતસર બહાર ફેંકી ન દે અને પોતાના કાર્યમાં સુસ્તી કરે તો મળાશયમાં મળનો સંચય થાય. એટલે સમાન વાયુમાંથી અર્થાત પકવાશયમાંથી આવતો મળ (કચરો) લઇ શકે નહિ. તેથી સમાનવાયુમાં કચરાની સીલીક વધતી જાય અને તે કચરો મળાશયમાં નહિ પહોંચતાં આમાશયમાં રહે ત્યાંસુધી તે 'આમ'ના નામે ઓળખાય. હવે એ આમને નામે ઓળખાતો મળ જ્યારે મળાશયમાં જાય છે ત્યારે તે પાકો મળ જેને આપણે મળ-મૂત્રના નામે ઓળખીએ છીએ તે બને છે, અને આમાશયમાં રહેલો મળ આમના નામથી ઓળખાઈ, આમાશયમાં રહેલ વાયુ, પિત્ત અને કફને દુષિત કરે છે, જેથી આમાશયમાં રહેલા દોષ પકવાશયમાં આવી સમાન વાયુની વ્યવસ્થામાં ખલેલ ઉભી કરે છે. એટલે પકવાશયનો સમાનવાયુ અપાનવાયુએ મોકલેલા ખાનપાનને ગ્રહણ કરવા રાજી નહિ હોવાથી તે ઉદાનવાયુ ઉપર સંદેશો મોકલે છે કે જ્યાંસુધી મને જરૂર નહિ જણાય ત્યાં સુધી તમારે માલ મોકલવો નહિ. એટલે ઉદાનવાયુ પોતાની ઓશીસમાં રહેલા રસન નામના કફને હુકમ કરે છે. એટલે રસન કફ ખાન અને પાનના પદાર્થો લેવાનું કામ બંધ કરે છે, જેને આપણે બાવતું નથી અથવા રૂચી નથી એવા નામથી ઓળખીએ છીએ.

આ તરફથી રસન કફ ઉદાનવાયુના હુકમથી માલ લેવાનો બંધ કરે છે છતાં અપાનવાયુ આગસ કરીને પોતાનું કામ બરાબર બજાવે નહિ તો પક્વાશયમાં રહેલો સમાનવાયુ પાચક પિત્તને-આંમાશયમાં રહેલા આમરૂપી મળને પચાવવાનો હુકમ કરે છે, જેથી આમને પચાવતાં જે સમાનવાયુને અને પાચક પિત્તને વધારાનું જોર કાઢવું પડે છે તેથી માણસનું શરીર ગરમ થાય છે, જેને આપણે તાવના નામથી જાણખીએ છીએ. એટલે જે જે આશીસમાં ભાગ વધેલો હોય અને જેનું જોર વધારે હોય તેવી જાતનો તાવ કહી શકાય છે. વસ્તુતઃ તાવ એક જ પ્રકારનો હોવા છતાં ઉપરનાં કારણોને લઈ તેના આઠ એક પડેલા છે.

અજીર્ણ અને કબજિયાતથી શરીર નબળું પડેલું હોય તે વખતે કાંઈ મહેનત કરતાં વધુ થાક લાગી જાય અને તાવ આવી જાય છે આ તાવને વાયુનો તાવ કહે છે. તેમાં તાવની ગરમી ઓછી વધતી જળું, હોઠ, મોઢું સૂકાય છે અને અંગો દુઃખે છે. લુખા, કડવા અને ઘુસા પદાર્થો તેમ જ પોષણ નહિ મળવાને કારણે પણ આ તાવ આવે છે. આ તાવ વિશેષ કરીને વાયુ પ્રકૃતિવાળાને વર્ષાઋતુમાં આવે છે.

તડકા લાગવાથી શરદ તથા ગ્રીષ્મ ઋતુનો તાવ પિત્તનો વધારે થવાથી આવે છે, ખાટા, ખારા અને તીખા ખોરાકથી પણ આવે છે પિત્ત પ્રકૃતિવાળાને ખાસ કરીને આ તાવ આવે છે. આ તાવનો ખૂબ જોશ હોય છે. સાથે ઉલટી અને ઝાડા પણ થાય છે. આ તાવમાંથી વિષમ જ્વર (મુદતીયા તાવ) પ્રગટે છે. નેત્ર, મળ, મૂત્ર, પીણાં થાય છે.

ઠંડી હવા, પીણાં, વગેરેથી શરદીના કારણે કફનો તાવ આવે છે વસંત ઋતુમાં ત્યારે દિવસે ગરમી અને રાત્રે ઠંડી લાગે છે ત્યાં અુલ્લામાં સુનારને શરદી લાગી જાય છે. તેમ શરદ ઋતુમાં પણ શરદ લાગે છે ત્યારે સવારે ઊઠતાં અવયવો અકડાઈ ગયેલાં અને માથું ભાંગે છે, સળેખમ થાય છે, આગસ આવે છે. જે કફકર પદાર્થ

એક દિવસ પહેલાં લવાયેલા હોય તો તેની વધુ અસર થાય છે અને છાતી કફથી જકડાઈ જાય છે. આમાંથી સન્નિપાત (ન્યુમોનીયા) જેવા રોગ ઉદ્ભવે છે.

તાવ કેમ આવે છે, શરીરની વાયુ, પિત્ત અને કફની ઓરીસમાં કષ્ટ જાતની ગરબડ ઉત્પન્ન થાય છે, વગેરે બાબત આપણે સમજ્યા. હવે આગળ વિષમ જ્વરના પ્રકારો અને તેના ઉપચારો લખીશું.

પ્રકરણ ૧૯મું જટિલ ઉપાય

જીવનની જરૂરીઆતોનાં સાધનોમાં વૈદ્યો અને ડોક્ટરો એ પણ અત્યારની દુનિયામાં એક મહાન અને ન ચલાવી શકાય એવું અત્યંત જરૂરી સાધન ગણાય છે. ન કરે નારાયણ અને એક પણ એવી આવે કે જેમાં એક પણ વૈદ્ય કે ડોક્ટર પૃથ્વીના પડ ઉપર ન હોય તો આ દુનિયા જીવી શકે, જીવતી રહી શકે કે કેમ, એ પણ એક પ્રશ્ન અને વિચારવા જેવો કાયડો થઈ પડ્યો છે ! દિવસ ઉઝ્યા વગર રહે કે, વૈદ્ય ડોક્ટરના ઉંખરા ઘસ્યા વગર રહે એવાં પણ આજે કુટુંબો-સેંકડો નહિ બલકે હજારો મળી આવશે. આઓ દવા, પીઓ દવા, દવા, દવા ને દવા ! જાણે દવા ઉપર કે દવાથી જ જીવવાનો જમાનો આવ્યો છે ! ઓ મારા પ્રભુ ! તમે એક સદાર મારવા નિકળો, તો ભરખજારમાં દર ત્રીજી દુકાન ઔષધાલય અને ડીસ્પેન્સરી જ હોય ! અખર નથી પડતી કે આ દુનિયા ક્યાં જઈને અટકશે અને ક્યાંથી પાછી આવશે ?

લોકો વ્યાધિ થાય તેનાં કારણો જાણવા માટે જોટલા ઢીલા છે, તેટલા જ તે થયા પછી તેને મટાડવા માટે ઉતાવળા છે. આજે છ મહિનાનો વ્યાધિ છ કલાકમાં જો કાંઈ મટાડી આપતું હોય તો તેને માટે શરીર, ધન અને ધર્મનો ભોગ આપવા જરાએ આનાકાની કરે તેમ નથી. આ છે મારી હિંદની પ્રજા !

જરા તાવ આવ્યો કે ઉપડ્યા હાથમાં બાટલી પકડીને. આજે કાંઈ કહેનાર નથી : ભાઈ ! ખામોશ-સખુર ! આમાં દોડાદોડ શાની બાવા ? જરા ઉપવાસ કરી નાંખો, ગટર સાફ કરી લ્યો, જરા સુવા, સંચળ કે અજમે ફાંફા અને ધીરજ રાખો. આવા નજીવા તાવમાં બિચારા સુખપૂર્વક બેઠેલા વૈદ્યો કે ડોક્ટરને તકલીફ શા માટે આપો છો ? તમે પોતે પણ જાણો છો કે આ તાવ આવ્યો તેનું કારણ તમે જ ઉપજાવ્યું છે. એટલે એને દૂર કરવામાં તમે પોતે જોટલા સફળ નીવડશો એટલા એ બિચારા ચિકિત્સકો નહિ જ નીવડે. તમારી નાડી એ તમારી છે અને એમને માટે તો તે પારકી નાડી છે. તમે તમારી પ્રકૃતિને સમજી શકો એટલી તમારી તાસીર એ નહિ સમજી શકે, અને બકરે કાઢતાં ઉંટીયું ધુસી જશે તો તમે ત્રણ દિવસમાં સાબળ થવાના છો, તેને ખાસ્સા તેર દિવસ જશે. અને ત્રણ દિવસના તેર દિવસ કેવી રીતે કરવા એ તો એમને આવડે જ ! કારણ કે હવે તો દરરોજની શી ચઢે ખરી ને ! અને શીનો જમાનો એટલે બહુતાંતર બળીયું !

કાંઈ કહેશે કે 'વૈદ્યરાજ ! તમે તો વૈદ્ય ડોક્ટરો ઉપર આ રીતે આક્ષેપ કરો છો ! શું એ લોકો જાણી જોઈને, શીની ખાતર દિવસો સંખ્યાવતા હશે ? '

હું પણ એ જ કહું છું કે એમ બને કેમ ? પણ ભાઈ ! આજના સંજોગો ને ખરયાને પહોંચી વળવા, દરેક ધંધાદારીએ શક્ય એટલા બધાંયે ઉપાયો અજમાવવા પડે છે. અને દરદી એ તો વૈદ્યોનું દુર્લભ

એને કાંઈ એમ જલદી વસુકી જવા દેવાય ખરું ? પછી છોકરાં
છાશ શેમાંથી ખાય ?

વારૂ, એક વખત હું અપોરના વખતે જમી પરવારી, દવાખાનાના
કામથી મુક્ત થઈ, થોડો આરામ લેવાના વિચારે ગાદી ઉપરથી ઉઠ્યો.
કે બે ત્રણ રખારી (જંગલમાં ગાયો ચારનાર) મારી પાસે આવ્યા
અને તેમણે કહ્યું કે : 'વૈદ્યરાજ ! તમને બહાર ગામ લઈ જવા છે.
અમારો સગો બહુ મદિા થયો છે. એટલે અત્યારે તમારે આવવું
પડશે. અહીંથી સાત ગાઉ દૂર સરતાનપર ગામે જવાનું છે. અમે
ઘંટ તૈયાર કરીને લાવ્યા છીએ. એટલે દવાની પેટી લઈ લ્યો. સાથે
ઓલી રખરની નળી પણ લેજો—છાતી ઉપર મૂકવાની. તમારી શીથા
અમે બે રૂપીઆ વધારે આપીશું, પણ જવું તો અત્યારે જ પડશે. '

વૈશાખ મહિનાનો ધોમ તાપ, ઉંટની સવારી અને ઔદ માઇલની
સતત મુસાફરી, એ જરા હાથીના કુંભસ્થળ ઉપરથી મધ ચાટવા
જેવું હતું. પણ ફીમાં બે રૂપીઆનો વધારો અને ઓળખીતા રખા-
રીઓનો આગ્રહ, એટલે મને ગલીપચી થઈ અને અમે ઉપડ્યા.

સાંજના પાંચ વાગ્યાના સુમારે સરતાનપર પહોંચ્યા. ગામ બહુ જ
ન્હાનું, પણ એથીયે એની વિશેષતા એ હતી કે ગામમાં કેવળ
રખારી સિવાય કોઈ રહે જ નહિ. ત્રીશ ચાલીશ ઘર, બધા જ રખારી
અને બધા માલધારી. દરેક માલધારીને ત્યાં સો બસો ગાયો, પચાસ
સો ભેંસો, હજાર દોઢ હજાર બકરાં—ધેટાં. આ જનાવરોને મરદો
દિવસે જંગલમાં ચરાવી લાવે, સાંજે ગામ ઉપર આવે, પછી
શીઓ તેને દોવે, તેનું દૂધ, ધી, છાશ બનાવે, બાળુનાં ગામોમાં વેચે
અને એથી એ આનંદ ભોગવે. કુળીયુગમાં જાણે નાનું સરીખું
ગોકુળ. ત્યાં ન મળે તાર, ટપાલ કે રેલ્વે; ન મળે નિશાળ કે દુકાન;
વેપારી કે વાણીજ્ય. કેવળ જનવર અને તેના માલીક. મને પણ

વિચાર એ થયો કે, આવી જગ્યાએ રાગ કેમ આવ્યો અને મને કેમ અહીં લાવ્યો ?

બાબત એમ બનેલી કે મને તેડી લાવનાર દરદીનો સાસરો એ દવા અને વૈદ્યોથી રંગાયેલો. અને એણે છોકરીના પ્રેમની ખાતર મારી પધરામણી અહીં કરેલી. બાકી દરદી કે દરદીના ગામના લોકો મારા માટે તૈયાર હશે કે કેમ એ મને ત્યાં મયા પછી જ જણાયું. રખારીઓ રખારી સાથે મળી ગયા. માત્ર હું એકલો અટુલો તુવરદાળમાં તરીયો જુદો પડે તેમ હિજળા લુગડાવાળો જુદો પડ્યો. મને જુદો બોધતો તેના ધરના એ ચાર ચોકીઆતો(કુતરાઓ)થી તે ન સંખાયું, અને મારું સ્વાગત કરવા તેઓ ચારે તરફથી છૂટ્યા. પરંતુ કાંઈ સારા શુકનમાં અમારાં પગરણ થયેલાં કે મારા સાથીદારોએ મને બચાવી લીધો. નહિતર એ ચાર સિંહને પણ બુલાવે એવા જવાંમદ કુતરાઓના ભાગમાં હું પૂરો પણ પડત નહિ.

આછા કાટવાળાથી માળેલા મકાનની અંદર દરદીને ચારપાસ ઉપર સૂવાડી પાંચ પચીસ માણસો આગુબાણુ બેસી રહેલા. અમે અંદર દાખલ થયા. મારો સરંજામ એક બાણુ મૂકી, દરદી પાસે અમે ગયા. દરદી હતો તો સાવધાન અવસ્થામાં, પણ તાવ તો તલ મૂકે અને તૂટી જાય તેવો તથા શ્વાસ જોરથી ચાલે, આંખો લાલચોળ જેવી. પૂરા સાડાચાર હાથ લાંબી કાચાવાળો, પડછંદ જેવો, જેના ચાલવાથી ધરતી ધમધમે અને જેની એક હાકલથી મદમાં મસ્ત હાથણીઓને શરમાવે તેવી ભેંશો અને ટોળાઅંધી ગાયો પણ પાછી વળે, એવો એ ફૂટતો જવાન આજે પરાધીન અવસ્થાથી-રાગથી ઘેરાયેલો, શ્વાસોચ્છવાસ લેતો પડેલો જોષ મને આ હિંદમાં રહેનાર અણુસમજુ બ્યાધિઓને પણ થોડું કહી દેવાનું મન થયું.

દરદીને તપાસવાથી વાતકજ્જવર મને જણાયો. કદ સૂકાઈ ગયેલો અને પાંચ દિવસથી ઝાડો પણ નહિ થયેલો. એટલે બન્ને છૂટા થાય

તો ઠીક એમ સમજી દવાની પેટી મેં ખોલી અને હું દવા આપવા પડીકાં તૈયાર કરવા લાગ્યો. એ વખતે મારી સાથે આવેલો દરદીનો સસરો અંદરથી મારી પાસે આવી કહેવા લાગ્યો: ‘વૈદરાજ ! હમણું તમે દવા મેળવશો નહિ, કારણ કે આ લોકોએ ખીજ એક અહીં બાળુના ગામમાં કોળા વૈદ્ય રહે છે તેને તેડવા માણસ મોકલ્યું છે. એ દવા અમારા લોકોની કરે છે, અને એના ઉપર બધાને શ્રદ્ધા છે, એટલે તમારી દવા લેવા નારાજ છે. માટે આપણે હમણું એના આવતાં સુધી કાંઈ ન કરવું જોઈએ.’ મેં કહ્યું : ‘ચાલો ઠીક, એક વૈદરાજની મુક્તાકાંત વધારે થશે અને એમના સહવાસે મારી બુદ્ધિમાં વધારો થશે !’

અરધા કલાક પછી એ વૈદરાજ આવ્યા. ‘વૈદ્ય આવ્યા, વૈદ્ય આવ્યા’ની ખૂમો સાંભળીને જ હું બહુ શક્યો કે એ ભાઈ વૈદ્ય હશે. બાકી રખારીઓમાં અને એનામાં જરાએ ફેર ન મળે. તેમ તેની પાસે નહિ દવા કે પેટી કિંવા સાધન કે કાંઈ પણ. એ આવ્યો અને એણે દરદીના ખાટલા પાસે જઈ દરદીનું પેટ જોઈ લીધું. બાકી નાડી જોવાની એ ભાઈને જરૂર ન લાગી. પછી એણે ઉપચારની શરૂઆત કરી. તેણે કહ્યું : ‘આડ કરો.’ જાણે એની ભાષામાં આ લોકો બહુ સારું સમજતા હોય તેમ બધા કામે લાગી ગયા અને મારે તો બેઠાં બેઠાં જોવા જ કરવાનું હતું.

લગભગ એક ગાંડું ભરીને છાણું લાવી ફળીયામાં લાંબાં ખડકામાં આવ્યાં અને એની અંદર કોઠીનાં પડીયાં (કાઠિયાવાડમાં છાણુ અને માટી ભેગાં કરી તેની પીપના ઘાટની દાણા ભરવા કોઠીઓ બનાવે છે તેને અગ્નિ લાગતો નથી તેમ જ તે જલદી ભાંગતી પણ નથી.) મૂકવામાં આવ્યાં અને એ છાણુંને ચારે તરફથી સળભાવવામાં આવ્યાં. બરાબર ચારે તરફ અગ્નિ સળગાવ્યો અને હોળીની માફક જ્વાળાઓ છૂટવા લાગી એટલે દરદીને અંદરથી ચાર મજબૂત માણસો પકડીને બહાર લાવ્યા અને સળગતા અગ્નિ પાસે તેને બેસાડવામાં આવ્યો.

તેને અવળો સવળો શેકવા માંડ્યો. એક તો વૈશાખ મહિનો, બીજું ચાર ડીમી જેટલો તાવ, ત્રીજું અમિની સમીપ આવા દરદીને બેસારવાની આ જટિલ ક્રિયા મને તો પ્રાણનાશક સમી જણાઈ. મને લાગ્યું કે જરૂર દરદી હવે થોડા કલાકમાં ત્રિદોષનો ભોગ થઈ, રામશરણ થઈ જશે. પણ મારા વિચારો સાંભળવા, કાંઈ મારી પાસે જ નહોતું. તેમ મારાથી આસન છોડી બહાર પણ નિકળાય તેમ નહોતું. મારી સામે તિક્ષ્ણ નજરથી રખારીના કુતરાઓ ચોકી બર્ચા જ કરતા હતા, એટલે મારે ગુપચુપ બેસી રહેવાનું હતું.

તાવથી તતડતો અને અમિ ઉપર શેકતો દરદી, લોહાના તવામાં ધાણી ફાડવા મૂકેલા જીવારના દાણાની માફક ઉછળતો અને બાજુમાં ઉભેલા જીવાનો એને જોરથી પકડી રાખતા. આ ક્રિયા અરધો કલાક કર્યા પછી દરદીને અંદર લઈ જઈ કાંઈ પણ પાથર્યા વગરના ખાટલા ઉપર સુવારવામાં આવ્યો. અને ખાટલા નીચે ત્રણ મણુ પાણી માથે તેવાં માટીનાં કુંડાં મૂકી અંદર છાશ ભરવામાં આવી. અને બહાર છાણું સળગતાં હતાં તેમાં કાઠીનાં પડ મૂકવામાં આવેલાં તે લાવી ખાટલાની નીચે છાશનાં કુંડામાં નાંખ્યાં, દરદીને ઉપરથી ગરમ કામળો અને જે ગોદડાં ચોઢાડી, ઉપર જે ચાર આદમી દબાવી બેઠા, ધખ-ધખતાં કાઠીનાં પડ છાશમાં પડવાની સાથે અંદરથી સખત વરાળ નિકળી, ખાટલાની તળેથી દરદીને લાગવા માંડી અને દરદી બરાડા પાડી, ખાટલો છોડી બહાર નિકળવા ધમપછાડા કરવા લાગ્યો, પણ ઉપરથી ચારે જણે બરાબર દબાવી રાખેલો એટલે એને એ પ્રાણહારક કષ્ટ સહન કરવાનું હતું અને મારે નરી આંખે આ અખતરો જોવાનો હતો.

એક બાજુ આ ક્રિયા દરદીને માટે ચાલતી હતી ત્યારે બીજી બાજુ વૈદરાજ બીજા કામમાં પડેલા. એમણે જ્યાં બકરાં બેસે તે જગ્યાની બશેર જેટલી જમીનનાંથી માટી ખોદી કઢાવી એક ઠીંગમાં મંજાવી, અંદર માટી જેટલી બકરાની લીંડીઓ ખાંડીને નાંખાવી અને

પછી પાંચ સાત મરદોને તેની અંદર નાડાછોડ કરવા કહ્યું ! બાદ એ ઠીબને અમિ ઉપર મૂકી ખદખદાવવામાં આવી અને જ્યારે ધાતું લેપ જેવું તૈયાર થયું ત્યારે તેને અંદર લઇ ગયા.

તેટલી વખતમાં તો દરદીને છાશનો આપવામાં આવેલો બાફ પૂરો થયેલો, અને ઉપરથી ગોદડાં કાઢી નાંખી દરદીને ખૂલ્લો કરવામાં આવ્યો. પણ પછી મેં શું જોયું ? દરદી બેભાન હતો. શરીરમાંથી પસીનો જળધારાની માફક ચાલ્યો જતો હતો. મને લાગ્યું કે દરદી હવે થોડા વખતમાં ખલાસ થઇ જશે. આવી રાક્ષસી ક્રિયા અને વૈદ્ય મનુષ્ય ઉપર તે હોય ? આવા તાવમાં તો બરફ મૂકવાનો, બરફ ઘસવાનો, અને મોસાંખી, સોડા, લેમન કે ફુટસોલ્ટ આપવાં જોઇએ. એ મારા વિચારોને ઝીલનાર કોઇ ન મળે. એટલે મારે તો એને ઘુંટીને પી જવાના હતા. હવે દરદીને પેલી માટી અને લીંડીઓનો તૈયાર કરેલ લેપ પેટ ઉપર તથા છાતી ઉપર ભરવામાં આવ્યો. ઉપર આકડાનાં પાંદડાં મૂકી ધીમે શેક કરવાનું કહી વૈદ્યરાજ બહાર આવીને મારી પાસે બેઠા અને અમે વાતે વળગ્યા.

પ્રકરણ ૨૦મું

તાવના પ્રકાર અને ઉપાય

એક હતો સુશિક્ષિત પદ્ધતિસરનો વૈદ્ય, જ્યારે બીજો હતો નિરક્ષર શાસ્ત્રગાનરહીત બીનકેળવાયેલો વૈદ્ય ! એમ છતાં બેઉ વૈદ્યોમાં અત્યારે મારા કરતાં એ કોળી ભાઇનું સ્થાન ઉંચું હતું; કારણ કે તેમની ચિકિત્સા માંદગીના બિછાને પડેલા ગોવાળને ઉપ-યોગી થઇ પડી હતી. એ ભાઇએ એ જાતિના આવા અનેક કેસો સુધારેલા હતા. ત્યાં મારા જેવા વૈદ્ય ડોક્ટરો જતા નહિ, જવાની

જરૂર નહોતી, કારણ કે એ પ્રજાની નાક-નિહાન નેટલો એ કાળા વૈઘ જાણી-સમજી શકતો હતો, તેટલો કાષ્ટ પણ જાણ્યો-ગણ્યો વૈઘ નહોતો પિછાનતો. મારી પાસે એ આવીને બેઠા પછી મેં જ પ્રશ્ન કર્યો: 'ભાઈ ! તમારું નામ ?' ભાઈનું નામ હતું સખળો. એની પચાસ વર્ષે પહેંચેલી કાયા પડછંદ જેવી, સ્નાયુ જાણે લોઢાની સાંકળ, છતાં બુદ્ધિની વિશેષતાએ તેનું કપાળ કચ્ચલી રહીત હતું. લલાટરાશી બતાવતી હતી કે આ બુદ્ધિને જે સરસ્વતિની ઉપાસના મળી હોત તો એ જગતનો નાચીજ સેવક આથી પણ કાષ્ટ અણુમોલ સેવા કરી શકત.

મેં કહ્યું: 'સખળા ! આ સુતેલા દરદીને તે' કીયો વ્યાધિ પારખ્યો ? અને આ કેવી જાતની દવા શરૂ કરી કે એ દરદી બેહોશ બની ગયો છે ?'

સખળો ધણી આનંદથી વાતે વળ્યો. એણે કહ્યું: 'ભાઈસાખ ! અમે કાંઈ થોડા જણ્યા ગણ્યા છી, કે પાટી ઉપર ધૂળ નાંખી છે ? તમારા ઉજળા લોઢાની માફક મડદાં ચીરીને કેવી રીતે નક્કી કરીએ ? જુવો, બાપા ! આ રખારી જુવાન માણસ છે. આણે તાજી વીયાચેલી બેંશનું ખીરું (દૂધ) પીધું અને બળા ખાધી. જે એ ખાધા પછી ઉપર પાણી નો પીવે તો કાષ્ટ વાંધો નહિ, પણ તરત એણે પાણી પીધું. એટલે એ કાચું દૂધ એના પેટમાં જમાવ કરી ગયું અને એને ટાઢીયો આવ્યો, પેટ અને છાતી જડાઈ ગીયાં. આ માલધારીઓ જ્યારે આમ માંદા પડે ત્યારે હું એને કળી લઉં અને દવા કરું એટલે એ સાજા થાય. એમને મારા ઉપર લડંહો અને મને માલીક-ધણીનો વશવાસ કે હું પાછો ન પડું. બાકી આ લોકો તો વગડાઉ માણસ-ટાઢ, તડકા અને વરસાદની ઝપટું સહન કરી શકે. એમનાં શરીર તો ઘોડાછાપની ગજવેલ જેવાં. એમને તો ઉનો વાયે તો વાય. બાજરીના રોટલા અને ગાયું બકરીયુંના આંચળની શેડ્યો પરખારી મોઢામાં ઝીલે, બાપા ! એમને રોગ થાવા કેવા હોય ? મગ ભરે એવા એ શરીરમાં

અમારે આવા રોગ થાય ત્યારે તમારી મગ બાજરીના દાણા જેવી
 ઝાણીયું આવા વખતે શરીરમાં શું કાર કરે ? મને ખબર છે કે
 તમે બહુ મોટા વૈદ્ય છો અને આની દવા કરવાને આવ્યા છો, પરંતુ
 તમારી દવા એને જે આપી હોત તો પણ નકામી હતી, કારણ કે
 કઢી કરવી હોય ત્યારે ઘોળા છાશ કામ આવે, કાંઈ દૂધની કઢી
 આવે ? એમ આ વનવગડામાં પહાડ પથરા સાથે દિવસો કાઢનાર
 ઝાવાળોના રોગ અમો જ પારખીએ. તેમાં તમારું જરીક કામ નહિ.
 હવે જુવો, મેં આ રખારીને જે દવા કરી તેની વાત હું તમને કરું.
 આને પેટમાં કાચું દૂધ જમી ગીયું હતું અને છાતી જડાઈ ગઈ હતી,
 એટલે એને ખૂબ તપાડ્યો અને બફારો આપ્યો. એથી એ દૂધ
 ઝોળળી જશે અને ઝેર પરસેવાથી બાઈ નિકળશે. તેમ જ મેં બોંયરાને
 તથા બકરીની લીંડી અને મનુષ્યના પેશાબને ભેગા કરી લેપ કર્યો છે.
 તેથી થોડા વખતમાં એને કળશીયો થશે અને રોગ બધો બારે નિકળી
 જશે. બાકી બેભાન તો ભલે થયો. એને આડો લાગ્યો છે પણ થોડા
 વખતમાં એ ભાનમાં આવશે. હવે બહુ વાર નથી. આપણે ભેગા જ છીએ.’

અમે વાતો કરતા હતા તેટલામાં જ દરદીએ ભાનમાં આવી
 હજી જવાની મરજી જણાવી. એને બહાર બેસાડવામાં આવ્યો.
 અંધાર ગયેલો મળ ચાર શ્વેત જેટલો થયો અને એને ફરી ખાટ-
 લામાં નાખવામાં આવ્યો.

શરીર તપાસતાં હવે તાવ નહોતો ! માત્ર નબળાઈ અને બેભાન
 અવસ્થા હતી. તેને થોડો બાજરીનો કાઢો આપ્યો. રાત્રિના બે વાગે
 એ દરદી સતેજ થયો અને વાતો કરવા લાગ્યો. અમે પણ ત્યાંથી
 ધર બણી વિદાય થયા. મારી શી મને આપી દેવામાં આવી હતી. દવા
 તો પેલા કાળા વૈદની લીધી અને શી મેં લીધી ! નિદાન તો અમારા
 બેઉનું સરખું હતું. માત્ર ચિકિત્સાનો ભેદ ખરો. સખળાબાઈએ જે
 રસ્તો લીધો એ રસ્તો હું ન જઈ શકું. મારો રસ્તો એથી જુદો હતો.

છતાં હેતુ તો એક જ. અમે પણ બાફ, તપારો વગેરે દરદીને આપીએ છીએ. પણ એના પ્રકારો જુદા હોય છે. આ સાચી નબરે જોયેલી ઘટના એ વાતને વધુ મજબૂત બનાવે છે કે દેશ, કાળ, સમય, અવસ્થા અને સ્થાન પરત્વે તાવનાં નિદાન કરવાં પડે છે.

હવે આપણે તાવના ઉપચારોનો વિચાર કરીએ. આજકાલ બધી જાતના વિષમ જ્વરો, મેલેરીયા, આદિ તાવોને રોકવા માટે અને નાખૂદ કરવા માટે મહાન ઔષધ તરીકે 'કવીનાઇન' ધર કરી એકું છે. હવે તો મેલેરીયા સિવાયના તાવોમાં અને જીર્ણજ્વર કે ક્ષયના તાવોમાં પણ કવીનાઇનનો છૂટથી ઉપયોગ થાય છે ! ડોક્ટરોની વાત બાજુ ઉપર રાખીએ તો દેશી ઔષધના ઉપાસકો-વૈદ્યો પણ 'કવીનાઇન' વાપરે છે. વેપારીઓ એગ્રીકલ્ચર બનાવી વેચે છે. માંધીઓ નવા નવા રૂપ લેઆશની ગોળીઓ બનાવી પેટનું કરે છે. પણ તાવની સાથે કવીનાઇનની એવી છોડાછેડી બંધાઇ ગઇ છે કે તે કામથી છૂટે તેવી નથી.

અમારા વૈદ્ય સંપ્રદાયમાં એક વર્ગ એવો પણ છે અને તે માને છે કે દેશી ચિકિત્સામાં એક પણ વિદેશી ઔષધને સ્થાન ન હોવું જોઇએ. અને તેઓ કવીનાઇન, બેરીક એસીડ, આયોડાઇન, વગેરેને વાપરવું તેને પણ પાપ સમજે છે. હું પણ મારું છું કે એક પાપ હોય. પણ જ્યાંસુધી કવીનાઇન જેવું અને જેટલું ત્વરિત કામ કરનાર દેશી ઔષધ આપણે સિદ્ધ ન કરીએ, ત્યાંસુધી કવીનાઇન આપણે વાપરવું એવા મતનો હું છું. માત્ર ફેર એટલો છે કે કવીનાઇનને આંખો માંચીને જે છૂટથી ઉપયોગ થાય છે, એવી રીતે ન વાપરવું જોઇએ. એથી જો કે લાભ થતો હશે છતાં તુકસાન બધું થાય છે એ હું મારા પોતાના અનુભવથી ચોક્કસ કહી શકું છું.

કવીનાઇનના જેવા ગુણવાળી દવાઓ વાપરવાના મેં બહુ અભ-તરો કર્યા છે અને સગભગ એકાદ બે દવાઓ તો ચોક્કસ કવીનાઇન

જેવું જ કામ કરે છે. માત્ર તેનો પ્રચાર નહિ હોવાથી સહુ કાષ્ટ ક્ષીનાઇન વાપરવું વધારે પસંદ કરે છે. છતાં જો કાષ્ટ આ બાબતમાં અહેનત કરી લોભની દૃષ્ટિ બાળુ ઉપર રાખી પ્રચાર કરે તો દેશને આર્થિક લાભ ધણો થાય, તેમ જ ક્ષીનાઇનના દોષમાંથી પેદા થતા રોગમાંથી બચી જવાય.

રોજીદો, એકાંતરો, દાડવો, ચોથીયો, ટાઢીઓ, કે ટાઢ સિવાય અઢી આવી અમુક ચોક્કસ કલાકે ઉતરી જનારા તાવો કે જેના દોષો અનુક્રમે લોહીમાં, રસમાં, માંસમાં સમાયેલા હોય છે એ બધાને વૈદક-શાસ્ત્ર વિષમ જવરો કહે છે. જો એ આવીને લંબાય તો તેને સતત જવરો કહેવાય છે. આ બધા તાવમાં એક ગોળી અમે બનાવીને છુટથી ઉપયોગ કરીએ છીએ. એનાથી તાવ ઉતરી જઈ અટકે છે. તેની બનાવટ આ પ્રમાણે છે :

કડવી નાઇ અથવા મામેજવો, જે ચોમાસામાં દુપની માફક જ્યાં ત્યાં ઉગી નિકળે છે. એતું પંચાંગ તોલા ૫ તથા કાળાં મરી તોલા ૧ ને બારીક વાટી ચણાના દાણા જેવડી ગોળી બનાવી રાખી મૂકવી. ૧ થી ૬ ગોળા સુધી દરદી, દરદ અને તેની ઉમરના પ્રમાણમાં એક ટકે અપાય. બાળકને એાછું પ્રમાણ આપવું. તાવ હોય ત્યારે આપવાથી તાવ ઉતરે છે, પસીનો વળે છે અને તાવ ઉતર્યા પછી આપવાથી તાવ અટકે છે. આ ગોળી એટલી સસ્તી પડે છે કે કાષ્ટ ધર્મદા દવાખાનામાં રાખી એનો ક્ષીનાઇનની જગ્યાએ પણ બહોળો ઉપયોગ કરી શકાય છે. કડવી નાઇ ચોમાસામાં એક મજુર રાખી ભેગી કરાવી હોય તો એકાદ રૂપિયાની દશ રતલ ભેગી થાય અને એક રૂપિયાનાં મરી તેમાં મેળવવાથી એક હજાર દરદીને પૂરી રાય એટલી ગોળી બને. સસ્તી, સગવડવાળી, છતાં ઉત્તમ કામ કરનારી આ ગોળીઓ સેવાશ્રમ, ધર્મદા સંસ્થાઓમાં રાખી શકાય અને એાછી શીવાળા વૈદરાજો કે

પરોપકારી સજ્જનો જ્યારે મેલેરીયા ફાટી નિકળે ત્યારે કે મેલેરીયા-
વાળા પ્રદેશમાં આ ગોળીનો ખૂબ પ્રચાર કરી થોડા પૈસે વધુ
આશીર્વાદ મેળવે તો ધણું સારું.

ગોળી બીજી

કાંચકાના ગોળા તો. ૧૦, અતિવિષની કળી તો. ૨૦ અને ક્વીનાઇન
તો. ૧૦. આ ત્રણે વસ્તુ વસ્ત્રમાળ ચૂર્ણ બનાવી, લીંબુના રસમાં
ઘૂંટી, ચણાના દાણા જેવડી ગોળી બનાવી, તાવ અટકાવવા ૨ થી
૪ ગોળી પાણી સાથે આપવાથી બહુ ઉમદા કામ કરે છે. જો કે
દેશી વિદાયતી મિશ્રણવાળી આ દવા છે, છતાં બહુ ઓછા પ્રમાણમાં
ક્વીનાઇન હોવાથી નુકસાન કરતું નથી અને એની સાથેની બીજી જે
દવાઓ તેના કામમાં સહયોગી કાર્યને અત્યંત વેગવાળી ગતિ આપે છે
અને એ ગોળી ઉમદા બનાવટની છે.

કેટલાક દરદીઓને એમ બને છે કે એકાદ જે વખત મેલેરીયાનો
તાવ આવી ગયા પછી દવા લીધા બાદ તાવ ઉતરે, પણ ફરી દશ કે
પંદર દિવસે તાવ આવે. એનાથી બને એમ કે ધીમે ધીમે તાવથી
અશક્તિ વધતી જાય. ફરી થોડા દિવસ થાય ને પાછો તાવ આવે.
સારવાર કરવાથી તાવ ઉતરી જાય ખરો, પણ પંદર દિવસે આવ્યા
વગર રહે નહિ. એને માટે નીચેની દવા ઉમદા કામ કરે છે.

અતિવિષની કળી તો. ૮, ઠકુ તો. ૪, ક્વીનાઇન તો. ૨, સીંકાના
ફ્લોઇડ્રુજ તો. ૨, એકસ્ટ્રેક્ટ જનશ્યન તો. ૧.

ઉપરની સર્વ વસ્તુને મેળવી, મધ નાંખી, વટાણા જેવડી ગોળી
વાળી રાખી રહવાર રહાંજ બમે ગોળી જે મહિના સુધી ઉપરના દરદીને
આપવાથી તાવ નાબૂદ થઇ જાય છે. ઉપરાંત બીજા ઘણા તાવોમાં
આ ગોળી બહુ ઉમદા કામ કરે છે.

કેટલાક કફવાળા તાવો, જેને ક્ષયના એક પ્રકાર તરીકે પણ માની
લેવામાં આવે છે, તેમ જ જીર્ણવરમાંથી જે તાવ શરૂ થઇ હમેશનો

સાથી થઈ બેઠેલો હોય, અને જે તાવમાં સ્વદેહ દવાઓ ન આપી શકાતી હોય અને જે તાવ ઘણી દવાઓ કરવા છતાં પણ છેડે ન છાંડતો હોય તેને માટે અમને એક અમૂલ્ય પ્રયોગ હાથ લાગ્યો છે. અને અત્યારસુધીનાં ઘણાં દરદીઓ ઉપર અમે એ વાપરી બેઠ્યાં છે. જેથી એ ગોળી બનાવી વાપરવા, વપરાવવા, તથા ડોક્ટર સાહેબોનું ધ્યાન ખેંચવા અમે અગ્રહપૂર્વક વાચકોને વિનંતિ કરીએ છીએ.

હીંબકાની ગળો એક મણુને ખાંડી, તેનો બે મણુ પાણીમાં ઉકાળે કરવો. એક મણુ પાણી બાકી રહે એટલે ઉકાળો ગોળી લઈ, તે ઉકાળાને ઉકાળતાં ઉકાળતાં શીરા જેવું જાડું થાય ત્યારે નીચે ઉતારી એ શીરા તો. ૪૦ હોય તો તેમાં અતિવિષની કળીનું ચૂર્ણ તો. ૧૦ નાંખી, ચણાના દાણા જેવડી ગોળી વાળવી, અને બીજી જાતની ગોળીમાં દશ તોલા અતિવિષની કળીનું ચૂર્ણ તથા અઢી તોલા સાબરસીંગની ભસ્મ નાંખી, ગોળી વાળવી. આ બન્ને જાતની ગોળી કાંઈ પણ જાતના અણુઉતાર અને ઘણા જુના પુરાણા તાવ, જીર્ણ જ્વરો, બગડેલા વિષમ જ્વરોમાં એક ગોળીથી શરૂ કરીને વધારતા જવી, તે સો ગોળી સુધી ચઢીને પછી ઉતરવું. સાતિક ખોરાક રાખવો. જે તાવ સાથે ખાંસી હોય તો સાબરસીંગની ભસ્મવાળી ગોળી ખાવી અને એકલો તાવ હોય તો સાબરસીંગની ભસ્મ વગરની ગોળીનો ઉપયોગ કરવો. બીજા કાંઈ પણ ઔષધની જરૂર નથી. મમે તેવા જુના પુરાણા, હઠીલા, નહિ છૂટતા, રસમાં, લોહીમાં, વીર્યમાં કે ગમે ત્યાં જડ ધાણી બેઠેલા તાવોને કાણુમાં લઈ, શરીરને કાંઈ પણ જાતની નબળાઈ આપ્યા સિવાય, હૃદયને તુકસાન કર્યા સિવાય, પરસેવો લાવ્યા સિવાય, તાવ નાબૂદ થાય છે, અને આવતો નથી. માત્ર શ્રદ્ધા રાખી, દરરોજ અઢેક ગોળી વધારે લઈને, પ્રયોગના રૂપમાં આગળ વધવું બેઠાં.

તાવ માટે તો આગળ હું જણાવી ગયો છું કે તેનું સ્વતંત્ર પુસ્તક લખી શકાય. એટલે આ લેખમાળામાં તાવ સંબંધી માત્ર આવશ્યક

ચર્ચા કરી છે અને અમારો અનુભવ તથા ઔષધ છૂટથી જણાવ્યાં
આપી તાવના કેટલાક એવા પણ દરદી આ લેખકે જોયા છે કે
શાસ્ત્ર અને બુદ્ધિથી પણ વિરૂદ્ધ હોય તેવી ક્રિયાથી સારા થાય
એક છાત્રાણુ દરદી એવો જોએલો કે એ બાઈને સખત તાવ અ
૧૦૪ થી ૧૦૫ જેટલો તાવ હોય ત્યારે એ લગભગ અર્ધા શીર ધ
શીરો ખાય અને એને તાવ ઊતરી જાય ! વૈદક શાસ્ત્ર જ્યાં લાં
કરવાની આજ્ઞા કરમાવે ત્યાં દરદી શીરો ખાય અને ત
જાય એ પણ એક ખૂબીદાર અને વિચારાવા જેવો કોયડો ગણાય !
દરદી તાંસળી ભરી દહીં પી જાય અને તેનો તાવ જતો રહે એ
નજરે જોયેલી વાત છે ! એટલે જ 'બુદ્ધિમતાં વિષમ જ્વરે પરીક્ષ
બુદ્ધિશાળી વૈદ્યની વિષમ જ્વરમાં જ પરીક્ષા થાય છે.

વૈદક શાસ્ત્રના અભ્યાસમાં પ્રથમ જ્વરનિદાન જાણાવવામાં અ
છે અને જેનું જ્વરનિદાન ઘણું સારું તે જ વૈદ્ય કુશળ ગણાય છે

પ્રકરણ ૨૧મું યકૃત અને પ્લીહા

ડાક્ટરોના સંસર્ગમાં આવેલો કોઈ પણ દરદી લીવ
ન જોળખે એ બનવું અસંભવિત છે. જેમ વૈદ્યો નાડી તપા
પછી નખ, આંખ-ને જોઈ વળે છે, એમ ડાક્ટરો દરેક
દીના લીવરની હાલત તપાસી પછી જ રોગનો નિર્ણય કરે છે. લ
એ અંગ્રેજી શબ્દ છે. તેને દેશી વૈદકમાં યકૃત કહેવામાં આવે છે અ
કહેવું પણ કહી શકાય. આ કહેવું જમણી પાંસળી હેઠળ પે

જમણા ભાગમાં આવેલું છે. પણ તે મોટું હોવાથી પીપડીવાળા મખ્ખ ભાગમાં તેમ જ જરા ડાબી પાંસળાના ભાગ સુધી પહોંચે છે. તેની લંબાઈ ૧ ફુટ અને પહોળાઈ ૮ ઇંચ છે. તેનું વજન લગભગ ચાર રતલનું છે. શરીરની બીજી બધી ગાંઠો કરતાં વધારે મોટી અને અમત્યની આ ગાંઠ છે. સારી સ્થિતિમાં આ ગાંઠ પાંસળા નીચે લગભગ ઢંકાયેલી રહેવાથી, દાબવાથી માલુમ પડતી નથી. કલેજનું નાના નાના બારીક હજારો દાણાનું બનેલું છે અને તે દરેક દાણામાં લોહીની બારીક રંગોની જાળ ફેલાયેલી છે. આ લીવર અથવા કલેજનું મુખ્ય કામ લોહીને શુદ્ધ કરવાનું તથા પિત્ત પેદા કરવાનું છે.

તેવી જ રીતે પેટના ડાબા પડખામાં નવમી, દશમી અને અગ્રીયારમી પાંસળાઓની નીચે બરોલ આવેલી છે. તેને તલ્લી અથવા પ્લીહા કહેવાય છે. ઇંચોમાં તેને સ્પર્શીને કહે છે. આ ગાંઠ રંગે વાદળી સ્નેહ રંગની છે. તે પાંચ ઇંચ લાંબી તથા ત્રણ ઇંચ પહોળી છે. આ ત્રીંચી પણ લોહી શુદ્ધ કરવાનું કામ કરે છે.

તાવની બિમારીમાં તેમાં ય ખાસ વિષમ જ્વરોની અસરથી આ બેઉ ત્રીંચો (લીવર અને બરોલ) વિકૃત થાય છે, એટલે પોતાની મૂળ સ્થિતિ છોડી તેમાં વધારો થાય છે—સોજો આવે છે. એ વખતે પહેલી અસર શરીરમાં લોહી ઉપર જણાઈ આવે છે. કારણ કે જે દરદીનાં લીવર, બરોલ વધેલાં—બગડેલાં હોય છે, તેનો અહેસા શીકકા—પીળો જણાય છે અને આ સ્થિતિમાં જો વધારે વખત લંબાય છે તો અહેસા ઉપર થેથર અથવા હાથ પગ ઉપર થેથર આવે છે અને પેસા—બનો રંગ પણ બદલાયેલો રહે છે.

તાવમાંથી જ લીવર, બરોલ વિકૃત થાય છે. પરંતુ તાવમાં જો ઉપચારો કાળજીપૂર્વક કરવામાં આવે અથવા તાવને આયુર્વેદિક પદ્ધતિ પ્રમાણે ઉતારવામાં આવે તો તાવ ઉતરવાની સાથે સાથે તાવની થયેલી લીવર, બરોલ ઉપરની અસર પણ નાબૂદ થાય છે. કારણ કે દેશી વૈદ્ય-

કર્તા જનરલ ઔષધોમાં લીવર, બરોલ ઉપર સીકાં અસર કરનાર કડુ કરીમાતુ વગેરે જેવા પદાર્થો તાવ ઉતારે છે, લીવર શુદ્ધ કરે છે, બરોલને બચાવે છે અને મૂત્રપિંડ જેવાં સારી રીતે કામે લગાડે છે, છતાં આ ઔષધો એવાં નથી કે જેથી હાથમાં ધડીયાળ લાઇ જેસીએ અને ધડીયાળના કાંટાની સાથે શરીરની ગરમાઇ ઉતરતી જાય. આપણે જોઇ જયા છીએ કે શરીરમાં જ્યારે અણુઅપનો અથવા બીનઉપયોગી અણ સંચય થાય છે ત્યારે તેને બહાર કાઢી નાંખવા શરીરયંત્ર વધારાની મહેનત કરીને તાવ ઉત્પન્ન કરે છે. એટલે શરીરમાં એ મળદોષ જ્યાં સુધી પચે નહિ, નાશ ન પામે, ત્યાં સુધી તાવની જરૂર છે. એટલે એ વખતે એવા ઔષધની જરૂર છે કે એ દોષનો શરીર યંત્ર નાશ કરતું હોય તેમાં તેને મદદ કરે અને પોતે પણ દોષને નાશ કરવામાં—શમાવવામાં કામે લાગે. એના બદલે શરીર યંત્ર જે ઝડપથી આક્રમણ કરવા કામે લાગ્યું હોય તેને એક જ ઝપાટે એક મારીને તેનું કામ અટકાવી દેવાથી પરિણામ એ આવે છે કે ઉપરથી શરીર ઠંડું બન્યામ છે પણ શરીરમાં સંચય થયેલો મળ શરીરમાં જ રહે છે. એટલે એ સીદી રીતે નહિ તો આઠકતરી રીતે શરીરમાં બીજા રોગને પેદા કરે છે.

હમણાં હમણાં તાવને અટકવવા માટે વિદેશથી આવતાં ઔષધો એવી જ જાતનાં છે, છતાં લોકો તેનો ઉપયોગ કરે છે, કારણ કે તે તાત્કાલિય લાભ આપનાર હોય છે.

હમણાં મારી પાસે એક પિત્તપાંડુ જેવો દરદી આવ્યો. શરીર તદ્દન ખીણું પડી ગયેલું. નિદાન કર્યા પછી એ જાણને પૂછતાં જણાવ્યું કે તાવ આવ્યા પછી બે ચાર દિવસ ડાક્ટરી ક્વીનાઇનના ડોઝ પીધા, પણ તાવ અટક્યો નહિ ત્યારે એક જાતની ટીકડી લખી આપી. એ પીધા પછી તાવ તો ઉતર્યો પણ શરીરનું લોહી આવું થઇ ગયું છે. એ ટીકડીનું નામ ‘એટાપ્રેઇન,’

મેં મારા એક ડાક્ટર મિત્રને પૂછ્યું કે આ એટાગ્રેષન લેવાથી સોહી ઉપર અસર કરે છે ખરું ? તેમણે જણાવેલું કે એથી શરીર તદ્દન શીકું પડી જાય છે. અને એ ઉપરાંત વધારે લેવાથી કદાચ હૃદયને પણ નુકસાન કરે છે. છતાં જ્યાં ક્વીનાઇન તાવ નથી અટકાવતું ત્યાં એટાગ્રેષન અકસીર કામ કરે છે.

એક સિપાઇ ખીરાદરનો એક આંખે કાણો છોકરો જીવાન થયો, પણ આંખે કાણો એટલે કન્યા મળે નહિ. પછી પ્રયત્ન કરતાં પોતાના મામથી થોડે દૂરના ગામમાં પોતાની નાતની ચહેરે મહેરે રૂપાળી કન્યા સાથે આ લાઇએ સંબંધ કર્યો, અને લાડે કાડે જાન લઈ પરણાવવા ગયા. બહોળા ધામધુમથી નિકાહ કર્યો. નિકાહ વખતે વરના મોઢા ઉપર ફુલના તોરા એટલા બધા એ લોકોની નાતમાં નાંખવાને રીવાજ કે પરણતી વખતે વરનું મોઢું કાઢી જોઈ શકે નહિ. કન્યાને પણ કન્યાના મામાએ તેડીને પથરાવેલી. બન્નેની રીવાજ મુજબ શાદીની ક્રિયા થઈ રહી-પરણી હતી. એટલે વરરાજના પક્ષનાં ખૂબ હરખાયાં કે કવી સરસ કન્યા મળી, અને અત્યારસુધી કાંઈ જાણી શક્યું નથી કે વર એક આંખે કાણો છે. એથી વરરાજ તરફની જાનરડીયો બાવા લાગી :

‘ખાટે ખાટે રે મેરે કાનીયે મીયાં,
કે એસી ખુબસુરત કન્યા મીલી.’

એ ઉપરથી કન્યા પક્ષની સ્ત્રીઓ બોલી :

‘કેસે ખાટે રે તેરે કાનીયે મીયાં,
કે બીબી ચલે તબ દખીયા !’

બાબત એમ હતી કે કન્યા એક પગે લંગડી હતી અને તેથી તે મુશ્કેલીથી ચાલી શકતી હતી.

એટલે કે એટાએન કિંવા કવીનાન લખને તાવને એક જ ઝપાટે રાકનારનો તાવ ઉપરથી અટકે છે અને દરદી ખુશ થાય છે કે પોતે તાવના હુમલાથી છૂટ્યો ! પણ એના શરીરમાં એવા વ્યાધિનાં બીજ રાપાય છે કે પાછળ મહિનાઓના મહિના સુધી દવાઓ કરવી પડે છે. એ એટાએનવાળા પિત્તપાન્ડુના દરદીને બે મહિના સુધી દવા આપવી પડી, ત્યારે જ તેના લોહીનાં રજકણો સુધર્યા હતાં.

આ તો જાણે કે લીવર અને બરોહને વિકૃતિ ન આવે તેને માટે સાવચેતી રાખવા અને તે કેમ થાય છે તે બાબત થોડું આપણે વિવેચન કર્યું. પરંતુ કદાચ માનો કે તાવના કારણથી થોડા દોષથી લીવર વધ્યું અને તેથી દુઃખાવો રહેવા લાગ્યો, અને ડાક્ટરની તપાસમાં લીવરના કારણે દુઃખાવો છે એમ નક્કી થયું, તો પછી તમે શું કરવાના ?

હું તો એમ કહું છું કે તમે કાંઈ ન કરો, માત્ર ખોરાકમાં પચે એટલો નિયમસરનો હલકો અને સાત્ત્વિક આહાર લ્યો. સવાર સહાંજ કરવા જાઓ, ત્રીકળાં કે હરડેને અગીયાર દિવસ ગોમુત્રમાં પલાળી રાખી તેને સૂકવી ખાંડી ફાકી બનાવી, રાતે સૂતી વખતે લ્યો, બપોરના નારતા તરીકે પોપૈયો અને લાલ ટમેટાં લ્યો, અને તમને રોગ છે એ જુલો જાઓ, તો તમે જલદી સારા થઈ જશો. લીવર, બરોહ જે કારણથી બગડ્યાં હોય એ કારણ નાબૂદ થયું હોય તો પછી એ અવયવો આપોઆપ સુધરી જાય છે. તમે ચોક્કસ માનજો કે નખથી શિખા સુધીના દરેક અંગપ્રત્યાંગમાં ક્ષણે ક્ષણે ફેરફાર થતો રહે છે. તમે માનશો ? આજથી છ વરસ પહેલાં તમે જે હતા અથવા તમારામાં જે કાંઈ હતું તેમાંનું આજે એક અણું કે અંશ માત્ર પણ રહ્યું નથી. તો પછી લીવર, બરોહને તમે સુધારો એ પહેલાં તે આપોઆપ સુધરી જશે.

એક બાળક ગળડી પક્યું હોય તેને મદદ કરીને બેઠું કરો અને એ પોતાની મેળે બેઠું થાય એમાં મોટો તકાવત હોય છે. તે

આપોઆપ બેઠું થશે તેની રીત જુદી હશે, અને તેમાં તેના અંગેને વધારે બળાત્કાર સહન નહિ કરવો પડે; જ્યારે તમે બેઠું કરશો ત્યારે તેને ગમડવાથી અથવા ગમડવાના દુઃખથી વધારે સહન કરવું પડશે. હા, માત્ર તે બેઠું થાય તે માટે તેને આધારની જરૂર છે. એટલે ઔષધો પણ એવાં હોવાં જોઈએ કે જે અવયવો સુધરતાં હોય તેને મદદ કરે.

હવે લીવર-અરોલ સંબંધી આટલી હકીકતથી અટકી જવાય એમ નથી. લીવરનાં કારણોવાળા એવા દરદીઓ જોયા છે અને એ લોકો એટલા સરસ વહેમે ચઢી ગયા હોય છે કે એક વરસમાં નવ મહિના એમને દવાઓ ચાલતી જ હોય છે, અને લીવરને કારણે તાવ કે તાવને કારણે લીવર એ બેઠુનાં એવાં સરસ ગોઠીપણાં બંધાયાં હોય છે કે કેમે કરી છૂટતાં નથી. આવા દરદીને ખોરાક ખાવા તો જોઈએ છીએ, એનો રસ પણ બને છે. છતાં લોહી નથી બનતું. અર્થાત્ લોહીનાં લાલ રંજકણો થતાં નથી હોતાં. એટલે શરીરમાં ધીમે ધીમે શીકાશ વધતી જાય છે, દરદી અશક્ત થતો જાય છે, અને બીજા બાબુ દરદી ઉપર દવાઓના બારે મેઘ વરસવા લાગે છે. એક કહેશે તમે વૈદની લ્યો દવા, બીજો કહે ડાક્ટરનો લ્યો ડોઝ. એમ શિયાળ તાણે સીમ ભણી અને કુતરું તાણે ગામ ભણી ! વચમાં દરદીના વિચાર કરવાના જ્ઞાનતંતુઓ બહાર મારી જાય છે અને એ ઇશ્વરને સંભારી એના યમદૂતનું આવાહન કરે છે.

એવે વખતે હું મારા વહાલા દરદીને એક સોનાથી સસ્તી અને હીરાથી મોંઘી સલાહ આપું છું કે એ ખીરાદરને ગમે તે સ્થિતિએ લીવરનું દરદ પહોંચ્યું હોય અને છેવટે ડાક્ટરો મોસખીના રસ સાથે ‘લીલી લીવર એકસ્ટ્રેક્ટ’ લેવાની ભલામણ કરતા હોય, જેની એક ટ્યુબ અથવા દરરોજનો ખરચો એકલી દવાનો બે રૂપિયા થવા સંભવ છે-તેવે વખતે મારો આ બિચારો ગરીબ પ્રયોગ અજમાવી જોવાની હું

બલામણુ કહે છું. માત્ર તેમાં તમારે દીલનો સંયમ અને મનનો કાળુ મેળવવાની જરૂર છે. પણ એથી તમારું જીંદગીનું દુઃખ મટી જાય તમે નવા લોહીથી તસતસતા, અને સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત બની જશો.

ગાયનું મુત્ર મણુ ૧ : કાળીજીરી શેર ૧

ઉપરની બેઉ વસ્તુને લોહાના કડાયામાં નાંખી ઉકાળવા માંડવું. ઉકળતાં ઉકળતાં ગોમુત્ર બળી જાય અને ત્યારપછી કાળીજીરી પણ બળી જાય કાળા કાલસા રહે એટલે એને ઉતારી લઈ, ખારીક વાટી, એનું વજન તોલા ૧૦ હોય તો તેમાં સોડા બાય કાર્બો તે. ૫ નાંખી ઘૂંટી ભરી મૂકવું. આ બધું એક દિવસમાં બનાવી લેવું, જે ઉપર રાત જશે તો દવામાં ગુણુ નહિ રહે.

પ્રથમ તો લીવરના દરદીએ બધી જાતનો ખોરાક બંધ કરી એકલા ગાયના દૂધ ઉપર રહેવું. ખોરાકનો મોહ છોડી દેવો, તો શરીર જલદી સુધરી જશે અને ગાયનું દૂધ સંપૂર્ણ જોઈએ તેટલું પોષણ આપશે ખૂટતાં કેલશ્યમે, વિટામીન્સ દૂધમાંથી પૂરાં મળશે. છતાં અનાજનો મોહ ન જ છોડી શકાય તો દૂધ સાથે જાત, મગની દાળ અને દુધમાં કે કાળીજીનું શાક એ સિવાય વધારે ખોરાક ન લેવો. સવારે એક વખત ખોરાક લેવો. સાંજના પોપૈયો-મોસંખી લેવાં.

ઉપરની દવા વાલર તથા તેની સાથે સારો મંડુર (બરમ) વાલ ૧ મેળવી મધમાં ચાટવું. દિવસમાં ત્રણ વખત આ દવા લેવી. રાત્રે સુતી વખતે આરોગ્યવર્ધિની નંબર ૧નું એક વાલનું પડીકું દૂધ સાથે લેવું અને જરૂર જણાય તથા અશક્તિ બહુ હોય તો સંશમની નંબર ૧ની જે ગોળી સવારે અને જે ગોળી સાંજે લેવી. આરોગ્યવર્ધિની અને સંશમની બેઉ દેશી વૈદ્યની પ્રસિદ્ધ દવા છે. તેની બનાવટ લાંબી લખતાં લેખ લખાય, એટલે લખી નથી. તે વૈદને ત્યાં અથવા ફાર્મસીમાંથી સરતા આવે મળે છે. ઉપરની રીત પ્રમાણે દવા શરૂ કરી એક મહિનો ખરા-

બર લેવામાં આવે અને બહુ જીનું દરદ હોય તો ત્રણ મહિના દૂધનો પ્રયોગ કરી લેવામાં આવે તો લીવરના :દરદને નવી જીંદગી પ્રાપ્ત થાય છે અને સેંકડો રૂપિયા બગાડી ચૂકેલા અને હતાશ થયેલા દરદી સારા થાય છે એવો અમારો ખાસ અનુભવ છે.

બરોલ માટે તો લોહની કે મંડુરની કાંપ પણ બનાવટ આપવાથી સારું કામ કરે છે, અથવા કુમારી આસવ સાથે બળે વાલ નવસાર આપવાથી બરોલ ગળી જાય છે. હમણાં હમણાં બરોલ માટે અર્ક-તીહોલોની બનાવટ નીકળી છે અને તે વડોદરાથી નીકળી છે. તેની બનાવટ અંગ્રેજી છે અને તે નીચે પ્રમાણે બનાવાય છે. એ બરોલ ઉપર ઠીક કામ કરે છે :

એમોન્યા ક્લોરાઇડ ૪૦ રતી ભાર, એસીડ નાઇટ્રોહાઇડ્રો ક્લોરીક ડીલ્યુટ ૮૦ ટીપાં, એકસ્ટ્રેક્ટ ટેરોક્સીસી લીકવીડ ૫ દ્રામ, લાઇકર સ્ટ્રીકનાઇન ૪૦ ટીપાં, ટી. એકાનાઇટ ૪૦ ટીપાં, ટી. ક્લોરોફોર્મ ૪૦ ટીપાં, કવીનાઇન સલ્ફર ૨૦ ગ્રેન, સ્વચ્છ પાણી ૬ ઓંસ, એ સર્વ ચીજોને વિધિસર મેળવી, પછી પાણી મેળવી, બાટલી ભરવી. ૧૬ ટંકની બાટલી દવા છે. સવાર સાંજ એકેક ભાગ લેવો. આ અંગ્રેજી ઉપચારના જેટલો જ ગુણકારી અને બરોલનાશક નીચેનો દેશી ઉપચાર છે :

કુંવારપાઠાનો રસ તોલા ૫, નવસાર તોલા ૧, સાકર તોલા ૫. એ ત્રણે વસ્તુને સાથે મેળવી, તેમાં દશ રૂપીઆભાર પાણી નાંખવું (ડીસ્ટીલ્ડ વોટર). પછી અગ્નિ ઉપર મૂકી, ગરમ કરતાં ઉભરો આવે ત્યારે નીચે ઉતારી દંડું થયે ગળી લઇ, આઠ ઓંસની બાટલી ભરવી. દરરોજ સવાર સાંજ સવા રૂપીઆભાર જેટલું લઇ તેમાં તેટલું પાણી ઉમેરી પી જવું. બરોલ ગળી જશે.

અથવા કુંવારનો રસ તો ૪૦ તથા નવસાર તો. ૪૦ બન્નેને એક બરણીમાં ભરી, બંધ કરી એક મહિનો રાખી મૂકવું. બાદ ગાળી લઇ

સવાર સાંજ અરધા અરધા રૂપીઆભાર પાણી મેળવી પીવું. તેથી પણ
ખરોલ ગળી જઈ સારી થશે.

ઉપર બતાવેલી કુંવાર દરેક જગ્યાએ થાય છે. એને કુંવારપાઠાં
પણ કહે છે. તે સ્વાદે કડવાં હોય છે.

પ્રકરણ ૨૨મું

હોજરી

મનુષ્ય અને પ્રાણી માત્ર શરીર જીવંત રાખવા માટે
આહાર કરે છે. જુદી જુદી ઇંદ્રિયો દ્વારા જુદા જુદા પ્રકારના આહારનો
ઉપભોગ કરનાર જેમ સજીવ પ્રાણી છે તેમ જ જેને જડ ગણવામાં
આવે છે એવાં વૃક્ષ, વેલીઓ અને પહાડો પણ આહાર કરે છે.
હમણાં હમણાં તો એવાં ઝાડો હૈયાતીમાં આવ્યાં છે કે જે ઝાડ
હોવા છતાં કેટલાંક પક્ષીઓ અને કેટલાંક મનુષ્યોનો પણ આહાર કરે
છે; અને એ જાતનાં ઝાડ પાસેથી નીકળનાર અથવા ઉપરથી ઉડનાર
મનુષ્ય અથવા પક્ષીને પોતાના શ્વાસ મારફત ખેંચી લઈ તેના રક્તનું
શોષણ કરી તેને નિર્જીવ બનાવી ફેંકી દે છે. એવાં ઝાડ આફ્રિકામાં છે.

એટલે એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે આહાર વિના જ્યારે કોઈ પણ
જડ કે ચૈતન્ય જીવી શકતું નથી ત્યારે મનુષ્યને દરરોજના ધસારામાં
ખૂટતા 'સેક્સ'ની ભરપાઈ કરવા માટે બોજનની જરૂર છે. આહાર—
ખોરાક માટે લખતાં આયુર્વેદના પ્રણેતાઓએ મહાન સૂત્રો લખ્યાં છે.
હિત મૂક, હિત મૂક, મિત મૂક : આ ત્રણ મહા સૂત્રોમાં

આહારની પૂરી વ્યાખ્યા આવી જાય છે. અર્થાત્ હિતકારી આહાર કર, મિતાહારી પ્રમાણસર આહાર કર.

હવે હિતકારી આહાર કેને કહેવો ? એ માટે જરા આમળ વધી ઉંડા ઉતરવું પડશે. એક જ દેશ, એક જ મોહોલ્લો, એક જ કુટુંબ અને એક જ માતાનાં બે બાળકો પૈકીમાં એક બાળકને જે ખોરાક હિતકારી, અનુકૂળ અથવા પથ્ય હોય તે જ બીજા બાળકને હિતકારી નથી હોતો. એકને ઘઉંની રોટલી મળેથી પચી જાય છે ત્યારે બીજાને ઘઉં નથી માફક આવતો પણ બાજરી માફક આવે છે. એક જ પ્રકારના વીર્ય અને રજથી પોષાયેલા, એક માતાનાં બે બાળકને જુદો જુદો આહાર અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પડે છે તેનું કારણ શું ? તેનું કારણ તેની પ્રાધાન્ય પ્રકૃતિ છે. શરીર, વાત, પિત્ત, અને કફના સિદ્ધાંત ઉપર રચાયેલું છે, એટલે જ દરેક પ્રકૃતિ અનુસાર આહાર કરવો એનું નામ હિતભૂક છે. હવે હિતભૂક-હિતકારી આહાર કરવો, છતાં તેમાં પણ મિતાહારી થવું એટલે એ આહારને પણ પ્રમાણસર લેવો એવી સચોટ આજ્ઞા છે.

મનુષ્યે જીવવા માટે ખોરાક લેવો એ જરૂરી છે, હિતકારી આહાર લેવો એ ખાસ જરૂરી છે અને મિતાહારી થવું એ અત્યંત જરૂરી છે.

આપણે હોજરી સંબંધી લખતાં પહેલાં આહાર સંબંધી થોડો પ્રસ્તાવ કર્યો. શરીરમાં હોજરી એ એક અગત્યનું અંગ છે. આપણે જે ખોરાક ખાઈએ છીએ તે અન્નનળી મારફત હોજરીમાં જઈને પડે છે. હોજરીનો આકાર મસક જેવો છે તે પેટના પીપડીવાળા મધ્ય ભાગમાં તેમ જ જરા ડાબી બાજુ આવેલી છે. તેનો ઉપરનો ભાગ અન્નનળી સાથે અને નીચેનો ભાગ આંતરડા સાથે જોડાયેલો છે. જ્યારે ખોરાક લેવાય છે ત્યારે તે પહોળા થાય છે એટલે એની જમણી ડાબી બાજુની લંબાઈ ૧૦-૧૨ ઇંચ અને પહોળાઈ ૪ થી

૫ ઇંચની થાય છે, તેનું વજન લગભગ ૧૧ તોલાનું થાય છે અને તેમાં ૪ થી ૫ રતલ પાણી સમાઈ શકે છે.

માણસ ખોરાક ખાય છે અને તેને મોઢામાં મૂકે છે ત્યારથી જ ખરી રીતે કઢીએ તો તે પાચન થવા લાગે છે, એટલે ખોરાક ચવાતો જાય છે અને તેનાં રજકણો છૂટાં પડતાં જાય છે તેમ તેમ તેની મોઢામાં રહેલી ગ્લાંડોએ પેદા કરેલા રસ (સાલીવા) સાથે મળીને તે ધકેલાઈ હોજરીમાં જાય છે. મોઢામાં પુષ્કળ ચાવવાથી ખોરાક વધારે ખારીક બને છે, અને ખોરાકની સાથે સાલીવા વધારે મળવાથી તે વધારે ખારીક બને છે. એથી પાચનની એટલી ક્રિયા હોજરીને ઓછી કરવી પડે છે. માટે જ આહારશાસ્ત્રના નિષ્ણાતોએ એક ગ્રાસને (કાળીયાને) ડર વખત ચાવવાની આજ્ઞા કરમાવી છે અને એ આજ્ઞા અનુસાર ખોરાક ચવાતો હોય તો મનુષ્યને ઘણા ઓછા ખોરાકે તૃપ્તિ થઈ પૂરતું પોષણ મળી જાય છે. હોજરીમાં પહોંચેલા ખોરાક ઉપર ત્યાં પણ પાચનક્રિયા થાય છે. પાચન એટલે વલોણું. અર્થાત્ હોજરીની આંતરત્વચામાંથી મોઢાની માફક એક જાતનો રસ ઝરે છે અને એ ખોરાક ભેગો મળે છે, જેને પાચક પિત્ત પણ કહી શકાય. એ રસ મળતો જાય છે અને હોજરીની સંકોચવિકાસ ક્રિયાથી વલોણું શરૂ થાય છે, એથી ખાધેલો ખોરાક ધીમે ધીમે મળતું રૂપ ધારણ કરી પ્રવાહી રસના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે. લગભગ સરેરાશ ત્રણ કલાકની ક્રિયા હોજરીમાં થયા પછી અને તેમાંથી રસનું શોષણ થઈ ધીમે ધીમે મળતું રૂપ ધારણ કરી નાના આંતરડામાં થઈ સફરામાં આવી પડે છે અને અપાનવાયુ તેનો અધોભાગે નિકાલ કરે છે.

હવે એક જ દિવસ જરૂરીયાતથી વધારે પડતો ખોરાક ખાવામાં આવે અથવા અનિયમિત વખતે ખાવામાં આવે અને તે હોજરી ન પચાવી શકે એટલે અજીર્ણ થાય છે. શરૂઆતમાં તો આ બાબતની વધારે ખબર પડતી નથી, પણ એથી હોજરીને તો ઘણું તુકસાન વેઠવું પડે છે. એક તરફ હોજરીને પોષણ ઓછું મળે છે, બીજી તરફથી કાચ

વધારે કરવાનું હોય છે. તેથી ધીમે ધીમે પાચનશક્તિ મંદ થતી જઈ જોરાક ઉપર અરૂચી આવતી જાય છે; અને પછી બધા રોગનાં બીજ વચાય છે અને તેમાંથી જ વૃક્ષો ઉગી નીકળે છે. અજીર્ણ અવસાનાં બીજાં પણ અનેક કારણો છે. ભારે પેટે અન્ન જમનારને, જમતી વખતે ચિંતા કે દોષ કરનારને, જમીને લાંબી ઉંઘ લેનારને, જમતાં જમતાં પુષ્કળ પાણી પીનારને કે જે જ્ઞાતિમાં રાત્રિભોજન-વરાના રીવાજ છે તેમાં જમનારને, જમીને એક જ જગ્યાએ બેસી રહેનારને, મોટી જગ્યાના મહંતને, અને પ્રભુના પૂજારીઓને તથા સાધુઓને વધારે અજીર્ણ થાય છે. એનું કારણ દરરોજ મફતના માલમલીદા સેવકો તરફથી ભોગ માટે આવે છે અને એનો આહાર યથેચ્છ થાય છે. કચેરીઓના કારકુનો તથા વડા શેઠના મુનીઓને અજીર્ણ થાય છે, કારણ કે તેમને જમીને ગાદી કે ખુરશી ઉપર બેસી રહી કેડેથી વાંકા વળી નીચી મુંડીએ ઘોળા કાગળ ઉપર કાળા અક્ષર કાતરવાના હોય શરીરના એક પણ અવયવને જરાએ મળૂં મળતી નથી, એટલે જોરાક હોજરીમાં પડી રહી અજીર્ણ પેદા કરે છે અને વાયુ વધી જઈ મેદ વધે છે, અને પછી હોઠ્યાં હોઠ્યાં કરતાં મેદ વધેલી મોટી દુદ્ધ લાષ, પાચનશક્તિ વધારવા ચૂર્ણના ફાકડા ભરે છે, છતાં તેમનું જીર્ણ અજીર્ણ (ડીસપેપસીયા) મટતું નથી, ન જ મટે, અને મટતું ન જોઈએ. કારણ કે તેમની લીલી (જીભ) વશ નથી હોતી. તેઓ ખાવા બેસે છે ત્યારે અજીર્ણના દરદી છે એ જૂલી જાય છે.

સુરત પાસે કતારગામ છે અને ત્યાં મારા સ્નેહીઓ છે. એટલે જ્યારે મહિને એકાદ વખત તો મારે તેમની મહેમાનગતી સ્વીકારવી જ પડે છે. સુરતમાં કાર્તિક મહિનાથી પાપડીની મોસમ શરૂ થાય છે. શરૂઆતમાં પાપડી ચાર આને શેર હોય છે ત્યારથી સુરતી પ્રજા એ પાપડીનું શાક શરૂ કરે છે, તે આનાની અઢીશેર થઈને ફરી ઉભતી મોસમે ચાર આને શેર થઈ જાય ત્યાંસુધી પાપડીનું શાક ખાય છે, સ્નેહી સંબંધીને પાપડી ખાવા નોતરે છે. પાપડીના કંડીયા પરદેશ

ચઢે છે અને પાપડીનાં ઉંધીયાં માટે પ્રોમોમ રચાય છે; તથા એક જ ધડાકે ઉંધીયા પાછળ સો-અસો રૂપીઆનાં પાણી થાય છે ! છતાં એ સુરતની મોજીલી પ્રજા એમાં આનંદ માને છે. લોકો કહે છે કે કતારગામની પાપડી, તાપીનું પાણી અને સુરતની હવામાં પાપડીનું શાક જે સ્વાદ અને લહેજતવાળું થાય છે, તેવું સુરતથી સ્ટેશન વટાવીને બનાવો તો નહિ બને. એ સત્યાંશને નક્કી કરવા એક વખત હું એ હવામાં જઈ ચઢ્યો. મારે કબૂલ કરવું પડશે કે સુરતી પ્રજા સ્વાદને જે રીતે માણી શકે છે એવી અન્ય પ્રજા નહિ જ માણતી હોય.

મારે કહેવાની બાબત બીજી છે. હું જ્યાં ઉતરેલો તેની બાજુમાં એક ચાલીસ બેતાલીસ વર્ષની ઉમરનાં મંછીબહેન રહે છે. એમને પાપડીનો એટલો શોખ કે પાપડી ખાવા માટે જ એમણે જન્મ લીધો હોય એમ કહું તો તેમને ખોટું જરાએ ન લાગે. સવારે ઉઠતાંની સાથે એ ગંગા સ્વરૂપ મંછીબહેન આનાની અઠીશર પાપડી મંગાવી, ફેલી, સુધારી, તેમાં બહોળા હાથે તેલ નાંખી, શાક બનાવે, થોડા ભાત સાથે પેટ ભરાય-છલકાઈ જાય-ગળાની કાંઠેલી સુધી માથે તેટલું શાક ગળે અને જમી પરવારી બપોરના ત્રણ વાગે પથારીમાં પડી અકળાવા માંડે અને બરકા પાડે. પેટમાં એટલો ગેસ વધી પડે કે હૃદય, ફેફસાં અને કલેજ ઉપર દબાણ કરી ત્રાહી ત્રાહી પોકરાવે. બાજુમાં હું વેધ એટલે મને બોલાવે અને પેટના વ્યાધિથી બચાવવા માટે કાલાવાલા કરે. જ્યારે બે ચાર જાતની વાયુહર ગરમ દવાઓ આપવામાં આવે ત્યારે ગેસ હેઠો બેસે, અપાનવાયુ છૂટે અને એ સાબ સાચું થાય. હું એમને સમજાવું : ' મંછીબહેન ! શા માટે આટલી બધી પાપડી ખાઓ છો કે તમને તકલીફનો પાર નથી.' મંછીબહેન કહે : 'ભાઈ ! હવે નહિ ખાઉં.'

પણ બીજે દિવસે સવારના જુઓ તો મંછીબહેન આનાની અઠીશર પાપડી મંગાવી, એટલા ઉપર ફેલીતાં હોય. દિવસ ઉગ્યા વગર

રહે તો મંછીબ્હેન પાપડી ખાધા વગર રહે, અને ત્રણ વાગ્યે લેમનો પ્રાણુ ખોળીયામાંથી ગયા વગર રહે.

આજના જમાનામાં વિવિધ પ્રકારનાં એવાં કૃત્રિમ આહાર અને ખીણાં વધી ગયેલાં છે, અને એની બનાવટોમાં એવી વિચિત્ર કૃતિઓ દાખલ થઈ ગઈ છે કે તે મનુષ્યોને જરીકે લાભ કરવાને બદલે નુકસાન કરે. અને એવા ખોરાકથી ધીમે ધીમે મનુષ્યોની પાચનશક્તિ મંદ થતી ચાલી છે. જેટલી ખોરાકમાં કૃત્રિમતા વધારે તેટલાં જ તેમાં પોષક તત્ત્વો ઓછાં સમજવાં. આજનાં માણસો શરીરના પોષણ માટે ખોરાક ખાય છે એ જૂલી ગયા છે, પણ જીભના સ્વાદ માટે ખોરાક ખાય છે એમ સમજતાં થયાં છે. અને એથી જ આજે આપણી ઘર આગળ બનતી રસોઈ પણ લહેજતદાર કેમ હોય ને સ્વાદિષ્ટ કેમ બને, એ જ દષ્ટિ સામે રાખી ખોરાક બનાવાય છે અને આપણે અન્ન-સામગ્રીમાં રહેલાં તત્ત્વોને ગુમાવી બેસીએ છીએ.

જેમ જેમ એ તત્ત્વો શરીરને નથી મળતાં તેમ તેમ શરીર નબળું બનતું જાય છે, પાચનશક્તિ મંદ પડે છે, રૂચી નાશ પામે છે, ખોરાક વધારે સ્વાદિષ્ટ બનાવવાની છેતરતરી વધતી જાય છે. જ્યારે સીદો-સાદો-સાર્ત્વિક આહાર નથી ભાવતો કે નથી રૂચી ઉત્પન્ન થતી! એ જ બતાવે છે કે આપણી પાચનશક્તિ મંદ છે. જે ખરી ભૂખ હોય તો લહેજતદાર કે વિવિધ સ્વાદવાળા પદાર્થની જરૂર જણાતી નથી.

મારો કહેવાતો આશ્ચય એ નથી કે શરીરને છએ રસની જરૂર ન હોય. જરૂર દરેક રસો માફકસર શરીરને હિતકર હોય છે, પણ જ્યારે તે મર્યાદાથી અધિક હોય છે ત્યારે તે અત્યંત નુકસાન કરે છે. અને જરૂરીયાત સિવાય નાંખવામાં આવે છે તો તે ઝેર પેદા કરે છે.

એટલે જ દરેક મનુષ્ય આહારની બાબતમાં સંપૂર્ણ સાવધાન રહી નિયમસર, મીઠનસર, અને હિતકર આહાર લેવાની કાળજી રાખી, સ્વાદને વશ ન થાય તો તેના શરીરને વ્યાધિઓના અકસ્માતો થતા ચોક્કસ અટકે.

આજની પ્રવૃત્તિવાળા જમાનામાં જ્યાં લાખો માણસોને વીશી-
ઓમાં અને લોખંડીમાં જમવાનું હોય છે, તેમને શરીરને પોષણ આપે
એવા ખોરાક લેવાનું લખવું કે અજીર્ણ ન થાય, હોજરીને નુકસાન ન
કરે એવો આહાર કરવાનું જણાવવું એ નિરૂપયોગી છે. તેમને ઇચ્છાએ
કે અનિચ્છાએ પણ લોખંડીમાં ખનતો ખોરાક લેવો જ પડે છે, અને
લોખંડી, વિશીઓ અર્ધજીવની ખાતર સ્વાદને પ્રધાન માનતાં હોવાથી અને
ખોરાક બનાવવામાં વેપારી દષ્ટિ હોવાથી, એ ખોરાક જ એવો હોય છે કે
તે સંપૂર્ણ નુકસાન કરે છે. આટાઓ યુલાં વગરના, દાળો ફેતરાં વગરની,
શાકો સડેલાં, ધી તેલો બનાવટી, દૂધ ભેગવાળું અને મલાઈ કાઢી
લીધેલું, મરી મસાલાઓ જૂના અને સડેલા વાપરવા; ઉપરાંત સવારનું
વધેલું સાંજના ખોરાકમાં અને સાંજનું વધેલું સવારમાં ભેળવી દધ,
નફાની ઇતેજરી સેવતા લોખંડી-વીશીઓના માલીફા સસ્તું ખવડાવવાની
ખાતર એમ કરતા હશે, છતાં તેઓ એ રીતે કરીને આહારના શરી-
રનું સત્યાનાશ વાળે છે એમ કહ્યા વગર નથી ચાલતું. એટલે જ
વીશીઓના પાટલે જેસી પાપક, રાષ્ટ્રનું અને ચટણીનો ઓપ ચલાવેલા
ખોરાક કરતાં ધરઆંગણે લાખરી શાક બનાવી જમનાર વધારે
નીરાગી રહી શકે છે અને હોજરીનાં દર્દોથી બચે છે. હોજરી એ
એક કામળ આંતરત્વચા ધરાવતી થેલી છે. તેની પોતાની સ્વાભાવિક
ગરમી કે ઠંડી ઉપર જેટલી બહારની વધારે પડતી ગરમી ઠંડી
નાંખવામાં આવે છે, અથવા વધારે પડતા, દાહક, માદક, ઉત્તેજક,
હારે અને અત્યંત ઠંડા પદાર્થો નાંખવામાં આવે છે, એટલું જ તેને
વધારે સહન કરવું પડે છે. એક છ મહિનાનું બાળક ભરનિદ્રામાં સૂતું
હોય તે વખતે એક બરફનો ટૂકડો લઈ તેના ગાલ ઉપર અડકાડો
અને જુઓ ! તેવી જ રીતે, પીવા માટે ઉઠાવેલો ચહાનો ગ્લાસ તેને
અડકાડો અને જુઓ. તેની કી સ્થિતિ થાય છે ? એ છ મહિનાના
બાળકની કેમળતા કરતાં પણ હોજરીની કેમળતા વધારે છે.

પ્રકરણ ૨૩મું

ઉપવાસ

હોજરી અત્યંત કામળ હોવા છતાં તેના ઉપર આવચારી-પણે ખોટા બોલો લાદવામાં ન આવે તો તે પોતાનું કાર્ય બહુ જ સારી રીતે બજવી શકે છે. પરંતુ જો 'માલતા ઘોડાને ચાણુક' મારવામાં આવે છે તો જેમ ઘોડો પોતાની સ્વાભાવિક ગતિ છોડીને દોડવા, કૂદવા કે ઉછળવા લાગે છે, એમ જ સ્વાભાવિક કામ કરતી હોજરીને જ્યારે અયોગ્ય કાર્ય સોંપવામાં આવે ત્યારે તે જરૂર તેની કુદરતી સ્વાભાવિકતાને છોડી દે છે અને તેમાં વિકૃતિ પેદા થાય છે. આપણી મોજના ખાતર દેખાદેખીથી કે દેશનાં હવાપાણીથી વિરુદ્ધ કાષ્ઠ પણ ખાદ્ય કે પેય પદાર્થ હોજરીને આપવામાં આવે છે ત્યારે તેને સખત આંચકા ખમવો પડે છે. દાખલા તરીકે ઉન્હાળાની ઝડપમાં આપણને લાગતી ગરમીને ઝોછી કરવા માટે બરફ આપસકીમ કે બરફની મેળવણીવાળાં શરખતો લઇએ છીએ. હવે એ બરફ અને આપસકીમની ઠંડક તથા હોજરીમાંની ગરમાઇમાં મોટું અંતર છે. હોજરી પોતાને કાર્ય કરવા માટે જોઇએ તેટલી ગરમી-ઠંડક વધારી કાર્ય કરે જાય છે. એને જ્યારે જરૂર પડે છે ત્યારે સ્વેચ્છાએ જળ કે અન્નને ગ્રહણ કરી પોતાનું કાર્ય આગળ ધપાવે રાખે છે. એવે વખતે આપણે આપસપાણી કે આપસકીમ પેટમાં નાંખીએ છીએ ત્યારે શું બને છે ? એ વખતે હોજરીને એકદમ આંચકા લાગે છે અને એકદમ ઠંડીમાં મૂકાઇ જવાથી કેટલીક મિનિટ સુધી તેને સુષુપ્તિવાળી અવસ્થામાં પડી રહેવું પડે છે. એટલે એ કામ કરતી બંધ થઇ જઇ સુસ્ત પડી રહે છે. જ્યારે તેમાં પડેલો બરફ જેવો પદાર્થ તેની પોતાની સમાન ગરમાઇમાં મૂકાય છે ત્યારે ફરી એ કામ કરવા લાગે છે અને એ રીતે પરિણામે તે અસ્વાભાવિક

અતિમાં મૂકાય છે. અરફનો ઉપયોગ કરનારને ખાત્રી થઈ હશે જ કે તે ઠંડક, શીતળતા કે તૃપ્તિ નથી કરી શકતો, પણ આપસપાણી પીધા પછી બમણા જોરથી તૃષ્ણા લાગે છે અને એને જ્યારે ઠંડા માટીના વાસણમાં ઠારેલું પાણી પાવામાં આવે ત્યારે શાંતિ અને તૃપ્તિ થાય છે. જેવી રીતે અરફની અતિ ઠંડક હોજરીને ગતિશૂન્ય વિપથગામી બનાવે છે તેવી જ રીતે અતિ ગરમ, અતિ તીખા, અતિ ખાટા, અતિ તરબોળ અનેલા વિદાહી પદાર્થો એ બધાં હોજરીની સ્વાભાવિકતા, કાર્યક્ષીલતા અને તત્પરતાનો વિનાશ કરવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવી, તેને વિકૃત બનાવી મૂકે છે. પછી એમાંથી બને શું ? હોજરી પોતાનું નિયંત્રિત કાર્ય બજાવી શકતી નથી, એને આપણે અજીર્ણ અથવા જીર્ણજીર્ણ કહીએ છીએ. અર્થાત આ રીતે હોજરીએ અજીર્ણ થવાની આંગ પોકારી હોવા છતાં આપણે એના ઉપર બોલો નાંખતા રહીએ છીએ અને જો તેને આરામ આપવામાં નથી આવતો તો પછી હોજરી સાથે સંબંધ ધરાવતાં આંતરડાં પણ ક્ષુબ્ધ બને છે અને એ બધાં ભેગાં મળી બળવો જમાવે છે. એટલે પરાણે લાદેલો કે નાંખેલો બોલો તેઓ ગ્રહણ નહિ કરતાં ફેંકવા લાગે છે, અર્થાત ઉલટી અથવા ઝાડા થાય છે. એ આ અજીર્ણનું મુખ્ય ચિહ્ન છે. કારણ કે જે વસ્તુનો જ્યાં ખપ નથી, ત્યાં તેને નાંખવામાં આવે તો તેનો ઉપયોગ નહિ થતાં તે પાછો વળે છે. આકાશના અવકાશમાં એક રખખરનો દડો ફેંકવામાં આવે તો તે પોલાણ અથવા અવકાશમાં આગળ વધી શકે છે પણ એ જ દડાને એક દિવાલ સામે છોડવામાં આવતાં એ બમણા જોરથી પાછો જ પડે છે. એમ જ્યારે હોજરી વધારે પડતા બોજથી થાકી ગઈ હોય કે વિકૃત બની હોય ત્યારે તેમાં નાંખેલો પદાર્થ જરૂર પાછો જ પડે છે. એથી જ આપણે ઝાડા, ઉલટી કે કાલેરા જેવા રોગના ભોગ થઈ પડીએ છીએ. કાલેરા માટે બલે અંગ્રીજ વૈદક એને જંતુપ્રધાન રોગ માનતું હોય, પણ આયુર્વેદ-શાસ્ત્ર તો તેને અજીર્ણપ્રધાન માને છે.

હવે અજીણું થવા ન દેવું, અજીણું ન થાય એવો જ અહાર લેવો. એ વધારે સરસ શરીરરક્ષાનો માર્ગ છે. છતાં અજીણું થયું તો ? ઔષધ લેતાં પહેલાં કે અજીણું મટાડવા માટે પાચક, ઉત્તેજત અને ઉષ્ણ દવાઓ વાપરી અજીણું મટાડવાનો માર્ગ ગ્રહણ કરતાં પહેલાં હોજરીને બીજો માલ ન સોંપવો, અર્થાત ઉપવાસ કરવો. એ અજીણું નાશ કરવાનો બહુ જ ઉમદા, અસરકારક, સહેલો અને અતિ સસ્તો સચોટ ઉપાય છે. ઉપવાસની ઉપયોગિતા અને મહત્તા આયુર્વેદશાસ્ત્ર અને તેની સાથે ગાઢો સંબંધ ધરાવતું ધર્મશાસ્ત્ર ધણું જૂના કાળથી સ્વીકારે છે, અને વૃત્તો, નિયમો તથા તહેવારોની સાથે ઉપવાસની એવી સરસ ગુંથણી કરી આપી છે કે તેના પ્રકારો, ઋતુપરત્વે બેદો અને તે તે ઋતુમાં આવતા ઉપવાસોમાં ફરાળ અથવા ફલાહાર તરીકે જે પદાર્થોની છૂટ આપી છે, તેનો જે કોઈ દીર્ઘદર્શી માણસ તલ્લ-સ્પર્શી વિચારો કરી તેમાં રહેલા ગૂઢ આશયોનો બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરે તો પૂર્વાચાર્યોની દીર્ઘ દષ્ટિ માટે તેને માન ઉપજ્યા વગર રહે નહિ.

પરંતુ આ ઉપવાસનો અત્યારે પ્રચાર બહુ જુદી રીતે થઈ ગયો છે. અત્યારે ધર્મના બહાના તળે ઉપવાસ કરનાર ઉપવાસનું ઉઘાડી નજરે ખૂન કરે છે. સાધારણ દિવસોમાં જે પદાર્થો-મિષ્ટાન્નો આરાગવાને મળે તેવા પદાર્થો ઉપવાસને દિવસે ઝાપટી માંદા પડતા કે મહા અજીણું પેદા કરતા કેટલાએ ધર્માનુયાયીઓ જોયા છે અને તેઓ તો ઉપવાસને દિવસે અનાજ ન ખાતાં દરરોજના ખોરાકની વાનીઓને બદલે બીજી જાતનો ખોરાક બનાવી ખાવો એને ઉપવાસ સમજી એટલામાં ઉપવાસની મહત્તા અને શીલસુરી સમજી સંતોષ માને છે !

જો કે ઉપવાસની સાચી મહત્તા હવે ધીમે ધીમે લોકોમાં સમજાતી જાય છે અને ઉપવાસ કાને કહેવો તે પણ સાધારણ જનતા ઠીક ઠીક સમજતી થઈ છે. ઉપવાસ માટે દેશી અને વિદેશી વિદ્વાનોએ સારા નિબંધો લખી ઉપવાસની ઉપયોગિતા વિષે છેલ્લા બે દશકાથી સારા

અચાર ક્યો છે. અને એ ઉપરથી ધણા મનોબળવાળા માણસોએ દિવસોના ઉપવાસ કરી વૈભવ ડોક્ટરોથી નહિ મટતા મહા જોમાંથી મુક્તિ મેળવી, ઉપવાસ સંબંધે પોતાના અનુભવો અળ સામે રજૂ કર્યા છે, અને એથી ઉપવાસથી મનુષ્ય અત્યંત લાભ થાય છે એમ દરેક સમજી અને સુશિક્ષિત વર્ગ કબુલતો થયો છે; છતાં સંપૂર્ણ નિરાહારી રહી ઉપવાસ કરી ક મનોબળ ધરાવતા માણસો આજે બહુ ઓછા નિકળી આવે છે એથી જ આજે અજીર્ણ, જીર્ણાજીર્ણ અને એથી ઉદ્ભવેલા માત (કોન્સ્ટીપેશન) જેવા તીવ્ર વ્યાધિથી લોકો રીખાય છે.

ઉપવાસની બહુ ઉંડી રીલસુરીમાં આપણે ન ઉતરીએ તે ઓકળો ને ઉઘાડો અર્થ એ છે કે કોઈ પણ જાતનો ખાદ્ય પદાર્થ હોજરીમાં ન નાંખવો એનું નામ સાચો અને ખરો ઉદ્ભવે તેમાં પાણી લઈ શકાય કે કેમ, એ પ્રશ્ન જરૂરી છે. પ જરૂરીયાત અન્ન કરતાં શરીરને વધારે છે. તેમાંય પણ જ્યારે પણ આહાર ન લેવામાં આવ્યો હોય ત્યારે તો શરીરને વધારે પ જરૂરીયાત પડે છે. જો કે ધર્મશાસ્ત્રમાં કેટલીક જગ્યાએ નિર્જલ વાસ પણ સૂચવ્યા છે. પરંતુ હું તો ઉપવાસ વખતે પાણી જોષ્ટ્રએ એ પક્ષનો છું. એ પક્ષ વૈદક અને તેના અનુભવની મેં સફળ માન્યો છે. માત્ર સાધારણ પાણી કરતાં ઉપવાસ એ ઉકાળીને ઠારેલા પાણીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તે સારું ગણી શકાય. ઉપાસ કેટલા કરવા એ શરીરના વ્યાધિ, સ્થિતિ અને શરીરના બાંધા ઉપર આધાર રાખે છે. છતાં એક અને વધીને સાત ઉપવાસ તો હરકોઈ માણસ બહુ આસાની રીતે કરી શકે છે અને ઉપવાસ દરમ્યાન તેનું અજીર્ણ નાશ પામે છે. એ નહિ પણ અજીર્ણ થયેલ અને અજીર્ણ સાથે સંબંધ ધરાવતા વ્યાધિઓ નાબૂદ થઈ જાય છે. અનંત કાળથી આંતરડામાં રહેલો ખૂણે ખાંચરેનો મળ વિનાશ પામી, શરીર શુદ્ધ અને લો

ચેતનવાણું અને છે. અળ્પજ્ઞને કારણે પેદા થયેલી અનેક ફરિયાદોનું સમન થાય છે, અપાનવાયુ સુધારે છે, મેદ ઘટે છે, રક્તિ આવે છે, ચેતન્ય પ્રગટે છે અને આહાર લેવાની દરમ્યાન ‘હાશ !’ કરી બેસનાર અને ‘વોય !’ કરી ઉઠનાર, અશક્તિ, પ્રમાદ અને આળસના અગ્નનારૂપ માણસ ઉપવાસથી કોઈ અલૌકિક શક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે તથા નવા ઉત્સાહના સામ્રાજ્યની સ્થાપના થાય છે.

ઉપવાસ કરી રહ્યા પછી તેને છોડતી વખતે એટલે આહારની શરૂઆત કરતી વખતે, ઉપવાસ દરમ્યાન કરતાં તેમાં જરા વધારે કાળજી રાખવી પડે છે. કેટલાક મનનું સમતોલપણું કે સંયમ નહિ જાળવી શકનારાને ઉપવાસ છોડીને ખૂબ માંદા પડી જતા જોયા છે. એટલે જ લાંબા ઉપવાસ કરવાની ઇચ્છા ધરાવનારે ઉપવાસ માટેનું પ્રગટ થયેલું સાહિત્ય તથા લાંબા ઉપવાસ કરનારના અનુભવનો વિચાર કરી, દૃઢ મનોબળ બતાવી, ઉપવાસની શરૂઆત કરવી, અથવા ખૂબ મજબૂત મનોબળવાળા માણસની સાનિધ્યમાં ઉપવાસ શરૂ કરવા અને મૂકવા.

આ બધી કાળજી અને જરૂરીઆતો એકાદ મહિનાના અને તેથી વધારે ઉપવાસ કરનાર માટે છે. એકાદ બે કે પાંચ ઉપવાસ કરનારને બહુ અનુભવી માણસના સહકારની જરૂર નથી. માત્ર ઉપવાસ દરમ્યાન કોઈ પણ બોરાક ન લેવો. દરરોજ દસ્ત આવે તેની કાળજી રાખવી. દસ્ત ન આવે તો ‘એનીમા’ અથવા હરડે જેવી નિર્દોષ દવા લઈ, જૂના મળનો નિકાલ જરૂર કરવો. ઘણા માણસો એમ સમજે છે કે બોરાક લીધા વગર દસ્ત ક્યાંથી આવે ? પણ એ વાત ભૂલભરેલી છે. આંતરડાની વાંકીચુંકી બૂલબૂલામણીમાં મળ ઘણા જુના વખતનો પડી, સડી, વળગી રહેલો હોય છે. ચાલીસ, પીસ્તાલીસ કે પચાસ સામટા ઉપવાસ કરનારને દરરોજ ‘એનીમા’ લેતાં મળ સારા પ્રમાણમાં નીકળતો હોવાનું જાણ્યું છે. અને એ જૂનો મળ જેમ જેમ નીકળતો જાય છે તેમ તેમ શરીરમાં સંપૂર્ણ ઉપવાસ હોવા છતાં શક્તિ, રક્તિ

અને ઓગસ ટકી રહે છે—અરે હલકાં વધે છે. એ જ ઉપવાસની ખુશી છે. એ ચાર ઉપવાસ કર્યા પછીથી ઉપવાસ બંધ કરનારે જેટલા ઉપવાસ કર્યા હોય તેટલા જ દિવસ મગનું ઓસામણુ, માયનું દૂધ, ઓસાંબીનો રસ, એના જેવી હલકી વસ્તુ વાપરી અને પછી ધીમે ધીમે ખીન ખોરાક ઉપર ચઢવું જોઈએ.

પ્રકરણ ૨૪મું

અજીર્ણ

અજીર્ણ પૂર્ણપાણે મટાડવાને માટે સારો ઉપાય તો ઉપવાસનો બતાવવામાં આવ્યો છે. એ રીતે શુદ્ધ સંપૂર્ણ ઉપવાસ જે ન કરી શકે તે એક વાર થોડો આહાર લઈને અથવા દૂધ કે છાશ કેવા કોઈ પણ ફળ લઈને પછા ખીજો નવો બોજો ન નાંખે તો જૂનો બોજો અથવા કાચો મળ જે સીલકમાં પડ્યો હોય છે તે પાચન થઈ જાય છે અને શરીર સ્વસ્થ બને છે. અજીર્ણ મટાડવા માટે મારી માન્યતા પ્રમાણે ચિકિત્સકોની બહુ જરૂર જણાતી નથી. માત્ર સાવચેતી રાખી સવેળા સમજી લે તો એ અજીર્ણમાંથી જીર્ણજીર્ણ થતું ચઢે છે. અજીર્ણ જણાતાં જેમ આહાર ઉપર કાળુ મૂકવામાં આવે તેમ જઠર અને પાચન અવયવો જરા ઝડપથી કામ કરે એવા, જઠરને પ્રદીપ્ત કરનારા ખોરાક સાથે વિશિષ્ટ પ્રકારના મરી મસાલા વાપરવા હિતકારી છે. જમવાની પહેલાં આદુની કચુંબર જરા મીઠા સાથે રગદોળી અરધા તોલા જેટલી ચાવી જવાથી, લસણની ચટણી લેવાથી, કુદીનાની ચહા પીવાથી, બારપહોરી પીંપર મધમાં

આટવાથી, ખૂબ જૂટથી પાણી પીવાથી, ખાટા લીંબુના ફડાસીયામાં મરી અને સીંધવ ભરી અમ્મિ ઉપર જરા તપાવી સવારમાં ચૂસી જવાથી, ગરમ હવેજ નાંખી બનાવેલી છાશની કાઠી લેવાથી સાધારણ અગ્નિ અજીર્ણ મટી જાય છે અને ફરી ખોરાકમાં સમતોલપણ જાળવવામાં આવે તો અજીર્ણ થતું નથી.

આ ઉપાયો ઘણા સાદા, સરલ અને કાષ્ટ પણ મનુષ્ય પોતાની મેળે ફરી શકે એવા છે. છતાં એટલું જણાવવું જોઈએ કે આ ઉપાયો તો પ્રાથમિક સ્થિતિ ધરાવતા અજીર્ણને માટે છે; પરંતુ જે જૂના અજીર્ણથી પીડતા હોય છે, એટલે કે જેમની પાચનક્રિયા તદ્દન નાશ પામી ગઈ હોય છે અને મંદામિ એટલી બધી વધી ગઈ હોય છે કે જેઓ એકાદ બે રોટલી પણ પચાવી શકતા નથી, જેમને ખોરાક ન લેવામાં આવે ત્યાંસુધી આનંદ રહે છે, ખોરાક લીધા પછી જેઓ માંદા જેવા થઈ જાય છે, પેટમાં બોળે જણાય છે, સુસ્તી વધે છે, બેચેની, આળસ અને પગ પાણી પાણી થઈ જાય છે. બાર વાગે ખોરાક લેવામાં આવ્યો હોય અને એના ઉપર ત્રણ ચાર કલાક જાય એટલે પેટમાં ખૂબ દબ્બેમો થઈ આવી, પેટ અને પેડું ભારે શલ્ય જેવાં જણાય છે, આવાં લક્ષણોવાળાને રસ-શેષાજીર્ણના દર્દી ગણવામાં આવે છે. કારણ કે આવા દરદીઓએ ખાધેલા ખોરાકનો જ્યારે રસ બને છે ત્યારે તેમાંથી પાચનક્રિયા આગળ વધવાને બદલે એ રસમાંથી એક પ્રકારના બુદ્બુદ-પરપોટા પેદા થાય છે અને એ કુટીને હવા એકઠી થઈ લાગે છે. એને ડોક્ટરો ઝેરી ગેસ કહે છે. આયુર્વેદ શાસ્ત્ર તેને દોષ પામેલો અપાનવાયુ કહે છે. દરેકને પાચનક્રિયા થતી વખતે આવો વાયુ ઓછા વધતા પ્રમાણમાં પેદા થાય છે. પણ સ્વસ્થ અને સશક્ત જઠર અને પાચનશક્તિવાળાને એ વાયુ આપોઆપ સમાઈ જાય છે અથવા નીચે જઈ બહાર સરી જાય છે, એટલે ખાસ કરીને તેઓને પાચનક્રિયામાં એ વાયુ વિરહતા નથી કરતો, એમ જ કાષ્ટ પણ જાતની તકલીફ નથી આપતો; જ્યારે રસશેષાજીર્ણવાળાને

દરરોજ મોટી મુશીબત વેઠવી પડે છે, પ્રતિદિવસે પાચનશક્તિ મંદ પડતી જાય છે, અરુચી વધે છે અને તકલીફ સહન કરવી પડે છે.

આવા દરદીઓ માટે દેશી વૈદકમાં અનેક ઉપાયો બતાવ્યા છે, જેમાં અગ્નિકુમાર, અગ્નિતુંડી, કબ્યાદ રસ, બૃહત, કબ્યાદ, અજીર્ણકટક, લોકનાથ, અજીર્ણમેદી, લવણભારકર, હિંગાષ્ટક, હિંગવાદિ મુખ્ય છે. એ ઔષધો જે પ્રકારના હોય છે. વાતહર અને વાતમ્. બંને પ્રકારનાં ઔષધો પાચક તરવોને વધારી, પાચનયંત્રોને જોર આપી, શિથિલ થયેલાં, નબળાં પડેલાં અને પોતાના કામમાં બેદકાર બનતાં જતાં અવયવોને સતેજ બનાવી, ઝડપથી કામ કરતાં બનાવે છે. વાતહર ઔષધો પેટ અને આંતરડામાં થએલા કે થતા વાયુનો નિકાશ કરી નાંખી, પાચનક્રિયામાં ડબ્બલ કરતા વાયુને ઝડપી ગતિએ બહાર કાઢી કાઢ પણ જવ્યાએ રોકાવા નથી દેતાં; છતાં આ વાતહર ઔષધો વાયુ થવાના કારણને અટકાવી નથી શકતાં, અર્થાત પેટમાં વાયુ પેદા થાય તેમ તેમ એને નિકાલ કરી નાંખે છે, જ્યારે વાતમ્ ઔષધો વાયુનો નિકાલ તો કરે છે જ, ઉપરાંત વાયુ પેદા પણ નથી થવા દેતાં. ઉપર બતાવેલા આયુર્વેદશાસ્ત્રના અગ્નિકુમાર આદિ રસો આ દષ્ટિએ બહુ જ સમજીને લખાયેલા છે. જે યથાર્થ નિદાન થાય અને એ નિદાન પછી ઔષધની યોજના કરવામાં આવે તો ઘણી આસાનીથી રસશેષાજીર્ણનો દરદી સારો થઈ જાય છે. માત્ર વાયુની ગતિનું નિયમન કરી, શિથિલ પડેલાં અવયવોને મદદ આપી, કામે લગાડતાંની સાથે ફરી શરીરનું એન્જન ચાલુ થાય છે અને એન્જન ચાલુ થતાં બધાંએ અવયવો પોતાને કામે લાગી જાય છે. એક સિદ્ધાંત છે કે :—

કફ પંગુ પિત્તપંગુ પંગવો મલયાતવઃ ।

વાયુના યત્રનિયતે તત્ર ગચ્છંતિ મેઘવત્ ॥

શરીરમાં રહેલા વાયુ, પિત્ત, અને કફ પૈકી પિત્ત અને કફ બન્નેને પાંખળાં એટલે ગતિ નહિ કરી શકે એવાં બતાવી, વાયુની બળવત્તર

સત્તા બતાવી આપે છે કે વાયુ બન્નેને જ્યાં લઇ જાય ત્યાં તે જાય છે, જેમ આકાશમાંનાં વાદળાંનો આધાર વાયુ ઉપર હોય છે તેમ.

એક મકાન ગમે તેટલી સમૃદ્ધિવાળું, વૈભવશાળી, સાધનસંપન્ન અને અનેક સાહિત્ય તથા રાચરચીલામાંથી ભરપૂર હોય, પરંતુ તેમાં જે માત્ર રસોડું અને ચુલો ચાલતો ન હોય તો તે મકાન જીવનને માટે નિરૂપયોગી છે, તેમ શરીરમાં પાચક અવયવો જેનાં બરાબર કામ કરી શકતાં નથી તેના શરીરના પાચા ખજાજીવા લાગી ક્રમે ક્રમે તેમાં અનેક રોગ દાખલ થવા લાગે છે. એટલે જ શરીરને મુખ્યત્વે આધારભૂત પાચનકાર્ય બરાબર થવું જોઈએ.

આગળ કેટલાક શાસ્ત્રીય પ્રયોગનાં નામ આપ્યાં છે. છતાં મંદાગ્નિ મટાડનાર, અજીર્ણને નાબૂદ કરનાર, સરલ અને નિર્ભય થોડા તુખસા પણ આ નીચે બતાવવામાં આવે છે :

ગંધક વટી—અજીર્ણનાશક અને વાતહર: લસણુ તો. ૧, શુદ્ધ ગંધક તો. ૧, સિંધાલુણુ તો. ૧, સુંક તો. ૧, મરી તો. ૧, પીંપર તો. ૧, શેકેલી હીંગ તો. ૧, એ બધાનું ચુર્ણ કરી એક દિવસ ખાટા લીંબુના રસમાં ઘુંટી, ચણાના દાણા જેવડી ગોળી વાળવી, ૮ થી ૪ ગોળી દિવસમાં ત્રણ વખત સહેજ ગરમ પાણી સાથે ગળવી.

ગુણુ—વાયુનો નિકાલ કરી અજીર્ણને મટાડી, ઉલટી, મોળ, પેટનું શૂળ, ગેસ, અજીર્ણના ઝાડાને મટાડે છે, ભૂખ લગાડે છે, દરેક માણસ નિર્ભય રીતે વાપરી શકે છે. કાલેરાના ઝાડા ઉપર સારી અસર કરે છે. માત્ર કાલેરામાં ડુંગળીના રસ સાથે આ ગોળી આપવી.

દ્રાક્ષાદિ અવલેહુ—અજીર્ણનાશક અને વાતહર, મંદાગ્નિ મટાડનાર. કાળી દ્રાક્ષ, જરદાલુ, મરી, સિંધાલુણુ, શેકેલી ભાંગ, જીરૂ, સુંક, લસણુની કળી, એ દરેક એકેક તોલો, ખજૂર ઠંજીયા વિનાની તો. ૫, હીંગ તોલો ૧, ગુલાબનાં ફુલ તો. ૧, પીંપર તો. ૧, લીંબુનો રસ તો. ૨૦, ગોળ તો. ૨૦.

બનાવવાની રીત—પ્રથમ સૂકી દવાઓ ખાંડી, જુદી રાખવી, પછી દરાખ, ખજુર, જરદાલુ વગેરેના ઠળીયા કાઢી નાંખી તેને વાટવાં અને તેમાં ગોળ તથા લીંબુનો રસ નાંખી લચકા જેવું થાય ત્યારે ઉપરનું ચૂર્ણ તેમાં નાંખી ચાટણુ જેવું બનાવી બરણી બરી રાખવી. વાસણ કલાઈવાળું અથવા ચીનાઈ માટીનું વાપરવું.

આ ચાટણુ જમતાં પહેલાં લેવાથી ભૂખ લગાડી અજીર્ણ મટાડી, ફાંસી પેદા કરે છે, પેટના વાયુને બેસારે છે, ખોરાક લીધા પછી તે લેવાથી પેટ હલકું બનાવી પેટમાંના વાયુનો નિકાસ કરી, આધેશા ખોરાકનું પાચન કરે છે. હસ્ત સાફ લાવે છે. દરેક કુટુંબમાં આવું ચાટણુ બનાવી રાખી, વાપરવાની અમારી ખાસ ભલામણ છે, જેથી વૈદ્ય દાકતરમાં ખરચાતા પૈસા બચે.

વિષતિંદુકાદિ ચૂર્ણ:

વાતધ્ન અને અજીર્ણ મંદાગ્નિ ઉપર: ઝેરકાચલાં શેર ૧ ગોમૂત્રમાં દિવસ પાંચ પલાળવાં. પછી તેની છાલ છોલી નાંખી ધીમાં તળી લેવાં અને ખાંડી બૂકા કરવો. તે બૂકામાં, સુંઠ, અતિવિષની કળી, પીપરીમૂળ, બોડી અજમો, લવીંગ, સાદો અજમો, એ દરેક તો. ૩, અક્કલકરો, લીંડીપીંપર, કાળી જીરી, મુળાનાં બીજ, ઇંદ્રજવ, શેકેલી દેકામાળી, દરેક તો. ૨, તજ તો. ૧, તેલીઓ વખમો તો. ૪, એ સર્વને નાંખી, ખાંડી તેનું ચૂર્ણ કરી રાખી મૂકવું.

પ્રમાણ—મોટી ઉંમરનાને ૧ થી ૩ વાલ, નાનાને ૦.૫ થી ૧ વાલ પાણી સાથે દિવસમાં ત્રણ વખત.

ઉપયોગ—વાયુ, પેટપીક, શૂળ, મંદાગ્નિ, ગેસ, રસશેષાજીર્ણ, હલટી, ઉબકા, પેટનાં કરમ, ગોળો, ગુદમ, જેવાં દરેક પેટનાં દરદ ઉપર ઉમદા કામ કરે છે, પવન છોડે છે, થતો અટકાવે છે. બહુ જ વખાણવા લાયક વસ્તુ છે.

લવિંગાદિ ગુગળઃ વાતમ્ન અને મંદામિનાશકઃ

આકડાનાં ફુલની અંદરનાં મીંજ (રવૈડાં) શેર ૧, ગુમળ શેર ૨, લવંગ શેર ૧.

લવંગને ખાંડી વસ્ત્રગાળ ભુકા કરી લેવો. તેમાં ગુગળને ખાંડીને મેળવવો. રવૈડાં મેળવી, પીંડો વાળી રાતવાસી રહેવા દષ્ટ બીજો દિવસે પીંડાની આસપાસ આકડાનાં પાન વીંટી, કપડેથી ખાંધી ઉપર મટાડું ચોપડી, થોડા છાણાની અંદર મુકી બાંસી કાઢવું. બાદ બહાર કાઢી ગરમ ગરમ ખાંડી, ચણા જેવડી ગોળી વાળી તડકે સૂકવી લેવી. ૧ થી ૩ ગોળી પાણી સાથે દિવસમાં ત્રણ વખત લેવી.

ગુણુ—મંદામિ, ખોરાક નહિ પચવો, પેટ કઠણુ રહેવું, ઝાડાની કબજીયાત, શરીરની નબળાઈ વગેરેને મટાડીને ઉત્તમ ગુણુ આપનાર છે.

આવા અનંત પ્રયોગો છે, પણ એ બધા આપી શકાય નહિ. ઉપર બતાવેલા પ્રયોગો સાધારણ જનતા બનાવી શકે તેવા છે, ગુણુમાં અઢીયાતા છે અને અમારા અનેક વખતના અજમાવેલા તથા દવાખાનામાં વપરાતા હોય, વિનાસક્રાંતિ કાષ્ઠ પણ ગુરુગમ રાખ્યા સિવાય બતાવ્યા છે. કિંમતમાં સસ્તા અને દરરોજની ક્રિયાદમાં ઉપયોગમાં આવે એવા આ પ્રયોગોનો જનતા છૂટથી ઉપયોગ કરી લાભ ઉઠાવે, એવી અમારી આગ્રહભરી ભલામણ પણ છે.

મકરણ રપમું

કબજયાત

કબજયાત એ આજે આ સુધારાના જમાનામાં જગદ્વ્યાપી બનેલો મહા વ્યાધિ છે. મનુષ્ય ઉદરનિર્વાહ કરવાનાં સાધનોની ચિંતાથી જોડેલો વ્યાકુળ નથી જણાતો તેટલો વ્યાકુળ કબજયાતના વ્યાધિથી જણાય છે, અને બીજા ચિત્તે, હસ્ત સાફ આવે, નિયમિત આવે તેની બહુ ખાત ધરાવતો. મનુષ્ય હરહમેશાં નવાં નવાં ચૂર્ણો, ગોળાઓ, પેટ્ટો શોધતો ફરે છે, તેનો ઉપયોગ કરે છે અને દિવસે દિવસે વધુ કબજયાત ભોગવતો બની, કાંઈ ખાસ વ્યાધિને શરણે જઈ પડે છે.

ઝાડા જ્યારે ન ઉતરે ત્યારે તેને ઝાડાની કબજયાત કહેવામાં આવે છે. સાધારણ રીતે દરેક માણસને ૧૪ કલાકમાં એક વખત હસ્ત આવે છે, કાંઈને દહાડામાં બે વાર પણ હસ્ત જવું પડે છે. કેટલીક વખત અપચાને કારણે કે કાંઈ વખત ખાસ ખોરાકના ફેરફારને લીધે ઝાડા બંધ થઈ જાય છે અને જીભાળ લેવામાં આવે છે ત્યારે ઝાડાનો ખુલાસો થઈ, પાછો નિયમિત હસ્ત આવવા લાગે છે. આ સ્થિતિને કાંઈ બંધકુટ્ટ કે કબજયાત કહેતા નથી; પરંતુ ઝાડા નિરંતર કબજ રહે છે એટલે કે જોઈએ તેટલા ખુલાસાથી ઝાડા ઉતરતો નથી, ઉતરવામાં અધિક સમય લાગે છે એને કબજયાત કહે છે; અને આવી રીતે જ્યારે કબજયાત રહેવા લાગે છે એટલે જીભ બરાબર લાગતી નથી, પેટ અને પેડુ ભારે જણાય છે, આળસ આવે છે, સુસ્તી, ખેચેની, મગજ ભારે, કામ કરવામાં કંટાળો આવવો એ કબજયાતની પ્રથમ નિશાની છે.

આપણે જે ખોરાક ખાઈએ છીએ તેમાંથી તમામ કસ પાચન-અવયવો ચૂસી લે છે અને તદ્દન નિઃસાર પદાર્થ ઝાડા વારે બહાર

કાઢે છે, ઝાડે જમ આવી પછી મન પ્રસન્ન, શરીર હલકું પુલ જેવું, પેટ મુલાયમ, સ્વચ્છ ઓડકાર અને પવન-અધોવાયુ તદ્દન વાસ વગરનો જણાય તેમજ ત્યાગેલો મળ પણ વાસ વગરનો, બંધાયેલો, ઝાડે જાતી વખતે ગુદાની કુંડલીને બગાડ્યા સિવાય, વગર મુશ્કેલીએ, સાધારણ પીળાશ લેતો, સહેલાઈથી ઉતરી પડે, ત્યારે તે મનુષ્ય કબજા-ચાતના દરદ સિવાયનો ગણી શકાય. આપણે જોઈએ છીએ કે જનનવરો વાસ અને કઠોળ જેવા કાચા પદાર્થો ખાય છે છતાં તેમની મળ-ત્યાગની ક્રિયા કેટલી સહેલાઈથી, વગર મુશ્કેલીએ અને તાત્કાલિક થઈ જાય છે. અને વળી જનનવરોને પાણીથી સાફ કરવાની જરૂરીયાત રહેતી નથી; જ્યારે મનુષ્યો બિચારા મળત્યાગ માટે કેટલી બધી તક-લીફ, કૃત્રિમતા અને જહેમત હાવતા જણાય છે ? ઘણાને ચઢા ચીવાથી દસ્ત આવે છે, ઘણાને બીડી સીગારેટ પીધા પછી જ દસ્ત ઉતરે છે. કેટલાકને જંગલ જતાં પહેલાં ચુના સાથે ચોળેલી તમાકુનો ફાકડો મારવો પડે છે, કિંવા પાન સોપારી ને તમાકુ ચાવવાં પડે છે, જ્યારે કેટલાક મહારથીઓને તો દસ્તની ચાલુ ક્રિયામાં જ બીડીના છુમાડાના ધુંટડા ગળવા પડે છે અને મહા મહેનતે મળત્યાગ થાય છે ! અનેક લોકો રાત્રે સૂતી વખતે દસ્ત સાફની ફાફી-ફાફા ભરી સવારના પહેારે પેટ સાફ થાય તેની અરજ ગુજારતા જોવામાં આવે છે. આવા પ્રયત્નો પછી પણ જો દસ્ત સાફ નથી થતો તો મહા ચિંતાએ ઘેરા-એલા, વહેમથી વિચાર કરતા અને આફતનું જાણે વાદળ ઘેરાયું હોય તેમ વાતવાતમાં કબજાચાતનો કંટાળો વ્યક્ત કરી, મોટા દુશ્મનને નિવારવા સમુદ્રમાંથી સાચા મોતી શોધનાર મોતીગરાની મહેનત જેટલા પ્રયત્નથીયે બને છે, છતાં તેમનો કબજાચાત રૂપી કદો દુશ્મન હઠતો નથી. કેમ હશે ? તેમનો પ્રયત્ન પશ્ચિમમાં સૂર્યને શોધવાનો અને સસ-લાને શીંગડાં લાદવા જેવો હોય છે.

કબજાચાત કેમ થાય છે, એ શોધવું જેટલું અત્યંત ગહન લાગે છે તેટલું જ તે સહેલું પણ છે. કબજાચાતને વહન કરતાં પાત્રોની તપાસમાં

ઉતરો. આમ્યજીવન ગાળતા ખેડુતો-કીસાનો, શારીરિક મજૂરી કરતા મજદૂરો, સાદા ખોરાક ઉપર નિર્વાહ કરતા મધ્યમજીવીઓ તેમ જ ઉચ્ચ કેલવણી નહિ પામેલી પછાત કામોમાં કબજાયાત વ્યાપક નથી બન્યો; જ્યારે શ્રીમંતો, શહેરવાસીઓ. સુધારકો અને શરીરની ચિંતા ધરાવતા સાક્ષરોને તથા આ વર્ગનો સંસર્ગ ધરાવતા કે અનુકરણ કરતા છેલખટાઉઓને એ કબજાયાત રૂપી મહામાયા શા માટે સતાવી રહી છે એનો જો ઠંડા કલેજે વિચાર કરવામાં આવે તો ચટ દબને. સમજાઇ જાય એમ છે કે જીવનની કૃત્રિમતાને જ એ આભારી છે. કબજાયાત થવાનાં થોડાંક પ્રાથમિક કારણો આ રહ્યાં :

(૧) ઝાડો, પેશાબ તથા અપાનવાયુને રોકી રાખવાથી કબજાયાત થાય છે, ઘણા માણસોને એવી ટેવ પડી જાય છે અને તેઓ કામને લીધે કુદરતી વેગોને રોકી પોતાનું શરીર બગાડે છે.

(૨) આંતરડાનો કોષ ભાગ સંકોચાઇ જવાથી અથવા કોષ ગાંઠનું તેના ઉપર દબાણ થવાથી દસ્ત સાફ ઉતરતો નથી. સ્ત્રીઓને ગર્ભાવસ્થામાં મલાવરોધ થાય છે તેનું કારણ ગર્ભની થેલીનું દબાણ હોય છે.

(૩) વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે અથવા બીજાં કારણોથી આવેલી નબળાઇને લીધે પેટના રનાયુ કમકોવત બને છે. એથી મળને નીચે ઉતરવામાં જે જોર મળવું જોઇએ તે નથી મળતું. એને લીધે મળ સફરામાં ભરાઇ રહે છે અને પૂરતી હાજત હોવા છતાં મળ બહાર નથી આવી શકતો.

(૪) કાલન અથવા સફરો મંદ પડી જવાથી તેમાં ઝાડો ભરાઇ રહે છે.

(૫) કલેજું, પાંકિયાઝ તથા બરોલ જે પાચનક્રિયાને મદદ કરવાવાળાં છે તેમાં કોષ વિકાર થાય તો તે અવયવો જોઇએ તેટલા પ્રમાણમાં આંતરડાની ક્રિયાને મદદગાર થઇ શકતાં નથી અને તેથી પણ ઝાડાની કબજાયાત થાય છે.

(૬) તાવ, હરસ, ચક્રત, મગજનાં અને બીજાં પણ કેટલાંક દરદોમાં જાડાની કબજાયાત રહે છે.

(૭) ન પચે તેવો જડ ખોરાક ખાવાથી તેમ જ જાથુની ખરાબી ભરેલી કેટલીક ટેવથી પણ કબજાયાત થાય છે.

(૮) દારૂ, તંબાકુ, અને ચઢા પીવાની આદતવાળાને હમેશાં કબજાયાત રહે છે.

(૯) ખાદ્ય પીને એક જ જગ્યાએ ભેસી રહેવાની ટેવવાળા, જેઓ ઓછામાં ઓછું દરરોજનું એકાદ બે માઇલ પણ ફરતા નથી તેમને જરૂર કબજાયાત થાય છે; કારણ કે તેમનાં આંતરડાંને હલન-ચલનથી જે ક્રિયા મળવી જોઈએ તે નથી મળતી.

(૧૦) વારંવાર જીલાબ લેવાની ટેવથી કબજાયાતનો રોગ થાય છે, કારણ કે કુદરતી કાયદો એવો છે કે વધારે મહેનત કર્યા પછી વધારે સુદૃઢ સુધી વિશ્રાન્તિ લેવી પડે છે. તે પ્રમાણે ધડીએ ધડીએ જીલાબ લેવાથી આંતરડાંને પોતાની શક્તિ ઉપરાંત કામ કરવું પડે છે, અને તેથી જીલાબ લીધા પછી વધારે વખત સુધી તે પોતાનું કામ કરવામાં સુસ્ત બને છે. જીલાબથી એક વાર તો પેટ સાફ થઈ શરીર હલકું પડે છે, પણ થોડા જ વખતમાં પાછો કબજો અને ભરાવો થઈ જાય છે અને દારૂના વ્યસનનના જેવો બનાવ બને છે. જેમ દારૂ પીનારને દારૂ વિના ચાલે નહિ, તેમ વારંવાર જીલાબ લેનારને જીલાબની ટેવ પડી જાય છે અને તેથી ખરાબી થાય છે.

(૧૧) વીર્યની નબળાઈથી તેમ જ વધારે વિષયસેવનથી પાચન-શક્તિ ઓછી થાય છે તથા કબજાયાત થાય છે; અને એ કબજાયાતને લાંબને સ્વપ્નદોષ, તથા સ્વપ્નદોષને લાંબને કબજાયાત એમ અરસપરસ ગ્રાહી સંબંધ જોડાઈ જાય છે.

આ રીતે કબજિયાતનાં કારણો અને ખાસ વ્યાધિને અંગે થતી કબજિયાતની વાત આપણે બાજુ ઉપર રાખીએ તો, અત્યારે ધણા જ પ્રમાણમાં લગભગ દરેક માણસને કબજિયાત જેવામાં આવે છે. એનું કારણ તો આજે વધી પડેલાં મોજશોખનાં સાધનો અને આહારનું વિષમપાત્રું તેમ જ વગર કારણે જડ ઘાલી બેઠેલાં બેસનો છે. તેની સાથે આજનો ખોરાક પણ એવી શૈલીનો બન્યો છે કે તે જરૂર કબજિયાત કરે છે.

આપણાં અનાજો, કઠોળો, શાકભાજીઓ, અરે ધી તેલોને આપણે કુરૂપ બનાવીએ છીએ. જે એના મૂળ સ્વરૂપને—એમાંથી ઉપયોગી તરવો અને ક્ષારોને બાજુ જોડીને કાઢી નાંખવામાં ન આવે તો આપણા જેવી શાકાહારી પ્રજાને કદાપિ કબજિયાત થાય નહિ, તેમ જ વિટામીન શોધના મટે કોડલીવર ઓમ્લેટો અને વિદેશી દવાઓની જરૂર પણ પડે નહિ.

પરંતુ જેમ જેમ આપણો ઉપરની સફાઈનો મોહ વધતો ગયો છે, જેમ જેમ ખોરાકને વધારે સ્વાદિષ્ટ બનાવવા તરફ આપણે લક્ષ દોયું છે, તેમ તેમ આપણા ખોરાકો આહારની જરૂરીઆતોવાળા મટીને સ્વાદની જરૂરીઆતોવાળા બન્યા છે.

એક દાખલો આપું : તુવેરદાળ : હવે કહો, તુવેરદાળ બનાવવા માટે આપણે એના ઉપર કેટલો ઓપ ચડાવીએ છીએ અને એના ઉપર કેટલા પદાર્થો નાંખવામાં આવે છે ? મીઠું, હળદર, ખાંડેલું લાલ મરચું, લોલું મરચું, આંબલી, ગોળ, રાઇ, મેથી, હોંગ, જીરું, ધાણા, કાચમરી, મગફળી, ખારેક, રીંગણાં, ટામેટા, તેલ, લાલ આખાં મરચાં વગેરે. એક તુવેરદાળ બનાવવામાં અઢાર ચીજોનો પ્રસેપ થાય છે. આ બધી ચીજોની જરૂર શી છે એ કોઇ સમજાવતું નથી. માત્ર તે સ્વાદદાર વધુ અને તે સિવાય બીજું કારણ કોઇ બતાવી શકતું નથી. પણ આટલાં બધાં વિજ્ઞાતીય દ્રવ્યો નાંખવાથી તુવેરદાળનો મૂળ સ્વાદ, તેની

લહેમત અને ગુણુ બધાં હિડી જાય છે. ખરી રીતે તો તુવેરદાજનજી મીઠું હળદર અને ન ચાલી શકે તેને માટે થોડું મરચું લખને ખાવાથી તુવેરદાજનો સ્વાભાવિક સ્વાદ અને તેની મજા લઈ શકાય. પણ વધુ ને વધુ સ્વાદની ઇંતેજરી ધરાવતી ખરડ અનેલી જીભને સ્વાદમાં આમજી વધ્યા પછી પાછું ફરવું ગમે કેમ ?

એવી જ રીતે છીલટા કાઢી નાંખેલા ઘઉં, ફેતરા વગરનાં કઠોળ, ઝોસાવીને રાંધેલા ભાત, ખૂન તેલમાં તળેલાં શાકભાજી, ખારી કાઢેલા બટાટા, તર વાળી દીધેલું દૂધ, સેપરેટ દૂધને મેળવીને બનાવેલું દહીં, ધીના નામે વેચાતું વેજીટેબલ ઘી, ઉપરાંત ખાવામાં અનિયમિતપણું, ખાંડની અતિ વપરાશ, બજારની મીઠાઈ અને ફરસાણુ ખાવાની ટેવ, રાતના ઉગ્મગરા, દિવસની દીર્ઘ નિદ્રા, ફરવા જવાની ખાધા, દહા-કામાં દસ વખત હોટેલમાં હાજરી અને ચાહ ફાળીના ઉકાળા, વધારે પડતાં ઠંડાં પીણાં, તેમ જ આખાય જીવનમાં સર્વાંગ અનિયમિતતા—આ બધાં કમજીઆતને કરવાનાં અને તેને નિભાવી રાખવાનાં બહુ સારાં સાધનો હોય છે.

આ ઉપરાંત આજે હિંદના મધ્યમ શહેરનાં જાજર કે જ્યાં મટ-રકનેકશન નથી હોતાં એ જાજરઓ સાક્ષાત્ નરકાગારની ઉપમાને લાયક છે. અમદાવાદ જેવા શહેરનું જૂની ફેશનનું, ખુલ્લા જાપરાનું, બારણા વગરનું, પંચનું જાજર જુઓ. એ જાજરમાં મોઢા ઉપર કપ-કાનો ડૂઓ મારી કમકમતા દીલે દાખલ થઈને હાજતની શંકાનું સમાધાન થાય ત્યાંસુધી રોકાઈ રહેવું, એ જાજરે છતાં દેહે યમલોકના રૌરૌ નરકમાં પડવા જેવો ખ્યાલ આપે છે. એવા સ્થળમાં સાફ મજા ન ઉતરે એ બનવા જોગ છે. જાજરને કેમ સ્વચ્છ રાખવાં એ આપણા લોકો બહુ જ ઓછું સમજે છે. પણ જીવનની જરૂરીયાતનાં સાધનોમાં રસોડા કરતાં જાજરની કિંમત જરાએ ઓછી નથી, બલકે બધી વધારે છે. ડા. બસુ કહે છે કે 'કાંઈ પણ પ્રજાની સંસ્કૃતિનું માપ તેના જાજરની સ્વચ્છતા ઉપરથી નીકળે.' અચ્છ બહોળું

થુંકના ગળકા, ખીડીનાં ઢુંઢાં, માંખોનો ગથુગણુટ, અહીં તહીં
આગેલાં જળાં, એક જ જગ્યાએ પડતાં મળ, પાણી અને મૂત્ર—આ
બધું ધરઆંગણામાં કે મહોલ્લાની મધ્યમાં, હરહમેશાં વિદ્યમાન હોય
તેવી પ્રજ્વળતું આરોગ્ય કદ રીતે સચવાય ? આપણા ચુસ્ત ધર્માનુયા-
યીઓ જરાક સ્પર્શસ્પર્શીથી માથાબૂક સ્નાન કરે છે, પણ એમનાં
જળજડ તપાસો તો અસંખ્ય માંખીઓ મળ ઉપર બેસી આવે, પાછી
તેમનાં રસોડામાં દાખલ થઈ, ખોરાક ઉપર બેસે છે અને એને રોકી
શકાતી નથી ! કટકો બધો બ્રહ્માચાર ! છતાં અમે મરજાદી ! !

પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજીએ ઘણી બાબતોમાં આપણને નવી દૃષ્ટિ
આપી છે. તેમ આ વિષયમાં પણ એમણે ખૂબ પરિશ્રમ કર્યો છે.
સત્યાગ્રહાશ્રમનાં જળજડ જેણે જોયાં હશે તે જળજડ કેવાં હોવાં જોઈએ
એ સમજી શક્યા હશે. તદ્દન સાદાં, ખીનખર્ચાળ પણ સ્વચ્છતા અને
સફાઈના નમૂના રૂપ એ જળજડ ઉપરથી આપણે ધડા લેવો જોઈએ.

પ્રથમ તો મળ અને પાણીની બંને ડોલો જુદી રાખવી જોઈએ.
પાણીની ડોલ ઉપર એક કાણાવાળું ઢાંકણું રાખવું જોઈએ. જળજડની
ઉપરની બેઠકના ભાગમાં પણ એવી વ્યવસ્થા—ગોઠવણ કરવી જોઈએ
કે પેશાબ પાણી જુદા રસ્તે થઈને જ ડોલમાં પડે.

જળજડની અંદર માટી અથવા રાખોડીની એક ડોલ ભરી રાખવી
જોઈએ. દરેક માણસ જળજડ જઈ આવ્યા પછી ખોખો ભરીને માટી
ત્યાગેલા મળ ઉપર નાંખે. તેથી માંખીઓ ઉપર બેસે નહિ અને એ
મળનાં રજકણો આપણા ખોરાક ઉપર લાવે નહિ. તેમ જ દર ચોથા
દિવસે કે અઠવાડિયે શીનાબલ છાંટી જળજડનો અંદર અને બહારનો
ભાગ ધોવરાવી કાઢવામાં આવે તો એ જળજડમાં મળત્યાગ કરવા જવાને
અત્યારે જે મુશ્કેલી, કમકમાટી ભોગવવી પડે છે તેમાં ફેરફાર થઈ જાય.
પરંતુ આ બધું જ અગત્યની બાબત ઉપર આપણા સમાજનું ધ્યાન
પહોંચતું નથી. વિદ્યાર્થી-સો અને વિજ્ઞાનો ઉપર મોટાં બાથણો ભરકનાર

વિદ્વાનો, લોકાની સુખાકારી માટે તેમના લક્ષ ઉપર આવી નાની આબતો ખૂબ જોરપૂર્વક લાવવા પ્રયત્ન કરતા હોય તો લાંબા દિવસે પણ સુધારો થતો જાય.

આવા જાજરમાં જઈ આવી, કપડાં શીંથે સ્નાન કરવું ખોટું નથી. જુની રૂઢીથી રંગાયેલાં માનવીઓ કપડાં બદલી જાજર જઈ આવી સ્નાન કરી લે છે તે આદર્શ સ્વચ્છતાની દૃષ્ટિએ ઘણું સુંદર છે, જ્યારે નવી કેળવણી પામેલા માણસો પરદેશીઓની માફક બધાં કપડાં પહેરીને જાજરમાં જાય છે એ ખરી રીતે યોગ્ય નથી. કારણ કે પરદેશીઓનાં જાજર એવાં હોય છે કે તેમાંની સ્વચ્છતા અને સુઘડતાને લઈને તેઓ જાજર જઈ આવી સ્નાન ન કરે કે કપડાં ન બદલે તો કદાચ ચલાવી શકાય, પણ આપણાં જાજર તો કપડાં બદલવાની અને સ્નાન કરવાની ખાસ આવશ્યકતા સૂચવે છે. અને એમાં ધાર્મિક દૃષ્ટિ ન રાખીએ તો પણ આરોગ્ય અને સ્વચ્છતાની દૃષ્ટિએ તે બહુ જ જરૂરનું છે.

આ બાબત મ્યુનિસિપાલીટીઓના સત્તાધારીઓને અને સ્વતંત્ર જાજર વસાવનારાઓને પડખમ બજાવીને સંભળાવવી જોઈએ કે જાજરને સંપૂર્ણ સ્વચ્છ અને આદર્શ રૂપ બનાવવાં એ મનુષ્યની સુખાકારીનો મહા મંત્ર છે.

પ્રકરણ ૨૬મું માનસિક વ્યગ્રતા

માનસિક વ્યગ્રતા એ પણ કબજાયાતનું એક જાણે કારણ છે. દુનિયા ધીમે ધીમે પણ માનસિક વ્યગ્રતામાં એટલી બધી આગળ વધતી જણાય છે કે જેની કાંઈ પણ ક્રિયા શાંત ચિત્તે—એકાગ્ર ચિત્તે થતી હોય એમ ન લાગે. મારા એક મિત્ર લઘુશંકા (પેશાબ) કરવા જાય ત્યાં લગભગ દશબાર મીનીટ બેસી રહે. મેં ધાયું કે એ જાણને મૂત્રાધાતનો રોગ હશે, પણ મારી માન્યતા ખોટી પડી. એમને રોગ કાંઈ પણ જાતનો નહિ. માત્ર માનસિક ચિંતા અને વિચારોની એવી એ જાણ ઘટમાળ ચલાવ્યા કરે કે પોતે કંઈ ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થયા છે અથવા શું કરવા બેઠા છે એ બૂલી જાય. એટલે એમની ઇચ્છાશક્તિ સ્નાયુને ક્રિયામાં લાગવાનું ફરમાન કરવું છોડી દઈ તેમના વિચારતરંગોની સાથે જોડાઈ જાય અને તેથી લઘુશંકા કરવા બેઠા છતાં પેશાબ આવે નહિ. પણ જ્યારે સ્મૃતિ થાય અને ઇચ્છાશક્તિને કામે લગાડે ત્યારે પેશાબ આવે. આ જાતનો એક નહિ તો બીજો રસ્તો પણ દરેકને અનુભવ થયો હશે. આપણે અમદાવાદ કે મુંબઈ જેવા શહેરોમાં ફરવા નિકળ્યા હોઈએ અને પેશાબની હાજત થઈ હોય છતાં મુતરડીનું સાધન નહિ હોવાને કારણે એ હાજત અટકાવી દેવામાં આવે અને મન કાંઈ બીજી બાબુ પરોવાઈ જાય, એટલે આપણને હાજત હોવા છતાં આપણે બૂલી જઈએ છીએ. તે પછીથી સાધન મળતાં અથવા ઘેર જતાં યાદ આવે છે. આવી જ રીતે જનજનમાં જવા છતાં સેંકડો મનુષ્ય વ્યગ્રતાથી વીંટાયેલા મનવાળા સુખ-પુર્વક હાજત પૂરી કરી શકતાં નથી. કારખાનામાં કામ કરતા મજૂરો ઉપર માલીકની દેખરેખ અને દરમ્યાનગીરીથી જેટલું સરસ કામ થાય તેટલું તેની ગેરહાજરીમાં ન થાય એ દેખીતી વાત છે. એવી જ રીતે શરીરનાં દરેક નાનાં મોટાં કામ કરતાં યત્રો—અવયવો ઉપર માલીક—

મન છે. એ મન પૂર્ણશક્તિથી હૃદયે ઉપર પોતાની સત્તા જમાવે છે ત્યારે અવયવો બહુ સારી રીતે કામ કરતાં રહે છે. પરંતુ મનને બીજી જ કામ આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિની ઘટમાળમાં પરોવવામાં આવ્યું હોય અને પછી અવયવને ખુલ્લાં મૂકે તો પણ એ કામ પૂરે-પૂરું બજાવી શકતાં નથી; તેમ જ સંશય સેવનાર મન પાસે પણ એ સીધાં કામ કરતાં નથી. એટલે જ હાજતના નિકાલ માટે પૂરી માન-સિક એકાગ્રતાની જરૂર છે. અને ‘આજે મને ઝાડો સાફ આવશે જ’ એમ દૃઢ નિશ્ચય કરનાર પાસે કબજાયાત જેવો કટો શત્રુ પણ નમતું આપી દે છે.

કમાડને લગાડેલાં લોહાનાં મળગરાંને જે વાસ-ઉઘાડ કરવામાં ન આવે તો થોડા જ વખતમાં તેને ઢાટ લાગી તેનો વિનાશ થઈ જાય છે. એમ આપણાં શરીરનાં અવયવો કુદરતે જે કામ માટે સોંપ્યાં છે તે કામ તેની પાસે કરાવવામાં ન આવે તો તેનો પણ આખરે વિનાશ થાય છે.

આથી જ આપણા હિંદના અનિયમિત જીવન ગાળનારા મનુષ્યો બહુ નીરોગી રહી શકતા નથી. જે પ્રજામાં જીવનનું ધ્યેય નથી, અર્થાત્ જે ધ્યેયહીન જીવન ગુજારી રહી છે, જે માત્ર વેપાર રોજ-ગાર, પૈસા, નોકરી, ખુશામદ, દોડધામ, ખટપટ, મોટામ અને ઔષ-ણામાં જ પોતાનું ઇતિકર્તવ્ય સમજે છે તેના જીવનમાં આનંદ કેવો ? તેના જીવનમાં નીરોગીપણું અને તંદુરસ્તી કેવાં ?

સવારના સાતથી રાતના નવ સુધી ગાદી-તકીયા ઉપર કે ખુરશી-ટેબલ ઉપર બેસી રહી, ચક્રવર્તી રાજ્યની કે ઇંદ્રના વૈભવની ઇચ્છા સેવનાર ‘ઘડીમાં રાજ ભોજ અને ઘડીમાં ગાંગો તેલી’ની માફક મનને ઘડી ઘડીમાં બહેકાવી, જાણે પોતાના જેવો સમર્થ, સુખી, બુદ્ધિમાન કોઈ નથી, એમ મેરૂના શિખર ઉપર બેસારી આપે; અને વળી તત્કાળ ‘અરે હાય મારા જેવો દુઃખી કોણ ? મારો શો વૈભવ ? ક્યાં મોટર ?

ક્યાં બંગલો ? અરેરે મેં શાં પાપ કર્યાં હશે ? એમ રસાતળના સાતમા
ચગથીયે ચાંપી દેનાર મનસ્વી આત્માઓ સુખમાંથી પણ સુખ નથી
મેળવી શકતા, તો પછી દુઃખમાંથી સુખ ક્યાંથી શોધી શકે ? હિંદ-
વાસીઓ કુદરત ઉપર અવલંબન ધરાવતા ક્યારે થશે ?

અહોહો ! સાંયકાળ થાય, વેપારીઓ વેપાર છોડે, કારખાનાંવાળા
કારખાનાં બંધ કરે, મજદૂરો મજૂરી મૂકે, સર્વ કામને ગળામાં લાગેલા
ફાંસલાને છૂટા મૂકવામાં આવે, સર્વ કામ સમોવડીયા સાથે ફરવા
નિકળી પડે, જ્યાં લીલાંછમ ખેતરો હોય, જ્યાં કલ્લોલ કરતી સરિતા
વહન કરતી હોય, પૃથ્વીએ લીલાં પટકુળો પરિધાન કર્યાં હોય, જ્યાં
હિંદિ મહમસ્ત બની છોળો ઉછાળતો હોય, જ્યાં પર્વતની હારમાળા
ઉપર વૃક્ષોને આલિંગન આપી વેલીઓ પરાગ વરસાવતાં પુષ્પોથી
કિલકિલાટ કરી કહી હોય, જ્યાં મંદમંદ પવન આવતો હોય, પક્ષીઓ
પોતાનાં નિવાસસ્થાન તરફ ઉડી રહ્યાં હોય, જ્યાં ક્ષિતિજ ઉપર લાલ-
ચોળ સૂર્ય લટકી રહ્યો હોય અથવા દિનની ઝળકતી જ્યોતિ—વધૂનો
વિયોગ સમીપ આવતો જોઈ આકાશ પોતાની જાતને સંધ્યાદેવીને
ઉપા કરતાં પણ વધારે ભાવથી અર્પી દેતું હોય, તેવે વખતે સર્વ
જેમ કાંચળી છોડી જાય છે તેમ તનમનનાં બધાં આવરણોને પૂરાં કરી
પ્રદુલ્લ મને, વિકસિત હૃદયે, વાતાવરણમાંથી પ્રાણવાયુનું પાન કરતો નર-
માનવ એ ગલીચ ગલીઓ, ધુધ્રવતાં માનવસાગરો, ગુંગળાવતા મીલના
ધુંવાઓ, હૃદય ભેદતા મોટરના અવાજો, ઝખઝખા વિદ્યુત તારલાઓનો
ત્યાગ કરી, ઇશ્વરની લીલાનું નિરીક્ષણ કરતો, ધરતી માતાની છાતી
ઉપર ડગ ભરવા લાગે એ વખતે શી મજા, કેવો અલૌકિક આનંદ,
કેટલું સુંદર દશ્ય ? એ પીયૂષનું પાન કરનાર, એ અલખ આનંદ લૂટ-
નાર જાણે કામ નથી સૃષ્ટિમાં આવ્યો હોય એમ જણાયા વગર રહે
નહિ. તેનાં બધાંએ દુઃખો, બધીએ બ્યાધિઓ દૂર ખસી જઈ ધડીબર
માટે તેને સાચો સંન્યાસી બનાવી એ વનરાજી ગુપ્તચર મારકૂત તેને
મૂક ઉપદેશ આપી દે છે : ‘ઓ માનવપ્રાણી ! માર્યો—માર્યો ફરતો આ

આનવ પ્રાણી ! શા દુઃખે તું દુઃખીઓ છે ? તને સચરાચર જીવોમાં આનવ બનાવ્યો છે, મહાત્વાકાંક્ષાઓ, લોભપતાઓનો ત્યાગ કરી, અમરો પદાર્થમાંથી-પુષ્પોમાંથી જેમ પરાગ ગ્રહણ કરી લે છે, મધ-માખીઓ સારા સારા રસ ખેંચી તેમાંથી મધુ બનાવે છે, તેમ અસાર જાણતા સંસારમાંથી પણ શોધનારને સાર મળી રહે છે.

‘તારી જીવનયાત્રાને આનંદોર્મિ ઉછાળતી સભર રસભરી નંદન-વનસમી હરિયાળી બનાવ કે મધ્યાહ્નના તાપથી તપ્ત બનેલી મર-ભૂમિના મૃગજળ સરીખી વહાવ. એ તારા જ હાથમાં છે, તારા જ મનોસામ્રાજ્યની સત્તામાં છે. એકાદ ફાટી તૂટી કંથાથી વિભૂષિત, એકાદ કાષાય વસ્ત્રથી વેષિત, એકાદ જલપાત્ર જેવાં સાધનો સહિત કાંઈ ગિરિની ગળ્હર ગુફા કે તળેટી પર દૈવદંડાએ મળતા અન્નો-હકથી સંતુષ્ટ કેટલો દુઃખી છે, અને વિવિધ સાધનો તથા ખમા ખમા કરનારની જેને ખોટ નથી અને પાણી માગતાં દૂધ જેની ગટરોમાં વહે છે તે કેટલો સુખી છે, તે તો તારા અંતઃચક્ષુથી નિહાળતાં જ તું જાણી શકશે.’

પ્રિય વાચકને એમ લાગશે કે હું ક’મજીયાતનો વિષય લખતાં વિષયાંતર કરી રહ્યો છું; પરંતુ હું એ કહેવા માગું છું કે પ્રભુએ પમ આલસ આપ્યા છે છતાં તેનો ઉપયોગ નહિ કરનારને શા માટે ક’મજીયાત ન થાય ? ફરવા જવાથી-નિયમિત ફરવા જવાથી, સહવાર સાંજ ફરવા જવાથી રક્ત શુદ્ધ બને છે, શરીરને પ્રાણવાયુ (ઓક્સી-જન) મળે છે, દરેક અવયવ ખૂબ જોરથી કામ કરવા લાગે છે, પેટમાં વાંખેલો ખોરાક ક્રમે ક્રમે નીચે ઉતરતો જાય છે અને મોટા આંતરડામાં લાગેલો મળ કસરત મળવાથી ધકેલાઈ સાફ થાય છે.

હું જો આ દેશનો સત્તાધીશ હોઉં તો ફરજિયાત દરેકને પગે આવી ફરવા જવાનો કાયદો કરું અને એ આજ્ઞાનો ભંગ કરનારનો સજા હંક કરવામાં રંચભાર પણ દયા ન લાવું.

પરદેશીઓના બીજા રીતરિવાજો તો અમે તેવા હોય પરંતુ એમની નિયમિતતા જરૂર વખાણવા જેવી છે. તેમનું સૂવું, ઉઠવું, કામ કરવું, ખાવું, પીવું અને દરેક ક્રિયા બહુ જ નિયમસર, વખતસર અને પદ્ધતિસર હોય છે; જ્યારે આપણે આજે સાડાઅગીઆરે જન્મ્યા અને આવતી કાલે કાંઈ લાભનો લકુખો મળી જતો હોય, કાંઈ વિશ્વાસુ માણસ પાંચ પચીસ રળાવવા હાથ પડી ગયો અને ત્રણ વાગે જન્મવામાં આવે તો પણ વાંધો નહિ ! આજે રાત્રે આઠ વાગે સૂતા અને કાલે રાત્રે એક વાગે સૂઈએ તેની પરવા નથી ! આજે એકાદશીનો ઉપવાસ કરી નાંખ્યો અને કાલે કાંઈ યજમાન મળી જાય તો અડધો ડઝન લાડુનો સ્વર્ગવાસ કરાવવા આપણે જરાએ સંકાય કરીએ એવા નથી ! અર્થાત્ કહેવાનો આશય એ છે કે આપણે જેટલું અનિયમિત જીવન ગાળીએ છીએ, જેટલા શરીર પ્રત્યે બેદરકાર રહીએ છીએ એટલું જ આપણને શારીરિક તુકસાન સહન કરવું પડે છે; અને પછી જ્યારે આપણને થોડો વ્યાધિ થાય છે ત્યારે આપણે વહેંચે ચઢી જઈને વૈદ્ય ડાકટરોના ઉંખરા ધસવા શરૂ કરીએ છીએ.

કમળજ્યાત મટાડવા માટે ખાસ ઔષધની યોગના નથી. માત્ર તેનાં કારણો દૂર થાય, દાઢમસર દરેક ક્રિયા કરવામાં આવે, ખોરાક હિતકર લેવાય, શરીરને કસરત આપવામાં આવે તો જરૂર કમળજ્યાત નાશ પામી જાય છે અને કમળજ્યાત દૂર થઈ એટલે ઘણી નાની નાની ફરિયાદો શમી જાય છે. દરત સાફ લાવનારા ઉપાયો પૈકી ઉપાપાન એટલે સવારમાં વહેલા ઉઠી, રાત્રે ત્રાંખાના લોટામાં ભરી રાખેલ પાણી નિયમસર દરરોજ પીવાથી દરત સાફ આવે છે. તેમાં પણ એ પાણી પીને દિશાએ જવાને લોટો લઈ જંગલમાં નહિ જતાં જંગલમાં એકાદ માછલ આલીને જનારને જરૂર સારો ફાયદો થાય છે. પાણી મોઢેથી નહિ પીતાં નાકથી પીનારને એથી પણ વિશેષ લાભ થતો જોવામાં આવે છે, કવિતું કથન છે કે—

વિગત ધનનિશિયે, પ્રાતરુત્થાય નિત્યં ।
 પિબતિ સ્વલુ નરો યો, ગ્રાણરંધ્રેણ વારિ ॥
 સમન્વતિ મતિ પૂર્ણઃ ચક્ષુષાતાક્ષર્ય તુરયો ।
 વલિપલિત વિહીનઃ સર્વ રોગૈ વિમુક્તઃ ॥

અર્થ : રાત્રિનો અંધકાર મટી ઉપાનો આવિર્ભાવ થાય એ વખતે ઉઠી જે મનુષ્ય નાકથી પાણી પીએ છે તેની બુદ્ધિ ખીલે છે, તેની આંખો ગરૂડ જેવી તેજસ્વી થાય છે. વળિયાં પળિયાંથી તે મુક્ત રહે છે અને કબજિયાત મટી સર્વ રોગથી મુક્ત રહી શકે છે.

ગરૂડ જેવી આંખો એ કવિની ભાષા છે પરંતુ તેનો અર્થ આંખો સુધરે છે એવો જ કરવો. વળિયાં પળિયાંથી મુક્ત રહી શકાય એ દેખીતું છે. જે મનુષ્યનું રક્ત શુદ્ધ હોય, પાચનક્રિયા અખાધિત હોય, નિયમિત મલોત્સર્ગ થતો હોય એવા માણસનું આરોગ્ય સારું રહી, માથે ધોળા વાળ અને મોઢે કરચલી ન આવે એ દેખીતી વાત છે. એટલે એકંદર ઉષ્ણપાન કબજિયાતનો નાશ કરે છે એટલું જ નહિ પરંતુ ખીન્ન અંકે વ્યાધિને મટાડી શરીરને તંદુરસ્ત રાખે છે. રાત્રે સૂતી વખતે ગરમ દૂધમાં જરા ધી નાંખી પીવાથી દસ્ત સાફ આવે છે. તાંદળજે મેથી જેવાં પાંદડાંવાળાં શાકો લેવાથી દિવસમાં એ ત્રણ વખત સોડા બાય કાર્બ પાણી સાથે લેવાથી, પેટ ઉપર રાત્રે માટી પલાળી પેટ ઉપર બાંધી રાખવાથી, શીર્ષાસન કરવાથી, મથુરાસન કરવાથી, મત્સ્યાસન કરવાથી પણ દસ્ત સાફ આવે છે. આવા કુદરતી ઉપચારો કરવાથી પણ જે કબજિયાતનો નાશ ના થતો હોય તો કોઈ પણ જાતની ફાકી કે દવા લઈને દસ્ત સાફ લાવવાની ટેવ ન પાડવી જોઈએ એ જ હિતકારી છે. ગમે તેવી દસ્ત સાફ લાવનારી ફાકી થોડા દિવસ દસ્ત લાવી પછી એ ફાકી પચી જાય છે, એટલે એનાથી સખત ફાકી લેવા જીવ લલચાય છે, અને ધીમે ધીમે આંતરડાં બગાડીને વધારે

કબજીઆત થાય છે. આમ હોવા છતાં કબજીઆત માટે ઉત્તમ, અસર-કારક અને ઘણી વખત વાપરવામાં આવેલાં ચૂર્ણો જે પેટમાં તકલીફ આપે નહિ, થોડા પ્રમાણમાં લેવા છતાં સવારમાં હસ્ત સાફ આવી જાય અને આંતરડાંને નબળા પાડે નહિ એવા તુસખાઓ આપી, વાચકની તુસખા જાણવાની જૂખ જરૂર ભાંગીશું.

મકરણ રત્નું

કબજીઆતના ઉપાય

ગુજરાત પ્રાંતિક વૈદ્ય સંમેલનનું ચોથું અધિવેશન વડોદરા થયું. અધિવેશનનું કામ ખતમ થયા પછી અમારી એકાદ દિવસ વધારે રોકાવાની ઇચ્છા હતી, એટલે મારા પરમ સ્નેહી વૈદ્યરાજ ગોપાળજી કું. ઠક્કર સાથે અમે વડોદરા લુહાણા બોર્ડી. ગર્માં ઉતારો કર્યો. ત્યાંના ગૃહમંત્રીનો ઉચ્ચ સ્વભાવ, સુંદર વ્યવસ્થા અને સંસ્થાને આદર્શ બનાવવાની ખંત જોઈ જરૂર હરકોઈ માણસને આનંદ આવે એવું સ્થળ હોઈ અમે જે દિવસ વધારે રોકાયા. અમારા અન્ય સ્વાગતમાં-ભોજનવ્યવસ્થામાં જે વસ્તુ ઉપર મારું વધુ લક્ષ્ય ગયું. મઠની દાળ અને હાથમાં પકડતાં ટુકડા થઈ જાય તેવી રાટલી. મઠને દાળ તરીકે ઉપયોગમાં લેવાતું ગુજરાતમાં બહુ ઓછું બને છે, બહુકે તે નથી જ વપરાતી એમ કહીએ તો ખણ ચાલે. છતાં અઠવાડીયામાં જે કે ત્રણ વખત આ સંસ્થામાં મઠનો ઉપયોગ થતો જોઈ મેં વાતને છેડી:

‘મંત્રીજી! ભલે મઠનો પણ તમે ઠીકઠીક ઉપયોગ કરો છો?’

પ્રત્યુત્તરમાં ગોપાલજીભાઈએ શરૂઆત કરી : ‘ ઘોડાને જોગણમાં મઠ આપી આવા ઉચ્ચ તરવવાળા પદાર્થને ગુજરાત અન્નમાય કરે છે. મઠ ઘણું જ ઉંચા પ્રકારનાં વીટામીનથી ભરપૂર દ્વિદળવાળું ધાન્ય છે. તમે જાણતા હશે કે ઘોડાને એકાદ બે મહિના લાગડ મઠ આપવાથી તે પૂણું શક્તશાળી, દોડતાં થાકે નહિ અને લોહીથી ગદામદા બને છે. તે પ્રતાપ મઠનો છે. કચ્છમાં સાધારણથી માંડીને લક્ષાધિપતિઓને ત્યાં મઠ વિવિધ સામગ્રીઓમાં છુટથી વપરાય છે. કચ્છી મનુષ્યો યુદ્ધ અને શારીરિક શક્તિમાં આગળ પડતા છે. મઠ લોહીને તાત્કાલિક બનાવે છે, માંસની વૃદ્ધિ કરે છે અને શરીરની ગ્રંથીઓને ખીલવે છે. તેમાં રહેલા ક્ષારો અને વીટામીનો એટલાં સરસ છે કે ખીજ પદાર્થો કરતાં તેમાંનાં તરવો શરીરને જલદી પચી જાય છે. ગમે તેવા રોગ પછી લોહી-માંસ સૂકાઈ ગયાં હોય ત્યારે જો મઠનું યુષ (ઓસામણ) આપવાનું શરૂ કરવામાં આવે તો જરૂર શરીરની મરામત તાત્કાલિક બને છે. ઉપરાંત કબજાયાત ન કરવી અથવા કબજાયાતને તોડવી એ તો તેનો મુખ્ય ગુણ છે, એટલે જ આ બોડીંગમાં તેને વધારે પડતું સ્થાન અપાયું છે.

‘ વળી આજની રોટલીની કુમાશ અને મીઠાશ પણ તમને જુદી જ જણાઈ હશે. તેનું પણ એક કારણ છે અને તે પણ મંત્રીજીની મારફત જાણેલું તે કહી દઉં. લગભગ ત્રણસો વિદ્યાર્થીમાંથી ઘણાને કબજાયાત સતાવતી હતી. તે માટે શું કરવું એ પ્રશ્ન ઘણા વખતથી વિચારાતો હતો. એનો એક સરલ માર્ગ હાથ લાગ્યો અને તેને અમલમાં મૂક્યો. રોટલીમાં મોણ આજ સુધી તલના તેલનું નંખાવું હતું તેને બદલે દેશી એરંડીયું (ફરટર ઓઇલ) નાંખવાનું શરૂ કર્યું. ૧૨૧ એરંડીયાના ડબ્બા લાવી, કઢાયામાં નાંખી, એકાદ ઉભરો આવે ત્યાંસુધી તેને ગરમ કરી નાંખી, ગરમ કરતી વખતે એક ડબ્બે પાંચ ત્રીજીની ફડાસો નાંખવામાં આવી અને ત્યારપછી કપડેથી ગાળી લઈ એ એરંડીયું મોણમાં નાંખવાનું શરૂ કર્યું. ત્યારથી કબજાયાતની ફરિ-

ચાદ દૂર થઈ ગઈ છે. એરંડીયું ગરમ થાય છે અને થોડો લીંબુનો સંસર્ગ મળે છે એટલે પાતણું બને છે, તેમ જ એની સ્વાભાવિક વાસ પણ ઉડી જાય છે, એટલે મોણમાં તે ખુશીથી નાખી શકાય છે. વળી એ ખોરાકની સાથે બહુ જ ઓછા પ્રમાણમાં ભેજવાઈ જતું હોવાથી તેના સ્નિગ્ધતાના ગુણને લીધે સ્થાઈના ભાગને આંતરડાંમાં વળગવા નહિ દેતાં દસ્ત તદ્દન સાફ ઉતરી પડે છે. ’

આ સત્ય હકીકત મને કબજાયાતના દરદીઓ માટે બહુ અમુલ્ય લાગી અને એનો મેં અત્રે એ જ હેતુસર ઉલ્લેખ કર્યો છે કે બધુની કબજાયાતથી કંટાળેલા ભાઈઓ જે આવી રીતે એરંડીયાનો મોણમાં ઉપયોગ કરતા થાય તો દરરોજ કબજાયાત તોડનારી જાતભાતની દેશીપરદેશી દવાઓ લેવાની મુશ્કેલી મટે અને જેટલું તેલ તથા ધી મોણ તરીકે ઉપયોગી છે તેટલું જ એરંડીયું બને, ખરચમાં બચાવ થાય અને દવાઓના ડોઝ લેવા ન પડે.

ત્રીજા ઉપાય તરીકે કસ તોલા સારી હરડે, અઢી તોલા સુંઠ અને એ બેની ગોળા વળે એટલો ગોળા મેળવી, પાવલીભારના લાકુ બનાવી, એકથી બે લાકુ રાત્રે અથવા દિવસમાં ગમે ત્યારે લઈ લેવાય તો કબજાયાત દૂર થાય છે અને કામળ આંતરડાંને મહુ જ મજબૂતી મળે છે. હરડે અને સુંઠ એ બેઉ બહુ જ ઉપયોગી અને ગુણકારી વસ્તુ છે. એક છે આંતરડાંને મજબૂત બનાવનાર, બીજી છે આમાશયને શુદ્ધ કરનાર. ગોળા હૃદયને મજબૂત બનાવે છે. એ ત્રણે મળીને અપકવ આમને પકવે છે, આંતરડાંને રૂઝવે છે, વાયુને જેસારે છે અને દસ્તને સંપૂર્ણ સાફ કરે છે. છતાં બીજી દવાઓથી જેમ આંતરડાં નબળાં પડે છે તેમ આ દવાથી પડતાં નથી. આ પાઠ શાસ્ત્રોક્ત છે અને બહુ ગુણકારી છે, જીવનતત્ત્વને વધારનારો છે અને એ દવાનું નામ છે પથ્યાગુટિકા. આ દવા મહિનાઓ અને વર્ષો સુધી લેવામાં આવે છતાં અવગુણ નથી કરતી પણ અમૂલ્ય ગુણ કરે છે.

ચોથો ઉપાય : પાંચ તોલા મીંઢીયાવળ અને પાંચ તોલા તુલસીનાં પાતરાં સાથે મેળવી રાખવાં. જ્યારે દસ્તની કબજાયાત હોય ત્યારે એ પાતરાંમાંથી અરધાથી એક તોલો જેટલાં લખને પાશેર પાણી મૂકી થોડી સાકર અને થોડું દૂધ નાંખી, ચઢા બનાવવો અને એક કપ પી જવો. બહુ સારી રીતે એક દસ્ત થક, જૂતો મળ કાઢી આંતર સાફ કરે છે. મીંઢીયાવળ વાયુ કરે છે અને થોડી ચૂંક પણ લાવનાર છે, પરંતુ તેના એ દુર્ગુણને તુલસી નાબૂદ કરી નાંખે છે. છતાં બન્ને તુલસી અને મીંઢીયાવળ સરખા લખને લેવાં એ આ પ્રયોગની ચાવી છે. દુનિયાભરના રેચ લેવાના અને દસ્ત સાફ લાવનાર બધા ઉપાયમાં અમને આ ઉપાય બહુ જ અગ્રણ્ય અને સરસ લાગ્યો છે. ચાલુ ચઢાની સાથે પણ આ પાતરાં નાંખી પી શકાય છે અને અમૂલ્ય ગુણકારી છે. અમને આ પણ કબજાયાતના જમાનામાં પેટન્ટ કરવા જેવી ઈચ્છા લાગે છે. છતાં જનકલ્યાણ અર્થે તે બતાવી દેવામાં કશો સંકાય નથી. આના મામુલી બજારા પ્રયોગની અજમાયેશ કરવા અમે વાચકવર્ગને આગ્રહભરી ભલામણ કરીએ છીએ.

પાંચમો ઉપાય : ઝેરકાચલાંની ફાફી છે. બબ્બરમાં મળતા ઝેરકાચલાં લાવી તેને ગાયના મૂત્રમાં પલાળવાં. દરરોજ જૂનું ગૌમૂત્ર કાઢી નાંખી નવું નાંખવું. અગીઆર દિવસ સુધી એ પ્રમાણે પલાળી રાખી, બારમે દિવસ ઝેરકાચલાંના જેટલું ઘી લઈ, તેમાં ઝેરકાચલાંને લખવાં. તે બદામી રંગનાં થાય એટલે બહાર કાઢી, ચપ્પુ વડે છાલ છોલી કાઢી વચમાં નાની પત્તી જેવી જીલ હોય છે તે કાઢી નાંખી બાકીના ભાગને ખાંડી બારીક ભૂકા કરવો. એમાંથી એક વાલ જેટલો જૂઠું મધમાં ચાટવો. સવાર સાંજ બે વખત પણ ચાટી શકાય.

ઝેરકાચલાં સીધી રીતે તો દસ્તાવર ગુણ ધરાવતાં નથી; પરંતુ તે આંતરડાં અને સ્નાયુ ઉપર અસર કરે છે અને તેને તંબ બનાવે છે, તેમ જ વાયુનો વિનાશ કરનારાં હોવાથી ફરજિયાત આંતરડાં કામ કરવા

લાગી જાય છે, અર્થાત ખીજ પદાર્થો પોતે રચ કરે છે ત્યારે ઝેરકાયલાં આંતરડાંની મળત્યાગની ક્રિયાને સતેજ કરે છે. એટલે અપાન વાયુ અધોગતિનો બની, મળ સાફ આવે છે. તેની સાથે પાચન યંત્ર ઉપર તેની ઘણી સારી અસર હોવાથી ખોરાક બહુ સારો રીતે હજમ થવા લાગી જૂખ પણ લાગે છે, હાથપગનું કળતર નાબૂદ થાય છે અને શરીર ટકાર તથા સતેજ બને છે. માત્ર ઝેરકાયલાં એકાદ મહિનાથી વધારે વખત લાગઠ લઈ શકાય નહિ. જરૂર જણાય તો વચમાં પંદર દિવસ બંધ કરી, ફરી શરૂ કરાય અને પ્રથમ એકાદ રતિથી શરૂ કરીને એક વાલ સુધી લેવાય. ગૌમૂત્રમાં પલાળવાથી અને ઘીમાં શેકવાથી તેની સંપૂર્ણ શુદ્ધિ થઈ જાય છે, નિર્ભય રીતે વાપરી પણ શકાય છે, છતાં વનસ્પતિનાં ઔષધો જેટલી બેદરકારી આમાં ન રાખવી જોઈએ. જો કે તેમાં ખાસ પરેશ નથી, માત્ર સાવચેતી અને દવાના પ્રમાણનું ધોરણ ચોક્કસ હોવું જોઈએ.

છઠ્ઠો ઉપાય : ઇંદ્રામણાં લીલાં દશ શેર લાવી તેની સાથે સાફ કરેલો અજમો શેર એક, મરી તો. ૫, સંચળ તો. ૧૦ લાવવાં. ઇંદ્રામણાંને ડગળી દઈ તેમાંથી ખીજ કાઢી નાંખી આ ત્રણે ચીજો લાગ પડતી ભરી દઈ, ઉપર ડગળી મારીને છાંયે સુકાવા દેવાં. તદ્દન સૂકાઈ જાય એટલે ખાંડી નાંખી ચૂર્ણ બનાવવું. જે વાલ રાત્રે સૂતી વખતે લેવાથી પેટ સાફ થાય છે, વાયુ નાશ પામે છે, કૃમી અને ગુદ્મ જેવું રહેતું હોય તેને જીતે છે. પ્રકૃતિ પ્રમાણે એનું પ્રમાણ ઓછું વધતું લઈ શકાય છે.

ઉપાય સાતમો : હિંગાષ્ટક તો. ૧૦, સારી જાતની હરડે તો. ૧૦ અને સોડા બાય કાર્બો તો. ૧૦—એ ત્રણેનું મિશ્રણ બનાવી રાખવું. આ ચૂર્ણને શીત્રાક્ષાર પાચન ચૂર્ણ કહે છે. સવારમાં અથવા રાત્રે જે આનીબાર જેટલી કાકી લેવાથી ઝાડો સાફ આવે છે, પેશાબ પણ છૂટથી થાય છે, પેટની ગરમડ બેસારી દઈ, ખોરાક પાચન કરે.

છે, છતાં સ્ત્રી, પુરુષ, બાળક-ઢાઇ પણ નિર્ભય રીતે વાપરી શકે
જોવી આ બનાવટ છે.

આઠમો ઉપાય : હીમેજ (બાળહરડે) તો. ૧૦, વરીયાળા
તો. ૫, સાકર તો. ૨૫, સુંઠ તો. ૧૫.

પ્રથમ હીમેજને એરંડીઆ તેલમાં તળી લેવી. બાદ સર્વે વસ્તુને
ભેગી ખાંડી ખારીક ચૂર્ણ બનાવવું. પાવલીભારથી અરધાભાર સુધીની
ફાફી દસ્તને સાફ લાવી આમ-જળશનો નિકાલ કરે છે, આંતરડાંને
ચોકખાં બનાવી, આંતરડાંમાં ભેગા થયેલા કચરાનો અને ખોટી ગર-
માઇનો વિનાશ કરે છે.

મરડામાં જ્યારે લોહી અને પર પડતું હોય છે, ત્યારે અમે શરૂ-
આતમાં આ ફાફી બે ત્રણ દિવસ આપીએ છીએ, જેથી મળના ગાંઠા
નિકળી જઇ, મરડો મટાડવા માટે બીજી દવા આપવાની જરૂર રહેતી
નથી. વિના કારણે પણ જ્યારે પેટમાં ભરાવો જણાય ત્યારે છુટથી
આ ફાફી લેવામાં ઢાઇ પણ જાતનો વંધો નથી.

નવમો ઉપાય : હીમેજ તો. ૧, કડુ તો. ૩, રેવંચી તો. ૨,
છદ્રામથુનો ગર્ભ તો. ૨, અજમો તો. ૧, નસોતર તો. ૧, સીંધાલુણુ
તો. ૧, ત્રિક્ષ્ણા તો. ૧, ખરસાડીના કોલસા તો. ૧, સુકો કુદીનો
તો. ૨, અને એજીઆ તો. ૪.

ઉપરની વસ્તુઓને એકત્રિત કરી ભાંગના રસમાં ઘુંટી અઢક
વાલની ગોળી બનાવવી.

રાત્રે સૂતી વખતે એકથી બે ગોળી સાદા પાણીની સાથે ગળી
જવાથી સવારમાં એકાદ ઝાડો બહુ જ સારો આવે છે અને ઢાઇ
પણ જાતની દસ્ત થનામાં તકલીફ થતી નથી. ફાફી ભરવાના કંટા-
લામળા માટે આ ગોળી અમુલ્ય છે.

કબજિયાતમાં ધણું કરીને નીચેના મોટા આંતરડામાં—કોલમમાં જ મળ ભરાઈ રહે છે. એટલે ખરતી (એનીમા) લેવાથી પણ કબજિયાત દૂર થાય છે. એનીમા લેવામાં જૂના વિચારના માણસો જેટલા કરે છે તેટલા જ નવા વિચારના તેનો દિવસમાં એકાદ બે વખત ઉપયોગ કરી નાંખે છે. આ બંને રીતો ઠીક નથી. જેમ તેનાથી કરવાની જરૂર નથી, તેમ તેનો વાતચાતમાં ઉપયોગ કરી નાંખવો તે પણ યોગ્ય નથી. પરંતુ જરૂરીયાત પ્રમાણે અઠવાડીએ કે ચોથા દિવસે એકાદ વખત એનીમા લેવામાં આવે તો તેથી ખોટું નથી, તેમ જ તેથી કાંઈ પણ નુકસાન થતું નથી, બલકે લાભ થાય છે. એનીમાના પાણીથી મોટા આંતરડાનો છેક છેડા સુધીનો ભાગ ધોવાઈ ખૂણેખાંચરે લાગેલો મળ નિકળી જઈ, આંતરડું ધોવાઈ તદ્દન સ્વચ્છ થાય છે અને સૂકાયેલો તથા ગંદાયેલો મળ નિકળી જવાથી તે સરખી રીતે કામ કરી શકે છે.

એનીમા લેવા માટે સહેજ ગરમ પાણી કરી લેવું જોઈએ અને લગભગ બેશર પાણી આંતરડામાં ચઢવા માટે વાપરવું જોઈએ. પાણીમાં બે વાલ જેટલો સોડા ખાય કાર્બો નાંખવો અથવા અરધા તોલા જેટલું એરંડીયું નાંખવું અને સનલાઇટ જેવો સારો સાબુ શીણુ વગેરે તેટલો નાંખી એનીમા લેવી. કેટલાક અંદર ટરપેન્ટાઇનનાં પાંચ દશ ટીપાં પણ નાંખે છે. પરંતુ તે તો ધણા લાંબા વખતે એનીમા લેવાતી હોય અને અંદર જૂનો સડો હોય તો જ જંતુદ્ધન તરીકે અને વાયુદૂર તરીકે ઠીક છે, ખાસ તેની જરૂર નથી. એકલું પાણી અને જરા સાબુ હોય તો પણ ચલાવી શકાય.

એનીમા અવશ્ય ઉપયોગી છે. યુક્તિપૂર્વક અમુક સમયને અંતરે એ લેવામાં આવે તો જરૂર લાભ થાય છે. પણ એની પાછળ પડીને ‘ભૂતે ભાળી આંબલી’ની માફક દરરોજ તે લીધા કરવાથી તેની ટેવ ચડી જાય છે અને કુદરતી રીતે થોડો દસ્ત આવતો હોય તે પણ કુદરતી ક્રિયા બંધ થવાથી આવતો નથી અને એના વિના ચલાવી શકાતું નથી.

મારા એક ડાક્ટર મિત્રને દશ વરસથી ટેવ પડી ગયેલી કે સવારમાં ઉઠી, અઠી રૂપિયાનાર ગ્લોસરાઇનની એનીમા લે ત્યારે જ દસ્ત આવે. અમે એક વખત એક મેળાવડામાં સુરત ગયા અને તે પીચકારી ધેર ભૂલ્યા. એ દિવસથી જનજર બંધ ! જ્યારે ચાટે જમ ગ્લોસરાઇનની સપોઝીટરી લાવ્યા અને એમને પહેરાવી ત્યારે દસ્ત સાફ થયો. માટે એ રીતે પરાધીન ન થઈ જવાય તે બાબત ખૂબ ખ્યાલ રાખવો બેટ.

પ્રકરણ ૨૮મું

ચામડીનાં દરદો

ચામડીના બધા વ્યાધિઓની ગણના સારંગધરાચાર્યે સમભગ શુદ્ર રોગમાં કરી છે. અને તેના જુદા જુદા પ્રકારો નક્કી કરી અજગલ્લિકાથી માંડી સુદ્રદંડ્ર સુધીના ૬૦ પ્રકારો જણાવ્યા છે. માણસની ચામડીની અંદરથી વાયુ, પિત્ત અને કફના હીન, મિથ્યા અને અને અતિયોગથી રસ રક્ત, માંસ, અને મેદને બગાડો ગાંઠ અને ઉપર ફોલ્લીના રૂપમાં અથવા મંડળના રૂપમાં એમ જુદા જુદા પ્રકારના અસંખ્ય વ્યાધિઓ ચામડીની ઉપરના ભાગમાં જોવામાં આવે છે.

સ્વારીરિક અંદરના વ્યાધિમાં માણસો તેને મટાડવા જેટલા પ્રયત્નવાન હોય છે, તેટલા આવા ચામડીના બાહ્ય વ્યાધિમાં જોવામાં નથી આવતા, અને ચામડીના કેટલાક વ્યાધિઓ પણ એવા છે કે થોડો સ્વચ્છતા, થોડો પરહેજ અને થોડાક ધરમથુ ઉપચાર સમજ-વિચારી કરવામાં આવે તો પછી બહુ દોડાદોડ કરવાની જરૂર પણ રહેતી નથી.

શાસ્ત્રીય શુદ્ધ રોગોની ગણના અને તેના પદ્ધતિસર નિદાનમાં આપણે ન ઉતરીએ તો ફલિતાર્થરૂપે એમ ચોક્કસ કહી શકાય કે જ્યારે રક્ત-લોહી દુષિત થાય છે અને જ્યારે રક્ત શુદ્ધ કરનારા અવયવો સુસ્ત હોય છે તેમ જ જ્યારે કાયમી મલાવરોધ થાય છે, ત્યારે જ આવા વ્યાધિઓ જન્મ લે છે અને તે વેળાએ પ્રથમ, રસ, લોહી, માંસ, અને મેદ બીગાડને પામે છે. પછી ક્રમવાર તેમાંથી જુદા જુદા રોગો ચામડી ઉપર દેખાવ આપે છે. જેમ દોષ ક્રમે કરીને પ્રારંભના પગ-થીએ હોય છે તેમ તેનું સ્વરૂપ અદ્ય અને જલદી મટે તેનું હોય છે, અને તે દોષ જેમ જેમ એ લોહી આદિમાં વધતો જાય છે તેમ તેમ તેનું સ્વરૂપ વિસ્તૃત અને કષ્ટસાધ્ય બને છે.

દાખલા તરીકે રસવિકૃતિથી અર્થાત ખોરાક ખાધા પછી તેમાં પિત્ત વધારનાર ખટાશવાળા પદાર્થો વધારે ખાવામાં આવ્યા હોવાથી ‘એસીડીટી’ વધે છે અને એને લઇ શીજસ થાય છે. આ દોષ રસ-વિકૃતિનો છે. એટલે શીજસ થતાંની સાથે થોડી ચળ આવી, આખા શરીરે ચકામાં-ઢીમણાં નીકળી પડે છે; અને એ જેટલા પ્રમાણમાં જલદી નીકળી આવે છે તેટલા જ પ્રમાણમાં બહુ સહેલા ઉપાયથી શમી જાય છે. થોડી રાખોડી (છાણાની) શરીરે ચોળી, ગરમ કપડું લપેટી સૂઇ જવાથી, અથવા સાધારણ રેચ લઇ લેવાથી કે મરી અને કાળીજીરીની ફાફી મારવાથી તે શીજસ શમી જાય છે. પણ એવી રીતે એ દોષ રક્ત મારફત બહાર નહિ નિકળતાં લોહીમાં થઇ માંસ સુધી પહોંચે છે, તો તે વિકૃતિ (ગડ)ના રૂપમાં માંસમાંથી નીકળી બહાર આવે છે, મહા પીડા ઉત્પન્ન કરે છે, પાકે છે, ફુટે છે અને તેમાંથી કાષ્ઠ વખત પણ પથ્થુ થાય છે.

આ ઉપરથી બરાબર સમજી શકાય છે કે ચામડીના રોગોને જન્મ આપનાર દુષિત રક્ત ખોરાકના વિષમ યોગથી થાય છે. ઠાંદા અને દૂધ, મગ અને દૂધ, આંબલી અને સાકર, દહીં અને મૂળા-આવા પદાર્થો

લહેજત ઉઠાવવાની લાલચે એકી સાથે લેવામાં આવવાથી, જાણે અજાણે રક્તને જરૂર બગાડે છે અને એનું પરિણામ વહેલું મોઢું ભોગવવું પડે છે, તથા અંતે એ કુટ્ટ રોગને જન્મ આપે છે.

જેવી રીતે ચામડીના રોગો અંદરનાં કારણોથી થાય છે તેવી જ રીતે તેને ઉત્પન્ન થવામાં બહારનાં કારણો પણ હોય છે. આ બહારનાં કારણોમાં એવી રોગ ઉપદંશ—સીરીલીસની ચર્ચા હું અહીં નથી કરતો. સીરીલીસ—ઉપદંશ અને ઉપદંશજનિત કુટોની ચર્ચા માટે આગળ ઉપર સ્વતંત્ર લેખ આવશે જ. માત્ર અહીં તો ચામડીના વ્યાધિઓ અર્થાત રક્તદુષિત વ્યાધિ માટે લખાય છે.

રક્ત—લોહી એ આપણા સમ ધાતુ પૈકી બહુ જ અગત્યની ધાતુ છે. બહારની દૃષ્ટિથી લોહી એ એક સાધારણ લાલ રંગનો પ્રવાહી પદાર્થ જણાય છે, પરંતુ ઉંડા અભ્યાસથી હુદ્ ૩૫ જણાતો આ દ્રવ અનેક ચમત્કારથી ભરેલો લાગે છે.

થોડું એક લોહી લઇને આપણે તેને સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી તપાસીએ તો તેમાં એક પાણી જેવો તરલ પદાર્થ અને તેમાં તરતો દાણાદાર પદાર્થ જુદો પડી આવે છે. તે દાણા અને દ્રવનું રાસાયનિક વિશ્લેષણ કરીએ તો તેમાં દ્રવ પદાર્થમાં થોડો ક્ષારનો ભાગ અને બીજો ગેસનો ભાગ મળી આવે છે. પરંતુ તેમાં રહેલા દાણાદાર પદાર્થમાં પણ બે ભાગ છે. એક શ્વેત કણ, બીજો રક્ત કણ. શ્વેત કણને બાજુ રાખી રક્ત કણની ક્રિયા જોઇએ તો જીવનના આધાર ૩૫ મંદસ્તની શરીર-સંચાલન ક્રિયા કરતો એ પદાર્થ કુદરતના કરામતના નમૂના રૂપે આપણને આશ્ચર્ય પમાડે છે.

શરીરમાં રક્ત કણ કઇ ક્રિયા કરે છે તે જોઇએ. પ્રતિ કણે શરીરના પરિચાલન માટે ઓકસીજનની અંગોઅંગમાં જરૂર રહે છે. એટલે લાલ કણ એ ઓકસીજનને સાથે લઇ શરીરમાં દોડવા લાગે છે અને

(દૃશ્યમાં) પહોંચી, કારબન ઠલવી નાંખી, ત્યાંથી ઓક્સીજન લઈ ફરી દોડી જાય છે. આમ ચક્રર ઉપર ચક્રર લગાવી, શરીરને જીવંત, શુક્રદાર અને ઓજસ્વી રાખનાર લાલ કણો છે; જ્યારે સફેદ કણો તે લાલ કણોથી પણ વધુ અગત્યનું કાર્ય કરી બતાવી, પોતાની પ્રભાવશાળી શક્તિનો આપણને પરિચય કરાવી આપે છે.

આ સફેદ કણોને સિપાઈની ઉપમા આપીએ તો જરીયે ખોટું નથી. મનુષ્યશરીર એક મોટા રાજ્ય સમાન છે. રાજ્યના રક્ષણ માટે જેમ પોલીસ-સેના રાખવી પડે એમ જ શરીર-રાજ્યનું સંરક્ષણ કરનાર આ લોહીમાંના શ્વેત કણો છે.

રાજ્યની અંદર શત્રુ પક્ષ આવી પડતાંની સાથે જેમ પોલીસ-સેના એકત્રિત થઈ, સામે મોરચા ખડા કરી દઈ, દંડયુદ્ધનો આરંભ થાય છે, તે જ પ્રમાણે શરીરની અંદર કોઈ પણ વ્યાધિનાં જીવાણુઓ પ્રવેશ પામતાંની સાથે શરીરની રક્ષા કરવાની ખાતર આ શ્વેત કણો એકઠાં થઈ, પ્રતિપક્ષીઓને મારી હઠાવવા અને સામ્રાજ્યની અંદર પ્રવેશ નહિ કરવા દેવાને માટે યુદ્ધ આદરે છે. તેમાં જે જો શરીરમાં કોઈ પણ બહારના કે અંદરના કારણસર ક્ષત, પાક, ચાંદુ ઉત્પન્ન થાય તો તે સ્થાનક સમરાંગણ બની જાય છે, અને બહારનાં જીવાણુઓ તથા રક્ત માંહેના શ્વેત કણો વચ્ચે ભારી યુદ્ધ થાય છે. બહારની અસ્વચ્છતા, કાદવ, પાણી, હવા અને વાતાવરણમાં વિચરણ કરતાં રાગોસાદક જીવાણુઓ ક્ષત મારફત પ્રવેશ કરી યુદ્ધની અંદર સામેલ થઈ, એ સ્થાન ઉપરના કોષનું ભક્ષણ કરી 'બેક્ટેરીયા' નામના પ્રબલ ખરાકાંત શત્રુ એ સ્થાનક ઉપર પોતાનું આધિપત્ય જમાવવાની ચેષ્ટા કરે છે. સામી બાજુથી પ્રબળ શ્વેત કણો તેનો સામનો કરીને એ જીવાણુનો નાશ કરી, પોતાના કિલ્લાનું રક્ષણ કરે છે અને તેને મારી હઠાવી, કિલ્લામાં પડેલા ગર્તને પૂરી નાંખે છે. અર્થાત ક્ષત ભરાવા લાગી, તેમાં રક્ત આવી જાય છે. આ બીજા સંગ્રામમાં જે શ્વેતજીવાણુ માર્યા

જામ છે અને જેના મુડદાને સજીવન રહેલા સિપાઈ બહાર ધકેલે છે તેને આપણે પીપ અથવા પડ કહીએ છીએ. આ યુદ્ધમાં જે શરીરના શ્વેત કણોને સરળ બનાવવા, તેને પોંપણુ મળે તેવો આહાર કરીને (પરેણ પાણીને) પીઠ થાબડવામાં આવે છે તો જરૂર યુદ્ધમાં શ્વેત કણોનો વિજય થાય છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાયું હશે કે રક્ત દુષિત થતાં અથવા તેમાં રોગોત્પાદક જંતુ પ્રવેશ કરતાંની સાથે રક્ત સ્વયં શુદ્ધ થવા-રહેવા માટે આપોઆપ પ્રયત્નવાન બને છે; પરંતુ જ્યારે મનુષ્ય તેની મદદ નહિ જતાં તેની રોગહર શક્તિનો વિનાશ કરે છે, અર્થાત સ્વેચ્છાચાર પ્રમાણે આહાર-વિહાર કરે છે તો પછી લોહી શક્તિવિહીન બની જઈને, દુષિત બનીને, ચામડી મારફત વ્યાધિને બહાર ફેંકવા પ્રયત્ન કરે છે; અને એને આપણે ખસ, દાદર, ખુઝલી, લુખસ, ફાડલા, ખીલ, ચચાકા (કરોળીયા), શીળસ અને કાઢના નામથી ઓળખીએ છીએ. આ બધા વ્યાધિઓ-રક્તદુષિતના વ્યાધિઓ ચામડી ઉપર પ્રગટ થાય છે અને એ ફેટલાક બહારના ચોપડવાના ઉપચારોથી અને ફેટલાક ચોપડવાના તેમ જ દવા ખાવાના ઉપચારોથી નાબૂદ થઈ જાય છે. દાદર, ખીલ, કરોળીયા અને શીળસ જેવા કુદ્ર વ્યાધિઓને ખાસ આવાની દવાની જરૂર નથી રહેતી; તેને તો માત્ર રોગ વૃદ્ધિ કરનાર પદાર્થોની પરેણ કરાવી, બહારના લેપ, મલમ, પાણીના ઉપચારોથી સારું થતું અનુભવ્યું છે. છતાં એટલું તો જરૂર કહેવું પડશે કે રોગી અસ્વચ્છ, બેદરકાર, અને જીલનો સ્વાદીઓ હોય છે તો આ વ્યાધિ સમી ગયા પછી પણ ફરી ફરી થતા જોયા છે. વ્યાધિનો વાંક નથી હોતો પણ વ્યાધિને ખૂબ પાડી પાછો બોલાવનાર, વારાફરતી ડાખા અને જમણા હાથને ખણવાના કામે લગાડનાર દરદીનો દોષ હોય છે. તેમને વૈદની પરહેજની બહુ પરવા હોતી નથી અને કાં તો તે સમજતા પણ નથી.

આ લેખકને જૈન કામમાં ઘણા દરદીઓ મળે છે. પાપક, ચટણી, અથાણાં અને ભાતભાતનાં ઓસામણો બનાવી, સ્વાદની લહેજત અને આળીની આસપાસ નાના પ્રકારની વાટકીઓ ગોઠવી, હીંચણુ નીચે હીંચણીયું (ઓઠીકણુ) અટકાવી, ચટપટા સ્વાદ લેવામાં ખીજી કામ એમની સરસાઈ કરી શકે તેમ નથી એની હું ખાત્રી આપું છું. એમને જ્યારે ખટાઈની પરહેજ આપવાની હોય ત્યારે મારે જીભને સજીવી રાખીને તેમના તરફથી પૂછાતા સવાલોના જાતજાતના જવાબ દેવા બરાબર તૈયાર કરી રાખવી પડે છે. ખટાઈ એટલે સમગ્ર ખટાઈ એમ નહિ માનતાં તે મારે પૂછવાની પરંપરા ચાલતી થાય છે. આંખલી નહિ તો આમચુર ખવાય ? આમચુર નહિ તો આંખોળીયાં ? આંખોળીયાં નહિ તો ફરી ? ફરી નહિ તો મોળા દહીંની છાશ ? છાશ નહિ તો છાશની કઢી ? અરે કઢી નહિ તો છાશના નીતર્ગા પાણીના ઓસા-મણુને શો વાંધો ? વૈધરાજ ! તમે તો ભારે ભાઈ ચોકડાભેર રાખો છો ! આ પુલક્યંદભાઈને મારાથીએ વધારે હું મસ થયેલી પણ કાકટર સાહેબે બધું ખાવાની છુટી આપી દીધેલી અને ચટ દઈને મટી પણ ગઈ ! તમારી દવામાં તો પરહેજની લપ બહુ, ભાઈસાહેબ !

ખરી વાત તો એ છે કે વૈધનો આશય નહિ સમજનાર દરદીઓ કેટલીક વખત બાધિને લખાવી, રોગ અને વૈધોને પોતાનાથી છૂટા થવા નથી દેતા.

એક વખત એક વૈધરાજને ત્યાંથી દરદીની સારવાર કરનારને એક કવાચ-ઉકાળો બાંધી આપી કહેવામાં આવ્યું કે આ ઉકાળો, ઉધાકું મોઢું રાખી બનાવજો. એ ભાઈ ઘેર જઈ ઉકાળો બનાવવા બેઠા. વાસણમાં પાણી નાંખી ચૂલા ઉપર મૂકી, નીચે બળતું કરી, વાસણ ઉપર ઢાકણું ઢાંકી, મોઢું પહોળું કરીને બેઠા. ધરના માણસો કામકાજે એ ભાઈને બોલાવવા લાગ્યા. પણ એ તો બોલે જ નહિ, તેમ મોઢું ફાટી રાખેલું તે ભેગું પણ કરે નહિ. બે ચાર જણાએ આવી ઘણીએ મહેનત

કરી પરંતુ ન બોલે કે ન કરે મોઢું ભેગું ! એ નો ફાડ્યું એ ફાડ્યું ! ધરના માણસો ગભરાયા ને દોડ્યા વૈધરાજને ત્યાં : ‘ વૈધરાજ ! ચાલો, જલદી કરો. જે ભાઈને તમારે ત્યાં દવા લેવા મોકલેલ તે ભાઈને કાંઈક થઈ ગયું છે તે બોલતા ચાલતા નથી અને મોઢું ફાટી ગયું છે તે ભેગું પણ કરતા નથી !’ વૈધરાજ બિચારા પાંચે કામ પડતાં મૂકી, દોડતા આવ્યા. આ તરફ વૈધરાજને આવવું અને ત્યાં ઉકાળો પણ ઉકળી તૈયાર થવાથી નીચે ઉતારી પેલા ભાઈના મોઢાનું ભેગું થવું-બેઠે સાથે બન્યાં !

વૈંધ પૂછ્યું : ‘ કેમ ભાઈ ! તમને શું થયું હતું ? ’ ભાઈ બોલ્યા : ‘ બાપા ! મને તો કંઈ થયું નથી. આ ધરના બધા મૂર્ખા સમજે નહિ કે મારે ઉકાળો બનાવવો પડ્યો, એટલે ઉઘાડે મોઢે કરવાનો. એથી હું બોલી પણ કેવી રીતે શકું અને ઉકાળો તૈયાર થતો હોય ત્યાં સુધી મોઢું ભેગું કેવી રીતે કરાય ? ભેગું કરું તો ઉકાળો બગડે. ’

‘ વાહ ભાઈ ! તમે પણ જબરા ! ઉઘાડું મોઢું રાખી ઉકાળો કરવો એટલે શું તમારું મોઢું ઉઘાડું રાખીને કે ઉકાળો ચડાવેલા વાસણનું મ્હોં ? આમાં મૂર્ખા ધરના માણસો, તમે, કે વૈધ ? પણ હવે ફરી ઉકાળો બનાવો તે વખતે વાસણના મોઢા ઉપર ઢાંકણું ઢાંકશો નહિ, મારા મહેરબાન ! ’

ઉપચાર દેશી કરવાના હોય કે વીલાયતી. પરંતુ તેમાં ચોક્કસાઈ કાળજી અને સમગ્રણુપૂર્વકની સ્વચ્છતા એ ઘણું અગત્યનું કાર્ય કરે છે. પુરૂં સમજ્યા સિવાય ઉપચારની બાબતમાં આડું વેતરાઈ જાય છે. પછી દરદી વૈધનો અને વૈધ દરદીનો દોષ કાઢે છે. તેમાં ફાવે છે બ્યાધિઓ.

ચામડીના બ્યાધિઓ માટે પ્રસ્તાવ રૂપે આટલા વિવેચનની જરૂર હતી. હવે પછી ઉપરના અતાવેલા પાંચ સાત છુદ્ધ બ્યાધિઓના અનુભવ-સિદ્ધ ઉપચાર અને નુસખાઓ રજૂ કરીને આ વિષય પૂરો કરીશું.

પ્રકરણ ૨૮મું

ખસ

આમડીના વ્યાધિ પૈકી ખસ, લુખસ, દાદર, અને
 ખરજીવું-આ ચાર વ્યાધિઓ માટે ઉપરથી લગાવવાના
 મલમો બજારમાં પેટાંટ રૂપમાં ઘણા વેચાય છે, લોકો તેનો ઉપયોગ
 કરે છે અને તેથી થોડી ઘણી શાંતિ પણ મેળવે છે; છતાં આવા
 મલમોથી કાયમી લાભ જોવામાં આવતો નથી. તેનું કારણ મલમો
 વાપરનારની બેદરકારી હોય છે અને કેટલાંએક મલમોમાં કાયમી
 કાયદો કરવાની તાકાત પણ હોતી નથી. અગાઉના વિવેચન ઉપરથી
 ચોક્કસ સમજી શકાયું હશે કે જ્યારે લોહી ખમડે છે ત્યારે જ આવા
 વ્યાધિઓ થવા પામે છે. તેથી ખસ થવાની નિશાની રૂપે શરીરમાં
 અળ આવવા લાગે એટલે ખોરાકમાં પ્રથમ બધી જાતની ખટાશ
 બંધ કરી દેવી જોઈએ, અને ત્યારપછી જ તેના ઉપચારો પ્રત્યે વળતું
 વધારે બહેતર છે. જેમ ખટાશ આવા વ્યાધિઓ ઉપર ખુરી અસર
 નિપજાવે છે તેવી જ રીતે નીમક-મીઠું પણ નુકસાન કરે છે, છતાં
 માણસ જેટલી સહેલાઈથી ખટાશ વગર ચલાવે છે, તેટલી સહેલાઈથી
 નીમક વગર ચલાવી શકતો નથી. એટલે ખાસ દવાઓના અંગે જ
 મીઠું બંધ કરવું જરૂરી છે. બાકી તેલ અને મરચાં ખાવામાં મને
 ખાસ વાંધો જણાતો નથી. બધા વૈદ્યોને પરેજીની બાબતમાં તેલ
 મરચું અને ખટાશ બંધ કરાવી દેના જોયા છે, અને અવશ્ય તેલ,
 મરચું, ખટાશ બંધ કરવાથી શરીર ઉપર ઔષધોની ઘણી જલદી
 અને સારી અસર થાય છે. છતાં બને છે એવું કે તેલ, મરચું, ખટાશ
 બંધ થતાંની સાથે દરદીનો લગભગ બધો જ ખોરાક બંધ થઈ જાય
 છે; તદ્દન મોળું, શીકું ખાણું હમેશાં માલમસાલાથી ટેવાયેલી જીભને
 રચતું નથી અને દરદી સારિત્વક આહાર ઉપર રહી શકતો નથી.
 એટલે થોડા દિવસમાં ખાવાની ખાતર દરદ સહન કરવાને બોગે, દવા

અને પરેજી બધું ફગાવીને તે મેદાને પડે છે. એટલે જ મારે જણાવવું જોઈએ કે માત્ર ખટાશ અને જરૂરીયાતે મીઠું બંધ કરીને જો પેટમાં દવાઓ ખાવાનો અને ઉપર લગાવવાનો ઉપયોગ કરે તો આ વ્યાધિ નાબૂદ થઈ જાય છે. હવે પ્રથમ ખસ સંબંધી મારો અનુભવ રજૂ કરું છું :

ખસના સાધારણ રીતે બે પ્રકાર જોવામાં આવે છે : (૧) ખસ (૨) લુખસ.

ખસ થવાની હોય ત્યારે શરૂઆતમાં શરીરના છેડા ઉપર તેની અસર થાય છે, હાથ પગનાં આંગળાં પર ચળ આવવા લાગે છે. તેની શરૂઆત ઘણી ધીમી રીતે થાય છે. ચળ આવવાની જગ્યાએ એકાદ નાની ફાલ્લી થાય છે, તેના ઉપર ચળ આવે છે, બાદ ફાલ્લી મોટી થઈ તેનો ફાડકો બને છે. અંદર થોડું પડ પણુ હોય છે, તે પાકે છે, આપોઆપ ફુટે છે અથવા દરદી તેને ખણીને ફાડી નાંખે છે. એનો ચેપ દરદી પોતાના નખમાં લઈ બીજી જગ્યાએ ઇન્જેક્શન કરે છે અને ધીમે ધીમે આગળ વધવા લાગી, આખા શરીરમાં ફેલાય છે. પછી તો ત્રાસ એટલો વર્તવે છે કે દરદી પાંગળાની જેમ હાથ પગનાં આંગળાં પહોળાં રાખી મદારીના રીંછની માફક પડ્યો રહે છે અને ખસ મટાડવા ફક્ત જાણી ભાઈને પૂછડા પટેલના અભિપ્રાય પ્રમાણે ઉપચાર કરતો રહે છે. એમાં કદાચ સરખાઈ આવી ગઈ તો તો એ મટી પણુ જાય છે; છતાં ખસ એકાદ બે મહિના તો મહેમાની છાકતી નથી. જો ધરનાં માણસો માયાળુ સ્વભાવનાં હોય અને ખસના દરદીની સાથે ‘આત્મવત સર્વ જુતેષુ’ ના સૂત્રથી બહુ જુદાઈ નથી રાખતાં તો તેઓ બધાં એ ખણુવાની મીજલસના ભાગીદાર બને છે અને એમાં વળી ઠંડી ઋતુનો શિયાળો ખેડો એટલે પછી ચાતુર્માસ ગાળવા ખસ એ ધરમાં ટકી જાય છે તથા ધરમાં થયેલી ખસની અવિચળ પ્રતિજ્ઞાનું સ્વરૂપ લાંબા પૂછડાવાળા શાહમૃગની અદા જેવું નિરીક્ષણ કરનારને જણાઈ આવે છે.

ખસના ઉપચારો જેમ શાસ્ત્રીય છે તેમ ફકીરી દુચકા પણ છે. છતાં ગંધકની હરકાષ ખનાવટ જંતુને મારી નાંખવામાં અદ્ભૂતિકામ કરે છે. ગંધકની જુદી જુદી સ્વતંત્ર અને ખીજ પદાર્થોની મિશ્રણવાળી સેંકડો ખનાવટ છે. પરંતુ મારા અનુભવમાં આવેલી બે પ્રકારની ખાવાની ખનાવટ અત્રે રજુ કરે છે. તે એટલું સારું કામ કરે છે કે તેના પર શ્રદ્ધા રાખી, પરહેજ પાળી, તેનો ચોક્કસ ઉપયોગ કરવામાં આવે તો ખસ જરૂર નાખૂદ થઈ જાય છે. આ ઔષધને ગંધક રસાયન કહે છે અને તેની ખનાવટ નીચે પ્રમાણે છે:

ગંધક રસાયન પ્રકાર ૧:

પ્રથમ ગંધક આમલસારો લાવી શુદ્ધ કરવો. તેને શુદ્ધ કરવાની રીત ઘણી છે. પણ આમલસારો ગંધક જેટલો હોય તેટલું ગાયનું ધી લઈ, પીતળ અથવા લોઢાના વાસણમાં ધી નાંખી, તેમાં ગંધકને વાટીને નાંખવો અને ચુલે ચઢાવવો. ધી ગરમ થઈ, અંદર ગંધક પીગળી જાય ત્યારબાદ એક મોટા તપેલામાં અગાઉથી ગાયનું દુધ ગંધકથી આકગણું ભરી રાખ્યું હોય, તેમાં ગરમ થયેલ ગંધક અને ધી નાંખવું. એટલે ગંધક ઠરીને ગઠ્ઠો થઈ જશે. ત્યારબાદ તેને કાઢી લઈને ફરી ધીની સાથે ગરમ કરી દૂધમાં ઠારવો. દરેક વખત ધી તથા દૂધ તાજાં લેવાં. આ પ્રમાણે ત્રણ વખત કર્યા પછી ગંધકને દૂધમાંથી કાઢી લઈ, ખૂબ ગરમ પાણીથી ધોઈ, તડકે સૂકવી લેવો. આ શુદ્ધ ગંધક થયો. હવે તેને રસાયન ખનાવવા નીચે મુજબ ક્રિયા કરવી :

ગંધક શુદ્ધ કરેલો શેર ૧ અને ખાવાનું વડાગરું મીઠું શેર ૨—એ બે વસ્તુને પથરના મજખૂત ખરલમાં નાંખી, આઠ કલાક સુધી ખરલ કરવો. સાંજે એક તપેલામાં કાઢી લઈ, તેમાં ચોવીસ રતલ પાણી નાંખી હલાવી રહેવા દેવું. બીજે દિવસે સહવારમાં પાણી કાઢી નાંખી, ફરી અંદર બે રતલ મીઠું નાંખી, ખરલ કરવો. આખી રાત રહેવા દઈ, સહવારમાં ઉપરનું પાણી કાઢી, ફરી બે રતલ મીઠું નાંખી, આઠ કલાક

ધુંટવો. એવી રીતે ૨૧ વખત મીઠું નાંખવું, ધુંટવું, અને પલાળી પાણી કાઢી નાંખવું. છેવટે એ ચાર વખત પાણી નાંખી, નીતારી, તદ્દન ઢારો ગંધક તકકે સૂકવી લેવો.

૪૨ રતલ મીઠા સાથે ૨૧ દિવસ ગંધક ધુંટવાથી તેનો પીળો રંગ મટી તદ્દન સફેદ થઇ જશે. આનું નામ ગંધક રસાયન પ્રકાર પહેલો રાખ્યો છે. આ દવા ૧ રતિથી એક વાલ ધીમાં, દૂધમાં અથવા મધમાં-દિવસમાં એ વખત આપવાથી ચામડી ઉપરના વ્યાધિઓ નાબુદ થાય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ જૂના પરમીયા, વિષ્ફોટક, નાડીવણ, ફિરંગ રોગ અને ઉપદંશજનિત ચામડીના વ્યાધિઓ ઘણી સહેલી રીતે સારા થાય છે. મોંઘાં ઇન્જેક્શનો અને વિદાયતથી આવતા ગંધકના મોંઘા ભાવના મુરખાઓ કરતાં થોડી માત્રામાં ઘણું કામ કરનાર, લોહીને શુદ્ધ બનાવનાર અને અરૂઝ વ્યાધિઓને રૂઝવનાર આ એક અજબ દવા છે. માત્ર આગળ લખેલી પરહેજ આ ગંધક ચાલતો હોય ત્યારે જરૂર પાળવી. એ સિવાય ગંધક ખાવામાં કોઇ પણ જાતનો વાંધો નથી. તેમજ ગંધક રસાયન નામ હોવાથી જરા પણ ડરવાનું નથી. નાના બાળકથી ગમે તે ઉમરનાં સ્ત્રી પુરૂષો ખૂબ પ્રેમથી વાપરી શકે છે અને તેની પુટવાની કે પુટી નીકળવાની જરા પણ દહેશત રહેતી નથી.

ગંધક રસાયન પ્રકાર બીજો :

પ્રથમ પ્રકારમાં બતાવ્યા પ્રમાણે પ્રથમ આમલસારા ગંધકને શુદ્ધ કરી લઇ તેને ખરલમાં નાંખવો અને તેને અનુક્રમે ગાયનું દૂધ, એલચીનો ઉકાળો. તજનો ઉકાળો, તમાલ પત્રનો ઉકાળો, નાગકેસરનો ઉકાળો, ગળોનો રસ, હરડેનો ઉકાળો, બહેડાનો ઉકાળો, આંબળાનો ઉકાળો, સુંઠનો ઉકાળો, બાંમરાનો રસ અને છેવટ આદુનો રસ એમ બાર વસ્તુઓની એકેકી ભાવના આપવી.

એટલે કે ઉપર લખેલામાંથી રસ અથવા ઉકાળો ખરલમાં નાંખી ૧૨ કલાક ઘુંટતાં ચાલે અને ઘુંટતાં ઘુંટતાં સૂકાઈ જાય એને એક ભાવના કહે છે. આવી રીતે બાર ચીજોની બાર ભાવના આપી, સૂકવી બાટલી ભરી રાખવી. આ પછુ 'ગંધક રસાયન' છે. આ પાઠ શાસ્ત્રોક્ત છે, જ્યારે આગળનો પાઠ ગુરુગમનો છે. બન્ને સારું કામ કરે છે. અમારા વપરાશમાં એક આવ્યા છે. છતાં મને શ્રદ્ધા પહેલા પ્રકાર ઉપર વિશેષ છે. પ્રમાણુ એક રતિથી એક વાલનું આ રસાયનનું પછુ છે અને દૂધ, ધી અથવા મધ સાથે દિવસમાં બે વખત લેવાય છે.

ત્રીજા ઔષધ તરીકે મંજીષ્ઠાદિ ચૂર્ણ ગંધક રસાયન ચાલતો હોય તો પછુ વાપરવાની મને મારી ચિકિત્સામાં જરૂર જણાય છે. કારણ કે અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે દરરોજ આંતરડાં શુદ્ધ થવાં જોઈએ, એ ચામડીના વ્યાધિની ચાવી છે. આવા વ્યાધિમાં કેટલાક દરદીઓ રચ લેવો જોઈએ એમ સમજી, વગર વિચારે ગમે તેવો રચ લઈ લે છે, પણ એથી તુકસાન થાય છે એવી મારી ખત્રી થઈ છે. તેમ જ નેપાળાની બનાવટ પૈકી છન્ડાભેદી કે અશ્વકંચુકી જેવી બનાવટ ચામડીના વ્યાધિમાં આંતરડાની શુદ્ધિ માટે ન લેવી એવો મારો નમ્ર મત છે. કારણ કે સદરહુ બનાવટોમાં મુખ્ય નેપાળો હોય છે. તે ઉપ્પુ છે અને આંતરડાં ઉપર ક્ષત-ચાંદાં પાડી નાંખે છે. એટલા માટે નીચે આપવામાં આવેલ છે એ મંજીષ્ઠાદિ ચૂર્ણ રક્તશુદ્ધિ કરવામાં મદદ કરે છે અને દરરોજ જોઈએ તેટલો દસ્ત સાફ કરે છે. તેની અંદર રહેલી મજીઠ ઉત્તમ, રક્તશોષક, શીતળ અને ગુણકારી છે.

મંજીષ્ઠાદિ ચૂર્ણ :

મજીઠ તો ૦ ૨૫,
હરડે તો ૦ ૨૫,
નસોતર તો ૦ ૨૫,

ગુલાબનાં ફુલ તો ૦ ૨૫,
મીઠીયાવળ તો ૦ ૧૦,
સાકર તો ૦ ૪૦.

દરેક વસ્તુને ખાંડી બારીક ચૂર્ણ બનાવવું. રાત્રે સૂતી વખતે અથવા સવારમાં ૦ થી ૦૦ તોલો પાણી અથવા દૂધ સાથે શકવું. લેહી બીગાડ, ઉપદંશ, ખસ, ખરજવું, જીની કમજોયાત, ઉદરરોગ, મંદાસિ અને જીર્ણીજ્વરમાં ઘણી ખુશીથી ઉપયોગ થઈ શકે તેવી નિર્દેશ દેવા છે.

ઉપરની દવાઓ ખસ ખુજલીમાં ખાવા તરીકેની ઉપયોગી છે. નીચેની દવાઓના તુખસા બહાર ચોપડવા માટે ઘણા જ ઉપયોગી હોય અહીં આપું છું :

ઉપાય નં ૧ :

આકડાનાં પાકાં પાતરાં નંગ ૬૦ લાવી તેને એક દોરામાં પરોવી પાણી ભરેલા વાસણમાં લટકતાં મૂકી, પાણી અડકે નહિ અને વરાળ લાગે એમ બાફવાં. પછી તરત તેનો રસ કાઢવો અને તે રસમાં તલનું તેલ તોલ ૪ નાંખી ચુલે ચડાવવું. એક ઉભરો આવે એટલે તેમાં અંધક ઝીણો વાટેલો તો. ૨ (ગંધક લોકડીઓ લેવો) નાંખવો. કરી એક ઉભરો આવે એટલે નીચે ઉતારી, ઠંડું થયે હલાવી એકરસ કરીને રહેવા દેવું. રાત્રે છાણાંનો તાપ સળગાવી એકાંત જગ્યાએ કપડાં કાઢી, એ દવા શરીર ઉપર લગાવતા જવું અને તાપતા જવું. એ પ્રમાણે કલાક દોઢ કલાક કરવું. ત્યારબાદ આખા શરીરે ગાયનું છાણ ચોળીને નાહી લેવું અને દૂધલાત ખાઈ સૂઈ જવું. એક વખતના પ્રયોગથી ખસ સૂકાઈ જાય છે. બહુ ચમત્કારિક છે. પરંતુ જરૂર પાળવી અને ખાવાની દવામાં ગંધક રસાયનનો અગીઆર દિવસ ઉપયોગ કરવો.

ઉપાય નં : ૨

કપીલો, કપુર, ગંધક મનશીલ, કાળાં મરી, કુલાવેલ મોરથુથુ, કલ્પ સફેદી, સાકર, બોદાર, —એ બધી ચીજો સરખે વજને લઈ, ઝીણું વાટી, સુખડના તેલમાં મેળવી, ખસના ફાલ્લા અને તુખસ ઉપર ચોપ કરવો—ચોળવું, એકાદ અઠવાડીયામાં ઘણો સારો ફાયદો થાય છે.

આવાની દવા તરીકે ગંધક રસાયન અને મંજીષ્ઠાદી ચૂર્ણનો ઉપયોગ કરવો અને પરેજી પાળવી.

ઉપાય નં : ૩

પારો તો. ૨, ગંધક તો. ૨, મનશીલ તો. ૨, હરતાલ તો. ૨, રાજ તો. ૨, કળાયુનો તો. ૨, કાથો તો. ૨, બરાસ તો. ૨,

પ્રથમ પારદ અને ગંધકની કળણી કરવી. બાદ તેમાં બધી વસ્તુ મેળવી બારીક ઘુંટવું. બાદ ગાયનું ઘી તો ૧૦ લખ, કાંસાના વાસણમાં ૧૦૮ વાર પાણીથી ઘોષ ઉપરની દવામાંથી તોલા ૪ તેમાં મેળવી તેનો મલમ બનાવવો અને ખસના ઉપર લગાવવો.

આ ઉપચાર સમયે પણ પરેજી પાળવી, ગંધક રસાયનનો ખાવામાં ઉપયોગ કરવો. એથી થોડા જ વખતમાં ખસ નાખૂદ થઈ જાય છે.

ખસ હોય તે દરમ્યાન ન્હાવા ઘોવામાં ખૂબ સ્વચ્છતા રાખવાની જરૂર છે. બને તેટલી ચોટખાઈ રાખવાથી એ વ્યાધિ જલ્દી નાખૂદ થાય છે અને તદ્દન મટી ગયા પછી પણ થોડો સમય 'ગંધક રસાયન' ચાલુ રાખવાથી લોહીમાંથી પણ રોગોત્પાદક પરમાણુઓ પૂરેપૂર્ણ નાખૂદ થઈ જાય છે. બજારમાં મળતા જાતજાતના સાબુઓ બધા જ સારા હોતા નથી. કાર્બોલીક સાબુ આ વ્યાધિમાં ઠીક ગણાય છે; છતાં જંતુબંધ પાણી તરીકે હું તો બધા દર્દીઓને કહવા લીમગનાં પાન પાશેર જેટલાં એક હાંડા પાણીમાં નખાવી ઉપયોગ કરાવું છું. એ લીમગનું પાણી મને જંતુબંધ અને રોપણ ગુણવાળું બહુ ઉત્તમ લાગ્યું છે આજ સુધીની નવી નવી શોધની જંતુબંધ દવાઓ લીમગના પાણી સાથે બરાબરી કરી શકતી નથી એમ હું ખાતરીથી કહું છું.

કેટલાક વૈદો અને અનુભવીઓ ખસ અને લુખસ માટેની ખાસ પડી પોતે બનાવી, તૈયાર કરી રાખે છે, અને તે પાંચ-છ બાનાની કિંમતે આપે છે. તેવી એક જ પડીથી સેંકડે એંથી ટકા દરદીઓને આરામ થયાનું જાણવામાં આવ્યું છે. તેઓ એ પડીઓમાં કદ કદ

આવધીઓ નાંખે છે એની મેં મારી શોધક શુદ્ધિથી તપાસ કરી છે અને મારા અનુભવ મુજબ તેમાં આવતી દવાઓ, તેની બનાવટ, ઉપયોગ તથા અસર અહીં રજૂ કરે છું :

ખસની પડી :

આમલસારો ગંધક તો. ૧, મનશીલ તો. ૧, બાવચી તો. ૧, આંબાહળદર તો. ૧.

એ ચારે વસ્તુને અધખોખરી ખાંડી ચાળીને એક માટીનું કાફું વાસણ દશ તોલા પાણી માય તેરકું લઇ, રાત્રે ઉપરની ચીજો તેમાં પલાળી રાખવી. ખૂલ્લી જગ્યામાં મૂકી વાસણ ઉપર કપકું ઢાંકવું, સવારમાં તેને હાથથી ચોળી, કપડાથી ગળી લઇ એકી સાથે એ પાણી પી જવું અને જે કુચા રહ્યા હોય તેમાં એક તોલો મોરચુથુ નાંખી, ખૂબ હસોટી, તલનું તેલ તોલા ૧૦ તેમાં નાંખી ગરમ કરવું. તે ખૂબ ખદખદે એટલે નીચે ઉતારી, જરા ઠરવા દઇ આખા શરીરે ચોળવું અને ચોળ્યા પછી તડકે બેસવું. દવા પીધા પછી પાણી બીલકુલ પીવું નહિ. તડકે ચાર છ કલાક બેઠા પછી ભેંજવું છાણ ચોળી, ઠંડા પાણીએ નહાવું અને મોળું દહીં તથા ભાત ખાવા.

સાંજે રોટલી, ઘી, સાકર જમવાં, પાણી ખોરાક લીધા પછી પી શકાય છે. તે પછી બીજા દશ દિવસ સુધી તેલ, મરચું, ખટાશ અને મીઠા-નીમક સિવાયનો ખોરાક ખાવો. અગીયારમે દિવસે બધી જાતના ખોરાકની છૂટ રહે છે.

દવાની અસર :

પડી પીધા પછી આખા શરીરે ખૂબ ગરમાઇ થઇને શરીર લાલ-ચોળ જેવું થઇ જાય છે અને ખસના ફોડકા સૂકાવા લાગે છે. બે દિવસ શરીર એટલું આળું થઇ જાય છે કે એથી જરીક ત્રાસ જણાય છે.

ચોથા દિવસથી શરીર ઉપરથી ફેતરી ઉખડી જમ્ ધીમે ધીમે ખસ, ખુજલી અને ફેડકા ફેડકી સૂકાઈ જમ્, દશ દિવસમાં બધું નાખક થઈ જાય છે. ઉપાય સરસ છે, જલદી સારું થઈ જાય છે તે પશુ નજરે જોયું છે. પશુ ધીરજ અને દશ દિવસની સખત પરહેજ તથા ચારેક દિવસની તકલીફ ખમવાની પૂરી હિમ્મતવાળાએ જ આ પ્રયોગ કરવો જોઈએ અને આવા પ્રયોગ કરતી વખતે અનુભવી વૈદની સલાહ લેવાની પણ આવશ્યકતા રહે છે.

પ્રકરણ ૨૯મું

હાદર અને ખરજીયું

લુખસ અને ખસમાં ઝાઝો બેદ નથી. ખસમાં શરીર ઉપર નાની ફાલ્લીમાંથી ફેડકા થાય છે અને એકબીજા સંધા-ધને આળી જગ્યા થઈ જાય છે, ચાંદા પડે છે, અને પર પશુ નિકળે છે; જ્યારે લુખસમાં માત્ર ઉંઢાળામાં નિકળતી અળા-છની માફક આખા શરીરમાં અળાછએ જેવી ફાલ્લીએ થઈ આવે છે અને ખૂબ ચળ દિવસ રાત આવ્યા જ કરે છે. દરદી ખજવાળી ખજવાળીને થાકી જાય છે. ખસ કરતાં યે લુખસમાં ખૂબ ચળ આવ્યા કરે છે. છતાં અગાઉ ખતાવેલા ખસના બધા ઉપાયો તેમાં કામે લગાડી શકાય છે. થોડા વખત પહેલાં એક અક-સીર ખસનો મલમ અમારા હાથમાં આવેલો, જે ખસ લુખસમાં બધું સારું કામ કરતો જણાયો, તેની તપાસ અને પૃથક્કરણ કરતાં

તેમાં નીચે મુજબની દવાઓ હતી. એ બે દોઢીયામાં બને છે, તેની બનાવટ આ પ્રમાણે છે : પીણું વેસેલાઇન ઓઇલ ૧, કાચો ગંધક દ્રામ ૨. પ્રથમ પ્રાઇમસ ઉપર વેસેલાઇનને પીગળાવી નાંખી, ગંધકને બારીક વાટી, અંદર નાંખી, એકત્ર થાય એટલે નીચે ઉતારી, શીશીઓ ભરવામાં આવે છે. આ મલમ દેખીતી રીતે તદ્દન સાદો જણાય છે, છતાં ગુણમાં અપૂર્વ બને છે અને ખસ લુખસ ઉપર લગાવવાથી વણો સારો ફાયદો કરે છે.

દાદર સંબંધી લખતાં પહેલાં એ વ્યાધિ માટે જણાવતું જોઇએ કે ઘણે ભાગે દાદર અપવિત્રતા, અસ્વચ્છતા અને નહાવાધોવાની બેદરકારીવાળાને ઘણી થતી જોવામાં આવે છે અને તેની શરૂઆત પગની જાંગના મૂળમાં થાય છે. ખાસ કરી મીલના મજુરોને દાદર થતી વધુ જોવામાં આવે છે. આખો દિવસ સખત મજુરીમાં પસીનો વળતો હોય, કલાકોના કલાકો સુધી શરીરની સંભાળ લેવાનો અવકાશ ન હોય, જ્યારે મજુરી ઉપરથી છૂટે ત્યારે એને એવો અવકાશ કે અનુકૂળતા નથી હોતાં કે બિચારો આનંદપૂર્વક શરીરનાં અંગ-ઉપાંગની સ્વચ્છતાની દૃષ્ટિને સામે રાખી સ્નાન કરી શકે. એ સિવાય મધ્યમ વર્ગનાં કુટુંબોમાં સ્નાન કરવાની રીત અને સગવડ બેઠે કહંગી છે એમ કહ્યા વગર નથી ચાલતું. મનુષ્યની હરફર હોય એવી જગ્યાએ એકાદ ડોલ પાણી લઇને શરીર ઉપર ઢોળી દેવાથી સ્નાન પૂરું થયું સમજાય છે અને એથી જે અંગો ખાસ કરી વધારે સ્વચ્છ થવાં જોઇએ, તે અંગોને પૂરું પાણી પહોંચતું પણ નથી. જો કે કેટલાંક શહેરોમાં જ્યાં નળ અને ગટરનાં સાધનો છે અને જેઓ સ્નાનની વાસ્તવિકતા સમજ્યાં છે ત્યાં બાથરૂમ જુદા બનાવી સ્ત્રી પુરુષો સારી રીતે સ્નાન કરી શકે તેવી સગવડ રાખી હોય એમ જોવામાં આવે છે. પરંતુ ઘણા મોટા ભાગ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે મમાર્થ સ્નાન કરતો નથી અને એથી દરરોજ શરીરનાં છિદ્રોમાંથી બહાર નીકળેલો મેલ શરીર ઉપર રહેવા પામે છે, પસીનો આવે છે અને

દાદરની શરૂઆત થાય છે. ફરી તેણે ખણેલા નખો ખીજી જગ્યાએ અડકે છે અને દાદરના ચક્કર પણ એ સાથે વધી પામે છે. હાલમાં ખજીરામાં દાદરના મલમો પુષ્કળ મળે છે. બે આના, ચાર આના, આઠ આનાની શીશીઓમાં એ વેચાય છે. તે બધી લગભગ વિલાયતી દવાઓની બનાવટ છે. સાદા વેસેલાઇનમાં 'કામ્ સારોખીન', 'એસીડ લેટલીસીટ', 'એસીડ કાર્બોલીક' પ્રમાણુસર મેળવેલાં હોય છે. અને એ બધી દવાઓ જંતુદ્ધ હોવાને કારણે થોડા ફાયદો કરે છે, અમુક વખતને માટે દાદર મટાડી પણ આપે છે, પરંતુ કાયમને માટે દાદર મટતી નથી, થોડા વખતે એ ફરી ઉબળે છે. એટલે આ નીચે દાદર માટે થોડી દેશી અનુભવની દવા આપું છું તેનો ઉપયોગ જાહેર જનતા કરશે તો જરૂર લાભ થશે:

દાદર નાશક સોગઠી નં. ૧

લાકડીયો ગંધક તો. ૪, મોરચુધુ તો. ૧, ખડીયોખાર તો. ૧, સાકર તો. ૧, ગુગળ તો. ૦૫, કુવાડીયાનાં ખીજ તો. ૧, બાવચી તો. ૧, રાળ તો. ૧, એ સર્વનું ચૂર્ણ કરી, લીંબુના રસમાં ઘુંટી, સોગઠી વાળવી. દર વખતે એટલે દિવસમાં બે વખત જરા પાણી સાથે ધસીને લગાવવું. દાદર મટી ગયા પછી પણ તે જગ્યાએ અઠવાડીયા સુધી લગાવ્યા કરવું.

દાદર નાશક સોગઠી નં. ૨

ગંધક, ગુજર, ફટકડી, ખડીયોખાર, આ ચારે વસ્તુને બકરીના દૂધમાં વાટી, સોગઠી બનાવવી. દરરોજ દિવસમાં બે વખત પથર ઉપર જરા પાણી મૂકી, ધસી, દાદરની જગ્યાએ ચોપડવી, જરા ચોળવી. દાદર મટી ગયા પછી પણ દરેક દિવસ લગાવ્યા કરવી.

દાદરનો મલમ નં. ૧

કાથો, મનશીલ, કુવાડીયાનાં ખીજ, માયાફળ, કપુર લોદર, ઉપલેટ, આંબાહળદર, શેરી લોખાન, એલમી, હીમજી હરડે, સાકર,

એળીએ, દીક્રામાળી, ચીકણું કંકુ, અરીણુ, ખાવળનો ગુંદર, કાળી મરી, રસકપુર.

ઉપરની સઘળી વસ્તુ સરખા વજને લઈ, ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી, સો વખત ઘોચેલા ધીમાં મલમ બનાવવો. આ મલમ લાલ તથા કાળો ગમે તેવી દરાજ ઉપર ચોળવા-ચોંટાડવાથી તાત્કાલિક અસર કરી નાખૂદ કરે છે.

દાદરનો મલમ નં. ૨

કળીચુનો, મનશીલ, ગંધક, હડતાલ, ગેર, શેરી લોખાન, કંપીલો, અરીણુ, ખડીયોખાર, રેવંચીનો શીરો, ખોદાર, સીંદુર, મોરથુથુ કુલાવેલો, કુવાડીયાનાં બીજ, આમળાં, રાળ, હળદરનો બાળેલો કાયલો.

ઉપરની સઘળી વસ્તુ સરખા વજને લઈ, ખાંડી, વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી તેમાંથી દશ તોલા લેવી. બાદ કાકમનું ધી તો. ૧૦, મીણુ તો. ૧૦, ગાયનું ધી તો. ૧૦, તલનું તેલ તો. ૧૦, એ ચારે વસ્તુ ચૂલે ચઢાવી એકરસ થઈ જાય એટલે નીચે ઉતારી, કપડે ગાળી લઈ ઉપરની દવાનો પાઉડર તોલા ૨ મેળવી દઈ, ઠરવા દેવાથી મલમ તૈયાર થશે. કાળી અથવા લાલ દરાજને દરરોજ લીંબડાના પાણીથી ઘોષ સાફ કરી નાંખી, આ મલમ જરા દાખીને લગાવવો. દર વખતે લીંબડાના પાણીથી ઘોષ મલમ લગાવવો. ગમે તે જાતની દાદર લાલ અથવા કાળી સર્વાંગે થયેલી અને ઉથલો મારી ફરી ફરી થતી દરાજ જડ-મૂળથી નાખૂદ થઈ સાફ થઈ જાય છે. તે ફરી થતી નથી.

ખરજવાં બે પ્રકારનાં હોય છે. લીલાં અને સુકાં. લીલાં ખરજવાં પાક ઉપર ચઢે છે ત્યારે શરીરમાં ઝપાટાબંધ ફેલાય છે, અત્યંત પીડા કરે છે. અને પુરો ત્રાસ આપે છે. તેનો ચેપ પણ શરીરમાં જલદી લાગે છે અને કેટલીક વખત એટલો ત્રાસદાયક આ બ્યાધિ થઈ પડે છે કે દરદી ત્રાહી ત્રાહી પોકારે છે. વળી જેમ જેમ આ ખરજવાંને

મટાડવાને માટે હાહક અને ઉમ દવાઓ ચોપડવામાં આવે છે તેમ તેમ તે વધુ ફેલાય છે. મારી જાતિના એક ભાષ લમપ્રસંગે એક જહેરમાં મળેલા. તેમના પગ ઉપર એકાદ ફોલ્લી થઈ. આ ભાષ જરા ઉતાવળા હોઈ એ ફોલ્લીને મટાડવા દવાખાને પહોંચ્યા. ઉપરથી લાગતી આ ફોલ્લીના ગર્ભમાં શું શું ભર્યું હશે એની કાને અખર ? દવાખાનાના અનુભવી પટ્ટાવાળાએ ફોલ્લી ફાડી નાંખી અને ઉપર ટીંચર આગોડીન લગાવ્યું. બીજા છ કલાક ગયા અને એ ફોલ્લી ફૂટી બીજા ત્રણ ચાર ફોલ્લીઓ થઈ આવી. ફરી એ ભાષ દવાખાને પહોંચ્યા અને ડોક્ટર સાહેબને વિનંતિ કરી કે જરાક પગ પર થયેલું બે ચાર ફોલ્લીઓનું ચક્કર મટાડી આપો, ભલે એકાદ રૂપીયો ખર્ચ થાય.

એટલે એમને માટે વેસેલાઇનમાં ઝીંક, બેરીક, એસીડ કાર્બોલીક, જેવી દવાઓનો મલમ બનાવી આપ્યો અને એમણે વાપર્યો. બીજા જારેક કલાકે બે બે ઇંચ ફરતી જગ્યા ઘેરાઈ અને પાક વધ્યો. પીડા પણ વધી. એનો ઘેરાવો વધતો ચાલ્યો. અને એમણે પણ પછી તો એ વખત દવાખાને જવા માંડ્યું. દરદે પણ હામ બીડી. આઠેક દિવસમાં ટીંચણથી માંટી પગના પોંચા સુધીનો ભાગ સકચો. પીડા અને સકવાની વૃદ્ધિ તો આશ્ચર્યકારક હતી.

પછી એમણે દવાખાનું બદલ્યું. નવા ડોક્ટર અને નવા અખતર અજમાવતાં બીજા આઠેક દિવસ ગયા, દરદ ચામડી છોડી માંસ સુધી પહોંચી ગયું હતું. રસી, સડો અને વેદના આગળ વધે જતાં હતાં. એટલે એ ભાષ કાંઈ સ્પેશીયાલીસ્ટ અને મહારથી ચિકિત્સકની સલાહમાં નિકળ્યા.

જ્યાં મહોલ્લે મહોલ્લે મહાનુભાવો દુનિયાનાં દુઃખ દૂર કરવા ખાતર

..... ની સાચી રીતે જાણી મેળવી લખાવી મેળેલા એવા એક શહે-

રમાં જમ દરદ બતાવ્યું અને પ્રત્યુત્તરમાં સાંભળ્યું કે 'તમારા પગનું હાકું સડે છે એટલે પગ કપાવવો પડશે.'

માલીક મહેર કરે! ખીલતી કળી સમા આ યુવાનને શરીરમાંનો એક પગ કપાવી, જીંદગીભર લંગડા બનવું ગોઠ્યું નહિ અને તે પાછા ઘેર આવ્યા. 'હરતો નેગી નેગટો અને પરમામનો સિદ્ધ' એવી આપણામાં કહેવત છે. છતાં છેવટે મારી સલાહ લેવાની તેમની થોડી મુશ્કેલી થઈ. તેમની સ્થિતિ અને હકીકત સાંભળી મને ખ્યાલ આવ્યો કે આ લીલું ખરજવું કેમ ન હોય? અને તે દાહક દવાઓથી ઉશ્કેરાઈને ફેલાતું જતું હોય તો?

મેં એક વિનંતિ કરી નોંધ: 'ભાઈ! હવે તમે દવાથી હારી ગયા છો. છેવટે પગ કપાવવો એવી સલાહ છે, તો એકાદ અઠવાડિયું બધી ધમાધમ બંધ કરી, મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે વર્તવા કૃપા કરશો?' એમને એ રૂચ્યું અને તેઓ સહમત થયા.

પ્રથમ તો લોટની જરા એરંડીયું નાંખીને પોટીસ બનાવી, તેમને રોટલાની માફક ખાંધી અને દર બે બે કલાકે પોટીસ બદલવાની વ્યવસ્થા કરી, ખોરાકમાં દૂધ ભાત આપી, અગાઉ ગંધક રસાયન મીઠાના ચોખ્ખી બનતો બતાવ્યો છે તે દિવસમાં ત્રણ વખત આપવો શરૂ કર્યો. બાર કલાક સુધી પોટીસ બદલવી શરૂ રાખી, રાત્રે એમને નિરાંતે બંધ આવી ગઈ. સવારમાં પોટીસ ખોલતાં ઉપરના સડતા ભાગનું બધું કવર પોટીસ સાથે નીકળી આવ્યું. અંદરથી પાણી જરતું તે તથા રસી વગેરે પુષ્કળ નીકળી જવાથી પગ ચોકખો અને લાલ અંકુરવાળો બહાર આવ્યો. બીજા બે દિવસ એ જ પ્રમાણે પોટીસ ચાલુ રાખી. એથી આગળ દરદ ફેલાતું બંધ થયું, નવી નિકળતી ફાસ્લી બંધ થઈ ગઈ અને રસી તેમ જ પાણીનાં ઝરણાં બંધ થઈ, પગ ચોકખો, આળો અને લાલ અંકુરવાળો માલૂમ પડવા લાગ્યો.

કરંજીયું તેલ તો. રા, કંપીલો તો. રા અને સીંદુર તો. ના તો મલમ બનાવી, આછો મલમ પગ ઉપર લગાવી, ખૂલ્લો પગ રહેવા દીધો. બાર કલાકે લીંબડાના પાણીથી પગ ધોઈ ફરી મલમ લગાવ્યો. આઠેક દિવસની સારવારથી છેડાના ભાગથી પગ રૂઝાવા લાગ્યો, વચમાં પ્રભુ જેવા ખાડા પડેલા તે પણ પૂરાવા લાગ્યા અને પગ તદ્દન સારો થઈ જશે એમ સંપૂર્ણ આશા બંધાઈ. એ જ સારવારથી બાવીશ દિવસે પગ તદ્દન સારો થઈ ગયો, છતાં મલમ અને પરેજી તેમ જ ખાવામાં ગંધક રસાયન એંતાલીસ દિવસ સુધી ચાલુ રાખવાથી પગ ઉપર ખરજવાનું નામોનિશાન ન રહ્યું.

લીલા ખરજવામાં મારો ચોક્કસ અનુભવ થયો છે કે દાહક દવાઓ તેને બહુ વિરૂદ્ધ પડે છે. એટલે જ શીતળ, સૌમ્ય અને જંતુજનક દવાઓ જો સમજી વિચારી કામે લગાડવામાં આવે તો મુશ્કેલીમાં મૂકાવા જેવું થતું નથી.

સૂકાં ખરજવાં ઘણું કરી હાથપગના કાંડા ઉપર જ થાય છે. તેનાં ગોળ ધારાં બને છે, ખરજવાળ પુખ્તળ આવે છે ત્યારે ઉપરથી ખણી નાંખવાથી જરા આળું થાય છે, ફરી ઉપર ભુરું પડ બંધાય છે અને દરદી તેને ખોતરી કાઢે છે. એ બહુ જૂનાં થયાં પછી મટતાં નથી; જ્યારે નવાં જલદી મટે છે, અને તેને માટે ખાસ પ્રયત્નો કરવામાં આવે તો જૂનાં પણ સારાં થઈ જતાં અનુભવ્યાં છે. કહેવાની જરૂર નથી કે લોહીખીગાડના પરિણામ રૂપે આવા વ્યાધિઓ થાય છે. એટલે નાના અથવા મોટા ખરજવાવાળા તેમજ જૂના અથવા નવા ખરજવાવાળા જો પરહેજી પાળી, મીઠું બંધ કરી, ગંધકરસાયનનો ઉપયોગ ચાલુ કરે અને તે માટેના બતાવેલા ઉપાયો કામે લગાડે તો ચોક્કસ અને સ્થાયી લાભ થાય છે.

ખીજા ઉપચારો બતાવું તે પહેલાં એક નજીવો લાગતો વગર દવાનો ખરજવાનો ઉપાય અહીં બતાવ્યા વગર ન ચાલે તેવો છે. એથી

એક નહિ અનેકને સરસ લાભ થયો છે, તદ્દન મટી ગયાં છે. એ જ ઉપાય હું લખું છું. વાચક અજમાયેશ કરી લાભ મેળવશે.

ખરજવું મથેલી જગ્યા ઉપર શણુનો-ગુણુપાટનો કકડો ખરાખર બાંધી દેવો. ઉપર દોરીથી એ જગ્યા પેક કરવી. વીશ દિવસ સુધી એ પાટો ઉખાળવો નહિ. ગુણુપાટને બદલે જાડી ખાદીનો કકડો પણ ચાલે. પરંતુ એ પાટો બે ત્રણ આંટી મારી જરા જાડો બાંધવો કે જેથી એ પાટો ઉપર હાથ ફેરવવા છતાં ખરજવા ઉપર અસર થાય નહિ. આ પ્રમાણે બાંધેલો પાટો વીશ દિવસે અને વધીને મહિને જ્યારે ખોલવામાં આવે ત્યારે આશ્ચર્યની માફક ખરજવું તે જગ્યાએથી નાખૂદ થઈ જઈ, સ્વચ્છ ચામડી થઈ ગઈ હશે.

આ બાબત સાંભળેલી નહિ પણ નજરે જોયેલી છે. આવા પાટાની અંદર કોઈ પણ જાતની કરામત નથી, પરંતુ દાદર અને ખરજવામાં એકસ પ્રકારની જીવાત હોય છે. એ જીવાતને જીવંત રહેવાને માટે રક્ત પરમાણુઓની જરૂર પડે છે ત્યારે તે હલનચલન કરે છે અને આપણને મીઠી ચળ આવે છે. જ્યારે આપણે એ જગ્યાએ ખણીએ છીએ ત્યારે એ ખણવાથી જીવાતને આગળ વધવાથી પોપણ મળવાને સરળતા થઈ પડે છે, પરંતુ ગમે તેટલી ચળ આવે છતાં કોઈ ધીરજવાન પુરુષ દાદર તથા ખરજવાને જો ખણે નહિ તો તે આપોઆપ સૂકાઈ જઈ નાખૂદ થઈ જાય છે. છતાં જો જગૃતિ કે ઉધમાં એકાદ વખત થોડું પણ ખણવામાં આવ્યું કે જીવાતને પોપણ મળે છે. પરંતુ આ રીતે પાટો બાંધ્યા પછી એ જગ્યાએ હાથ ફેરવી શકાતો નથી, તેને લઈ જીવાત નાશ પામવાથી ખરજવું આપોઆપ નાખૂદ થઈ જાય છે. પરંતુ પાટો બાંધવામાં આવ્યો હોય અને અંદર જરા સરખી ખરજ આવતાં પાટાને સાથે રાખીને ઘૂંસવા લાગે તો ખરજવું મટતું નથી. એ સાથે એ પણ ખ્યાલ રાખવો જોઈએ કે આ ઉપાય સૂકા ખરજવા માટે છે,

અરજવાનો ઉપાય નં. ૧

કડવો લીંબડો હોય તેનું પાકટ લાકડું લાવી તેના ઝીણા આંગળ આંગળના કકડા કરવા. પછી તે કકડા એક માટલામાં ભરી માટલાના મોંડાં ઉપર તારની જાળી અથવા ઘોડાના પૂછડાનો વાળનો ડૂચો મારી ખાતાળ ચંત્રથી ચૂવો કાઢવો. એ ચૂવો અરજવા ઉપર ચોપડવાથી અરજવું જડમૂળથી સારું થાય છે. દરરોજ સાબુથી ઘોષને ચૂવો લગાડવો. લીંબડાનું લાકડું ધાંચીની ધાણીનું મળે તો સારું. તેમાંથી ચૂવો સરસ નીકળે છે.

અરજવાનો ઉપાય નં. ૨

પારો તો. ૨, ગંધક તો. ૨, જેઉને જે દિવસ ઘૂંટી કળસી બનાવવી. તેમાં કરંજીયું તેલ તો. ૨૫, મોરથુથુ તો. ૦૫, ગંધક તો. ૦૫, હડતાલ તો. ૦૫, રસકપુર તો. ૧, બરાસકપુર તો. ૦૫ નાંખી, બરાબર ઘૂંટી મલમ બનાવવો. તેમાં કાલટાર તો. ૫ મેળવી જે ત્રણ દિવસ તડકે મૂકવું અને જે ત્રણ વખત લલાવવું. આ મલમ અરજવા ઉપર ચોપડવાથી અરજવાં સારાં થાય છે.

અરજવાનો ઉપાય નં. ૩

વાલની દાળ તો. ૫, રાષ તો. ૫, અજમો તો. ૫, એ વસ્તુને એક પછી એક કસેડામાં નાંખી જૂદી જૂદી બાણીને કાલસા કરવા. પછી તેમાં ગંધક તો. ૨, મનથીલ તો. ૨, રસકપુર તો. ૨, મોરથુથુ તો. ૧ મેળવી, કરંજીયું તેલ મલમ થાય તેટલું નાંખી, મલમ તૈયાર કરવો. અરજવા ઉપર અકસીર છે.

ઉપરનાં મલમોમાં ઝેરી ચીજો પડતી હોવાથી મલમ દરદી ઉપર લગાવ્યા પછી જે હાથે લગાવ્યો હોય એ હાથ બરાબર સાબુથી ઘોષને ખીજી જગ્યાએ આડાવવો, નહિ તો તુકસાન થવા સંભવ છે.

પ્રકરણ ૩૦મું

કોઠ

આમહીના વ્યાધિમાં કોઠ એ એક બહુ દુઃખદાયક, સુંદરતા-નાશક અને પૂર્વના કે આજન્મના પાપના પ્રદર્શન સમો, મનુષ્ય-શરીરમાં શરમીદાપણું આપનારો વ્યાધિ છે. કોઠીઓ કે કોઠીલો મનુષ્ય જાણે પાપાત્મા જીવ હોય તેમ સમાજમાં, જ્ઞાતિમાં, કુટુંબમાં અને પ્રેમમાં સમુદ્રમાં તરતાં છીપલાની માફક જુદો તરી જઈ, પોતાના શરીરને હુપાવતો, માનસિક વિટંબના સહન કરતો, પોતાની જાતને શાપ આપતો અને વ્યાધિમાંથી છૂટવાને વલખાં મારતો આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે તેના તરફ દયા ઉપજ્યા વગર રહેતી નથી. શરૂઆતમાં આ વ્યાધિથી તે ગાબરો બને છે, પછી, ઉપાયો આદરે છે. એનો કેમે કરી કોઠ મટતો નથી તથા તે ધીમે ધીમે શરીરમાં વધતો જાય છે. પછી તો એ એનો નિત્યનો સંગાથી બની જાય છે, કોઠ સાલતો નથી. જોનાર એકાદ વખત તેને ટીકા લે છે. કોઠીલો એનું એકાદ કટાક્ષ સહન કરી લઈ ગળી જાય છે. દષ્ટા દશ્ય બેય, પૂર્વપરિચિત બને છે.

કોઠનું દુઃખ—તેમાં ચળ આવવી, તાપ નહિ સહન થવો, શરીરમાં ગરમાઈ રહેવી અને કેટલીક વખત સોસ આવી જવો. આ ઉપરાંત તે વધારે દુઃખ દેતો નથી. પરંતુ એથી થતી શરીરની કદરૂપતા કોઠીયાના મન ઉપર જઈને દુઃખ જમાવે છે. બીજા સુંદરતાના નમૂના સરીખા મનુષ્યોને જૂવે છે ત્યારે તેના અંતરમાં આત્મવિટંબના જન્મે છે અને એકાદ બે નિશાસા પ્રાયશ્ચિત્તના નાંખી એ દિવસો ગુજારે છે.

‘કોઠ બે પ્રકારના છે : (૧) ગલીત કુષ્ટ (પત) અને (૨) સફેદ કોઠ. સફેદ કોઠમાં પણ રક્ત અથવા કાળો કોઠ એમ બે વર્ગ થાય છે. પ્રથમ આપણે પત-ગલીત કુષ્ટ સંબંધી વિચાર કરીશું.

ગલીત કુષ્ટ સંસ્કૃત શબ્દ છે અને એને ગુજરાતીમાં ગળતો કાઢ કહી શકાય. તેનું ખીજું નામ પત પણુ છે. આ વ્યાધિ આહાર-વિહારના અતિ વિષમપણાને લઈને થાય છે. ખાસ કરીને બૃહદ્ ગુજરાતમાં—સુરત જિલ્લામાં તેમ જ ગોવા પ્રદેશમાં આ ઉપદ્રવ વિશેષ જોવામાં આવે છે. તેમ જ યુરોપમાં પણ આ વ્યાધિ થાય છે. વ્યાધિની શરૂઆત પ્રાથમિક સ્વરૂપમાં પ્રથમ પગનાં આંગળાંના નખમાંથી થઈ ધીમે ધીમે તે શરીરમાં ફેલાય છે. પ્રથમ નખનું કુદરતી સ્વરૂપ નાજ પામી, ભૂખરા અને શ્યામલ રંગના બને છે, અને આગળના ભાગમાંથી સડવા લાગે છે. છેવટે ખરી બને છે. જેમ વ્યાધિનું જોર વધારે તેમ તેના સ્વરૂપમાં વધારો થતો રહે છે. પછી એ નખમાંથી પડ, પાણી ઝરે છે, અને તે કઢોવાય છે. વળી નખની માફક આંગળાંનો ભાગ પણ સડતો જઈ ખરવા લાગે છે. ત્યારપછી નાકની ઉપર, તાળવામાં અને અનુક્રમે શરીરના ખીજ ભાગમાં સડો પેદા થાય છે. જ્યારે આ વ્યાધિનું પૂર્ણ સ્વરૂપ શરીરમાં પ્રગટે છે ત્યારે શરીર પડ, પાણી રક્તથી વહેતું, દુર્ગંધ મારતું, દુઃખની પરાકાષ્ટા ભોગવતું અને સદેહે નરકની ઝાંખી કરાવતું, મનુષ્યશરીરના મોહ અને ચામડી ઉપરના અળકાટની ભિતરમાં શું રહ્યું છે તેની તર્કપતાનો ભાસ આપનારું બને છે. દર્દીની પાસે કાંઈ પણ માણસ ઉભો રહેવા ઇચ્છતો નથી તેની બદખો અને શરીરની સ્થિતિ એવી ભયાનક અને સડતી માલુમ પડે છે કે પ્રભુની અપાર લીલા જોઈ મનુષ્યનો અર્થ ગળી જાય છે.

આ વ્યાધિમાં ઔષધો દેશી અને વિલાયતી છે. નવી થીયેરી અનંત છે. ઇન્જેક્શનો અને બનાવટો બહાર પડી ચૂકી છે, પણ ખાત્રી લાયક ભરોંસાપાત્ર ઔષધ કાંઈ નથી. તે સોએ સો ટકા કામ કરી શકતાં નથી. જો કે એ માટે એક ફકીરી અજબ ચમત્કારિક પ્રાણીજ ઔષધ છે. તેને આ વ્યાધિનો ઉપાય નહિ પેણુ દૈવી સંશોધન કહી શકાય. અહા ! પરમકૃપાળુ પરમાત્માની સૃષ્ટિમાં અનંત

જીવોમાં કેવા અજબ ગુણો મૂકેલા છે કે જે મનુષ્યોને ઉપકારી બને છે. બિચારા કાષ્ટને પણ ખાસ હાનિ નહિ પહોંચાડતાં પોતાનો નિર્વાહ સ્વશક્તિથી કરી લાઇ જરૂર જણાતાં પોતાની કાયાને અર્પણ કરી, મનુષ્ય ઉપર ઉપકાર કરનારા જીવજંતુઓનો નાશ કરવાની આપણે વૈજ્ઞાનિક શોધો કરીએ છીએ એ શું આપણી સ્વાર્થાધતા નથી ?

કેતુરમાં એક ફકીર પતના રોગને મટાડવામાં અત્યંત પ્રસિદ્ધિ પામ્યો હતો. આ ફકીર કાષ્ટ પણ જાતની દવા ખવરાવ્યા સિવાય, દરદીને માત્ર ત્રણ દિવસ ખીચડી ખવરાવી આ દરદ મુદ્દલ નાખૂદ કરતો. માત્ર દરરોજનો જોરાક ચોખામગની ખીચડી ત્રણ દિવસ ખવરાવે અને એ ભયંકર દરદ નાખૂદ થાય, તે ચમત્કાર જેવો તેવો ન ગણાય. ફકીર એક મહાત્મા તરીકે પુજવા લાગ્યો, અને તે ખીચડી પણ દરદી આવે તે જ દિવસે ખવરાવે એમ નહોતું. પરંતુ દરદીને પાંચ સાત દિવસ રોકાઈ જવું પડતું. ગુરુઆજ્ઞા થાય ત્યારે એ ખવરાવતો. એ ખીચડી ખવરાવ્યા પછી દરદીના શરીરમાંથી નિકળતો મેલ લીલા પીળા રંગનો દુર્ગંધ મારતો અને ચોક્કસ દિવસોમાં આ વ્યાધિ તદ્દન નાખૂદ થઈ જતો. ફકીરની ખીચડી એક ગુરમમ હતી, અને તે ખીચડી એકાંતમાં બેસીને તૈયાર કરતો. એ ખીચડો તૈયાર થતી વખતે કાષ્ટને પણ ત્યાં દાખલ કરવામાં આવતા નહિ અને એથી લોકો માનતા કે એકાંતમાં સાંપઝાવા કાષ્ટ ગુપ્ત ઇલામ ખીચડી ઉપર પડતા હોવા બેઠાં.

‘રિસાલા હીકમત’ નામની કિતાબના કર્તાએ આ પ્રયોગમાં મંત્ર છે કે તંત્ર એ જાણવા માટે પરિશ્રમ કર્યો અને યુક્તિપ્રયુક્તિથી જાણી લીધું કે સદરહુ ફકીર આપણા ઘરની અંદર ફરતું ગરોળી નામનું પ્રાણી જે ભીંતને ચોંટી રહી વળગી રહે છે અને અનેક નાની જીવાતો ખાઈ પોતાનો નિર્વાહ ચલ વે છે તે ગરોળીને પકડી લઈ એક લુગડાની પોટલીમાં બાંધી દેતો અને એક વાસણમાં ખીચડી, પાણી અને

ગરોળીવાળા પોટલી બધું સાથે નાંખી ખીચડી રાંધતો. ખીચડી રંધાઈ ગયા પછી ગરોળીને બહાર કાઢી નાંખી તે ખીચડી દરદીને ખવરાતો. આ પ્રમાણે એક દરદી માટે ત્રણ ગરોળીઓની જરૂરીયાત તેને પડતી. અને એ જ્યાંસુધી તેને મળી ન આવે ત્યાંસુધી દરદીને રાકી રાખતો.

આ ઉપરથી 'જંગલની જડોસુદી' ના કર્તાએ તે પ્રયોગ બહાર મૂક્યો. પરંતુ ધર્મના બાધ તળે આવી હિંસા સનાતની માનસ ધરાવતો હિંદુ ન કરી શકે. એથી નીચે પ્રમાણે પ્રયોગ અહિંસક હોઈ, ગુણમાં સમાન હોવાથી અત્રે રજુ કરીએ છીએ:

માટીના એક નાના વાસણમાં અરધો શેર જેટલી ચણાની દાળ ભરી તેની અંદર જીવતી બે ત્રણ ગરોળીઓ પૂરી એ વાસણને બંધ કરી પંદર દિવસ રાખી મૂકવું. તેથી ગરોળીની લાળ, મૂત્ર વગેરેથી તે દાળ બીજાનું જાય છે. બાદ તે દાળને છાંયે સુકવીને રાખી મૂકવું. જ્યારે જરૂર જણાય ત્યારે એ દાળમાંથી અરધો તોલો દાળ વાટી તેનો હલવો બનાવી દરરોજ બે વખત આપવો. અને તે લગભગ પંદરથી વીસ દિવસ ચાલુ રાખવાથી અજબ રીતે આ બાધ નાબૂદ થાય છે.

પત-ગલીત કુદના કેસો મને વધુ મળી શક્યા નથી, એટલે આ બાબતમાં મારો વિશેષ અનુભવ નહિ હોવાથી હું આ પ્રયોગ જનતા સમક્ષ મૂકું છું અને જોએ. હિંસાની તરફેણમાં ન હોય તેમને દાળવાળો પ્રયોગ કરવા આગ્રહભરી ભલામણ કરું છું.

સફેદ કાઠ બાબત મારો સેંકડો વખતનો અનુભવ છે અને જોએને જન્મથી સફેદ કાઠ હોય અને જેમનું આખું શરીર તદ્દન કાઠથી છવાઈ ગયું હોય એટલે મૂળ ચામડીનું બિલકુલ પરિવર્તન થઈ મધું હોય તેમણે કાઠ મટાડવા પ્રયત્ન ન કરવો એવી મારી ખાસ ભલામણ છે.

પરંતુ જે કાઠની શરૂઆત હાથ પગના કાંડાથી થઈ છે, જે મંડળઆકારે ધીરે ધીરે વધે છે અને શરીરમાં જુદી જુદી જગ્યાએ

જુદા જુદા ચાઠા રૂપે નિકળે છે, તેવા દરદી ધીરજ અને શ્રદ્ધા રાખી નીચે બતાવેલા પ્રયોગને અજમાવશે તો હું ખાત્રી આપું છું કે તેમનો કાઠ સંપૂર્ણ નાશ પામી, ચામડી અસલ રૂપમાં આવી જશે તેમ જ ફરીથી કાઠ થશે નહિ.

સાથે મારે વિનંતિ એ પણ કરી લેવી જોઈએ કે કાઠ મટાડવા સમયે ધરાવનારે ચાર છ દિવસમાં કે પાંચ પંદર દિવસમાં કાઠ મટી જાય એમ ધારી નીચેના પ્રયોગ અજમાવવા નહિ, તેમ જ તેટલા સમયમાં મટાડવા કાઠ ચિઠ્ઠિસક બીકું ઝડપે તો વિશ્વાસ પણ કરવો નહિ. આ દવાનો કાસ ઓછામાં ઓછો ત્રણ મહિના અને વધારેમાં વધારે છ મહિનાનો છે, અને એટલો સમય જે ધીરજ રાખી શકે, સંયમ અને પરહેજ જાળવી શકે તે કાઠમુક્ત થશે એની હું ખાત્રી આપું છું.

પ્રયોગ નં. ૧

શુદ્ધ કર્યા સિવાયનો ટંકણખાર તો. ૧૦ તથા આમલસારો ગંધક તો. ૧૦ બન્ને એક દિવસ ખરલમાં છુંટવા. બાદ ત્રણ ચાર વખત કપડમટ્ટી કરેલી અગનશીશીમાં એ ચૂર્ણ ભરવું. અગનશીશી ૧૬ ઓંસ કે તેથી જરા મોટા પ્રમાણની હોવી જોઈએ. પછી શીશીનો ભાગ ગળા સુધી રેતીમાં સમાધ જાય અને મોઢું ખુલ્લું રહે એવી રીતે એક કુંડામાં ગોડવી ફરતી રેતી ભરી (આ યંત્રને વાલુકા યંત્ર કહે છે) ચૂલે ચઢાવવું. અંદર ગંધક પીગળી રસ થઈ જાય તેટલો તાપ આપી શીશીને નીચે ઉતારી, શીશીના એ ટુકડા કરવા અને અંદરથી સંભાળપૂર્વક દવા બહાર લઈ લેવી. તેની અંદર કાચના ટુકડા ન આવે તેનો ખ્યાલ રાખવો. એ ઔષધનું વજન કરવું, એટલું વજન તેનું થાય તેનાથી આઠગણાં તાજાં મેંદીનાં ફૂલ લઈ એક ખરલમાં ઉપરની દવા તથા મેંદીનાં ફૂલ બધું સાથે નાંખી

ખરલ કરવું. તે સૂકાઈ જાય અને તદ્દન કોરૂં પડી જાય ત્યાંસુધી
ધુંટવું. બાદ શીશીમાં ભરી મજબૂત ભુચ મારી રાખવો.

કોઢના દરદીને સવાર સાંજ એ ઔષધ પા પા તોલો આપવું
અને ઉપરથી શાસ્ત્રોક્ત મહામંજીષ્ઠાદિનો ઉકાળો પાવો. માત્ર મહા-
મંજીષ્ઠાદિ ક્વાથમાં વાવડીંગની જગ્યાએ દેકામાળા નાંખવો.

દરદીને ઝાડો ખરાબર ન થતો હોય તો મીઠીયાવળનાં પાતરાં,
ખીજ વિનાની કાળા દ્રાક્ષ અને ગુલાબનાં ફુલ ત્રણે સરખા વજન
લઈ તેનું ચૂર્ણ કરી, તેમાંથી દરરોજ સાંજે સૂતી વખતે એ રૂપીઆ-
ભાર ચૂર્ણ દરદીને પાણી ભેડે આપવું. તેથી મળની ગાંઠિગાંઠો
નીકળી જશે. મીઠીયાવળથી પેટમાં ચૂંક આવે તો મીઠી બદામનું
તેલ રૂ. ૧ ભાર પીવા આપવું, પરંતુ આ ચૂર્ણ તો જરૂર આપવું
તેમજ પ્રમાણ્ય ઓછું કરવું નહિ.

ખોરાકમાં કેવળ દૂધ અથવા દૂધ ભાત સિવાય ખીજો ખોરાક
આપવો નહિ. મસાલો, તેલ, કોષ્ટ પણ જાતના ક્ષાર અને મીઠું તદ્દન
બંધ કરવું. દ્રાક્ષ અને અંજીર આપવામાં વાંધો નથી.

બહારના ઉપચારમાં લીંબડાની લીંબોળી તથા દારૂડીનાં ખીજનું
તેલ જેટલું હોય તેટલું ચાલમોગરાનું તેલ કોઢવાળી જગ્યા ઉપર
માલીસ કરવું અને એ ત્રણ કલાક પછી ગરમ પાણીથી સ્નાન કરવું.

આ પ્રયોગ ચાલીશ દિવસનો છે. તે વધીને ત્રણ મહિના સુધી
લાંબાવવો. અવશ્ય આશ્વાતીત લાભ થાય છે અને દરદ નાબુદ થાય
છે. ચાલમોગરા કલકતા તરફ થાય છે. તેના ખીજનું ચૂર્ણ પણ કુટ્ટ
રોગમાં વપરાય છે અને તે અજબ ગુણુશાળી છે, ચાલમોગરાનું તેલ
વિલાયતી દવાઓ વેચનાર કેમીસ્ટોને ત્યાંથી મળે છે.

ઉપાય નં. ૨

આ ઉપાય અત્યંત ઉપયોગી, અનુભવસિદ્ધ અને સચોટ અસર-
કારક છે. તેમાં ત્રણ પ્રકારનાં ઔષધ વપરાય છે. તેલ, લેપ, અને
રસ. ત્રણેની બનાવટ અને ઉપયોગ આ નીચે આપીએ છીએ.

(૧) તેલ :

એરંડાનાં મીંજ તો. ૮, તુલશીનાં બીજ તો. ૮, બાવચી તો. ૨૦, ચક્રવક (પુંવાડીયાનાં બીજ) તો. ૧૦, કડવી કંદુરીનાં બીજ, લીંડી-ચીપર, અકોલ, કઠ, ચિત્રક મૂળની છાલ, અમલવેતસ, મનશીલ, ગોમચી, હીરાકસી, હરડે, વાવડીંગ, વર્ષા હડતાલ, અરણીના મૂળની છાલ અને કાથો એ દરેક ચાર ચાર તોલા. ઉપરની સઘળી વસ્તુને આંડી, વસ્ત્રમાળ ચૂર્ણ કરવું અને તે ચૂર્ણમાં ગાયનું મૂત્ર નાંખી એક દિવસ ખરલ કરવું.

બાદ એક લોઢાની કડાઇમાં ગાયનું મૂત્ર તો. ૮૦, ગાયનું દૂધ ૮૦ તોલા, બકરીનું મૂત્ર ૮૦ તોલા અને સરસીયું તેલ ૧૬૦ તોલા નાંખી ઉપરની દવાઓનું ચૂર્ણ અંદર નાંખી અગ્નિ ઉપર ચઢાવી મધી વસ્તુ બાળી બધા માત્ર તેલ રહે એટલે બાળી શીશીમાં ભરવું.

(૨) લેપ :

હાથીનાં લીંડાં સુકાં હોય તેને બાળી તેની રાખ શેર ૧ લેવી. તે હાથીના મૂત્ર શેર ૮ માં પલાળવી. પલાળતી વખતે રાખ અને દૂધને ખૂબ હલાવી રાખી મૂકવાં. ચોવીસ કલાક પછી ઉપરથી નીત-લું મૂત્ર જૂદા વાસણમાં કાઢી લેવું અને નીચે બેઠેલી રાખોડી ફેંકી-વી. બાદ બીજ એક શેર હાથીનાં લીંડાંની રાખ એ જ મૂત્રમાં પલા-ગવી અને ચોવીસ કલાકે ઉપરથી મૂત્ર લઇ રાખને ફેંકી દેવી. એ માણે આઠ શેર રાખને પલાળવી અને ઉપરથી મૂત્ર નીતારી લઇ ખખને ફેંકી દેવી. બાદ જે મૂત્ર રહે તેમાં બાવચીનું બારીક ચૂર્ણ ૧. ૪૦ નાંખી, ધીમી આંચે પકવી ઘાટું થાય ત્યારે નીચે ઉતારી પારી જેવડી સોગડી વાળી રાખવી.

૩) રસ :

બાવચી તો. ૮૦ લઇ તેને ગાયના મૂત્રમાં ૨૧ દિવસ પલાળી

રાખવી. એકવીશ દિવસ બાદ તેમાં આઠ તોલા ઉત્તમ લોહભસ્મ તથા આઠ તોલા ઉંચી જાતની હરડેનું ચૂર્ણ નાંખી, સૂર્યના તાપમાં બધાંને સૂકવી લેવું. ગૌમુત્ર તદ્દન સૂકાઈ જવું જોઈએ. ત્યારબાદ એ વસ્તુને ૨૧ ભાવના ભેરીંગણીના ઉકાળાની આપવી. ઉકાળો દરરોજ નાંખી, સાંજે ઘૂંટતાં ઘૂંટતાં સૂકાઈ જાય એનું નામ ભાવના સમજવી. એવી રીતે ભાવના આપ્યા પછી તેની અંદર જેટલું ચૂર્ણ હોય તેનાથી અર્ધા વજનને પારદ (શુદ્ધ અષ્ટસંસ્કારિત) તથા તેટલો જ ગંધક—અર્થાત પારદ અને ગંધક મળીને ચૂર્ણ જેટલું વજન થાય તેટલું લઈ, પારદ ગંધકને ભેગાં ઘૂંટી કળલી બનાવી, ઉપરની દવા સાથે ત્રણ ભાવના નાગરવેલના પાનના રસની આપી સૂકવી બાટલી ભરવી.

ઉપયોગ અને સમજ

પ્રથમ ચિત્રકમૂળની છાલનું બારીક ચૂર્ણ કરી રાખવું. તે ચૂર્ણ-માંથી અરધો તોલો ચૂર્ણ દોઢશેર ગાયના દુધમાં નાંખી રાત્રે તેવું દહીં જમાવવું. સવારમાં દવા લેતી વખતે ઉપરના દહીંમાં તેટલું જ પાણી નાંખી વલોવી છાશ બનાવવી. આને ચિત્રકમૂળની છાશ સમજવી.

(૧) રહવારમાં ઉપર લખેલી છાશમાંથી તોલા ૨૦, શુદ્ધ આમ-લસારો ગંધક ત્રણ માસા તથા ઉપર બતાવેલો રસ છ માસા છાશમાં મેળવી પી જવું અથવા ગંધક અને રસને મોઢામાં મૂકી ઉપર છાશ પીવી.

(૨) ઉપરની દવા લીધા પછી એક કલાકે ઉપર બતાવેલી લેપની સોગડી પથર ઉપર પાણી સાથે ધસીને કોઢના ડાઘ ઉપર લેપ કરવો. એ લેપ બે કલાક રહેવા દઈ લુગડાથી લૂછી નાંખવો અથવા પાણીથી ધોઈ નાંખવો.

(૩) લેપ ઘોષ નાંખ્યા પછી કાઢના ડાઘ પર ઉપર બતાવેલું તેલ ચોળવું. આ પ્રકારે સત્તર સાંજ બન્ને વખત ખાવાની, ચોપક-વાની અને ચોળવાની દ્વાનો ઉપયોગ કરવો.

અસર અને પરિણામ

દવા શરૂ કર્યા પછી એક અઠવાડિયામાં કાઢના ડાઘની જગ્યાએ ખારીક ફાલ્લીઓ થઈ બીજા અઠવાડિયામાં એ ફાલ્લીઓ પાકે છે અને તેમાંથી દુષિત પાણી ઝરે છે.

ત્રીજા અઠવાડિયામાં એ ફાલ્લીઓ રૂઝવા લાગી ચામડી અસલ રૂપ ધારણ કરે છે જ્યારે એ ફાલ્લીઓ પાકવાની તૈયારી કરી રૂઝવા ઉપર હોય ત્યારે શુદ્ધ કેશર લીંબુના રસમાં ઘૂંટી ડાઘ ઉપર લગાવવું અને તેના ઉપર અહીં બતાવેલ ખાવાની દવા-રસ આપેલો છે તે છાંટવો.

ખોરાક

પહેલા અઠવાડિયામાં ચિત્રકની છાશ અને ભાત. બીજા અઠવા-ડિયામાં છાશ, ભાત અને મગની દાળ. ત્રીજા અઠવાડિયામાં ગાયનું દૂધ અને ભાત.

આખા શરીર પર મોટા મોટા ડાઘ હોય, મોઢા ઉપર, હોઠ ઉપર અને આંખો ઉપર ડાઘ હોય તેમણે ત્રણ મહિના આ પ્રયોગ કરવો પડે છે. આ પ્રયોગથી ઘણા જૂના કાઠ સારા થયા છે, અનેક કેસો સારા થયા છે. કાઠવાળાને નવું સ્વરૂપ મળે છે. વૈદો જે આ પ્રયોગ શરતીયા ઇલાજ તરીકે કરશે તો તેમને ધન, યશ્ન અને કીર્તિ મળશે, સેંકડો નહિ હજારો રૂપિયા મળશે. માત્ર આ દવા એક ધનાઢ્યને ચાલતી હોય ત્યારે એક ગરીબને વિનામૂલ્યે કરી આશીર્વાદ જરૂર મેળવો.

પ્રકરણ ૩૧મું

પશુ-ધા-નારું

એક દેશમાં દુકાળ પડેલો ત્યારે આખા પ્રદેશના માણસો પોતાનાં બાળબચ્ચાને સાથે લઈ જ્યાં પોતાનું ગુજરાન નભે અને જીવનનિર્વાહ થાય તેવી જગ્યાએ જવા માટે ઉઘાળા ભરી રવાના થવા લાગ્યા. બાદશાહના મહેલની નીચે થઈને નીકળવાનો માર્ગ હોઈ લોકોને ત્યાંથી રવાના થતા જોઈને મહેલના જરખામાં એકલા બાદશાહના કુંવરને એ દૃશ્ય જોઈ પૂછવાની ઇચ્છા થઈ.

‘પ્રધાનજી ! આ લોકો બધા ક્યાં જાય છે ?’ પ્રત્યુત્તરમાં પ્રધાને જણાવ્યું : ‘ખુદાવિંદ ! આ લોકોમાં ભૂખમરો છે, એકારી છે, એટલે જ્યાં-માલીક-કિસ્મત લઈ જાય ત્યાં ટૂંકડો રાટલો મેળવવા જાય છે.’

‘પ્રધાનજી ! શા માટે એ લોકો ભૂખે મરે છે ? એ લોકો ખાનગું અને ખાંડ શા માટે નથી ખાતા ?’

બિચારા આશાએશમાં ઉછરેલા બાદશાહના કુંવરને ખખર અને ખ્યાલ પણ ક્યાંથી હોય કે ટૂંકડો રાટલો જેને ન મળતો હોય તેને શેરશેર ધીનાં ખાનગું કેવાં ?

આજે આર્થવર્તનો સમાજ પણ બાદશાહના કુંવર જેવી વાતો કરતાં શીખ્યો છે. રત્નનું ગજ અને કાગનું પીંછ વાતો વાતોમાં બનાવી, નજીવા વ્યાધિમાં પણ વ્યાધિમસ્તનાં દિલ એવા વહેમના સમજમાં વહેતાં મૂકે છે કે તેને કિનારો કેમે કરી હાથ નથી લાગતો.

લગભગ છ એક મહિનાની વાત છે. મારા એક સંબંધીને બપોરનો ખોરાક લીધા પછી સાધારણ ઉલટી થઈ અને મળા તથા હડ-

પચી વચ્ચે સોળે આવ્યો. સાંજ થતાં સોળે વધ્યો. બીજા દિવસે એકાદ ડાક્ટર સાહેબની સલાહ લીધી. ધરગથ્થુ ઉપચાર બંધ કરીને એમના ઉપચારો શરૂ કર્યા. ત્રીજા દિવસે સ્થાનિક ઉપચારોની સાથે ઇન્જેક્શનો અને મિશ્રણોના ડોઝો શરૂ કર્યા. છતાં દરદ તો બળે વધેલું તે ઘટે નહિ પણ વધે જ નય. જોવા આવનાર તો ખાખા અને ખાંડ ખાવા જેવી વાતો કરે, અને એથી એમને છેવટે અમદાવાદ લઈ જવામાં આવ્યા.

એક સખાવતી હોસ્પીટલમાં તેમને રાખ્યા. હોસ્પીટલના ચિકિત્સકોની ત્યાંના દરદી પ્રત્યે બેદરકારી અને હોસ્પીટલમાં કામ કરતા ડાક્ટરોની ખાનગી પ્રેક્ટીસમાં દરદીઓને લઈ જવાની આડકતરી ભાવના જો અક્ષરશઃ લખવામાં આવે તો આ લેખ નહિ પણ એક ચર્યાપત્ર બની જાય અને એ ચર્યાપત્રમાં અમે જીતીએ કે કેમ—તેની શંકા છે. એટલે હૃદય ઉપર હાથ મૂકીને કેવળ સત્ય ઘટના લખતાં સંકેત નથી થતો કે લોકકલ્યાણના અર્થે, ગરીબોને રાહત અર્થે બંધાતાં આવાં સમર્થ ઔષધાલયોના સંબંધની પ્રત્યેક ગ્રીણી બાબતોની તપાસ કેમ તેના વ્યવસ્થાપકો નહિ રાખતા હોય ?

દર્દીની ફરિયાદને સાંભળવી નહિ, તેના પ્રશ્નોનો શાંતિપૂર્વક કે તેને સંતોષ થાય તેવો જવાબ આપવો નહિ. માત્ર બંધાની ધૂન કે એપ પડે એવા વટની ઢબજબ જરૂર અસંતોષદાતા ગણાય. ખેર, હતભાગ્ય હિંદ માટે એ જ કિસ્મત લખાયું છે ।

ત્રણ દિવસ હોસ્પીટલમાં દર્દીને રાખ્યો. ગળાનો સોળો છાતી સુધી આવેલો. ઉપચારમાં ફક્ત એકાદ પ્રવાહી લોશનનું પોતું મૂકવામાં આવતું. એ સિવાય ન તો ઉપચારની દરકાર રખાતી, ન તો દર્દીનું નિદાન કરી સંતોષ અપાતો.

દહીએ ચોથે દિવસે સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો અને ઠસાઈને ત્યાં વિનાશ પામતા બકરાની માફક મરવા કરતાં ધરઆંગણે મરવું પસંદ કરી, હોસ્પીટલ છોડીને તે ઘેર આવ્યો.

દરદતું નિદાન કરતાં ગળા ઉપરનો સોજો એ રતવા-વિસર્પ જણાયો, અને ગુલાબજળમાં દશાંગ લેપ (પાઠ આગળ આપવામાં આવશે) ચોપડવો શરૂ કર્યો. સોજા ઉપર પાતળો લેપ અને જ્યાં વધારે સખ્તાઈ હતી ત્યાં જરા જાડો લેપ કરી જેમ સૂકાય તેમ ફરી ફરી ઉપરાઉપરી લેપ કરવામાં આવ્યો. આશ્ચર્યની સાથે ચોવીસ કલાકમાં સોજો આબુખાબુથી ખેંચાઈ ઉતરતો આવ્યો. તેમ તેમ ગળા ઉપરની ગાંઠ બહાર તરતી થઈ. બરાબર ગાંઠ બહાર નીકળ્યા પછી ઉપર દોષધન લેપ ખાટી છાશમાં વાટી લગાડવાથી ગાંઠ ટુટી ગઈ, રસી નીકળી ગઈ તે એ જ લેપથી સખ્તાઈ વેરાઈ જવાથી સંપૂર્ણ આરામ થયો.

રતવા-વિસર્પ, વિદ્રથી, ગડ, એ બધા માંસમાંથી આવનારા વ્યાધિઓ છે. એની શરૂઆત માંસમાંથી થાય છે. છતાં તે દોષ જ્યારે વૃદ્ધિ પામે છે ત્યારે મેદ અને હાડકાં સુધી પણ પહોંચે છે.

શાસ્ત્રમાં વિદ્રથીના પ્રકાર છ ગણાવ્યા છે; પરંતુ આપણે અહીં શાસ્ત્રીય ચર્ચામાં નહિ ઉતરીએ. અનુભવ અને ગુરૂગમથી જણાયું છે કે કોઈ પણ વિદ્રથીને બૂલે ચૂકે પણ નસ્તર મુકાવવું નહિ. નહિતર પાંચ પંદર દિવસમાં જે વિદ્રથીઓ પાકી ઉપર આવી ટુટીને રૂઝાઈ જાય તેવી હોય છે, તેના ઉપર નસ્તર ચલાવવાથી મહિનાઓ અને મહિનાઓ સુધી તે લંબાય છે અને છેવટે તેમાંથી નાડીવણુ થાય છે. એટલે ઉપરાઉપર ઓપરેશન થાય છે અને તેમાં વરસો વીતે છે.

કોઈ પણ શરીરના ભાગમાં સોજો આવતો જણાય, અંદર દહીં ચતું જણાય ત્યારે પ્રથમ તો દહીંને ગુલાબજળ અને ગુલે અરમાની, અથવા સોનાગેર લીલું સુકું ચોપડવા કરવું અને ખાવા માટે પથ્યા-ગુગળની ગોળી સવાર સાંજ બન્ને આપવી, જેથી વિદ્રથી-ગાંઠ અંદર નહિ

ઉત્તરતાં ઉપર તરી આવશે અને ઉપર તરી આવ્યા પછી કાળી દ્રાક્ષના ઠળીયા કાઢી નાંખી, ખૂબ બારીક વાટવી. એટલે કાળા મલમ જેવો લોદો થાય, તેને લુગડા ઉપર લગાવી, ઉપર કંકુ (ચાંદલો કરવાનું) બહારાવી, પટ્ટી લગાડવી, જેથી એ ગાંઠ પુટી જશે અને એ જ દ્રાક્ષની પટ્ટીથી રૂઝ પણ આવી જશે. ઘણી સ્ત્રીઓને બાળક ધાવતું હોય છે ત્યારે દૂધની અમુક સેર અમુદાવાથી સ્તન ઉપર ગાંઠ થઈ આવે છે, તે પીડા કરે છે. જો એના ઉપર નસ્તર ચલાવવામાં આવે તો કેટલીક વખત સ્તનનો અમુક ભાગ વિનાશ પામી દૂધ આવતું નષ્ટ થાય છે. તે માટે ઉપરનો ઉપચાર ગુલાબજળ, સોનાજેર અને દ્રાક્ષની પટ્ટીનો એક ચમત્કાર જેવો અને હજારો સ્ત્રીઓને સારો લાભ કરનારો અનુભવનો ઉપચાર છે. એથી વાયકવર્ગ બહેનો ઉપર થતા નસ્તરપ્રયોગથી તેમને બચાવી આવા ઉપચારનો ઘેર ઘેર પ્રચાર કરે અને આશીર્વાદ મેળવે. હું ખાત્રી આપું છું કે કોઈ પણ કેસમાં આ ઉપચાર નિષ્ફળ નહિ જાય.

સુરતના એક પરોપકારી વૈદ્યરાજનો ખતાવેલો તડકાનો મલમ પણ બહુ જ ઉપયોગી અને ગાંઠો-અંથીઓ માટે સોનાથી પણ કિંમતી છે, જેનો પાઠ અહીં આપ્યા વગર ચાલે તેમ નથી.

તડકાનો મલમ

પારો તો. ૩, ગંધક તો. ૩, શેરી લોખાન તો. ૩, ગુજર તો. ૨, ગુગળ તો. ૩, કાડીયો લોખાન તો. ૩, અને દેશી કપુર તો. ૧૮.

પ્રથમ પારાગંધકની કળલી કરવી. બાકીનાં વસાણાં જુદાં જુદાં વાટવાં. પછી કપુરને ખરલમાં નાંખી તે કપુરને ચૈત્ર વૈશાખના સપ્ત તાપમાં તડકે મૂકવું અને તડકે બેસી વાટવાનું શરૂ કરવું. થોડી વારે શેરી લોખાન નાંખવો અને ઘૂટવું. શેરી લોખાન તેમાં મળી જાય

એટલે પછી ગુજર, પછી ગુગળ, પછી કાડીયો લોખાન અને છેલ્લે
પાશાગંધકની કળલી નાંખી, ખૂબ ઘૂટવું. એ વાટતાં મલમ જેવો
થઈ જાય એટલે બરી રાખવો.

આ મલમની એ ગાંઠ ઉપર પટી મારવાથી એ ગાંઠ પાકે છે.
પાકવા જેવી ન હોય તે ઓગળી જાય છે; અને પાકેલી પુટે છે તમા
કુટેલી રૂઝાઈ જાય છે. માત્ર એક જ મલમ ત્રણ જાતનાં કામ કરે
છે. ઓપરેશનના પ્રવાહમાં વહેતા બિરાદરો આવા ઉપચાર તરફ
વળી, તેને નજરે જેવાથી દેશી ઔષધોના ચમત્કારને માટે અપૂર્વ
શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત કરે છે.

હવે જ્યારે આવા ગડોને પકાવવામાં, રૂઝવવામાં બુદ્ધિપૂર્વક કામ
કરવામાં નથી આવતું ત્યારે તેમાંથી વળુ અને નાડીવળુ થાય છે.
તેને માટે વિદ્યાયતી દવાઓ નવી નવી શોધાય છે: જંતુમ અને રાપળુ. જે
દવાઓ આ વરસે પ્રચારમાં—વપરાશમાં ડીસ્પેન્રીઓએ મૂકી હોય તે
આવતા વરસે ન હોય. ત્યારે વળી નવી દવાઓ શોધાઈ હોય અને
તેના અખતરા થતા હોય છે; જ્યારે દેશી વૈદક પોતાના સિદ્ધાંત
અને ચોક્કસ નિર્ણયને નથી ફેરવતું—નથી ફેરવવાનું.

દેશી વૈદક વળુમાં પણ વાત, પિત્ત, કફ આદિક દોષોને ધટાવે
છે. તે માને છે કે વળુમાં વાયુ વિના સળુકા થતા નથી, પિત્ત વિના
બળતરા થતી નથી અને કફ વિના પડ થતું નથી. અર્થાત્ એક
દોષ, બે દોષ અને ત્રિદોષનો સમન્વય વળુમાં પણ બતાવેલો છે.

અમુક ભાગ જ્યારે પાકવાની શરૂઆત કરે છે ત્યારે તેમાં અગ્નિ-
તત્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે અને અગ્નિતત્ત્વની હમેશાં ઉર્ધ્વગતિ હોવાથી
કુદરતી રીતે થતો પાક આસપાસના ભાગને નહિ બગાડતાં ઉપરના
ભાગને બગાડી, પકવી બહાર આવે છે. પરંતુ જો તે પાક ઉપર
નસ્તર ચલાવવામાં આવે છે તો અંદરથી અગ્નિતત્ત્વ ઉપર આવવાનો

જે પ્રયત્ન કરતું હોય છે અને ઉપર આવવા માટે તેણે જે સ્થાન મુકરર કરેલું હોય છે, તેને નસ્તર મુકનાર નહિ જાણતો હોવાથી તે નસ્તર ચલાવે છે એક બાજુથી, જ્યારે અમિતત્વ પોતાનો માર્ગ જુદો જ લે છે. એટલે એ વ્રણ ઉપર બે ભેદ પડે છે. મૂળ વ્રણ અને નસ્તરથી બનાવેલું આગંતુક વ્રણ. એ પછી એ વ્રણને હમેશાં સાફ-સુક કરી, પહોળું રાખી, રોજના થયેલા પડને બહાર કાઢવા પ્રયત્ન કરવો પડે છે; જ્યારે દેશી ઉપચારથી આટલી કાળજી નહિ રાખવા છતાં પણ વ્રણ રૂઝાંઠ જાય છે. તેનું કારણ છે અમિતત્વે શોધેલો કુદરતી માર્ગ.

એટલે જો પાક થાય છે તો તે ઉપર આવ્યા વગર રહેવાનો નથી. અર્થાત તે ફૂટવાનું છે. તો તેને ઓપરેશનની શી જરૂર? હા, જરૂર એટલી ખરી કે તે અમિતત્વને જોર આપે, મદદ કરે અને તેના માર્ગને સહેલો કરી આપે. એવા ઉપાયો—પોટીસ, બફારા, શેક અને ફાડવાના ઉપચારો દેશી વૈદકમાં ક્યાં નથી? પણ જેને ચક્ર-ચક્રિત ચાકાં શરીર ઉપર ઘોંચાવવાં હોય તેને કાણ ના કહી શકે?

વ્રણના છિન્ન, લિન્ન, વિદ્, ક્ષત, પિચ્ચિત, અને ધૂષ્ટ એવા છ ભેદો છે. છતાં બધા વ્રણો રૂઝાંઠ જાય, ભરાઈ જાય એવા કેટલાક દેશી ઉપચારો નીચે બતાવ્યા છે. તે ચોક્કસ અને એટલા અસરકારક છે કે તેને વાપરી અજમાયેશ કરવાથી ખાતરી થશે.

લીંબડાનું તેલ

કડવા લીંબડાનાં પાતરાં દસ તોલા લઈ તેને ઝીણું ખાંડવાં. પછી તલનું તેલ ૪૦ તોલા લઈ તેને તવીમાં ગરમ કરવું. ગરમ થયા પછી લીંબડાનાં પાતરાંનો બૂકો ચપટી ચપટી નાંખતા જવું. એટલે તે જાળ્યાની માફક તળાઈ બળી જશે. તમામ બળી ગયા પછી તે તેલને કપડાંથી ગળા એક શીશીમાં ભરી મૂકવું.

જે પ્રણ નાનું હોય પણ જેની આસપાસથી પર આવતું હોય ત્યાં લીંબડાના તેલની પીચકારી મારવી અને ઉપર સાદા મલમની પટ્ટી મારવી, જેથી પ્રણ રક્ષાઈ જાય છે. પરંતુ હાથની હથેલી, આંગળીના સાંધા, નખના સાંધામાં જે દર્દ થતું હોય તો તે જગ્યાએ ક્રાઇ પણ ઉપચાર નહિ કરતાં ધતુરાનાં પાતરાં વાટી, તેની લુગદી બાંધવી, જેથી જાદુની માફક તે સ્થાન સારાં થયા છે.

પ્રકરણ ૩૨મું નાડીપ્રણ

આગળ કહેવામાં આવી ગયું છે કે ક્રાઇ પણ ગડ પાકીને ફુટ્યા પછી તે અંદરથી નહિ રક્ષાતાં ઉપર રક્ષાઈ જવા પામી, સંક્રાંતિ જાહેર એક સોયની અણી જેટલું છિદ્ર રહે છે અને અંદરથી રસી આવ્યા કરે છે, સડો અંદરના ભાગમાં માંસની સાથે સંબંધ ધરાવતો હોય છે અને ત્યાંથી આગળ વધી પછી નાડી સાથે સંબંધ બેઠાય છે, તથા એનું રૂપ નાડી સાથે લાગેલું હોય એટલે એને નાડીપ્રણ કહે છે. આવા નાડીપ્રણને માટે વિદેશી ચિકિત્સામાં ઓપરેશન સિવાય બીજો ઉપાય નથી. છતાં એ લોકો ઓપરેશન કરી, અંદરથી રક્ત લાવતાં લાવતાં ઉપર આવીને અટકે છે અને જે અંદર જરા પણ કચાશ રહી ગઈ તો ફરી ઓપરેશન કરે છે. એટલે એ કાપાકુપીમાં સમય, સ્વાસ્થ્ય અને નાણાંની મોટી ખર્ચાઈ થાય છે. કરાચી ખાતે રણછોડ લાઇનમાં આજથી

દશ વરસ પહેલાં સંસ્થાના કામકાજે હું બે મહિના માટે ગયેલો. ત્યાં મને એક દરદી સાંપડ્યો, જેને સાચળના મળમાં બદ થયેલી. તેનું ઓપરેશન સીવીલ હોસ્પિટલમાં કરાવ્યા પછી તેને રૂઝાવવા માટે એણે નવ મહિના હોસ્પિટલ સેવેલી. પાંચ સાત વખત ઉજળા અપ્પુના અખતરા થયેલા, છતાંએ રૂઝાતાં ઉપર આવે એટલે પછી તેમાંથી નાનું છિદ્ર ધારણ કરનારે નાડીવણ થઈ જાય. એ ભાઈ પછી તો ખૂબ ખૂબ કંટાળેલા અને દેશી વૈદકનું શરણું શોધતાં મારો ભેટો થયો. એમને ત્રણ મહિના માટે ચણા, ખાંડ, હોંગ, માછલી, અને દારૂની પરેણ કરાવી. પંચગુણ તેલની પીચકારી વણમાં મારવામાં આવતી અને પથ્યાગુગળની બમે ગોળી સવાર સાંજ આપવામાં આવતી. ત્રણ મહિને એ ભાઈ રોગથી બિલકુલ મુક્ત થયેલા.

આજની થીયેરીવાળાને ગુમડામાં પણ વૈદ્યો આવી પરેણ કેમ આપતા હશે એમ લાગે ! પણ અમારા સિદ્ધાંત પ્રમાણે શરીરમાં કોઈ પણ જગ્યાએ પાક શરૂ થયો એટલે તેનું વણ હોય કે નાડી-વણ હોય, પરંતુ દરદી જે ચણા ખાય છે તો તેમાં મસા પડી જાય છે, ખાંડ ખાય છે તો પડનો વધારો કરે છે, હોંગ ખાવાથી વણ આડો ફાટે છે અને માછલી તથા દારૂથી વણમાં અગ્નિતત્ત્વ ઉમરૂપ ધારણ કરીને તેને રૂઝાવા નહિ દેતાં વધારે ફેલાવો કરે છે. આ પદાર્થો શરીરનાં અવયવો ઉપર તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી એવો કષ્ટ જાતનો ફેરફાર કરે છે, એ સંબંધમાં જે ઉંડા ઉતરીએ તો લંબાણ વધે. એટલે આ સ્થાને તો એટલું જ જણાવવું જોઈએ કે ઉપરની પાંચે ચીજો જે વણ, નાડીવણ કે હાડગંભીર અર્થાત હાડકાનો સડો થતો હોય તેમાં બંધ કરવામાં આવે તો તાત્કાલિક ફાયદો થાય છે એ ચોક્કસ છે. નાડીવણમાં બીજો ઉપચાર પણ અત્યંત મહત્ત્વનો છે અને તે મુજબ કરવાથી સો કેસમાં પંચાણું સારા થાય છે અને ઓપરેશનની બલામાંથી છૂટી જવાય છે.

હવે પ્રથમ એ તપાસ કરવી કે પ્રણુ કેટલે ઉંડેથી છે, અથવા તો તેણે આળુખાળુની કેટલી જગ્યા બગાડી છે. તેની તપાસને માટે હાથથી આળુખાળુની જગ્યા જરીકે દબાવવી. એટલે છેટે તે પાક થતો હશે તેટલેથી દબાવતાં પ્રણુના મોઢા ઉપર પર આવશે. તેથી નિર્ણય કરી શકાય છે કે પ્રણુ આટલો આડો કે ત્રાંસો ગયેલો છે. એ નક્કી કરવા માટે કાંઈ પણ વખત પ્રણુમાં સળી નાંખવી નહિ, જેવી રીતે ડાકટરો નાંખે છે.

ઉપર પ્રમાણે પ્રણુના પાકનો નિર્ણય કર્યા પછી કાચા હોંમળોકનો ગાંગડો પત્થર ઉપર ધસી જ્યાંથી પર આવતું હોય ત્યાંથી પ્રણુના મોઢા સુધી લીંટો કરવો-ચોપડવો. ત્યારપછી અગાઉ બતાવેલ લીંબકાના તેલની પીચકારી ભરી પ્રણુના મોઢામાં જરાક દાખલ કરી, જે બાજુ પ્રણુ ગયો હોય તેની સામી દિશાથી મારવી. એટલે પ્રણુના છેક છેડા સુધી એ તેલ પહોંચી શકે. ત્યારબાદ તલનું તેલ તો. રા., દેશી મીણ તો. રા. અને જેરણ તો. ૫ તો મલમ બનાવી એની પટ્ટી પ્રણુના મોઢા ઉપર મારવી. અને એ મલમની પટ્ટી ઉપર કાગળનો કકડો મૂકી પાટો બાંધવો. આ પ્રમાણે દરરોજ એક વખત ઉપચાર કરવો. એથી ગમે તેટલો ઉંડો, દોઢો કે આડો પ્રણુ હશે અને ઓપરેશન કરાવવાની જરૂર જણાતી હશે તો પણ એ આ ઉપાયથી રૂઝાઈ જશે, અરે તદ્દન નાબૂદ થશે એમ હું ચોક્કસ અને હિંમતપૂર્વક કહું છું. માત્ર ઉપરની બતાવેલી પરેજી તથા આ ઉપરનાં ઔષધોમાં કાંઈ પણ બતનો ફેરફાર કરવામાં પોતાના કહાપણુનો ઉપયોગ ન કરવો એવી વિનંતિ છે.

ખીજ એક અગત્યની બાબત રહી ન જાય એવી ઇચ્છાએ એક ખીજો એટલો જ મહત્વનો ઉપાય બતાવી આપું: એમાસામાં કેટલીક વખત પગનાં તળીયામાં, બાવળનો કાંટો, લોઢાની ખીલી કે લાકડાની ફાયર વાગવાથી પમનું તળીયું સૂજી જઈને અત્યંત પીડાય છે. કાંટો

અંદર રહી હોય કે ખીલી અંદર ગઈ હોય અથવા કાચનો ટુકડો અંદર રહેવા પામ્યો હોય તો એ પીડા અતિશય વધે છે, સોજો આવી પાક ઉપર ચઢે છે. ડોક્ટરો એને કાપે છે, પણ પછી બને છે એવું કે પગ પાક ઉપર ચઢી વધારે સડતો જાય છે. જેમ જેમ ચપ્પુ કે કાતરથી કોમળ ચામડી કાપવામાં આવે છે, તેમ તેમ ખીજો ભાગ બગડતો જઈ પરિણામે ધણીને આવા સાધારણ લોઢાની ખીલી વાગવાના કારણે પગ કપાવવાનો વખત આવી લાગે છે અથવા ત્રણ ત્રણ મહિના સુધી હોસ્પિટલ સેવવાનો સમય આવે છે. તેમના માટે નીચેનો ઉપાય એટલો સરસ, લાભદાયક અને ફળીભૂત થયેલો છે કે વગર ઓપરેશને પગમાં રહેલો કાંટો, કાચ કે ખીલી નીકળી જાય છે, સોજો ઉતરી જાય છે અને રૂઝ પણ એક જ ઉપચારથી આવી જાય છે. છતાં તેમાં દવાની કિંમત માત્ર ૧ પૈસો છે. ખ્યારા વાચકો ! આ આપ ગોખી રાખજો, નોંધ કરી લેજો અને દયાળુ વૃત્તિવાળા થઈ પગની પીડાથી દુઃખી થતા હરકોઈ જનને બતાવી પુન્યના ભાગીદાર બનજો. આ ઉપચારથી પગને વાગવાથી થયેલી મહાવ્યથા જો ન મટે તો લેખકના નામ ઉપર લાલ શાહીથી છેકા મારી આપજો.

એ પ્રયોગ આ રહ્યો :—

પગના તળીયામાં વાગવાથી પીડા થાય, પાકની શરૂઆત થાય કે અંદર કંઈ રહી ગયું હોય તો પ્રથમ ગરમ પાણીથી એ જગ્યાને ઉપરથી ઘોછ નાંખવી, તેની અંદર માટી વગેરે બરાચેલ હોય તો ધીમે હાથે ખોતરી કાઢવી.

પછી એરંડીયું તેલ જે વાસણમાં ભરી રાખવામાં આવતું હોય તે વાસણમાં નીચે જે કચરો એસે તે કચરો, ગોળ, મીઠું, હળદર અને માથાના વાગ એ પાંચે વસ્તુને સરખા વજનને લઈ, લોઢાની કડછીમાં નાંખી અગ્નિ ઉપર ખદખદાવવું. બરાબર ગરમ થઈ ગયા પછી એક લુગડાના કકડામાં એ બધી વસ્તુ ગરમ ગરમ મૂકી,

પગના જે ભાગમાં વાગેલું હોય ત્યાં ગરમ ગરમ એ પોટલીના અબકા દેવા અર્થાત્ શેકવું. જ્યારે એ ઠંડું થઈ જાય ત્યારે લુગડામાંથી બહાર કાઢી તેની થેપલી બનાવી, પગના તળીયા ઉપર જ્યાં કાંટો, કાચ કે ચુંક વાગેલ હોય તેના મોઢા ઉપર બાંધવું. દિવસમાં બે વખત આ પ્રમાણે પાટા બદલવા અને બન્ને વખત નવા પદાર્થો લેવા. માત્ર જો વાગેલો જગ્યાએ પર થયું હોય તો જરા સોવથી કે કાંટાથી ઉપરથી જરાક ખેતરી, મોઢું ફરી આપવું અને ઉપરનો ઉપચાર શરૂ કરવો. ત્રણ દિવસમાં જ્યાં ઉંડો કાંટો, કાચ કે ખીલી હશે ત્યાંસુધી પાક થઈ આવી, આપોઆપ બહાર નિકળી જશે. નિકળી ગયા પછી પણ આ પાટો ચાલુ રાખવો. અંદરથી રૂઝ આવી જઈ, પગ જેવો પગ બની જશે. ગમે તેટલો સોજો આવ્યો હશે, અસહ્ય પીકા થતી હશે, અંદર ગમે તેટલો ઉંડો કાચ, કે ચુંક હશે તો પણ આ ઉપચાર રાખ્યાણુ અને સંપૂર્ણ અનુભવસિદ્ધ નીવડેલો છે. સેંકડોનાં દર્દ માત્ર અઠવાડીયામાં મટેલાં છે; અને આવા ઉપચારને મામુલી માની, ગર્વથી હોસ્પિટલે જનારને પોતાના પગ કપાવી લાકડાની ઘોડીથી ઇખઠખ ચાલતા પણ જોયા છે.

ત્યારે ઓ મારા બ્રાતાઓ ! તમારા દેશી ઉપચારોને જુઠ્ઠા અને અવૈજ્ઞાનિક માનનારાઓને આ ઉપચાર જાતે કરી બતાવી, દર્દીના દુઃખમાં આશીર્વાદ મેળવી, તેમનાં મોહનાં ચક્ષુઓ ઉઘાડી આપશો.

પ્રકરણ ૩૩મું

પાણી લાગતું

પરદેશનું પાણી લાગવાનો વ્યાધિ શો છે તેનો આપણે વિચાર કરીએ. જ્યારથી હિંદવાસીઓ ઉપર પરદેશીઓનાં રાજ્ય આવવા લાગ્યાં ત્યારથી હિંદમાંની સંસ્કૃતિ વિનાશ પામતી ગઈ અને આર્ય સંસ્કૃતિ ઉપર વિદેશી માનસના ઢોળ ચઢવા લાગ્યા. મનુષ્યોની આમણી, સાધનો અને આશાઓની જરૂરીયાતો વધતી ચાલી, તે સાથે પ્રવૃત્તિ વધી અને લોકોએ દોડધામ મચાવી મૂકી. આ બધી ધમાલથી સુખ અને શાંતિ વધ્યાં છે? આયુષ્ય અને આનંદ વધ્યાં છે? ધન અને દોલત વધ્યાં છે? નિઃશ્ચિન્ન અને અજ્ઞાનનંદ વધ્યો છે? તે વિષે તો પૂર્વાપરનો સરવાળો મૂકી, કાંઈ અગાધ શુદ્ધિશાળી જ તેનો નિર્ણય જણાવી શકે. પરંતુ નરી આંખે એટલું તો ચોક્કસ જણાય છે કે લોકોને આજે નિરાંતે હેઠા હૈયે જમવાની કે મોજથી છ આઠ કલાક ઉંઘવાની કે ચિત્તની સ્થિરતાથી શરીરની હાજતો પૂરી કરવાની પુરસદ નથી. જમાનો અત્યંત વેગથી આગળ વધી રહ્યો છે, તે સાથે મનુષ્ય એ વહનમાં ધસી જાય છે. દૂર દૂર નિકળી ગયો છે. હવે તેને કિનારો મળે ત્યારે ખરો.

આગળના જમાનામાં એક કહેવત હતી કે ‘ડાહ્યો દીકરો દેશાવર જોગવે.’ પરંતુ આજ તો એ કહેવત જેવું રહ્યું નથી. આજે તો અહત્વાકાંક્ષા રૂપી ગોફળમાં ડાહ્યા કે ગાંડા ગમે તેવા માણસને ઘાલી આનંદપ્રવૃત્તિ એવી તો ફગાવવા લાગે છે કે તે ક્યાં જઈને પડે છે એ ન કહી શકાય. આજે લોકો રાજી મારે કે પછી ધનવાન થવા કાંઈ પ્રાંત, જિલ્લો કે દેશ તો શું પણ સાત સમુદ્રો ઓળંગીને કાગડો હાડકુંએ ન લાવે તેવી જગ્યાએ જવા લાગ્યા છે. શું કરે? વિચારાઓના અંતઃકરણના ઉંડા ઉંડા ખૂણે જલતી લાલસાઓ,

મોટા બની જવાની તમન્નાઓ તેમની પાસે દેશને ધર્મને, સંસ્કૃતિને અને આરોગ્યને તિલાંજલી અપાવે છે.

હમણાં એક બિરાદરનો મને પત્ર મળ્યો છે. તેમાં એ ભાઈ કેટલાક પ્રશ્ન પૂછે છે. તેમાંનો એક પ્રશ્ન આ છે: 'વૈધરાજ! લઘુશંકા કરવી તે નીચે બેસીને કે ઉભા ઉભા કરવી તે ઠીક છે?' તેની હલીલમાં એ ભાઈ જણાવે કે 'અતુકૂળતાની દૃષ્ટિએ અને સમવડતાની દૃષ્ટિએ તો ઉભા ઉભા લઘુશંકા કરવાની સગવડતા ગણાય. આપણા દેશમાં લોકો નીચે બેસીને લઘુશંકા કેમ કરતા હશે? યુરોપીયનો ઉભા ઉભા જ હાજત પૂરી કરે છે, એ જોતાં હિંદવાસીઓને હાજતોનો કેમ નિકાલ કરવો તે પણ આવડતું નથી!'

ઈમીટેશન થતાં જેમ મૂળ જગાદીરોનાં તેજ ઝાંખાં જણાવા લાગ્યાં છે તેમ વિદેશીઓના સહવાસે આજે આર્યોના આર્યત્વમાં પણ અનાર્યત્વના ઓછાયા જણાય તો નવાઈ નહિ. મને તો લાગે છે કે આર્યો દીર્ઘશંકા પછી પાણી વડે એ જગ્યા સાફ કરે છે, તેમાં કેાઈ અશમાબંધ આંખોને મૂર્ખાઈ લાગે એ પહેલાં આર્યોએ વિદેશીઓની માફક પાણીની જગ્યાએ ઢાગળ કે લૂગડાના ટુકડાથી સાફ કરવા લાગી જવું જોઈએ!

નીચે બેસીને હાજત જોટલી સહેલાઈથી-શાંતિથી પૂરી કરી શકાય તેટલી ઉભા ઉભા તો નહિ જ. કારણ કે નીચે બેસવાથી હાજત-દારો વધારે ખૂલ્યાં બને છે. ઉભા રહેનાર કરતાં નીચે બેસનારનું મન વધારે સ્વસ્થ થઈ શકે છે અને નીચે બેસવાથી કીડનીને અમુક પ્રકારનું દબાણ પણ મળી શકે છે. એટલે મળતો જથ્થો એ સારી રીતે ઠલવી શકે છે. છતાં એટલું જરૂર કે અકડદાર, ઇસ્તીટાઈટ પાટલુન કે પ્લીમીસ પહેરેલી હોય એમને જરા ઠીંચણથી વાળી ઉભા પગે બેસવું એ આફત નહિ તો અગવડતાભર્યું જરૂર છે. એ ભાઈઓ! કુરસદના અભાવે કે દેખાદેખીએ અંધ અતુકરણ કરે એને

છે, પરંતુ નીચે બેસીને જ શંકાસમાધાન કરવું તે આરોગ્ય અને અનુકૂળતાવાળું ગણી શકાય.

મૂળ વિષય મારો પરદેશનું પાણી લાગવા ઉપરનો છે. પરદેશનાં પાણી એ જો કે સ્વદેશ છોડી પરદેશ જનારને તુરત અનુકૂળ બનતાં નથી. પણ એ દોષ કેવળ પાણીનો હોતો નથી. તેની સાથે આબોહવા, ખોરાક અને રહેણીકરણી પણ બહુ જ ધ્યાન ખેંચવાવાળી બાબતો છે. એક તો પરદેશ જનારને જેમ હવા પાણી નવાં હોય છે તેમ ત્યાંનાં રીત રીવાજો અને આકર્ષણો પણ નવાં હોય છે. દાખલા તરીકે કાઠિયાવાડમાં વસતો માણસ મુંબઈ જાય ત્યારે ત્યાંનો ખોરાક, ત્યાં મળતા પદાર્થો, ત્યાંનાં મોજશોખનાં સાધનો એ બધાં તેને માટે નવાં હોય છે. કેમ પણ માણસને નવી વસ્તુ પોતાની પ્રત્યે આકર્ષે, એમ મુંબઈ જનાર કે રહેનાર સારી આવક ધરાવનાર તથા સુખી હોય છે તો તે સ્વતંત્ર રહી શકે છે. પરંતુ સાધારણ ધંધા માટે કે નોકરી અર્થે રહેનારને લોજ કે વીશીમાં જમવું પડે છે. એટલે તત્ત્વ વિનાનો સત્ત્વહીન ખોરાક ખાવામાં આવે છે. તે કાચાં પાકાં ફળો ખાય છે, બજાર નવી નવી ચીજો લેવા માંડે છે, મોડી રાત સુધી નાટક સીનેમા જોવામાં ઉજ્જગરા કરે છે. દિવસે મહેનત કરી નોકરી કે ધંધાના બંધસાયમાં પડે છે. એટલે ધીમે ધીમે ખાનપાનનો અનિયમિતતા, શરીરમાં પોષણકારક તત્ત્વનો અભાવ અને ચિત્તને શાંતિ આપનારી ઉંઘ વેચીને ઉજ્જગરો કરવાની ટેવ, વળી ઉપર સ્કુર્તિ લાવવા માટે ચડા ફારીના ઉપરાઉપરી લેવાતા ડાઝ—એ બધું મળીને તેને પ્રથમ કબજિયાતની શરૂઆત થાય છે. એટલે સર્વેષામ્ હી રોગાણાં દોષાયાઃ કુપિતામલાઃ

બધા રોગનું મૂળ કબજિયાત છે. તેની શરૂઆત થાય છે, તે વખતે જો માણસ ચેતનશીલ હોય છે તો કબજિયાતની શરૂઆત થતાં તુરત

સંયમ અને નિયમન કરી નાંખે છે તો તે આગળ વધતો અટકે છે. પણ આવી ચેતના હોવા છતાં ‘પરાધીન સ્વપ્ને સુખ નહિ’ની કહેવત પ્રમાણે એના ઉપર કામની પ્રવૃત્તિ અને હોટેલનો આશ્રય તો લખાયેલાં રહે છે. એટલે પછી કમળયાતમાંથી અતિસાર જન્મ લે છે, અર્થાત્ તેમાંથી ઝાડા થઈ જાય છે. કમળયાતના કારણે થયેલા ઝાડા થોડી દવાઓ અને ઉપચારથી મટે છે, છતાં એ અતિસાર મંદાગ્નિ કરી નાંખે છે અને વળી બેદરકાર માણસ મિથ્યા આહાર કરે છે એટલે:

અતિસારે નિવૃત્તેપિ મંદાગ્ને રહિતાસિનઃ

ભૂયઃ સંદુષિતો વન્દિર્ગ્રહણીમ્ મિ દૂષયેત્ ॥

અર્થાત્ અતિસાર મટી ગયા પછી પણ મિથ્યા આહાર કરનારનો જઠરાગ્નિ બગાડીને સાથે ગ્રહણીને પણ બગાડે છે, એટલે ગ્રહણી બગડવાથી ખાધેલો ખોરાક પાચન થતો નથી. આયુર્વેદ એટલે દેશી વૈદકશાસ્ત્રે જઠરાગ્નિને ગ્રહણી કહેલી છે અને તેને રહેવાનું જો સ્થાન તેમાં કલ્પેલું છે તેને પણ ગ્રહણી કહે છે. આ ગ્રહણીનું મુખ્ય કામ ખોરાકને પાચન કરી, માત્ર પકવ ખોરાકના મળને બહાર જવા દેવાનું છે. ‘અપક્વં ધારયત્યન્નં પક્વમસૃજતિચ્યાપયઃ’ (ચરક સંહિતા) અર્થાત્ દુષિત થયેલી ગ્રહણી પકવ કે અપકવ જે કાંઈ પદાર્થ આવ્યો તેને ગ્રહણ-ધારણ નહિ કરતાં ત્યાગ કરી દે છે. એટલે દરદીએ જેવો કાંઈ પણ પદાર્થ નાંખ્યો કે તેનો ઝાડો થઈ જાય છે. ઝાડો દુર્ગંધ મારતો હોય છે, અવાજ સાથે અને ક્યારેક આમ સાથે પણ ઝાડો થાય છે. દેશી વૈદકે આમાં પણ તાવ, પિત્ત કફ વગેરે દોષોનો ભેદ કરી સંગ્રહણીના ભેદ બતાવ્યા છે. તે જ પ્રમાણે અગ્રેજી વૈદકે શરીર અને ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનને સામે રાખી આંતરડાંનાં જીદાં જીદાં સ્થાન પરત્વે જણાતા વ્યાધિઓની કલ્પના કરી છે. પરંતુ એ સમજાવ્યા વ્યાધિઓ સીધી અથવા આડકતરી રીતે સંગ્રહણી રોગના કારણ રૂપ

આય છે. 'કાલાષ્ટીક' અને 'ત્રોકટાષ્ટીક' એ બંને તેઓને જુદા લાગતા હોય, પણ એ બધા ભેદો સંગ્રહણીના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારો જ છે.

હવે સંગ્રહણી અર્થાત્ પરદેશનું પાણી લાગ્યું એટલે શું કરવું ? પ્રથમ તો દરદીએ તુરત ચેતીને આંતરડાં કે હોબરીને બોળાડપ બધો ખોરાક ત્યાગ કરી દેવો. વળી તે સ્થાનને પણ ત્યાગ કરવું કે જ્યાં રહેવાથી શરીરની પાયમાલી આવી પડી હોય, અને તુરત ગામડામાં ચાલ્યાં જવું. ત્યાં દૂધ, દહીં, છાશ શુદ્ધ અને ભેળસેળ વિનાનાં મળી શકતાં હોય, ત્યાં ગટરો અને પાયખાનાની બદખો વાતાવરણને ન બગાડતી હોય, ત્યાં ઇલેક્ટ્રિકના દીવાઓ અને માંકડાના જેવું માનસ ધરાવતા વહેમના વળગાડથી અને પ્રકૃતિને નહિ પીછાનવાથી મોટી ઇસ્પીતાલો અને ઇન્જેક્શનોના અખતરા પ્રત્યે મનુષ્યને દોરી જઈ જલ્લાહના હાથમાં સોંપવાની હોંશ ધરાવતા માનવીનો વસવાટ ન હોય.

ત્યાં નૈસર્ગિક પ્રકૃતિ સામ્રાજ્ય બિછાવી રહી હોય, પ્રેમાળ અને ભોળા હૃદયના કૃષિકારો, હીનોળ વહેતી ગ્રામ્યલક્ષ્મીઓ અને નિર્દોષ બાલકો બચમાં ધાલી મહેનતમજૂરી કરતી બહેનોની સખ્યા ગ્રામ્ય-રાજ્યને ઉજ્જવળ બનાવી રહી હોય, એવા સ્થળે ચાલ્યા જવું. એટલે તમારા દર્દનો અર્થો ભાર તો આપોઆપ મટી જવા પામશે. પ્રકૃતિને પીછાનનાર કોષ્ટ સદ્વૈધની સલાહ લઈને અન્ન પાણી બંધ કરી, દૂધ અથવા છાશનો પ્રયોગ શરૂ કરી દેવો જોઈએ. દૂધ અને છાશ ઉપર રહી પ્રયોગ કરનાર સંગ્રહણીથી સારા થનાર તમને સેંકડો નહિ પણ લાખો મળી આવશે.

આંતરડાં અને પાયક અવયવોમાં થયેલી અવ્યવસ્થા કે મિગાડને દૂધ અથવા છાશ કેટલી ત્વરાથી સારાં કરે છે તેનું વર્ણન કરવાની આ જગ્યા નથી. પણ કહેવું જોઈએ કે મરણપથારીએ પડેલાં, પીધેલું પાણી કે ઓસામણ પણ જેના પેટમાં નથી રહી શકતું, જેનું વજન પણ ૭૫ રતલની અંદર ગયેલું છે, એવી અનેક કુરિયાદોથી મુક્ત

સંગ્રહણીવાળો દરદી આ પ્રયોગથી કેટલો ત્વરિત સારો થઈ જાય છે એ જોઈને આજે અન્ય ધીથેરીવાળા આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગયા છે. તેઓ પણ વૈદોનું અનુકરણ કરી, દરદીને છાશ-દૂધ ઉપર રાખતા થયા છે.

માત્ર દુઃખ એ છે કે આ વ્યાધિ પૂર્ણરૂપ પકડ્યા પછી દરદી એટલો બધો નિર્બળ મનનો અને લાલચુ બની જાય છે કે મરવાનું પસંદ કરીને પણ જે તે ખોરાક ખાઈ લે છે અને વ્યાધિને ઉગ્ર બનાવતો જાય છે. મને આ વ્યાધિવાળા એક દરદીનો બહુ કડવો અનુભવ થયો છે. મારે ત્યાં એક સંગ્રહણીના દરદથી લગભગ આખર સ્થિતિએ પહોંચેલા દરદીને રાખવામાં આવેલો અને તેને છાશનો પ્રયોગ શરૂ કર્યો. મારી સંપૂર્ણ દેખરેખ નીચે હોવાં છતાં દરદીને ઝાડા ન મટે એ મને બહુ વિચારમાં મૂકી દેનારું બન્યું. મેં તપાસ કરી તો ધરમાંથી માત્ર તેને છાશ સિવાય કોઈ પદાર્થ આપવામાં નહોતો આવતો. ઔષધ પણ ખરાખર અનુકૂળ અને પ્રમાણસર મારા હાથથી અપાતું. છતાં ઝાડા વધતા જતા જોઈ મને વિચાર થયો અને એક વખત એના ઝાડાનું ટપ્પ પ્રકાશમાં બહાર લાવી જોયું તો તેના મળમાં અનાજનું-કાચા અનાજનું મોટું પ્રમાણ હતું. કેટલાય દિવસથી અનાજ બંધ કરાવેલું છતાં ઝાડામાં અનાજ શેનું? પછી મેં દરદીની પથારીની આજુબાજુનાં ટાંકાંઢાટીયાં તપાસ્યાં. ધરમાંના નોકરો અને બાળકોની ખરાખર તપાસ લીધી કે કોઈ બહારથી બાઈને સેવમમરા કે ભુંસું અથવા મિઠાઈ તો લાવી નથી આપતું? પણ કશો પત્તો ન લાગ્યો.

છેવટ મને મારી અણુઆવડત કે ચિકિત્સાની ખામી લાગી અને હું હતાશ થયો. પણ જેનું આયુષ્ય બળવાન તેને મારનાર કોણ છે? દરદી દિવસે પથારીમાંથી પણ ઉઠી ન શકે તે રાત્રિના બાર વાગ્યા પછી ધરનાં ભરનદ્રામાં પડ્યા હોય ત્યારે ધીમે રહી નીચે આવી, તાળું ખોલી રસોડામાં જાય અને બાળકોના ઉપયોગ માટે તૈયાર કરી

રાખેલી સુખડી (ધી, ગોળ અને ઘઉંના લોટનો પાક) ડબ્બામાંથી લઈ દરરોજ ખાય. એથી સવારમાં ઝાડા છૂટી જાય. આ ચોરી છેવટે પકકાઈ ગઈ અને પ્રભુષ્ઠાએ વધારે પ્રતિબંધ મૂકી, છાશના પ્રયોગથી દરદીને સારો બનાવ્યો.

આવા અનેક દરદીઓ મેં જોયા છે. એક બિરાદરને કંદોઈને ત્યાંથી મીઠાઈ લાવી જાજરમાં ખાતા પણ પકડેલા. ભાવાર્થ એ છે કે છાશ દૂધ ઉપર રાખી, દરદીની દયા નહિ ખાનાર અને તેની કાકલુદી ઉપર પ્રેમ નહિ વરસાવનાર જરૂર આ પ્રયોગથી દરદીને સારો બનાવી શકે છે. કારણ કે છાશ એ પૃથ્વીપરનું અમૃત છે. તે આંતરડાં અને સંત્રણીમાં સડતાં અવયવોને સજીવન બનાવે છે, રૂઝવે છે અને શરીરમાંનાં ખૂટતાં તત્ત્વોને પૂરાં કરી આપે છે. શરીરની નવી મરામત છાશ કરે છે. છાશ કે દૂધના ગુણોના ઘણા વિદ્વાનોએ સ્વતંત્ર પુસ્તક લખ્યાં છે અને તેમાં રહેલાં ચમત્કારિક તત્ત્વોની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી છે. ચોકખાં છાશ કે દૂધ, તેમાં રહેલાં અપાર તત્ત્વો, અને એના ગુણનું વર્ણન તો પુસ્તકોનાં પાનાં અને પાનાં બરાબ એટલું છે. છતાં યુક્તિયુક્ત અને પદ્ધતિસર જે છાશ-દૂધ નથી લેવામાં આવતાં તો થયે-છ લાભ નથી મળતો એ ચોક્કસ અનુભવનું છે. અનુભવસિદ્ધ હાથે આવા પ્રયોગો જોટલા સફળ નીવડે છે તેટલા જે, તે, જેમ તેમ ઉપચાર કરનારને હાથે નથી નીવડતા એ પણ એટલું સત્ય છે.

ઔષધો તો આ વ્યાધિમાં અનેક છે. માત્રાઓ અને ભરમો જેમ આ વ્યાધિમાં વપરાય છે તેમ ભાંગ, ગાંજો, અરીણ જેમાં પડે છે તેવા રસોનો ઉપયોગ પણ શાસ્ત્રોમાં બતાવ્યો છે. પરંતુ મારો અનુભવ એવો છે કે કોઈ પણ નશાકારક વસ્તુ અર્થાત્ ભાંગ, અરીણ, ગાંજો કે ધતુરો પડતો હોય તેવા રસો વાપરવાથી આ વ્યાધિમાં ધણું ખરાબ પરિણામ આવે છે. એથી બને છે એમ કે નશાકારક વસ્તુ

જીને લઈને નશાની અસર રહે છે ત્યાંસુધી જાડા અટકે છે ખરા, પણ તેથી આમરસનો આમાશયમાં સંચય થવાથી રક્તવાહિની નસો અને શિરાઓ ઉપર દબાણ થાય છે. એથી હાથ, પગ અને મોઢા ઉપર અણી વાર થેથર આવે છે, તેમજ અપાનવાયુની રૂકાવટ થવાથી પેટમાં આક્રો ઉત્પન્ન થાય છે. સાથે ગુદાદ્વારે ગરમાઈ લાગવાથી તે ભાગ આગો થઈ પાકી આવે છે. એથી દરદી ઉલ્લમાંથી નિકળી ચુલમાં જઈ પડે છે અને વધારે દુઃખી થાય છે. માટે એવી નશાવાળી દવાઓનો ઉપયોગ ન કરવો તે વધારે સારું છે. તે કરતાં કાષ્ટિક ઔષધોનાં ચૂર્ણ અને પર્પટીઓ આ વ્યાધિમાં છૂટથી વાપરવાથી દરદી સારી રીતે છાશ ઉપર ચઢી જઈ અરધો અરધો મણુ દૂધની છાશ લઈ શકે છે અને એકાદ બે મહિનામાં હૃષ્ટપૃષ્ટ બની જઈ, નવી જીંદગી પ્રાપ્ત કરે છે. મારા અનુભવની થોડી દવાઓ અને તેને વાપરવાની રીત બતાવી આ વિષય પૂરો કરીશ

પ્રકરણ ૩૪મું
સંઘ્રહણી

સંઘ્રહણી જેમ પરદેશમાં હવા પાણીની પ્રતિકૂળતાથી થાય છે. તેમ પોતાના વતનમાં અથવા ઘેર રહેનારને પણ થઈ આવે છે. પાચનશક્તિની મંદતા અને વારંવાર થઈ આવતા અતિસાર, મરડાથી પણ સંઘ્રહણી થવા સંભવ છે. તેવી જ રીતે અતિસાર વગર જીર્ણ અગ્નિમાં ઘટા અને ન્યુરેસ્થેનીઆની જીર્ણ અવસ્થામાં કેટલીક વખત સંઘ્રહણી થઈ આવે છે. કેટલીક વખત

સંગ્રહણીમાં લીવર અને ખરોલ પણ વિકૃત થઈ આવી અન્ય ઉપદ્રવો સાથે હોય છે. ઉપરાંત કેટલીક વખત હોજરી અત્યંત દુષિત થઈ તેમાં ક્ષત-ચાંદુ પડે છે અને દરદી બહુ મુશ્કેલીમાં ઉતરી જાય છે, પરંતુ આવાં ચિહ્નો સંગ્રહણી શરૂ થઈ ગયા છતાં દરદી બેદરકાર બની, થથેચ આહાર વિહાર કરે છે ત્યારે જ થાય છે. હવે ઔષધો સંગ્રહણીના દેસ માટે પ્રથમ આપીને ત્યારપછી તેનો ઉપયોગ જણાવીશ. એથી વધારે અનુકૂળતા રહેશે.

૧ સર્જરસ :

બજારમાં મળતી રાળને ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી રાખવું.

૨ રૂપરસ :

ધાપાણુ અથવા ગોદાંતી નામના પથ્થર ગાંધીને ત્યાં મળે છે તેને લાવી, કાચલા વસ્ત્રો મૂકી સળગાવવા. તેની ભરમ એક વખતમાં તૈયાર થશે. તેને વાટી શીશી ભરવી.

૩ દાડિમાષ્ટક :

સુંઠ તોલા ૪, ડુલાવેલી હોંગ તોલા ૪, જાયફળ તોલા ૪, અને સંચળખાર તોલા ૪.

એ સર્વને ખાંડી ચૂર્ણ કરવું. પછી ખાટી જાતના દાડમ લાવી તેને દોઢા આગળ ડગળી દઈ બીયાને દબાવી ખાડો પાડવો અને ખાડામાં સમાય એટલું ઉપર લપેટું ચૂર્ણ ભરવું. પુનઃ ડગળી બેસારી તેની ઉપર કપડું લપેટી તે કપડા પર મટોડી ચોપડવી. વળી ફરતું કપડું લપેટી ઉપર મટોડી ચઢાવી સળગતા છાણામાં બાફવા મૂકવું. અંદરનું દાડમ બફાય એટલે કાઢી લઈ ઉપરથી કપડું મટોડી અલગ કરી; તેને ગરમ ગરમ વાટવું, ગોળી વળાય એવું ખારીક વાટી બટાણા જેવડી ગોળી વાળવી, તેને સુકવીને ખાટલીમાં ભરી રાખવી.

૪ લઘુસાહી ચૂર્ણ

શુદ્ધ પારદ, શુદ્ધ ગંધક, સુંક, મરી, પીપર, અજમો, જીરું, શાહજીરું, સીંધવ, સંયત્ર, બીડુલુ, શેકેલી હીંગ એ સર્વ દવાઓ સરખે વળતે અને એ બધાંનું જેટલું ચૂર્ણ હોય તેટલી શેકેલી ભાંમ લઈ પ્રથમ પારદ અને ગંધક ખરલમાં નાંખી એક દિવસ ઘુંટવું. બાદ સઘળી દવાઓ સાથે મેળવી ઘુંટયા બાદ શીશીમાં ભરી મૂકવું.

૫ અગ્નિકુમાર રસ :

શુદ્ધ હીંગજોક તો. ૪, સુંક તો. ૨૫, પીપર તો. ૨૫, મરી તો. ૨૫, વજનાગ તો. ૨૫, શંખની ભસ્મ તો. ૪, કાડીની ભસ્મ તો. ૨૫.

એ બધી વસ્તુને સાથે મેળવી ત્રણ દિવસ આદુના રસમાં અને ત્રણ દિવસ લીંબુના રસમાં ઘુંટી પાવડર બનાવી શીશી ભરવી.

૬ ગંગા ગુટિકા

બીલીનો ગર્ભ તો. ૧, રાષ તો. ૧, કાથો તો. ૧, દાડમનાં છોડાં તો. ૧, કાળું જીરું તો. ૧, આંબાની ગોટલી તો. ૧, બાંજુના કળીયા તો. ૧, મોચરસ તો. ૧, બયફળ તો. ૧, બવંત્રી તો. ૧, લવીંગ તો. ૧, અતિવિષ તો. ૧, ભાંમ તો. ૨, બરાસ તો. ૧, રસસિંદુર તો. ૧, પંચામૃત પર્પટી તો. ૧, અરીસુ તો. ૧.

પ્રથમ રસસિંદુરને ઘુંટી ત્યારબાદ પર્પટી મેળવી, અરીસુનો કમુખો બનાવી મેળવી તેમાં પાણી જોડ્યો તેટલું લઈ, બીજા વસાણાં નાંખી, ચણા જેવડી ગોળી વાળી રાખવી.

૭ પંચામૃત પર્પટી:

શુદ્ધ પારદ તો. ૪, શુદ્ધ ગંધક તો. ૮, લોહભસ્મ તો. ૨, અમ્લકભસ્મ તો. ૧, તામ્રભસ્મ તો. ૧. પ્રથમ પારદ અને ગંધકને એક દિવસ ખરલમાં ઘુંટી બાદ ભસ્મો વગેરે મેળવી, બધાને લોહની

કડાઇમાં નાંખી, જરાક ધી અંદર નાંખી અગ્નિ ઉપર પીગળાવવું. બાદ જમીન ઉપર ગાયનું છાણ પાથરી, ઉપર ફેળવું. પાંદડું મુકી કડાઇમાં પીગળેલી દવા ફેળના પાતરા ઉપર ઢાળી દધ ઉપર ફેળવું બીજું પાંદડું મુકી તેની ઉપર છાણ દાખી દેવું. ઘડી રહી ખોલવાથી અંદર પાતળી પર્પટી દવાની થઇ ગઇ હશે. તેને કાઢી ખરલમાં વાટી શીશી ભરવી.

૮ સુવર્ણ પર્પટી

સોનાની ભસ્મ અથવા સોનાનો વરખ તો. ૧, શુદ્ધ પારદ તો. ૮, તથા શુદ્ધ ગંધક તો. ૮, પ્રથમ પારદ ગંધકની કળલી કરી અંદર સોનું મેળવી, પંચામૃત પર્પટી ઢાળવાની રીત પ્રમાણે ફેળના પાતરા ઉપર ઢાળી તૈયાર કરવી. વાટીને શીશીમાં ભરી રાખવી.

આ સિવાય, હિંગાષ્ટક ચૂર્ણ અને લવણ ભાસ્કર ચૂર્ણ-દેશી વૈદક શાસ્ત્રમાં આ બે પ્રસિદ્ધ ચૂર્ણ છે. તેની બનાવટ અત્રે નથી આપવામાં આવતી, પણ તેનો ઉપયોગ લખ્યો છે. તેમ જ કડા-છાલના ધનની ગોળી પણ લખીશું. એને બનાવવાની રીત કડાછાલ કીલી લાવી, છુંદી આઠગણા પાણીમાં ઉકાળો કરવો, અરધું પાણી બળી જતાં ગાળી લઇ, ગાળેલા પાણીને ઉકાળતાં શીરા જેવું થાય એટલે નીચે ઉતારી ચણાના દાણા જેવી ગોળી વાળવી.

૯ હીમેજનું ચૂર્ણ:

હીમેજ તો. ૪, સાકર તો. ૧, વરીયાળા તો. ૧ અને સુંક તો. ૧૦. હીમેજને પ્રથમ એરંડીયા તેલમાં તળી લઇ બાકીની ચીજો સાથે ખાંડીને તેનું ચૂર્ણ કરવું.

૧૦ બારપ્રહરી પીંપર:

લીંડી પીંપરને ખરલમાં નાંખી બાર પ્રહર સુધી ઘુંટયા કરવું.

૧૧ ગુલાબી ચૂર્ણ:

આંબાની ગોટલી તો. ૫, જાંબુના ઠળાઆ તો. ૫, મોચરસ

તો. રા, સુગંધીવાળા તો. રા, ખીલીનો ગર્મ તો. ૧ા, અને હીંગ-
ગોઠ તો. ૧. હીંગગોઠને પ્રથમ ખરલમાં ઘૂંટી બાકીની ચીજો મેળવી
રાખી મૂકવું.

છાશ:

ઝાડા, મરડા કે સંઘ્રહણીવાળાને જે છાશ આપવાની છે તેની પ્રથમ
થોડી સમજુતી લખવી જોઈએ. દૂધ ચોકખું ગાયનું કે બેંસનું મેળવવું
જોઈએ, અને તેને એકાદ હિલરો આવે તેટલું ગરમ કરી ઠર્યા બાદ માટીના
વાસણમાં મેળવવું. ઓછામાં ઓછું ૧૨ કલાકે ને વધારેમાં વધારે ચોવીસ
કલાકે દહીં તૈયાર થઈ શકે છે. આમાં ઠંડી ઋતુ હોય તો દહીં તૈયાર
થતાં વધારે સમય લાગે છે. ગરમાઈમાં દહીં ઓછા કલાકે તૈયાર થાય
છે. છતાં બહુ ખાટું થઈ ગયું ન હોય તેવું દહીં લેવાની ઇચ્છા વખતે
અલગ વાસણમાં દહીં લઈ હાથસંચાથી અથવા દાતણની ચાર ચીરી
બનાવી તેને થોડી હળી ચીરી પાંખડાં પહોળાં કરવાં, જેથી સંચા જેવું
બને છે. તે વડે દહીંને વલોવી નાખવું અને જરૂરીઆત પ્રમાણે તેમાં
ખાણી ઉમેરવું. આવી છાશ ઝાડા, સંઘ્રહણીવાળાને આપી શકાય.

મીઠું, જીરું, મરી, અને શેકેલી હિંગ, સંચળ તથા ચિત્રકમૂળની
છાલનું ચૂર્ણ, એ દરેક વસ્તુ ખાંડી જુદી જુદી રાખવી, અને છાશ
પીતી વખતે તેનો ઉપયોગ કરવો. અર્થાત તે છાશમાં નાંખીને પીવી.
એકા સાથે છાશ વધુ નહિ લેતાં કટકે કટકે ઘણા વખત લેવી તેમ જ
પીતી વખતે ગટગટાવી નહિ જતાં ધીમે ધીમે ચાવીને પીવી.

દૂધ:

પ્રયોગમાં બનતાં સુધી ગાયનું દૂધ વધારે સારું છે. બેંસનું દૂધ
કોઈકને માફક આવતું નથી. એટલે દૂધ ગાયનું પસંદ કરવું. પ્રયોગ
કરનારે ગાય પોતાને ત્યાં રાખવી વધારે સારી છે. દૂધ ગરમ કરીને
રાખી મૂકવું અથવા સગડી ઉપર ગરમ રહેવા દેવું, જે કાયમ ગરમ
રહી શકે અને જ્યારે જોઈએ ત્યારે દૂધ લઈ શકાય. છાશ કરતાં

દૂધની સાવચેતી રાખવી પડે છે. છતાં મારા માનવા પ્રમાણે મેં કંઠે ૯૫ ટકા છાશનો પ્રયોગ નેટલો. દરદીને માફક આવે છે તેટલો દૂધનો પ્રયોગ માફક નથી આવતો.

ઉપયોગ, ચિકિત્સા અને સમજ :

ક્યારેક અજીર્ણ થઈ જાડા થઈ આવ્યા હોય ત્યારે. પાતળા પાણી જેવા જાડા થતા હોય, પેટમાં ગુડગુડાટ થતો હોય અને પાતળા જાડા છૂટી જતા હોય તેને અતિસાર કહેવાય છે. તેવે વખતે અમ્બિકુમાર રતિ ૩, સર્જરસ રતિ ૨, ગુલાબી ચૂર્ણ રતિ ૨ મેળવી ૧ પડીકું કરવું. એવાં રોજ ત્રણ પડીકાં મધમાં ચટાકવાં, ઉપરથી દાડીમાષ્ટકની ગોળા બંને પાણી સાથે ગળાવવી, અને છાશ ભાત સિવાય બીજાં ખોરાક ન આપવો. જરૂર જણાય તો ખોરાક લીધા ઉપર હિંગાષ્ટક ફાંકવું. ત્રણ દિવસમાં તબીબત સુધરી જશે. છતાં ૭ દિવસ સુધી તુવેરની દાળ અને ઘઉંની રોટલી આપવી નહિ.

જાડા મટવા છતાં જાડાની સાથે આમ પડતો હોય, થોડી ચૂંક આવતી હોય અને કટકે કટકે જાડો થતો હોય ત્યારે રૂપરસ, સર્જરસ, ગુલાબી ચૂર્ણ ત્રણે એકેક વાલ મેળવી એક પડીકું કરવું. એવાં દિવસમાં ત્રણ પડીકાં મધ અથવા છાશ સાથે આપવાં. ઉપર બંને ગોળા કકઠાલના ઘનની ગળાવવી. છાશ ભાતનું બોજન આપવું. અઠવાડીયામાં આરામ થશે. દરરોજ રાત્રે પાવલીભાર હરડે ખાંડેલી પાણી સાથે ફાવવી, ઘઉંની રોટલી પંદર દિવસ સુધી ન આપવી.

મરડો કેવળ હોય, જાડો ન આવતો હોય, આંકડી પુષ્કળ આવતી હોય, પેટમાં આફરી રહેતી હોય ત્યારે

હીમેજનું ચૂર્ણ ત્રણ વાલ દરરોજ દિવસમાં ત્રણ વખત આપવું. વધીને પાવલીભાર પણ અપાય. ત્રણ દિવસ સુધી એકલું ચૂર્ણ આપવું. એથી મળના ગાંઠા આંતરડામાંથી નિકળી જશે અને મરડો આપોઆપ મટશે. છતાં ચૂંક આવતી હોય તો બંને ગોળા ગંગા ગુટિકાની દિવ-

૨૫૨

સમાં ત્રણ વખત ગળાવવી અને ત્રણ વખત લઘુલાહી ચૂર્ણનાં પડીકાં ત્રણ ત્રણ રતિનાં મધમાં ચટાડવાથી અજબ રીતે સખત મરડો બંધ થઈ જશે. પરંતુ મરડામાં લોહીનું પ્રમાણ વધારે હોય તો લઘુલાહી સાથે સર્જરસ અને રૂપરસ એકેક વાલ મૂકવાં.

સંગ્રહણી થઈ છે એમ જણાય, દિવસે દિવસે દરદી અશક્ત થતો જતો હોય, કાષ્ઠ પણ ખોરાક લેવાની સાથે ઝાડો થઈ જતો હોય તો તેને અન્ન પાણી બંધ કરાવી છાશ ઉપર રાખવો. પેટમાં મળની ગાંઠો કે કચરો જણાય તો એક વખત પાવલીભાર હિમેજનું ચૂર્ણ કાઠો સાફ કરવા આપવું. એકાદ બે ઝાડા થઈ જાય તો ડરવું નહિ.

પછી પંચામૃત પર્પટી રતિ ૨, પીપર રતિ ૨, અગ્નિકુમાર રતિ ૨, એ ત્રણેનું ૧ પડીકું બનાવવું. એવાં દિવસમાં ત્રણ વખત એ પડીકાં મધમાં ચટાડવાં. ઉપર છાશ પાવી. છાશમાં ચિત્રકમૂળનું ચૂર્ણ તથા મરી, સુંઠ, જીરૂ, દર વખતે નાંખવાં. રોગીની પ્રકૃતિ ઠંડી હોય તો સીંધવ છાસમાં વાપરવો, ગરમ હોય તો સંચળ વાપરવો. સીંધવના બદલે મીઠું પણ વપરાય. છતાં સીંધવ વધારે ઠીક છે. જો ઝાડો બહુ થતો હોય અને વારો ન રહેતો હોય તો ઉપરનું પડીકું ચાટ્યા પછી દરેક ટાંકે દરદીને બંને ગોળી ગંગા ગુટિકાની પણ આપવી. પર્પટીનું પ્રમાણ દરરોજ એકેક રતિ વધારતા જવું. તે બાર રતિ સુધી વધારેમાં વધારે આપવી. અને એ પ્રમાણ કાયમ ચાલુ રાખી બે મહિના પ્રયોગ કરાવવો. છાશ શરૂઆતમાં જશેર દૂધની આપવી. જેમ જેમ રૂચી ઉત્પન્ન થતી જાય તેમ તેમ છાશનું પ્રમાણ વધારતા જઈ દશ શેર દૂધની છાશ લઈ શકાશે, એટલે દરદી ખૂબ હોશીયારીમાં આવી, શક્તિ, ઉત્સાહ, બળ અને લોહી વધવા લાગશે.

દરદીમાં વધારે અશક્તિ આવી ગઈ હોય, હાથ ઝાલ્યા વગર ઉઠી નહિ શકતું હોય તો સુવર્ણ પર્પટી રતિ ૨, પીપર રતિ ૨, પૂર્ણ ચંદ્રોદય (પૂર્ણ ચંદ્રોદયની બનાવટ બહુ અધરી અને સાધારણ માણસ

નહિ બનાવી શકે એવી હોવાથી અહીં લખી નથી. જેને એની બનાવટ જાણવી હોય તેણે ‘ચંદ્રોદય એટલે શું ?’ એ નામનું અમારું લખેલું પુસ્તક મંગાવી વાંચવું.) રતિ ૨ સાથે મેળવી ૧ પડીકું કરવું. એનાં દિવસમાં ત્રણ પડીકાં મધ સાથે આપવાં, ઉપર ગંગાગુટિકા ત્રણ વાર છાશ સાથે ટંકે બળે ગળાવવી. એથી શરીરમાં જલ્દી સ્ફુર્તિ આવી જઈ છાશ પચવા લાગશે.

છાશ દરેક વખત લીધા પછી પાવલીભાર જેટલું હિંગાષ્ટક અથવા લવણુભાસ્કર આપવું જોઈએ.

ઉપર લખેલાં ઔષધોથી અમારા દવાખાનામાં સેંકડો દરદીઓ સારા થયા છે. માત્ર થોડી સાવધાની અને ચીવટ રાખી, બુદ્ધિપૂર્વક ઉપર લખેલી દવાની યોજના કરવામાં આવે તો દવા બદલવાની જરૂર રહેતી નથી. એકંદર હૃદયની મોળપ અને અશક્તિમાં સૂવર્ણ પર્પટી; આમ, જળસ કે વાયુની વૃદ્ધિ હોય તેમાં મંગાગુટિકા, કઠાછાલની ગોળી કે દાડિમાષ્ટક; સાધારણ સંઘ્રહણી કે ઝાઝમાં અમિકુમાર, રૂપરસ, સર્જરસ કે લઘુલાહી ચૂર્ણ કામ કરી બતાવી ફતેહ અપાવે છે. કોઈ પણ બુદ્ધિશાળી માણસ ખાસ વૈદ ન હોય પણ અનુભવી હોય તો પણ ઉપરનાં ઔષધથી દરદીને આરામ આપી શકે છે. માત્ર ઔષધો કાળજીપૂર્વક બનાવવાં જોઈએ. કોઈ પણ જાણી અજાણી વિદેશી બાટલીઓ વાપરી, અંધારે કુટાત કરતાં ઉપર બતાવેલાં ઔષધો નિર્ભય છે. જો કોઈ વખતે નિદાનની ખામી રહી જાય અને એકના બદલે બીજું ઔષધ અપાય છતાં દરદીને તુકસાન નથી થતું, એ દેશી ઔષધોની ખૂબી છે અને પાઠમાં અપાતાં દ્રવ્યોની મિલારટનો ચમત્કાર છે. પરમકૃપાળુ પરમાત્મા દરેકને સુખી કરે.

પ્રકરણ ૩૫મું

પ્રમેહ

સૃષ્ટિના ઉત્પત્તિકાળથી પ્રકૃતિ અને પુરૂષ સરજનયાં. પ્રકૃતિના આશ્રય સિવાય પુરૂષ સૃષ્ટિસર્જનમાં અશક્ત નીવડ્યો. એ મર્યાદાને સાચવી, અનાદિ કાળથી નર-માદા સાથે રહીને, સંસાર-સાગરના તરંગોમાં હંચે નીચે જતા હીલોળે ચઢતાં, હાથમાં હાથ મેળવી, દીલમાં દીલ પરોવી, યાત્રાને પૂરી કરવામાં તક્ષીન બનતાં, નર અને નારી ઇશ્વરી સૃષ્ટિના ગુરુત્વાકર્ષણને આધીન છે. અર્થાત પુરૂષ વિના સ્ત્રી અને સ્ત્રી વિના પુરૂષ રહી શકતો નથી. તેમનામાં પરસ્પર રહેલો સ્નેહ-જે સ્નેહ શુદ્ધ વાસના, વિલાસ અને વિકાર-રહીત, આત્મા ને દેહ-સાગર અને સરિતા જેવો હોય, જે સ્નેહ અથવા પ્રેમના કારણે ફરહાદે શરીરનમાં અને મજતુને લયલામાં જે જોયું એ સ્નેહ-પ્રેમ જ્યારે વાસનાની ભાવનાથી દુષિત થાય છે ત્યારે મનુષ્ય દેવ મટી પાશવ બને છે, સંસાર સ્વર્ગ મટી નરક બને છે અને સ્ત્રી પુરૂષનું જોડાણ સુખરૂપ મટી દુઃખરૂપ બને છે.

અહાહા હિન્દુસ્તાન ! તારી સંસ્કૃતિ, એક પતિ અને એકપત્ની-વૃત્ત પાળતાં તારાં બાળકો, નળ અને રામ જેવા નરબુંગવો જ્યારે યાદ આવે છે ત્યારે વિષયમાં લોલુપ બનતી જતી, વાણીવિલાસે બેપરવા અને બેકામ બનેલી દલીલો અને વાકપટુતાથી લાલસાના ઘોડાને મેદાને મૂકતી આજની પ્રજા કેટલી હીન અને વિષયાનંદી જણાય છે ? નર તે નારીનો દેવ અને નારી તે નરની દેવી. એ કૃષ્ણ અને રાધાની પેઠે જગતમાં કેન્દ્રગામી અને કેન્દ્રાપગામી એવી બે મહાશક્તિઓ છે. નર અને નારીનાં મહાગુરુત્વાકર્ષણ કેન્દ્રગામી છે. એટલે સ્ત્રી પુરૂષનું ઐક્ય એ જીવન જ્યોત—સકલ સંસારનો અમૃત દીવડો, આયુષ્ય યાત્રાની પ્રેરણા અને અહમધામની પાંખ. એક સમર્થ કવિ કહે છે કે

ચોતાના હૃદયમંદિરમાંનું પ્રેમનું સિંહાસન શણુગારવું જોઈએ. તે ઉપર ચવિત્ર વિચારો અને મહાત્વાકાંક્ષાની મૃદુ પુષ્પશૈયા રચવી જોઈએ. શૈયાની આસપાસ બાવી સુખની રંગબેરંગી માળાઓ લટકાવવી જોઈએ અને આશાઓ તથા ઉમેદોનો ધૂપ સળગાવી રાખવો જોઈએ.

વાચકો કહેશે કે વૈદ્યકીય વિચારોમાં આ શું ? પરંતુ અહીંથી હું એક એવા ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરું છું કે જે આજે દષ્ટિ સામે જન-સમાજને શાપરૂપ લયંકર અજગરના જેવા વિકરાળ મુખથી સ્વાહા કરી રહેલ છે, એવો સ્ત્રી પુરૂષનાં ગુપ્ત અવયવોનો વ્યાધિ અને તેની સાથે સંબંધ ધરાવતા અનંત વ્યાધિઓની ચર્ચામાં હું ઉતરું છું. મારે મર્યાદિત રહી વાચકોને સ્પષ્ટ અને સુમાર્ગે વાળવા છે. એટલે આજે પડદાની ઉજળી બાજુ યાદ આવી જાય છે, કે જ્યારે હિંદનો સમાજ આટલો આગળ નહોતો વધ્યો, આટલો નહોતો સુધાર્યો ત્યારે આ વ્યાધિઓ આટલા આગળ વધીને તેમની કરાલ દાઢી માનવોનો અત્યારજેટલો સંહાર નહોતા કરતા. અને તેનું કારણ હતું મનુષ્યોનું વર્ગીકરણ તથા અસંકરત્વ. પરંતુ સુધારાના બહાના તળે જ્યારથી નર્ણુ અને આશ્રમોની મર્યાદા તોડવાના પ્રયાસો આદરાયા, સુધારકો અન્ય દેશોના અનિચ્છનીય સુધારા આર્યજૂમિ ઉપર લાવવા લાગ્યા. અને ફરજિયાતી થતી ચાલી, તેમ તેમ વ્યાધિઓએ પણ આગળ વસારો કર્યો. અને આજે આંતરજાતિય તથા બહીરજાતિય લક્ષી, છુટાછેડાના કાયદાઓ કેટલું સંકરત્વ નીપજાવશે, એ પ્રશ્ન જાણે !

પ્રજોત્પત્તિ માટે પુરૂષ અને સ્ત્રીસમાગમ અનિવાર્ય છે, પરંતુ જ્યારે હેતુમૂલક થઈને સ્ત્રી પુરૂષ માત્ર વિલાસની ખાતર સમાગમ આદરે છે અને તેમાં જ્યારે મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થાય છે ત્યારે પુરૂષ અને સ્ત્રી જન્મને ગુપ્ત ભાગનાં દર્દો જન્મે છે. કેવળ સમાગમના કારણે જ આ દર્દો થાય છે એમ પણ નથી. ખાદ્ય પેયનાં કારણોએ તેમ જ અશ્વપરંપરાથી શરીરમાં રોગોત્પાદક બીજો સંગ્રહસ્થાને પડેલાં હોય

છે તેવામાં ઉપરથી મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થાય છે એટલે આવા દર્દો જન્મ લે છે.

જો કે શરીરમાં આવેલી દરેક ઇન્દ્રિયો શરીરને ગતિમાન રાખવા અને વિષયોપભોગ માટે જ કુદરતે બનાવી છે. તેનો ઉપયોગ સમાનપણે, અતિક્રમણથી રહીત રીતે કરાતો હોય છે તો એ ઇન્દ્રિયો શરીર ન્યાંસુધી જીવંત હોય ત્યાંસુધી સતેજ રહી શરીરની સાથે જ વીલીન થાય છે. પરંતુ જ્યારે કોઈ પણ ઇન્દ્રિયને બહેકાવી નાંખી હદ ઉપરાંત મેદાને મૂકવામાં આવે છે, ત્યારે તેનું પરિણામ દરેકને ભોગવ્યા વિના છુટકો થતો નથી. તે પછી ગરીબથી માંડી તવંગર હોય કે મજૂરથી માંડી મહેલધારી હોય પણ કરેલાં કાર્યનાં ફળ ભોગવવાં જ પડે છે.

પુરુષને મૂત્રમાર્ગમાં થઈ આવતા પ્રમેહ સંબંધી પ્રથમ ચર્ચા કરી લઈએ. પ્રમેહ એ પુરુષના ગુપ્ત ભાગમાં થતો વિચિત્ર અને વિવિધ ઉપાધિઓથી ભરેલો, દુઃખદાયક અને વંશપરંપરાગત પહોંચતો, શરીરનું સત્યાનાશ કરનાર, ઓજસ, આનંદ, સ્ફુર્તિ અને માર્દવતાને હણનાર ભયંકર વ્યાધિ છે. આજે આ જમાનામાં વૈભવ, વિલાસ, મોજમગ્નહ, લહેજત અને લાલશાહી, બેપરવાહી અને બેદરકારી વધ્યાં છે. તે સાથે પ્રમેહે પોતાનાં બાળબચ્ચાં સાથે મનુષ્ય શરીરમાં એવાં સરસ અને સ્થાપ થાણાં નાંખ્યાં છે અને મનુષ્યશરીરના કીલ્લામાં તેણે એવી રીતે પ્રવેશ કરી અડા જમાવ્યા છે કે તે નિકળતો નથી, નિકળી શકે એવી તક તેને મળતી નથી.

પ્રમેહ શાથી થાય છે ? શાસ્ત્ર કહે છે કે બેસી રહીને અત્યંત આશાએશ કરવાથી, સુખ ભોગવવાથી, ઘણું ઉંઘવાથી, ઘણું દહીં ખાવાથી, આમચર અને જળચર પ્રાણીઓના માંસરસથી, નવું અન્ન અને નવું પાણી પીવાથી, સાકર, ગોળ વગેરેવાળાં મિષ્ટાન્નો હદ ઉપરાંત ખાવાથી, કફકારક પદાર્થોના સેવનથી, મૂત્રાશયમાં રહેલાં ક્ષેદન કરૂંતો અતિયોગ અને અપાન વાયુનો હીનયોગ થવાથી, અંક-

સાધી અને મૂત્રમાર્ગમાં દાહયુક્ત ક્ષત (ચાંદી) પડે છે, એથી બળતરા સાથે અથવા બળતરા વિના થોડી થોડી વારે મહા કળે, પેસાબની સાથે અટકી અટકીને બધે ટીપાં લોહી અથવા પર પડે છે. તેને પ્રમેહ કહે છે. આપ્રમેહનાં ગુદાં ગુદાં લક્ષણોને લઇને તેની વીજ જાતો અને તેને ઇક્ષુકમેહ, ઉદકમેહ, સાદ્રમેહ, મધુમેહ, એમ નામો આપ્યાં છે. છતાં દરેક પ્રમેહ જો સંપૂર્ણપણે નાશ નથી પામતો તો તે કાળે કરી મધુમેહ (ડાયબીટીસ)માં ફેરવાઇ જાય છે.

શાસ્ત્રમાં પ્રમેહ થવાનાં કારણો ઉપર બતાવ્યાં છે. તે ઉપરાંત અત્યારે ઘણા ભાગે વેશ્યાગમન, અકુદરતી સમાગમ અને હસ્તમૈથુન અથવા રજસ્વલા કે પ્રદર, ઉપદંશથી પીડાતી સ્ત્રીની સાથે સમાગમ કરવાથી પ્રમેહ થઇ આવવાના દાખલા ઘણા નોંધાય છે. સંસારમાં વધી રહેલ ફેશન અને સુધારે મનુષ્યના માનસિક સામ્રાજ્યમાં એવી કામેચ્છા ફેલાવી રહેલ છે કે પુરૂષો-યુવાનો સંયમ પાળતા જુદ્યા છે, જુવાનીમાં પુટતી યુવાનીમાં ઇદ્રિયો મદમસ્ત બની રહી હોય, દરિયાની ભરતીની માફક જ્યારે સાતે ધાતુઓ ખીલી નીકળી આગળ વધતી હોય, ત્યારે પુરૂષ બદ્દેલી તરફ દોરવાય છે અને સ્ત્રીસુખનો એટલો લાલચુ બને છે કે તે લાઇનદોરી ઓળંગી આગળ વધે છે અને વેશ્યાગમન, અકુદરતી સમાગમ, હસ્તમૈથુનની ક્રિયાઓ તરફ વળે છે તથા પરિણામે પ્રમેહને નોતરે છે! શાસ્ત્રોએ આગળ બતાવ્યા પ્રમાણેનાં કારણોથી શરીર વ્યાધિગ્રસ્ત થવાની તક સાધી રહ્યું હોય છે; તેવામાં બદ્દેલી આદરવામાં આવે છે, એટલે તાત્કાલિક પ્રમેહનાં લક્ષણો જણાવા લાગે છે. પ્રમેહ પૈકીમાં જો કદાચ તણખીયો પ્રમેહ જણાય તો તેના દરદીને એક જ ફટકે એવો મુશ્કેલીમાં મૂકી દે છે કે તેનાં દિવસરાત જવાં કઠિન થઇ પડે છે. એને પેસાબ તદ્દન અટકી મથા જેવો થાય છે, કારણ કે મૂત્રનળીમાં વરમ-સોજો હોય છે અને ત્યાં ચાંદી પડી જાય છે. ઉપરાંત પેસાબમાં એસીડનું પ્રમાણ વધુ હોવાથી નળી મારફત જ્યારે બહાર આવવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે

તેને એ સોજો અટકાવે છે અને ટીપેટીપે પેસાખ આવે છે. તેથી એટલી સખત લહાય બળે છે કે દરદીની આંખમાંથી બોર બોર જોવાં આંસુ ખરી પડે છે. કીડનીમાં મૂત્રનો જથ્થો એકઠો થયો હોય છે. એટલે એ બહાર આવવા પ્રયત્ન કરે છે અને દરદીને ચોવીશે કલાક હાજત થયા કરે છે.

હવે મૂત્રનળીનો વરમ જો સખત હોય છે તો પેસાખ સાથે લોહી પણ આવે છે અને એ વરમ પાક ઉપર ચઢ્યા પછી લોહીમિશ્રિત પડ આવે છે. આ હકીકત બાણે કે તણુખીયા પ્રમેહની છે. પરંતુ આ સિવાય ખીજન કેટલાક પ્રમેહ એવી જાતના જોવામાં આવે છે કે જેમાં ખાસ દરદીને બળતરા થતી નથી. પણ સાધારણ થોડા કલાક પછી એવી અસર શરીર ઉપર જણાઈ બંધ થઈ જાય છે; અને ત્યારપછી પેસાખ મારફત ફોસ્ફરસ, આલ્ક્યુમેન, ક્ષાર, કે સાકર જવા લાગે છે અને તેની અસર શરીર ઉપર જણાય છે. શરીરે અશક્તિ, પગમાં તોડ, બોરાક ઉપર અરુચી, સ્ત્રીસંગ પછી બહુ જ નિર્બળતા, હૃદયનો થડકો અને ચાલતાં, દાદર ચઢતાં ગભરામણ, માથામાં તમર, આંખે અંધારાં, ચીડીયો સ્વભાવ અને ઠંડાળો. એ સ્વભાવો ધીમે ધીમે શરૂ થઈ દિન પ્રતિદિન વધતાં જાય છે અને શરીર લેવાતું જાય છે. તેનો સંસાર ધાણીએ જોડેલા બળદ જેવો બની જાય છે. વળી એ સંસારનાં દરેક કાર્યો કરતો હોવા છતાં તેના આનંદ અને ઉત્સાહ મરી પરવાર્યા હોય છે. પ્રમેહ અથવા પરમાનો રોગ અસાધ્ય નથી પરંતુ માણસો હાથે કરીને બેદરકારીથી તેને ધીમે ધીમે અસાધ્ય સ્થિતિમાં મૂકી દે છે.

આ રોગે જ્યારે ઉગ્ર રૂપ પકડ્યું હોય છે ત્યારે તો દરદી એટલો કલ્લામરો અને શાણો બને છે કે આફતમાંથી મુક્ત થવા તે બધીએ વાતો કબૂલ કરે છે. પરંતુ ઉપરથી જરાક આરામ થયો, જરા બળ-તરા થતી બંધ થઈ, કે મેલ કરવત મોચીડાનો મોચીડો-ની માફક ફરી મેદાને ઘોડા મારી મૂકે છે અને પછી પુનઃ પરમો ઉબળે છે.

એટલે ફરી એ ઉપચાર કરે છે. પુનઃ તે જરા સાળે થાય છે એટલે વળી પાછો ફરી બેફામ બને છે. તે આવી રીતે શરીરની પાયમાલી કરી છેવટે એવી ઉપાધિમાં લાવી મૂકે છે કે તેને કાષ્ટ ઔષધ અનુકૂળ આવતું નથી અને એ તંદુરસ્ત પણ બનતો નથી. એટલે પ્રમેહ માટેનાં ઔષધો લખતાં પહેલાં આ વ્યાધિના સપાટામાં સપડાયેલા અંધુઓને ખૂબ જોશપૂર્વક આજીજી કરવી ઘટે છે કે તેઓ જ્યાંસુધી સંપૂર્ણ સારા ન થાય ત્યાંસુધી સ્ત્રીસંગમાં ન આવે તો ઘણું જ સારું. તેમના પોતાના માટે તો ઠીક બલકે તેમની અર્ધાંગનાના બલ્લાની ખાતર પણ દૂર રહે. નહિ તો પછી તેઓ તેમનો ચેપ ચોરતને આપશે અને એ મારફત ભાવી સંતાનોમાં પણ ઝેરનાં ખીજ રોપાશે.

પ્રમેહની બળતરા સખત હોય, પેશાબ ટીપે ટીપે ઉતરતો હોય, દરદીથી રહ્યું જતું ન હોય ત્યારે મહેરબાની કરી વૈદ-ડાક્ટરને ત્યાં દોડી જતાં પહેલાં આ એક ત્રણ પૈસામાં બનતો ગરીબ અને નાનકડો તુસખો અજમાવવા હું આગ્રહપૂર્વક બલામણુ કરું છું—નહિ, ગળે પડું છું. માત્ર ત્રણ દિવસ લઈ જુઓ. તમે પાંચ દશ રૂપિયાનું ખૂન કરતાં ત્યસો. તેના બદલા તરીકે ધર્માદા કરજો એમ હું નથી કહેવાતો. માત્ર આ તુસખો મોઢે ગોખી રાખી, જળ વિના તરફડતી માછલીની જેમ ખીજને કાષ્ટ ભાષ્ટ દુઃખી થતો હોય તેને બતાવી આપશો તો આપને પુનઃ પ્રાપ્ત થશે અને લેખકનો પ્રયત્ન સફળ થશે.

પાપાણુમેદ તો. ૧, ચણકખાવા તો. ૧, એલચી તો. ૧, સાકર તો. ૧, હળદર તો. ૧, સોનાગેર તો. ૧.

ઉપરની છએ ચીજો ખાંડી, લુગડે ચાળી રાખવી. તણખીયા અને આગ બળતા પ્રમેહના દરદીએ દર ટાંકે ઉપરની દવામાંથી બે આનીભારનું પડીકું ફાકી અરધો શેર દુધ અને અને અરધો શેર પાણી મેળવી એક વાસણમાંથી ખીજમાં ધાર કરવી. એમ સો વખત ચોટાવી પી જવું, અથવા સોડા અને પાણી મિશ્ર કરી પીવું. દિવસમાં ત્રણ વખત આ દવા લેવી. માત્ર ત્રણ દિવસ લેવી. આગ્રહ

બળતી બંધ થશે, પેશાબ ખૂબ છૂટથી થશે અને ચોક્કસ આરામ આવશે. છતાં તમે તદ્દન સાબળ થયા છો એમ નહિ માનવું જોઈએ, બધું બંધ થયું હાગે તો પણ પંદર દિવસ નીચેની ગોળી લેવાની રાખો :

વાંસકપુર તો. ૧, શીલાજીત તો. ૧, રૂમીમસ્તકી તો. ૧, શેરી-લોખાન તો. ૧, રાણ તો. ૧, ચીનીકબાવા તો. ૧, એલચી તો. ૧, હળદર તો. ૧.

એ સર્વને બારીક વાટી સુખડના તેલમાં વટાણા જેવડી ગોળી વાળી, એક ટંકે બે ગોળી પાણી સાથે દિવસમાં ત્રણ વખત લેવી. એથી પેશાબ ખૂબ છૂટથી આવશે, થોડી બળતરા હશે તે નાખુદ થશે, રસી જતી બંધ થશે, અને તમને હાગશે કે તમે તદ્દન સારા થઈ ગયા છો. પણ ખામોશ. એમ ઉતાવળ જો આ વ્યાધિમાં કરી તો તમે એ છૂપા રોગને શરીરમાં કાયમી થાણું નાંખવાની જગ્યા કરી આપો છો, એ પણ આગળ બતાવીશ. એ ગોળી ચાલુ બે મહિના લીધા કરજો, તો જીંદગીમાં ફરી પરમો થશે નહિ, ઉબળશે નહિ અને તેનું ઝેર કદાપિ તમને તકલીફ આપશે નહિ.

ઉપરના બેઉ ઉપચાર આગ બળતા, પેશાબ અટકતા તણખીયા પ્રમેહના છે અને સેંકડો વખત દરદીને આપ્યા છે. પરંતુ જો શરૂઆતથી પેશાબમાં લોહી આવતું હોય—જેને પરમાતું ધણું ઉમ્મર માનવામાં આવે છે, જે માટે ડોક્ટરો ઇન્જેક્શનોનો મારો ચલાવી ઘોતીયું નીચોવે એમ નીચોવી કાઢે છે—તેને માટે અહીં નીચેના પ્રયોગ આપું છું. દરદીના પાકીટ ઉપર તરાપ મારનાર પ્રેક્ટીશનરો ગરીબોની ખાતર બાવા પ્રયોગો અજમાવે તો કેટલું રૂકું ?

પારો તો. ૧, ગંધક તો. ૧, મોરચુથુ તો. ૧, એ ત્રણ વસ્તુને બારીક વાટી, લૂગડે ચાળી રાખવી. પ્રમેહમાં લોહી જતું હોય અને વેદનાથી ખૂબ બરાડા પાડતા હોય તેવા દરદીને ઉપરની દવાનું એક વાલ (ત્રણ રતિ)નું પડીકું બે તોલા તલના તેલમાં મેળવીને પાવું.

તેની ઉપર ચારથી આઠ તોલા તલનું તેલ પાષ દેવું. જે કલાકમાં અજળ શાંતિ થઇ જશે. જે ત્રણ દિવસ સુધી આ પ્રમાણે દિવસમાં એથી ત્રણ પડીકાં આપવાં અને તેલ પાવું. કદાચ રોગીને પડીકું લેવાથી જીવ મીઝકાય તો તેલ વધારે પાવું, જેથી શાંતિ થઇ જશે. પરંતુ આ પ્રયોગમાં દરદીને ખાંડ, દુધ, હીંગ, ઘી, ચણા, એની સખત પરેજી પાળવાની હોય છે તે બૂલવું ન જોઇએ. થોડી સાવ-ચેતી અને પરેજી રાખવાની કાળજી કરી આ પ્રયોગ દરકોષ્ટ કરી શકે છે અને કરાવી શકે છે, તેમ મોટી આફતમાંથી બચે છે.

માનો કે ઉપરના પ્રયોગ અને દવાથી તાત્કાલિક અજળ ફાયદો થાય છે, છતાં એ દરદીઓ માટે તદ્દન સારા થવા સારૂ ખીજ થોડા સમયની જરૂર રહે છે. કારણ કે મૂત્રમાર્ગમાં પડેલી ચાંદી તદ્દન રૂઝાઇ જાય અને શરીર ઉપર થયેલી તેની અસર ખીલકુલ નાબૂદ થાય ત્યાંસુધી રોગ સંપૂર્ણ સારો થયો ન ગણાય. એટલા માટે આગળ જે ત્રણ દવાઓ એટલી સુંદર અને અસરકારક બતાવીશ કે, જેને અમારી વૈદ્યોની દોલત યાને ખજાનો કહી શકાય.

પ્રકરણ ૩૬ મું

પ્રમેહનો ઇલાજ

જ્યારે પ્રમેહ જીર્ણ સ્વરૂપ પકડે છે અર્થાત જૂનો થાય છે ત્યારે તે સ્થાનિક વ્યાધિ મટી સર્વાંગિક વ્યાધિ બને છે. એટલે એની અસર લોહીમાં, માંસમાં, અસ્થીમાં, સ્નાયુમાં, વીર્યમાં જણાવા લાગે છે. અનુક્રમે લોહી તપેલું રહે છે, માંસ નબળું પડે છે અથવા ગ્રંથીઓ થાય છે, હાડકાં બરક બને છે અથવા ફ્રેક્ચરસ ઓછો થવાથી મગજ નબળું રહે છે. સ્નાયુ શિથિલ થવાથી કામકાજ કરવાની, ઉઠવા બેસવાની કે સંસારસુખ ભોગવવાની ઇચ્છા ઓછી થાય છે અને વીર્ય નબળું પડવાથી તે પાતળું પડી જાય છે. એથી સ્વપ્રદોષ થવા લાગે છે.

અમાગમમાં ટકાવ ઓછો થાય છે, પેશાબની સાથે વીર્ય બધા લાગે છે. આ પ્રમાણે પ્રમેહ થઈને મટી ગયા પછી પણ તેનો થોડો ધણો અંશ શરીરમાં મૂકતો જાય છે. જો તેનું ઝેર વધારે પ્રમાણમાં રહેવા પામ્યું હોય તો પ્રમેહ થઈને મટ્યા પછી સાથળના મૂળમાં અંધોઓ થાય છે, જેને બદ કહેવામાં આવે છે; અથવા ગુલ્મ ભાગ ઉપર ન્હાની ન્હાની ફાલ્લીઓ થઈ આવે છે. તેને 'પ્રમેહ પિટિકા' કહેવાય છે. અથવા વૃષણ ઉપર એક જાતની ખરજ ઉત્પન્ન થાય છે જેને 'વૃષણ કંકુ' કહેવાય છે. આ બધા નાનામોટા વ્યાધિઓ પ્રમેહ થઈ ગયા પછી પ્રગટે છે અને એક વ્યાધિ બીજા વ્યાધિને જન્મ આપે છે. એટલે જેમ અન્ય વ્યાધિઓ થઈને મટ્યા પછી તેનાં સંભારણાં હોતાં નથી તેમ પ્રમેહમાં સમજવું ન જોઈએ. કારણ કે તે એવી રાગ છે અને તે એવો તો શરીરરૂપી ગુફામાં છૂપાઈ રહે છે કે ક્યારે, ક્યા રૂપમાં બહાર આવશે તેની ખબર રહેતી નથી. માટે પ્રમેહ નાબૂદ થયા પછી તેનો કિંચિત પણ અંશ શરીરમાં ન રહે ત્યાંસુધી કાળજી રાખી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

તેને માટે અમે હિમ્મતપૂર્વક કહીએ છીએ કે દેશી વૈદકમાં એવા સરસ પ્રયોગો પડ્યા છે કે જે દરદી સંયમ રાખી શ્રદ્ધા અને ધીરજથી અમુક વખત સુધી તેનો ચાલુ ઉપયોગ કરે તો જીંદગીભરમાં ફરી પ્રમેહ કે પ્રમેહજનિત કાષ્ઠ પણ ઉપદ્રવ થવા પામે નહિ. માત્ર દેશી વૈદકમાં ખૂબ ધીરજ રાખવાની જરૂર હોય છે. એ ઔષધ વ્યાધિના કારણને નાબૂદ કરી મૂળમાંથી વ્યાધિ મટાડે છે, જેને લઈ અન્ય પદ્ધતિ માફક કદાચ છ બાર કલાકમાં કે આઠ દશ દિવસમાં વ્યાધિ દખાય નહિ તો ધીરજ ગુમાવવી ન જોઈએ. તેની સાથે એ પણ જણાવવું જોઈએ કે આજકાલ દેશી દવાઓનો ધંધો બીનઅનુભવી અને બીનક્રિયાકુશળ માણસો કરવા લાગી ગયેલા હોવાથી બજારમાં મળતાં શાસ્ત્રીય નામનાં ઔષધો પણ ઘણી વાર ગુણમાં હલકાં નીવડે છે. તેનું કારણ દવા બનાવનારની અજાણતા, સમજફેર અને વેપાર-

હરિ છે. મોતીની જગ્યાએ મરી નાંખી ચલાવી લેવાય છે, એથી જ આમ બને છે. કારણ કે આયુર્વેદશાસ્ત્ર બહુ ગહન છે. મનુષ્ય તેની જાંઘળી પુરી થાય ત્યાંસુધી અભ્યાસ કરે છતાં તેમાં વિદ્યાર્થી જેવો જ રહે છે. અભ્યાસ કર્યા પછી તેમાં અનુભવ અને ક્રિયાકુશળતાની જરૂર છે.

એક સંસ્કૃતના પારંગત પંડિતની દીકરીને એક વૈધરાજ સાથે ખરણાવેલી. વૈધ પણ સંસ્કૃતનો જાણુનાર. દીકરી સુવાવડને કારણે પિતાને ત્યાં આવેલી. તેમાંથી જરા તખ્તીયત બગડી એટલે જમાધરાજ વેસ હોવાથી તેમનો અભિપ્રાય મંગાવ્યો કે શી દવા આપવી? જમાધરાજે પંડિતામ્ના ધમંડમાં લખી નાંખ્યું કે ‘કંટકારિ ક્વાથ આપજો.’ પુત્રીના પિતા પંડિતજીને ‘કંટકારિ’ શબ્દ સંસ્કૃત જણાયો. એટલે એના ઉપર શબ્દ-વ્યુત્પત્તિ અને સમાસ આદ્યો. કંટકસ્ય અરિ-કંટકારિ. કંટક નામ જે કાંટા એનો અરિ નામ શત્રુ તે કંટકારિ કહેવાય. એટલે કાંટા (પગમાં વાગે છે તે)નો શત્રુ ઉપાન-પગરખાં! એ સમજણથી પંડિતજીએ જૂના કંઠક કાળના સંઘરી રાખેલા ઉપાનના ટુકડા કરી ક્વાથ બનાવીને માંડ્યો આપવા. થોડા વખત પછી આવી પહોંચેલા જમાધરાજે વેદીયા સાસરાની મુખાંધતું પ્રદર્શન થતું જોઈ તેમની ભૂલ સુધારી.

આવી ભૂલો અર્ધદગ્ધ વૈદ્યો પણ કરે છે, અને પછી તેનો દોષ આયુર્વેદશાસ્ત્ર અથવા દેશી વૈદક ઉપર આવે છે અને પ્રતિપક્ષીઓ તુરત અભિપ્રાય આપે છે કે દેશી વૈદક અપૂર્ણ છે! પરંતુ તેમાં દોષ કોનો?

જીર્ણ પ્રમેહ માટે પ્રથમ હું એક ગોળી લખું છું. તેનું નામ છે ચંદ્રપ્રભા. આ દેશી વૈદકની મશહૂર ગોળી બજારમાં અને ફાર્મસીઓમાં પુષ્કળ વેચાય છે. લોકો છુટા હાથે તે લે છે અને ઉપયોગ કરે છે. છતાં તે ગોળી શાસ્ત્રમાં લખેલા ગુણો નથી બતાવતી તેનું કારણ બનાવટની અપૂર્ણતા અથવા તેમાં પડતાં દ્રવ્યો સાચાં હોતાં નથી કિંવા સડેલાં હોય છે, અથવા સસ્તું બનાવી મોંઘું વેચવાની

આતર તેમાં એકને બદલે બીજી ચીજો નાંખી હોય એથી તે ગુણ-
શાળી બનતી નથી. એટલે અમે આ નીચે જે પાઠ આપ્યો છે તેમાં
થોડા ફેરફાર કર્યો છે. છતાં એ ભારે ગુણુશાળી, તાત્કાલિક ફળ આપ-
નાર છે. ગમે તે બળતના તથા ગમે તેટલા જુના ઉપદ્રવવાળા પ્રમેહનો
હરદી તેનો સતત ઉપયોગ કરે છે તો તેનું શરીર ચંદ્ર જેવી કાન્તિવાળું
બની નખમાં પણ રોગ રહેતો નથી. પરંતુ તેમાં પડતા શીલાજીત અને
વાંસકપુર બન્ને પદાર્થો બહુ અમત્યના છે, અને બળરોમાં એ બન્ને
વસ્તુ નવાણુ ટકા બનાવટી મળે છે. માટે આ ગોળી બનાવનારે પ્રથમ
તેની શુદ્ધતા અને સચ્ચાઈની ખાત્રી કરી લેવી જોઈએ.

ચંદ્રપ્રભા (ફેરફાર સાથે)

પડ કચુરો, વજ, મોચ, કરીયાતું, ગળો, દેવદાર, હળદર, અતિ-
વિષ, દારૂહળદર, પીપળીમૂળ, ચીત્રક, ધાણા હરડે, બહેડાં, આમળાં,
ચવક, વાવડીંમ, સુંઠ, મરી, પીંપર, સુવર્ણમાલિક ભસ્મ, જવખાર,
સાજીખાર, સિંધવ, સંચળ, ખડીયોખાર, એ તમામ વસાણું એકેક
તોલો લેવાં. નિસોતર, દંતીમૂળ, તમાલપત્ર, તજ, એલચી, વાંસકપુર,
એ ૭ એસડ ચાર ચાર તોલા લેવાં. લોહભસ્મ આઠ તોલા, સાકર
સોળ તોલા, શીલાજીત બત્રીસ તોલા અને શુદ્ધ ગુગળ બત્રીસ તોલા લઈ
બેગાં વાટી તેની એકેક તોલાની ગોળી બાંધવાનું સારંગધર સંહિ-
તામાં બતાવ્યું છે, પરંતુ આ પ્રમાણે ગોળી બનાવવાથી બરાબર
ગુણ થતો નથી અને એટલા મોટા પ્રમાણની ગોળી લઈ શકાતી
નથી. તેના બદલે નીચે મુજબ ફેરફાર કરવાથી ઘણું સારું કામ કર-
નારી ગોળી બને છે.

ઉપર લખેલાં કાષ્ટિક ઔષધોનું જે પ્રમાણ લખ્યું તેનાથી ચાર-
ગણાં વધારે લેવાં અને તેને ખાંડી સોળગણા પાણીમાં પલાળવાં.
બત્રીસ તોલા ગુગળ લખ્યો છે તેના બદલે જે રતલ ગુગળ લેવો અને
તેને પણ પાણીમાં પલાળી રાખવો. બાકીનાં ઔષધોમાં જે પ્રમાણ
છે તે બરાબર છે.

બીજે દિવસે પાણીમાં પલાળેલાં વસાણાને ઉકાળી ચોથા ભાગનું પાણી બળી જાય ત્યારે ગાળી લઈ, કુચા ફેંકી દેવા અને તે ઉકાળામાં પલાળી રાખેલ ગુગળ મેળવવો. શીલાજીત પણ અંદર મેળવી ઉકાળવું. ઉકળતાં શીરા જેવું ધાડું થઈ જાય એટલે નીચે ઉતારી ભસ્મો, સાકર, વાંસકપુર વગેરે અંદર નાંખી મેળવવું અને દસ્તાથી ખૂબ કૂટવું, એટલે ગાળી વળે એવો મુલાયમ માલ તૈયાર થશે, તેની ધીવાળો હાથ કરી અરીઠાનાં મીંજ જેવડી ગાળી વાળવી. એ ગાળી-માંથી દરરોજ એકેકી અથવા બે દિવસમાં ત્રણ વખત પાણી સાથે આપવાથી જૂનો અથવા નવો પ્રમેહ, મૂત્રકૃચ્છ (પેશાબ ટીપે ટીપે આવે), મૂત્રાઘાત. શર્કરા સ્મરી અને સર્વ જાતના પ્રમેહ તેમજ પ્રમેહના અંગેની ફરિયાદો, તેથી થયેલા વ્યાધિઓ નાખૂદ થાય છે.

જો કોઈ રોગી એક વરસ સુધી આ ગાળીનું સેવન કરે છે તો તેનું મીઠી પેશાબનું દરદ જડમળથી નાખૂદ થઈ જાય છે એમ અમે જાતી ઠોકીને હિમતપૂર્વક અનુભવ લીધા પછી કહીએ છીએ. પરંતુ આ ગાળીનું સેવન કરનારાએ ખાંડ, હોંગ, દહીં, ઇંડાં, દારૂ તથા માછલાંનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

આ ગાળીના જેટલા વખાણ કરીએ તેટલા ઓછા છે. જ્યારે મનુષ્ય કાયર થઈ ગયો હોય, દુનિયાભરના વૈદ્ય ડાક્ટરોનો અભિપ્રાય બાકી રહ્યો ન હોય અને ખીસ્સા ઉપર ક્રાંતર મૂકાવી, ખીસું ખાલી કરી જાંગેજ પગે અમારી પાસે આવે છે ત્યારે તેને છ કે બાર માસ સુધી ગાળી સતત લેવાનું નક્કી કરી ચાલૂ કરીએ છીએ અને દરદી સંપૂર્ણ નીરામી, તેજસ્વી અને સ્ફુર્તિવાળો બને છે. અનુભવની ઇચ્છાવાળા અનુભવ કરી જોઈ ખુશ થાય.

વસંતકુસુમાકર રસ

સુવર્ણ ભસ્મ તો. ૨, અબ્રકભસ્મ તો. ૨, લોહભસ્મ તો. ૩, રત્નસિંદુર તો. ૪૫, બંગભસ્મ તો. ૩, સાચા મોતીની પીટિ તો. ૪, પ્રવાળ પીટિ તો. ૪, બીમસેની કપુર તો. ૫૫. કસ્તુરી તો. ૫.

પ્રથમની સાત દવાઓને ખરલમાં નાંખી, ઘૂંટી, તેને ગાયનું દૂધ, અરુણીનો રસ, હળદરનો ક્વાથ, કેળના કંદનો રસ, માલતીનો રસ, સફેદ ચંદનનો ક્વાથ, તુલશીનો રસ, એ દરેકની સાત સાત બાવના આપવી. અર્થાત એકેક વસ્તુથી સાત સાત દિવસ સુધી ઘૂંટવું. ત્યાર- બાદ ઘૂંટી બાટલી બરવી.

પ્રમાણ ૧ થી ૨ રતિ સહવાર, સાંજ મધ, માખણ અથવા દૂધ સાથે.

ગુણ અને ઉપયોગ :-

પ્રમેહ થઈ ગયા પછી મટી ગયો હોવા છતાં શરીરમાં અશક્તિ, ખોટી મરમાઈ, સુસ્તપણું, હાથપગ ઢીલા રહેવા, કામ વખત ધાતુનું જવું અને સ્ત્રીસંગ કર્યા પછી બહુ અશક્તિ વરતાવી, સંસારસુખ ભોગવવાની ઇચ્છા ન થવી, સ્વપ્નદોષ થઈ જવો અથવા સ્ત્રીના સંક- દેપથી વીર્ય પાણી માફક ચાલ્યું જવું—આવા દોષવાળા રોગી માટે આ રસ એક મહાન અમૃત સમો, નવજીવનદાતા, પુરુષત્વ આપનાર, આયુષ્ય લંબાવનાર, જીંદગીમાં ફરી નવજીવવાની આપી, સારા થયેલા સંસારને વસંતની બહાર સમો બનાવનાર છે. આ અલૌકિક પ્રયોગ ચંદ્ર જેવો શીતળ છતાં તેજસ્વી, સૂર્ય સરખો પ્રકાશવાન છતાં ગંભીર, બહુમૂલ્ય, ધાતુક્ષીણતા, ધાતુક્ષય, પ્રદરરોગ, સોમરોગને મટાડી આશ્ચર્યકારક કામ કરે છે. એટલું ખરું કે તેમાં પડતી બહુ મૂલ્યવાન વસ્તુઓ સાચી, સારી અને સંપૂર્ણ પરિપક્વ હોવી જોઈએ.

ચંદ્રકળા રસ

શુદ્ધ પારદ તો. ૧, શુદ્ધ ગંધક તો. ૨, તામ્રભસ્મ તો. ૧, કકુ તો. ૧, ગળોસસ્ત્ર તો. ૧, ખડસલીયો તો. ૧, ચંદનનો સુકો તો. ૧, માધવી તો. ૧, સારીવા તો. ૧.

પ્રથમ પારદ ગંધકની કળલી કરી તેમાં તામ્રભસ્મ અને અભ્ર- ભસ્મ મેળવી, નાગરમોચનો ક્વાથ, દાડમનો રસ અને ખડસલીયાનો

કવાથ, રામતુલશીનો રસ અને સતાવરીના રસમાં-એમ દરેકમાં એકેક દિવસ ઘૂંટી, સૂકાયા બાદ બાકીનાં કાષ્ટિક ઔષધનું બારીક ચૂણુ મેળવી, દ્રાક્ષના રસની સાત ભાવના આપવી. એટલે સાત દિવસ ઘૂંટીને સૂકાય એટલે બાટલીમાં ભરી ખૂચ મારવો.

પ્રમાણ

૨ થી ત્રણ રતિભાર, ૭૩ અને સાકર અથવા દૂધ કે માખણ સાથે.

ઉપયોગ અને ગુણ :

શરીરમાંથી ધાતુ જવી કે ફોસફરસ, ક્ષાર, કે સાકર અથવા લોહી પડવું-એને તાત્કાલિક બંધ કરે છે. શરીરમાં સાચી શીતળતા લાવી. ખોટી ગરમાઇથી બહૂની આગ માફક તપતું હોય તેને ઠંડક આપી, ચંદ્રની કળા જેમ દિવસે દિવસે વધતી જાય છે, તેમ દવાના પડીકે પડીકે શરીરમાં કાષ્ટ આનંદ અને રક્તિ આવતી જાય, વીર્ય શુદ્ધ અને શરીરમાં એકઠું બનાવે છે, પિત્તજ્વરને મટાડે છે. ઘણું કવીનામન લીધા પછી શરીરમાં ગરમાઇ વધી ગઈ હોય અને શરીર તપેલું રહેતું હોય, મગજ ભમતું હોય કે શરીરના કાષ્ટ ભાગમાંથી લોહી પડતું હોય અથવા પેડુમાં પથરી હોય તેને મટાડી આપનાર બહુ ઉત્તમ રસ છે. સ્ત્રી, બાળક, યુવાન દરેકને ઉપયોગી અત્યુત્તમ ગુણુકારી છે. પુરુષના પ્રમેહમાં જેટલો ઉપયોગી છે, તેટલો જ આ રસ સ્ત્રીઓના પ્રદરમાં પણ ઉપયોગી હોય કસુવાવડો અને લોહીવાની ટેવને નાબૂદ કરનાર, ઉત્તમ સંતાન પ્રાપ્ત કરાવનાર છે.

વિશાળ આયુર્વેદ શાસ્ત્રમાં અલૌકિક ગુણુદાતા, અજર અમર બનાવનાર સેંકડો પ્રયોગો આવા પડ્યા છે. પરંતુ દિલગીરી એ છે કે આજે વૈદ્યો પરાવલંબી બની ગયા છે. કાષ્ટ પણ વસ્તુ બનાવવાની એમને કુરસદ હોતી નથી. તૈયાર માલ લાવી દંદીઓને આપે છે. એટલે ધારેલો ગુણુ થતો નથી. વળી જનતા પણ વૈદ્યોને ઉત્તેજન આપતી નથી. છ આનાના ઇન્જેક્શનના એ છ રૂપીઆ આપવાની.

આનાકાની નથી કરતી, પરંતુ વૈદ્ય જો રોગના આઠ આના માગે, દવામાં તેને વસંતકુસુમાકર કે ચંદ્રકળા રસ જેવી વસ્તુ મૂકવી પડતી હોય તો પણ આઠ આના દરરોજના આપવા મોંઘા પડી જાય છે. એટલે વૈદ્ય પણ ધાપાણુનું પડીકું બાંધે અને એથી કદાચ દરદીને લાભ ન થાય, તો પછી તેમાં વાંક કોનો ?

દરેક વસ્તુ પોતાના ગુણ અને સ્વભાવને છોડતી નથી. દવાઓ તેના બતાવેલા પાઠ પ્રમાણે બરાબર કાઢ પણ ખામી રાખ્યા સિવાય બનાવવામાં આવે તો લેનારને અવશ્ય લાભ થાય છે. આ દવાઓ અમે સેંકડો વખત બનાવી અસાધ્ય બણાતા રોગીને ખવડાવી જોઈ છે, તેના ચમત્કારથી મુગ્ધ બન્યા છીએ. એટલે અમારો અનુભવ જાહેરમાં મૂકતાં અમને અત્યંત આનંદ થાય છે. આ પ્રમેહનો વિષય પૂરો કરી હવે સ્વપ્નદોષ અને નપુંસકતા તરફ વળીશું.

પ્રકરણ ૩૭ મું

સ્વપ્નદોષ

સ્વપ્નદોષ એટલે રાત્રે માણસ નિદ્રામાં પડ્યો હોય ત્યારે તેને સ્વપ્ન આવે, એ સ્વપ્નમાં ગુણ ભાગનું ઉત્થાન થાય અને સ્ત્રીસમાગમ વખતે જેમ વીર્ય સ્ખલિત થાય છે તેમ વીર્યપાત થઈ જાય તેને સ્વપ્નદોષ કહેવામાં આવે છે. આ વ્યાધિએ જુવાનોમાં, વિદ્યાર્થીઓમાં હમણાં હમણાં બહુ પગપેસારો કર્યો છે.

સ્વપ્નદોષના વ્યાધિને વૈદક શાસ્ત્રમાં જુદો પાડવામાં આવ્યો નથી. પરંતુ વીશ પ્રકારના પ્રમેહમાં તેનો સમાવેશ કર્યો છે. છતાં સ્વપ્નદોષ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ ધાતુદોષ છે. જ્યારે શરીરના સાતે ધાતુના સારરૂપ ઓજસ નાશ પામે છે ત્યારે સ્વપ્નદોષ લાગુ પડે છે.

પ્રશ્નરચિત શરીરમાં વીર્ય એ શરીરના યાંત્રિક સાંચાઓમાંથી બારે કઠિનતાથી બહુ કાળે પરિપકવ થનાર, શરીરના સાર રૂપ, જીવ-

નની જ્યોતિરૂપ, પરાક્રમીઓના પરાક્રમરૂપ, બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિરૂપ, અણુમેલ રત્ન છે. ચાંદી, સોના, હીરા, મોતી, અને અતિ મૂલ્યવાન ધાતુ રેડીયમ જેવી ચીજો તો રૂપીયા ખરચતાં મળી શકે છે, પણ વીર્ય સમેા અમૃતરૂપી પદાર્થ રાજ્યનાં રાજ્ય આપવા છતાં મળી શકતો નથી. આલોક અને પરલોકની સિદ્ધિ માટે વીર્યવાન પુરૂષ સફળ થઈ શકે છે. આ હેતુથી ઋષિમુનિઓએ વીર્યને અણુમેલ રત્ન કહ્યું છે. જેનું એક બુંદ રજક્ષેત્રની અંદર પડવાથી ગર્ભ રહે છે અને નવ માસ પુરા થતાં જેમાંથી સર્વશ્રેષ્ઠ જીવ ઉત્પન્ન થાય છે, એ જીવનું આત્મબલ, બુદ્ધિબલ, દેહબલ, સમાજબલ, ધનબલ, રાજ્યબલ અને પરાત્મબલ બલવત્તર વીર્યવાનપણ્યામાં સમાયેલું છે, એવા વીર્ય અને વીર્યના જથ્થાને અજ્ઞાનતાથી, ઉન્મતાઈથી, કુસંગથી લોકો નાશ કરવા લાગે છે.

તેનો દુર્વ્યય થાય છે ત્યારે જ વીર્યનાશના પરિણામે સ્વપ્રદોષ, નપુંસકતા, કોષ્ટબલ્લતા, ક્ષય, ગંઠિયો વા, ઉપદંશ, મૃતકૃચ્છ અને મૂત્રાધાત જેવા રોગને જન્મ આપે છે.

એક વાસણુ જેને તળીએથી છિદ્ર કરવામાં નથી આવ્યું તેમાં પ્રવાહી પદાર્થ ભરવામાં આવે તો એ વાસણુ બરાબ લાગે છે. પરંતુ જો નીચેથી છિદ્ર કરવામાં આવેલું હોય તો ઉપરથી ભરવામાં આવતાની સાથે છિદ્ર મારફત વહી જાય છે. એવી જ રીતે જ્યારે વીર્યાશયમાંથી પ્રથમ વીર્યનો વ્યય હદ ઉપરાંત થઈ જવા પામે છે, પછી એ અજ્ઞાનતાથી ચેતવામાં આવે છે તથા પોતાની મુખાધિનું જાન થાય છે અને પોતે જાતે એ થતો વ્યય બંધ કરે છે; છતાં થયેલા છિદ્ર મારફત સ્વપ્રદોષ થવા લાગે છે, અને સ્વપ્રદોષ એ સ્ત્રીસંગમાં થતા વીર્યપાતથી પણ વધારે પુરાષ નીપજવે છે. સ્ત્રીસંગમાં વીર્યપાત થવા છતાં ઓજસનો વિનાશ નથી થતો (પ્રમાણુસર સ્ત્રીસંગમાં જ), જ્યારે સ્વપ્રદોષમાં તો ઓજસનો વિનાશ વધુ પ્રમાણમાં થાય છે, એટલે સ્વપ્રદોષ ચાલુ રહેવાથી, શારીરિક શક્તિ હણાતી જાય છે.

ચહેરાનું તેજ નાશ પામવા લાગે છે, આંખોની જ્યોત કમી થાય છે, સ્મરણશક્તિ યાને યાદશક્તિ કમી થતી જાય છે, વિદ્યાભ્યાસ, વહેવારકુશળતા, હિમ્મત, પ્રભાવ ઓછાં થતાં જઈ જીવવા છતાં મુક-હાંની મીશાલ જીવન ગુમ્મરતો વીર્યવિહીન મનુષ્ય દયાપાત્ર છે.

મહર્ષિ યોગીરાજ હડયોગ પ્રદીપિકામાં જણાવે છે કે :

મરણં વિંદુપાતેન જીવનં વિંદુ ધારણાત્ ।

તસ્માત્ અતિ પ્રયત્નેન કુર્યાત્ વિન્દુ રક્ષણમ્ ॥

ભારતવર્ષનાં આર્યશાસ્ત્રો ઉઠાવે, તો તેમાં બ્રહ્મચર્ય અને વીર્યરક્ષા માટે ઘણું લખવામાં આવ્યું છે. મહર્ષિ ચરકાચાર્ય કહે છે : ‘બ્રહ્મચર્ય આયુષ્કરાણાં’ અર્થાત પૃથ્વી ઉપર આયુષ્ય અને બળ ધરાવનાર જેટલા ઉપાય છે તેમાં વીર્યરક્ષા સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને મહાન ઉપાય છે.

જ્યારે ભરપુવાનીની જરૂરીઆત હોય છે, જ્યારે વીર્ય પરિપક્વ સ્થિતિમાં તૈયાર થતું હોય છે, તે વખતે જ ગુલાબની કળી ખીલવાને વખતે કરમાય છે, ખરાબ મિત્રોની સંગતથી કુચેષ્ટા તરફ દોરવાય છે અને બદકેલી તરફ વૃત્તિઓ વળે છે. તેવે વખતે તેમને વીર્યરક્ષાની મહત્તા સમજાવવા, તેમને રોકવા તરફ છે કાંઈ પ્રયત્ન ? આર્યોનાં જૂનાં પુરાણાં શાસ્ત્રો ઉપર તો આજનો સુધારાવાદી ઘૂણાની નજરથી જોવા લાગ્યો છે. આજની શિક્ષણપ્રણાલિમાં કાંઈ પણ જગ્યાએ વીર્ય શી વસ્તુ છે અને તેનું રક્ષણ કરવામાં કયા કાયદા સમાયેલા છે તેનું જોરશોરદાર જ્ઞાન અને લક્ષ શિક્ષિતો તરફથી, રાજ્ય તરફથી, સમાજ તરફથી કિંવા કુળવણી વિભાગ તરફથી આપવામાં આવ્યું છે ? અથવા એવું પાઠ્ય પુસ્તક મોજુદ છે કે જેના ઉપરથી આજનો યુવાન-આજનો વિદ્યાર્થીવર્ગ જ્ઞાન સંપાદન કરી શિક્ષા મેળવી બદકેલીમાંથી બચતો રહે ?

જોવામાં આવે છે કે વીર્યના વિનાશનો પ્રથમ પાથો તો વિદ્યાર્થી અવસ્થામાંથી જ રોપાય છે. બોડીંગોમાં અને આશ્રમોમાં,

કાલેજોમાં અને વિદ્યાર્થીગૃહોમાં અનેક બાળકો સાથે રહે છે, સાથે રહે છે અને સાથે ફરે છે. તે વખતે એકાદ દુરાચારી પાપી માનવી સેતાનીયત ભોગવી રહ્યો હોય છે. એ બીજાને પણ બગાડે છે અને એ એપ આગળ વધતો અટકતો નથી. કારણ કે તેના ચોકીદારો વીર્ય-રક્ષાનું જ્ઞાન આપવા તરફ મિલકુલ બેપરવા રહેલા હોય છે. કેટલીક વાર એવું જ્ઞાન જુવાન વિદ્યાર્થીને આપતાં તેમને શરમ કિંવા અશ્ચર્ય થતો હોય છે.

આમ સમાજમાં જે વસ્તુ તરફ દુર્લક્ષ છે તે તરફ અમે કેટલા અવાજથી, કેટલા જોરથી વીર્યરક્ષાનું જ્ઞાન આપવા બરાડા પાડીએ ? અને એ અવાજ શું દિગંતરમાં પ્રસરશે ? આ કાર્ય શું માત્ર એક વ્યક્તિનું છે ? સમગ્ર સમાજનું નથી ? આ પ્રશ્નને મહાન બનાવવામાં આવે અને દેશોદ્ધારના કાર્ય સાથે વીર્યરક્ષા સારું દેશસેવકો પ્રયત્ન-વાન બને તો વિનાશના પંથે પડેલો આજનો યુવાન વર્ગ જરૂર ટાળે વળે ખરો.

સ્વમદોષ થવાનાં કારણોનો નીચે મુજબ સમાવેશ થઈ શકે :

(૧) કુપથ્ય અર્થાત, મદ્ય, માંસ, ગાંજો, કોકેન, તેલ, ખટાઈ, ખરયાં, ચહા, કાશી, વગેરે પદાર્થોના સેવનથી.

(૨) કુટેવ અર્થાત કુસંગતિથી બહેકાવટમાં પડીને હસ્તમૈથુન, સ્પર્શિકમ નિયમ વિરૂદ્ધ કાર્ય, વગેરેની પડી ગયેલી કે આગળ ભોગ-લેલી ટેવથી.

(૩) કાચી ઉમરમાં લગ્ન થઈ જવાથી, અને એ વખતે વીર્યનો વ્યય થવાથી તેમ જ યુવાન પુરૂષનો વૃદ્ધ સ્ત્રી સાથે સામગ્રમ થવાથી.

(૪) બ્યભિચાર અર્થાત પરસ્ત્રીગમન ભય સાથે કરવામાં આવે છે તેના કારણે કે વેશ્યાના સહવાસથી.

(૫) જેમાં પ્રેમ અને જુગુપ્સા ઉશ્કેરે એવા ચિતારો બહાર આલેખાયેલા હોય તેવાં નોવેલ, જેમાં અર્ધનગ્ન શરીરધારી

નર્તિકા યા નટી અને પ્રેમનાં આલિંગનો, સુખનો અને કટાક્ષો વધારે પ્રમાણમાં હોય એવાં નાટક સીનેમામાં તરબતર બની, જોષ ભઈ તેની છાપ ઉંડા અંતઃકરણ ઉપર પડવાથી.

(૬) ઉપરની પાંચ કલ્પમે પૈકીની કાંઈ પણ કુટેવ ન હોય છતાં મનમાં પ્રબળ કામેચ્છા રહ્યા કરવી અને સુંદર સ્ત્રીઓ પ્રત્યે ટીકાને જોવા કરવાની ટેવથી મન ચંચળ રહેતું હોય તેથી.

ઉપરનાં ખાસ કારણોથી સ્વપ્રદોષ થવા લાગે છે. એ સિવાય પણ કૃમી થવાથી, મૃત્રાશય અને મૃત્રનળીના દાહથી, મસ્તકના કાષ્ટ રોગથી, કરોડરજ્જુના વ્યાધિથી, ઘોડાની સવારી અને સાયકલના બહુ અભ્યાસથી પણ સ્વપ્રદોષ થાય છે.

અને સ્વપ્રદોષ થાય છે એટલે નીચેનાં લક્ષણો જણાવા લાગે છે :

(૧) મોઢા ઉપર ઝીણી ફાદીઓ નીકળી આવવી.

(૨) મોઢા ઉપરની ગુલાબી લાલી નાશ પામી કાળી ઝાંઘ આવવી જવી.

(૩) માંસલ ચહેરો સુકાવા લાગી હાડકાં દેખાવા લાગે છે અને તેજરહીતપણું જણાય છે. (ઓજસ ઓધું થવું.)

(૪) હસમુખો ચહેરો દુઃખી, અને ઉદાસ બની જાય છે, આંખો ઉંડી ઉતરે છે અને મગજનો ઘેરાવો સંકટાયેલો જણાય છે, તેમ જ સ્વભાવ ચીડીયો, ક્રોધવશ, સહનશીલતારહીત, ક્ષણમાં આનંદ અને ક્ષણમાં શોક વિનાકારણ બદલાયા કરે છે.

(૫) વારંવાર ખોટી બૂખ લાગે છે અથવા તદ્દન મંદાશિ મછ જાય છે, કબજાત રહે છે, સાત્ત્વિક આહારની અરુચિ અને મસાલેદાર પદાર્થો ઉપર રુચિ પેદા થાય છે.

(૬) આંખની પ્રતિભા નાશ પામવા લાગે છે. આંખથી આંખ મેળવી, કાંઈ સામે જોષ શકાતું નથી, કાંઈ શરમીંદા અથવા અપરાધીની માફક વીર્યનાશ કરનાર નીચે જોષ રહે છે અથવા વારંવાર આંડું અવળું જોયા કરે છે.

(૭) હાથ પગનાં તળીયાં ઠંડાં રહે છે અથવા પસીનાથી ભીંજાયેલાં રહે છે.

(૮) ઉપન્યાસ, નાટક, આદિ શૃંગાર રસનાં પુસ્તકો અને સ્ત્રીઓનાં ચિત્રો જોવાની વધારે ઇચ્છા રહે છે.

(૯) સ્મરણશક્તિ નાશ પામી જાય છે. કોઈ પણ વાત યાદ રહેતી નથી. મગજ ઉપર ગરમી રહે છે. આંખો ઉપરનું તેજ કમી જાય છે અને ચક્ષુમાં આવે છે અથવા થોડું વાંચવાથી પાણી નિકળવા લાગે છે.

(૧૦) અવાજની ક્રામળતા નષ્ટ પામી, અવાજ રૂઢ બની જાય છે, મોઢામાંથી દુર્ગંધ આવે છે.

(૧૧) એકાંતપ્રિયતા અને ચિંતવનથી ચિંતાતુર રહેવાય છે.

(૧૨) હૃદયનો થડકો થઈ આવે છે, ગભરામણ, થોડા દુઃખને મહાક જેવું દુઃખ માનવાપણું, પશ્ચાત્તાપ, કોઈ વખત આત્મહત્યા કરવાની ઇચ્છા, ઇર્ષ્યા અને દ્વેષ વગેરે જન્મે છે.

ઉપરનાં ચિહ્નો વીર્યનાશ થયેલા કે વીર્યનાશ થવા લાગેલાનાં લક્ષણો છે. ચરકાચાર્ય કહે છે કે આહારનું પરમ ધામ વીર્ય છે, એટલે દરેક મનુષ્યે વીર્યની રક્ષા કરવી જોઈએ, અને જેના શરીરમાં વીર્યક્ષય થયો તેને નાના પ્રકારના રોગો સતાવે છે, મૃત્યુ નજીક આવે છે, કારણ વીર્ય એ જ બળ છે, વીર્ય એ જ જીવન છે, વીર્ય એ જ જીવાની છે, વીર્યનું કમીપણું એ વૃદ્ધાવસ્થા, નાશ અને મૃત્યુ છે. યાદ રાખવું જોઈએ કે વીર્યવાન મનુષ્યને કોઈ સતાવી શકતું નથી, વીર્યવાન ઉપર સંક્રામક રોગો આવી શકતા નથી, વીર્યવાન મનુષ્ય પોતાનો પુરુષાર્થ સફળ કરી શકે છે, કુદરત પણ વીર્યવાનની વિરૂદ્ધ જઈ શકતી નથી. ‘ દેવોપિ દુર્બલલાતકઃ ’ માટે બધુંજો વીર્યરક્ષા એ તમારો જીવનનો સંગ્રામી મહામંત્ર છે.

વીર્યરક્ષાના ઉપાય

એ વિષેના ઉપાય બતાવતા પહેલાં મારે જણાવી દેવું જોઈએ કે ઔષધો આ વ્યાધિમાં બહુ જ જીજ્ઞાસ કરે છે. રહેણી કરણી અને મનોનિગ્રહ, કસરત, આસન અને સહવિચાર જેટલું સ્વમદોષમાં અગત્યનું કામ કરે છે તેટલું ઔષધો કરી શકતાં નથી. બેસક જ્યાં ઔષધોની જરૂર હોય ત્યાં સમજપૂર્વક પ્રકૃતિ અને દેશકાળનો સંપૂર્ણ વિચાર કરી, સહવૈદ્યના હાથે ઔષધની યોજના કરવામાં આવે તો પડેલી ખોટ કે ખોટાચેલો ખાટો પૂરાઈ જઈ, નરું જીવન પ્રાપ્ત થાય છે. પણ અહીંતહીંથી ધાતુપુષ્ટિની દવાઓ મંગાવી ખાઈ લેવાથી જરૂર લાભને બદલે હાનિ જ થાય છે, એમ દ્રઢા વગર ચાલતું નથી. વળી એ પણ ચેતવવાની-લાલ બત્તી ધરવાની જરૂર છે કે અત્યારે ધાતુપુષ્ટિની દવાઓ અપાવવા માટે વિનામૂલ્યે મળતું કેટલુંક સાહિત્ય પણ એટલું વહેમના વમળમાં ગોથાં અવરાવનારું હોય છે કે જે વાંચવાથી પોતે ખાસ કરી એવા વ્યાધિથી પીડાતા ન હોય, એ વ્યાધિથી અસિત ન હોય, છતાં વહેમમાં પડી, પોતાને વીર્યવિહીન માની લે છે અને વીર્યને દઢ બનાવવા માટે તે તે દવાઓ મંગાવવા લલચાય છે. સૃષ્ટિમાં કોઈ પણ એવી દવા નથી કે શરીરમાં એ દવા જઈને વીર્યને જથ્થો ઠાણવે કે કુવારા છોડે, કે જેથી શરીરમાં રતલ-બંધી વીર્યના ઢગલા જામી જાય ! એવી બતની જાહેરાતો એ તો કુદાંઓને ઝંપલાવવા માટે કરોળીઆએ આંધેલી જાળો જેવી હોય છે. એ દવાઓમાં નથી તો વીર્ય બનાવવાની શક્તિ હોતી કે નથી શરીરમાં લોહી, માંસ આદિ ધાતુઓને સજીવન કરી, પુનર્જીવન બક્ષવાની શક્તિ. આ દવાઓમાં મોટા પ્રમાણમાં ઝેરકોચલાં તથા અપ્રીણ, ભાંગ જેવી નશાકારક, ઉત્તેજિત અને માદક વસ્તુઓ હોય છે. તે ક્ષણિક ઉત્તેજના કરી, શરીરને વધારે ઉશ્કેરે છે. એથી તે વધારે કામવાસના તરફ દોરવાય છે અને શરીરને પાયમાલ કરે છે. માટે આવી કહેવાતી વીર્યવર્ધક દવાઓ તરફ વળતા પહેલાં ખૂબ વિચાર કરવાની જરૂર છે.

સ્વપ્નદોષ મીટાવવા ખારતા પુરૂષે પ્રથમ પોતાના હૃદયમંદિરમાં પ્રવેશ કરી ખૂણે ખૂણે ફરી વળી જોઇ લેવું કે કોઇ છૂપી છૂપી અંધકારમરી કુટિરમાં કામવાસનાની ચિનગારી જલતી રહી છે? અને તેને સતેજ રાખવા મનોવ્યાપારી સંકલ્પ વિકલ્પરૂપી વ્યાપાર ચલાવે છે? કારણ કે વિચાર ને ક્રિયાનું પ્રતિબિમ્બ સ્વપ્ન છે. જાગૃત અવસ્થામાં ભોગવાયેલાં, સંકલ્પેલાં વિચારો-ક્રિયાઓ સ્વપ્નમાં સ્ફુરે છે. એટલે મનને મજબૂત બનાવી, વાસનાની ઝાટકણી કાઢી, સ્વચ્છ, શુદ્ધ અને ધવલ અંતઃકરણ બનાવી દેવું જોઇએ. મન નિર્મળ બનવાથી સ્વપ્ન અંધ થશે. જેનું મન નિર્મળ તેનું જગત નિર્મળ બને છે.

શાસ્ત્ર જણાવે છે કે સૌભરી ઋષિએ વાસનાના ભયે સમુદ્રના તળીએ ૬૦ વર્ષ સુધી તપ કરેલું પણ માછલી-માછલાનો સમાગમ જોઇ કામની સ્ફુરણા થઇ અને તે એક સાથે ૬૦ કન્યાઓ પરણ્યા એ દૃષ્ટાન્ત શું બોધક નથી? મનમાં રહેલી ઇચ્છાઓ કેટલી વિનાશ તરફ લઇ જાય છે?

ગમે તેટલું તોફાની, અવળચાંકું અને વિષયગામી મન તમારો જો આગ્રહ અને દૃઢ નિશ્ચય હશે તો સોજી, સાદું અને નિર્મળ બનશે. તે માટેનો અભ્યાસ જોઇએ.

મનને સમજ બનાવવા નીચેના આઠ પ્રકારનાં મૈથુનનો ત્યાગ કરો : (૧) રમરણુઃ સ્ત્રીના વિચારો (૨) કિર્તનઃ સ્ત્રીના અંગનું વર્ણન અથવા તેના હાવભાવ કટાક્ષનું વર્ણન. (૩) કૃત્રીઃ સ્ત્રીઓ સાથે હસવું અથવા હિલ્લગી કરવી. (૪) પ્રેક્ષણુમઃ ધરાદાપૂર્વક જોવું, જેને વિકારવાળી દૃષ્ટિ કહી શકાય. (૫) ગુહ્ય ભાષણુમઃ એકાન્તમાં મળી ગુપ્ત વાતો કરવી. (૬) સંકલ્પોઃ સ્ત્રી સાથેના સમાગમનો નિશ્ચય. (૭) અધ્યવસાયઃ કેવી રીતે માશુકને મળી શકાય તેનો પરિશ્રમ—અવસાય. (૮) ક્રિયાનિવૃત્તિઃ સંભોગ.

અહા! જે મનને આપણે આત્મવિચાર માટે કેળવવું જોઇએ તે મંદિરમાં—મનમંદિરમાં આપણે કિલ્લટ વિચારો અને વાસનાના મેથા ચહાડો ખડકીએ તો આપણી સ્થિતિ કેવી થાય?

બાહ્યબલમાં એક જગ્યાએ લખ્યું છે કે 'ક્યા તુમ નહિ જાનતે કે ભગવાન કે તુમ મંદિર હો? તુમ લોગેમેં ભગવાનકી શક્તિ, જ્યોતિ બિરાજમાન હો રહી હે. યદી કોઇ ભગવનમંદિરકો અપવિત્ર કરતા હે તો ઉસે ઇશ્વર વિનાશ કર દેતે હૈ, ક્યોંકી ભગવાનકો મંદિર પવિત્ર હૈ ઓર વહ મંદિર તુમ હી હો.'

અર્થાત્ તમે પ્રથમ તમારું મન નિર્મળ બનાવશે એટલે સ્વમા-વસ્થા દૂર થશે અને વીર્યનું સંરક્ષણ થવા લાગ્યું એટલે મનોબળ વધશે.

વીર્યવાન મનુષ્ય મજબૂત મનનો હોય છે અને મન મજબૂત એ વીર્યરક્ષાની ચાવી છે.

નીચેની નોટીસ જીવનમાં ઉતારો, જરૂર અભ્યાસ કરો. ત્યારબાદ અમૃત્ય અને સ્વપ્નદોષનિવારક ઔષધોપચાર, આપણે જ્યારે નપુંસકની ચર્ચા કરીશું તે વખતે આપીશું તે પણ ઉપયોગમાં લ્યો:

(૧) પુનમ, અમાવાસ્યા, ચોથ, આઠમ, બારશ, આ દિવસોની રાત્રિએ સ્વપ્નદોષ થાય છે. માટે બહુ સાવધાની રાખો.

(૨) અવિવાહિત હો તો વિવાહ કરી ઋતુગામી બનો, સ્વપ્નદોષ દૂર થશે.

(૩) સહવારમાં બાહ્ય મુદ્દર્તમાં ઉઠવાનું રાખો. ઘણું કરી સ્વપ્ન-દોષ ચોથા પહોરમાં થાય છે. શાસ્ત્રકારોએ 'બાહ્ય મુદ્દર્તે' યા નિદ્રા સાયુજ્ય ક્ષયકારિણી' બતાવીને ચેતાવ્યા છે. વહેલા ઉઠવાના અનેક ફાયદા છે.

(૪) રાત્રિએ કામવેગની ખબર પડે, ઇન્દ્રિયનું ઉત્થાન જણાવ કે તુરત પથારીમાં બેઠા થાઓ, પેશાબ કરી આવો, થોડું જળ પી લ્યો. પ્રભુનું સ્મરણ કરો, સ્વામી રામકૃષ્ણ, વિવેકાનંદ જેવી વિશ્વ તિઓનું સ્મરણ કરો અને ડાબા પડખે સૂઈ જાઓ.

(૫) ચત્તા કદિ સૂવું નહિ તેમ ઉંઘા પણ સૂવું નહિ. પડખા બેર સૂઈ જવાની ટેવ પાડવી. ઉંઘમાં ચત્તા નહિ થઈ જવાય તેને ખ્યાલ રાખી પડખાબેર બનવું.

(૬) રાત્રે સૂતા પહેલાં હાથપગ ઠંડા જળથી ધોષ લ્યો, મગજ ઉપર ઠંડું પાણી છાંટો અને એક ગ્લાસ પાણીથી ગુપ્ત ભાગ ધુવો— તેના ઉપર રૂડો. દિવસે પણ પેશાબ કર્યા પછી ઠંડા જળથી ગુપ્ત ભાગ ધોવાનું રાખો.

(૭) રાત્રિમાં ભોજન બહુ ઓછું કરો. મિષ્ટાન્ન ભરપેટ આરોગી પુરત સુષ્ક જનારને સ્વપ્નદોષ થાય છે અને એની ટેવવાળાને તો જરૂર થાય છે જ.

(૮) બહુ ગરમાગરમ ખોરાક નહિ ખાઓ. ખૂબ ચટપટા અને તમતમા ખોરાક છોડી સાત્ત્વિક, શીતળ અને પથ્ય ભોજન લેવાનું રાખી, ભુંસું, સેવમમરા અને ગરમાગરમ ગાંડીયાનું સેવન છોડો.

(૯) દસ્ત સાફ આવે એવી કાળજી રાખો. દવા કરતાં ફરવા જવામાં, પ્રાતઃકાળે પાણી પીવામાં, રાત્રે દૂધ પીવામાં દસ્ત આવવાનો વિશ્વાસ રાખો. ત્રિકુળાં કે હરડે સિવાય બીજી દવાઓ દસ્ત સાફ આવવા માટે નહિ લ્યો.

(૧૦) સાંજે ફરવા જાઓ અથવા વ્યાયામ કરો જેથી માક લાગે અને મીઠી ઉંઘ આવે.

(૧૧) જો સગવડ હોય તો દરરોજ એક કલાક પાણીમાં તરવાનું રાખો. તેથી બહુ સારો લાભ થાય છે. આગળ ઋષિમુનિઓ નદીકિનારે પર્યાકુટિઓ બાંધતા અને સ્નાન નદીમાં કરતા. પાણીનો પ્રભાવ અજબ થાય છે. એવી સગવડ ન હોય તો એક કલાક પાણીના ટબમાં બેસો. પાણી ઠંડું હોવું જોઈએ.

(૧૨) સાંજે આઠ અને નવ વાગતાની વચમાં ગોરમટી માટી પલાળી પેકુ ઉપર લૂગડાના બેવનમાં મૂકી રાખો. અરધાથી એક કલાક એમ દરરોજ કરો. જુઓ મગ્ગહ ! સ્વપ્નદોષ બંધ થશે, દસ્ત સાફ આવશે, પેશાબ સાફ થશે, મજેની ઉંઘ આવશે.

(૧૩) કોષ્ઠ ગુરૂ પાસે સિદ્ધ પદ્માસન, પાદાંગુષ્ઠાસન અને શિર્ષા-અન શીખો અને તેવાં આસનોનો અભ્યાસ વધારો.

(૧૪) બદ્દેલીથી તમારા મનજીભાષ પાછા ન વળતા હોય તો કાષ મોટી ઇસ્પીતાલમાં ચાંદીના, કાઢના, પ્રમેહના, વિષ્ફોટકના કસ્ત્રીઓ ખીડાતા હોય તેને હરહમેશાં જોયા કરો કે બદ્દેલીનું પરિણામ કેવા રૂપમાં આવે છે તેનો ખ્યાલ આવશે.

(૧૫) ઉપરના નિયમોનો અભ્યાસ કરતા રહો. ઔષધોની જરૂર જણાય તો હવે આપવામાં આવશે એ ઔષધોમાંથી એકાદ તમારા શરીરને બંધ બેસતું બનાવી ઉપયોગ કરો. જરૂર સુખી થશો.

પ્રકરણ ૩૮મું

સ્વપ્રદોષનો પ્રલાજ

સ્વપ્રદોષ પુરૂષોને થાય છે તેવી જ રીતે સ્ત્રીઓને થાય છે કે નહિ? એ વિષે આજ સુધી કોઈ પણ લેખકે કે સંશોધકે પોતાના વિચારો વ્યક્ત કર્યા જોવામાં આવતા નથી, પરંતુ અમારા અનુભવે એ વાત સિદ્ધ થઈ છે કે સ્ત્રીઓને પણ સ્વપ્રદોષ જરૂર થાય છે. કામવાસનાની તૃપ્તિ પછી પુરૂષોને સ્ખલન થાય છે, તેવી જ રીતે સ્ત્રીઓને પણ સ્ખલિત થાય છે. અને એ પ્રમાણે ત્યાંસુધી સ્ખલિત ન થાય ત્યાંસુધી તૃપ્તિ અનુભવાતી નથી. માત્ર ફરક એટલો હોય છે કે પુરૂષોને સ્ખલન પછી સ્ખલિત પદાર્થ મોટા જથ્થા સાથે બહાર આવે છે જ્યારે સ્ત્રીઓને એટલો પદાર્થ બહાર નથી આવતો. તેનું કારણ ગુપ્ત ભાગના વિશાળ ગોલકમાં એ પદાર્થ ભરાઈ રહી ધીમે ધીમે સ્ત્રાવ થાય છે. છતાં પુરૂષો કરતાં સ્ખલન સ્ત્રીઓને વહેલું થાય છે. એટલું જ નહિ પણ જ્યારે કામવાસનાની લાગણીથી તે વિહ્વળ બને છે ત્યારે ત્યારે આ પદાર્થ સ્ખલિત થાય છે અને થોડા પ્રમાણમાં કપડાં ઉપર તેનો ડાઘ લાગે છે. માત્ર અપવાદ રૂપે મજબૂત મનોબળ અને વાસનાને અંકુશમાં રાખવાની બળતર શક્તિસંપન્ન વ્યક્તિત્વવાળી સ્ત્રીઓ જ સ્ખલનરહીત રહી શકે છે.

પણ આજના રંગ, રાગ, પોશાક સ્વતંત્રતા અને એકીકરણે માનસિક મંચન એટલું ઉપજાવ્યું છે કે દિવસભરમાં અનેક વખત હિરકેરણી જાગે છે અને તરલ પદાર્થ સ્ખલિત થાય છે.

ગુપ્ત ભાગમાંથી, પ્રદર અને સોમરોગ નહિ હોવા છતાં પણ સ્ત્રીઓને એકાદ પદાર્થ ઝરે છે. એવા અનેક કેસોના નિરીક્ષણથી અમને તેની સાબીતી મળી છે અને તે આ માનસિક કામવ્યાપારને અથવા મન ઉપર હરહમેશાં રહેતી કામેચ્છા અથવા કામેચ્છાના કારણે ઉદ્ભવતા રોમાંચને જ આભારી છે. જ્યારે જાગૃતિમાં આ સ્થિતિ સ્ત્રીઓમાં જોવામાં આવે છે, ત્યારે સ્વપ્નમાં પણ મનોરાજ્ય ઉપર ળિછોડી બીજાવી રહેલી વાસના સ્વપ્નદોષ ન કરે એમ કેમ બને ? છતાં ચિકિત્સકોને આ કેસો જોવા નથી મળતા તેનું કારણ આવા કેસવાળા સ્ત્રીદરદીઓ શરમને લીધે તેમની પાસે જલ્દી આવતાં નથી તે છે.

એક આશ્ચર્યકારક ઘટના મારા અભ્યાસકાળમાં જ્યારે હું બનારસ હતો ત્યારે બનેલી મારા જાણવામાં આવી હતી: રજપુતાનાના એક નાના રાજ્યમાં અણુમાનીતી રાણીની સગર્ભાવસ્થા થઈ. રાજાએ ત્યાગેલી, ભરયુવાન ઉમરની સ્ત્રીની સગર્ભાવસ્થા થઈ. એની બબર રાજાને પડતાં ક્રોધાતુર રાજાએ તેની હત્યા કરવાને કારણે બનારસ ખસેડી. ડોક્ટરોએ ચોક્કસ અભિપ્રાય આપેલો કે તેના પેટમાં કાષ્ટ રોગ નહિ પણ ગર્ભ જ છે. દૈવવશાત ફરી નિર્ણય માટે અમારા ગુરૂશ્રી જે એક સમર્થ વૈદ્ય હતા તેમની પાસે તે બાઈને લાવવામાં આવી. બાઈની મુખાકૃતિ અને નિર્દોષ ચહેરો કહી આપતો હતો કે આ બાઈ કાષ્ટ પણ સંજોગોમાં કુકર્મ કરે જ નહિ. છતાં તેની ભારે નાડીનું વહન ગર્ભ હોવાની સાબિતી આપતું હતું. ત્યારે આ બન્યું કેમ ?

બાઈને અમારા રથાને બે ત્રણ દિવસ રાખવામાં આવી અને તેને વિશ્વાસમાં લેવાથી જાણવાને મળ્યું કે પાંચેક મહિના ઉપર એક

રાત્રિના સમયે સ્વપ્નઅવસ્થામાં પોતાના પતિએ જાણે બહુ માન-સર પોતાને સ્વીકારી છે અને સંસારસુખ પોતે ભોગવી રહી છે તથા એનાથી તૃપ્તિ પણ અનુભવી છે એવું તેને લાગ્યું. ત્યારથી તેનું રજોદર્શન બંધ થયું અને પ્રગટ ચિહ્નનો જણાવા લાગ્યાં. સ્વતૃપ્તિથી પુરુષમીજ સિવાય ગર્ભોત્પત્તિ સંભવે ખરી ? જરૂર, પરંતુ એ ગર્ભ સ્વાભાવિક નહિ હોતાં માંસની ઘેલી સરીખો મૂઢ ગર્ભ રહે છે. અને એ વાતનો નિર્ણય કરી તેના પતિને બોલાવીને સમજાવવામાં આવ્યો કે પ્રસૂતિકાળ સૂધી બાંધને રહેવા દેવી. એ સ્વાભાવિક બાળક અવતરે તો તેને તમારી ઇચ્છા મુજબ શિક્ષા કરવાની છૂટ છે. પણ એ સ્વપ્નમાં રહેલો કામુક ગર્ભ હોય તો બાંધને માફી આપવી.

સત્ય એ ત્રિકાળાબાધિત સત્ય જ રહે છે. દશમા મહિને તેને પ્રસવ થયો અને જેને હાથ, પગ, આદિ ઇન્દ્રિયો નહિ તેવો ગર્ભપ્રસવ જોઈ રાજાને રાણીની સમ્યાદ અને ગુરૂશ્રીના નિદાન ઉપર શ્રદ્ધા બેઠી. તેણે રાણીને માફી આપી, એટલું જ નહિ પરંતુ તેને પોતાની સાચી પત્ની બનાવી.

આ એક સત્ય ઘટના છે. છતાં આ વિષય કામવિજ્ઞાનનો હોય અહીં તેને વધારે નહિ છેડતાં વાતસાયનનું કામસૂત્ર અને તેના ઉપરથી અન્ય વિદ્વાનોએ લખેલા કામવિજ્ઞાનના ગ્રંથો વાંચી જવાની આવા વિષયમાં રસ લેતા વાચકોને બલામણુ કરવામાં આવે છે. અમે તો માત્ર એટલું જ કહેવા ઇચ્છીએ કે સ્વપ્નદોષ સ્ત્રીઓને થાય છે અને ચોક્કસ પ્રમાણમાં થાય છે. એટલે એ વર્ગને પણ આ દોષથી બચવાની આવશ્યકતા તો છે જ.

ધીમે ધીમે સ્ત્રીઓમાં હાખલ થતા અવનવા કપડાના પહેરવેશ પણ કામેચ્છાને ઉશ્કેરનારા, સ્ખલનને ઉત્તેજન આપનારા બનતા જાય છે. પોતાના શરીર ઉપર તો તેની અસર જરૂર પડે છે જ પરંતુ જોનારાઓને પણ એ અસરકારક નીવડે છે. શરીરનાં અમુક કામજ અંગો ઉપર અસ્વાભાવિક થતાં ઇલાજો, અમુક જગ્યા ઉપર અવનવા

ભારીક વસ્ત્રો, ઠાંકવા લાયક અંગો ઉપર ટુંકા પહેરવેશો, આદિએ આવા દોષોને વેગ આપ્યો છે, તે તટસ્થ દૃષ્ટિથી જોનારને બચાવા વગર નહિ રહે.

વારૂ, સ્વપ્નદોષ નાબૂદ કરવા માટે અમે અગાઉ કેટલાંક યોગનાં આસનો, નિયમો અને બાહ્ય ઉપચારો બતાવી ગયા છીએ. એ પુરૂષો માટે ઉપયોગી છે તેટલા જ સદરહુ નિયમો સ્ત્રીઓને માટે પણ જરૂરી છે. હવે અહીં વૈદિક ઉપચારો બતાવીએ છીએ. પણ સાથે એટલું ચોક્કસ સમજી રાખવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી સંયમ-પૂર્વક મનોવ્યાપારને કબજે કરવામાં ન આવે, ઉત્તેજિત ખોરાકો અને દવાઓ છોડવામાં ન આવે, ત્યાંસુધી સ્વપ્નદોષ તદ્દન નાબૂદ થવો અસંભવિત છે. એટલે પ્રથમ તો રહેણીકરણી સુધારી પછી ઉપચારો કામે લગાડવા કે જોથી નવાણું નહિ પણ સૌએ સો ટકા કાયદો થશે, વીર્યરક્ષા થવા લાગશે અને જીવનમાં અનેરો આનંદ ઉદભવશે.

૧ રસાયન ચુર્ણ

ગજો તો. ૫, માળવી ગોખરૂ તો. ૫, આંબળાં તો. ૫, આ ત્રણે વસ્તુને સરખા વજને લઈ તેને ખાંડીને વસ્ત્રગાળ ચુર્ણ બનાવી લેવું. આ ઔષધને રસાયન ચુર્ણ કહેવામાં આવે છે. દેખીતી રીતે ત્રણ સાધારણ વસ્તુનું બનેલું આ ચુર્ણ મામુલી જેવું લાગે છે. છતાં તેમાં અજબ જેવી શક્તિ છે. ગજો પિત્તશામક અને શીત વીર્ય તથા પૌષ્ટિક છે. ગોખરૂ ધાતુવર્ધક, વીર્યાપયના દોષને જીતનાર, પેશાબમાં જતા પદાર્થોને બંધ કરનાર અને વીર્યને ઘટ કરનાર છે. આંબળાં પણ શીતવીર્ય, રસાયન ગુણવાળાં, ઉષ્ણુતાને નાબૂદ કરનાર, વ્યવસ્થાપક અને ઉત્તમ દ્રવ્ય છે. ત્રણે વસ્તુ મળાને વીર્યમાં રહેલી ગરમાઈ દૂર કરે છે. તેની સાથે લોહીની ઉષ્ણુતાને પણ તે બિલકુલ નાબૂદ કરે છે.

જેતું વીર્ય તદ્દન પાતળું બની ગયું છે, પેશાબની પાછળ કે તેની સાથે જાય છે, સંકલ્પે કિંવા સ્પર્શ માત્રથી એકદમ રહેજ સાવ થઈ

જાય છે. એવા દરદીઓને ગરમ ધાતુવર્ધક ઉત્તેજીત દવાઓ માફક નથી આવતી. તેથી કામોત્તેજના વધીને વધારે ઉશ્કેરાટ થાય છે, જાગૃતિ વધારે લાવે છે, જેથી વીર્ય ઓછું થવા લાગે છે. જેમણે ધાતુ વધારવાને ખાતર ઝેરકચુલા, સોમલ, હરતાલ, લોહ જેવા પદાર્થો ખાઈ શરીરને તાવી નાંખ્યું છે કે જેમને થયેલ પ્રમેહ તથા ઉપ-દંશના કારણે શરીર અને ધાતુઓ તવાઈ ગયેલ છે, તેમણે ખીજી ભારે દવાઓના મોહ છોડી દધ, અંદ્રોદય અને કરતુરી નાંખેલી દવા-ઓની વાતો બાજુ પર મૂકી, બે ત્રણ મહિના નિયમિત બેબે આની-ભાર સહવાર સાંજ આ ચૂર્ણ દૂધ અથવા પાણી સાથે શરૂ કરવું અને તામસી આહાર, તેલ, અત્યંત મરચાં, અથાણાં અને મસાલે-દાર ખોરાકને ત્યાગ કરી, નિયમસર વર્તન રાખવાથી સ્વમદોષ દૂર થઈ, કાંઈ પણ જગ્યાએથી જતી ધાતુ બંધ થશે. અને સંપૂર્ણ સ્વમદોષ થનો બંધ થાય ત્યારપછી શરીરમાં ધાતુની વૃદ્ધિ માટે અને શક્તિ ભરવા માટે નીચેનું ચૂર્ણ વાપરવું.

મુશલ્યાદિ ચૂર્ણ :

ધોળી મુશળી તો. ૫ કાળીમુશળી તો. ૧, ગોખર તો. ૧, સતાવરી તો. ૧, કવચાં તો. ૧, સુંક તો. ૧, ધોળાં મરી તો. ૧, પીપર તો. ૧, બળખીજ તો. ૧, સમુદ્રશોષનાં ખીજ તો. ૧, કેશર તો. ૦૧, તજ તો. ૦૧, જાવંત્રી તો ૦૧, જાયફળ તો. ૦૧, શીલાજીત તો. ૨, પ્રવાલ ભસ્મ તો. ૧.

ઉપરની સઘળી વસ્તુને સાફ કરી, ખાંડવા જેવી વસ્તુને ખાંડી વસ્ત્રગાળ કરી, તેમાં શીલાજીત વગેરે વસ્તુ મેળવી ચૂર્ણ તૈયાર કરવું. દરરોજ સહવારસાંજ બેબે આનીભાર મધમાં ચાટવું. ઉપર ગરમ કરી, અંદર એલચી સાકર નાંખેલું દૂધ પીવું. ગરમ ઉત્તેજીત અને મસાલેદાર ખોરાક છોડવો.

પંદર દિવસના સેવનથી સ્વમદોષ બંધ થશે, જતી ધાતુ અટકી જવા લાગી, શરીરમાં રહેવા લાગશે, શક્તિ વધશે અને પાતળાપણું

નાખૂદ થઇ, સ્ફૂર્તિ આવવા લાગશે. લાગઠ ત્રણ મહિનાના સેવનથી ફરી ધાતુ સંબંધી રોગ ઉદ્ભવશે નહિ, જે નિયમમાં રહી વર્તન કરશે તો જ.

બાદશાહી ચૂર્ણ :

ફરબો તો. ૨, પરવાળા તો. ૨, સાચાં મોતી તો. ૧, મુગલાઇ બેદાણા તો. ૧, મોચરસ તો. ૨, વાંસકપુર તો. ૧, કેશર તો. ૧, પીપર તો. ૧, સુંઠ તો. ૧, મરી તો. ૧, જાયફળ તો. ૧, મોટાં ગોખરૂ તો. ૨, ઘોળી મુશળી તો. ૨, એલચી તો. ૧, હિંદગણુ બીજ તો. ૧, બુંગબેદસ્ત તો. ૨, રૂપાના વરખ નંગ ૫૦, સોનાના વરખ નંગ ૧૫, કસ્તૂરી તો. ૦૧, અંબર તો. ૦૧.

બનાવટ :

પ્રથમની ત્રણ વસ્તુને સારી, સ્વચ્છ, કાંકરી ના ઉખડે તેવી, પાકી ખરલમાં નાંખી સારા ગુલાબજળમાં સાત દિવસ સુધી લાગઠ ધુંટવી. ખૂટતું ગુલાબજળ નવું ઉમેરતાં જવું. બાદ બાકીની વસ્તુનું વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ બનાવવું, જેમાંથી સોના-રૂપાના વરખ અને કસ્તૂરી તથા અંબર જુદાં રાખવાં. ત્યારબાદ બધી વસ્તુ એકત્ર કરી, તેમાં વરખ નાંખી, કસ્તૂરી અંબર વગેરે મેળવી, એક દિવસ ખરાબર ધુંટી રાખી મૂકવું.

જેમને સ્વપ્રદોષ તો વધારે થતો નથી પણ વીર્ય પાતળું થઇ ગયું છે, તેમજ શરીરમાં કામશક્તિ અને વાસના ઓછી થઇ ગઇ હોય છે અને સંભોગની શરૂઆતમાં કે વાર્તાલાપથી થોડી પાણી જેવી પાતળી ધાતુનો સ્રાવ થઇ જાય છે અને ત્યારપછી નખળાઇ જણાય છે અથવા સંભોગની મધ્યમાં શિથિલતા અનુભવે છે, તેવાઓ માટે આ ચૂર્ણ ધણું સરસ અને અકસીર કામ કરે છે. તે વીર્યને બાંધે છે, ટકાવે છે અને નિર્જાળતાનો નાશ કરે છે, છતાં શરીરને ઉશ્કેરતું નથી.

મુશલ્યાદિ ચૂર્ણથી આ જરા મોંઘું છે, છતાં ગુણમાં પણ તેના કરતાં એટલું જ ચઢીયાતું છે. માત્ર ફરક એટલો છે કે મુશલ્યાદિ વીર્ય બાંધવામાં અને ઘટ કરવામાં શક્તિશાળી છે; જ્યારે બાદશાહી ચૂર્ણ એ બે ગુણ ઉપરાંત જાગૃતિ લાવી, સંભોગશક્તિને વધારે છે, અને સ્વપ્નદોષને જરૂર નાબૂદ કરે છે.

૪ આમલક્યાદિ રસાયન :

લીલાં આંબળાં એક શેર લાવી, ફેલી, તેમાંથી ઠળાયા કાઢી નાંખવા. બાદ તેને ખરલમાં નાંખી, દરરોજ બીજાં લીલાં આંબળાંનો રસ કાઢી, તેમાં નાંખી ઘુંટવું. દરરોજ એ પ્રમાણે રસ નાંખતાં જવો અને ઘુંટતા જવું. ૪૦ દિવસમાં ૪૦ રતલ બીજાં આંબળાંનો રસ પાછ દેવો. કાંઈ પડે એટલે ચૂર્ણ બનાવી ભરી રાખવું.

બંગ ભસ્મ (કલાષની બાબ)

ખાસ મેંદીમાં મારેલી વૈદ્યકીય રીતથી તૈયાર કરવી.

(તેને બનાવવાની રીત પુસ્તકની પાછળ પરિશિષ્ટમાં આપીશું.)

દરરોજ બે આનીબાર આમલક્યાદિ રસાયન અને ત્રણ રતિ બંગભસ્મ મેળવી મધ અથવા મલાષ સાથે દિવસમાં બે ત્રણ વખત ચાટવું.

બંગ (કલાષ)ની સીધી અસર ધાતુસ્થાન ઉપર થાય છે. ગામઠી એક કહેવત છે કે ‘ ઘોડાને તંગ અને પુરૂષને બંગ. ’ આ બંગ ભસ્મ પ્રમેહ અને પ્રમેહજનિત ધાતુનિર્જાતા ઉપર ચોક્કસ અસરકારક કામ કરે છે. સાથે આમલક્યાદિ રસાયન મેળવવાથી ગુણમાં ઔર વૃદ્ધિ થાય છે, અને એની અસર માત્ર ક્ષણિક નહિ પણ કાયમી તથા સચોટ બને છે.

૫ સ્તાંભન ગુટિકા :

કકોલ તો. ૧, સુંઠ તો. ૧, અકલકરો તો. ૧, કેશર તો. ૧, ખીંપર તો. ૧, જયફળ તો. ૧, જવંત્રી તો. ૧, ભાંગ તો. ૧,

સુખડનો વહેર તો. ૧, રૂમી મસ્તકી તો. ૧, અરીણુ તો. ૧, એખરો તો. ૧, ઉટગણનાં ખીજ તો. ૧, તજ તો ૧.

પ્રથમ સધળી વસ્તુ ખાંડી, વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી, પછી અરીણુનો કસુંબો કરી, તેમાં બધી વસ્તુઓ મેળવી સારી રીતે ખરલ કરી ચણા જેવડી ગોળી વાળી, બાટલી ભરવી.

રહવાર સાંજ એકેક ગોળી ધી અને સાકર સાથે મેળવી ચાટી જવી. ઉપર દૂધ પીવું, ખટાશ બંધ કરવી.

આ ગોળીમાં અરીણુ અને ભાંગ આવે છે, એટલે ગોળી સ્તંભન માટે અર્થાત વીર્યને રોકવા માટે અજબ કામ કરે છે. હાથ પગનું કળતર નાખૂદ કરવાનો, સ્વપ્નદોષ બંધ કરવાનો અને કાષ્ઠ પણ જઝ્યા-એથી જતી ધાતુ અટકાવવાનો એમાં ખાસ ગુણ છે. રાત્રિનો ખોરાક બંધ કરી, સંભોગ અગાઉ બે ગોળી દૂધ સાથે લેવાથી ટકાવનો ટાઇમ બે ત્રણગણો વધારી આપે છે. છતાં આ ગોળીનું બંધાણુ ન થઇ જાય તેમજ તેનાથી દુરપયોગ શરૂ ન થાય તેનો ખ્યાલ રાખવો પડે. ધી અને દૂધ જેવી અમૃત સમાન વસ્તુનો પણ અતિ ઉપયોગ દુર્ગણુ નીપજવે છે, તો આવી ગોળી નુકસાન કરે એ તો દેખીતી વાત છે. માત્ર બ્યાધિના કારણે તે અમૃત સરખું કામ કરે છે. બજાર સ્તંભન શક્તિની દવાઓ આવી જ જાતની વેચાય છે અને તે બહુ મોંઘી કાંમતે મળે છે એટલે એકાદ નુસખો અમે પણ અહીં લખી આપી, સ્વપ્નદોષ અને ટકાવની ખામીવાળા માટે જ ભેટ ક્રેલ છે. પેટનું કરી લોકોનાં નાણાં ખેંચવા માટે તો નહિ જ.

આ સિવાય કૌચા, મુશળી, સમુદ્રશેષનાં ખીજ, બહુકળી, તાલી-મખાના (એખરો), સાલમ વગેરે વનસ્પતિઓ એકેક પણ ધાતુ-સ્થાન સુધારવામાં, સ્વપ્નદોષ બંધ કરવામાં સારું કામ કરે છે. કાષ્ઠ પણ એકાદ ઉપરની વનસ્પતિનું બે આનીબાર ચૂર્ણ દૂધ સાથે લાગઠ એક બે મહિના લેવાથી મનમાન્યો ગુણ આપે છે. ધીરજ, શ્રદ્ધા અને સંયમથી ઔષધો ગુણુ વિશેષ કરે એ નિર્વિવાદ વાત છે.

પ્રકરણ ૩૯મું નપુંસકતા

આજે જ્યારે હું મારી લેખિની ઉઠાવીને નપુંસકતા, નામ-દીનો વિષય લખવા બેસું છું ત્યારે મારો હાથ ચરચર કંપવા લાગે છે, હૃદય ધ્રુજે છે અને વીશવીશ વરસના અનુભવથી રંગાયેલું મન સમાજના જીવન ઉપર ફરી વળે છે ત્યારે હાલનો સ્ત્રી અને પુરુષ-વર્ગ તથા યુવાન અને યુવતિસમૂહ, ચિકિત્સકો અને દવાઓ વેચનાર, ધાતુ ગુમાવનાર અને ધડાકાખંધ ધાતુને વધારી આપનારનાં દૃશ્યો સીનેમાની ફિલ્મની માફક મૃગા સંદેશા આપતાં, એક પછી એક ફરી વળી મનને ડહોળી નાંખે છે.

શું હું યુવાન યુવતીઓનાં ચારિત્ર ઉપર રોદણું રોઉં કે આજના સુધારાને નિંદું ? હવસખોરીને વળોડું કે અભિચાર્યના વખાણુ કરું ? વીર્યરક્ષાની મહત્તા બતાવું કે પાનની પરાકાષ્ટા ઉપર દષ્ટિ દોડાવું ? મારી હૃદયવેદના કાણુ પીછાની શકશે ? કોને પડી છે જગતના કલ્યાણની ? આંખમાં કમળો હોય તેને સમજે પીણું ભાસે. તેમ હું ચિકિત્સક હોષ મને શું દરેકમાં દોષ જોવાની ટેવ પડી ગઈ હશે ? નથી સમજતું આ હૃદયમંથન. સેંકડો યુવાનો, નહિ હજારો યુવાનોના હાથ ઝાલી, નાડીના સ્પંદ તપાસતાં મને ધાતુની નિર્જળતા કેમ ભાસે છે ? અને જ્યારે હું અભિપ્રાય આપું કે તમને ધાતુની નિર્જળતા છે ત્યારે કોઈ પીર એવો કેમ નથી મળતો કે મારા કમનનો સ્પષ્ટ ઇન્કાર કરે ? એ બદલે તો હું આજે ચારે દિશાએથી સીકાફા ઉપર ખાનગી શબ્દ કાતરાઈ, યુવાનીની શરૂઆતે નોતરેલા વિનાશના પંથ અને તે પછી પ્રાપ્ત થયેલી પાયમાલીના લખાણુવાળી ફરિયાદો ઢગલાખંધ નજર સામે પડી છે, અને હું વાચું છું. એમની કામલુદીભરી વાણી-ફરી મદ્દ બનવાની મહત્વકાંક્ષા અને જીવન જીવવાને માગતી બીખ ! મારા જેવા લાગણીવશ હૃદયવાજાને

એથી થતી હૃદયવેદનાને લીધે આંખમાંથી એ અશ્રુમિંદુઓ, નહિ રક્તામિંદુઓ સરી પડે છે.

ઓ પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા ! મારા હિંદનાં સંતાનોને તું સુખી કર. ક્યાં હું એ બુદ્ધવાળો અલ્પ ગ્રાણી, ક્યાં વિશાળ માનવસમુદાય અને તેમની પતન-પરાક્રાષ્ટ ! પડતાને પાટુ મારનાર, હુંટાયાને હુંટનાર-નોટીસગ્રાણી (જાહેર ખખર) થી નિર્જાળ બનતા સમુદાયનું રક્ષણ કર. તારી ચેતનામય ચીનગારીની, આત્મામાં રહેલા પરમાત્મા, એક વખત તું સ્ફુરણા આપી દે, ચેતાવી દે કે ઓ ઉછરતા યુવાન ! ઓ ઇશ્વરી બગીચાના ખીલતા ગુલાબ ! તું નપુંસક નથી, તું નપુંસક બન્યો છે-તને બનાવ્યો છે, તને બ્રમણા બગી છે, વહેમ છે, તું રખે વહેમાનો કે નપુંસક છે ! જન્મના નપુંસકો જુદા હોય છે અને તે મર્દ બનતા નથી. તું તો સંપૂર્ણ મર્દ છે, તારામાં પૂર્ણ પુરુષાતન છે, કેવળ સિંહનો બાળક બકરાના ટોળામાં રહેવાથી ચેતાને બકરો માની બેસે, તેમ આજે હિમાલયના પહાડમાં પેદા થયેલા ગુરૂના ચેલાઓ, બપાન, ચીન, અને જર્મનીની શોધોથી માતખર બનેલાઓ, ધાતુની દવાઓના કહેવાતા નિષ્ણાતો દુનિયાનું ભાલું કરવા, અનુભવસિદ્ધ મહાન તુલ્યાઓ જાહેર પ્રગળે ખુલ્લા દીલે આપી દઈ, એવા પરોપકાર કરનારાઓએ પોતાનાં પડખમો એટલાં જોરથી બળવવા માંડ્યાં છે કે તું પુરુષાતનવાળો છે કે નપુંસક છે-તેની સંબ્રમણામાં તને મૂકી દીધો છે, અને તને ખોટા પુરુષાતનની ભુખ જાગે છે-જગવી છે. તને એમ લાગે છે કે 'એક ઓળી ખાઈ હું લાલ બુંદ જેવો બનું ! સાત પડીકાં ખાઈ અનેક વખત સીસંગ કરું, અને એ દવા એવી હોય કે પાંચ શેર ધી તથા ચાંદર શેર દુધ પચાવે ! પુરુષાતનની એવી પાંખો ફુટે કે આકાશમાં હડયો ન સમાઈ અને પાતાળમાં પેઠો પણ ન સમાઈ !'

કૃપા કરજો, પ્રિય વાયકબંધુઓ ! કાંઈ પણ કરડી આંખ કરી મારી સામે જોશો નહિ. જે લખી રહ્યો છું તે કલ્પનાની સૃષ્ટિ નથી, બારોબાર સચ્ચાઇભરી આંતરવેદના છે.

ત્યારે શું માણસ નપુંસક નથી બનતો ? જરૂર બને છે. ખાડે ખોદનાર ન પડે તો શું થાય ? સદો ખેલનાર દેવાળું ન કાઢે તો શું કરે ? એમ ઇન્દ્રિયોને બહેકાવી મૂકી, સંયમના મર્મને ન સમજે, ધારણાશક્તિને ન ફળવે અને આડા માર્ગે જાય, ત્યારે નપુંસકતા પ્રાપ્ત થાય એ બનવા જોગ છે. પરંતુ એવી રીતે આવેલી નપુંસકતા દૂર પણ થઈ શકે છે. માત્ર સાચો રાહ હોવો જોઈએ. શાસ્ત્રોમાં નિર્દેશ કરેલા નપુંસકોના પ્રકાર અતિ વિચિત્ર છે અને એવા નપુંસકોના પ્રકારનાં કામશાસ્ત્રમાં વર્ણન કરેલાં પણ જોવામાં આવે છે, તેવી રીતે અનુભવેલા પણ છે. નાસાયોની, મુખયોની, ગુદગામી જેવા નપુંસકો સુધરવા કઠણ હોય છે. કારણ કે તેઓ જન્મના આ દોષ લઈ અવતરેલા હોઈ તેમના ઉપર કરેલી મહેનત બરબાદ જાય છે. એટલે એ વિષયને પડતો મૂકી, હાલના સમયની સ્થિતિ ઉપર વિચારણા કરતાં ચૌદ પ્રકારે નપુંસક જોવામાં આવે છે;

(૧) અવસ્થાને કારણે. (૨) મસ્તક ઉપર માર પડવાથી, (૩) વહેમ-ભ્રમથી, (૪) શારીરિક દુર્બળતાથી, (૫) શરીરના પુલ-વાથી, (૬) અતિ મૈથુન, (૭) અતિ સંયમ, (૮) વીર્યની ખરાબી (૯) પ્રમેહજનિત, (૧૦) સ્વપ્નદોષથી, (૧૧) શીઘ્રપતન, (૧૨) ભોજન સમયે સ્ખલિત નહિ થવાથી, (૧૩) ધાતુવર્ધક દવાઓથી, (૧૪) સુસ્ત ઇન્દ્રિય.

(૧) અવસ્થાને કારણે

૫૦ વર્ષ પછી શરીરનાં અવયવો ધસાઈ જવા પામેલાં હોય છે. વહેવારિક અનેક ઉપાધિઓ, વિડંબણાઓ અને પૂર્વ કાળમાં ભોગવેલા ભોગવિલાસો એ બધું મનુષ્યને વૃદ્ધાવસ્થામાં શીથીલ અથવા કામશક્તિ રહિત બનાવવામાં કારણભૂત હોય છે. ઉપરાંત વીર્યઉત્પાદક અવયવો પણ ઢીલાં પડી પૂર્વની માફક ધાતુઓ (રસરક્તાદિ) સારી રીતે બનાવી શકતાં નથી. એથી ધીમે ધીમે કામશક્તિ નાબૂદ થતી

જ્ય છે, અને લગભગ નપુંસક જેવી કટલાક્તી સ્થિતિ હોય છે. ક્યવાદ રૂપે ધણાને આ અવસ્થાએ પણ કામવાસના સતાવતી નેવામાં આવે. છે

૨) મસ્તક ઉપર લાઠીનો માર:

આથી પણ શાનતંતુઓ ઉપર કટલીક વખત ખરાબ અસર પેદા થાય છે, જેને લઈને અંડકોષ અને ગુણ ભાગ દુર્બલ થઈ જવાથી નપુંસકતા આવી જાય છે. મસ્તકની માફક ખરડાની કરોડ ઉપર પણ ચોટ લાગવાથી આવું પરિણામ આવે છે.

(૩) ભ્રમ-વહેમથી

કારણવશાત કાંઈ વખત શરીરમાં સાધારણ નિર્બળતા જણાઈ આવવાથી કે ઉત્થાનની જરાક ખામીને લઈ પોતાને નપુંસકતા આવવા લાગી છે અથવા આવી ગઈ છે એવી કલ્પના કરી વિચારમાં પડી જાય છે અને પછી હરહમેશ નિર્બળતાના વિચારો સેવ્યા કરે છે, દવાઓની શોધમાં કરે છે, નપુંસકતા, નિર્બળતાનાં કેવાં પરિણામ આવે છે, એની દિલ ધડકાવનારી જાહેર ખબરો, ધાતુપુષ્ટિની દવાઓ વેચનાર તરફથી પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો વાંચે છે, તેમ તેમ મગજમાં વહેમનું ભુંસું વધુ ને વધુ જરાતું જઈ, ખરેખર પોતે નપુંસક બની ગયો છે એમ માને છે, અને વહેમ-શંકા રાખે છે. 'હું સ્ત્રી પાસે જઈશ અને મારી નિર્બળતા જણાઈ જશે તો?' આ એક જાતના વહેમમાંથી ભય પેદા થાય છે અને એનું પરિણામ એ આવે છે કે જ્યારે જ્યારે એ સ્ત્રી પાસે જાય છે ત્યારે ત્યારે તેનું હૃદય જોરથી ધડકવા લાગે છે અને ઇન્દ્રિયની જાગૃતિ થતી નથી. વિપરીત અવસ્થામાં ઇન્દ્રિય સંપૂર્ણ જાગૃત થાય છે, એટલું જ નહિ પણ સ્ત્રીના સંકલ્પથી રાત્રે પથારીમાં અને અન્ય અવસ્થામાં જાગૃતિ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ સ્ત્રી સમીપે જતાં નપુંસક બને છે. આ વ્યાધિવાળો ખરી રીતે નપુંસક હોતો નથી. માત્ર તેનું મન નિર્બળ અને હૃદય કમજોર બનેલું હોય છે.

આવા વ્યાધિવાળા આજે હજારો જોવામાં આવે છે. કેટલાક પોતાની સ્ત્રી સંભોગ કરી શકે છે, પણ અન્ય સ્થળે નપુંસક બને છે; જ્યારે કેટલાક પોતાની જ સ્ત્રી પાસે નપુંસક રહે છે. કેટલાક કિસ્સા એવા બને છે કે પ્રથમ પરણેતર સ્ત્રી પાસે પહેલી રાત્રિએ સમાગમમાં જાય છે, કદપેલા ભયનાં મોજાં મગજ અને હૃદય ઉપર ફરી વળે છે, સ્ત્રીનો વાણીકટાક્ષ સાંભળે છે અને કાળજીમાં ભયંકર આગ લાગી શરમિંદો બને છે અને ત્યારપછી દીલ એવું સંકોડાય છે કે એ સદા માટે પોતાની સ્ત્રી પાસે નાલાયક રહે છે.

હમણાં જ એક ગામડાના એક ખેડુ યુવાનનો મારી પાસે કેસ આવેલો. જવાંમદ, હૃદયુષ્ટ શરીર, અંતરાવયવોમાં કોઈ પણ જાતની ખોડ નહિ, વીર્યની ન્યૂનતા નહિ, ઉત્થાનની ખામી નહિ, છતાં સ્ત્રી પાસે જઈ પડખાબેર સૂઈ રહે. મહિનાઓ વીત્યા, વાત બહાર પડી અને પુરૂષ નપુંસક હોવાની વાતો ચાલી! એનો પિતા એને મારી પાસે લઈ આવ્યો. શરીરમાં કોઈ ઔષધની જરૂર નહોતી. જરૂર હતી માત્ર શરમ તોડાવવાની. એ માટે પ્રયત્નો કર્યા અને સફળતા સાંપડી.

(૪) શારીરિક દુર્બળતા :

જ્યારે રસ આદિ ધાતુઓ નિર્જાળ બને છે અને ખોરાકમાંથી અનુક્રમે જે રસ-રક્તાદિ બનવાં જોઈએ તે બનતાં નથી ત્યારે શરીર દુર્બળ થવા લાગે છે અને એને કારણે પણ નપુંસકતા કોઈ વખત આવી જાય છે.

(૫) શરીરના ફુલવાથી :

શરીરનું વજન જ્યાંસુધી પ્રમાણસર હોય છે—અને એ પણ લોહીવૃદ્ધિને અંગે હોય છે ત્યાંસુધી શરીરમાં કોઈ પણ જાતની વિક્ષિયા થતી નથી; પણ જ્યારે મેદ વધવા લાગી તે હદ ઉપર જાય છે અને પેટ તથા જાંઘો અત્યંત ફૂલી જાય છે ત્યારે ગુપ્ત ભાગ

શિથિલ બનતો જાય છે અને સક્રિયતા જાય છે, કામવાસના મંદ પડતી જઈ નપુંસકતા આવે છે. સ્ત્રીઓ જ્યારે આવી રીતે કુદે છે ત્યારે તેઓ વંધ્યા (વાંઝણી) બને છે અને તેને બાણી જવાનો રોગ કહે છે.

(૬) અતિ મૈથુન :

સ્ત્રીસમાગમ પ્રમાણુસર થતો હોય છે તો તેથી શરીર ઉપર કોઈ વિરુદ્ધ અસર થતી નથી, પણ હઠ બહાર જ્યારે સંભોગ કરવામાં આવે છે અથવા એક રાત્રિમાં પાંચ દશ વખત સ્ત્રીસંગ કરવામાં પોતાની મદાનગી સમજે છે કે બહુ બતાવે છે, તેનું પરિણામે સલાનાશ નિકળે છે; અને પછી તેવાને ધાતુક્ષય થઈ નપુંસકતા આવે છે. લેખકને એક લક્ષ્યાધિપતિ મળેલો, જે દરરોજ દશ વખત સ્ત્રીસંગ કરી શકે તેવી દવા માંગતો હતો ! તેના બદલામાં આહે તેટલી રકમ આપવા પોતાની ખુશી જણાવેલી. કારણ કે પોતાને ત્રણ સ્ત્રીઓ હતી, એકાદ જે રખાતો અને થોડીક વેશ્યાઓ હતી. તેમને દિંગ બનાવવાની ખાહેશ ધરાવનાર એ મોજીલો માણસ હતો ! શરીરની શી સ્થિતિ થશે એની તેને પડી નહોતી. બાણું દોડે તે થોડાને માટે. અતિ સર્વત્ર વર્જયેત્

(૭) અતિ સંયમ

પ્રમાણુસિદ્ધ વાત છે કે વીર્યથી જ ઉત્તેજના થાય છે. વીર્ય અંડકોષમાં રક્તમાંથી બને છે અને અંડકોષમાં રક્ત તો જ આવે છે (વીર્ય બનવા માટે) કે જ્યારે મનુષ્યની વૃત્તિ વિષય સન્નિબ્ધ હોય છે. પરંતુ જ્યારે મનુષ્ય અત્યંત સંયમી બનીને અનંતકાળ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળે છે એટલે તેની ઉત્તેજના ધીમે ધીમે જતી રહી નપુંસકતા આવે છે.

માત્ર ફરક એ હોય છે કે બાવા નપુંસકતા મહાન તેજસ્વી હોય છે. તેમનું વીર્ય ઉર્ધ્વ બને છે, અર્થાત એ પુરુષો ઉર્ધ્વરેતા હોય છે.

છે. તેમનું વીર્ય લોહી સાથે મળી જઈને ઓજસ પ્રગટે છે. ધણી સંત પુરૂષોને આપણે મહાન તેજસ્વી જોઈ શકીએ છીએ. તે આ પ્રમાણે વીર્ય શરીરમાં પચી જવાના કારણે હોય છે.

(૮) વીર્યની ખરાબી

કુમળી વયમાં કે કુટલી જુવાનીમાં કુસંગતિથી, હસ્તદોષ-માસ્ટ. રબેશન કે સૃષ્ટિક્રમ નિયમ વિરૂદ્ધતા કૃત્યમાં ધણા જુવાનો પડી જાય છે અને વીર્ય નાબૂદ કરે છે. તેની સાથે ગુપ્ત ભાગની નસો કમ-જોર બને છે, વીર્ય ઉત્પન્ન કરનારા અંડો કમતાક્રાંત થઈ જાય છે, નસો તુટી જાય છે અને નપુંસક બને છે, છતાં તે કુટેવને છોડી શકતા નથી. કેટલાક દાખલાઓમાં જોવા મળ્યું છે કે ભર યુવાન પત્ની સામે હોવા છતાં હસ્તમૈથુનથી જ પોતે મોજ માણે છે ! પરિણામ બહુ દુઃખરૂપ આવે છે. શરીર ઉપર, મન ઉપર, મગજ ઉપર અને આંખો ઉપર એ કુટેવની બહુ ખૂરી અસર થાય છે. તેનો અહેરો અને આંખો તેની કુટેવની સાક્ષી આપે છે. પોતાના કૃત્યથી પરતાય છે, છતાં છુટી શકતો નથી. છુટેવાને વલખાં મારે છે છતાં ખુંચતો જાય છે. તેના મનની નિર્બળતા એટલી હદ ઓળંગી જાય છે કે કોઈ પણ ઉપાયે તે કાબૂ રાખી શકતો નથી. જીવતા છતાં પ્રેતયોની ભોગવનાર આવા દરદીઓ અત્યારે ધણા જોવામાં આવે છે. અને ઓજના મળી આવતા નપુંસકોમાં પંચોતેર ટકા તો આ રીતે જાણીને જ નપુંસક બનેલા હોય છે.

(૯) પ્રમેહજનિત :

અમાઈનાં પ્રકરણોમાં પ્રમેહના વિષયમાં આ માટે સ્વતંત્ર રીતે વિસ્તૃત ચર્ચા કરી છે તે જોઈ લો.

(૧૦) સ્વપ્નદોષ :

ગત પ્રકરણમાં જ તે વિષે સ્વતંત્ર ચર્ચા કરવામાં આવી છે, એ તમે એક વાર પુનઃ ધ્યાનપૂર્વક વાંચી જાઓ.

(૧૧) શીઘ્ર પતન

વીર્યમાં એટલી ઉષ્મા ઉત્પન્ન થઈ હોય છે કે જાગૃતિની સાથે વીર્ય સ્ખલિત થઈ જાય છે. કેટલાક કેસોમાં સ્ત્રીના હાવભાવ, સ્પર્શ કે દર્શન માત્રથી પાતળી પાણી જેવી ધાતુ સ્ત્રી જઈ, ઇન્દ્રિય ક્રમજોર બને છે, અને કેટલાક કેસોમાં સમાગમની શરૂઆતમાં જ સ્ખલિત થાય છે અને ક્રમજોર બને છે. પરિણામ એ આવે છે કે એથી સ્ત્રી અસંતુષ્ટ રહે છે, તેને તૃપ્તિ થતી નથી, અને તેની ખરાબ અસર તેના જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર પણ થાય છે. સ્ત્રીઓમાં થતા હિસ્ટીરીયાના કેસો કેટલાક આના કારણે જોવામાં આવે છે.

(૧૨) ભોગ સમયે સ્ખલિત નહિ થવાથી:

પોતાની બહાદુરી બતાવવાની ખાતર અથવા અત્યંત જલદ, વીર્ય રોકાવટ કરનાર પદાર્થ ખાવાને કારણે કે સ્ત્રીને ગર્ભ રહી જશે તેથી ડરના કારણે ભોગ ભોગવવા છતાં વીર્ય સ્ખલિત થવાનો વખત આવે ત્યારે રોકાવટ કરી લેવાથી પણ ઘણીવાર નપુંસકતા આવી જાય છે.

(૧૩) ધાતુવર્ધક દવાઓથી:

અરીણ, ભાંગ ગાંજો, ચરસ, તમાકુ, શરાબ, સીગારેટ, કોકેન જેમાં પડેલાં છે તેવી દવાઓ પ્રથમ બળવાન બનવા માટે ખાવી શરૂ કરે છે. ક્ષણિક ઉત્તેજના તેનાથી વરતાય છે અને એટલે જ વધારે મેદાને પડે છે. પછી તો કૃત્રિમ શક્તિ ઓછી થાય છે તેની સાથે મૂળની સ્થાપ્ત શક્તિ પણ નાબૂદ થાય છે. પરિણામે એ માણસ નપુંસક બને છે. કોકેન ખાઈ વેશ્યાઓમાં મસ્ત રહેતા આખલા જમતા ઘણા જોયા છે ! અને પાછળથી રૌં રૌં નરકના દુઃખે પીડાતા તથા કૃતકર્મોની માફી માગતા, તોઆહ પોકારતા પણ એ જ ભાઈઓને નજરોનજર અમે જોયા છે.

(૧૪) સુસ્ત ઇન્દ્રિય :

શરીરમાં વીર્ય હોવા છતાં પણ ઇન્દ્રિયની નસો તુટી જવાથી કામશક્તિ નાબૂદ થાય છે અને ભોગ ભોજવી શકાતો નથી. લગભગ આઠમી બાબતને મળતો આ નપુંસક હોય છે.

ઉપર જણાવેલા ચૌદ પ્રકારના નપુંસકો સુધરી શકે છે, સારા બની શકે છે અને પોતાની જાંદગી એક સાચા મર્દ મનુષ્ય તરીકે પુનઃ ગુજરી શકે છે. પરંતુ તેમનું જેટલું અધઃપતન વધારે, જેટલી ખરાબી વધારે, તેટલી ધીરજ પણ વધારે રાખી, શાસ્ત્રીય ઉપચારો, યોગ્ય સારવાર, સંયમ, શાંતિ અને હિમ્મત રાખવાની જરૂર હોય છે. જગતમાં કોઈ પણ દવા એવી નથી કે જે બધી પ્રકૃતિવાળાને, બધાં જ કારણોએ બનેલા નપુંસકોને માફક આવી, ફરી ધડીના છૂંદા ભાગમાં સારા બનાવી શકે ! કોઈ યોગી, મહાત્મા કે સિદ્ધ પુરુષનો નુસખો એવો છે જ નહિ. તપ-યોગ-સિદ્ધિ છોડી નપુંસકોને સારા કરવા તેઓ કાંઈ નવરા નથી બેઠા; અને નવરા હોય તો પણ એકની પ્રકૃતિને એ ઔષધ માફક આવે છે તો બીજાને વિરૂદ્ધ પડે ! એક શીતવીર્ય હોવા છતાં નપુંસક હોય છે, જેનું હૃદય કમજોર અને મન ભયગ્રસ્ત બન્યું હોય; બીજો ઉષ્ણવીર્ય અને તરાઈ ગયેલો હોય અને નપુંસક હોય.

એટલે અમે અમારી છાતીમાં જેટલી શક્તિ ભરી છે, અવાજમાં જેટલું જોર છે, બાહુમાં જેટલી હિમ્મત છે, તેટલી હિમ્મતે છાતી ઢોકાને કહીએ છીએ કે સાચા અને વહેમી નપુંસકો ! તમે સારા થવા માટે દવાઓ ખાતા પહેલાં ખુબ વિચાર કરી, પછી જ અંધ અનુકરણ કરજો.

ચૌદ પ્રકારના નપુંસકો અમે આગળ વર્ણવ્યા છે. છતાં દવાઓ માટે અમે તેની ત્રણ વર્ગમાં વહેંચણી કરી નાંખી છે, અને જુદી જુદી પ્રકૃતિવાળાને સચોટ અસર કરે, આમી દૂર થાય, નપું-

સકલ નાશ પામી, પૂર્ણ પુરુષાતન પ્રગટે એવાં ખાવાનાં ઔષધો, સમાવવાના તીક્ષ્ણો, શેકની પોટલીઓ અને પટ્ટીઓ જે અમારા હાથથી હજારો મનુષ્ય ઉપર અજમાવેલી છે, પૂર્ણ ફતેહમંદ નીવડી છે, સચોટ અસરકારક છે, છતાં તુકસાન નથી કરતી, એવી સધળી બનાવટો કોઈ પણ ગુરુભેદ રાખ્યા સિવાય, અગડ'અગડ' નામભેદ રાખ્યા સિવાય, સાચા સ્વરૂપમાં બતાવી દેશું. વાચક જાતે જ તે બનાવી, તેનો લાભ લઈ, સુખી થાય. વિદ્યા તો આપવાથી વૃદ્ધિ પામે છે. મારામાં બરેલી શક્તિ હું જનસમાજ સમક્ષ મૂકી, ફતકાર્ય બનું છું એ પણ મારું સદ્ભાગ્ય છે.

પ્રકરણ ૪૦મું

નપુંસકતાના ઉપાય

પુરુષ જ્યારે નપુંસક બનતો જાય છે, ત્યારે તેના શરીરનાં ઉપરનાં અવયવો ઉપર જેમ અસર જણાય છે તેમ તેની ધાતુ (વીર્ય) પણ સર્વ વિનાની થતી જાય છે. વિજ્ઞાનથી શોધ ઉપરથી જણાય છે કે વીર્ય એ ત્રણ પ્રકારના પદાર્થથી બનેલું છે: (૧) પુરુષની ગોળી (વૃષણ) માં ઉત્પન્ન થતો પદાર્થ, (૨) પાણી જેવો પાતળો પ્રવાહી 'વેસીકલ્સ' માંથી નીકળી ભેગો મળે છે. અને (૩) તેલ જેવો પદાર્થ ધૃત અને પ્રવાહી 'પ્રોસ્ટેટ ગ્લેન્ડ્સ' માંથી નીકળી ભેગો મળે છે. આ ત્રણ પદાર્થની મીલાવટથી પુરુષની ધાતુ બનેલી છે. એ ધાતુમાં ગર્ભોત્પાદક જીવાણુ (સ્પેર્મેટોઝુવા) રહેલા છે, જે સ્ત્રીના રજ સાથે મળીને ગર્ભ ઉત્પન્ન કરે છે. જ્યારે નપુંસકતા આવતી જાય છે ત્યારે આ ત્રણ સ્થાનો નિર્જાળ બનતાં જઈ દરેક પદાર્થો ખામી ભરેલા પેદા થાય છે અથવા તો થતાં નથી થાય છે અને તેમાં રહેલાં જીવાણુઓ પણ એટલાં જ નબળાં બને છે.

એટલે આવા પુરુષોના સહવાસથી સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરી શકતી નથી, છતાં પણ વાંઝીયાપણાનો દોષ ધણોખરો સ્ત્રી ઉપર ઢાળવામાં આવે છે ! ' પ્રોસ્ટેટ ગ્લેન્ડસ ' માંહેનો રસ ધાતુની સાથે મળતાં ધાતુ માંહેલા જીવનતંતુ (સ્પર્મેન્ટોઝુવા) તુરત જ તેજમાં આવે છે અને તેથી તેમની હીલચાલ વધી જાય છે. જો સૂક્ષ્મદર્શકથી જાણ વડે જોયું હોય તો એ સ્પર્મેન્ટોઝુવાની હીલચાલની ગતિ અતિશય વધી ગયેલી જણાય છે. એથી સામીત થાય છે કે ' પ્રોસ્ટેટ ગ્લેન્ડસ 'ના રસની અંદર ' સ્પર્મેન્ટોઝુવા 'ને નવું જીવન આપવાનો ખાસ ગુણ સમાયેલો છે.

જ્યારે વીર્યની ખરાબી થાય છે ત્યારે પુરુષના આ ગ્લેન્ડસ ખીલ-કુલ નબળા બની જઈ રસ પેદા કરતા નથી. અને એને લઈને વીર્યમાં રહેલા સ્પર્મેન્ટોઝુવા પણ તદ્દન નબળા રહે છે અને શક્તિ વિનાના, ગર્ભઉત્પાદક શક્તિથી રહીત બને છે. વીર્યમાં મર્મ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ ઉપરાંત પણ મહાન ગુણ સમાયેલો છે. પૂર્વ કાળમાં તો પુરુષના વીર્યનો ઉપયોગ ઔષધી તરીકે આર્ય અને અનાર્ય પ્રદેશમાં થતો હતો. ઓસ્ટ્રેલોયામાં જંગલી લોકો મરણ-કાંઠે પડેલાને પુરુષનું વીર્ય ખાવામાં આપી સજીવન કરતા. અઢારમી સદીમાં યુરોપના વિદ્વાન તખીઓ વીર્યને દવા તરીકે આપવાની હોમાયત કરતા અને પોતાનાં પ્રિસ્ત્રીપ્રજનોમાં લખાવટ પણ કરી ગયા જણાય છે. ત્રીસના અને ઇરાનના તખીઓ શરીરને તાકાત, જુસ્સો અને જોર આપનાર દવાઓમાં વીર્યને પહેલું સ્થાન આપતા જણાય છે. પૂર્વની આ બધી વાતો અને માહિતી ઉપર પડદો નાંખીએ તો પણ અત્યારે ચોક્કસ જણાઈ આવે છે કે અપૂર્ણ ખીલવટવાળી, સુકાયેલી અને નબળી દુખળી કન્યાઓ ગૃહિણી થયા પછી પુરુષના સહવાસથી ફેરફાર ધારણ કરી, પૂર્ણ ખીલવટ ધારણ કરે છે અને યુવાનીની ટાચે ચઢે છે તેનું કારણ છે પુરુષનું વીર્ય અને તેમાં રહેલા ચમ-

સ્કારિક ગુણો. વીર્ય ગુપ્ત ભાગમાં પડ્યા પછી સ્ત્રીશરીર તેની અંદરનો કટલોક ભાગ શોષણ કરે છે, પચાવે છે અને એમાંથી શરીરનું નવસર્જન થાય છે. અપવાદરૂપે ઘણી કન્યાઓ લમ થયા પછી નાખાઈ જઈ, શરીરે નીચોવાઈ, નિર્બળ અને દુર્બળ બને છે. તે હોય છે પુરુષના વીર્યના દોષનું પરિણામ અથવા પુરુષે લમ પહેલાં સંગ્રહી રાખેલા પ્રમેહ-ઉપદંશજનિત પરમાણુઓની ભેટ!

આટલા સ્પષ્ટિકરણનો હેતુ એ છે કે નપુંસક સ્થિતિને સુધારવા ઇચ્છતા ચિકિત્સકોએ પ્રથમ નિર્ણય કરી લેવો પડે છે કે શરીરના કયા અવયવ ઉપર ખરાબ અસર થઈ છે? અને એ નિર્ણય કર્યા પહેલાં ઉપચાર કરવા લાગી જાય છે તો કટલીક વખત લાભને બદલે હાની થાય છે. હવે બધી જાતના નપુંસકોની અમે નીચેના ત્રણ વર્ગમાં વહેંચણી કરી છે: એ વર્ગને નજર સામે રાખી પ્રયોગો બતાવીશું કે જેથી તેનો ઉપયોગ કરનારને વધારે અનુકૂળ થઈ પડે;

અ આ વર્ગે કાંઈ પણ જાતની કુટેવ કીધેલી હોતી નથી, પણ તેના હૃદયની નિર્બળતા હોય છે અને જેને માનસિક નપુંસક વર્ગમાં ગણવામાં આવે છે. શરીરની બીજી ધાતુઓ પુષ્ટ હોવા છતાં વીર્યમાં નબળાઈ હોય છે અથવા વીર્યનું ઘટત્વ ઓછું હોય છે. આ વર્ગના દરદીને કામોત્તેજક ઉષ્ણવીર્ય દવાઓની જરૂર હોય છે.

ચ આ વર્ગમાં પ્રમેહ, ઉપદંશ, અને કુટેવવાળા દરદીઓનો સમાવેશ થાય છે. અતિ સ્ત્રોસંગ પછી, હસ્તમૈથુન પછી કે દુરાચાર પછી શીથીલતા આવી ગઈ હોય છે. વીર્ય પાતળું પડી ગયું હોય છે, ગુપ્ત ભાગની નસો તુટી ગઈ હોય છે. એ બધો વર્ગ આ એકમાં સમાવેશ પામે છે. તેમને શીતવીર્ય ઔષધોનો તથા પાછા બધી ઉષ્ણવીર્ય ઔષધોનો અને તેની સાથે નસો ઉપર તીલ્લો શીક, પટ્ટી વગેરે ઔષધોનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે.

ક આ વર્ગે તદ્દન છેલ્લે પાટલે બેઠેલો વર્ગ છે. જેમની રહી-
સાહી તાકાત દવાઓએ-ઉપચાર દવાઓએ નાબૂદ કરી નાંખી હોય
છે. એટલું જ નહિ પણ નપુંસકતાની સાથે શરીરમાં ઝીણો તાવ,
મગજ ઉપર બોળે, હીસ્ટીરીયા, આંખની ઝાંખ, પાચનશક્તિની
ખામી, વાંઘ આવવી, વગેરે અનંત વ્યાધિથી ઘેરાયેલો રહે છે. જરા
ગરમ દવા આપવાથી મગજ ઉપર ગરમાઈ વધી જાય છે. શરીરમાં
વીર્ય રહી જ શકતું નથી. પાણીની માફક તે હમેશાં સ્વપ્નમાં, પેશા-
બમાં કપડામાં વણા કરે છે. અર્ધધેલા જેવા અથવા ધાતુક્ષય અતુ-
ભવતા આ દરદીની ચિકિત્સા તો બહુ અતુલવી, જ્ઞાનવાન, ધીરજ-
વાળો, દયાળુ વૈદ જ કરી શકે છે. આવી સ્થિતિ હોવાને લીધે
વીર્યની ધારણાશક્તિનું એનામાં દેવાળું હોય છે.

અ વર્ગે મારે

ઉપાય નં. ૧

પૂર્ણ ચંદ્રોદય તો. ૧, સોનાના વરખ તો. ૦૧, કસ્તુરી તો. ૦૧,
લોખાનનાં ફુલ તો. ૧, જીરું બેહસ્ત તો. ૪, ફેસફરસ તો. ૬,
કેસર તો. ૦૧.

નાગરવેલનાં પાન એકસોતો રસ નાંખી, ઘુંટી ચણાના દાણા
જેવડી ગોળા વાળવી. સહવારમાં બળે ગોળા ગળી, ઉપર સાકર,
એલચી નાંખેલું દુધ પીવું, એક મહીનો લાગઠ સેવન કરવું. ખટાશ
ખીલકુલ ખાવી નહિ. નપુંસકતા દૂર થઈ સંપૂર્ણ પાવરકુલ શક્તિ
આપે છે.

ઉપાય નં. ૨

કાળા છડ તો. ૧, પડકચુરો તો. ૧, એલચી તો. ૧, દરૂનજ
અકબરી તો. ૧, બમન લાલ તો. ૧, બમન સફેદ તો. ૧, લવીંગ
તો. ૧, તમાલપત્ર તો. ૧, પીંપર તો. ૧, સુંક તો. ૧, રપાના
વરખ નંબ ૧૦૦, સોનાના વરખ નં ૫૦. કસ્તુરી તો. ૦૧, જીરું
બેહસ્ત તો. ૪

દરેક વસ્તુને ખાંડી, કુટી, મેળવી, ચણીબોર જેવી ગોળી વાળવી, સવાર સાંજ એકથી બે ગોળી મધ સાથે ચાટી, ઉપર દૂધ પીવું. એક મહીનો સેવન કરવાથી કામશક્તિ વૃદ્ધિ પામી, ગુપ્ત ભાગને મજબૂત બનાવી, વીર્યને વધુ કરે છે. ઉત્તમ અને અનુભવેલી ચીજ છે.

ઉપાય નં. ૩

ધોળીમૂશળી, કૌચા, મદમસ્ત, બમન લાલ, બાલછડા, એલચી, લવીંગ, ધોળાં મરી, જાયફળ, અગર, સતાવરી, સમુદ્રશોષનાં બીજ, બમન સફેદ, ષડકચુરો, તમાલપત્ર, પીપર, જવંત્રી, અક્કલકરો, કેશર એ દરેક વસ્તુ એકેક નોલો.

બરાસ, તો. ૨, શુદ્ધ ભાંગ તો. ૪, પ્રવાલભસ્મ તો. ૨, શીલા-જીત તો. ૨, જીર્ણ બેદસ્ત તો. ૩, લોહભસ્મ તો. ૨, રસસિંદૂર તો. ૨, ચાંદીના વરખ નં. ૨૦૦, સોનાના વરખ નં. ૧૦૦, કર્તુરી તો. ૧૦, અમ્બર તો. ૧૦. એમાંથી ખાંડવા જેવી વસ્તુ ખાંડી, પછી બધી વસ્તુને ભેગી કરી તેમાં કાળી દ્રાક્ષ એની અંદરનાં બીજ કાઢી નાંખીને એટલી મેળવવી કે ગોળી વળી શકે. તેની અંદર જરૂર જણાય તો થોડું મધ પણ નાંખવું અને ચણાના દાણા જેટલી ગોળી વાળી ભરી રાખવી. બપોલે ગોળી રહવાર સાંજ દૂધ સાથે.

નપુંસકતા દૂર કરનાર, હૃદયને મજબૂતી આપનારી ચમત્કારી દવા છે. વીર્ય નબળું પડવાથી સંતાન થતાં ન હોય અથવા વૃદ્ધાવસ્થામાં બાળકની ખાતર નવી સ્ત્રી પરણ્યા હોય, જાગૃતિની ખામી હોય અથવા નપુંસકતા જણાતી હોય તેમને માટે આ ઉપાય ધણો સારો છે.

ઉપાય નં. ૪

પૂર્ણ ચંદ્રોદય તો. ૪, અબ્રકભસ્મ તો. ૧, સાચા મોતીની પીઠિ તો. ૧, માણેક પીઠિ તો. ૧, પત્તા પીઠિ તો. ૧, કાન્તલોહભસ્મ તો. ૧, ચાંદીની ભસ્મ તો. ૧, સુવર્ણ ભસ્મ તો. ૧, તુલસી દળનાં બીજ તો. ૪, સમુદ્રશોષનાં બીજ તો. ૪, કર્તુરી તો. ૧૦, અંબર તો. ૧૦.

ત્રણ દિવસ ગુલામજળમાં અને ત્રણ દિવસ કેવડાના પાણીમાં ઘુંટી મગના દાણા જેવડી ગોળી વાળી, ઉપર સોનાના વરખ ચઢાવી, બાટલી ભરવી. સવાર સાંજ બંને ગોળી દુધ સાથે લેવી.

માનસિક નપુંસકતા, ઉત્થાનની ખામી, પાતળાપણું, સ્તબ્ધતા, શક્તિની નિર્બળતા, હૃદયનો થડકો, સ્ત્રી પાસે જતાં ગભરાટ, વગેરે દૂર કરી, ખર્ચ પુરુષાતન આપનાર, આયુષ્ય વધારનાર, સાતે ધાતુને સજીવન બનાવનાર આ અમૂલ્ય ફળદાતા પ્રયોગ છે.

વ વર્ગના માટે

ઉપાય નં. ૧

ગોખરૂં શેર ૦૧, એખરો તો. ૨, સામરનો કંદ તો ૫, ઘોળી મુસળી તો. ૫, કાળીમુસળી તો. ૨, મોચરસ તો. ૨, કવચ તો. ૫, ઉટગણનાં બીજ તો. ૨, બયફળ તો. ૧, બવંત્રી તો. ૧, સુંઠ તો. ૧, મરી તો. ૧, અકલકરો તો. ૧, લવિંગ તો. ૧, એલચી તો. ૧, ચીનીકાવા તો. ૧, ભાંગ શેકેલી શુદ્ધ તો. ૫, બદામનો મગજ તો. ૨૦, શીંગોડા તો. ૨૦.

પ્રથમ બદામનાં ફેતરાં કાઢી, બદામને વાટી ઘીમાં શેકવી. તેવી જ રીતે શીંગોડાને ખાંડી ભૂકા કરી, બાદ મસાલો એકત્ર કરી, ત્રણ શેર સાકરની ચાસણી કરી એકત્ર મેળવવું. દરરોજ સવારમાં તો. ૫ ખાઈને ઉપર દુધ પીવું. એક મહીનો આ પાક લીધા પછી 'અ' વર્ગમાં બતાવેલા ઉપાય ત્રણની ગોળીનું સેવન કરવું.

તેમ જ નીચે બતાવવામાં આવશે એ તીલ્લાની માલીસ કરવાથી ગમે તે કારણે આવેલી નપુંસકતા નાબૂદ થાય છે. શરીરમાં બળ, વીર્ય, શક્તિ, સ્ફુર્તિ અને સ્મરણશક્તિનો વધારો થઈ, સંસારસુખમાં આનંદ આવે છે.

ઉપાય નં. ૨

ભુરૂં કાળું (સાફ પાકું) શેર દશનું લઈ તેના કકડા કરી, તેમાંથી બી કાઢી નાંખી, છીણીથી છીની નાંખી, કપડા વતી નીચોવવું. ત્યાર-

બાદ એ કાળાને છાણી નાંખેલું હોય તેમાં ધી શેર ૨ નાંખી, લાલ બદામ રંગનું થાય ત્યાં સુધી શેકવું. પછી કાળાને નીચોવતાં જે પાણી નીકળ્યું હોય તેને ગાળા તેમાં સાકર શેર ૫ નાંખી, ચાસણી કરવી. પછી તેમાં નીચેની વસ્તુઓ ખાંડી, ચાળા, મેળવવી, તેમ જ કાળાનું ખમણુ પણ મેળવી દેવું.

સુંક, મરી, પીંપર, જીરું, ધાણા, તજ, તમાલપત્ર, એલચી, પીંપરીમૂળ, આંબળાં, શાહજીરું, એ દરેક વસ્તુ બધે વાલ મેળવી પાક તૈયાર કરવો.

સવારમાં પાંચ તોલા ખાંડ ઉપર દુધ પીવું. તેલ, મરચાં, ગરમ ખોરાકને ત્યાગવો. એક મહિનો બરાબર સેવન કરવાથી વીર્ય ઠંડું થઈ જઈ, ગમે ત્યાંથી જતું અટકશે, વીર્ય રહેવા લાગશે અને શરીરમાં શીતળતા આવ્યા પછી નીચેની ગોળા પુરુષાતન વધારવા અને જાગૃતિ લાવવા વાપરવી :

ઉપાય નં. ૩

શુદ્ધ ઝેરકાચલાં	તો. ૩
દશ મણુ ડુંગળી પાચેલો હાંગળોક	તો. ૪
જાયફળ	તો. ૨૧
જાવંત્રી	તો. ૨૧
સમુદ્રશોષનાં ખીજ	તો. ૨૧
ચોહાંખીન (અંગ્રેજી દવા છે)	દ્રામ ૦૧
ફાસફરસ	તો. ૦૧
એ. ડેમીયાના (અંગ્રેજી દવા)	તો. ૧૧
સોનાના વરખ	તો. ૦૧
કસ્તૂરી	તો. ૦૧
ભીમસેની બરાસ	તો. ૨૧
અંબર	તો. ૦૧

સમળી વસ્તુ વિધિપુરઃસર મેળવી ચણાના દાણા જેવડી ગોળાઓ વાળવી. રહવાર સાંજ અંકેક ગોળા દૂધ સાથે આપવી. આઠ દિવસ પછી બંને ગોળા એક મહિનો લાગઠ આપવાથી ગમે તેવો નખુંસક, નસો તૂટી ગયેલો પણ સંપૂર્ણ મરદાનગી દાખવે છે. સ્ત્રીઓ પાસે માનભંગ થયેલ અને સંસારથી નાસીપાસ થઈ આત્મહત્યા કરવા તૈયાર થયેલાને પણ આ નુસખો ચૈતન્ય પ્રગટાવે છે. પરંતુ બલામણુ એ છે કે પ્રથમ ઉપર બતાવેલો પ્રયોગ થોડા દિવસ શરૂ કરી, વીર્યને ઘટ્ટ બનાવ્યા પછી આ ગોળાનો ઉપયોગ કરવો અને સાથે તિલ્લો માલીસ કરવો.

પોટલી ૧

આંખા હળદર, હાથી દાંતનો લુકો, માલકાંકણી, ખોરૂં નાળાચેર, એ ચારે ચીજ અંકેક તોલો લઈ, ખાંડી, કુટી સાત પોટલી બનાવવી.

બાદ રાત્રે એક લોઢાની તવીમાં ગાડરતું દૂધ શેર લા ગરમ મૂકી અંદર એ પોટલી મૂકવી અને ઇંદ્રિયના મૂળ ભાગ ઉપર ધીમે ધીમે વારાફરતી પોટલી લઈ શેક કરવો. પાંચથી વીશ મીનીટ શેક કરવો. દરરોજ એક પોટલી કાઢી નાંખી એક નવી લેવી. આ પ્રમાણે સાત દિવસ શેક કરવો. પોટલીનો શેક થઈ રહ્યા બાદ નીચે આપવામાં આવશે તેમાંથી એકાદ તીલ્લો લગાવી સૂઈ જવું.

પોટલી ૨

કપાસીયાનાં મીંજ, માલકાંકણી, નેપાળાનાં મીંજ, સફેદ ચણોઠી, સફેદ કરેણુની છાલ, જીંજ બેદસ્ત, લાલ ચણોઠી, એરંડાનાં મીંજ, ખીરખોટી, ખરાતીન, હડતાલ.

દરેક વસ્તુ સરખા વજનને લઈ સાત પોટલી બનાવો. ઉપર પ્રમાણે ગુપ્ત ભાગના ઉપર શેક કરવો, અને નીચે આપવામાં આવશે એ તીલ્લો માલીસ કરવો. પંદર દિવસ ઉપયોગ કરવો. ખાવામાં ઉપર બતાવેલા એકાદ પ્રયોગની શરૂઆત કરવી.

પટ્ટી

સારી જાતનું મલમનું કાંઈ કપડું એક ગજ લેવું. તેને ગરમ પાણીથી સારી રીતે ધોઈને તેમાંથી બેળ કાઢી નાંખવી. પછી તેને સુકવીને આકડાના પાનના રસમાં બોળાને છાંયે સુકવવું. ત્યારપછી તે કપડાને આકડાના દુધમાં પલાળી છાંયે સુકવવું. એ પ્રમાણે અગીઆર વાર તે કપડાને આકડાના દુધમાં બોળી સુકવવું. તે પછી તેમાંથી ગુમ ભાગની આસપાસ વીંટાઈ રહે એવડો કકડો કાતરી લઈ એક તવીમાં થોડું ઘી નાંખી, તે ગરમ માથ એટલે પેલો કકડો પાથરી તળાવા દેવો. ધીમે ધીમે જરા રતાશ પડતો માથ ત્યાંસુધી ફેરવ્યા કરવો. પછી કાઢી લઈ કકડો પડે એટલે ગુમ ભાગની આસપાસ લગાડી, ઉપર બીજો પાટો બાંધવો. આ પ્રમાણે રાત્રે પટ્ટી મારી સવારે કાઢી નાંખવી અને સાંજુધી એ ભાગને ધોઈ નાંખવો. દરરોજ નવો કકડો કાપી, પટ્ટી મારવી. આ પ્રમાણે સાત, વૈદ, કે એકવીશ દિવસ કરવાથી વક્તા આવી હોય, નસો તુટી ગઈ હોય અથવા અલ્પ જગૃતિ થઈ પાછી શીથીલતા આવતી હોય અથવા હસ્તમૈથુનથી જોણે નસોને બગાડી નાંખી હોય અથવા ટુંકા-પાણું કે પાતળાપણું આવ્યું હોય તેમને માટે ધણું સારું કામ કરે છે. પટ્ટી ચાલતી હોય ત્યારે ખાવામાં ઉપર બતાવેલી દવાનો ઉપ-યોગ કરવો અને દરમ્યાન ગુમ ભાગ ઉપર ફાસ્તીઓ ઉઠે તો બે દિવસ પટ્ટી વચમાં બાંધ કરી ધોયેલું ઘી અથવા માખણ લગાવવું. ફાસ્તી બેસી ગયે પટ્ટી ચાલુ કરવી.

લીલ્લો નં. ૧

આમલસારો ગંધક તો. ૬૦, કાળા તલ તો. ૧૦, માલકાંકણી તો. ૬, લવીંગ તો. ૫, પીંપર તો. ૫, વજનાગ તો. ૨, કુક્કરની ચરખી તો. ૫, ખાંખણુ તો. ૧૦, ખાંડવા જેવી વસ્તુ ખાંડી, સર્વ એળવી પાતાળચંત્રથી ચુવો પાડવો.

આ યુવામાંથી ગુપ્ત ભાગ ઉપર દરરોજ રાત્રે માલીસ કરી ઉપર નાગરવેલનું પાન બાંધવાથી નસો તાકાતવાળી થઈ પુષ્ટિ, વૃદ્ધિ અને પુરુષાતન આપે છે. સાથે ખાવાની દવાનો ઉપયોગ કરવો.

તીલ્લો નં. ૨

ગાયનું ધી તો. ૧૦, બીરબોટી તો. ૫, ધતુરાનાં બીજ તો. ૨૧, વછનાગ તો. ૨૧, જ્યક્ષ્ણ તો. ૨૧, હડતાલ તો. ૨૧, ગંધક આમલસારો તો. ૨૧, ઘોળા કરેણુના મૂળની છાલ તો. ૨૧, લવીંગ તો. ૨૧, સોમલ પીળો તો. ૨૧, વનવાગળની ચરબી તો. ૧૦, સાંઢાની ચરબી તો. ૧૦, બધી વસ્તુને એક કપડા ઉપર પાથરવી. અને તેનો કાકડો વાળી એક છોટી પકડી, સળગાવી, ઉંધું બાંધી રાખી, એક કાચના પ્યાલામાં તેલ ટપકવા દેવું. જે ટપકેલું એકત્ર થાય તેને શીશીમાં ભરી માલીસમાં ઉપયોગ કરવો. સાત દિવસ અને વધારે ૨૧ દિવસ માલીસ કરવાથી પૂર્ણ જાગૃતિ થાય છે, તુટેલી નસો સંધાય છે અને ખીલવટ મળે છે.

તીલ્લો નં. ૩

માલકાંકણી, જ્યક્ષ્ણ, જવંત્રી, કેશર, મરી, પીપર, સુંઠ, કાળો વછનાગ, સફેદ વછનાગ, ધતુરાનાં બીજ, અજમે, લવીંગ સંખાચો—સોમલ, હરતાલ, મનશીલ, ગંધક, પીળો સોમલ, રાતો સોમલ, એ દરેક વસ્તુ બધે આનીભાર.

વાધની ચરબી તો. ૧૦, સિંહની ચરબી તો. ૧૦, ડુક્કરની ચરબી તો. ૧૦, ખાંખણ તો. ૧૦, યુવરનું દુધ તો. ૨૦, આક-ડાનું દુધ તો. ૨૦, ત્રણધારા યુવરનું દુધ તો. ૨૦, ઘેટીનું દુધ તો. ૨૦.

ખાંડવા જેવી વસ્તુ ખાંડી, ત્રણ દિવસ બધું ઘુંટી, પાતાળ-ચંત્રથી ચુવો પાડવો.

ગુપ્ત ભાગ ઉપર માલીસ કરી રાત્રે ઉપર નાગરવેલનું પાન બાંધવું. દીલ્હીના આ હકીમેનો ચમત્કારિક તીલો છે. નસોને સાંધી મજબૂત બનાવે છે, ગુણ અતિશય છે. છતાં માલીસ દરમ્યાન ફાલ્લી જેવું લાગે તો બંધ કરી, ઘોચેલું ધી અથવા માખણ લગાવવું. ખાવામાં ઉપરની એકાદ દવા સર કરવી. નપુંસકતા માટે સરસ ઉપાય છે.

ઉપરના બધા ઉપાયો અમારા અજમાવેલા છે. અંદરની ચીજો જમન લાલ, જમન સફેદ જેવી નહિ સમજાય તેવી છે, એ બધી હકીમી ચીજો છે અને ગાંધી લોકોને ત્યાં સહેલાઈથી મળી શકે છે. તીલો, પટ્ટી, શેક વગેરે ચીજો, હાથરસથી ગુપ્ત ભાગ જૂકો કરી નાંખ્યો હોય, પાતળાપણું આવી ગયું હોય, ઉત્થાનની ખામી હોય તેઓને માટે બહુ ઉપયોગી છે. ધ્યાન રાખી ઉપયોગમાં લેવાથી સઘ ફળ આપશે.

પ્રકરણ ૪૧મું

ધાતુક્ષય

આ પાણે નપુંસકતાના ત્રણ પ્રકારો પૈકી અ વર્ગ અને ક વર્ગના નપુંસકો વિષે વિવેચન અને ચર્ચા ઉપરાંત સિદ્ધ પ્રયોગો જોષ મળ્યા છીએ. હવે ત્રીજો ક વર્ગ, જે છેલ્લો વર્ગ છે, જેનું ધાતુસ્થાન નાશ પામી ઉત્તરોત્તર મજબૂત, માંસ, સ્નાયુ સુધી જેની અસર આવી પહોંચી હોય છે, જેને લોકોમાં ધાતુક્ષયનો દરદી ગણવામાં આવે છે તેનો વિચાર કરીએ.

વર્તમાન કાળમાં ક્ષયના નામે ભય વધી રહ્યો છે. બધી થીયેરી તેને નાબૂદ કરવા ભગીરથ પ્રયત્ન સેવી રહી છે. લાખો રૂપીઆના ધૂમાડા ક્ષય નાબૂદ કરવા—વિદેશી યંત્રો દ્વારા ક્ષયને અટકાવવા થાય

છે, કંડ ઉધરાવાય છે અને ધૂમાડામાં હોમાય છે, છતાં હજી છે
 છેલ્લી ધડી સુધી ક્ષયને નાખૂદ કરવા માટે ક્રાઇ પ્રમાણસિદ્ધ સોડ
 સો ટકા કુળીભૂત ઉપાય સાંપડ્યો નથી અને ક્ષયનું સંપૂર્ણ
 નિદાન પણ કરી શકે એવો ક્રાઇ વિદેશી પદ્ધતિમાં પાડ્યો નથી
 બધાએ નિષ્ણાતો જ્ઞાતભાતના અખતરા અજમાવે છે. એ અખ
 તરામાં માનવશરીરો હોમાય છે, અને અખતરાબાજો તો સામુદાય
 હાથ ધોઇ, રૂમાલથી ફારા કરી, પાટલુનના ખીસામાં નાંખી ત્રિચાં
 છે કે ક્ષય એટલે શું ?

આયુર્વેદશાસ્ત્ર લાંબા વિચાર પછી હુંકાણુમાં ક્ષયના બે પ્રકાર
 બતાવે છે: અનુલોમ ક્ષય અને પ્રતિલોમ ક્ષય.

(૧) અનુલોમ ક્ષય

જે માણસ અપાનવાયુ, મૂત્ર તથા મળના વેગને રોકે છે
 વધારે પડતા, ખીનજરૂરી અપવાસ કરે છે, પોતાના કરતાં વધારે
 બળવાન માણસથી કુસ્તી કરે છે, વખત બે વખત થોડું ઘણું ખાય
 છે, અત્યંત ઇર્ષ્યા, સુસ્તી, ગ્લાનીમય રહે છે, તેથી ત્રણે દોષો વિકાસ
 રયુક્ત થઇ ક્ષય રોગ ઉત્પન્ન કરે છે.

એટલે કે તેનો વાયુ વિકરવાળો થઇ જઠરાગ્નિને બગાડી, જઠરાગ્નિમાં રહેલા કલેદન કદ અને પાચકપિત્તને વિકારયુક્ત કરી શરીરને
 પોષણતત્ત્વ પહોંચાડી શકતો નથી. એટલે પિત્તના સ્થાનમાં પિત્તનો
 અને કફના સ્થાનમાં કફનો હીનયોગ થવાથી, વાયુના સ્થાનમાં વાયુનો
 અતિયોગ થાય છે, જેથી જે વાયુની એડ્રીસમાં કદ અને પિત્તના
 દશ કારકુનો કામ કરી રહેલા હોય છે તેનું વાયુ શોષણ કરે છે.
 એથી રસધાતુ પ્રથમ શોષાય છે અને અનુક્રમે વાયુ બીજાં સ્થાનોમાં
 રહેલ ધાતુઓનું શોષણ કરે છે. તેથી શરીર સુકાઇ જાય છે. તેને
 અનુલોમ ક્ષય કહે છે. અર્થાત આ ક્ષયમાં પ્રથમ રસ, પછી રક્ત,
 પછી માંસ એમ દરેક ધાતુનો ક્ષય થતો જાય છે.

(૨) પ્રતિલોમ ક્ષય

જે માણસ અત્યંત મૈથુન કરવાથી અથવા અત્યંત વીર્ય નાખી કરી નાંખવાથી ક્ષય રોગનો ભોગ થાય છે તેને પ્રતિલોમ ક્ષય કહે છે. આ ક્ષયને જાણવા માટે એક એવી રીત છે કે શરીરના પાછળના ભાગમાં બેસીથી ગણતોં બરડાની કરોડનો છઠ્ઠો મણુકો કે જ્યાં આગળ યોગશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત પ્રમાણે બંકનાળતું સ્થાન છે, અને જે બંકનાળ દ્વારાએ પ્રાણ અક્ષરંધ્રમાં જવા માટે ત્રિવેણીનો ધાટ એળંગી ભ્રમર ગુફામાં આરામ કરે છે, જેને સમાધિ કહેવામાં આવે છે—તે બંકનાળતું કક્ષી રૂધિર થઇ, વાયુથી તે માર્ગ સુકાઇ જઇ, ત્યાં દુઃખાવો ઉત્પન્ન કરે છે. એટલા માટે ક્ષયની પરીક્ષા કરનાર ચિકિત્સકે બરડાની કરોડનો છઠ્ઠો મણુકો દબાવવો. જે દાખતાં તેમાં નહિ ખમી શકાય એવો દુઃખાવો જણાય તો જાણવું કે પ્રતિલોમ ક્ષયની ઉત્પત્તિ થઇ ચૂકી છે.

આયુર્વેદમાં પણ અતુલોમ અને પ્રતિલોમના પેટા વિભાગો પાણી, મૈથુનશોષી, શોકશોષી, વાર્ધક્યશોષી, વ્યાયામશોષી, અશોષી, અધ્વ-શોષી, ઉરક્ષતશોષી જેવા બેદો બતાવ્યા છે. પરંતુ એ બધી ચર્ચાને આપણે બાજુ ઉપર રાખી, પ્રતિલોમ ક્ષય અથવા ધાતુક્ષય સંબંધી અન્ને વિચારણા કરીશું.

પ્રતિલોમ ક્ષય :

ધાતુક્ષયનો દરદી ધાતુ નાશ પામવાથી મરવા તૈયાર થયો હોવા છતાં તેને મૈથુન (સ્ત્રીસંગ), ભોજન, ધન, અને પરચુરણ ખોસકની લાલસા સતાવતી હોય છે, અને એ લાલસા એટલી બળવાન હોય છે કે તેવા દરદી ઉપર જાગતો ચોકીપહેરો ભરવામાં નથી આવતો તો તે જરૂર મરે છે અને ઉપચારો તથા સારવાર નિષ્ફળ નીવડે છે.

અહીં મારા અનુભવનો તદ્દન સત્ય દાખલો ટાંકું છું. કલકત્તામાં એક કચ્છી ગૃહસ્થના અઢારીશ વર્ષના પુત્રની સારવાર અને ઉપચાર

માટે મને બોલાવવામાં આવેલો. અનેક વિદેશી મોંઘી સારવાર પછી દેશી ઉપચારો તરફ આ કુટુંબ વળેલું અને શ્રદ્ધાથી મારા હાથમાં આ કેસ સોંપવામાં આવેલો. તેમાં મારે મારા સઘળા વ્યવસાયને છોડી બે મહિના દરદી પાસે રહી સારવાર કરવાની હતી. દરદીનું નિદાન કર્યા પછી અને દરદીના જીવનની કેટલીક આંતરિક બાબતોની તપાસ કર્યા પછી દરદી પ્રતિલોભ ક્ષયવાળો હોવાનું નક્કી કરેલું. બે વરસના લગ્ન પછીના સંસારજીવનમાં એ બંધુએ દુનિયાની સીમા ઓળંગી નાંખેલી. પરિણામ એ આવ્યું કે શરીરમાં વીર્યનો છાંટો ન રહ્યો અને તેમાંથી ખાંસી-તાવ શરૂ થયાં, વજન ઘટતું જઈ, ક્ષીણતા વધતી ચાલેલી. આવી અવસ્થામાં પણ અનુકૂળ સંજોગો મળતાં તેણે સ્ત્રીસમાગમ તરફ પગલાં ભરેલાં.

ઔષધોની શરૂઆત પછી આ બાબત ઉપર મારું ખાસ લક્ષ્ય હોય સારવારમાંથી તેમનાં પત્નીને દૂર કરવામાં આવ્યાં, ઉપરાંત સુવા માટે અલગ અલગ ખંડ અપાયા. ત્રણે એક લાખનના ખંડોમાં પ્રથમનો ખંડ મારે માટે હતો, બીજો દરદી માટે અને ત્રીજો ખંડ તેમની પત્ની માટે હતો. બહુ જ કાળજીપૂર્વકની સારવાર અને ઔષધોપચાર શરૂ થયા. વીશેક દિવસમાં તો મારા આનંદનો પાર ન રહ્યો. દરદી બહુ સ્વસ્થ, તેજસ્વી અને તાવ ઘટેલો જણાતો ચાલ્યો. એકાદ મહિનામાં એથી પણ વધારે સુધારો જણાયો અને દરદી સંપૂર્ણ સુધરી જશે એવી મને ખાતરી થઈ.

પણ કુલે તે કરમાય એ કહેવત પ્રમાણે ફરી વ્યાધિએ જોરથી હિલો ખાધો હોય એમ લાગ્યું અને એ ચિહ્નો એટલાં વધેલાં કે મારી જીવિ ઉપર થોડી વાર અધકારતું આવરણ ફરી વળ્યું. જોરાક, ઔષધી, અને સારવાર મારી નજર સામે થતાં હતાં. પ્રતિદિન સુધારા ઉપર જતો દરદી અચાનક ઉથલો ખાઈ પડે તેનું કારણ ન સમજાયું. ચિકિત્સક જ્યારે દરદીના રોગનિવારણ માટે વિચારણા સેવી રહ્યો હોય ત્યારે તેના હૃદયમંથનને પારખવાની શક્તિ બીજાને

ન હોય. દરદીની નાડી તપાસીને કલાકો સુધી હું વિચારમાં બેસી રહેતો. મારો અનુભવી હાથ મને કહેતો કે તારી સારવારે જગૃત કરેલા જીવનને-સાંધી આપેલી જીવનની દોરીને દરદીએ ક્ષણિક સુખ માટે કાપી નાંખી છે, અર્થાત વીર્યપાત કર્યો છે. પણ એમ બને કેમ ? હું દરદીને બહુ ફાસલાવતો, સ્વપ્નમાં ધાતુ જાય છે કે કેમ એ વિષે પૂછતો, કપડાં તપાસતો, પેસાળની તપાસ કરતો, પરંતુ કાંઈ પણ જગ્યાએથી વીર્ય જવાનાં ચિહ્નો નહોતાં દેખાતાં. તો શું તેની નાડી જૂઠું બોલે છે કે મારા અનુભવી હાથ મને જૂઠું સમજાવે છે ? છેલ્લા આઠ દિવસમાં આ વિચારના વમળમાં મારી દિવસની તો શું પણ રાત્રિની નિદ્રા પણ મેં ગુમાવેલી. દરદી વિષેના વિચારોના તરંગમાં રાત્રિભર પથારીમાં આંખો વીંચીને હું પડ્યો રહેતો. ન ઉંઘ આવતી, ન વિચારો ઉંઘ આવવા દેતા.

રાત્રિના એક વાગ્યાનો સુમાર હશે. મગજ વિચારોની ધૂનમાં ધૂમ હતું, શરીર માંડે પથારીમાં પાસા બદલતું હતું. તે વખતે મારી બાજુના ખંડમાંથી કડક કડક ધીમા અવાજો મને સંભળાયા. હું સતેજ થયો અને બીલકુલ અવાજ ક્યાં સિવાય ધીમે પગલે દરદીના ખંડ આગળ જઈ મેં બારણાની તીરાડમાંથી જોયું તો દરદી પથારીમાં નહોતો. દરદી તો હાથમાં લોઢાની ડીસમીસ લઈ તેની બાજુના ખંડ અને તેના ખંડ વચ્ચેનું બારણું કે જેના ઉપર અગાઉથી તાળું લગાવી ચાવી મારી પાસે રાખવામાં આવેલી તે બારણાની ચપરાસના પેચ ડીસમીસથી કાઢતો હતો.

આ દૃશ્ય જોઈ મારા હૃદયે ફેટલાય થડકા જોરથી ખાધા, પણ તેને સ્વસ્થ બનાવ્યા વગર મારો છુટકો નહોતો. મને દરદીની રાત્રિ-અર્થાતું પરિણામ જાણવાની જરૂર હતી. થોડીક મહેનત પછી દરદીએ બારણું ઉઘાડી નાંખી એની પત્નીના ઓરડામાં પગ દાખલ કર્યા અને મારા નિરીક્ષણે બીજું દરવાજાનું દ્વાર શોધ્યું.

આર્થ રમણી, પતિપરાયણ અને ચાંલ્સો ચુડલો અમર રાખવાની જાવનાએ રંગાએલી પત્ની કામાંધ અને વિષયધેલા પતિને ધણું સમજાવવા લાગી, પણ મૂર્ખ પતંગ નથી સમજતો કે એ પ્રકાશ-જળ-હળતો પ્રકાશ એની જીવન-જ્યોતને ખુઝાવવા માટે પુરતો છે !

મને મારા મને પ્રશ્ન કર્યો : ‘ ભાઈ ! વિધિસરના લગ્નથી જોડાયેલાં પતિપત્ની આનંદથી રાત્રિઓ માણતાં એક ખંડમાં આત્માની એકતા અનુભવતાં હોય તેમાં પરાયા માણસે ચોરી છુપીથી તિરાડો-માંથી એ દશ્ય જોવું એ શું વિવેકભયુ’ અને ખાનદાનીવાળું છે ? ’

ખુદ્ધિએ ઉત્તર આપ્યો : ‘ જરૂર, હું એક મનુષ્ય છું, છતાં જીવન અને મરણની વચમાં ઉભો રહી ચોક્કાદારી કરતો પહેરેગીર-વૈદ્ય છું. એ ચોક્કાદારીની સત્તા ઉપર મને નિયુક્ત કર્યો છે. એથી હું જો મારી ફરજ પ્રત્યે જોવફા નીવડું તો હું મૂર્ખ ગણાઉં, નહિ પાપીષ્ઠ ગણાઉં. જરૂર હું આ એક પાપ કરું છું છતાં એ પાપની સામી સુધામાં પુન્યનો એવો મહદ રાશી-સમુદ છે કે તેના પુન્યના ઝગમગતા તેજમાં અલ્પ પાપ નાશ પામી જશે. ’ મારી ફરજે મને એક પગલું આગળ લંબાવ્યો અને ખારણાની બહાર રહી મેં દરદીના નામનો અવાજ કર્યો.

અકૃતકાર્ય દરદીએ પોતાના રૂમમાં આવી, મધ્ય દરવાજાને બંધ કરી પથારીમાં સૂઈ મારા અવાજનો પ્રત્યુત્તર વાળ્યો અને તે પછી ખારણું ઉઘડ્યું. દરદી પાસે બેસીને મેં તેના બરડામાં પસવારવા માંડ્યું અને ધીમે ધીમે માથા ઉપર હાથ ફેરવીને પૂછ્યું :

‘ ભાઈ ! જીવવું છે કે મરવું છે ? ’ ઉત્તરમાં એ અવાચ્ય હતો. પણ તેની આંખો આંસુથી ભીંજાયેલી જોઈ, સાંત્વન આપતાં મેં કહ્યું : ‘ ભાઈ ! હું સમજું છું કે તું તારા મન ઉપર, તારી વાસના ઉપર કાબૂ નથી રાખી શકતો. છતાં મને જાણવાની જરૂર છે કે

માઠ દિવસ પહેલાં પણ તેં આ પ્રયત્ન સફળ કરેલો ખરો કે નહિ? જ્યાંખ્યાં માત્ર ટુંકા હકાર સિવાય તે બીજું કશું બોલી શક્યો નહિ.

બીજે દિવસે દરદીને સાથે લઈ, પરિચર્યામાં માત્ર પુરૂષોને સાથે આપી, વસવાટથી દૂર જંગલી પ્રદેશના બંગલામાં રહી સારવાર લેવાની અને ચાર મહિને પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ મારી બાંધેલી, અને જશ અપાવ્યો અને દરદી સંપૂર્ણ નીરોગી થયો.

મારા અનુભવનો ઉલ્લેખ અહીં મારે એટલા માટે કરવો પડે છે કે જેમ જેમ મનુષ્યમાં વીર્યની ખામી થતી જાય છે તેમ તેમ તેની ધારણાશક્તિ અથવા ધીરજ પણ નાશ થતી જાય છે. વીર્યવાન મનુષ્ય જ સંયમી હોય છે અને સંયમશક્તિ એ જ વીર્યવાન બનાવે છે. એટલા માટે ધાતુક્ષયના દરદીના મળ અને બળ (વીર્ય)ની રક્ષા કરવાને સંપૂર્ણ જાગતા રહેવું એ વૈદ્ય અને ઉપચારકને માટે એટલું જ જરૂરી છે.

વર્તમાન કાળમાં સુધરેલી દુનિયાના ચિકિત્સકો પોતાના બળથી અને પોતાની સરકારના આશ્રયથી ક્ષયરોગના ઉપાય શોધવાને ભગીરથ પ્રયત્ન કરે છે, તેમ અમારા ઋષિમુનિઓએ પણ એ બાબતમાં ઘણો પ્રયત્ન કર્યો છે. એવા યોગી લોકોએ અને સિદ્ધ લોકોએ સમ ધાતુના ક્ષય માટે જે ઉપાયો શોધેલા છે તે ઉપાયો બનાવી જ્યાંસુધી ક્ષયરોગીની ઉપર વાપરવામાં નહિ આવે ત્યાંસુધી ક્ષયના ઉપાયો નવા શોધવાના પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડશે એમ અમે હિંમતભેર છાતી ટોકીને કહીએ છીએ.

કારણ કે ધાતુ (વીર્ય) દોષવાન થવાથી વાયુ તેનું શોષણ કરે છે. એટલે બીજા ધાતુએ બનાવેલું વીર્ય બંકનાળના રસ્તે માથામાં નહિ પહોંચતાં તેનો કફ બની જાય છે. તેથી રોગીનું ઓજસ ઘટી જઈ તે રોગી નિસ્તેજ દેખાય છે. એવી અવસ્થામાં બંકનાળના એક છેડા

ઉપર રહેલો પ્રાણવાયુ અને બીજા છેડા ઉપર રહેલો ઉદાનવાયુ એ તરફના વીર્યને સુકવવાનું કામ કરવા માંડે, એટલે ઉદાન વાયુને વીર્ય નહિ મળવાથી તે માથામાંના બીજા ધાતુને પણ સુકવવા માંડે છે. આ તરફ પ્રાણવાયુ પક્ષપાતી રીતે પોતાની ઓશીસમાં રહેલા પાંચ પિત્ત અને પાંચ કફનું શોષણ કરે છે. એટલે ચારે વાયુ સ્વછંદી બની પક્વાશયમાં રહેલા પાચક આદિ પાંચ પિત્તો અને સંશ્લેષણાદિ પાંચ કફનું અપમાન કરે, જેથી અધિકારીની મહેરબાની વિના તેઓ ખિન્ન થઈ પોતાની ઓશીસનું કામ કરવામાં બેદરકાર થાય, અને પછી શરીરમાંના સાતે ધાતુઓ સુકાઈ જાય. એવી અવસ્થાવાળા સાતે ધાતુની પુષ્ટિ માટે જ ચિકિત્સા કરવાની છે. તે ઘણી બળવાન અને પ્રભાવિક હોવી જોઈએ.

આ ઉપરથી એટલું સાબિત થાય છે કે અંગરસ, ફાંટ, હીમ, કફ, ચૂર્ણ અને સાધારણ ગોળીઓ કે જે પક્વાશયમાં ગયા પછી તેનાં અનુક્રમે રસરક્તાદિ ધાતુ બનતાં હોય તેવી દવાઓ પોતાના પ્રભાવથી વીર્ય સુધી પહોંચવાને અશક્ત થાય છે, પરંતુ જેમ નેપાળો પોતાના પ્રભાવથી આંતરડાં અથવા બીજા ધાતુમાં ફરવા નહિ જતાં સીધો મળાશયમાં જઈ પાકા તથા કાચા મળાને બેદી વિરચન કરે છે, તેમ ક્ષયને માટે એવી ઔષધી જોઈએ કે જે સાતે ધાતુમાં રૂપાંતર પામવા નહિ જતાં સીધી વાયુની ઓશીસમાં જઈ વાયુનું શોષણ કરી જેમ અગ્નિ હવાને પાતળી કરે છે તેમ તે વાયુને પાતળો બનાવી, તેમાં ચપળતા ઉત્પન્ન કરી, વીર્યમાં પહોંચી, સુકાયેલા વીર્યને લીધું બનાવી, બંકનાળના બેડે છેડાના અને માથાના વાયુને લીધે જે ધાતુઓ સુકાઈ ગઈ હોય તેને લીલી બનાવે.

તેવું ઔષધ એ માત્ર પૂર્ણ ચંદ્રોદય છે. પરંતુ પૂર્ણચંદ્રોદય શું એ વિદેશીઓ ન સમજે તે સ્વાભાવિક છે. આજે બજારમાં મળતા ચંદ્રોદયો અને પૂર્ણચંદ્રોદયો માંહેના ઘણા ભાગે જૂઠા હોય

છે. જ્યારે પારદને અઢાર સંસ્કાર અથવા ઓછામાં ઓછા આઠ સંસ્કાર આપ્યા પછી પારદને બુદ્ધિત બનાવી, સોનું અવરાવવામાં આવે, અર્થાત એ પારદને સોનાનો ગ્રાસ આપે છતાં પારદનું વજન વધે નહિ અને એ પારદ ઉપર ક્ષતશુષ્ક ગંધક જાણ કરી સિદ્ધ રસાયન બનાવી આપવામાં આવે તો તે ક્ષયના દરદી કે જેઓને વીર્યથી મેદ સુધીનો ક્ષય થયેલો હોય તેને ક્ષતેભંદ રીતે મટાડે છે.

પરંતુ દીલગીરીની વાત છે કે આવો ચંદ્રોદય હિંદભરમાં કેાઈ બનાવતું નથી. તેનું કારણ તેમાં સેંકડો નહિ પણ હજારો રૂપીઆનું ખર્ચ છે, અવિશ્રાંત મહેનત છે, ક્રિયાકુશળતાની જરૂર છે અને ખાર ખાર મહિનાની તપશ્ચર્યા છે. એમાં તો, જોષએ છીએ રાજા, મહારાજા કે કરોડધિપતિ શેઠીઆઓની મદદ કે જે દશવીશ હજાર રૂપીઆ ખર્ચી શકે અને આવા આયુર્વેદના રત્ન સરીખા, ક્ષયના વિકરાળ મુખમાં જતા દરદીને પુનઃ જીવન આપતા મહા રસાયનને બનાવવામાં હાથ લંબાવે. પરંતુ આજે જ્યાં વિલાયતી દવાઓએ દેશના ધનવાનો અને રાજામહારાજાઓની આંખ ઉપર મોહનાં પડળ વાળેલાં છે, ત્યાં તેમનું લક્ષ એ વિષય તરફ ક્યાંથી જાય ?

પૂર્ણ ચંદ્રોદયના નામે આજે મરીને મોતી કહી વેચનાર સેંકડો છે. પરંતુ પૂર્ણ ચંદ્રોદય જો કેાઈ સિદ્ધ કરી, નજર સામે અઢાર સંસ્કાર કરી બતાવવા તૈયાર હોય તો અમે તેના શિષ્ય બનવા તૈયા છીએ. ચંદ્રોદયના નામે આજે જનતા ઠગાઈ રહી છે. જાહેર પ્રજાને બતાવવા ‘ચંદ્રોદય એટલે શું ?’ એ નામનું અમારું સ્વતંત્ર પુસ્તક લખેલું છે. કહેવાતા ચંદ્રોદયથી ઠગાવાથી બચવા માટે દરેકે એ વાંચવું જરૂરી છે.

પ્રકરણ ૪૨મું

ઉપદંશ

ઉપદંશ : એ સરકૃત શબ્દ છે. ગુજરાતીમાં એને ચાંદી અથવા ટાંકી કહે છે. ઉપદંશ થવાનાં કારણોમાં શાસ્ત્રકાર જણાવે છે કે પુરૂષના ગુણ ભાગ ઉપર નખ લાગવાથી, દાંત લાગવાથી, તેને હમેશાં સાફ નહિ કરવાથી, અત્યંત સ્ત્રીસંગથી, યોનીદોષવાળી સ્ત્રીના સમાગમથી, અથવા સ્ત્રીસંગ પછી ગુમ ભાગને સાફ નહિ કરવાથી પાંચ પ્રકારના ઉપદંશ થાય છે, એટલે કે ગુમ ભાગ ઉપર ચાંદી પડે છે.

છતાં ઉપદંશના મુખ્ય બે પ્રકાર છે: આંગતુક અને વંશજ. એ પ્રમાણે બે પ્રકાર હોવા છતાં પ્રથમ જ્યારે તેની શરૂઆત હોય છે ત્યારે રોગ થવાનું કારણ બહારનું હોય તો પણ શરીરમાં સંચાર પામી રહેલા દોષો તેની સાથે મળે છે અને જે દોષનું પ્રાધાન્ય હોય તે તરફ વ્યાધિ લંબાય છે, અને પછી એ હિસાબે રોગના વાતોપદંશ, પિત્તોપદંશ, રક્તોપદંશ એમ જુદા જુદા ભેદ પાડવામાં આવે છે.

ભાવપ્રકાશના કર્તાએ ઉપદંશ લખ્યા પછી શીરંગ રોગ લખ્યો છે. ઉપદંશ અને શીરંગ રોગ બેઉ એક જ છે, પરંતુ એટલો ભેદ પાડી શકાય કે ઉપદંશમાં આંતરિક કારણો બળવાન હોય છે. શીરંગ રોગમાં આંગતુક કારણો બળવાન હોય છે. બેઉ વ્યાધિ એવી છે, સરખા સ્વરૂપવાળા છે અને શરીરમાં અસર પણ બેઉ લગભગ એક સરખી જ મૂકતા જાય છે.

શીરંગ રોગ ઉપદંશ કરતાં એલોપથીના ‘સીપ્રીલીસ’ સાથે વધારે મળતો છે. વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે આ દેશમાં શીરંગી લોકોની અવરજવર શરૂ થઈ ત્યારથી જ આ રોગનાં બીજ રોપાયાં. શીરંગી સ્ત્રીઓના સંસર્ગમાં આ દેશના પુરૂષો આવ્યા

અથવા આ દેશની સ્ત્રીઓ શીરંગી પુરુષોના સંસર્ગમાં આવી-એ ગમે તેમ હોય પણ શીરંગી શબ્દ દ્વારાસી ભાષાનો છે અને આશુ-વેદના મૂળ ગ્રંથોમાં એનું નિદાન નથી. પરંતુ પાંડિત ભાવમિશ્રના વખતે એ વ્યાધિ શરૂ થયેલો એટલે એમણે પોતાના ગ્રંથમાં તેને દાખલ કર્યો છે.

અત્યારના ઉપદંશના ધણા કેસો સંસર્ગજન્ય જોવામાં આવે છે. વેશ્યાઓના વધતા જતા અખાડાથી પુરુષો વેશ્યાગામી બને છે. ત્યાંથી એ એપ વારસોમાં વંશપરંપરા વધતો જઈ એટલી હદ સુધી આ વ્યાધિનાં બાલબચ્ચાં, પુત્ર, પ્રપૌત્ર અને પરિવાર વધ્યો છે કે સેંકડે પચાસ ટકા માણસો ઉપદંશજન્ય વ્યાધિથી પીડાતા જોવામાં આવે છે.

માત્ર આ વ્યાધિ સ્ત્રીપુરુષના સમાગમથી આગળ વધે છે એટલે જ નબળો નથી પણ તે સંપૂર્ણ એપી છે અને તે પહેરવાનાં કપડાં, પાણી પીવાનાં પ્યાલાં, ચહા પીવાની રકાબી, સુવાની પથારી, કે પેસાબ કરવાની મુતરડી મારફત પણ એકના શરીરમાંથી બીજાના શરીરમાં દાખલ થઈ શકે છે. અને અત્યારે તો આ વ્યાધિને મેદાને પડવાનો ખરો મોઢો છે. બૂલે તો તેના ભોગ! વર્ણુવ્યવસ્થા, વટલાવાની બીક, નાતોના વાડા, એકના ભોજનની થાળીમાંથી બીજાને ન જમાય, જમતા અન્યને ન અડકાય, એક જણે પીધેલા પાણીના પ્યાલાથી બીજાએ પાણી ન પીવાય—આવા પુરાણા ઉપગ્રોગી રીવાજો ધીમે ધીમે નાબૂદ થતા જાય છે. આ છેડાથી પેલા છેડા સુધી કાંઈ પણ જાતની વચમાં આડખીલી ન નડે એવી સીધી સડક સુધારકો બાંધી રહ્યા છે. એટલે સીપ્રીલીસ અથવા ઉપદંશને પણ અટકવાની જરૂર નહીં રહે. એ પણ સારો પ્રચાર અને પ્રસાર કરી શકશે એ દેખીતી વાત છે. અગાઉ વર્ણુવ્યવસ્થા અથવા વટલાવા—વટલાવાની રહી દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળાઓએ બહુ જ આગળ પાછળના વિસાર કરીને રાખી હશે. પણ આજના પ્રવૃત્તિના જમાનામાં માણસને સગવડ

જોષએ છે અને એમાં એકત્ર થઈ જવાની પીઠથાળડ મળી છે, એટલે માણસો મર્યાદામાં રહેવા નથી માગતા. બંધતો અધરાં અને આકરાં થઈ પડ્યાં છે. એનાથી લાલ તો ગમે તે થાય પણ બુદ્ધિબળ, શારીરિક બળ અને નૈસર્ગિક તંદુરસ્તીબળ ઘટવાનાં છે એ ચોક્કસ છે.

ઉપદંશ એવી છે એ વાત જરાયે અતિશયોક્તિભરી નથી. ક્ષય જેવાં દરદો જેને થાય છે એ તો તેનો વિનાશ કરી અટકી જાય છે; જ્યારે ઉપદંશ એ એવો છૂપો વ્યાધિ છે કે વંશપરંપરા તેનો પાર નથી આવતો. ગુજરાતીમાં કહેવત છે કે ‘ડોશી મરે એની શીકર નથી પણ જમ ધર ભાળી જશે એનો ભય છે!’ એમ ચાંદી થયા પછી એ રાગીષ્ટ માનવી પોતાના તરફથી કેટલાં જીવ-પ્રાણીઓને દુઃખી કરશે એની એને ખબર હોતી નથી. આયુર્વેદશાસ્ત્ર કહે છે:

કશ્ચિન્નિ રોગો રોગસ્ય હેતુભૂ ત્યા પ્રશમ્યતિ ।

ન પ્રશમ્યતિ चाप्यन्यो हेत्वर्थं कुरुते पि च ॥

અર્થાત્ કેટલાક રોગો એવા છે કે જે બીજા રોગના હેતુ એટલે કારણ થઈને પોતે છૂપી જાય છે અને કેટલાક એવા છે કે બીજા રોગને ઉત્પન્ન કરીને પોતે પણ દેખાતા રહે છે.

એ પ્રમાણે આ વ્યાધિમાં ઘણા ભાગે જોવામાં આવે છે. જેમ એક માણસને પેસાળની જગ્યાએ ચાંદી થઈ. એ ઘણું કરીને શુભ ભાગના કાપામાં પડી છે અને તેની જ સાથે પસીનાનું ગંધાવું અને શરીરમાં તાવ એ બે ઉદ્ભવો જણાય છે. તે વખતે ચાંદીને રૂઝવવા માટેની ઉતાવળ કરવામાં આવે અને ચાંદી ઉપર ઘોળા ઠંડો મસમ અથવા ભુકી દાખવામાં આવે એટલે ઉપરથી દરદી અને ડાકટર બન્ને સમજે કે વ્યાધિ નાબૂદ થયો છે. પરંતુ તેનું ઝેર પડેલી ચાંદીની મારફત શરીરમાં વ્યાપી જઈ શરીરના દોષો તેની સાથે ભળીને જાંગના મૂળમાં ગાંઠ પેદા કરે છે. તેને બદ કહેવામાં આવે છે. એ ભયંકર બદ પાકી, ટુટી અને પર રૂપે નિકળી જાય તો ધણું

સારું. પરંતુ બદને પણ શેકથી કે લેપથી બેસારી દેવામાં આવે છે તો એ ઝેર બમણું બેરથી ઉત્પન્ન થઈ તેમાંથી વિષ્ફોટક, સંધીવા, ગઠીયા વા, લકવા જેવા વ્યાધિ જન્મે છે. એ વ્યાધિને ચિકિત્સા પારખી ન શકે અને તેને સાધારણ વાતવ્યાધિ માની, સોમલ કે બીલામાનો પ્રયોગ કરી મટાડવા જાય છે, તો મૂળ વ્યાધિ તો મટવો રહ્યો, પણ ઔષધને લીધે રોગની ગરમાઈ વધી જઈને શરીરમાં ઉષ્ણતા વધવા લાગી, જ્ઞાનેન્દ્રિયોમાં પ્રચાર પામે છે. એટલે આંખે મોતીયા, કુલાં કે ડેવા નિકળે છે. જીભની ઉપર અને મૂઠના વાળમાં ચાંદી પડી સડવા લાગે છે. કેટલાકને નાક સડી પડે છે, જ્યારે કેટલાકની જીભ સડવા લાગી, અરધી જીભ સડી નિકળી પડે છે અથવા તાળવામાં ચાંદી પડીને નાકની અંદર છિદ્ર પડે છે. એટલું જ નહિ પણ એકવાર શીરંગચાંદીનો રોગ થયો અને તે પુરૂષ પોતાની સ્ત્રી સાથે સંબંધમાં આવે છે તો એ સ્ત્રીને પણ ચાંદી ઉત્પન્ન થાય છે અને આવા ચેપી રોગના ભોગ થયેલાં સ્ત્રી-પુરૂષથી પેદા થયેલી સંતતિને બદ અથવા પ્રમેહ, આગર, લુલાપણું, પાંગળાપણું પ્રાપ્ત થાય છે. અને એવી રીતે વંશપરંપરા ઉતરતાં ઉતરતાં છેવટે સુન્નબહેરી, વાતરક્ત, રક્તપિત્ત (પત્તનો રોગ)ને જન્મ આપે છે અને અંતે જ્યારે કુદરત તેના વંશનો જ ઠામુકો અટકાવ કરે છે ત્યારે એ અટકે છે.

ગળગંડ, અપચી, વિદ્રથી, પ્રમેહ, પ્રમેહપિટિકા, કંઠમાળ, એ બધા વ્યાધિઓ ઉપદંશમાંથી કે ઉપદંશજન્ય બીજોના સંપ્રદથી ઉત્પન્ન થવા પામે છે એમ જોવામાં આવ્યું છે.

આટલા વિવેચન ઉપરથી આપણે જોઈ શક્યા કે ઉપદંશ એ કેટલો છુપો, ઝેરી અને ભયંકર વ્યાધિ છે; અને એક વખત તેનો શરીર ઉપર અમલ થયો પછી એ કેમે કરીને શરીરમાંથી નાબૂદ થતો નથી. અર્થાત્ તેના તરફ બેદરકારી રાખવામાં આવે કે બીજા વ્યાધિની માફક તેની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે તો તેનાં ઉંઠાં મૂળ જાય છે તે જરૂર જણી શકાયું હશે.

એક પત્નીવૃત્ત અને પતિવૃત્ત રાખનારને આ વ્યાધિથી બહુ દરવાનું હોતું નથી. સંયમ નિયમ, પવિત્રતા, સ્વચ્છતા, વર્ણાશ્રમધર્મ-મર્યાદા વગેરે ધર્મનું પાલન કરવાથી સ્વર્ગે જવાનું હોય-એ બાબત ઉપર આપણને બહુ વિશ્વાસ લાભે ન હોય, પણ એટલું તો પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે કે એ બહાનાની ખાતર પણ જો આપણી દરેક ઇન્દ્રિયો મર્યાદિત અને સંયમી બની રહે તો આપણા ઉપર આવા વ્યાધિઓ આક્રમણ કરી શકે નહિ. પછી માતેલા સાંઠની માફક અથવા રેઢીયાળ ઢોર ઓખર કરવા જાય અને ખાદ્ય પદાર્થમાં 'મેલા' સિવાય તેને બીજું કશું પ્રાપ્ત થતું નથી, તેમ મસ્ત મનને બહેકાવી મૂકી તેને વહેતું મૂકવાથી અર્થાત વેશ્યાગમન, પરસ્ત્રીગમન કે પરપુરુષગમનની ફળપ્રાપ્તિ રૂપે ઉપદંશ કે પ્રમેહ ન થાય તો બીજું થાય શું ?

એક ખાસ અગત્યની બાબત રહી ન જાય એ માટે તે તરફ વાચકનું ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર છે. કેટલીક વખત અકુદરતી સમાગમ અથવા અક્ષતયોનીવાળી નાનુક સ્ત્રી સાથે સમાગમ કરતાં ગુપ્ત ભાગ સાધારણ હોવાય છે અથવા છેકા જેવો લીસોટો પડી જાય છે. તેને કેટલાક ચાંદી માની લઈ ઉપદંશના ઉપચારો કરવા લાગી જાય છે અથવા ખોટી દોડધામ કરી મૂકે છે. પરંતુ આ રીતે થયેલ ક્ષત કિંવા છોલાયેલી ચામડી એ ખરેખર ઉપદંશ અથવા ચાંદી હોતી નથી. માત્ર બેદરકારી અને વિષયભોગમાં શ્વાનવૃત્તિને કારણે આમ બનવા પામે છે. સ્ત્રીસમાગમ પછી સંપૂર્ણ સ્વચ્છતા ગુપ્ત ભાગો માગે છે, તેમજ સમાગમ પહેલાં પણ વિષમ અવસ્થાવાળાં સ્ત્રીપુરુષો હોય તો તેમના ગુણ ભાગોને સ્નિગ્ધ પદાર્થથી તર બનાવવાની પણ એટલી જ આવશ્યકતા છે. કામશાસ્ત્રે સ્ત્રી અને પુરુષના દેખાવ, વર્ણ, બાંધા, અને સ્વભાવ ઉપરથી તેના જુદા જુદા વર્ગ પાડ્યા હોય છે અને આ વર્ગને સામે રાખી જો લક્ષ્યમંથીથી જોવામાં આવે તો સંસાર કાશ્મીરના સ્વર્ગીય ઉપવન સરીખો ખીલી નિકળે. પરંતુ હાલના સમાજજીવન પાસેથી આવી આશા રાખવી

એ બકરીની ડોકના આંચળમાંથી દુધ મેળવવા બરાબર છે. છતાં એટલું ચોક્કસ છે કે આજે આગળ વધી રહેલા જમાનાને આદર્શ કામશાસ્ત્રના યાનની સંપૂર્ણ જરૂર છે.

આ પ્રમાણે જો સાધારણ છોલ થયે હોય તો તેને માટે બહુ આકરા ઉપચારની જરૂર નથી તેમ જ તેને માટે વહેમમાં પડી ચાંદી માત્રી લઈ ચિંતા કરવાની પણ જરૂર નથી. માત્ર જરૂર છે અલ્પ-અર્થ પાળવાની. થોડો ચીરો, છોકો કે છોલ થયે એટલે એ પછી કેટલાય દિવસ સુધી બીલકુલ સોસમાગમ છોડી દેવો જોઈએ અને સ્થાનિક ભામને સાધારણ ગરમ પાણીથી ઘોષ નાંખી, તેના ઉપર અંખજીર અથવા ઝીંક્યોકસાઈક લગાવી દેવું, અથવા એક ભાગ એસીડ કાર્બોલીક અને આઠ ભાગ તલનું તેલ મિશ્ર કરી, તે તેલ લગાવવાથી એ થયેલો ક્ષત એકાદ બે દિવસમાં તદ્દન રૂઝાઈ જશે. છતાં એકાદ મહિનો અલ્પઅર્થ પાળવું. સાથે વિચારવું કે આવી રીતે છોકો પડવાનું કારણ શું છે ? કેટલાક પુરૂષોને ગુપ્ત ભાગની ચામડી ઉપર ચઢતી હોતી નથી, જેને લઈ કાપાની અંદર જે મેલ ઉત્પન્ન થતો રહે છે તે બહાર નથી નીકળી શકતો. જેમ આંખમાંથી, કાનમાંથી, અને નાકમાંથી એક પ્રકારનો બલગમ-મેલ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ ઇંદ્રિયના ઉપરના કાપામાં પણ સફેદ રંગનો થર બાઝે છે. એને કેટલાક અજ્ઞાન લાઇઓ રોગ માને છે, પરંતુ એ રોગ નથી તેમ જ ચાતુનો બીગાડ પણ નથી. માત્ર પસીના મારફત એક જાતનો પદાર્થ હરહમેશાં ત્યાં બાઝે છે અને એ મેલ સફાઈ પણ હમેશાં માગે છે. એટલે જો ચામડી ઉપર ન ચઢતી હોય તો શસ્ત્રવૈદ્ય પાસે થોડી આગળની ચામડી કપાવી કાઢવી જોઈએ. જેમ મુસલમાન બાળકોને સૂનત કરે છે તેમ એ ચામડી ઉપર ચઢવા લાગશે. આ ચામડી કપાવવામાં કોઈ પણ જાતનું જોખમ નથી તેમ જ તેથી વધારે તકલીફ પણ નથી. છતાં દરરોજના અભ્યાસથી ચામડી ઉપર ચઢી જતી હોય તેમને કાપવાની જરૂર નથી.

હવે આ પ્રમાણે સાધારણ છેકા કે ક્ષત તરફ દરકાર રાખવામાં ન આવે અને તે જગ્યા છોલાયેલી કે આળી હોય છતાં સમાગમમાં આવવાથી એ ભાગ વધારે છોલાય છે અને તેનાં મૂળ ઉંડાં જઈ પછી શરીરના દોષો ટ્રાપીને તેમાંથી પણ ઉપદંશ પેદા થાય છે તે બુદ્ધિ ન જોઈએ.

ઉપદંશ-શીરંમ-સીરીલીસના વિવેચન પછી આપણે હવે તેના ઔષધ તરફ વળીએ. આ રોગની ત્રણ અવસ્થા કહી શકાય. પ્રથમ અવસ્થા જેમાં ગુપ્ત ભાગ ઉપર ચાંદુ મોજુદ છે અને એ ભાગ પીડાકારક તરીકે આગળ વધી રહ્યો હોય છે. વેદના, તાવ, નિર્બળતા જેવાં ચિહ્નો એની સાથે હોય છે. એને પ્રથમ અવસ્થા ગણાય.

ઉપદંશ-ચાંદી રૂઝાઈ ગઈ હોય છે છતાં તેમાંથી પ્રમેદના જેવી પેશાબની અંદર બળતરા ચાલુ થઈ હોય, બદ નિકળી હોય અથવા શરીર ઉપર નાની નાની ગાંઠો નીકળી હોય અથવા શરીર ઉપર પ્રથમ ફાણી થઈ તે કુટી નાની ચાંદી પડી રૂઝાઈ જાય અને તે જગ્યાએ કાળો કાઢ રહી જાય અથવા દાદર જેવાં ચકામાં ઉડીને ખજવાળ આવ્યા કરે, મોઢામાં ગરમાઈ રહે કે ચાંદીએ પડી જઈ રૂઝાઈ જાય. આવાં ચિહ્નો જણાવા લાગે એ ઉપદંશની બીજી અવસ્થા છે.

ત્રીજી અવસ્થામાં ઉપદંશ, સંધીરા, કટીગ્રહ, અડદીયો વા, વિષ્કોટક, પત, નાક, કાન, ગળાનો સડો, રક્તપિત્ત, નપુંસકતા, વીર્યનાશ અને ક્ષય, જેવા વ્યાધિઓ પરિણમે છે.

અનુક્રમે પ્રથમ અવસ્થા સાધ્ય છે, બીજી અવસ્થા કષ્ટસાધ્ય છે અને ત્રીજી અવસ્થા લગભગ અસાધ્ય છે. છતાં જો રોગી ધીરજ, શ્રદ્ધા, સંયમ અને નિયમોનું પાલન કરી વ્યાધિ મટાડવા માટે કમર કસે છે અને તેના માટે ધર્મવાન, નિર્ભીખી, જ્ઞાની, અને અનુભવી વૈદ્ય મળી જાય છે તો ત્રણે અવસ્થામાંથી રોગીને સંપૂર્ણ નીરોગિ બનાવી ચંદ્ર જેવી કાંતિવાળો બનાવે છે.

ત્રણે અવસ્થામાંથી સારા થયેલા રાગીઓ અને એમને ખવડાવેલાં ઔષધો-જેનાથી તેઓ સંપૂર્ણ રોગમુક્ત થયેલા છે તેવાં ઔષધો હવે પછી કાંઈ પણ ગુરુગમ રાખ્યા સિવાય વાપરવાની રીત સાથે બતાવીશું.

પ્રકરણ ૪૩મું

ઉપદંશનો પ્રતિકાર

સ્ત્રીઓને ચાંદીનો રોગ થાય છે. પરંતુ તેના રોગનો નિર્ણય પુરુષની માફક જલ્દી થઈ શકતો નથી, તેમજ પુરુષો જેટલા જલ્દીથી આ વ્યાધિ માટે સારવાર તરફ દોડી જાય છે તેટલી ત્વરાથી સ્ત્રીઓ દોડતી નથી. તેનું કારણ આ દેશની સ્ત્રીઓમાં રહેલી શરમ, મર્યાદા અને પરતંત્રપણાને આભારી છે. જે ખરી રીતે કહીએ તો સ્ત્રીઓને ચાંદીની બેટ બહુધા પુરુષો તરફથી જ મળેલી હોય છે. અપવાદરૂપે સ્વતંત્રતાથી કે સ્વછંદતાથી વિચરતી કાંઈ સ્ત્રી પારકે ઘેરથી આ બીજને લઈ આવી પોતાના પુરુષને અર્પણ કરતી હોય, એવી સેંકડે પાંચ ટકા હશે; પરંતુ પંચાણું ટકા તો પુરુષના થયેલા પરમા અને ચાંદીના રોગથી જ સ્ત્રીઓ રોગીષ્ટ બને છે અને પછી યોગ્ય સારવાર-ઉપચારના અભાવે પોતાનું શરીર બગાડે છે. પરિણામ એ આવે છે કે પુરુષો સારા થવા પ્રયત્ન કરવા છતાં ફરી ફરી વ્યાધિના ભોગ બનતા રહે છે, અને એમ બનવું જ જોઈએ. કારણ કે તેઓ સંસારસુખથી અળખા રહી શકતા નથી, તેમજ જે ઉપદંશ સારાં થવાનો-એકી સાથે સારાં થવાનો પ્રયત્ન કરતાં નથી.

આ બરમીનાં એપી દરદો માટે પરદેશીઓએ કાળજીપૂર્વક પ્રયત્ન બજાવવા જહેમત ઉઠાવી, મોટી સંસ્થાઓ સ્થાપી છે.

પોતપોતાના દેશમાં ગરમીનાં એપી દરદોનો વધારો થતો કેમ અટકે અને સપડાયેલાઓ કેમ સારા થાય અથવા સમાજજીવનમાંથી આવે રોગીઓને કેમ અને કવી રીતે અલગ પાડી તેમનો સુધારો કરવામાં આવે-આવી જાતની પ્રવૃત્તિ આદરી, સેનેટેરીયમો, હોસ્પીટલો અને લેબોરેટરીઓ સ્થાપી, પ્રયાસો કર્યા છે. એવી જ રીતે હિંદમાં પણ સને ૧૯૨૬માં ' બ્રિટીશ સોશીયલ હાઇજન કાઉન્સિલ ' તરફના ડેલીગેટ સરકારના બોલાવવાથી આ વ્યાધિની વિચારણા અને અટકાવ માટે પ્રવૃત્તિ કરવા આવેલા, અને સ્થાનિક સરકારનિયુક્ત કમીટી સાથે મળી, ભાષણોદ્ધારા પુષ્કળ પ્રવૃત્તિ કરવા છતાં આ દેશના માણસોમાંથી એમને પૂર્ણ સહકાર ન મળ્યો. એનું કારણ એ હતું કે બીજા દેશની પ્રજાની જેમ પોતાનાં ગુપ્ત દર્દો ખૂબ છુટથી જણાવી, બતાવી, ઉપચાર લેવાને આ દેશની પ્રજા તૈયાર નહોતી, અને તેમાં સ્ત્રીઓ તો ખાસ કરીને નહિ જ. વળી હિંદની સામાન્ય જનતાને જેટલો દેશી વૈદક પ્રત્યે વિશ્વાસ છે, તેટલો પાશ્ચાત્ય વૈદક ઉપર નથી એ વાત પણ ઉઘાડી છે.

સહરહુ કમીટીની વિચારણામાં આગળોટ કંપનીઓના સર્જન સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ ડૉ. વિલીયમ હીકએ જણાવ્યું છે કે પાશ્ચાત્ય વૈદકીય પદ્ધતિની યોજના હિંદીઓ જાણતા નથી તેમ સમજતા નથી. એટલે તેઓને આપણી સારવાર નીચે લાવી શકીશું જ નહિ. અને પોતાના હાથમાં હોય તો લેજસલેટીવ એસેમ્બલી આવતી કાલે જ પાશ્ચાત્ય વૈદકને કાઠી નાંખીને તેની જગ્યાએ આયુર્વેદને દાખલ કરી દે.

વારૂ હવે આપણે આ રોગથી મુક્તિનો વિચાર કરીએ. આ રોગથી, મુક્ત કરવા માટે મુખ્ય ત્રણ ઉપાય છે: (૧) બ્રહ્મચર્ય, સદાચાર, અને ઉચ્ચ વર્તનનું જ્ઞાન ફેલાવવું. (૨) વધતા જતા વેશ્યાવાહાઓ અને ખાંજરાંઓને બંધ કરવાનો, ઓછાં કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. (૩) એપી રોગ શાથી થાય છે, તેને કેમ અટકાવી

અકાય અને થયા પછી કેવા વર્તનથી તે નાબૂદ થાય એનું શિક્ષણ અભ્યાસક્રમમાં દાખલ કરવું.

આવા ઉપાયોથી વ્યભિચાર અટકશે, સ્ત્રી પુરુષોને જોઇતું જ્ઞાન મળશે અને ચોપી વ્યાધિઓથી તેઓ ચેતતાં રહી સારાં ચવા પ્રયત્ન કરશે.

હવે ઉપદંશના વ્યાધિના ઉપાયો લખતાં પહેલાં ઉપદંશ—ચાંદીની ઝોળખ—લક્ષણ આપવાની ખાસ જરૂર છે. એથી દરદી ખરી ખોટી ચાંદીના ભુલાવામાં પડે નહિ.

અંગ્રેજી વૈદક ચાંદીના ચાર પ્રકાર બતાવે છે : (૧) નરમ ચાંદી. (૨) કઠણુ ચાંદી. (૩) પ્રસરતી ચાંદી. (૪) સડાવાળી ચાંદી. (૧) નરમ ચાંદી

આ ચાંદીનો ચેપ લાગવાથી કે છોલાવાથી થાય છે અને ઘણે ભાગે તે મૂત્રનળીના આંકમાં (કાપમાં) અથવા પુલ ઉપર થાય છે. નરમ ચાંદીનું ચાંદું કે ચાંદાં મગની કે ચણાની દાળ જેવા ઝોળ હોય છે અને હવાવવાથી તેની કિનારી નરમ લાગે છે. આ ચાંદીમાંથી એક જાતનું પ્રવાહી ઝરે છે અને બીજી જગ્યાએ લાગવાથી ત્યાં ચેપ લાગી ચાંદી પડે છે. પુરતી સાવચેતી ન રાખવામાં આવે તો મૂત્રમાર્ગની અંદર પણ ચાંદાં પડે છે.

ખોટી ચાંદીનો આકાર ઝોળ નથી હોતો પણ લીસોટાના જેવો અથવા તીરાડ જેવો હોય છે. તેમાં ખાસ વેદના નથી હોતી, માત્ર હાથ લગાડવાથી બળે છે, તેમ જ તેમાંથી કોઈ પદાર્થ ઝરતો નથી. અને અગાઉ લખ્યા પ્રમાણે સ્વચ્છતા કે સ્વચ્છતા પાળવા સિવાય ખાસ ઉપચારની બેદરકારીથી જો આવી જગ્યા આળી થઈ હોય અને સંસર્ગથી ધર્ષણ થાય તો તેમાંથી ખરી ચાંદી પણ થઈ આવે છે. કારણ કે પછી શરીરના દોષો તેને મળી જઈને ચાંદીનું સ્વરૂપ આપે છે.

(૨) કઠણ ચાંદી

વેશ્યાગમન, કે રજસ્વલા સ્ત્રીગમન અથવા ગરમીના રોગવાળા સ્ત્રી સાથેના સમાગમ પછી એકાદ અઠવાડીયામાં કઠણ ચાંદી દેખા દે છે. શરૂઆતમાં ટાંકણીના મથાળા નેટલી ટાંકી કે ફેલ્લો જણાય છે, અને પછી તેમાંથી ધીમે ધીમે ચાંદુ પડે છે અને તેના આકાશ પણુ ગોળ હોય છે. તેમાંથી રસી ઝરે છે, થોડા દિવસ પછી ચાંદીના મૂળ નીચે વેળ જેવું જણાય છે. ચાંદીની કિનારી ઉપસેલ સખત અને જડી હોય છે.

આ ચાંદીનો ચેપ ખીજા સારા માણસની ચામડીમાં દાખા થવાથી તેને પણ ચાંદીનો રોગ લાગૂ પડે છે એવી આ ચાંદી સખત ચેપી છે. આમાંથી બદ થઇ હોય તો તે જલદી ફુટતી નથી.

(૩) પ્રસરતી ચાંદી

પ્રસરતી ચાંદીની કિનારી ગોળ હોતી નથી, પણ ખડખડા હોય છે અને તેમાંથી ગંધાતું પર નિકળે છે તથા આસપાસના જગ્યા વધારે ધેરાતી જાય છે. આમાંથી જો બદ થઇ હોય છે તે તે જલદી ફૂટે છે.

(૪) સડાવાળી ચાંદી

આ ચાંદીમાં પ્રથમ ચામડી સૂજી આવે છે અને લાલ થાય છે અને પછી તાત્કાલિક સડવા માંડે છે. તેમાંથી નિકળતું પ્રવાહ પર લાલાશવાળા રંગનું હોય છે. આ સડો વધતો જઇ, પછી સડવ લાગી માંસના ટુકડા રૂપે બહાર પડે છે અને ગુપ્ત સ્થાનનો કેટલો ભાગ ખવાઇ જાય છે. તેની સાથે તાવ, અનિદ્રા, બેચેની વગેરે દરદો હોય છે. આ ચાંદીમાં બદ થતી નથી.

ગમે તે પ્રકારની ચાંદી થઇ આવી હોય પરંતુ દરદીએ તાત્કાલિક ચેતવું જોઇએ અને સાવધાનીપૂર્વક તેના ઉપચારો કામે લગાડવા જોઇએ. ચાંદીનું વિષ પ્રથમ લોહી સાથે મળી જઇને રક્તને

ખિગાડ કરે છે. ખીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ઉપદંશના જંતુઓ લોહી સુધી પહોંચેલા હોય છે, તે અરસમાં સ્થાનિક અને શારીરિક ઉપચારો જો કામે લગાડવામાં આવે છે તો વ્યાધિ આગળ વધતો અટકે છે અને માંસ તથા અસ્થી બગડતાં બચી જાય છે. સ્થાનિક ઉપચારોની જેટલા અંશે જરૂર છે તેટલા જ અંશે શરીરમાં લેવાની અર્થાત ખાવાની દવાની પણ જરૂર છે. કેટલીક વખતે માત્ર બાહ્ય ઉપચારોથી ચાંદી રૂઝાઈ ગયેલી માલૂમ પડે છે, જેને લઈ દરદી પરેજી પાળતો નથી તેમ જ દવા ખાતો નથી અને જુલાવામાં પડી જવાથી તેના તરફ દુર્લક્ષ રાખે છે. પરંતુ આવી રીતે ઉપરથી રૂઝાયેલી ચાંદી ઘણી વખત માલૂમ ન પડે તેવી રીતે પોતાનું ઝેર શરીરમાં ફેલાવ્યે જાય છે અને કેટલીક મુદત પછી તે આખા શરીરમાં વિષ્ફોટક રૂપે ફૂટી નીકળે છે અથવા ગળામાં, સાંધાઓમાં, નાકમાં અને હાડકાંઓમાં પહોંચી જઈ, ત્યાં સડો ઉત્પન્ન કરે છે. માટે ચાંદીની શરૂઆતથી જ ખાવાના અને બહાર લગાવવાના ઉપચારો કામે લગાડવા જોઈએ.

આયુર્વેદ અને એલોપથી બન્ને શાસ્ત્રો ઔષધોપચારમાં લગભગ મળતાં છે. રક્તશોધક અને જંતુખન દવાઓની બન્ને શાસ્ત્રોમાં યોજના છે. ફરક માત્ર એટલો છે કે આયુર્વેદ વ્યાધિના મૂળને નાબૂદ કરી કાયમી રોગનિવારણ કરવાના કામે લાગે છે, જ્યારે એલોપથી વ્યાધિને દાખી દઈ પછી કાયમી ગુણુ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. દેશી ઔષધોપચારમાં પરેજી રાખવાની મહત્તા છે અને એલોપથી પરેજીને ગૌણ (નકામી) માને છે. પરંતુ અનુભવથી એ વાત ચોક્કસ થઈ છે કે એવી દરદવાળો જેટલો સંયમી અને જીભને વશ રાખનારો નીવડે છે તેટલો જ તે જલદી સારો થાય છે.

આલોપચાર

ચાંદીની શરૂઆત જણાય કે તુરત તે ભાગને હમેશાં સ્વચ્છ રાખવો જોઈએ, એવ ખીજી જગ્યાએ ન ફેલાય તેની કાળજી રાખવી

જોઈએ, તેમ જ પોતાના દરદથી બીજાને નુકસાન ન થાય, અર્થાત્ અન્યને ચેપ ન લાગે તેની કાળજી રાખવી જોઈએ.

ધોવાનું પાણી નંબર ૧

ભોરથુથુ તો. ૧, ફટકડી તો. ૨, કપુર તો. ૨, ત્રણે વસ્તુને બારીક વાટી એક બાટલીમાં એક શેર પાણીમાં નાંખી મુકવાથી લીલા રંગનું પાણી થશે. ચાંદીને ધોવાની જરૂર જણાય ત્યારે ચોખું પાણી એક શેર લઘ ઉપરના પાણીમાંથી એક તોલા જેટલું પાણી નાંખી, ચાંદીને દિવસમાં બે ત્રણ વખત ધોવાથી ચેપ અટકશે, ફેલાતી ચાંદી અટકશે, તેમ જ સોજો આવ્યો હશે, ચામંડી પુલી જઘ કાપામાં ફાંસો પડ્યો હશે તે પણ આ પાણીથી રૂઝાઈ જશે. વીલાયતી અનેક દવાઓ ધોવાની આવે છે તે કરતાં આ ઉત્તમ બનાવટ છે, અનેક વખત વપરાયેલી અને સેંકડો દરદીઓ ઉપર અનુભવેલી છે.

ધોવાનું પાણી નંબર ૨

કેલોમલ (અંગ્રેજી દવા) તોલા અઢી, સુક્રા ચુનો તોલા ૫, બાવળનો ગુંદર તોલા ૧૦.

ઉપરની ત્રણે વસ્તુને જુદા જુદા પાણીમાં પલાળવી. તેમાં બાવળનો ગુંદર અને કળીચુનાનું પાણી જાડી જાશ જેવું કરી, કપડે ગાળી એકત્ર કરવું. અને પછી કેલોમલનું પાણી હોળતા જવું અને પેલા પાણીમાં નાંખતાં જવું. કેલોમલ એકદમ પાણી સાથે મળતો નથી પણ ધીમે ધીમે મળે છે. એ પ્રમાણે એકત્ર કરવાથી કાળા રંગનું પાણી થશે. આ પાણીને પણ ચાંદીને ધોવાના ઉપયોગમાં લઘ શકાય છે. બન્ને જાતનાં પાણી ઉત્તમ, જંતુન, રોપણુ ગુણ ધરાવનારાં છે. છતાં ગુણમાં ધણું જ અઢીયાતાં છે. આ બન્ને પાણીના કાગળા પણ થઈ શકે છે અને એથી મોઢામાં પડેલી ચાંદી રૂઝાઈ જાય છે.

ચાંદી ઉપર દાખવાની ભૂટી (ભુકની) ૧

ખીળા કાડીની ભસ્મ તો. ૦ા, ભુની સોપારીનો કાલસો તો. ૦ા, સફેદ કાથો તો. ૧, શંખજીર તો. ૦ા, કમ્પાઇ સફેદો તો. ૦ા, બોદાર તો. ૦ા, કપુર તો. ૦ા.

ઉપરની સઘળી વસ્તુને ખુબ ખારીક ઘુંટી કપડે ચાળી રાખવી. અંદર કણી ન દેખાય તેવી ખારીક કર્યા પછી જ કામમાં લેવી. ચાંદીવાળી જગ્યાને ઉપરના એકાદ પાણીથી ઘોષ્ટને આ ભુકની દાખવી અથવા ગાયના ઘીને સો વખત પાણીથી ઘોષ્ટ અઢી રૂપીઆભાર ઘી હોય તો ભુકની ૦ા તોલો મેળવી મલમ બનાવવો અને એ મલમ ચાંદી ઉપર લગાવવો અથવા પટ્ટી મૂકવી.

ભુકની નં. ૨

બાવળનાં પાતરાં તો. ૧, માયુંફળ તો. ૧, ચોખ્ખો કાથો તો. ૧, હીરાદખણુ તો. ૧, બોદાર પથરી તો. ૧, રસકપુર વાલ ૧.

સઘળું મેળવી ખારીક વસ્ત્રગાળ ચુર્ચું કરવું અને ચાંદી ઉપર દાખવું અથવા ઘીમાં મલમ બનાવી લગાવવો.

મલમ

સીંદુર તો. ૧, કપીલો તો. ૧, કાડીની ભસ્મ તો. ૧, કપુર તો. ૧, માણસના હાડકાની રાખ તો. ૧, રસકપુર તો. ૦ા, સઘળી વસ્તુ ખારીક વસ્ત્રગાળ કરી, અઢી તોલા ગાયના ઘીને સો વખત પાણીથી ઘોષ્ટ, અંદર ઉપરની ભૂટી અર્ધો તોલો નાખી મલમ બનાવી ચાંદી ઉપર લગાવવો. તુરત રૂઝ વળે છે.

પ્રાથમિક ઉપચાર તરીકે ઉપરના ઉપચારો ધણું સારું કામ કરે છે અને સાવધાનીથી સ્વચ્છતા જાળવી ઉપરના ઉપચારથી ચાંદી રૂઝાઇ જાય છે. છતાં ચાંદીની શરૂઆત જણાય ત્યારથી દરદીને ખાંડ, હીંગ, ચણા, અને આદુ આ ચીજની સખ્ત પરેજી પળાવવી જરૂરની છે. પરેજી બાબતમાં ડોક્ટરો બલે ન માનતા હોય પણ

ચાંદીનો દરદી પરેજી નથી પાળતો અને ઉપરની ચીજો ખાવાની ચાહુ રાખે છે તો તે ચાંદી રૂઝાતી નથી પણ પ્રસરતી જાય છે, સડે છે, પરંતુ વધારે થાય છે અને ખીજે ચેપ લાગે છે. માટે પરેજી શરૂ કરી પ્રથમ આયુર્વેદશાસ્ત્રનો પ્રસિદ્ધ પાઠ મહામંજીષ્ઠાદિ ક્વાથ સહવાર સાંજ આપવાનો શરૂ કરવો અને એની સાથે કીશોર ગુગળની બળે ગોળી સહવાર સાંજ આપવી. આ પ્રમાણે ત્રણ માસ સુધી ક્વાથ અને ગોળી આપવાથી પ્રાથમિક અવસ્થાની ચાંદી રૂઝાઈ જશે અને એનું ઝેર શરીરમાં રહેવા નહિ પામે; તેમ જ જીંદગીમાં કોઈ પણ વખત ફરી કોઈ પણ રૂપમાં દેખાશે નહિ. બે પરેજી, બે દિવસ અને ઔષધ ઉપર પૂર્ણ કાળજી રાખશે તો જ લાભ થશે. આ ઉપચારો પ્રાથમિક અવસ્થાના છે. હવે પછી તેની બીજી અને ત્રીજી અવસ્થા માટે અમારો અનુભવ જણાવીશું.

પ્રકરણ ૪૪મું પ્રગતિમાન ઉપદંશ

ઉપદંશ-ચાંદીની બીજી અવસ્થા એને કહેવામાં આવે છે કે ચાંદી થયા પછી સ્થાનિક જગ્યા રૂઝાઈ ગઈ હોય છે; પરંતુ શરીરના ખીજા ભાગોમાં તેનું ઝેર ફેલાઈ જુદા રૂપમાં પ્રગટે છે. એ વિષયમાં આગળ વિવેચન થઈ ગયું છે. આ ચાંદીના વિષથી જનતા ભાતના એવા ઉપદ્રવો થાય છે કે અનુભવી અને બાહ્ય ચિકિત્સક ન હોય તો તે જરૂર ભુલાવામાં પડી જાય છે. ખાસ કરીને પહેલી નિશાની તરીકે શરીરની બધી ચામડી ઉપર કુટના રૂપમાં ફેાલીઓ અથવા અળાપના દાણા જેવી કુતસી થાય છે. ત્યાં દરદીને ચેબ આવે છે, ખણવાથી ચાંદી પડે છે, રૂઝાઈ જાય છે અને તે જગ્યાએ કાળું ચાકું અથવા ધાણું પડી રહે છે અને પછી એ ચાકું જતું નથી.

સ્થાવરના ધીમે ધીમે એમાંથી મોટાં ચાઠાં પડે છે અને તે આખા શરીર ઉપર વિખેટકના રૂપમાં પ્રકટે છે. એ દરમ્યાન ગુપ્ત ભાગ ઉપર પણ ફરી ચાંદી ઉબળી આવે છે, વૃષણ ઉપર પણ આવે છે અને દરદી વધારે મુશ્કેલીમાં મુકાઈ જાય છે. આ ચાંદીની ખીજ અવસ્થા છે.

અને આ અવસ્થામાં કાળજીપૂર્વક કામ કરવામાં નથી આવતું, અર્થાત્ થોડા ઔષધોપચાર અને પરહેજ નથી પાળવામાં આવતી તો પછી તે ખીજમાંથી ત્રીજી અવસ્થામાં પરિણમે છે. એથી સાવ-ધાનીપૂર્વક ઉપચારો કરવા જોઈએ.

હવે ખીજ અવસ્થાના ઉપચાર માટે બે માર્ગ છે: એક સરલ, સૌમ્ય અને કોઈ પણ દરદી પોતાના હાથથી ઉપચાર કરી શકે તેવો વનસ્પતિની દવાઓથી કામ લેવાનો. બીજો માર્ગ પારદ, હીંગળોક, રસકપુર, સોમલ જેવી ઝેરી ચીજોની બનાવટ વાપરી ઉપદંશની અસર નાબૂદ કરવાનો. આ બે માર્ગમાં પહેલો માર્ગ નિર્ભય છે છતાં બહુ લાંબા કાળ સુધી તેને વળગી રહી સંયમી બનવું પડે છે. તેમાં ધીરજ, શ્રદ્ધા અને ખંત બળવવાનાં છે. બીજો માર્ગ ટુંકો, જલદી અસર કરનારો અને તાત્કાલિક ફાયદો આપનાર હોવા છતાં તે એટલો જ ભયંકર પણ છે. અને એ બીજા માર્ગે તો દરદીને કોઈ અનુભવી, ક્રિયાકુશળ અને સિદ્ધહરત વૈદ જ લઈ જઈ શકે. જરાક જોટલી દરદીની કે વૈદની બૂલ થતાં આ ઔષધો તોફાન મચાવી મૂકી, શરીર ઉપર ખરાબ અસર નીપજવી, શરીર ઉપર કુટી નિકળે છે; અને પછી લોકોમાં કહેવાય છે કે વૈદે દવા ખવરાવી અને તે કુટી નિકળી! માટે અમે ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ કે કોઈ પણ દરદી આવા રાસાયણિક ઉપચાર અમે અત્રે બતાવ્યા હોય, તેમ છતાં પણ પોતાના હાથથી તેનો પ્રયોગ કરે નહિ. કોઈ અનુભવી, ક્રિયાકુશળ વૈદરાજની તેમાં ચોક્કસ સહાય લેવી.

(૧) ઉપદંશકહન ક્વાથ

ગેરખમુંડી તો. ૧૦, ગેખર તો. ૨૫, સારીયા તો. ૫, હર-
કેળ તો. ૫, આંબળાં તો. ૨૫, બેડાં તો. ૨૫, ગરમાળાનો ગેખર
તો. ૫, મજીઠ તો. ૨૫, ગુલાબનાં ફુલ તો. ૬, સુંઠ તો. ૨૫,
ઉનાખ તો. ૨૫, ઝાઉબેર તો. ૨૫, ખડસલીયો તો. ૨૫, કાળી
દ્રાક્ષ તો. ૨૫, કકુ તો. ૨૫, લીમડાની છાલ તો. ૨૫, ગુલરની
છાલ તો. ૨૫, આવળની છાલ તો. ૨૫, ચળખીપર તો. ૨૫,
વરીયાળી તો. ૨૫, કેસુડાં (ખાખરાના ફુલ) તો. ૨૫, મીંઢીયાવળ
તો. ૨૫, બકાન લીમડાની છાલ તો. ૨૫, શીતળ ચીની તો. ૨૫,
જીર તો. ૨૫, વડનાં પાતરાં તો. ૨૫, પીપરનાં પાતરાં તો. ૨૫

ઉપરની દરેક વસ્તુ બતાવેલા વજન પ્રમાણે લઈ ખાંડી રાખવી.
દરરોજ તેમાંથી ત્રણ રૂપીઆભાર લઈ સવાશેર પાણીમાં માટીના વાસ-
ણમાં ઉકાળો કરવો. દશ તોલા પાણી રહે એટલે ગાળી લઈ, તેમાંથી
પાંચ તોલા સહવારમાં અને પાંચ તોલા સાંજે પીવું. આ ઉકાળાની
સાથે અગાઉ ચામડીના વ્યાધિના વિષયમાં બતાવવામાં આવેલ
'ગંધક રસાયન' મીઠાના ચોમથી બનતો શરૂ કરવામાં આવે અથવા
પથ્યાગુગળની સહવાર સાંજ બપોળે ગોળી લેવામાં આવે, તો એ કમ
ત્રણથી પાંચ મહિના ચાલુ રાખવાથી ઉપદંશજન્ય વિકારો દૂર થઈ
શરીર સુધરે છે, અથવા ઉપર બતાવેલા ક્વાથનો એકંદર એક મણ
પાણીનો ઉકાળો કરી અરધો મણ બાકી રહેતાં તેમાંથી વરાળચંત્રથી
એન્ડા લઈ અર્ક બનાવી તે દરરોજ બે વખત એકેક તોલો લેવામાં
આવે તો પણ ધણો સારો ફાયદો કરે છે. દરરોજ ઉકાળો કરવાની
તકલીફમાંથી બચાય છે.

(૨) ઉપદંશકહર સૂર્યતાપી ક્વાથ

મજીઠ તો. ૪, હરડે તો. ૪, બહોડાં તો. ૪, આંબળાં તો. ૪,
કકુ તો. ૪, ઠાકુળદર તો. ૪, ગળો તો. ૪, લીમડાની છાલ તો. ૪.

ઉપરની વસ્તુ ખાંડી એક માટીના વાસણમાં નાંખી અંદર દસ સેર પાણી નાંખવું. બાદ તેના ઉપર ઢાંકણું ઢાંકી કપડાથી બંધ કરી છાપરા ઉપર અથવા અગાશી ઉપર બધાં તડકા આવતો હોય ત્યાં મૂકી રાખવું. તેમાંથી દરરોજ કપડેથી ગાળી પંદર તોલા પાણી લઈ લેવું અને તે માટલામાં નવું પંદર તોલા પાણી નાંખવું.

કાઠી લીધેલું પંદર તોલા પાણી દિવસમાં ત્રણ વખત પાંચ પાંચ તોલા, કીશોર ગુગળ અથવા પથ્યાગુગળની બબે ગોળા સાથે પીવું. એક મહિના એ જ પ્રમાણે પાણી લેવું, જેથી હમેશાં ઉદાગો કરવો નહિ પડે અને ગુણુ રક્તશુદ્ધિ માટે સારો કરશે, ઉપ-દંશનું ઝેર શરીરમાંથી નાબૂદ કરી નવું લોહી બનાવશે. દર મહિને નવું માટલું અને નવી દવા શરૂ કરવી.

કીશોરગુગળ, પથ્યાગુગળ, અમૃતાગુગળ વગેરે આયુર્વેદ શાસ્ત્રની પ્રસિદ્ધ બનાવટો છે. વિસ્તારના બચથી તેની બનાવટ અત્રે આપ-વામાં આવી નથી. પ્રસિદ્ધ વિશ્વસનીય ફાર્મસીઓમાં તૈયાર પણ મળે છે ત્યાંથી મગાવી લેવી.

(૩) ચોપચીની ચૂર્ણ

ચોપચીની તો. ૧૦, સાકર તો. ૪, પીપર તો. ૧, પીપરીમુળ તો. ૧, મરી તો. ૧, લવીંગ તો. ૧, અક્કલકરો તો. ૧, ખોરાસાની અજમો તો. ૧, વાવડીંગ તો. ૧, તજ તો. ૧.

સર્વ વસ્તુને ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરવું. રહવાર સાંજ પાવ-લીલાર ગાયના દુધ સાથે શકવું. તેલ, મરચું, ખટાશની પરહેજ કરવી. ઉપદંશ અને ઉપદંશજન્ય વ્યાધિમાં અમતકારિક કામ કરે છે. બે મહિના સુધી દરરોજ લેવું.

(૪) ચોપચીની પાક

ચોપચીની તો. ૪૮, ગુલાબનાં ફુલ તો. ૫, સારીવા તો. ૫, મજીઠ તો. ૫, સરખંખાનાં મૂળ તો. ૫, અક્કલકરો તો. ૨, પીપ-રીમુળ તો. ૨, તજ તો. ૨, સાકર સેર ૨૫.

સાકરની ચાસણી કરી બીજી દવાઓ ખાંડી અંદર નાંખી પાક તૈયાર કરવો. સવાર સાંજ એકથી બે તોલા ખાવો. પરહેજી તેલ, મરચું, ખટાશ, મીઠું બંધ કરવું, જેથી રક્તશુદ્ધિ થવા લાગી, શરીર ઉપરનાં વિષ્કોટક નાખૂદ કરી કંચન જેવું શરીર બનાવે છે. તથા મહિના ચાલુ રાખવું.

(૫) રક્તશોધક અરિષ્ટ

કાંચનારની છાલ, ગોરખમુન્ડી, સરસની છાલ, અનંબમૂળ, કડુ, બોરીમણીનાં મૂળ, ઇંદ્રામણાનાં મૂળ, ગળો, સરપંખો, બાવળની છાલ, સાલસા, એ દરેક ચીજ એકેક શેર, પાણી દોઢ મણ. પ્રથમ ઉપરની ચીજો અધખોખરી ખાંડી પાણીમાં ઉકાળો કરવો. પંદર શેર પાણી બાકી રહે ત્યારે નીચે ઉતારી તેની અંદર ધાવડીનાં ફુલ તો. ૫, લીંબડાનાં ફુલ તો. ૫, ભાંગરો તો. ૫, બાવચી તો. ૫, બનફસા તો. ૫, ચોપચીની તો. ૫, ચોખ્ખું મધ તો. ૪, ગોળ શેર ૨, દારૂડીનો રસ શેર ૫ નાંખી એક માટલામાં ભરી તેનું મ્હેં કપડમટી કરી ચાંદી લાઇ એક મહિનો રાખી મૂકવું. ત્યારબાદ તેને ગળી લઇ એક ખરણીમાં રાખી મૂકવું. દિવસમાં બે વખત : દર વખતે અઢી તોલા તેટલા જ પાણી સાથે આપવું.

ઉપદંશજન્ય લોહીખિગાડ, વિષ્કોટક, કુષ્ટ, મહાકુષ્ટ, ચામડીના રોગો, ખસ, ખુજલી વગેરેમાં અમૃત સમાન કામ કરનાર બળરૂ સારસાપરેલાથી પણ ચઢી જાય તેવી આ ઉત્તમ બનાવટ છે. પરહેજી કરી લાંબા દિવસ સેવન કરવાથી ઉપદંશતું ગમે તે સ્થાનમાં રહેલું એર નાખૂદ થાય છે.

ઉપર બતાવેલા ઉપચારો હરકોઇ માણસ બંધે વૈદ્ય ન હોય છતાં સમજણપૂર્વક પોતાના હાથથી કરી શકે છે. એ ઉપચારોથી કોઇ પણ તુકસાન થવા સંભવ નથી, બલકે લાભ થાય છે. અને વળી મહિનાઓના મહિના સુધી ધીરજ રાખીને લીધા કરવાથી અનુક

લાભ થાય છે, શરીર કંચન જેવું નિર્વિષ બની ફરી ઉપદંશનો વ્યાધિ જણાતો નથી.

હવે પછી આપવામાં આવે છે તે બનાવટો કાષ્ઠ પણ માણસ સારા અને અનુભવી વૈદ્યની દેખરેખ અને કાળજી સિવાય વાપરી શકે નહિ. જે ઉપયોગ કરે તો તેને કદાચ ભારે મુશ્કેલી ઉભી થાય.

અનેક વખત આવા રસાયનના પ્રયોગો અમે અમારા હાથથી દરદીઓ ઉપર આપી જોયા છે અને એ એટલી ત્વરિત ગતિએ કામ કરે છે કે તેથી આશ્ચર્ય ઉપજે છે. સાત દિવસ, ૨૧ દિવસ કે ૪૦ દિવસની અંદર શરીર ઉપર અજબ ફેરફાર કરી, કદપનામાં ન આવે એવી રીતે શરીર ઉપરની ચાંદીઓ, સડો, ઈર્દ્રિય સડવા લાગી દુકડા થતા હોય, શરીરમાંથી ગંધાતું બદ્ધોવાળું પર વહેતું હોય, આખા શરીર ઉપર ચકામાં, ધાખાં, ફોલાં એવી રીતે વધી પડ્યાં હોય કે કાષ્ઠ પાસે એસવા ઇચ્છા પણ ન કરે, અને એમાંથી હાથપગનાં આંગળાં સડવા લાગી કાઢવાટ વધી પડ્યો હોય—તેવા વ્યાધિમાં નીચે આપવામાં આવે છે એ પારદ, રસકપુર, દાલચીકનાના પ્રયોગો અજબ કામ કરી બતાવે છે. પરંતુ આ ઔષધોથી કામ લેવું તે કાળા નાગ સાથે રમત કરવાની હોય છે. મદારી જ નાગ સાથે ખેલ કરી શકે છે. માટે અનુભવી શાસ્ત્રીય વૈદ્ય સિવાય જેને તેને આ પ્રયોગો વાપરવાની સખ્ત મનાઇ કરવામાં આવે છે.

(૧) કેશરાદિ ગુટ્ટીકા

રસકપુર, કેશર, સાકર, સુખડને ધસીને તૈયાર કરેલું ચંદન, લવીંગ અને જવંતો.

આ દરેક વસ્તુ સરખા વજને લઈ ખરલમાં નાંખી પાણી સાથે મગના દાણા જેવડી ગોળા વાળવી.

જે ગોળા રહવારે તથા જે ગોળા રહાંજે ધીમાં લપેટી દાંતને ન લાગે તેવી રીતે ગળી જવી અને ઉપર મહામંજીષ્ઠાદિ ક્વાથ પીવો.

ઝોરાકમાં ખટાશ, મીઠા કે મરચા વગરની મગની દાળ, ધઉંની રાટલી, ભાત, ચોછા ગળપણુવાળો સાકરનો શીરો, ધીમાં તળેલી ધઉંની પુરી. આ સિવાય કાંઈ પણ જાતનો ખીજો ઝોરાક લેવો નહિ. કદાચ મીઠા વગર ન જ ચાલે તો સાધારણ સીંધાણુ વાપરું, પણ તે ન વપરાય તો જ વધારે સારું.

ગુણુ—લોહીમિઠાડ, ઉપદંશ, ચાંદી, સડો, વિષ્ફોટક, ગરમીથી થયેલો સંધીવા, ગુમમાં, વણુ, રોગ, કુષ્ટ, મહાકુષ્ટ, વગેરેને આ કશરાદિ ગુટિકા સારાં કરે છે.

આ પાઠ શાસ્ત્રોક્ત છે. એટલે મોટું આવવાની દહેજત નથી, તેમ જ એટલો બધો ચિંતા કરવા જેવો પ્રયોગ નથી. વૈદ્યોમાં છૂટથી વપરાય છે અને કામ ધણું સારું કરે છે. છતાં તેમાં રસકપુર આવે છે માટે દરદી નિયમમાં રહી શકે તેમ હોય તો જ ઉપયોગ કરવો.

પ્રયોગ ખીજો

રંડીબાજીથી કે ગરમાઈથી ચાંદી વધી પડી હોય અને નાસુર થઈ ગયું હોય, સડો કાંઈ વાતે બંધ થતો ન હોય ત્યારે ઉપયોગમાં લેવાનો આ પાઠ છે :

રસકપુર તો. ૧ તથા મુલતાની માટી તોલા. ૪, બેઉ વસ્તુને ખારીક વાટી પાણીમાં મેળવી અડદના દાણા જેવડી ગોળીઓ બાળવી. તે ગોળીમાંથી બંને ગોળી દરરોજ રહવારમાં પાણી સાથે ગળવી. તે ઉપર પાણી આંબલી (દાળચાકમાં નાંખીએ છીએ તે) તાજી, મીઠા વગરની, પાણીમાં પલાળી તેને ચોળીને તેનો રગડા જેવો રસ બનાવી તેને કપડાથી ગાળ્યા વગર દરદીને પાછ દેવો. તે ગોળી ખાધા પછી આખા દિવસમાં પાંચથી દશ રતલ સુધી આંબલીનું પાણી પેટમાં જવા દેવા છતાં રોગીના દાંત ખટાતા નથી, સાંધા કે હાડકાં દુઃખતાં નથી, રોગીને કંટાળો આવતો નથી, પણ તેને આંબલીનું પાણી પીવાનું મન થાય છે. આ ગોળી વધુમાં વધુ

૨૧ દિવસ ખવરાવી, તે પછી એ ગોળા બંધ કરી જેટલા દિવસ ગોળા ખવરાવી હોય તેટલા દિવસ, એટલે કે ગોળા ૨૧ દિવસ આપી હોય તો બીજા ૨૧ દિવસ દરરોજ દિવસમાં એ વાર એકવીસ પાંદડાં લીંબડાનાં લઈ, તેમાં પાણી નાંખી વાટી તેનો રસ કાઢી દરદીને પાવો.

આ ગોળા ખવાતી હોય અથવા ગોળા બંધ થઈ લીંબડો પીવાતો હોય ત્યાં સુધી રોગીએ દુધ, ગળપણુ અને ઘી બીલકુલ ખાવું નહિ. જો દુધ ખાશે તો તેના શરીરમાં કંપવાયુ થશે, જો ગળપણુ ખાશે તો ગળું ખેંસી જશે, જો ઘી ખાશે તો શરીરનો કાષ્ઠ પથ્થુ ભાગ રહી જઈ લકવા જેવું થઈ જશે. માટે બુદ્ધિશાળી વૈદ્ય અને કલ્યાણગરા દરદી સિવાય આ પ્રયોગ બીજાએ અજમાવવો નહિ.

પ્રયોગ ત્રીજો

રસકપુર તો. ૧, સોમલ તો. ૧, દાલચીકના તો. ૧, લોગબોક તો. ૧.

આરે વસ્તુને સારી ખરલમાં નાંખી, ઉંચી જાતના આંડીમાં આર કલાક ઘુંટવું. આંડી નવો ઉમેરતાં જવું અને ઘુંટતા જવું. ઘુંટાયા પછી પાકી જાતની માટીના એક માટલાની અંદર આ દવા તળીએ ચોપડવી. એના ઉપર બીજું માટીનું સરખા ઘાટનું માટલું ઉંધું વાળી બન્ને માટલાનાં મોઢાં ભેગાં કરવાં અને સાંધા ઉપર કપડું માટીમાં ભોળી, વીંટાળી, ઉપર માટીનો લેપ કરવો કે જેથી માટલાની અંદરની દવા બહાર ન જાય.

ત્યારપછી દવા ચોપડેલા માટલાને ચુલે ચઢાવી નીચે તાપ શરૂ કરવો અને ઉપરના માટલા ઉપર પાણીનાં પોતાં મૂકતાં જવાં. આ પ્રમાણે ચારથી છ કલાક ચાલુ રાખી, પછી ચુલામાંથી અગ્નિ કાઢી લઈ, માટલાને ઠંડાં થવા દેવાં. છ કલાક ઠંડાં થયા પછી ધીમે રહી

ખોલી, ઉપરના માટલાના તળીએ લાગેલાં દવાનાં ડુલ લુછી લઈ લેવાં અને તેને વાટી શીશીમાં ભરી રાખવાં.

ચાંદીમાંથી થયેલા વિષ્કોટકમાં ઇન્દ્રિય સડવામાં, ચાંદી, ચાંદા કે શરીર ઉપર રોગ કુટી નિકળો તલ મૂકવા જેટલી પણ જગ્યા ન હોય, ઉપદંશમાંથી શરીર ઝલાઈ ગયું હોય એટલે સંધીવા થયો હોય તેને માટે અકસીર છે.

પ્રમાણ—એક ચોખાપુર દવા, સાકરનો શીરો બનાવી તેના કાળોયાની વચમાં મૂકી, દાંતને ન લાગે તેમ ગળાવી દેવી. પ્રથમ ચાર દિવસ રહવારમાં એક વખત અને પછી રહવાર સાંજ એ વખત આપવી. ઘઉંની રોટલી, દૂધ, ભાત, ધીમાં તળેલી પુરી કે કાંઈ વખત સાકરનો થોડો શીરો-આટલા પદાર્થ સિવાય કાંઈ પણ જાતનો ખોરાક આપવો નહિ. ચઢા, બીડી કે કાંઈ પણ જાતનું વ્યસન હોય તો તે બંધ કરાવવું. સાત દિવસ, એકવીશ દિવસ કે વધુમાં વધુ ચાલીશ દિવસથી વધુ દવા ખવરાવવી નહિ, ખવરાવવાની જરૂર પણ રહેતી નથી. જેટલા દિવસ દવા ખાધી હોય તેથી બમણા દિવસ પરહેણ પાળવી, ત્રણ મહિના વાલ, વટાણા, વાલોળ, રીંગણાં અને તાંદળજની ભાજી ખાવાં નહિ.

ગમે તેવો ઉપદંશનો ઉપદ્રવ ચમત્કારની માફક નાણુદ થાય છે. તાજી ચાંદી થયેલી હોય છે તો સાત દિવસમાં જ નાણુદ થઈ જાય છે. આ માત્ર ઔષધ નહિ પણ અમૃત છે. છતાં એવકુશી કરનાર કે બેદરકારના પ્રાણુ લેવામાં તે ખરેખર હળાહળ ઝેર પણ છે.

પ્રકરણ ૪૫મું

પાંત મુકાવવી

આ ગાળ બતાવેલા ઉપદેશના વ્યાધિમાં રસકપુર વગેરેના પ્રયોગો ખાવાની દવાના છે. તે જ પ્રમાણે આ વ્યાધિની અંદર પારદની બનાવટને ચલમની અંદર પીવરાવી, ધુમાડી મારફત મોઢું લાવીને પણ વ્યાધિ મટાડી શકાય છે. પરંતુ આ રીતે દરદી એટલો હેરાન થાય છે અને તેનું મોઢું એટલું સખ્ત આવી જાય છે કે તેનાથી પાણી પણ પી શકાતું નથી, અને પંદર વીસ દિવસ સુધી લાળ દડદડતી રહે છે તથા હેરાનગતિનો પાર નથી રહેતો. મોઢું વાળવામાં પણ પુરી સાવચેતી અને અનુભવની જરૂર છે. અત્યારે દેશી વૈદકમાં મોઢું લાવવાની હીમાયત ધણા કરે છે અને તેથી દરદી મોઢું લેવરાવે છે, એથી કેટલેક અંશે ફાયદો પણ જરૂર થાય છે. છતાં આજના જમાનામાં આવા પ્રયોગો જંગલી પ્રયોગો ગણાય છે. એટલે એ તરફ અમે લક્ષ નથી આપ્યું. અમારી પાસે મોઢું લાવવાના અને વાળવાના પ્રયોગો હોવા છતાં અને અનુભવમાં નહિ મૂકી શકવાને કારણે અમે અત્રે બતાવતા નથી. વળી જેમ પારદની બનાવટ ખવરાવીને મોઢું લાવે છે તેવી રીતે સાચળના મૂળમાં અને બગલમાં પારદ ચોળીને પણ મોઢું લાવી શકાય છે. તેમ જ શરીર ઉપર પારદની ધુમાડી આપીને પણ શરીરમાં પારદ દાખલ કરી શકાય છે. એ માટેની અનેક રીતો પારદની બનાવટ શરીરમાં દાખલ કરવાની છે. તે બધાનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉપદેશ-જનિત ઝેરને નાબૂદ કરવામાં પારદની બનાવટો જેટલી સફળ નીવડી છે અર્થાત સીંચીલીસના જંતુઓનો પારદની બનાવટ જેટલી ત્વરિત મતિથી નાશ કરે છે, તેટલી અસર બીજાં ઔષધો કરતાં નથી. એલોપથીનું નં. ૬૦૬નું ઇન્જેક્શન પણ આવી જ બનાવટનું છે;

અને એ ઇન્જેક્શન પણ આ વ્યાધિને માટે પ્રમાણભૂત ગણાય છે. છતાં અનુભવની નજરથી કહેવું જોઈએ કે વનસ્પતિની દવાઓથી જો સારું થતું હોય તો રસાયનાવટો તરફ ન જવું જોઈએ. પરંતુ આજનો પ્રવૃત્તિવાળો જમાનો જલદી સારું કરવા માગતો હોય છે, ત્યાં બાર બાર મહિના સુધી એક જ જાતના ઉકાળા કે એક જ જાતની ગોળા વાપરી રોગ મટાડવા માટે દરદી પાસેથી ધીરજની આશા રાખવી નકામી છે.

ઉપર બે અવસ્થાઓનું વિવેચન કર્યા પછી ઉપદંશની ત્રીજી અવસ્થા કે જેમાં દરદી છેલ્લી સ્થિતિ ઉપર હોય છે, અંગપ્રત્યાંગ વ્યાધિથી ઘેરાયેલાં હોવા ઉપરાંત, હૃદયજ્વર, ખાંસી અને તેમાંથી શરીર મળવા લાગી ક્ષય જેવી અવસ્થા ભોગાતો હોય છે, તે વ્યાધિમાં સારામાં સારો ઉપાય 'પાંત સુકાવવાનો' છે. તેની રીત નીચે સુજ્ઞ છે:

દરદીના કાબા અથવા તો જમણા પગના ઢીંચણથી ચાર આંગળી નીચે બે નસોના તીરકસ વચ્ચે એટલે નળા તથા પીંડીની સંધીમાં હળદરનો સુકો ગાંઠીઓ સળગાવી દાખવાથી તે ભાગ દાઢી જઈને ફેાલો થાય છે. તે ફેાલ્યા ઉપર સુતરની દડી આકકાના દુધમાં પલાળીને મૂકવી અને તેના ઉપર ગમે તે ઝાડનું પાંદડું મૂકીને પાટો બાંધવો. એથી આઠ દિવસમાં તે જગ્યાએ દડી જેટલો ખાડો પડી જશે. જ્યારે બરાબર રીતે ખાડો પડી જાય ત્યારે પાટો છોડી તે ખાડામાં એક મીણુની ગોળા મૂકીને ફરી પાટો બાંધવો અને ત્યારબાદ દરરોજ તે ગોળાને બહાર કાઢી આંદાને પાણીથી ઘોષ સાફ કરીને પાછી ગોળા એ ખાડામાં મૂકી તેના ઉપર ગમે તે ઝાડનું પાંદડું મૂકીને પાટો બાંધવો. આ પ્રમાણે ક્રિયા ચાલુ રાખવાથી તે ખાડામાંથી વહેલામાં વહેલું આઠ દિવસે અને મોડામાં મોડું બાવીશ દિવસે ખરે-સોઠી નિકળવું શરૂ થશે અને તે પડે મારફત શરીરમાં રહેલું ઉપ-

દંશ-ચાંદીનું ઝેર નિકળવા માંડશે. જેમ જેમ ઝેર શરીરમાંથી બોધું થતું જશે તેમ તેમ દરદીને આરામ થતો જઈ શરીર નીરોગી બનતું જશે. આ ક્રિયા બેથી ત્રણ મહિના સુધી ચાલુ રાખ્યા બાદ એમ જણાય કે હવે શરીરમાં ઉપદંશનું ઝેર રહ્યું નથી, એટલે દરરોજ જે મીણુની ગોળી પ્રણમાં-ખાડામાં મૂકવામાં આવી હોય તે બંધ કરવાથી અને તે પ્રણને સાધારણ સાફ કરી પીંપરતું પાંદડું બાંધી બાંધવાથી રક્ષાઈ જાય છે. આ ક્રિયામાં પગની નસ પારખી કાઢી જમ્યાએ પ્રણ ઉત્પન્ન કરવું તે તથા દરદી ઉપદંશના કારણે પીડાય છે કે કેમ તેનું નિદાન, એ બન્ને વાત બહુ કાળજી માગે છે. જે નિદાન કરવામાં ઉપદંશના કારણે દરદી રોગીષ્ટ ન હોય તેમ છતાં પણ જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તો લાભને બદલે હાનિ થાય છે. આ પાંત મૂકવાની ક્રિયા પોર્ટુગીઝ સરકારના દમણ ગામમાં શીરંગી ડાક્ટરો સારી રીતે જાણે છે. અને એટલા માટે ત્યાં જઈ પાંત મુકાવી હોય તો આશાતીત લાભ થાય છે. એક કહેવત છે કે 'દેખાદેખી સાથે યોગ, પડે પિંક કે વાધે રોગ.' એમ આવી ક્રિયાઓ અનુભવી હાથ કરી શકે છે, તેટલી માત્ર વાચનના આધારે થઈ શકતી નથી એ ખાસ ખ્યાલમાં રાખવું.

ઉપદંશ-ચાંદીનો વિષય ધારણ કરતાં લંબાયો છે, અને હજી પણ આ માટે વધારે વિવેચન, ઉપચાર અને સારવારની જરૂર આ વ્યાધિ માગે છે. કારણ કે ગરમીનાં ચેપી દરદોએ સમાજમાં ખૂબ હંડા પાયા રાખ્યા છે. એટલે એ માટે દરેક મનુષ્યને પુષ્કળ જ્ઞાન અને જાન રહેવાથી તે વ્યાધિના પંજમાં સપડતો જતો જાય છે.

આટલી બધી બયની વાતો લખી, અમે વહેંચ ઉત્પન્ન કરવા નથી માગતા. માત્ર દોરડાને સર્પ નહિ માની લેવાય, અને સર્પને સપના રૂપમાં પરખાય તેની જાણ અને સાવચેતી દેશ માગીએ છીએ. બાકી ગરમીનો રોગ થવાને લીધે મોટાં મોટાં ઇન્જીનિયરોના ફાંદામાં

નહિ ફસાવા દેતાં વિશ્વાસુ લાખઓને માત્ર ચોપચીની દરરોજ એક તોલો એક મહિનો એકલી ખવરાવીને પણ આ રોગ મટાડ્યો છે. અથવા સરપંખાનું (વગડામાં ઊલટા જેવો છોડ થાય છે જેનું—પાન તોડવાથી સીધું નહિ તુટતાં તીરકસની માફક તુટે છે) મૂળ દરરોજ સવારમાં આખું એક છોડનું લાવી, સાફ કરી તેને દાતણની માફક ચવરાવી અને રસ પેટમાં ઉતરાવી—એમ આખું મૂળ ચાવી, રસ ઉતારી, ફૂયો ફેંકી દેવાનો હોય છે—આ રીતે દવા કરી તદ્દન સારા કર્યા છે. તેમાં ખરચ મામુલી થાય છે, લાભ અનંતગણો છે. શરીર ઉપર નિકળેલા વિષ્ફોટકને એકલી ચારોળી પાણી સાથે વાટી શરીર ઉપર દરરોજ લગાડવાથી પણ ઘણો લાભ થાય છે, તેમજ ખાખ-રાના પાંદડાના દોંટાની રાખ અને દહીંનું પાણી લગાવવાથી પણ શરીર ઉપરનાં ચકામાં, ચાદાં (ઉપદંશના) નાખૂદ થાય છે. ચંબેલીના પાંદડાનો રસ અને ચણાનો લોટ પણ અનેક દરદીને ચોળવાથી વિષ્ફોટક મટવાના દાખલા મોજૂદ છે.

છતાં આવા ગરીબ પ્રયોગ, સાદા વૈદ્યો અને નિરાધાર આયુર્વેદ પદ્ધતિ તરફ આજે જનસમાજનું લક્ષ કેન્દ્રિત થતું નથી. સેંકડો નહિ, લાખો નહિ, કરોડો ગરીબ માનવીઓ સાધારણ મામુલી પ્રયોગોથી રાહત—આરામ મેળવે છે, નીરાગી થાય છે, જે કોઈ દફતર બનાવે તો એ બાબત ઇકરાર આપવા પણ હજારો માણસે તૈયાર છે; છતાં નથી કોઈની પીઠથાપડ કે નથી કોઈ માડીબચે પૂત ! રાજા, મહારાજા અને ધનિકો જંગલમાં સુંદર સેંકડો પર્ણકુટીઓ બનાવી, વનસ્પતિગુણુસાતા, નિર્લોભી, અતુલવી વૈદ્યને રાકી એક વિશાળ આયુર્વેદીક સેનેટોરીયમ તૈયાર કરે, જ્યાં કોઈ પણ જાતના ખોટા ભપકા મિવાય તાજા વનસ્પતિનાં ઔષધો, સાસ્ત્રિ સારવાર અને ગાયોનાં શુદ્ધ દૂધ મળતાં હોય, સાચી સુશ્રુષા થતી હોય તો થોડા પરિશ્રમે કરોડો માણસો નીરાગી બને. આવી અનંત જાવનાઓ અંતઃકરણમાં જાગીને નાશ પામી જાય છે. આજે :

ભાવનાને ઝીલે એવો માડીબચો પરાપકારી પૂત જોવામાં નથી આવતો.

આજે તો ક્ષયની ઇસપીતાલો ખોલવી છે. લોકો પાસેથી લાખખોનાં ફંડ ઉઘરાવી, વિદેશથી નવાં નવાં યંત્રો મંગાવી, વિદેશી છાપના એમ. ડી. કે. એફ. આર. સી. એસ.ને રોકી, દેશનો પૈસો પરદેશ રવાના કરવાની ધૂન દેશોદ્ધારકોને લાગી છે. તેમાં આ અવાજ તેમને ક્યાંથી અસર કરે ?

અહીં હું એક આપણા પ્રસંગને અનુરૂપ અને તેવો દૃષ્ટાંત તમારી સમક્ષ રજૂ કરું છું :

એક દરદી કાંઈ વ્યાધિથી પીડાતો ખાટલાવશ થયેલો. તેમાં વળી એક દિવસે વ્યાધિએ હુમલો કર્યો અને ઘરના ગભરાયા. દોડાદોડી થઈ પડી. કાંઈ કહે વૈદ્યને જોલાવો, કાંઈ કહે ડાક્ટરને જોલાવો. જેમ અને એમ જલ્દી દરદીને રાહત મળે, આરામ થાય એવો આશય હતો. ઘણા પરિચારકો હતા અને ઘરનો સુખી માણસ હતો. એટલે તેની કાળજી રાખનાર પણ ઘણા હોય. એક ભાઈ નજીકમાં જ રહેતા વૈદ્યને જોલાવવા દોડી ગયો, ત્યારે ખીજો ડાક્ટરને જોલાવવા દોડ્યો. પાંચેક કલાકમાં તો એક તરફથી વૈદ્યરાજ ખાસો ખેશ ખંભે નાંખી, ચાંદીની મૂઠવાળો ઘોડો હાથમાં લઈ આવી પહોંચ્યા, અને ખીજો જ ક્ષણે કોટપાટલુનમાં સજ્જ થયેલા, હાથમાં નેતરની સોટી ને ખીસામાં લટકતી રબરની નળી (સ્ટેથેસ્કોપ) સાથે ડાક્ટર સાહેબ પધાર્યા. વૈદ્ય અને ડાક્ટર સાહેબ બંનેનો ભેટો દરદીના ખાટલે થયો.

અને કાણુ જાણે કેમ, બંનેએ દરદીને તપાસવાની શરૂઆત એક સાથે જ કરી. એકે નાડી ઝાલી, ખીજાએ રબરની નળી લગાવી. એક ધણીની બે શામ્યોની માફક વચમાં ખાટલે દરદી તથા એક ઇસ પાસે વૈદ્ય અને ખીજો બાળુ ડાક્ટર !

ડાક્ટર-કેમ વૈદ્યરાજ ! શા રોગ પારખ્યો ? આંગળાના કાનમાં નાડીની છલે કાંઈ કશું કે નહિ ?

વૈદ્ય-જરૂર. શાસ્ત્રના અભ્યાસથી અને અનુભવના શાનથી આંગળાના કાનમાં એ અવાજ આવે છે કે દરદીના અપાનવાયુએ પ્રકોપ પામી સમાનને પદ્મપ્ર કયો છે. એટલે શરીરમાં અને નાડીમાં વાત બળવાન થઈ રહ્યો છે. પણ તમે કહેશો કે આ શો વ્યાધિ છે ?

ડાક્ટર-હિંહ ! વાતપ્રકોપ અને વાતપ્રકોપ ! દરદીના હૃદય ઉપર દબાણ થઈ રહ્યું છે, તે તમે નથી સમજતા અને 'શાસ્ત્ર શું કહેતા હે !' નકામા ખોટા રસ્તે જાઓ છો !

વૈદ્ય-અરે મારા મહેરબાન ! ખોટો રસ્તો એટલે તો આયુર્વેદ શાસ્ત્ર અને એના સિદ્ધાંત ઉપર આક્ષેપ તે જ. તમે આજકાલના જે તણુ વરસ કાલેજમાં જઈ આવ્યા અને પૂંછડું વળગાડી ડાહ્યા થઈ ગયા ! તમને વ્યાધિના નિદાનનું શાન શું ?

ડાક્ટર-અને તમને ! તમારું આયુર્વેદ શાસ્ત્ર જોયું ! એ શાસ્ત્ર અવૈજ્ઞાનિક છે. તેમાં કાંઈ ખાસ સિદ્ધાંત જ ન મળે. તોલ, માપ, પ્રમાણ, બનાવટ, કશાનું ઠેકાણું નહિ. આ તે થીયેરી કે હંબગ ?

વૈદ્ય-હંબગ ! અહા ! આયુર્વેદ કે જેણે હજારો વર્ષથી હિંદની રક્ષા કરી અને તમને ય ગળથુથીમાં મરીના જે દાણા ને લીમડાની જે ટીસીઓ પાછ મોટા કર્યા તે હંબગ ! અને તમારું તે વૈજ્ઞાનિક ! અબર છે ને, બંગાળના સુપ્રસિદ્ધ શરદ્યાણુ બિમાર પડ્યા. તમારા વૈજ્ઞાનિક શાસ્ત્રના ધુરંધરોએ વ્યાધિનું નિદાન કર્યું મેલેરીયા ! અને પછી માંડ્યું કપીનાષન આપવા ! તાવ ન ગયો એટલે વિજ્ઞાને યાસું બદલ્યું અને ઠરાવ્યો ડીસપેપ્સીયા ! પછી ઇન્જેક્શનનો મારો આણુ થયો. વ્યાધિ વધ્યો અને વિજ્ઞાને આંખ ખોલી જણાવ્યું કે કેન્સર છે ! છેવટે શરદ્યાણુ સ્વર્ગે સિધાવ્યા. નહિ તો તમારું વિજ્ઞાન કેટલાય નવા વેશ પહેરત અને ઉતારત.

ડાક્ટર-બહુ થયું વૈદરાજ ! તમે માંડે અપમાન કરે છે !

વૈદ-અને તું આજકાલનો છોકરો ફાવે તેમ મોઢે મડે છે !

ડાક્ટર-આ સોટીથી હું બહો લખશ.

વૈદ-મેં પણ આ કંડો તારા જેવા માટે જ રાખ્યો છે.

ડાક્ટર-ડાસા ! તારું મોત બમે છે.

વૈદ-અને તારો પ્રાણ લેવાને હું તૈયાર છું.

દરદી-ખામેશ, સ્વનામધન્ય નારાયણસ્વરૂપ પૂજ્ય વૈદરાજ અને શ્રીમાન કીર્તિવંત ડાક્ટર સાહેબ ! જરા માંડે પણ સાંભળી લેવા કૃપા કરશો ? જો આપ અંરસપરસ એકબીજાના પ્રાણ લઈ લેશો તો પછી મારો પ્રાણ કાણ લેશે ? માટે પ્રથમ મારી વેતરણ કરી લ્યો. જો આપ જેઠમાંથી એક પણ જીવંત નહિ હો તો મારો પ્રાણ જરૂર રહી જશે.

ડાક્ટર-અને તમારો પ્રાણ જો મારા હાથથી જશે તો પણ તમને એથી લાભ જ છે. કારણ કે તમારા વિમાનાં નાણાં પતાવવા માંડે સરટીફિકેટ ખાસ જરૂરી છે. તેમાં આ વૈદ કાંઈ કરી શકે નહિ, સમજ્યા ! હું પાસ મથેલો ડાક્ટર છું.

આ દષ્ટાંત વિષે આથી વિશેષ કશું લખવાની કે એવી પરિસ્થિતિ ઉપર કશી પણ ટીકા કરવાની જરૂર લાગતી નથી.

પ્રકરણ ૪૬મું

અંડવૃદ્ધિ

અંડવૃદ્ધિ અથવા વૃષણવૃદ્ધિ એ પુરુષોને એક દુઃખ આપનારું દર્દ છે. તે જ્યારે થઈ આવે છે ત્યારે દરદી આકળવિકળ થઈ જાય છે અને વેદનાથી હેરાન પરેશાન થતો જોવામાં આવે છે. અંડવૃદ્ધિ શાથી થાય છે? અપાનવાયુનો ધર્મ હમેશાં નીચે સરવાતો છે. અર્થાત પેદા થયેલો અપાન ગુદાદ્વારે થઈને બહાર સરી જાય છે. પરંતુ એ અપાનનો જ્યારે અતિયોગ થાય એટલે હદ ઉપરાંત અપાન પેદા થવા લાગે છે ત્યારે જેમ ગુદા દ્વારે અપાન જાય છે તેવી જ રીતે ક્યારેક અસ્તીની અંદર અપાન પ્રવેશ કરીને, પુરુષના વૃષણની વીર્યવાહિની અને જળવાહિની નસો અતિ સ્ત્રીસંગના કારણે અથવા અત્યંત ગળ્યા, ખાટા, ખારા તીખા પદાર્થોના સેવનના કારણે નબળી બની ગયેલી હોય છે તેમાં પ્રવેશ કરી, સાથે દોષોને લઈ અંડસંધીને રસ્તે વૃષણમાં ઉતરે છે, અને તેથી વૃષણ પોતાનું મૂળ કદ છોડી મોટા થવા લાગે છે.

આયુર્વેદ શાસ્ત્ર અંડવૃદ્ધિના સાત પ્રકાર દેખાડે છે. વાત, પિત્ત, કફ, એ ત્રણ દોષથી ત્રણ પ્રકાર, રક્તથી, મેદથી (ચરબીથી), પાણી ભરાવાથી, આંતરડાંમાંથી—આમ સાત જુદા જુદા પ્રકાર બતાવ્યા છે. તેના જેમ જુદા જુદા પ્રકારો છે તેમ તેની વેદના, આકાર, અને વૃષણની અંદર પુલવાથી જમા થતો અથવા ભરાતો પદાર્થ પણ જુદો હોય છે.

છતાં એટલું જાણવાનું ચોક્કસ મળ્યું છે કે વાતપ્રધાન પદાર્થોનું વિશેષ સેવન કરનાર, એશારામથી ગાદી ઉપર પડી રહેનાર, જે પ્રદેશમાં દાળ, ભાત, શાક, વાલ, વટાણાં, બજાયાં, પાતરાં, ચવાણું, ભુંસું અને બેળને ટેસ્ટથી આરોગનાર માણસો છે તે પ્રદેશમાં આ વ્યાધિ.

વધુ જોવામાં આવે છે. કારણ કે ઉપરના બધા પદાર્થો વાયુનો પ્રકાપ કરી અપાનમાં વધારો કરે છે. એ વધુ પ્રમાણમાં થયેલો અપાન સીધા રસ્તે પસાર થઈ જાય તો તો કોઈ વાંધો નથી, પણ અપાન જો આડે માર્ગે ગયો તો વૃષણવૃદ્ધિ ઉપર જોર કરે છે, અપાન જો હિંચે ચઢ્યો તો કાળજી રૂંધે છે, એથી હિંચે ગયો તો હૃદય ધબકે છે અને તેથી ઉપર ગયો તો મગજ ફરવે છે. તોય પણ સરાણે સમજવેલી જીભવાળા સ્વાદિયાઓ ટેસ્ટથી ખાવાનું છોડતા નથી! એમના ભાણમાં જેટલી ચીજો વધતી જાય તેટલી ઓછી પડતી જાય છે. રાજા એક અને પ્રધાન પંચોતર! જમવામાં રોટલી એક અને તે એક રોટલીને ખાતર દાળ, કઠી, ઓશામણ, શાક, કઠોળ, ચાપડ, લજ્યાં, દોકળાં, રાયતું, ચટણી, અથાણું, કચુંબર, લીંબુ, આદુ, હળદર, મરચાં, કેરી, કરમદાં, ગુંદાં, આદિ જેનો પાર જ નહિ!

મારે ત્યાં મજૂરીએ આવતો એક મજૂર મેં જોયો છે, પોષ મહિનાની કડકડતી ઠંડીમાં મારાં મકાન ચણવાની માટી ખુંદવા એ આવતો અને સવારના નાસ્તા માટે ફાટેલા કાટના ગજવામાં બંને બાજુ બંને રોટલા જીવારના ટુકડા કરી ભરી લાવે. જ્યારે સુખી-આઓ શાલદોશાલા ઓઠી હથ પમ અને કાનનું રક્ષણ કરવા ઠાંકતા હોય ત્યારે આ મજૂર માટીનો ગારો બનાવે અને ખુંદે. ગારો ખુંદતો જાય, ગજવામાંથી રોટલાના ટુકડા એ આરોગતો જાય. મીઠાનું પાણી નાંખી બનાવેલા કેવળ જીવારના રોટલા સાથે એને નહિ અથાણાની જરૂર કે નહિ શાકની. કાણ જાણે ક્યાં એ રોટલા ચાટ્યા જાય! અને દામ પૂરું કરી એ ભૂખ્યો ડાંસ જેવો ફરી ઘેર જાય, છાશની તાંસળી, પથ્થર ઉપર વાટેલાં મરચાં અને જીવારનો રોટલો ચઢાવી, ફરી જાણે સવાશેર ધી ખાતો હોય એવા સોજસ્વી ચહેરે કામે લાગે. એને ન થાય અંડવૃદ્ધિ, ન આવે નપુંસકતા કે ક્ષય; જ્યારે શરીરનું જતન કરતા ઉજળા ખુદિમાનો એક સમય દિવસ દવાની ખાટલી અને પડીકાં ન છોડે!

અંડવૃદ્ધિમાં જુદા જુદા દોષો હોય છે. તો પણ દરેકમાં વાયુ પ્રધાનપણ્ય હોય છે અને બીજા દોષ સાથે નથી મળ્યા હોતા તો તે અંડકોષ રચના કુગ્રા જેવો નરમ હોય છે અને તેને દબાવવાથી તે ખેંચી જાય છે અને પુલે છે, છતાં દુઃખાવો રહે છે. જે વાયુ સાથે પિત્ત ઉતર્યું હોય છે તો તે અંડકોષ રંગે રતાશ પડતો, વધારે બળતરાવાળો, જલદી પાકી જાય તેવો અને વેદનાયુક્ત હોય છે, અમિની માફક તથુખા નાંખે છે અને ઝીણી ઝીણી ઉપર ફાંફીઓ જણાય છે. રક્તપ્રધાનમાં પિત્તપ્રધાનનાં જ લક્ષણ જણાય છે, માત્ર ફાંફીઓ હોતી નથી અને જે અંડકોષમાં કફપ્રધાન કે ચરબીની વૃદ્ધિ થવા લાગી હોય છે તે અંડ પોચો, સુંવાળો, આકારમાં ગોળ હોય છે. જે અંડવૃદ્ધિમાં પાણી ઉતર્યું હોય છે તેનો આકાર પખાલ જેવો, અથવા વેંગણ (વંતાક)ની માફક લાંબી આકૃતિ હોય છે અને દુઃખાવો ઓછો જણાય છે. અને જે માણસ જમ્યા પછી તુરત પાણીમાં કુબકી મારે છે, પોતાનાથી બળવાન પ્રાણીને રાંદે છે, બહુ વજનદાર વસ્તુ ઉંચકે છે, શક્તિ ઉપરાંત વધારે મુસાફરી પણ આદીને કરે છે, વીચ રોકવાની ખોટી રૂઢવટવાળી દવાઓ ખાય છે, જે અપાનને કબજે રાખે છે, તે માણસને એવાં કારણોએ કાષાયમાન થયેલો વાયુ નાનાં આંતરડાંનો સંકાય કરી, તેનો એક ભાગ નીચે ખેંચી લાવી, અંડવૃદ્ધિ કરે છે અથવા સારણુગાંઠ પેદા કરે છે.

અને આ પ્રમાણે ઉતરેલા આંતરડાની પેદા થયેલ અંડવૃદ્ધિમાં વૃષણ સુધી લાંબી મોઝ જેવો આકાર અથવા મોળો જણાઈ આવે છે.

અંડવૃદ્ધિ જણાય કે તુરત ડાક્ટર પાસે દોડી જવાથી ઘણું વખત લાભને બદલે નુકસાન સંકડાને થતું જોયું છે. વ્યાધિ સાધારણ સ્વરૂપમાં હોય અને પછી વિશેષ રૂપ પકડી પીંછામાંથી કમડો મઠ જાય છે. માટે મહેરબાની કરી વ્યાધિ ન થાય તે તરફ વળો, જે એમ ન બને અને વ્યાધિ થાય તો ગભરાઓ નહિ, ખોટી

દોઝદોઝ કરી નહિ, અને વહેમાઓ નહિ કે તમને એથી મહા બ્યાધિ થઈ જવાનો છે !

અંડવૃદ્ધિ જેવું જણાય તો પ્રથમ ખોટા ખોરાકનો ત્યાગ કરી આપો અને સુંકનો ઉકાળો બનાવી તેની સાથે એરંડીયાના તેલનો જીલ્લાળ લઈ લ્યો. પછી ખીજે દિવસે સ્થવારથી જ શિર્ષાસન શરૂ કરો. વૃષણમાં સાધારણ પીડા જણાતી હોય તો તમાકુનું લીલું અથવા સુંકું પાતડું ગરમ કરી વૃષણ ઉપર ખાંધી ઉપર લંગોટ કસો, વાયુ કરનારા કઠોળ વગેરે ખંધ કરી આપો અને શિર્ષાસનનો અભ્યાસ દરરોજ વધારતા જાઓ, એટલે તમોને અંડવૃદ્ધિ થતી અટકશે, હશે તે ખેસી જશે અને ફરી નહિ થાય. શિર્ષાસન અંડવૃદ્ધિમાં એક ચમત્કારિક અને અજબ ઉપાય છે. એથી જૂનાં અંડવૃદ્ધિનાં દરદો નાખૂદ થયાં છે. તો પછી તાત્કાલિક અથવા શરૂઆતમાં જ જો શ્રદ્ધા રાખી અભ્યાસ વધારવામાં આવે તો જરૂર સોએ સો ટકા દર્દ આગળ વધતું અટકે છે અને નાખૂદ થાય છે.

છતાં એ દરદ નાખૂદ ન થાય તો શેરી લોખાન તો. ૧, રેવંચીનો શીરો તો. ૧, ગુજર તો. ૧, એળાચો તો. ૧, બોળ તો. ૧.

ઉપરની વસ્તુ ખાંડી, તેમાંથી થોડો જૂકો લઈ પાણીમાં ખદખદાવી તેનો સાધારણ ગરમ ગરમ, અંડ ઉપર જાડો લેપ કરી ઉપર રૂ મૂકી લંગોટ કસવાથી અને આ લેપ થોડા દિવસ ચાલુ રાખવાથી અંડવૃદ્ધિ નાખૂદ થાય છે. તેની સાથે ખાવા માટે નીચેની દવા ચાલુ કરવી :

અંડવૃદ્ધિહર ગુટિકા—

શુદ્ધ પારદ તો. ૧૦, શુદ્ધ ગંધક તો. ૧૦, સુવર્ણમાસિક ભસ્મ તો. ૨૦, અને હીમેજ તો. ૪૦.

પ્રથમ પારદ ગંધકની કમલી કરી ત્યારબાદ સઘળી વસ્તુ એકત્ર કરી એરંડાના રસમાં ત્રણ દિવસ ઘુંટી તેની ચણાના દાણા જેવડી

ગોળી વાળવી. દિવસમાં બે વાર અથવા ત્રણ વાર બંને ગોળી પાણી સાથે ગળવી. કબજાત જણાય તો રાત્રે સુતી વખતે પાવલીબાર ફાકી મારવી. આ ગોળી ખાવાથી અને ઉપરનો લેપ મારી શિર્ષાસન શરૂ કરવાથી આશ્વાતીત લાભ થાય છે અને અંડવૃદ્ધિ નાબૂદ થાય છે.

પિત્તપ્રાધાન્ય અંડવૃદ્ધિમાં એટલે કે જે અંડ લાલ થઈ ગયો હોય, બળતરા થતી હોય, તણુખ મારતી હોય, ઉપર લાલ ઝીણી ઝીણી ફાદીઓ જણાતી હોય, તેમાં બીજો કાંઈ લેપ નહિ લગાડતાં સારું ગુલાબજળ અને ગુલે-અરમાની (એક જાતની માટી) મેળવી લીલું સૂકું લગાવ્યા કરવાથી તેનો સોજો ઉતરી જાય છે, બળતરા બંધ થાય છે. પરંતુ જે પાક ઉપર ચઢેલું હોય છે તો ગુલાબજળ અને ગુલે-અરમાનીથી જ એક જગ્યાએ મોઢું થઈ પુટી જાય છે. પુટ્યા પછી તેના ઉપર તલનું તેલ શેર એક, ઉંચી જાતનું ચોખું સીંદુર શેર બે અને મીણુ તો. ૫ લખ, પ્રથમ તેલને ગરમ મૂકી બરાબર ગરમ થાય એટલે તેની અંદર સીંદુર નાંખી, ધુમાડા નિકળવા લાગે એટલે નીચે ઉતારી, મીણુ નાંખી, ધીમે ધીમે હલાવવાથી નરમ મલમ બનશે. આ મલમની પટ્ટી પાકીને પુટેલા વૃષણ ઉપર મારવાથી રૂઝ આવી જશે.

જો વૃષણ પુલવાની સાથે તેમાં જુદી ગાંઠ જણાતી હોય અને અંદર દરદ થતું હોય તો તેના ઉપર કાળા દ્રાક્ષને ખારીક વાટી તેની પટ્ટી મારવાથી ગાંઠ જલદી પાકી પુટી જાય છે, અને પુટ્યા પછી આગળ બતાવેલ સીંદુરવાળા મલમની પટ્ટી મારવાથી રૂઝાઈ જાય છે.

આંતરડું ઉતરવાથી થતી અંડવૃદ્ધિ માટે એલોપથીના ડોક્ટરોએ પટ્ટો શોધી કાઢ્યો છે. એ સિવાય બીજો ઉપાય એમને જણાયો નથી, અથવા ઓપરેશન કરી આંતરડું ઉતરવાના માર્ગને તેઓ બંધ

કરે છે. પરંતુ દેશી ઉપચાર તરીકે આંતરડું ઉતરવાની શરૂઆત થાય ત્યારે એટલી જાળને સહવારસાંજ અરધો અરધો તોલો મેથી દાણા (દાળ શાક વધારવામાં વપરાય છે તે) પાણી સાથે ચાવ્યા સિવાય ગળી જવામાં આવે અને લાગઠ ત્રણ મહિના સુધી દરરોજ એ રીતે મેથી દાણા ગળવા ચાલુ રાખે તો ફરી જીંદગીમાં આંતરડું નીચે ઉતરતું નથી. ઉપલક્ષ દૃષ્ટિએ આ ઉપાય સાધારણ જણાય છે પરંતુ તે બારે ચમત્કારિક છે.

અથવા જે અવસ્થામાં આંતરડું ઉતર્યું હોય તે અવસ્થામાં સાવ-ધાની રાખી, અરીણુ જે આનીભાર જે તોલા પાણીમાં પીગળાવી દરદીને પાંચ દેવામાં આવે—એક જ વખતમાં તો તે જ વખતે આંતરડું પોતાના સ્થાનકમાં ખેસી જાય છે અને ફરી જીંદગીમાં ઉતરતું નથી. દરદી ખૂમાખૂમ પાડતો અને દુઃખથી રીઝાતો તે જ વખતે બંધ થાય છે. પરંતુ આ ઉપાય સાધારણ માણસે કરવા જેવો નથી. કારણ કે અરીણુ ઝેર છે અને એનું ઘેન ચઢે છે; અને આ પ્રમાણે અરીણુનું ઘેન જણાય તો હિંગનું પાણી બનાવી પાવાથી ઘેન ઉતરી જાય છે. છતાં અરીણુવાળો ઉપાય વિદ્વાન અને બુદ્ધિમાન વૈદ્ય સિવાય બીજા કોઈએ અજમાવવો નહિ.

વૃષણમાં ચરખી ભરાવા લાગે છે ત્યારે વૃષણ ખાસ દરદ નથી કરતો પણ મોટો થવા લાગે છે અને એ એટલે સુધી વધે છે કે નાળીયેરના કદથી માંડી ગટકુડાના જેવડા વૃષણવાળા શેઠીઆઓ જોયા છે. આવા વૃષણવ્યાધિમાં ડાકટરો ઓપરેશન કરે છે, જેમાં સેંકડે પાંચ સુધરે છે અને પંચાણુંના જીવ ઓપરેશનની સાથે જાય છે. કદાચ જીવ ન ગયો તો ઓપરેશન કર્યા પછી એ જગ્યા રજાતી નથી. અને તેમાંથી નાડીવણ થઈ દરરોજ પડ ચાવ્યા કરે છે. આ જાતના વૃષણવ્યાધિમાં શરૂઆતમાં જ ઉપચારો કામે લગાડે તો વૃષણ આગળ વધતો અટકે છે. ખોરાકમાં નિયમિતપણું, શિર્ષાસન અને બ્રહ્મચર્ય જેવા સાદા ઉપચારો ઉપર ધ્યાન આપવાથી કેટલીક

વખત શરૂઆત થઈ હોય તો પણ નાખૂદ થઈ જાય છે. પરંતુ અમુક કંદ સુધી વધી ગયા પછી તે તદ્દન નાખૂદ થતો નથી.

અમે સાંભળ્યું છે કે અમુક વર્ષ પહેલાં કોઈ સાધુ એક ચમત્કારિક દવા જાણતો હતો અને વૃષણ ઉપર દવા લગાવી ત્રણ જ દિવસમાં, પાણીમાં મૂકવાથી માટીનો પીડો જેમ ઓગળી જાય તેમ, ગમે તેવા મોટા થયેલા વૃષણને ઓગાળી અસલ સ્થિતિમાં લાવી મૂકતો અને જે થી પાંચ હજાર રૂપિયા લેતો. છતાં આ ઉપાય તે કોઈને જતાવતો નહિ.

સાંભળેલી વાત સત્ય માની લઈએ તો દિલ્લીરી એ થાય છે કે આવા ઉપાયો જેને સાખ્ય થયેલા છે તેઓ જગતના બલની ખાતર કોઈને નહિ જતાવતાં પોતે મરતાં સાથે લઈ જાય છે અને પોતાના જ્ઞાનનો વારસો ખીજીને આપતા નથી. એને લઈ આજે દિંદની કેટલીક અમૂલ્ય વિદ્યાઓ નાશ પામી છે. પ્રભુ આવા સિદ્ધ-હસ્ત પ્રયોગો ધરાવનારને સદ્બુદ્ધિ આપે કે જેથી તેઓ પોતાનું જ્ઞાન ખુલા દિલે ખીજીને જતાવતા થાય.

અંડવૃદ્ધિ માટે નીચેના ઉપચારો પણ ઘણી વખત બહુ સારું કામ કરે છે, અને તે નિર્ભય છે; જેથી દરેકને અજમાવી લાભ ઉઠાવવા અમે બલામણુ કરીએ છીએ :

(૧) શીલારસ તો. ૧, તમાકુનો રસ તો. ૧, એરંડાનો રસ તો. ૧, જરા ગરમ કરી અંડ ઉપર લગાવી ઉપર ૩ મૂકી લંગોટ મારવો.

(૨) 'નાહીકંદ' નામનો એક કંદ થાય છે જે સુરત જીલ્લામાં મળે છે તેને ઘસી ચોપડવાથી ચરખી ઉતરવાથી થયેલી વૃષણવૃદ્ધિ નાખૂદ થાય છે.

(૩) મરેલો 'કાચીડો' (એક જાતનું પ્રાણી) લઈ તેની સંપુટમાં રાખ જનાવી એ રાખને મધ મેળવી પીંછી વડે વૃષણ

ઉપર લગાવી ર મુકી ખાટો બાંધવાથી આતરકું ઉતરતો વૃષણુવૃદ્ધિનો રોગ નાબૂદ થાય છે.

(૪) હાથીઆ ચોરને લાવી ઉપરથી કાંટા વગેરે કાઢી નાંખી, આપી, અંદર હળદર, મીઠું નાંખી ગરમ ગરમ વૃષણુ ઉપર બાંધવાથી અંડવૃદ્ધિ મટે છે.

(૫) સોનાગેર, આંબળાં, રેવંચીનો શીરો, આંબાહળદર, લોધર, એ વસ્તુને ખાંડી લીલી હળદરના રસમાં વાટી લેપ કરવાથી પણ અંડવૃદ્ધિ મટે છે.

ઉપરના પ્રયોગો અમારા અનુભાવેલા છે. જ્યાં એક પ્રયોગ કામ નથી કરતો ત્યાં બીજો પ્રયોગ કરે છે. માટે અંડવૃદ્ધિવાળાએ જરૂર ઉપયોગ કરી લાભ ઉઠાવવો.

પ્રકરણ ૪૭મું

મૂત્રકૃમ્મ

પ્રમેહનો રોગ થયા પછી તેની બરાબર ચિકિત્સા કરવામાં ન આવે અને દરદીની ઉતાવળને લઇને કે વૈદ્ય, ડાક્ટર તરફથી પોતાની આવડત દેખાડવા ખાતર રસકપુર, મોરચુથુ જેવાં દ્રવ્યો આપી પ્રમેહને દબાવી દેવામાં આવે તો તેમાંથી પ્રમેહ દબાઇ જઇ, પ્રમેહ-શીટિકા ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે પ્રમેહનું દુષિત વિષ શરીરમાં રહેલાં એકસો ને સાત મર્મસ્થાન પૈકી સંધિમર્મ, શિરામર્મ અને માંસમર્મ એટલે સાંધાઓમાં, શિરાઓમાં અને માંસમાં દશ જાતની આંતર ઉત્પન્ન કરે છે. તે કેટલીક ફાલીઓના રૂપમાં હોય છે અને કેટલીક ઉપર ફાલી અને નીચે ગાંઠના રૂપમાં હોય છે. આના બુદ્ધિમંદ હસ બેદો છે. તેના યુક્ત લક્ષણ ઉપરથી 'સરવિકા' થી માંડીને

‘ નિદ્રથી ’ સુધી દશ પ્રકાર બતાવ્યા છે. પ્રમેહમાં જેમ વાત પિત્તાદિ ભેદો કલ્પેલા છે તેમ પીટિકામાં પણ તેના જુદા જુદા ભેદ હોય છે.

આ ગાંઠો અથવા ફાક્ષીઓ સાથે તરસ, ઉધરસ, માંસનો સંક્રાંત્ય, મોહ, હેડકી, મદ, જ્વર, ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય તો દરદીને બચવાની આશા રાખવી નહિ અને ઉપચાર કરવા પણ નકામા છે; પરંતુ ઉપરના ઉપદ્રવો ન હોય અને માત્ર સાંધામાં કે શિરાઓમાં અંધ જણાય તો તેના ઉપર ફાષ પણ જાતના ચીકાશવાળા મલમ-પદ્ધતિ લેવા નહિ કરવા, પરંતુ એવા દરદીને ઝાડા ઉલટી થાય તેવું ઔષધ આપવું જોઈએ. એના માટે ‘ નાહીકંદ ’ નામની વનસ્પતિ થાય છે, જેનો વેલો ગીલોડીને મળતો હોય છે અને તેના ઉપર મરચાં જેવાં ફળ જેસે છે, તે વેલાના મળને નાહીકંદ કહે છે. તે કંદમાંથી જે વાલ જેટલો કંદ ગોળ સાથે મેળવી ગોળા કરી દરદીને ખવરાવવી. એથી ઝાડા ઉલટી થવા લાગશે અને જે પાંચ ઝાડા ઉલટી થઈ જાય પછી તેને બંધ કરવા હોય ત્યારે ઘી તોલા ૩ અને એલચીના ઠાણા નંગ ૧૦ વાટી, ઘી ગરમ કરી પાષ દેવાથી ઉલટી ઝાડા બંધ થઈ જશે. આવી રીતે ઉલટી ઝાડા (વમન વિરોધન) કરાવવાથી પ્રમેહ પીટિકાનું મેદસ્થાનમાં રહેલું ઝેર નાબૂદ થઈ જશે. બાદ પ્રમેહ પીટિકાની ગાંઠ ઉપર નાહીકંદને પાણીમાં ઘસી ચોપડવો. ત્રણ દિવસ સુધી ચોપડવાથી ગાંઠ વેરાઈ જશે અથવા ગુણેશ્વરમાની અને ગુલાબજળ લીલું સૂકું ચોપડવા કરવું. એ ન મળે તો ગોરમટી માટી અને સાદું પાણી મેળવી ચોપડવાથી અને લીલું સૂકું રાખવાથી પણ ગાંઠ ઓગળી જાય છે. ઉપર ‘ નાહીકંદ ’ પાવાનો બતાવ્યો છે તે જે દરદીને પાવામાં આવે તેને તેલ, મરચું અને હિંગની સખત પરેણ કરાવવી. એટલે એ ખાવાં ન આપવાં, એટલું જ નહિ પણ મરચાં અને હિંગનો વધાર થતો હોય તે ઘરમાં દરદીને રાખવો પણ નહિ. નહિતર રોગીનું ગળું બંધ થઈ જશે. એનું વારણ ઘી અને એલચી છે. ઉપરાઉપરી પાવાથી મટી જશે.

આ નાહીકંદ બહુ ચમત્કારિક વનસ્પતિ છે. અંડવૃદ્ધિમાં ચરબી અસહ્ય હોય તેને પણ ગાળી નાંખે છે, તેમજ પગ ઉપર હાથીપગો નાખતો રાગ માંસ વધવાથી કે રસ ઉતરવાથી થાય છે તેને પણ ચટાકે છે. પરંતુ એ દર્દો ફરી ઉબળા આવે છે. એટલે કાયમને આટે અસર કરી શકે એવો ગુણ તેમાં નથી.

એવી જ રીતે જનનમાર્ગની સાથે સંબંધ ધરાવતો મૂત્રકૃચ્છનો વ્યાધિ છે. કુદરતી રીતે પેશાબની હાજત થતાંની સાથે ધારબંધ પેશાબ થઈને હાજતનો પુરતો નિકાલ થઈ જવો જોઈએ. તેના બદલે મૂત્રકૃચ્છના વ્યાધિવાળાને પેશાબ ટીપેટીપે ઘણી વખત ઉતરે છે. આ વ્યાધિ થવાનાં ઘણાં કારણો છે. પરંતુ શક્તિ ઉપરાંત કસરત કરવાથી, તિક્ષ્ણ ઔષધ ખાવાથી, લુખ્યા શુષ્ક પદાર્થ ખાવાથી, દરરોજ મદિરા-દારૂ પીવાથી, હમેશાં ઘોડા ઉપર કે સાયકલ ઉપર બેસી વધારે થડતી મુસાફરી કરવાથી, જળ ઉપર ઉડનારા પક્ષીઓનું માંસ ખાવાથી, માછલાનો વધારે પડતો આહાર કરવાથી અને જમ્યા ઉપર ફરીથી જમવાથી—આવાં કારણોને લઈને ત્રણ દોષના ત્રણ, સંત્રિપાત ચાર, સલ્ય પાંચ, મળ છ, વીર્ષ સાત અને પથરી આઠ એમ આઠ પ્રકારના મૂત્રકૃચ્છના ભેદ બતાવ્યા છે.

અપાનવાયુ, ક્લેદન કફ અને પાચક પિત્તનો હીન, મિથ્યા અને અતિયોગ થવાથી વાયુ મૂત્રાશયમાં જઈ મૂત્રને વહેનાર, ધારણ કરનાર અને માર્ગ આપનાર સ્નાયુનાં શિત્રોને સૂકવી મૂત્રના માર્ગને રોકે છે કે જેથી પીડા સાથે રહી રહીને થોડો પેશાબ થાય છે, તેને મૂત્રકૃચ્છ કહે છે.

મૂત્રાધાતના વ્યાધિમાં એકદમ પેશાબ આવતો અટકી જાય છે. આ વ્યાધિના નિદાનકારોએ એના તેર પ્રકાર જણાવ્યા છે. પરંતુ આ વ્યાધિ પેશાબની હાજત રોકવાથી અથવા પેશાબની હાજત

પુષ્કળ હોય તેવી અવસ્થામાં સ્ત્રીસંગ કરવાથી, સંભોગકાળમાં મૂળ સ્થાનેથી વીર્ય રખલિત થઈ જવા છતાં સંભોગનો ટાઇમ લંબાવવા આતર વીર્યને રોકવાથી, મળની હાજતને પરાણે રોકવાની ટેવ પાડવાથી, પથરી આડે આવવાથી અથવા તિક્ષણ પ્રમેહ થવાથી થાય છે.

મૂત્રકૃચ્છના વ્યાધિવાળાએ ઉપચાર કરતાં પહેલાં સ્ત્રીસંગ ઉપર કાણુ રાખવો; અને દ્વાર ગુણુવાળાં શાકભાજી તથા પદાર્થો વધારે લેવાં જોઈએ. દરરોજ જમ્યા પછી સોડા જે વાલ પાણી પાથે મેળવી પી જવાની ટેવ પાડવી અને એસીડવાળા (આમ્લ) પદાર્થ ઓછા લેવા જોઈએ.

મૂત્રકૃચ્છહર કવાથ—

ગોખર તો. ૧, ખાખરાનાં ફુલ (કેસુડાં) તો. ૧, હરડે તો. ૧, બેડાં તો. ૧, આંબળાં તો. ૧, વડની કુણી વડવાઈ તો. ૧, દારૂહળ-દર તો. ૧, મોથ તો. ૧, સુંઠ તો. ૧, તેને ખાંડી જાડો ભૂકા કરવો.

દરરોજ એ ભૂકા તો. ૨, પાણી તો. ૨૦માં ઉકાળો કરી, પાંચ તોલા રહે એટલે ગાળી અરધો સવારે અને અરધો સાંજે આપવો.

મૂત્રકૃચ્છહર ગુટિકા—

આંબળાં તો. ૨, એલચી તો. ૨, જેડીમધ તો. ૧, વસ્ત્રગાળ કરી વરીયાળીના ઉકાળામાં ત્રણ દિવસ ઘૂંટી ચણાના દાણા જેવડી ગોળા વાળવી. દિવસમાં ત્રણ વખત બળે ગોળા દુધ સાથે આપવી.

પ્રમેહના વિષયમાં ખતાવેલી ચંદ્રપ્રભા ગળોના પાણી સાથે ત્રણ મહિના નિયમિત લેવાથી મૂત્રકૃચ્છ મટે છે.

મૂત્રકૃચ્છહર ચૂર્ણ

તરબુચનો મગજ, ચીંભડાનો મગજ, કાકડીનો મગજ, ગોખર, જવખાર, સફેદ કાથો, જવાસો, પાપાણુભેદ, હીમજી હરડે.

સરખા વજને લઈ, ખાંડી, વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ બનાવી, રહવાર સાંજ લીલી ગળોના પાણી (રસ) સાથે આપવાથી મૂત્રકૃચ્છ મટે છે.

મૂત્રાધાત—પેશાબ જ્યારે બંધ થઈ જાય છે ત્યારે ડાક્ટરો પેશાબની નળી મૂકી પેશાબ છુટો કરે છે. આ નળી (કેથેટર) જે કે અમુક વખતે બહુ ઉપયોગી નીવડે છે, પરંતુ દરેક અવસ્થામાં કેથેટર મૂકવી એ હિતકારી નથી. કટલીક વખતે કેથેટર મૂકનારની ખીનઆવડતને કારણે કે મૂત્રનળીમાં સોજો હોવાને કારણે નળીમાં ક્ષત થઈ આવે છે, અને એકમાંથી બીજી પીડા ઉત્પન્ન થાય છે. મારે જ્યાંસુધી ખીન ઉપચારોથી પેશાબ છુટો થતો હોય ત્યાંસુધી નળી ન મૂકવી એ વધારે હિતકારી છે. કેથેટર મૂકવી, ઇન્જેક્શન મૂકવું, દાંત કાઢવો, અથવા નસ્તર ચલાવવું એ બધી ક્રિયાઓમાં અનુભવથી વાકેફ બનેલા હાથો જેટલું સરસ કામ કરે છે તેટલા નવી ડીઝી લગાવી આવેલા કરી શકતા નથી. અને એવાઓ અનુભવ મેળવતાં દરદીને દુઃખ અવશ્ય આપે છે.

જોયું છે કે ડાક્ટરો પાસે વરસોથી કામ કરતા કંપાઉન્ડરો એટલી સફાઈ અને સહેલાઈથી દાંત કાઢી નાંખે છે તેમજ ઇન્જેક્શન આપી દે છે કે દરદીને લેશ પણ ઇજા થતી નથી કિંવા પાછળથી શોષતું પડતું નથી; જ્યારે તાજા ડાક્ટર સાહેબો તો દરદી ઉપર હાથ પડ્યો એટલે જાણે યમરાજના અનુચર !

મૂત્રરેચ—

સુરોખાર, ટુલાવેલી ફટકડી, રેવંચીની ખટાઈ, પાપાણુભેદ, ચીની-કળાવા, એલચી, સાકર, સોનાગેર, સર્વે સમાન ભાગે લઈ બારીક ચૂર્ણ કરવું. અરધો શેર પાણી તથા અરધો શેર દૂધ ભેગું કરી તેમાં અરધો તોલો ઉપરનું ચૂર્ણ નાંખી એક વાસણમાંથી ખીન વાસણમાં ઉંચેથી ધાર કરવી. એવી રીતે એકસો વખત ધાર કરી દરદીને પાંચ દેવાથી પેશાબ છુટવા લાગે છે અને પુષ્કળ છુટે છે. કટકે કટકે આવતો પેશાબ અથવા આગ બળવી વગેરે દર્દ નાશ પામે છે.

હહીની બનાવેલી હાથ શેર ચરધો અને ડુલાવેલો ટંકણખાર વાલ ૧ મેળવી પાછ દેવાથી પણ પેશાબ છુટે છે.

અથવા 'હજરતહાઉ' નામનો અરબસ્તાનથી ખારેક ખેર જેવો પત્થર આવે છે તે ચોખાના ધોવરામણમાં બે વાલ જેટલો ધસી પાવાથી પેશાબ છુટે છે અને એ જ પત્થર, નાના બાળકનો પેશાબ બંધ હોય તો તેમાં પેદા ઉપર ચોપડવાથી પેશાબ છુટે છે. અથવા 'પેદૂબજાર' નામનો લીલા રંગનો પત્થર આફ્રિકા તરફથી આવે છે. જેનું બીજું નામ 'પાઉઝર' પણ કહે છે. તે પત્થરને ચોખાના ધોવરામણ સાથે ધસીને પાવાથી પેશાબ છુટે છે અને એ પત્થર મધ સાથે ધસી ચટાકવામાં આવે તો છાતીએથી પડતું લોહી બંધ થાય છે. વળી ઉંદરની લીંડીયો વાટી ફૂંટીની આસપાસ ભરવાથી પણ પેશાબ છુટે છે અથવા પાણીની અંદર થતી શેવાળ નામની વનસ્પતિ પેદા ઉપર બાંધવાથી પેશાબ છુટે છે. દરદીને ગરમ પાણીમાં કમરખુડ બેસાડવાથી પેશાબ છુટે છે અથવા એંજીનની રટીમ બ્યાં થતી હોય તે ઠંડાણે એક જાતનો ક્ષાર બાજે છે તે ક્ષાર બે વાલ જેટલો પાણી સાથે પાછ દેવાથી પણ પેશાબ છુટે છે.

આ બધા ઉપચારો બધી જાતના મૂત્રાધાત ઉપર કામ કરે છે અને અટકેલો પેશાબ છોડે છે. પરંતુ પથરીના કારણે પેશાબ અટકાયો હોય છે તો ઉપગના ઉપચારોથી છૂટતો નથી પણ નીચેનો ઉપચાર પથરીના કારણે અટકેલો પેશાબ છોડી પથરીને ઓગાળી પેશાબ મારફત કાઢી નાંખવામાં અકસીર નીવડેલો છે.

ચોમાસામાં ડાંબો અથવા કાંટાળો ડાંબો એ નામની વનસ્પતિ થાય છે અને હિંદના બધા પ્રદેશમાં તે થાય છે. સંસ્કૃતમાં એને મારિષ, હિંદીમાં મરસા, મરાઠીમાં પાઠાચી બાજી કહે છે. દોઢથી અઢી ફુટ ઉંચાઈનો છોડ થાય છે. લીલાં જાંબુડી ઝાંઘ લેતાં પાન તથા પીળાં ફુલ થાય છે અને પાંદડાના મૂળમાં કાંટા હોય છે અને તે શાકભાજીમાં વપરાય છે.

આ કાંટાળા ડાંભાને મૂળ સુદ્ધા ઉખેડી લાવી, છાંયે સૂકવી તેને બાળીને રાખ બનાવવી અને એ રાખના વજનથી સોગણું પાણી મેળવી, કલાષવાળા વાસણમાં ભરવું તથા આખો દિવસ પલાળી રાખવું. દિવસમાં પાંચ દશ વખત એ પાણીને હલાવવું. ત્યારબાદ બીજો દિવસે એ વાસણમાંથી ઉપરતું નીતવું પાણી વાસણને જરા પછુ હલાવ્યા સિવાય બીજા વાસણમાં લઈ લેવું અને એ નીતવાં પાણીને ચૂલે ચઢાવી બાળવું. પાણી બળી ગયા પછી પાછળ સફેદ ઘોળા રંગનો જે ક્ષાર રહે તે વાટી એક છુચવાળા બાટલીમાં ભરી રાખવો. બીજું નીચેનું શરબત બનાવી લેવું.

તુખ્મ કાસની, ખરબુજ, તુખ્મ કદુ, કાકડી એ દરેક વસ્તુ ૦૮ તોલો. કાસનીની જડની છાલ, ખતમીનાં બીજ, ગુલગાવ જખાન, જેદીમધ, જટામાંસી, બનફસાનાં ફુલ એ દરેક ત્રણ આનીભાર, કાળી દ્રાક્ષ એક તોલો.

ઉપરની વસ્તુ ત્રણ શેર પાણીમાં પલાળી રાખવી. બીજો દિવસે તેને ઉકાળવું. વીશ રૂપીઆભાર સાકરની એકતારી ચાસણી બનાવી રાખી મૂકવું.

પથરીથી જે દરદી પીડાતો હોય, પેશાબ ન છુટતો હોય તેવા દરદીને એક રૂપીઆભાર શરબત અને એક વાલ ઉપરનો ક્ષાર મેળવી એ રૂપીઆભાર બીજું પાણી નાંખી પાછું લેવું, જ્યારે દરદ સખત રૂપમાં હોય ત્યારે કલાકે કલાકે દવા આપવી. અને ત્યારપછી દિવસમાં ત્રણ વખત આપવાથી દરદ નાખૂદ થાય છે. પથરી ટુકડા રૂપમાં થઈ બહાર નિકળી જાય છે. અને પથરી સિવાય મૂત્રકૃમ્મ, મૂત્રાધાત, મૂત્રાવરોધ જેવા બધા વ્યાધિઓ નાખૂદ થાય છે. આ કડા-ટવાળો પ્રયોગ છે છતાં અત્યંત ઉપયોગી અને જશમાન અપાવે એવો ઉપાય છે.

પ્રકરણ ૪૮મું

હરસ-મસા

મનુષ્યના મૂળદાર-ગુદામાર્ગમાં થતો હરસ-મસાનો વ્યાધિ જુગજૂનો છે. લોકોમાં એવી વાયકા છે કે એ વ્યાધિ આગળના જમાનામાં તો માત્ર રાજામહારાજા અને શેઠીયા-શાહુકારને જ થતો; પણ સાંપ્રત સમયમાં હરસ-મસા અમુક માણસને થાય એવું ખાસ રહ્યું નથી. આજે તો હરસ-મસાથી પીડાતા હજારો નહિ લાખો માણસો જોવામાં આવે છે. છતાં અનુભવથી એ વાત ચોક્કસ નિર્ણયવાળી જણાઈ છે કે ગાદીતકીયા ઉપર બેસી રહી કામકાજ કરનારને, ખુરસી ઉપર નિરૂપાયે આઠ દસ કલાક બેસી રહેવાની નોકરી કરનારને, ફરવા જવાનો જોને અવકાશ નથી છતાં ખાવામાં જેમને તેલ, મરચાં, મસાલા, રાષ્ટતાં, પાપડ અને ચટણીઓ ખાસ જોઈએ જ છે તેમને હરસ-મસા જરૂર થઈ આવે છે. હરસ-મસા જણાતાં પ્રથમના લક્ષણ તરીકે કબજાવાત લાગૂ પડે છે અને ત્યારપછી અપાનવાયુ (ગેસ) પેટમાં પેદા થવા લાગી, ખોરાકની બદબોધ પેદા થાય છે. પેટમાં ગડગડાટ, મોઢામાં મોળ, પેટમાં બોળ જેવું લાગવું, ગુદાદારમાં ચળ આવવી અથવા દબાણ થવું એ હરસ થવાનાં પ્રાથમિક લક્ષણો છે. આયુર્વેદ શાસ્ત્રકારોએ હરસ-મસા છ પ્રકારના બતાવ્યા છે. વાત, પિત્ત, કફ, ત્રિદોષ, લોહીથી, અને વારસામાં—એ છ જાતના હરસ હોવા છતાં તેને બે ભાગમાં વહેચી શકાય: ખૂની અને બાદી. અને આ બે પ્રકારના હરસ લોકોમાં ખૂની અને બાદીના પ્રચલિત નામથી ઓળખાય છે. જો કે એ બન્ને જાતના હરસના દેખાવમાં ખાસ ફેર નથી પરંતુ તેનાં લક્ષણોમાં ફેર છે. ખૂની હરસ બરાબ છે અને ફૂટે છે. જ્યારે બરાબને ફૂટે છે ત્યારે રતલ-બધી લોહી હરસ વાટે બહાર પડી, દરદી અશક્ત, થેથાએલ ચહેરાવાળો અને શીકા પડી જાય છે. હરસ ફુટ્યા પછી સ્થાનિક જગ્યાની

પીડા નરમ પડી જાય છે, પણ શરીરમાં જાણે જવર, કમતાકાત, પાંકુતા, બદ્ધજમી રહ્યા કરે છે. બાદી હરસ પુટતા નથી, તેમજ તેમાંથી લોહી પડતું નથી; પરંતુ જ્યારે એ જરાય છે ત્યારે સખત પીડા ઉત્પન્ન કરે છે, દુઃખાવો થાય છે, બાલાની માફક ખુંચે છે અને દરદીને અસહ્ય વેદના પેદા કરે છે.

હરસ ગુદાદારથી માંડી સફરા સુધીના રસ્તામાં થાય છે. એ રસ્તામાં ત્રણ વળી અથવા સ્થાન છે: પ્રથમ વળી એ ગુદાનું મુખ-દ્વાર છે, બીજી વળી એ અરધા ઇંચ ઉપર આવેલો ભાગ છે અને ત્રીજી વળી છેક છેડા ઉપરના ભાગને કહે છે. પહેલી વળીમાં થયેલા હરસ સાધારણ રીતે જોષ શકાય છે અથવા આંગળીના સ્પર્શથી જણાય છે. બીજી વળીના હરસ ઝાડે જતી વખતે બહાર આવે છે ત્યારે જણાય છે. ત્રીજી વળીમાં થયેલા હરસ જણાતા નથી પણ અંદર રહીને પીડા ઉત્પન્ન કરે છે. એટલે જ પહેલી વળીમાં થયેલા હરસ જલદી મટે છે, બીજી વળી માંહેના ખાસ મહેનતે મટી શકે છે અને ત્રીજી વળીમાં થયેલા હરસ મટવાનો અસંભવ મનાય છે. હરસની આકૃતિ એક સરખી હોતી નથી. બિલાડીના આંચળ જેવા, ખોરના ઠળીયા જેવા કે મગફળીના દાણા જેવા આકારના હરસ જોવામાં આવે છે.

જેમ આપણા શરીરના બાહ્ય ભાગ ઉપર મસા મતા જોષએ છીએ તેવી જ રીતે ગુદાની અંદરની કામળ વળીવાળા ભાગ ઉપર ઉષ્ણ, ગરમાગરમ ખોરાક ખાવાથી, તેમજ ગુદાદાર ઉપર ખેસી રહી ધણી કાળ વિતાવવાથી, શરીરમાં ફરતા લોહી પર દબાણ રહે છે અને ઉપરથી તીખા તમતમા ખોરાકની અસર થાય છે. જેથી અંકુરો રૂપે હરસ પેદા થાય છે અને અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણેનાં લક્ષણો જણાવા લાગે છે, અચાનક દરદીને શરૂઆતમાં તો હરસની ખબર પણ હોતી નથી કે આને હરસ રહી શકાય. પણ

જ્યારે તેનું પૂરું જોર પ્રગટે છે, એકાદ વખત સોહી પડી જાય છે કે પીડા પેદા થાય છે, ત્યારે જ પોતાને હરસ થયાનું જ્ઞાન થાય છે, અને તે તપાસ કરે છે અથવા કરાવે છે ત્યારે નિર્ણય થાય છે કે એ હરસ છે.

હરસ થયા પછી તેને મટાડવાના ઉપાયો કામે લગાડે છે. જો હરસ થતા પૂર્વે તેનાં પ્રાથમિક ચિહ્ન જણાય ત્યારે જ માણસ ચેતી જઈને પોતાના આહાર અને વિહારમાં નિયમિત બની જઈ આરોગ્યના નિયમોનું પાલન કરવા લાગે છે તો તેને હરસ થતા અટકી પણ જાય છે. પરંતુ પુરા રૂપમાં હરસ જ્યાંસુધી બહાર ન આવે ત્યાંસુધી દરદી એપરવા હોય છે. જેવી રીતે હરસ આહારવિહારની વિરુદ્ધતાથી થાય છે તેવી જ રીતે વારસામાં પણ મળે છે. હરસવાળા દરેક બાપના દીકરાને હરસ થવા જ જોઈએ એવો કાંઈ ખાસ નિયમ નથી, પણ બાપને હરસ હોય અને એનો દીકરો જો આરોગ્યના નિયમનું પાલન ન કરે તો તે પણ હરસનો ભોગ જરૂર થઈ પડે છે—વહેલો થાય છે.

હરસ થયા પછીની સ્થિતિમાં હરસનો દરદી—એ પોતાની જાતનો વૈભ બને છે અથવા એને વૈભ બનવાની જરૂર છે. હરસ એ વ્યાધિ એવો નથી કે પ્રાણનો વિનાશ કરે. પણ એ વ્યાધિ જીવનના આનંદનો તો જરૂર નાશ કરે છે જ. એટલે હરસ થયા પછી જેને થવા હોય તેણે ચારે દિશાએ મોકળું મૂકવું જીવનનું વહાણ મર્યાદિત બનાવવું જોઈએ છે. એને ક્યો ખોરાક માફક આવે છે, કઈ ચીજ વિરુદ્ધ પડે છે, કેમ રહેવાથી તંદુરસ્તી સચવાઈ રહે છે, કેવાં કારણે હરસ ટુલી આવી સોહી પડવું શરૂ થાય છે, એ બધી બાબતની એક તોંધપોથી કાગળ ઉપર કે મન ઉપર બખી રાખવી પડે છે; અને જો સાચીને ધીરે ધીરે કદમે તે આગળ વધે છે તો વરસો સુધી એનું નાવડું વહું જાય છે, પણ તેમાંથી જરાકે ધ્રુવમાંકડીની શરત-

ચુક થઇ કે હરસનો એટ અથકામણુ ઢીલી કરીને દરદીને ખાપકાને દેરાન-પરેશાન કરી મૂકે છે.

હરસ થયા પછી તેને નાખૂદ કરવા માટે અર્થાત એ વ્યાધિ-માંથી મુક્તિ મેળવવા માટે ઉપચારો અને ઉપાયો દેશી અને વીલા-ચતી દવાઓમાં અસંખ્ય છે. જૂના-પુરાણા અખતરાઓ છે, તેવી રીતે ઓપરેશન અને ઇન્જેક્શન પણ છે, પરંતુ એ વાત લાલ અક્ષરે લખી રાખવી જોઇએ કે કાંઇ પણ ઉપાયથી હરસનો દરદી એવો નથી બની શકતો કે એ ફાવે તે વર્તન કરે. તો પણ એક વખત હરસ મટાડ્યા કે કાઢી નાંખ્યા, ઓપરેશન કરાવ્યું, એટલે ફરી એ હરસની ચુંગાલમાં નહિ જ ફસાય.

કારણ કે એ વ્યાધિ બહારથી આવેલો નથી પણ અંતરાવયવનાં દુષિત કારણોથી પ્રગટ થયેલો છે. એટલે ઓપરેશન કરી કાઢી નાંખ્યા છતાં, દેશી દવાથી ખેરવી નાંખ્યા છતાં, ખાવાની દવાથી નાખૂદ કરી નાંખ્યા છતાં, દરદી જો જૂલ કરે છે, હરસ થવાનાં કારણોને સાથ આપે છે તો હરસ ફરીથી ઉત્પન્ન થાય છે. એના દાખલા એક બે નહિ પણ સેંકડો મોજૂદ છે. એક વખત હરસ નાખૂદ કરાવી ફરી હરસમાં ફસાયા હોય એવા અનેક માણસો તમને દેખાશે, બાકી હરસ-મસામાંથી મુક્તિ મેળવવાનો ખરો ઉપાય તો યોગ્ય નિયમોનું પાલન કરવું એ એક જ છે.

હરસ સંબંધી આટલી ઉપયોગી ચર્ચા કર્યા પછી તેના ઉપાયો પ્રત્યે આપણે વળીએ. હરસ માટે બે પ્રકારના ઉપાયો છે : એક દવા ખાવાને, પીવાને, ચોપડવાને આપી, હરસને દરદ કરતા, લોહી પડતા બંધ-નિર્મૂળ કરવા. બીજો ઉપાય હરસને ખેરવી નાંખવા અથવા ઓપરેશન કરી કાઢી નાંખાવવા.

પહેલા પ્રકારના ઉપચારો આયુર્વેદી અને એલોપથી બન્ને કરે છે. બીજા પ્રકારના ઉપચારો પણ બન્ને થાયેરી કરે છે. દેશી દવા

લભાવી હરસ ખેરવી નાંખવાની દેશી ક્રિયાઓ ધણી પુસ્તકોમાં
 પ્રયોગ રૂપે મળે છે, તેવી જ રીતે હરસને કાઢી નાંખી મટાડવાના
 ઉપાયો જાણનાર રૂપેશીયાલીસ્ટો માત્ર હરસ મટાડવાનો ધધો લઈ
 એઠેલા જોવામાં આવે છે. ધણા આવા બાપુઓ હરસ ખેરવવા માટે
 ગામેગામ ફરતા રહી, દરદીઓ પાસે પૈસાની પંઠણ કરી હરસ મટાડવા
 રૂપ-૫૦ રૂપીઆ અગાઉથી લઈ હરસના દરદીને દવા લગાવે છે,
 એના હરસ ખેરવે છે. પરંતુ લખ્યા વગર નથી ચાલતું કે આવી
 રીતે હરસને દવાથી ખેરવનારા કેટલાક મહાપાપીઓ દરદીને અસહ્ય
 યાતનાના દુઃખમાં મૂકી જાય છે. આવા કેસો મેં અનેક જગ્યાએ
 જોયા છે અને એમનાં દુઃખ જોઈ મારી આંખમાં પણ આંસુ
 આવ્યાં છે. પ્રથમ મોટી મોટી વાતો કરી દરદીને તકલીફ નહિ થાય
 અને ત્રણ દિવસમાં હરસ ખરી જશે, એવી બહાશો હાંકી, પંઠણ કરી,
 પૈસા હસ્તગત કરી, પછી તેઓ દવા લગાડે છે. અને એ દવામાં
 ખાસ કરી સોમલ, હરતાલ, કળીચુનો વગેરે જેવી હિમ ગરમાઈ
 કરનારી દવાઓ હોય છે, દવા ચોપડ્યા પછી ગુદાદ્વારા હરસ કુલી
 જાય છે, એટલું જ નહિ પણ આખી ગુદા સૂજી જાય છે; અને
 એવી ભયંકર પીડા કૃત્ત્રિમ થાય છે કે દુઃખનો માર્થો દરદી અજાણ
 છોડી હધો પડ્યો રહે છે અને પળે પળે મોતને આમંત્રણ આપતો
 અસહ્ય યાતના ભોગવતો જોવામાં આવે છે. દરદીના દુઃખના ધુમ-
 બરાડા સાંભળી ઘરનાં માણસો ગભરાય છે અને દવા કરનારો
 અગીયારા ગણી જાય છે.

એક મહાધીશ-જગ્યાના મહંત જે મારા સુશિષ્ય છે તેમને
 એક વખત હરસ કાઢવા માટે એક બાપુ આવી ચઢ્યા, દવા લગાવી
 અને નરકનું દુઃખ ઉભું કર્યું. એક તરફ દવા કરનારને ઝાડ સાથે
 આંધી મારવાની ગોઠવણ થઈ, બીજી બાજુ મને બોલાવી છેલ્લા મેળા
 કરી લેવા વાહન મોકલ્યું. મેં તેમની સ્થિતિ જોઈ. ગુદાદ્વારથી માથા
 સુધી આવતા ભયંકર દુઃખદાયક સણકા અસહ્ય હતા. છેવટનાં બે આંસુ

સારી, વિદાય લેતા હોય એમ ગદગદ કંઠે મારી અને એમની મુલાકાત થઈ અને એમનાં દુઃખે માફ અંતઃકરણ દ્રવી ગયું. મહામહેનતે ઉપચાર કરનારને છોડી મુકાવ્યો અને શીતળ, રોપણ, ઠંડા ઉપચારોએ એકાદ બે દિવસમાં એમને રાહત મળી.

આટલું વિવેચન એટલા માટે કરવાની જરૂર જણાઈ છે કે હરસ કાઢવાના પ્હાને કાઈ પણ અજ્ઞાણ, બેજવાબદાર, લેલાગુ માણસ પાસે ઉપચાર ન કરાવવો. એ કરતાં તો હરસ કાઢવા માટે ઓપરેશન કરાવવું વધારે સાફ છે. હરસ દવાથી જ ખેરવનાર હોય તો તેણે કેટલા કેસો સારા કર્યા છે, એથી દુઃખ થાય છે કે નહિ વગેરે બાબતની પુરતી તપાસ કરીને કામ કરવું ઘટે. એકાદ બે સિદ્ધહસ્ત કામ કરનાર પણ મારી જાણમાં છે કે જેઓ દવા લગાડી માથા-માંથી વાળ ખેંચી લે તેવી રીતે સહેલાઈથી હરસ કાઢી નાંખે છે. સુરતમાં અમાઉ બરાયેલા ગુજરાત પ્રાંતિક વૈદ્ય સંમેલનમાં એક આવેલો સિદ્ધહસ્ત હરસ કાઢનાર જોયેલો.

હરસ હોય કે કઢાવી નાંખ્યા હોય પણ જો હરસ પીડા ન કરતા હોય, લોહી પડતું ન હોય, તકલીફ ન પડતી હોય, તો એ હરસ હોય અથવા કઢાવી નાંખ્યા હોય, એ બન્નેને હું તો સરખા જ માનું છું. હરસ કઢાવી નાંખી, બેપરવા રહેનારને હરસ થોડા દિવસમાં પુનઃ થયા વગર રહેવાના નથી. એ ઠેકાણે નહીં તો બીજી જગ્યા-બીજી વર્ગમાં થશે જ; અને હરસ હોવા છતાં ઉપચારથી જેને દબાવી નિર્મૂળ કરી નાંખ્યા હોય, જે તકલીફ નથી જ આપતા તે હરસ હોય, તો પણ શી ચિન્તા છે ?

એટલા જ માટે હરસને નાખૂદ કરવાની રીત, ઉપાય અને પ્રયોગ જે સિદ્ધહસ્ત નીવડેલ છે, જે પ્રયોગથી અમે દર વરસે નવરાત્રિમાં સુરણ-પ્રયોગ કરાવી ત્રણસો હરસના દરદી સારા કરીએ છીએ, તે પ્રયોગ કાઈ પણ જાતની ગુરૂગમ રાખ્યા સિવાય સ્પષ્ટ રીતે અહીં

ખતાવી આપીએ છીએ. તે બધી બતના હરસવાળાને બંધ બેસતો, હરસ નાબૂદ કરનાર અને સેંકડો વખત અજન્મવિલો અનુભવી ઉપાય છે. તેમાં જુદી જુદી પ્રકૃતિ અને જુદાં જુદાં લક્ષણોવાળા માટે ઉપચારો જુદા જુદા બતાવીશું, જે ધરઆંગણે બની શકે તેવા છે અને લાભ અનંતગણો આપે તેવા પણ છે.

પ્રકરણ ૪૯મું

હરસનો ઉપાય

હરસનો વ્યાધિ ધરાવનાર ગમે તે પ્રકૃતિનો માણસ હોય છતાં તેને કબજાયાત જરૂર રહે છે. કબજાયાત રહેવી એ હરસનું મુખ્ય લક્ષણ છે; એટલું જ નહિ પણ કબજાયાતવાળા દરદીને હરસ થાય છે અને હરસ થયા પછી પણ કબજાયાત ચાલુ જ રહે છે. ત્યાંસુધી એવા દરદીને ઝાડો બરાબર આવે છે, સુકાતો નથી કે અટકતો નથી ત્યાંસુધી હરસ ઉબળતા નથી તેમ પીડા કરતા નથી. એટલે હરસવાળા દરદીએ ઝાડો બરાબર આવે એની કાળજી રાખવી જોઈએ. તેની સાથે જેને હરસ છે તેમને લાલ મરચાં, રાઈ, ગોળ, બાજરીનો રાટલો અને રીંગણાનું શાક આ ચીજો માફક આવતી નથી; એટલું જ નહિ પણ એ ચીજો હરસ ઉમેળે છે, ઉત્પન્ન કરે છે અને લોહી પાડે છે. એટલે ઉપર બતાવેલી ચીજો ખાસ કરીને નહિ જ ખાવી જોઈએ. તેમાંય જેને હરસની પીડા ચાલુ હોય તેમણે તો ઉપરની ચીજોનો સ્પર્શ પણ ન કરવો, અર્થાત નહિ જ ખાવી જોઈએ.

જેવી રીતે ઉપરની ચીજો હરસ માટે કુપથ્ય છે તેવી રીતે દહીંની મેળા હાથ અને સુરણનું શાક એ તેને માટે મહા પથ્ય છે. આ બે ચીજોને સમજાવિચારી હંમેશને માટે ખોડાકમાં ચાલુ રાખે તો હરસ

કામપણ વખત લક્ષી કરતા નથી. છાશ એ પાચનશક્તિ વધારનાર છે, તેમ પાકિલા મળતે છોડનાર, આંતરડા માંહેની ગરમાઈને હરનાર અને રોપણુ ગુણ ધરાવનાર મહાન અમૃત છે, અને તેના ઉત્તમ ગુણોને લઈને 'નતકસેવી વ્યથેકદાચી...' ઇત્યાદિ કળાશ્રુતિ વૈદક ગ્રંથોમાં લખાયેલી છે. એટલે ખોરાકની સાથે દરરોજ એાછામાં એાછી અરધોશોર દહીંની છાશ જમ્યા પછી કે જમવાની સાથે લેનારને હરસ પીડા કરતા નથી અને જેમને આ પ્રમાણે છાશ લેવાનો મહાવરો છે તેને હરસ થતા પણ નથી.

ખીજું સુરણુ કે જે શાક માટે આપણે વાપરીએ છીએ અને મોટી ગાંઠોના રૂપમાં મળી આવે છે, એ સુરણુમાં હરસને મટાડવાનો મહાન ગુણ રહ્યો છે. સુરણુનું ખીજું નામ 'અર્શાધન' છે. એટલે સુરણુમાં રહેલાં તત્ત્વો હરસને નાબૂદ કરવાનો મોટો ગુણ ધરાવે છે. ત્યારે ત્યારે સુરણુ લેવામાં આવે ત્યારે ત્યારે ફાયદો થાય છે જ, પરંતુ આ સુરણુ જે આશો મહિનામાં ખાસ કરીને પ્રયોગના રૂપમાં લેવામાં આવે તો વિશેષ ફાયદો થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે સુરણુ નવું, તાજું, આશો મહિનામાં આવે છે. એટલે જે ઋતુમાં જે વનસ્પતિ નવપક્ષવ થાય છે તે ઋતુમાં એ વિશેષ ગુણ કરે છે. એથી આશો મહિનાની શરૂઆતમાં આવતા નવરાત્રિના દિવસોમાં ખીજ બધી જાતનો ખોરાક બંધ કરી એકલું સુરણુ ધી અથવા તેલમાં પાણી વગર પકવી, માત્ર એ સુરણુ ઉપર રહેવામાં આવે અને તેની સાથે દહીંની મોળી છાશનો ઉપયોગ કરી નવ દિવસ સુધી પાણી સિવાય ખીજો કામ પણ ખોરાક લેવામાં ન આવે તો ગમે તેવા હરસ લાંબા વખતના નાબૂદ થઈ જાય છે. નવ દિવસનો આ પ્રયોગ છે, છતાં જુના હરસવાળા તેને લંબાવીને એક મહિનો-આશો મહિનો આખો પ્રયોગ ખેંચી કાઢે તો આશાતીત અવશ્ય સંપૂર્ણ લાલ થાય છે. સુરણુ ધી કે તેલમાં ધીમી આંચે, વરાળ ન જાય એવું ઢાંકણું ઢાંકી ચોકવવાથી જલદી ચડી જઈ મખમલ જેવું બને છે. તેમાં

સ્વાદ ઉત્પન્ન થાય તેટલું મીઠું, ધાણા, જીરૂ, સાધારણ મરી નાંખવામાં વાંધો નથી. પરંતુ સુરણને પાણીથી ચોઢવવામાં આવે તો તે ખાવામાં ભારે થાય છે અને પચતું નથી. એટલા જ માટે ધી કે તેલમાં તૈયાર કરીને સુરણનો ઉપયોગ કરવો.

જેવી રીતે આ ખાવાનું સુરણ હરસનાં દરદીને અત્યંત ઉપયોગી છે તેવી જ રીતે બીજું એક જાતનું જંગલી સુરણ થાય છે, જેને વવળતું સુરણ કહે છે, અને એ ખાસ કરીને વલસાડ, બીલીમોરા, અમલસાડ અને સુરતનાં જંગલોમાં મળી આવે છે. આ સુરણનું એક એવું લક્ષણ છે કે તેને જીભ ઉપર મૂકવામાં આવે તો જીભ ચરચરવા માંડે છે અને જીભ તથા ગળામાં ચરચરાટ પેદા કરી ગળું સુજવી નાંખે છે.

એટલે એ સુરણ સીધી રીતે ખાઈ શકાતું નથી, પરંતુ એ સુરણને લાવી તેના દુકડા કરી, છાંયે સુકવી દઈ, તેનો પાઉડર કરવો. ત્યારબાદ અંગ્રેજી દવાઓ વેચનાર કેમીસ્ટોને ત્યાં જલ્દેટાઈનની બનાવટની 'કેપ્સ્યુલ' આવે છે તે બે નંબરની કેપ્સ્યુલ લાવી તેમાં આ વવળતા સુરણને ભરી, છ કેપ્સ્યુલ દિવસમાં ત્રણ વખત બંને ગળાવવી. તે પ્રમાણે રોજ લેવી, અને ઉપર દહીંની છાશ પાવાથી હરસમાંથી પડતું લોહી તુરત બંધ થાય છે. એ ક્રમ ચાલુ રાખવાથી હરસ સુકાઈ જાય છે. છતાં જે જે ચીજ ખાવાથી હરસ ઉબળી આવતા હોય કે લોહી પડતું હોય એવી ચીજો, આ કેપ્સ્યુલ ચાલુ રાખી ધીમે ધીમે ખવરાવવી અને તેમ છતાં પણ ત્યારે હરસ ઉબળે નહિ કે લોહી પડે નહિ ત્યારે સમજવું કે હવે હરસબિલકુલ નિર્મૂળ થયા છે.

હરસ બાદી હોય અને અત્યંત પીડા કરતા હોય, ઝાડો ઉતરતો ન હોય ત્યારે અને ફાટ ચાલતી હોય તે વખતે કાળી દ્રાક્ષ, સોના-મુખી, રેવંચીની ખટાઈ, હરડાં, ખેડાં, આંબળાં, ઇંદ્રજવ, અને

વાવડીંગ એ આઠ ચીજો એકેક તોલો લઈ તેને અધકચરી ખાંડી, રાત્રે પાશેર પાણીમાં પલાળી મુકવી. સવારે તેને ચોળા જે રૂપીયા-ભાર ગોળ નાંખી, ગાળી લઈ સવારમાં પાષ દેવું. ત્રણ દિવસ એ પ્રમાણે ચાલુ રાખવાથી, પીકા, ફાટ, સોજો અને સર્વ ઉપાધિ મટી જશે. જ્યારે બાદી હરસ પીકા કરે ત્યારે આ ઉપાય કરવાથી ઘણું સારું કામ કરે છે.

જો હરસ પીકા કરતા હોય, લોહી પડતું હોય પણ હરસ બહાર ન દેખાતા હોય તો ઇંદ્રજવ, વાવડીંગ, લીંબોળી, કાંચકાનાં મીંજ અને દીકામાળી એ સરખા ભાગે લઈ ખાંડીને તેની ફાકી કરવી અને તે ફાકીમાંથી અરધા રૂપીયાભાર ઠંડા પાણી સાથે દિવસમાં બે વખત ફાકવાથી લોહી પડતું બંધ થઈ હરસ સુકાઈ જાય છે.

ઝાડે જતાં હરસ બહાર આવતા હોય અને દેખાતા હોય—તે ખૂતી હોય કે બાદી હોય તેને માટે:

હરતાલ તોલા ૨ ને ખરલમાં નાંખી ત્રણ દિવસ સુધી ધુંટવી, જેથી તદ્દન બારીક થઈ જાય. ત્યારબાદ ચોકખો કાચો તોલા ચાર સેતી અંદર નાંખી મિશ્રણને એક દિવસ ધુંટવું. ત્યારબાદ ધી તોલા છ લઈ સો પાણીથી ઘોષ ધીમાં પાણી ન રહે એ પ્રમાણે બીલકુલ નીતારી લઈ તેમાં હરતાલ અને કાચાવાળો પાઉંડર મેળવી મલમ બનાવવો. એ મલમ દિવસમાં બે વખત હરસ ઉપર લગાવવો. હરસ ઝાડે જતી વખતે બહાર આવતા હોય તે આ મલમ લગાડી દબાવીને ઉપર ચઢાવી દેવા; જેથી હરસ ચીમડાઈ જઈ સુકાય જાય છે જે ઉબળતા નથી. આ મલમમાં હરતાલ આવતી હોવા છતાં હરસ પર લગાવવાથી આગ બળતી નથી તેમ જ કોઈ પણ જાતની તકલીફ જરી પણ થતી નથી.

એક ત્રાંબાનો કાટ લાગેલો તાસ લઈ તેની અંદર પાશેર દહીં તેમાંથી પાણી કાઢી નાંખી, આખા તાસમાં પાથરવું અને તાસને

ઢાંકી મૂકી રાખવો, બીજે દિવસે હાથવતી એ દહીં શીણી નાંખવું, એટલે લીલા રંગનું થઈ ગયું હશે, તેમાં બીજું અધોળ અથવા નવટાંક દહીં નાંખી તેને એક કરી એ જ તાસમાં પાથરવું અને ઢાંકી રાખવું. બીજે દિવસે સ્થવારમાં શીણી નાંખવું અને બીજું નવટાંક દહીં મેળવી પાથરવું. આવી રીતે અગીયાર દિવસ સુધી દહીં સુકાઈ ન જાય લીધું રહે, એવી રીતે નવું દહીં નાંખતા જમ એ જ તાસમાં રાખી મૂકવું. અગીયાર દિવસે એ મલમ તૈયાર થઈ જશે, એટલે એક કાચની શીશીમાં કે બરણીમાં તેને ભરી રાખવો. હરસ ઉપર આ મલમ લગાવવો હોય ત્યારે તેમાં દહીંની તર જરા નાંખી, લસોટી મલમ જેવું બનાવી લગાવવાથી હરસમાંથી પડતું લોહી બંધ થાય છે, હરસ ચીમડાઈ જાય છે, તે ફરી ઉખળતા નથી. દહીં તાસમાં પાથરતી વખતે તેની અંદર પાણીનો ભાગ ન આવે તેનું ધ્યાન રાખવું.

અર્શિહર મલમ

લોખડાની લીંબોળીનાં મીંજ તોલો ૧, રસાંજન તો. ૦ા, હીરા-દખાણુ તો. ૦ા, ગેલીક એસીક તો. ૦ા, અરીણુ તો. ૦ા, બોદા-રસાંગ તો. ૦ા, શંખજીર તો. ૦ા, કપુર તો. ૦ા, ઉપરની સર્વ વસ્તુનું બારીક ચૂર્ણ કરીને માખણુ તો. ૨ા માં મેળવી મલમ બનાવવો. તેને હરસ ઉપર લગાડવાથી પીડા બંધ થાય છે, લોહી બંધ પડી હરસ ચીમડાઈ જાય છે.

અર્શિહર ચૂર્ણ

વવળતા સુરણુને છોલી, છાંચે સુકવી કરેલું ચૂર્ણ તો. ૧૦ સાચું નામકેસર તો. ૫, ગળોસત્વ તો. ૫, પાટ (કાચળા)ને બાળી કરેલી રાખ તો. ૫, એ સર્વ વસ્તુને બારીક વાટી એકત્ર કરવું.

લોહી પડતા કે દર્દ કરતા હરસવાળા દરદીએ સ્થવારસાંજ અથવા દિવસમાં ત્રણ વખત પાવલીબાર આ ચૂર્ણ ઠંડા પાણી સાથે અથવા

મોળી હાથ સાથે ફાકવાથી અર્ધમાંથી પડતું લોહી બંધ થઈ અર્ધ
મીઠામાં જાય છે. ગરમ ખોરાકની પરેશ કરવી.

અર્ધહર મોઢક

ચિત્રકમુળ તો. ૫, વવળતા સુરથનું ચૂર્ણ તો. ૮, સુંઠ તો. ૨,
મરી તો. ૧૦, બીલામા તો. ૧, પીપરીમુળ તો. ૧, વાવડીંબ
તો. ૧, હરડેદળ તો. ૧, બહેઠાંદળ તો. ૧, આંખળા તો. ૧, પીંપર
તો. ૧, તાલીસપત્ર તો. ૧, તાડમુળ તો. ૧, તજ તો. ૧,
એલની તો. ૧,

ઉપરની વસ્તુનું વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી તમામ ચૂર્ણથી બમણો
જૂનો ગોળ મેળવવો. એકેક તોલાના લાડુ બનાવવા. રહેવાર સાંજ
એક લાડુ ખાવો.

ખાસ કરી હરસના કારણે જેને પીળાશ આવી ગઈ હોય,
મંદાશિ થઈ જઈ ખોરાક ન લેવાતો હોય, અશક્તિથી શરીર નંખાઈ
ગયું હોય, તેવા દરદીને આ દવા માફક આવે છે, શક્તિ આવે છે
અને હરસ નિર્મૂળ બને છે. લાંબા દિવસ સેવન કરવું.

અર્ધહર ધૂણી

(૧) વાવડીંગ તો. ૧૦, ઝેર કચુરો તો. ૧૦, ભાંગ તો. ૫,
તો ખાંડી બૂકા કરી અર્ધ-હરસ ઉપર ધૂણી દેવી.

(૨) હાથીદાંતનો વહેર તો. ૧૦, વાવડીંગ તો. ૧૦, હીંગ
તો. ૧, ખાંડી બૂકા કરી હરસને ધૂણી દેવી.

(૩) ઘોડાના નખ, માણસના નખ, બળદના નખ, ઘેટાના
નખ સરખે વળતે લઈ ખાંડી બૂકા કરી ધૂણી દેવી.

(૪) ઢોરનાં શીંગડામાં ઉગેલ ફળુમાં (મુળીયાં) તો. ૫,
મરી ગયેલા અને સુકાઈ ગયેલા વગડાઉ ઉંદરનું માંસ-ચોખ્ખું તો. ૫,
હીંગ તો. ૨, તથા વસ્તુને ખાંડી હરસ ઉપર ધૂણી દેવી.

ધૂણી દેવાની રીત અને ફાયદો

જમીનમાં ખાડો કરી તેમાં સળગતા અંગારા નાંખી, ધૂણી દેવાની દવા તેના ઉપર નાંખી, એ ખાડા ઉપર ઉભા પગે મુદ્દા ઉઘાડી રાખીને બેસવું, જેથી ધૂણીની હવા હરસ ઉપર લાગે છે. ધૂણી લેતી વખતે શરીરના બીજા ભાગને ધૂણી ન લાગે એ માટે કપડું ઓઢી રાખવું.

ઉપરના બતાવેલા ચાર ઉપાય પૈકીમાં ગમે તે એક ઉપાયમાંની દવાની ધૂણી લેવાથી પુલેલા હરસ ચીમડાદ જઈ બેસી જાય છે, લોહી પડતું બંધ પડે છે, ચાલતી ફાટ નરમ પડે છે અને તાત્કાલિક ગુણુ કરે છે. દિવસમાં એક વખતથી વધારે વાર ધૂણી લેવી નહિ.

હરસ ખેરવી નાંખવાના ઉપાય

(૧) હળદર તો. ૧, સોમલ તો. ૧, નવસાર તો. ૧, હિંજ-જોડ તો. ૧.

ચારે વસ્તુને ઝીણી વાટી, પાણીમાં ઘૂંટી, સોગડી બનાવી રાખવી. જેને હરસ કાઢવા હોય તેને ઉંધો સુવારી સોગડીને પાણીમાં ઘસી હરસ ઉપર ટપકું કરવું અને એ સુકાય ત્યાં સુધી ઉંધા સુષ રહેવું.

આ પ્રમાણે ત્રણથી ચાર દિવસ ટપકું મૂકવાથી હરસ ખેંચાઈ પુલીને બહાર આવે છે. બરાબર હરસ બહાર આવી જાય ત્યારપછી તેના ઉપર કડવા લીંબડાનાં પાતરાં તથા કાળી મટોડીની લુગદા બનાવી હરસ ઉપર બાંધવી. એથી ઠંડક વળી હરસ ખરી પડશે.

હરસ ખરી પડ્યા પછી તે જગ્યાએ જે ખાડો પડે તેને રૂઝાવવા નીચેનો મલમ લગાવવો.

કપુર તો. ૦૧, અરીણુ તો. ૦૧, લીંબોળીના મીંજ તો. ૦૧, એળીઓ તો. ૦૧, પાંચે વસ્તુને બારીક વાટી ધીમાં મેળવી મલમ લગાડવાથી રૂઝ આવી જઈ પ્રશ્ન રૂઝાઈ જશે.

(૨) સોમલ તો. ૧ લઘ ચોલાઇની લાજમાં દોલાયંત્રથી જે કલાક બાફ આપવો, ત્યારબાદ સોમલ કાઢી લઘ તેમાં શંખજર તો. ૦૧, કપુર તો. ૦૧ મેળવી પાણીમાં વાટી સોગડી બનાવી રાખી મૂકવી.

હરસના દરદીને પ્રથમ ઝાડો કરાવી, મસાને ઘોષ, પછી ઉપરની સોગડી પથર ઉપર ઘસી, હરસ ઉપર ટપકું કરવું. ત્રણ દિવસ એ પ્રમાણે કરવાથી મસા ટુલીને બહાર નિકળી આવશે. ત્યારપછી તેની ઉપર દહોં તથા રાંધેલા ભાતની લુગદી પોટીસની માફક બાંધવી, જેથી પાંચ સાત દિવસમાં બધા મસા ખરી ગયા પછી તે જગ્યાએ ખાડા પડે ત્યાં નીચેનો મલમ લગાવવો.

ધી તો. ૫, મીણુ તો. ૧, સીંદુર તો. ૦૧, પારો તો. ૧, પ્રથમ ધીને ગરમ કરી તેમાં મીણુ મેળવી ગરમ કરવું. પછી તેને ત્રાંબાના તાસ અથવા કથરોટમાં નાંખી તેમાં સીંદુર તથા પારો નાંખી ત્રાંબાની લોટીથી ઘુટી મલમ બનાવવો. આ મલમ હરસ નિકળી ગયા હોય તે જગ્યાએ દરરોજ લગાવવો, જેથી જગ્યા રૂઝાઈ જઈ ખાડા પુરાઈ જાય છે.

ચેતવણી

ઉપરના બંને પ્રકારના હરસ ખેરવવાના ઉપાય કરનાર એક સારા પ્રતિષ્ઠિત અને વંશપરંપરાથી હરસ ખેરવવાના ઉપાય કરનાર તથા અ ધંધા માટે જેમને ' સુવર્ણ પદક ' મળેલા છે એવા બાપ્ત તરફથી પ્રાપ્ત થયેલા છે. છતાં અમે ખેરવવાનો અનુભવ લઘ શક્યા નથી. તથાપિ એટલું જણાવીએ છીએ કે એ પ્રયોગ સાચા છે અને હરસ ખરી જાય છે એ નિર્વિવાદ છે. માત્ર એથી દરદીને સહન કરવું પડે છે. પ્રયોગ કરનારે હિંમત રાખી દરદીને ધીરજ આપવી પડે છે. બંને માણસ જે ધીરજવાન હોય, બુદ્ધિશાળી હોય તો આ પ્રયોગો સાચા છે એની અમને ખાત્રી છે.

હરસવાળા માટે જુલાબની ફાકી

મીઠીયાવળ, સંચળ, હીમેજ, ગુલાબનાં ફુલ, આ ચાર ચીજને સરખા વજનને ખાંડી અરધા રૂપીયાભારની ફાકી હરસવાળા કેાષ્ટ પણુ દરદીએ લેવાથી હરસ ઉપર ફાયદો કરે અને હસ્ત નરમ તકલીફ વગર આવે છે.

પ્રકરણ પંચમું

વાતવ્યાધિ

૨૪, તમ અને સત્ત્વ ગુણી ત્રિગુણાત્મક સૃષ્ટિની રચના પ્રમાણે મનુષ્યશરીરમાં રજ, તમ અને સત્ત્વ ગુણુ રૂપ વાયુ, પિત્ત કફના બેદથી ત્રિદોષ સિદ્ધાંતનું સ્થાન અમારા પૂર્વના પ્રાણાચાર્ય ચરક અને સુશ્રુત જેવા મહામુનિએ નક્કી કર્યું છે. એ ત્રિદોષ સિદ્ધાંતની વ્યાખ્યા બરાબર સમજાય તો આયુર્વેદશાસ્ત્ર વૈધ વ્યાધિ-નિર્ણયના કાર્યમાં કેાષ્ટ પણુ દિવસ ભૂલ ખાય નહિ.

શરીરમાં રહેલા વાયુ, પિત્ત અને કફ એ ત્રણેમાં વાયુને બળવાન ગણવામાં આવેલ છે. વાયુનું મૂળ સ્થાન મળાશય છે અને તે કફનું મૂળ સ્થાન આમાશયમાં છે અને તે તમેાગુણી છે.

મળાશયમાં રહેલો વાયુ મહાબળવાન અને દરેક વસ્તુના ભાગ પાડવાને સ્વભાવે રૂક્ષ અને ચળ છે. તે પિત્ત, કફ મળ અને ધાતુઓના વિભાગ પાડીને જ્યાં જોઇએ ત્યાં પહોંચાડવા માટે બીજા ચાર સ્થાન રાખીને રહ્યો છે. એક જ પ્રકારનો વાયુ સ્થાનબેદ અને અધિકારે જુદા જુદા નામે ઓળખાય છે. મળાશયમાં રહેલા વાયુને અપાન વાયુ કહે છે, કોઠામાં અગ્નિસ્થાન પાસે જે વાયુ રહે છે તેને સમાન વાયુ કહે છે, હૃદયમાં રહેવાવાળા વાયુને પ્રાણ (પાન)વાયુ કહે છે, કંઠ અને તેની ઉપરના ભાગમાં રહેનાર વાયુને ઉદાન વાયુ કહે છે અને

સંપૂર્ણ દેહમાં વ્યાપિ રહેલા વાયુને વ્યાનવાયુ કહે છે. જેવી રીતે પાંચ પ્રકારના વાયુની ઓશીશ શરીરમાં પાંચ છે તેવી જ રીતે પાંચ પિત્તની અને પાંચ કફની મળી પંદર ઓશીસો ઉપર પોતપોતાનો અધિકાર જમાવી દરેક અધિકારી નિયમીત કામ ચલાવતા હોવા છતાં વાયુ ધારે ત્યારે પોતાની બળવાન સત્તાથી ઓશીસોમાં ગરબડ કરી મૂકે છે. અને એને લક્ષને જ.

પિત્તઃ પંગુ કફઃ પંગુ, પંગાવો મલઘાતવઃ ।

વાયુના યત્ર નિયંતે, તત્ર ગચ્છંતિ મેઘવત્ ॥

‘ પીડે સો ઘસાંડે ’ કહેવત અનુસાર સૂર્યના તાપથી વાયુ પાતળા થઈ ઉંચે ચઢી જાય એટલે જે વાયુની જગ્યા ખાલી પડે ત્યાં આગળ બીજાં વાયુ જોરથી ધસારો કરી આવી પહોંચે છે. પૃથ્વી ઉપરનો વાયુ જે દિશામાંથી આવે છે તે દિશાના આકાશમાં રહેલાં બીજાં તત્ત્વોને આપણી તરફ ખેંચી લાવે છે, તેવી રીતે શરીરમાંનો વાયુ પણ જે સ્થાનમાંથી આવે છે તે સ્થાનમાં રહેલાં ધાતુઓ, દોષો અને મળોને ખેંચી લાવે છે. એથી સ્થાનભ્રષ્ટ થયેલા અને જુદે સ્થાનેથી આવેલા દોષો નવા સ્થાનમાં આવવાથી તે સ્થાનની વ્યવસ્થાને અવ્યસ્થિત કરી જે જાતની ઉપાધિ કરે છે તેની આપણે જુદા જુદા નામથી વાયુના રોગની કલ્પના કરીએ છીએ અને આ ઉપરથી વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં એંશી જાતના વાતરોગની કલ્પના કરી છે.

સમાનપણે પોતાનું કાર્ય કરતો જતો વાયુ શા કારણથી કાપે છે અથવા બેદરકાર થાય છે ? તેને માટે શાસ્ત્રકારો નીચેનાં કારણો આગળ ધરે છે :

સુકું, લુપ્તું, ઠંડુ, હલકું એવા અગ્નિનું લક્ષણ કરવાથી, અત્યંત સીસંગથી ધણા ઉન્નગરાથી, વિરુદ્ધ ઔષધોથી, કફ, પિત્ત, મળ, મૂત્ર, અને લોહી વગેરેમાં વહી જવાથી, મોટા ખાડા ફૂટવાથી,

નદીમાં ધણું તરવાથી, વગર વિસામે લાંબો માર્ગ કાપવાથી, રાત્રિ દિવસ ચિંતાથી, ધણું તાપનું સેવન કરવાથી, મળમૂત્રના વેગને રોકવાથી, કષ્ટાદિ જડ પદાર્થોના શરીર ઉપર માર પડવાથી, અપાસ રાખી પરાણે લાંબણો ખેંચવાથી, મર્મસ્થાન ઉપર માર મારવાથી, હાથી, ઘોડા, ઉંટ વગેરે પ્રાણીઓની અત્યંત સવારી કરવાથી, વિકાર પામેલો વાયુ શરીરમાંના શ્રોતોને અથવા ભાગોને વિકાર કરી સર્વાંગમાં અથવા એકાંગમાં વ્યાપીને વિવિધ પ્રકારના વાયુના રોગોને ઉત્પન્ન કરે છે.

કમરથી લઈને નીચેના ભાગને જડ કરે અથવા દુઃખાવો કે સજ્જડતા લાવે, મૂત્રનો રંગ રક્તવર્ણ જણાય, શરીરે બળતરા થાય અને અંગ તપી આવે ત્યારે અપાનવાયુનો પ્રકોપ થયેલો સમજવો. એ અપાન સાથે પિત્ત અને કફ મળેલાં હોય છે.

મૂર્ચ્છા આવે, મળમૂત્રનો વેગ રોકાય, ફેવાટાં ઉભાં થાય, શરીર ગરમ બને, અંગમાં બળતરા અને પરસેવો જણાય તો સમાનવાયુને કોપેલો સમજવો.

સુસ્તી, ખેંચેની, ઉંધનાં ઝોલાં આવવાં, મોઢું સુકાય, શરીર દુબળું થવા લાગે, ભ્રમ થાય, બળતરા થાય એ સર્વ ઉદાન વાયુપ્રકોપનાં લક્ષણો છે.

ગાત્રોનો વિક્ષેપ, શરીરનાં અંગ તુટવાં, થાક ધણો લાગે, સોજા આવવા, શરીરમાં શૂળો ટુટે, ચામડી લુખ્ખી તથા ફાટેલી જણાય, મર્મસ્થાનોમાં દર્દ થાય ત્યારે વ્યાનવાયુ પ્રકોપ પામેલ છે એમ સમજવું.

વાયુ પ્રકોપ પામી, રસ, રક્ત, માંસ, મેદ અસ્થિ, મજ્જા અને વીર્ય એમ સાતે ધાતુને બગાડે છે અને જેમ જેમ વાયુપ્રકોપના કારણે ધાતુઓ બગડતા જાય છે તેમ તેમ વ્યાધિનાં જીદાં જીદાં નામ રૂપો પાડતાં જવાં પડે છે. એથી પ્રકારના વાયુનાં નામો

જો જ પ્રમાણે તેનાં લક્ષણો ઉપરથી જુદાં જુદાં પાડેલાં જણાય છે. આ શરીરમાં રહેલાં દરેકે દરેક સ્થાનમાં એટલે શિરાઓ, ધમનીઓ, કન્દરાઓ સાંધાઓ, હાડકાંઓ, સ્નાયુઓ, મેદ, મજ્જા, માંસ, લોહી, રક્ત, ચામડી, ધાતુઓમાં સ્થળે સ્થળે પાંચ પ્રકારના વાયુ પ્રાધાન્યપાણું ભોગવી પાંચ પ્રકારના પિત્ત અને પાંચ પ્રકારના કફને શુદ્ધ કરીને તેના ધાતુ બનાવે છે તથા અશુદ્ધ દોષોને દોષના રૂપમાં કે ઉપધાતુના રૂપમાં શરીરની બહાર કાઢી નાંખે છે. એટલા માટે વાયુ મહા બળવાન, આખા શરીરના તંત્રને ચલાવનારો, પોષનારો, વૃદ્ધિ કરનારો, હીન કરનારો અને અંતે નાશ કરનારો કહેવામાં આવ્યો છે.

વાયુને મિશ્ર લાવવાળો અને હીન, મિથ્યા, અતિ યોગ રૂપે નિર્ણય કરવા બેસીએ તો તેના એંશી ભેદો ઉપરાંત સેંકડો ભેદો થાય છે. પરંતુ આ સ્થળે એની ચર્ચામાં વિશેષ નહીં ઉતરતાં વાયુના પ્રચલિત વ્યાધિઓની અનુભવી ચિકિત્સા બતાવીને અમે આ વિષયને પૂરો કરીશું.

વાતવ્યાધિ અને પથ્યાપથ્ય

દરેક વ્યાધિમાં પથ્ય રાખવાની ખાસ જરૂર હોય છે, તેમ વાતવ્યાધિમાં પણ ખાસ જરૂર છે. પથ્ય તથા અપથ્યની બેદરકારીથી વ્યાધિ થાય છે અને લાંબાય છે; પરંતુ દરદી જો પથ્ય અને અપથ્ય બરાબર સમજી જાય છે તો વ્યાધિમાંથી જલદી મુક્તિ મેળવી શકે છે.

વાયુના દરદવાળાએ પાણી ઘણા ભાગે કુવાનું પીવું. તે ન મળે અને તળાવ, નદી કે નળનું પાણી મળતું હોય તો તે પાણીને ઉકાળી કંકું બનાવીને પીવું. તેમાં ચોમાસામાં તો ખાસ ઉકાળ્યા સિવાય પીવું જ નહિ. દુધ વિશેષ લેવું. ખોરાક હળવો, પાતળો, ખીચડી, બાજરા, જવ, ચોખા, દાળ, રાબ, વગેરે પ્રકારનો લેવો. વાયુકર્તા, વિઠાહી ખોરાક ત્યાગવો. ગરમ કે જડાં કપડાં પહેરવાં, ગોળ, આદુ, મરી, લસણ, સુંઠ, પીપર, લવીંગ. તજ, કુદીનો. ઠાથમરી એવા

મજાલાવાળો ખોરાક લેવો. આંબલી, ડાકમ, છાશ, દહીં, લીંબુ, ભારે ખોરાક, ખજૂરની મિકાઇ, મિષ્ટાન્નના પદાર્થો, લીલાં શાક, લીમો મેવો વગેરે ખાવાં નહિ, બાદી થવા દેવી નહિ, જાડા ને પેશાબ ખુલાસાખંધ આવે તેવા ઉપાયો પ્રથમ કરવા. કારણ કે દરેક વાતવ્યાધિ મળાશય બગડવાને કારણે કબજાયાતથી થાય છે અને વાયુપ્રકોપનું કારણ પણ ધણા વખતની કબજાયાત છે. એટલે દરેક જાતના વાત-વ્યાધિમાં જાડા એકાદ બે બરાબર થયા કરે એવી યોજના દવાની સાથે કરવી જોઈએ. તેમાં ખાસ કરીને એરંડીયું તેલ સર્વોપરી છે. સુંઠના ઉકાળા સાથે દરરોજ એરંડીયું (ફેસ્ટર ઓઇલ) આપવાથી અથવા દર ત્રીજે દિવસે આપવાથી વાયુનાં દર્દો જલદી કાબુમાં આવે છે. એરંડીયું જાડ વાતવ્યાધિમાં એક કલ્પવૃક્ષ સમાન છે. તેનાં પાન, મૂળ, છાલ, ફળ અને તેલ બધાં અત્યંત ગુણુકારી છે. એથી જ તેનું સંસ્કૃતમાં 'વાતારિ' નામ આપેલું છે. સાંધા જકડાઇ ગયા હોય ત્યાં પહોંચી તેને છુટા પાડવામાં તે પુરતી મદદ કરે છે.

તમાકુ અને દારૂનું વ્યસન વાતવ્યાધિવાળાએ છોડી દેવું જોઈએ. ખાંડ જેમ બને તેમ શરીરમાં ઓછી જાય તે માટે ચહા, અને બીજાં જેમાં પડતી હોય તેવા પદાર્થો ખંધ કરવા ધટે.

સંધીવા (સંધીવાત)

વિરૂદ્ધ ખાનપાનથી લોહીમાં એક પ્રકારનું ખટાણું (લેક્ટીક એસીડ) વધે છે તથા ક્ષારનો ભાગ ધટે છે અને તેથી શરીરના સાંધા જલ્દાય છે, સાંધાઓમાં દુઃખાવો થાય છે, બરાબર વળી શકતા નથી, અને તે જગ્યાએ સોજો પણ આવે છે. ખાસ ખટાઇ ખાના-રૂને શિયાળામાં આ વ્યાધિ દેખાવ દે છે. એ ઉપરાંત પરમો અથવા ઉપદંશ થઇ ગયા પછી પણ સંધીવાત થાય છે, તેમજ માખાપનો વારસો પણ મળે છે.

સંધીવા તિફળુ રૂપમાં પ્રગટ થાય છે અને શાંત રૂપમાં પણ પ્રગટે છે. તિફળુ રૂપમાં સંધીવાત થયો હોય છે તો તેને એકદમ

હુમલો થાય છે, શરીરના સંધિ જકડાઈ જાય છે અને તાવ વગેરે ઉપદ્રવો સાથે હોય છે. શાંત સંધીવામાં શરીરનો એકાદ સંધિ ઝલાય છે અને દરદી હાલતો ચાલતો રહે છે, જ્યારે તિક્ષ્ણ સંધીવાથી ખાટલાવશ્ચ થઈ જવાય છે.

એરંડ, ગુગળ, રાસ્ના, લસણ, અડદ, મેથી, વચ્છનાગ, ઝેરકાચલુ, માલકાંદણી, શતાવરી, બીલામા, વગેરે પદાર્થો વાતવ્યાધિમાં જુદા જુદા પાકના રૂપથી અપાય છે અને એ બધાં વાતવ્યાધિનાં મહા ઔષધો છે.

સંધીવાતહર ક્વાથ

રાસ્ના, ધમાસો, બલા, એરંડાનાં મૂળ, દેવદાર, કચુરો, વજ, અરકુશીનાં પાન, સુંઠ, હરડે, ચવક, નાગરમેથ, સાટોડી, ગળો, લરધારો, વરીયાળો, ગોખર, આસંધ, અતિવિષ, ગરમાળાનો ગોળ, શતાવરી, પીંપર, કાંટા સેરીયાનાં મૂળ, જે જાતની ભોરીંગણી, એ બધી ચીજો સરખી લેવી, પણ તેમાં રાસ્ના ત્રણ ભાગ લેવા. તેને લમામને ખાંડી બૂકા કરી રાખવો.

દરરોજ જે તોલા બૂકા બશેર પાણીમાં ઉકાળી અઢી તોલા રહે ત્યારે નીચે ઉતારી માળી લઈ તેમાં એક વાલ પીંપરનું ચૂર્ણ મેળવી દિવસમાં બે વખત પીવો. માકાની કબજાયાત જણાતી હોય તો એરંડીયું તેલ ૧ થી ૨૦ તોલા લેવું. આ ક્વાથને મહા રાસ્નાદિ-ક્વાથ કહે છે અને તે દરેક જાતના વાતવ્યાધિમાં ધણું જ સારું કામ કરે છે. પરંતુ ક્વાથની વનસ્પતિઓ તાજી, સારી અને સાચી ભેગી કરવી.

ઉપરનો ક્વાથ ચાલતો હોય તેની સાથે મહા યોગરાજ ગુગળ અથવા લઘુ યોગરાજ ગુગળની બે બોળી રહવાર સાંજ ધીમાં લપેટી ગળો જવી. (મહા યોગરાજ અને લઘુ યોગરાજના પાઠ પુસ્તકના પરિશિષ્ટમાં આપીશું.)

રાસ્નાદિ ક્વાથ અને યોગરાજ ગુગળ એ દવાઓ શાસ્ત્રપદ્ધતિની છે. આવી જાણીતી અને અચુક ફાયદો કરનારી દવાઓ સમજી વિચારી સંધીવાના દરદીઓ ઉપયોગ કરે તો સરસ ફાયદો કરે છે, અને લાંબા વખતના ઉપયોગથી મૂળમાંથી આ વ્યાધિ નાબૂદ થાય છે.

સંધીવાના લેપ

રેવંચીની ખટાઇ શેર ૧ તથા શેરી લોખાન શેર ૧ એકત્રે ખાંડી વજ્રગાળ કરી રાખી મૂકવું સંધીવાના સાંધા ઉપર આ લેપમાંથી પાણીમાં ખદખદાવી લેપ કરવો જેથી સાંધા દુઃખતા બંધ થઇ આવેલો સોજો ઉતરી જાય છે.

ચોળવાનું તેલ

વીલાયતી કપુર તોલા પાંચ, ચોકળું ટરપેન્ટાઇન તો ૨૦, સનલાઇટનો સાબુ તો ૧.

કપુરને ઝીણું વાટવું. તેમાં સાબુ મેળવી પછી ટરપેન્ટાઇન નાંખી ઘૂંટવું. એટલે સફેદ રંગનું તેલ તૈયાર થશે. દુઃખતા સાંધા ઉપર માલીસ કરવાથી સોજા ઉતારી દુઃખાવો બંધ કરે છે. દરેક દુઃખાવો ઉપર માલીસ કરી શકાય છે.

મહાન વાતહર તેલ

આકડાનાં પાન, એરંડાનાં પાન, અરણીનાં પાન, ધતુરાનાં પાન, કડવા સેકડાનાં મૂળ, પરબરીયાના પાન, ઝલનાં પાન, ખરસાણી ચોર.

ઉપરની આઠે વનસ્પતીઓનો પુરપાટ કરી અંગરસ કાઢવો અને દરેક પાંચ પાંચ તોલા લેવો.

સરસીયું તેલ ૪ લખ લોહાની કડાઇમાં નાંખી ગરમ થાય એટલે ઉપરનો વનસ્પતિનો રસ નાંખવો. ધીમે ધીમે નાંખતા જવો અને તેલ ઉકળવા દેવું. ત્યારબાદ કાયફળ, માલકાંકણી, ચણોઠી, વચ્છનાગ, મોરપીંછાં, ઝેરકચુલા, સુંક, સરસવ, સીધવા

કપુર, અરીણ, અને રાષ, એ દરેક ચીજો બને તોલા ખાંડી તેલમાં નાંખી બળવા દેવી. ત્યારબાદ ઇંગોરાનાં મીંજ તો. ૫ અને કરંજના મીંજ તો. ૫ ખાંડી નાંખવાં. એ બધું તેલમાં બળી જાય એટલે નીચે ઉતારી તેલને ગાળી લઇ તેમાં સિંહની ચરખી તો. ૨૦ મેળવી ખાટલીમાં ભરી લેવું.

આ તેલ એક મહા સમર્થ અને પાણું ન પડે તેવું તેલ છે. ગમે તેવા સાંધા ઝલાઇ ગયા હોય, દુઃખાવો અસહ્ય હોય, સોજો આવી ગયો હોય તે ઠેકાણે ધીમા હાથે માલીસ કરવાથી અને ઉપર સાધારણ રોક કરવાથી ખીજે જ દિવસે ફાયદો બતાવી દુઃખાવો બંધ કરે છે. અનુભવસિદ્ધ ઉત્તમ ગુણકારી તેલ છે. આની બરાબર કાષ્ટ ખીજ બનાવટ નથી.

સર્વાંગના સાંધા રહી જવાના કારણે દરદી પથારીવશ હોય, કાષ્ટ ઉપાયે શરીર હેરવી ફેરવી શકાતું ન હોય, ત્યારે નીચેનો ઉપાય કરવાથી અપૂર્વ લાભ થાય છે. આ અનુભવેલો ચોક્કસ ઉપાય છે:

ગોળી નંબર ૧

બીલામા તોલા ૮, ગોળ તોલા ૫, પીંપરીમૂળ તોલો ૧, પીંપર તોલો ૧, અક્કલકરો તો. ૧, સુંક તો. ૧, માલકાંકણી તો. ૧, એ સર્વ વસાણાંને વાટીને ગોળમાં બેર જેવડી ગોળી વાળવી. રહવાર સાંજ એકથી બે ગોળી સુધી પાણી સાથે ગળાવવી.

ધી, દુધ, ગળપણુની સખત પરેજી પળાવવી. ખટાસ કાષ્ટ પણ જાતની આપવી નહિ. રાષવાળા પદાર્થો આપવા. તેલમાં લજ્યા બનાવી ખાવાં. જેમ તેલ વધારે ખવાશે તેમ જલદી ફાયદો થશે. સંધીવા તથા લકવામાં અવશ્ય ફાયદો કરે છે, છતાં પરેજી તોડવાથી નુકશાન થાય છે.

ગોળી નંબર ૨

વગર મીઠાની પાકી આંખલી-છોદા તથા કચુકા કાઢી નાંખેલી અને જેને મીઠું લગાડવામાં ન આવ્યું હોય તેવી નવી શેર ૧ તથા બીલામાં શેર ૧, એ બેઉને ભેગાં બારીક વાટી ગોળી વાળવા જેવું થાય ત્યારે ચણીબોર જેવડી ગોળી વાળવી. આ ગોળી દિવસમાં ત્રણ વખત એકથી ત્રણ સુધી પાણી સાથે ગળવી. ઉપદંશ અને વિષ્કેન્દકને કારણે સાંધા ઝલાયા હોય અથવા અન્ય કારણોએ સાંધા ઝલાયા હોય, કેક રહી ગઇ હોય, અથવા અન્ય કાંઈ પણ સ્થાનનો સાંધો દુઃખતો હોય તો આ ગોળી આપવી. જો સંઘ્રહણી અથવા અતિ-સાર હોય તો આ ગોળી આપી છાશ પાવાથી તુરત ફાયદો થાય છે. ખાસ પરેજી આ ગોળીની નથી, તોપણ રોગને વધારે તેવો પ્રતિકૂળ ખોરાક આપવો નહિ.

ગોળી નંબર ૩

બીલામાં શેર ૧, હરડેદળ શેર ૦૧, બેડાંદળ શેર ૦૧, આંખળાં શેર ૦૧, સુંકે તો. ૧૫, મરી તો. ૧૫, પીપર તો. ૧૫, કાળા તલ શેર ૧, ગોળ શેર ૧.

પ્રથમ બધાં વસાણાંને ઝીણું ખાંડી ગોળમાં મેળવી બોર જેવડી ગોળી વાળવી. સાંધાના દુઃખાવા, અર્ધાંગ વાયુ, વગેરે નાબૂદ કરે છે, શક્તિ લાવે છે. ઉપદંશ-અમેહનનિત સંધીવાતમાં ફાયદો કરી વ્યાધિ નાબૂદ કરે છે. પરેજી ખાસ નથી, છતાં દર્દને અગેની પરેજી પાળવી.

ગોળી નંબર ૪

મોટું મીઠું દાડમ લઇ તેના દાણા ૫૦૦ ગણીને લેવા, તેમાં જુધનાં ફુલ ૫૦૦ ગણીને નાંખવાં, એને વાટી ત્રણ ચણોઠીબારની ગોળી વાળવી. હમેશાં સવાર સાંજ ચાર ગોળી ખવરાવવી. બઉની થુલી તથા દુધ સિવાય બીજા ખોરાક આપવો નહિ. સાત દિવસમાં

અપૂર્વ લાભ થાય છે. સાંધાનો વા તથા શરીરમાં આવેલો અન્ય વા મટી જાય છે.

કટીગ્રહ (કેડ રહી જવી-ટચકીયું)

ધણી વખત અચાનક કેડ પકડાઇ જાય છે તેને કટીગ્રહ કહે છે. બોક્ષા તેને ટચકીયાના નામથી પણ ઓળખે છે. આ વ્યાધિ બેચાર દિવસમાં સારો થઇ જાય છે, પણ જ્યારે શરૂ થાય છે ત્યારે દરદી ઉઠી-બેસી શકતો નથી. એ થવાનું કારણ ખાસ કરી કબજાયાતનું હોય છે. સખત મળાવરોધ થવાથી અપાન કે કટી પ્રદેશની શિરાઓ અને સ્નાયુઓને જકડી લે છે.

તેનો ઉપાય

પ્રથમ અઢીથી પાંચ તોલા જેટલું એરંડીયું તેલ દરદીને મુંઠના ઉકાળા સાથે આપવું અને પાંચદશ ઝાડા થવા દેવા. એક વખત આપવાથી ઝાડા બરાબર ન થાય તો ફરી એક દિવસ રહીને આપવું. ત્યારબાદ નીચેનો ઉકાળો દિવસમાં બે વખત આપવો.

રાસના તો. ૫, ધમાસો તો. ૨, બળદાણાનું મૂળ તો. ૨, એરંડમૂળ તો. ૨, દેવદાર તો. ૨, સાટોડીનું મૂળ તો. ૨, ગરમાળાનો ગોળ તો. ૨.

એ સાત ઝીંજોને આખીપાખી ખાંડી તેમાંથી બે તોલા બૂકાને બે શેર પાણીમાં નાંખી તેનો ઉકાળો કરી પાંચ તોલા રહે એટલે ઉતારી લેવો. દિવસમાં ૨ વખત પીવો. સાથે નીચેની ગોળી લેવી.

સારો હિંચી જતનો ગુગળ તો. ૫, હીંગળોક તો. ૫, બોળ તો. ૫. પ્રથમ હીંગળોકને જુદો ઘૂંટી નાંખવો, બોળને જુદો ખાંડવો. ગુગળને ખાંડણીમાં નાંખી જરા ઘીવાળો કરી ખાંડવા માંડવો. નરમ થાય એટલે ખાકીની બે ઝીંજો મેળવી અરીઠાનાં મીંજ જેવડી ગોળી વાળવી.

દિવસમાં ત્રણ વાર એકેક ગોળા પાણી સાથે ગળવી. કમરનો દુઃખાવો, કમર રહી જવી, કરોડરજ્જુનો દુઃખાવો, તાન્ને થયેલો કે જૂતો ગમે તેવો હોય તો પણ નાબૂદ થઈ જાય છે, બહુ જ ગુણ-કારી અને અપૂર્વ વસ્તુ છે.

ટચકીયું ભાંગવાની ક્રિયા

સાત માટીની ઠીકરીઓ લઈ, દરદીને ઉંધો સુવરાવી, કેડના ત્રિકના ભાગ ઉપર એક ઠીકરી મૂકી ટચકીયું ભાંગનાર હાથમાં સાંભેલું (અનાજ ખાંડવાનું) લઈ, પગનો એડીનો ભાગ ઠીકરી ઉપર મૂકી, કેડ ઉપર ચડી, બીજી બાજુ જાય છે. એવી રીતે સાત વખત ઠીકરી મુકે છે અને સાત વખત કેડ ઉપર ચડી જોળંગે છે, આવી રીતે ત્રણ દિવસ કરવાથી ટચકીયું મટી જાય છે અથવા જોડો વધતો લાભ થાય છે. નાના ગામડામાં ટચકીયું ભાંગનાર આવા એક જ માણસો હોય છે, તે મોઢેથી કાંઈ મંત્ર ભણતા હોય એમ જણાય છે. એ મંત્ર તો માત્ર દરદીને શ્રદ્ધા બેસવા પુરતો હોય છે. બાકી આ ક્રિયાથી સ્નાયુના ચોકડામાં એકત્ર થયેલો વાયુ છુટો થાય છે, અમુક પ્રકારની ચાંપી મળે છે અને જકડા-યેલો કેડનો ભાગ છુટે છે, વગર પૈસે થતો આવો નિર્દોષ પ્રયોગ અજમાવવા અમે લલામણુ કરીએ છીએ.

પ્રકરણ ૫૧મું

પક્ષાઘાત

મગજ તથા બરડાની કરોડરજ્જુ સાથે સંબંધ રાખનારા મજ્જાતંતુ ઉપર લોહીનું દબાણ થવાથી તે તંતુઓનો વ્યાપાર બંધ પડે છે અને તેથી આ દરદ થાય છે. લકવો એક જ જાતનો નથી. મ્હોંનો લકવો, જીભનો લકવો, હાથનો લકવો, એમ જુદાં જુદાં સ્થાનકનો લકવો થાય છે. આને પક્ષાઘાત કહે છે. પક્ષાઘાત એટલે

કોઇ પણ અવયવનો ધાત થવો. અર્થાત તે અવયવ ક્રિયારહિત થવું. તે રીતે ગમે તે અંગનો ધાત થાય તો પણ તેનો સંબંધ મગજ સાથે હોય છે.

ત્યારે જોવાનું એ છે કે એવી શી ક્રિયા થાય છે અને તે શાથી અને છે કે એથી શરીરનાં ઉપયોગી અંગ જૂઠાં પડી જાય છે ?

શરીરની હીલચાલનો આખો વ્યાપાર મગજ તથા જરડાની અંદરના મજ્જતંતુઓ દ્વારા થાય છે, આપણે હાથપગ વગેરે આપણી ઇચ્છાથી ચલાવી છીએ. જે ઇચ્છાશક્તિ મગજમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તે શક્તિ મજ્જતંતુઓ દ્વારા શરીરમાં માંસને, રજ્જુઓને તથા સ્નાયુઓને પહોંચે છે ત્યારે તેઓ હાલી ચાલી શકે છે. પણ જ્યારે મગજમાં વિકાર-ફેરફાર થાય છે ત્યારે મગજની ઇચ્છાનો હુકમ બજાવવાને મજ્જતંતુઓ અશક્ય બને છે અને તેથી શરીરની હીલચાલ કરનાર માંસ, રજ્જુઓ અથવા સ્નાયુઓ સુધી તે મજ્જતંતુઓના હુકમ પહોંચતા નથી. જે બાજુનો આ વ્યાપાર બંધ પડે છે તે બાજુનું અંગ જૂઠું - ક્રિયારહિત થાય છે.

તેનું કારણ

મગજમાં આ ફેરફાર ઘણાં કારણોથી થાય છે. મગજમાં બહુ લોહી ચઢી જવાથી, મગજમાંથી લોહીસ્રાવ થવાથી, બીજા વિરૂદ્ધ પદાર્થોનો સંચય થવાથી, મજ્જતંતુ ઉપર દબાણ થવાથી

આ દરદ એકાએક થઇ આવી, અંગ જૂઠું પડે છે અથવા ધીમે ધીમે અંગ નબળું બનતું જઈને છેવટે જૂઠું પડે છે. તેનાં સ્પષ્ટ કારણો નીચે મુજબનાં છે:

(૧) આંતરડાં તથા મૂત્રપિંડના વ્યાધિથી. (૨) વાઇ, હીસ્ટી-રીયા, આચકીના વ્યાધિથી. (૩) વૃદ્ધાવસ્થામાં મગજને બરાબર જોવું નહિ મળવાથી. (૪) ઉપદંશ-ગરમીનો રોગ થઇ ગયા પછી

શરીરમાં ઝેર રહી જવાથી. (૫) સીસાનું ઝેર શરીરમાં જઈ લોહીમાં મળવાથી. (૬) દારૂ પીવાની ટેવ પડી જઈ તેની દહ ઓળંગવાથી. (૭) ખરડા કે કરોડરજીનું ઉપર લાડીનો માર પડવાથી અથવા તે જગ્યાએ રોગ થવાથી. (૮) મગજ ઉપર લાડીનો માર વાગવાને કારણે કોઈ નસ તુટી જવાથી કિંવા અત્યંત લોહીસ્રાવ થવાથી.

પક્ષાઘાત એ ઘણો ગંભીર અને વિચિત્ર લક્ષણો ધરાવતો વ્યાધિ છે. તેની માવજત, સારવાર અને ઉપચાર કરનાર વૈદ્ય બુધિશાળી, અને ક્રિયાકુશળ તથા અનુભવી હોવો જોઈએ, તેમ જ દરદી અને તેના વાલીઓ ધીરજ અને શ્રદ્ધા રાખનાર, ખંતીલા હોય છે તે આ વ્યાધિમાંથી જલ્દી મુક્તિ મેળવી શકે છે. લકવો જેમ નવે હોય તેમ જલદી સારો થવા સંભવ છે. એ દર્દ જૂનું થતું જાય છે તેમ તેને મટતાં બહુ વાર લાગે છે. વળી દરદીની ઉંમર પણ જેમ ન્હાની તેમ એને મટવાની વહેલી સંભાવના રાખી શકાય. પચાસ પંચાવન વરસની ઉપર ઉંમર થઈ ગયા પછી શરીરમાં સાધારણ નિર્જાળતા હોય છે અને લોહીનું અભિસરણ પણ નબળું હોવાથી જુવાન શરીર જેટલો જલ્દી તેને લાભ થતો નથી; છતાં વ્યાધિનું ચોક્કસ નિદાન થાય અને ઉપચારનો નિર્ણય કરી, ધીરજ રાખી, જે માવજત કરવામાં આવે, તો લકવો નથી મટતો એમ માનવું ન જોઈએ. જે કે એટલું ચોક્કસ છે કે મહીનાઓ સુધી આ વ્યાધિ સારવાર માગે છે. ચાર આઠ આની ફાયદો જણાયા પછી દરદી દવા છોડી દઈ મનમોજી થઈ જાય છે તો તે ફરીથી પાછો એ વ્યાધિમાં ફસાય છે.

તેના ઉપાય

એરંડીયું તેલ આ વ્યાધિમાં અમૃત સમાન કામ કરે છે. દરેક વાતવ્યાધિમાં જેમ તે ફાયદો કરે છે, તેમ આ વ્યાધિમાં પણ સુંઠના ઉદાળા સાથે અને ખીજા ઉપચારો ચાલુ હોય ત્યારે પણ આપવું જ જોઈએ. એથી દરરોજ દરદીનો મળાશય સાફ થતો રહે છે. ઘણો

વખત એરંડીયું તેલ એકલું પણ ધીમે ધીમે આ વ્યાધિમાં ફાપદો કરવું જણાય છે.

એકાંગવીર રસ

શુદ્ધ પારદ, અંધક, રસસિંદુર, લોહભસ્મ, તામ્રભસ્મ, અબ્રક ભસ્મ, નાગભસ્મ, એ દરેક તોલા આઠ, લીંબડાનો ગુંદર, બાવળનો ગુંદર, આસોંધ, કચુરો, સુંઠ, પીંપર, મરી, અક્કલકરો, ગોખરૂ, ગળો, શેફલી હીંગ, હરડે, રાસ્ના. દેવદાર, ગરમાળાનો ગોળ, બીલીનાં મૂળની છાલ, અરણીનાં ફુલ દરેક તોલા ૪, ગુગળ તો. ૪૦, શીલાજીત તો. ૨૦.

ઉપરની વસ્તુ મેળવી એક ખરલમાં નાંખી તેને સરગવાની શીંગના ઉકાળાની, કુંવારના રસની, નગોડના પાનના રસની, બાંગ રાના રસની, ચિત્રાના ઉકાળાની, આદુના રસની, ઝેરકાચલાના ઉકાળાની એકેક બાવના દષ્ટ પછી ચણોઠી જેવડી ગોળા વાળવી.

દિવસમાં ત્રણ વખત દરેક વખતે ૨ થી ૬ ગોળા સુધી બળાબળનો વિચાર કરી ઘીમાં લપેટી ચટાડવી, ઉપર અગાઉ જણાવેલો મહા રાસ્નાદિ ક્વાથ પીવો અને દરરોજ અર્ધા અંગ ઉપર જ્યાં ઝલાયું હોય કે જુરું પડ્યું હોય ત્યાં નીચેનું તેલ ચોળવું:

નારાયણ તેલ

આસન, કાંસકીનાં મૂળ, બીલીનાં છોડાં, પહાડમૂળ, નાની તથા મેટી ભોરીંગણીનાં મૂળ, ગોખરૂ, બળખીજ, લીંબડાની છાલ, અર્ધુનાં છોડાં, સારોડી, લજ્જમણી, છીણીનાં મૂળ.

એ દરેક ઔષધ એકેક શેર લઈ થોડાં થોડાં ખાંડી, આઠ મણ પાણીમાં ઉકાળો કરવો, ચોથા ભાગનું પાણી રહે ત્યારે તેને ગાળી લઈ તે ઉકાળામાં તલનું તેલ શેર ૫ ચુલે ચઢાવવું.

ત્યારબાદ શતાવરી શેર પાંચ લઘ તેને ખાંડી, જે મણુ પાણી
તેને એક દિવસ પલાળા બીજે દિવસે ઉકાળો કરી, દશ શેર પાણ
બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળા લેવું. ઉપર જણાવેલ તેલ અ
ઉકાળો ચૂલે ચઢાવ્યો હોય તેમાં પાણીનો ભાગ બળી જઈ તે
માત્ર બાકી રહે ત્યારે આ શતાવરીનો ઉકાળો અંદર નાંખી પુ
ઉકાળવું. ત્યારબાદ ઘોડાવજ, એલચી, સુખડ, દાળો છક, વરીયાળ
દેવદાર, જટામાંસી, સીંધવા, આસન, કાંસકીનાં મૂળ, રાસ્ના :
એસડો આઠ આઠ તોલા લઘ દશ શેર દુધમાં ખાંડી પલાળવ
ઉપરનો શતાવરી ઉકાળો બળી જઈ તેલ બાકી રહે ત્યારે ૨
દુધ અને એસડો નાંખવાં અને ઉકાળવું. ઉકાળતાં દુધ બળી જ
અને માવો છુટો પડે એટલે તેમાંથી તેલ ગાળા લેવું. પરંતુ ૨
માવો અને દવાઓ તેલમાં નાંખતાં તેલ બળી જાય છે અને છુ
પડતું નથી. એટલા માટે દુધવાળો મસાલો અને દુધ બળી જ
આવે એટલે તેમાં એક મણુ જેટલું પાણી નાંખી, એકાદ જે ઉભ
આવવા દષ્ટ નીચે ઉતારવાથી તેલ ઉપર તરી વળશે, તેને હાથ
જુદા વાસણમાં લઘ લેવું અને ગરમ કરી પાણીનો અંશ બા
નાંખી બાટલીમાં ભરવું. આ તેલ મહાન ગુણુકારી અમૃત સમાન

તેને માટે મહેનત કરી બનાવનારને જશ અને ધનની પ્રા
થાય છે. લકવાના દરદીને ચોળવાથી તેની નાશ પામેલી સ્પર્શશક્તિ
પુનઃ પ્રાપ્ત થાય છે, મજ્જનતંતુઓને કામે લગાડી ધીરે ધીરે જઘા
લાવી, જૂઠું પડી ગયેલું અંગ સજીવન થાય છે. માત્ર આ તે
ચોળવાના કામમાં આવે છે એટલું જ નહિ, પણ દરરોજ અરા
તોલા જેટલું સહવારમાં દુધમાં નાંખી પીવાથી, અંકવૃદ્ધિ ચરખી
કુદી હોય તેમાં ફાયદો કરી લાંબા વખતે ઠેકાણે લાવે છે. મેદવૃદ્ધિ
લઘને પેટ પુલવા માંડ્યું હોય તેનો મેદ ઘટાડી પેટ અસલ સ્થિતિ
લાવે છે. મગજના અત્યંત દુઃખાવામાં નાકમાં બળે ટીપાં મૂકવા
ફાયદો થાય છે. સ્ત્રીઓના યોનીમાર્ગમાં શૂળ આવતું હોય, સોજા હોય

ચાંદાં પડી ગયાં હોય, અટકાવ આવતી વખતે અત્યંત પીડા થતી હોય કે ગર્ભાશયમાં વાયુ હોય અને ગર્ભ થતો ન હોય એવી સ્ત્રીને આ તેજમાં રૂને પલાળી દરરોજ ગુપ્ત ભાગમાં પહેરાવવાથી અત્યંત લાભ થાય છે.

મલ્લસિંદુર વટી

મલ્લસિંદુર તો. ૧, સુંક તો. ૧, મરી તો. ૧, પીપરીમૂળ તો. ૧, અમ્બકરો તો. ૧, જવફળ તો. ૧, એલચી તો. ૧, લવીંગ તો. ૧, કેસર તો. ૧,

પ્રથમ મલ્લસિંદુર એક દિવસ ખરલમાં ઘુંટાવવો, ત્યારબાદ બીજી વસ્તુઓ બારીક ખાંડી, અંદર મેળવી, પાનના રસમાં મગના દાણા જેવડી બોળી બનાવવી.

એકથી ૨ ગોળી સહવાર સાંજ મધ સાથે ચટાડવી. ખટાસ બીજકુલ દેવી નહિ. ૨૧ દિવસ આ ગોળી આપીને વચમાં આઠ દિવસ અંધ કરવી, દુધનો ખોરાક વિશેષ આપવો, તેમજ ગોળી સાથે મહા રાસ્નાદિ ક્વાથ એરંડીયું નાંખી આપવો. ચોકસ અને આશાતીત લકવાના દરદીને પૂર્ણ ફાયદો કરે છે. આ સિવાય અગાઉ બતાવેલો મહાયોગરાજ ગુગળ અને મહારાસ્નાદિ ક્વાથ લાંબા દિવસ સુધી ચાલુ રાખી પથ્યનો વિચાર કરી જો સારવાર કરવામાં આવે છે, તો લકવો સારો થાય છે. આ વિષયમાં બતાવેલા ઉપચારો અમારા હાથથી સેંકડો વખત વપરાયેલા, અનુભવસિદ્ધ નીવડેલા ઉપચારો છે. માત્ર લકવા જેવા બ્યાધિમાં ભુદ્ધિ પહોંચાડી ઉપચાર અને સારવાર કરવાથી રોગ કાબુમાં આવે છે.

પ્રકરણ પરમું અધ્રસી (સાચાટીક)

આ વ્યાધિમાં પ્રથમ કુલામાં સાધારણ દરદ થાય છે. પછી કમર, સાથળ, ગોઠણ અને પગ સુધીની પીડા થાય છે અથવા દાહ થાય છે. ક્યારેક એક પગમાં અને ક્યારેક બન્ને પગમાં સાથે પણુ હોય છે. ઉભી ધોરી નસનો દુઃખાવો જણાય છે, દરદી હરતો કરતો રહી દરદની ખૂંમે પાડે છે અને ક્યારેક ખાટલાવશ બને છે.

અધ્રસી બે પ્રકારે થાય છે : વાતપ્રકોપથી અને કફપ્રકોપથી.

(૧) વાતપ્રકોપથી થયેલી અધ્રસીમાં પીડા વધારે હોય છે, તેની સાથે દાહ થાય છે, અંગ જકડાઈ જાય છે અને પગ લાંબો ટુંકો કરતાં અત્યંત પીડા થાય છે, સાંધાઓ ફરક્યા કરે છે અથવા નસ ફરકે છે.

(૨) કફપ્રકોપથી શરીર વજનદાર જણાય છે. મોઢામાં મોળ, સુસ્તી અને અન્ન ઉપર અરુચી જણાય છે.

તેનો ઉપાય

રાત્રના સારી જાતની તો. ૫, ગુગળ તો. ૫, બન્ને વસ્તુને ધીનો હાથ દધ જરા પાણી નાંખી બંને વાલની ગોળી વાળવી. પ્રથમ દરદીને એરંડીયા તેલનો જીલાબ દહ ત્યારબાદ આ ગોળી દિવસમાં ત્રણ વખત ગાયના મૂત્ર સાથે બંને આપવી. ગાયનું મૂત્ર પી ન શકે તેણે પાણી સાથે ગળવી. દુઃખાવા ઉપર અગાઉ બતાવેલા કોષ્ટ પણુ જાતના તેલની માલીસ કરવી.

લસણ પાક

સારૂં ઉંચી જાતનું એક કળીનું લસણ તો. ૬૪ લખ ઉપરથી ફાતરાં કાઢી રાત્રે છાશમાં પલાળી રાખવું. સવારમાં પાણીથી ઘોષ

તેને છુંદી નાંખવું. ત્યારબાદ મેંશનું અથવા ગાયનું વીશ શેર દૂધ લઈ તેને ચુલા ઉપર ચઢાવી ઉકાળવું. ઉકાળતાં બાકું થાય એટલે અંદર છુંદેલું લસણ નાંખી દેવું અને હલાવ્યા કરવું. માવો તૈયાર થવા આવે એટલે ધી શેર બે નાંખી શેકવું, જેથી ચીટી તૈયાર થશે. ત્યારબાદ સાકર શેર પની ચાસણી બનાવી, તેમાં રાસ્ના, શતાવરી, અરકુશી, કચુરો, સુંઠ, દેવદાર, વરધારો, અજમે, ચિત્રક, સુવા, સાટોડી, લીંડીપીપર, અને વાવડોંગ એ દરેક વસ્તુ બબે તોલા ખાંડીને ચાસણી તૈયાર થયે તેમાં ઉપરનો લસણવાળો માવો તમા આ મસાલો નાંખવો અને પાક ઠારી દેવો. જો ચાટણ જેવું બનાવવું હોય તો તેમાં એક શેર ચોકખું મધ નાંખવું, જેથી નરમ રહેશે.

તેનું પ્રમાણ

પાંચથી દશ તોલા સવારમાં ખાઈ ઉપર દૂધ પીવું, બપોરના જમતી વખતે ખટાશ અને તેલ મરચાં સિવાયનો ખોરાક ખાવો, સાધારણ તેલ મરચું લેવાય તો વાંધો નથી. પરંતુ ખટાશ લેવી નહિ.

આ લસણપાક ચમત્કારિક પાક છે. ગ્રંથસી ઉપર રામચાણુ અસર કરે છે. એ ઉપરાંત શરીરના બીજા ભાગના વાતબ્યાધિઓ ઉપર, સાંધાના દુખાવા ઉપર, શિયાળામાં શરદી બહુ લાગતી હોય, સળેખમ વારે ધડીએ થઈ આવતું હોય, કેડો દુઃખતી હોય કે હાથ પગ ઠંડા રહેતા હોય, થોડી પણ ટાઢ ન સહન થતી હોય અને વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે શિયાળો આકરો થઈ પડનાર માટે આ પાક બહુ ઉપયોગી અને અસરકારક જણાયો છે. જો પાકને વધુ સ્વાદીષ્ટ બનાવવો હોય તો તેમાં બદામ, પીસ્તા, ચારોળી અને કેસર વગેરે નાંખી શકાય છે. બાર-પંદર વરસના છોકરા નબળા દુબળા રહે છે, તેમનો બાંધો તૈયાર કરવા માટે આ પાક ઠીક પડે છે. માત્ર એ માટે તેમાં આહન તોલા ૧૦ વિશેષમાં નાંખવું જોઈએ.

અદેવ વટી.

પારદ, ગંધક, લોહભરમ, દરેક, તો. ૮, એરંડાનું મૂળ, બીલીનું મૂળ, બેઠી ભોરીંગણીના ડાડવા, રાસ્ના, ગુગળ, શેશગુંદર, રાળ, અરમાળો, ગોખરૂ, હરડે, સુંઠ, મરી, પીંપર, બળદાણા, ગળો, વરધારો, સમુદ્રફળ, કાયફળ દરેક તો. ૩.

ઉપરની સઘળી વસ્તુ મેળવી તેની અંદર તો. ૧૦ એરંડીયું નાંખવું. ત્યારબાદ બકરીના દુધની, ગોમૂત્રની, અરણીના રસની એકેક સાવના દેવી (એકેક દિવસ ઘુંટવું.) ત્યારબાદ દવાનો પીંડો વાળી, અનાજના ઢગલામાં એ દિવસ રાખવો. અનાજના ઢગલામાં રાખતાં ચહેલાં દવાના પીંડો ઉપર એરંડાનાં પાદડાં વીંટાળવાંના. એ દિવસ પછી બહાર કાઢી એરંડાના મૂળનો ઉકાળો કરી તે ઉકાળો નાંખી ફરી એક દિવસ ઘુંટી ચણોદી જેવડી ગોળી વાળવી. ૨ થી ૬ ગોળી સુધી બકરીના દુધમાં દિવસમાં ત્રણ વખત આપવી. અધરસી ઉપર અજબ ફાયદો કરનારી આ ગોળી છે. ચિકિત્સકો અને અન્ય બંધુઓ જરૂર અજમાવી ખાતરી કરે.

લેખનાધાત (વાતવ્યાધિ)

ધાતું લખવાની ટેવવાળા અથવા મગજ ઉપર ચિંતાનો બોને જેને ધણો હોય છે, કિંવા જેના રનાયુ મંદ થઈ ગયા હોય છે અથવા જેઓ રિનગ્ધ પદાર્થો ઓછા ખાય છે તેવાઓને આ વાત-વ્યાધિ થાય છે. એટલે કલમ ઉઠાવી લખવા જતાં હાથ સ્તંભી જાય છે કે પછી હાથ કમ્પવા લાગે છે. હાથ સ્તંભી જવા કરતાં હાથની કમ્પારી ધણાને જોઈ છે. ચાલીશ વરસની ઉંમર અથવા તેની આસ-પાસના આધેડ વયના માણસને આ વ્યાધિ થતો જોવામાં આવે છે. બીજી જ જાતનો થોડા ફેરફારવાળો કમ્પવા અથવા કમ્પવાત પણુ વૃદ્ધાવસ્થામાં થાય છે. પરંતુ એ વ્યાધિ અને આ વ્યાધિમાં ધણો ફરક છે. કમ્પવા તો ધણી મોટી ઉંમરે પહોંચેલા અતિ વૃદ્ધને થતો

જીથો છે, અને એ વ્યાધિ વૃદ્ધાવસ્થામાં થયા પછી ગમે તેવા સારા ઉપચારો કરવામાં આવે તો પણ મટતો નથી. ખીજી જાતનો કમ્પ-વાત લકવો થઈ ગયા પછી કેટલાક દરદીને થાય છે અને એ પણ મટતો નથી. પરંતુ આ લેખનાઘાત તો મટી શકે છે. વળી લેખ-નાઘાત લખવા વખતે જણાય છે, સાધારણ અવસ્થામાં નથી જણાતો. કમ્પવા તો હરહંમેશાં ચાલુ રહે છે. તેમાં હાથ કંપે છે તેવી જ રીતે કેટલાક વૃદ્ધ હિમરના માણસનું મસ્તક પણ કંપે છે.

ઉપાય-ક્યુરાતિ ગુટીકા

ઝેરકાચલાં શેર બે લઘ તેને ગૌમુત્રમાં પલાળવાં. ખીજે દિવસે તે મુત્ર કાઢી નાંખી ખીજું ઉમેરવું. એવી રીતે બેતાલીશ દિવસ સુધી દરરોજ ગૌમુત્ર બદલતાં જવું અને ક્યુરાને રાત દિવસ તડકા તથા ઝાઝળ ખાવા દેવાં. તેંતાલીસમે દિવસે તે ક્યુરાને મીઠા પાણીથી ઘોષ લઘ તેના ઉપરથી છાલ કાઢી નાંખી તેના કટકા કરી તેને મીઠા પાણીથી ખૂબ ઘોષને ખીજી મીઠા પાણીમાં પલાળવાં, ફરી ખીજી દિવસે પાણીથી ઘોષ નાંખવાં. એવી રીતે પલાળતાં અને ઘોષતાં લીલું પાણી નિકળતું બંધ થાય અને જેવું પાણી નાંખીએ તેવું સ્વચ્છ પાણી નિકળે ત્યારે તેને કપડેથી લુછી નાંખી ઝેરકાચલાને અરધો મણુ દુધમાં બાફવાં. દુધનો માવો થઈ જાય એટલે ઠંડો પાડી, ખીજું પાણી અંદર નાંખી ક્યુરાને ઘોષ લેવાં. આટલી ક્રિયા કરવાથી ઝેરક્યુરામાંથી ઝેર અને કડવાશ બેઠે જતાં રહે છે. તે શુદ્ધ થયેલાં ઝેરક્યુરાને ખૂબ વાટવાં. વાટતાં નહિં વટાય તો થોડું પાણી નાંખીને પણ બારીક બનાવવાં. પરંતુ જો સુકાઈ ગયાં તો પછી ક્રમે કરી વટાતાં નથી. માટે લીલાં ને લીલાં જ વાટવાં. પછી તજ તો. ૨. લવીંગ તો. ૪, જાયફળ તો. ૪, મરી તો. ૪, કેસર તો. ૨, અક્કલકરો તો. ૮, જવંત્રી તો. ૪, પીંપર તો. ૨, તેનું અગાળ ચૂર્ણ બનાવી તે ઝેરક્યુરાની અંદર નાંખવું. ત્યારપછી

જીવીંગ શેર ના, કાળાં મરી શેર ના, અને જાયફળ શેર ના ત્રણે વસ્તુને ખાંડી તેનો ઉકાળો કરી બે દિવસ સુધી આ ઉકાળો નાંખી છુટવું અને ત્યારબાદ મરીના દાણા જેવડી ગોળી વાળવી.

પ્રમાણ ૨ થી ૪ ગોળી પાણી સાથે ગળાવવાથી લેખનાથાત ઉપર તાત્કાલિક અસર કર છે, સ્નાયુને મજબૂત બનાવે છે, એટલું જ નહીં પરંતુ સંધીગત વાયુ, અને શિરામત વાયુમાં પણ આ ઔષધ અજબ જેવું કામ કરે છે. ઉપરાંત પેટમાં વાયુ રહેતો હોય, જીખ બરાબર ન લાગતી હોય, ખોરાકનું પાચન નહિ થતું હોય, તેમ ઝાડાની કબજાયાત હરહંમેશ રહ્યા કરતી હોય, પેટમાં મુડમુડ અવાજ કરતો હોય, વાયુ આંતરડામાં દોડ્યા કરતો હોય, જમ્યા પછી પેટ ભારે થઈ જતું હોય, તેવા દરદીને આ ગોળી આઠ દિવસ પેટમાં જતાં ચમત્કાર બતાવી આપી, શક્તિ અને સ્ફુર્તિ બક્ષે છે. કોઈ પણ જાતની રેચક દવાઓ આ તુલસીમાં નહિ હોવા છતાં પચીને ઝાડો થાય છે. કારણ કે સુસ્ત બની બેઠેલાં આંતરડાને જાગૃત બનાવી અપાન વાયુને કામે લગાડવાનો આ ગોળીનો ગુણ છે. તેમ જ વધારે પડતા થયેલા અથવા થતા અપાનને કબજે કરે છે. એટલે પેટનાં દરદોવાળાને માટે આ ગોળી એક આશીર્વાદ જેવી છે. આ ગોળીઓ અમે રતલખંધી બનાવીને વાપરી છે અને અનુભવ મેળવ્યો છે.

જો આ ગોળીને શક્તિ આપનાર યાકૃતિના રૂપમાં ફેરવી નાંખવી હોય તો ઉપરની ગોળીઓ બનાવતા પહેલાં અને તેને ઉકાળો પાચા પહેલાં તેની અંદર બરાસ તો. ૧, કસ્તુરી વાલ ૪, સોનાના વરખ વાલ ૫ નાંખી પછી ઉકાળાનો પટ આપી ગોળી બાંધવી; અથવા ચાટણ જેવું રાખવું હોય તો અરધો શેર મધ નાંખી ચાટણ બનાવવું. પ્રમાણ ૨ થી ૪ ગોળી અથવા ૪ થી આઠ રતિ ચાટી ઉપર દુધ પીવું. મીઠું, મરચું, ખટાશ બંધ કરી, દુધ-ધીનો ખોરાક વધુ લેઈ, આ દવા શરૂ કરવાથી ગમે તેવા નપુંસકને પુરુષાતન આપે છે.

ચીંથરા જેવી નસોને પુષ્કળ પાવર આપે એવી મહાન ગુણકારી આ દવા બને છે. જે ભાષ્યોની ખાત્રી કરવા ઇચ્છા થાય તેમણે આ ઔષધ બનાવી, વાપરી પૂર્ણ ખાત્રી મેળવી લેવી.

આમવાત

પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ આહારવિહાર કરનારા, મંદ અભિવાળા, કસરત એટલે કે જોષએ તેટલો શ્રમ નહિ કરનારા, રોજ મિષ્ટાન્ન ઉપર રહેનારા જાણણો, ધર્માચાર્યો અને સેવકની સેવાના નૈવેદ્ય આરોગનારા કહેવાતા સાધુ પુરુષોને આમવાત થાય છે. એટલે ખાધેલા ખોરાકનો જઠરમાં જે રસ બને છે તેમાંથી કાચો રસ વાયુથી પ્રેરાઈ કફનાં સ્થાનકોમાં જાય છે અને ત્યાં કફના સંબંધથી વિશેષ બગડી શરીરમાં આમ ફેલાવનારી ધોરી નસમાં પ્રવેશ કરે છે. આ અન્ન-રસ વાયુ, પિત્ત તથા કફથી બગડીને બધી નસોમાં ભરાય છે. આ આમ વિવિધ રંગનો ચીકણો અને તેલીઓ હોય છે. અને આમયુક્ત વાત તથા કફ એક જ સમયે કુપિત થઈ કેડમાં પ્રવેશ કરીને શરીરને જડ બનાવે છે.

આમવાતના દરદીનાં લક્ષણો સંધીવા તથા અજીર્ણના દરદીને મળતાં હોય છે. હાથ, પગ, ઘંટું, કેડ, છુટણ અને સાથળના સાંધાઓમાં વેદનાવાળો સોજો થાય છે. જ્યાં જ્યાં આમ ફેલાયો હોય છે ત્યાં વીંછીના ડંખ જેવી વેદના થાય છે. જઠરાગ્નિ મંદ થડે છે, મ્હોંમાંથી શીણવાળું પાણી છુટે છે, અનાજ ઉપર અભાવ થાય છે, શરીર બારે થાય છે, સોજામાં બળતરા થાય છે, પેશાબ ઘણો થાય છે, શૂળ નિકળે છે, દિવસે ઉંઘ આવે છે અને રાત્રે અનિદ્રા રહે છે, તૃષ્ણા, ઉલટી, ઉબકા, બ્રમણા, મૂર્ચ્છા, છાતીમાં દર્દ, શૂળ, દસ્તનો કમજો, શરીર જડ વગેરે ઓછાં વધતાં ચિહ્નો જણાવા લાગે છે.

જ્યારે પ્રભુદોષ પ્રકોપ પામી શરીરે સોજા આવી જાય છે ત્યારે આમવાતના વ્યાધિવાળો દરદી અસાધ્ય થાય છે. બરાબર

નિદાન કરવામાં ન આવે તો ફેટલીક વાર સંધીવા અને આમવાતમાં
જુલાવો ખવાઈ જવાય છે.

ઉપાય નં. ૧: મુંઝઝ

રાળ તો. ૧૦, લવીંગ તો. ૨, સુંઠ તો. ૨, મરી તો. ૫,
ઘોડાઆહન તો. ૨, તેલ તો. ૧૦.

તેલ સિવાયની વસ્તુ ખાંડી તેની અંદર તેલ નાખી, કલાઈ કરેલા
ત્રાંખાના ઘડામાં અથવા વપરાઈ ચીકટા બનેલા માટીના ઘડામાં
ભરવું. ઘડાના તળીએ આંગળી જાય તેવડું છિદ્ર પાડવું. તે
છિદ્રમાં ઘોડાના પૂંછડાનો કુચો બીડાવવો, (સખ નહિ પણ ટીલો)
ત્યારબાદ જમીનમાં ખાડો ખોદી એ ખાડાની વચમાં એક પ્યાલો
રહે તેવો નાનો ખાડો ખોદવો. તેમાં કાચનો કે ચીનાઈ માટીનો
પ્યાલો ગોઠવી, ઉપર દવા ભરેલો ઘડો પ્યાલામાં છિદ્ર આવે તેમ
ગોઠવી, માટી એ ઘડાની આસપાસ પૂરવી, ઘડો આખો અંદર ખુરાઈ
જવો જોઈએ, પણ પેટથી ઉપરનો ભાગ ખુલ્લો રહે તેમ કરવું.
ત્યારબાદ ફરતાં અડાયાં છાણાં ગોઠવી સળગાવવાથી ઘડાની અંદ-
રની દવાનો ચુવો નીચે મૂકેલા પ્યાલામાં પડશે. ઠંડુ થયા પછી
ધીમેથી ઘડો તથા ચુવો ભરેલો પ્યાલો કાઢી લેવો.

એ ચુવાને લોઢાની કડાઈમાં નાખી, ધીમા તાપે ગરમ શીરા
જેવો ઘટ્ટ બનાવી, નીચે ઉતારી લેવાથી ગાંગડા બંધાઈ જશે. તેને
ખાંડી બાટલીમાં ભરવું. આ વસ્તુને મુંઝઝ કહે છે.

લોઢામાં માન્યતા છે કે મુંઝઝ માણસના લોહીમાંથી બનાવ-
વામાં આવે છે, પરંતુ તે વાત ખોટી છે. ખરી રીતે મુંઝઝની બનાવ-
વટ ઉપર આપી તે પ્રમાણે છે.

તેનો ગુણ

આમવાતના દરદીને એક તોલો એરંડાના મૂળ તથા ૦૧ તોલો
સુંઠ સાથે ઘુંદી તેના ઉકાળા સાથે પ્રથમ આ મુંઝઝ બે રતિ ધીમા

ચટાડી તેના પર ઉકાળો પાવો. દિવસમાં બે વખત દવા આપવી. ગળ્યા તથા ચીકટા પદાર્થો બંધ કરવાથી ઘણું સારું કામ કરે છે. આમ વાતના સોજા ઉપર દશ તોલા તલના તેલમાં એક તોલો મુંબઈ નાંખી જરા ગરમ કરી ધીમા હાથે ચોળવું અને તેની ઉપર એરંડાનાં પાતરાં ગરમ કરી બાંધવાથી સોજો નાખૂદ થઈ, દુઃખાવો, વેદના, તણુખા બંધ થાય છે. ઉપરાંત છાપરા ઉપરથી કે ઉંચા મકાન ઉપરથી પડી જવાના કારણે ટાઠો માર થયો હોય, દુઃખાવો રહેતો હોય કે લોહી મરી ગયું હોય તેને પણ ઉપર બતાવેલા ક્રમથી આ મુંબઈ આપવાથી અને ચોળવાથી ઘણું હિમદા કામ કરે છે. તેમજ અન્ય વાતવ્યાધિઓમાં જેમાં પિત્ત ઓછું કાપ્યું હોય, પણ કફ અને વાતપ્રકૃતિ હોય, તેઓને માટે ઇન્જેક્શન જેવું તાત્કાલિક કામ કરે છે.

ઉપાય નં. ૨: તપન પર્પટી

બીલામાં ટોપી કાઢેલાં શેર ૧, ગુમળ શેર ૦૧, શુદ્ધ ઝેરકાચલાં શેર ૦૧, (ઝેરકાચલાં શુદ્ધ કરવાની ક્રિયા બતાવી ગયા છીએ.)

ત્રણે વસ્તુને ખાંડી તેનો લોચો બનાવી, ઉપરની રીતથી ઘડામાં ભરી ચુવો કાઢવો અને તેને ગરમ કરી કઠણ થયે પાઉડર બનાવવો. પ્રમાણ ૧ થી ૩ રતિ ધી સાથે ચાટવા આપવો, જેથી આમવાત, કેડનો વા, પગનું કળતર, અશક્તિ વગેરેમાં ઘણું હિમદા કામ કરે છે. વળી આ દવામાં અમે ત્રણ તોલામાં એક તોલો ચંદ્રોદય નાંખી આદુ અને પાનના રસમાં એકેક દિવસ ઘુંટીને મગના દાણા જેવડી ગોળા બનાવી રાખીએ છીએ અને એ ગોળા આપવાથી શક્તિ આવે છે, ભૂખ લાગે છે, ખોરાક પચે છે, દસ્ત આવે છે, લોહી શરીરમાં ફરવા લાગે છે ચહેરો લાલ બનાવી, પ્રમાદ, આળસને નાખૂદ કરી આપી, આશ્ચર્યકારક નવીન શક્તિ બક્ષે છે.

ઉપાય નં. ૩: ખંડસુંઠી પાક

સુંઠ તો. ૩૨, ધી તો. ૮૦, દુધ તો. ૧૨૮, સાકર તો. ૨૦૦, પ્રથમ સુંઠને ખાંડી, ધીમાં દુધનો માવો કાઢવો. સાકરની ચાસણી કરી તેમાં મરી, પીપર, તજ, તમાલપત્ર, એલચી, દરેક ચાર ચાર તોલા તથા ઉપરની સુંઠ અને માવો મેળવી પાક બનાવવો.

સવારે તોલા પાંચ પાંચ ખાવો. રાત્રે એક તોલો ઔષ્ઠમાં ચોકળો ગુગળ પાવલીભાર ઓગાળી પીવો. રાત્રે સૂતી વખતે ગરમ પાણી સાથે હરડેનું ચુર્ણ તો. ૦૧ થી ચરધો લેવું. આ પ્રમાણે ત્રણ મહિના ક્રમ ચાલુ રાખવાથી આમવાતના દરદીઓ સારા થાય છે.

ઉપાય નં. ૪: સોળ માટેની ગોળી

હીમેજ શેર ૧, આંખળાં શેર ૦૧, સુગંધાર શેર ૦૧, મોરથુથુ નવટાંક. પ્રથમ મોરથુથુ સિવાયની વસ્તુ બારીક ખાંડવી. ત્યારબાદ એ વસ્તુ પલળી રહે તેટલા પાણીમાં મોરથુથુ ઓગાળી, દરેક ચીજ મેળવી પિંડો વાળી એક રાત વાસી રહેવા દેવો. બીજા દિવસે ખરલમાં ખૂબ વાટી તેની મોટા બોર જેવડી સોગડીમાં બનાવવી. આમવાતથી સુજેલા સાંધા ઉપર એને પાણીમાં ધસી ઓગાળી ચોપડવાથી સોળ ઉતરે છે. ઉપરાંત ઝેરી જનવરના ડંખ ઉપરના સોળ ઉપર ચોપડવાથી સોળે ઉતરે છે. શરીરમાં રસ ભરાવાથી આવેલા સોળ ઉતરે છે. કાનપાક થવાને લીધે કાનના મૂળ ઉપર આવેલા સોળ ઉપર પણ ચોપડી શકાય છે. આંખ દુઃખવા આવી હોય અને તેને કારણે આંખ ઉપર સોળે આવી ગયો હોય તો પોપચાના ઉપરના ભાગમાં ચોપડી શકાય છે. એટલે સોળે ઉતારનાર આ અદ્ભુત ગોળી અત્યંત ઉપયોગી છે.

છેવટે વાતરોગમાં આગળ કહેવાય ગયું છે તેમ દોષ અને ધાતુઓનો આશ્રય કરી વાયુ જુદા જુદા ગુણધર્મ પ્રમાણે સ્વરૂપ દેખાડે

છે. પરંતુ મૂળ વાયુને કાપવાનું કારણ અજ્ઞાત છે. જે માણસને પચે તેવું અને પચે તેટલું ખાતાં આવડે તો કોઈ દિવસ અજ્ઞાત થતું નથી. પરંતુ જીભના લોચુપી જીવોથી નિયંત્ર કરી શકાતો નહિ હોવાથી અજ્ઞાત થાય છે, અને તેમાંથી વાયુ કાપ પામી વિવિધ જાતોના રોગ ઉત્પન્ન કરે છે. તેના ઉપર વાતરોગમાં બતાવેલા અનુભવી ઉપાય કામ કરી બતાવી રોગમુક્તિ આપે છે. પરંતુ ક્રોધથી, ક્રોધથી, ભયથી, શોકથી, વાયુ બગડીને વિક્રિયા પામી શરીરમાં અચિંત્ય જાતનાં અચિંત્ય લક્ષણવાળા વ્યાધિ ઉત્પન્ન કરે છે તેના ઉપાય થવો મુશ્કેલ છે. તેની દવા તો સંયમ પાળી, મનને શાંત કરી, દીક્ષને પ્રભુમય બનાવવું એ એક જ છે.

પ્રકરણ પત્તમું ઉપસંહાર.

સો કાસની પગરસ્તાની મુસાફરી કરવા નીકળેલો પ્રવાસી રસ્તાના વિકટ માર્ગો કાપતો, પોતાની પાસે રહેલ નિર્વાહનાં સાધનોની જાળવણી કરતો, રસ્તામાં આવતાં જાળાં-જાંખરાં દૂર કરતો, સત્ય રસ્તાને ન ચુકાય, ધારેલા માર્ગે જવાય, લક્ષ્યબિંદુને ન ભુલાય, એની સંભાળ રાખી જ્યારે નિયત સ્થળે પહોંચે છે ત્યારે તેના આત્માને, મનને અને શરીરને જે એક પ્રકારનો અનિર્વચનીય આનંદ થાય છે તેવો વિશુદ્ધ અને સ્વર્ગીય આનંદ આજે ‘રખે વહેમાતા’નો નમ્ર લેખક અનુભવી રહ્યો છે.

મહિનાઓ પહેલાં ‘રખે વહેમાતા’ની શરૂઆત કોઈ ઇશ્વરી સંકેતથી કોઈ આત્માના હિંડા અવાજે શરૂ કરી. એને માટે ન હતી કોઈ પૂર્વતૈયારી ન હતું લખાઈ તૈયાર રખેલું મેટર, ન હતું સૂચન,

હતી માત્ર અંતઃકરણમાં ધગશ. ઉછાળા ભારતી ઉમી મધ્યમ વર્ગ, આમર્ગ દવાના નામે, ડાઝના નામે, દર્દને નામે, પોતાની સાચી કમાઈ-મહેનત મજૂરી કરી, લોહીના ખુંદ-પસીનાના ટીપે પેલા કરંદા પૈસા વૈદ્ય ડોક્ટરોના એક ટંકમાં-એક રોજમાં, આખા દિવસના પરિશ્રમનો પૈસો-રોજ અને મજૂરી આપી દઈ, સ્વાસ્થ્ય મેળવવા, નિરોગી થવા જે વલખાં મારી રહેલો તેને સત્યના પંથે વાળવાની મહદ ઇચ્છા. અદ્ય વ્યાધિને મોકું રૂપ આપનાર અને પીંછાને કામડો બનાવનાર આજના પોતાને મહાન માનતા ચિકિત્સકોની વાગૂળમાં અન્નણ્યો, દિશાભૂલ્યો દરદી, એટલે કે જેને કોઈ રોગનું સ્વરૂપ જાણવાની દરકાર નથી, જેણે દરકાર કરી પણ નથી, તે સપકાય, ચિકિત્સક તેને મોટી મોટી વાતો બતાવી વહેમાવે અને એ ગિયારો મહા મહેનતે મળેલું માનવશરીર સાચવી રાખવા, નિરોગી રહેવા, સાચી કમાઈ ખરચવા તૈયાર થાય અને શરીરે તથા પૈસે નિયોવાઈ જાય-તેનું સંરક્ષણ કરી, ભારતનું આયુઃસંરક્ષણનું જ્ઞાન જેમાં સહરભયું છે એવા આયુર્વેદશાસ્ત્રમાંથી જીવનમાં પચાવેલું જ્ઞાન ખૂણા દિલે મેં આપ્યું છે.

વૈદકના વિષય ઉપર સમર્થ વૈદ્ય વિદ્વાનો તરફથી આજે ગુજરાતી ભાષામાં અનેક ગ્રંથો લખાય છે અને બહાર પડે છે. ખરેખર તેઓ વૈદકીય સાહિત્યમાં અપૂર્વ સેવા અને ઉમેરો કરી રહ્યા છે. પરંતુ એક વાત મને ઘણા વખતથી ખુંબ્યા કરતી હતી કે વૈદક વિષય ઉપર પ્રગટ થતું સાહિત્ય બલે શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી લખાતું હોય, તલરૂપથી વિચારો પ્રેરતું હોય, ગહન વિચારો રજૂ કરતું હોય, પણ એવું સાહિત્ય મધ્યમ વર્ગને માટે નિરૂપયોગી નીવડ્યું છે. તેમાં કોઈ લેખકોની અણુઆવડત નથી. પણ એ લેખકો વિદ્વાન હોય છે અને તેઓ વિદ્વાન રહીને જ ચર્ચા કરે છે. એટલે એમના વિષયો પણ એટલા ગહરા તથા ભારે થઈ પડે છે કે ખાસ અભ્યાસી અને તે, તે વિષયના જાણકાર સિવાય સાધારણ જનસમાજ તેને કદાચ સમજી

કરતો નથી, અને એ જ કારણે તેમાં રસ લેતો નથી, જ્યારે આ લેખમાળા
મેં ‘બહુરૂપી’માં શરૂ કરી ત્યારે મારી નજર સામે એક એવો વિશાળ
સમાજ ઉપસ્થિત હતો કે જેમનું જ્ઞાન અમુક સીમાની અંદર પર્યાપ્ત
હોય, જેઓ વ્યવહારિક થોડું અક્ષરજ્ઞાન, થોડો અભ્યાસ પ્રાપ્ત કરી,
ધંધા-નોકરી કે ઉદ્યોગમાં પડ્યા હોય. શરીર નિરોગી રાખવું, રોગી
આવે તો નિરોગી બનાવવું અને તે પણ પોતે પોતાની મેળે જ ઉપાયો-ઉપ-
ચારો કરી, નિરોગી બનવા પ્રયત્ન કરે તેવી જાતનું જ્ઞાન જો તેમને આપ-
વામાં આવે તો હજારો નહિ, લાખો, કરોડો મનુષ્યો એથી રાહત મેળવી
શકે. ચરક, સુશ્રુત, જેવા મહાન ગ્રંથોમાંહેની વિદ્યા સૂત્ર રૂપે પડી છે. તેનો
પદ્ધતિસર અભ્યાસ કરવામાં ન આવે તો એ સૂત્રરૂપમાં રહેલી વિદ્યા
સમજાઈ શકે તેવી નથી. તેનો જેમણે પદ્ધતિસર અભ્યાસ કર્યો છે,
તેમને પણ તે પુરતો થયો નથી; અથવા જેઓએ એ વિદ્યાને હળવી
બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે તેમના પ્રયત્નો પણ કેટલીક વાર ગુંથવાડાવાળા
અંત પડ્યા છે. અને તે કદાચ ઉપયોગી થયા હોય તો વૈદ્ય વિદ્યાર્થીઓ
કે આયુર્વેદના અભ્યાસીઓને જ, સાધારણ જનસમાજને નહિ.

અત્યારના વેગવાન પ્રવૃત્તિના જમાનામાં કોઈ પણ ધંધાદારી
મનુષ્ય ગહન વૈદકનો વિષય સમજવા માટે ક્યાંય નવરો જેવામાં
આવતો નથી. અને કદાચ કોઈ ચંચુપાત કરવા જાય તો સામે
કાળીયો એટલો જોરદાર-ભારે હોય છે કે તે તેની ચાંચમાં સમાતો
નથી. એટલે તેનો સ્વાદ કે મીઠાશ આવતાં પહેલાં એ તેને છોડી દે
છે અથવા કાળીયો છુટી જાય છે. આ બધી સ્થિતિનો વિચાર કરી
‘રજે વહેમાતા’ લેખમાળામાં વૈદકનો વિષય હોવા છતાં તેને એટલો
હળવો પડે એવો બનાવ્યો છે કે સાધારણમાં સાધારણ જ્ઞાનવાન મનુષ્ય
પણ તે હજમ કરી શકે. છતાં તેમાં વિષયની શાસ્ત્રીયતા કે સિદ્ધાંતને
જરૂર પણ બાધ આવે કિંવા વિમુખ થવાય તેમ થવા પામ્યું નથી. હા,
એટલું મારે જરૂર કબૂલ કરવું ઘટે કે કેટલાક વિષયોમાં વિષયાંતર
જોડું કરીને દર્શાવો, દર્શાવો અને સત્ય દાખલા ટાંકવા પડ્યા છે, કે

જેથી આગળ ભરાવેલા મિષ્ટાનના ડાળીયા ઉપર સુસ્વાદુ ખનાવનાર શાક જેમ બને. એથી વિદ્વાન લેખકો, સાહિત્ય માર્તડોને કદાચ એ મારો અક્ષમ્ય અપરાધ લાગશે, પરંતુ એ અપરાધ મેં જાણી જોઈને કર્યો છે, કારણ કે આગળ હું જણાવી ગયો છું તેમ મારી નજર સામે તો મેં થોડું જાણનાર મધ્યમ વર્ગને જ રાખ્યો છે.

બાકી વિદ્વાનો અને કુશાચ્છુદ્ધિમાનો માટે તો અનંત મંથન ભર્યા છે. તેઓ ઇચ્છા મુજબ એ વિદ્યાવારિધિમાંથી પાન કરી શકે છે અને પચાવી પણ શકે છે. મારે તો મારા ગરીબ હિંદના કામદારો, મજદુરો, વ્યાપારી ભાઈઓ અને શારીરિક, વૈદિક બાબતમાં જેનું જ્ઞાન નહિ જેવું જ છે તેમની સેવા કરવાની છે. આ લેખ-માળામાંથી થોડુંક પણ જો તે જીવનમાં ઉતારી શકશે તો તે આખા દેશ કે પ્રાંતને કદાચ ઉપયોગી નહિ નીવડે તો પણ પોતાના જીવન કે પોતાના કુટુંબ પુરતો ઉપયોગી તો જરૂર થશે જ.

ખીજી એક બાબતનો સૂર એમ પણ સંભળાય છે કે દરેક માણસ કદાચ વૈદકનું જ્ઞાન મેળવે અથવા સમજતો થાય તો તેથી શું તેને ચિકિત્સક પાસે નહિ જવું પડે ? હું માનું છું કે જરૂર જવું પડશે. પરંતુ અત્યારે જે નજીવાં કારણોસર પેટમાં દુઃખવા આવે ત્યારે ઘરમાં અજમેા અને સંચળ હોવાં છતાં છ આના ફેંકી ડાકટરને ત્યાંથી ડાઝ ભરી લાવે, કિંવા એક નજીવા કારણથી થયેલા રોગને માટે ચિકિત્સક પાસે જતાં અજસીયાને ભયંકર નાગ સમજી લે, એ બિલકુલ વાજબી નથી. જેમ દરેક મનુષ્યને સમાજક, રાજદારી, કે ધાર્મિક બાબતમાં જાણવાનો, સમજવાનો કે સંપાદન કરવાનો સરખો અધિકાર છે, એટલો જ બલકે તેથી પણ અધિક શરીરની સુખાકારી, રોગમુક્તિ મેળવવા માટે અધિકાર યાને ફરજ છે. અને હું તો માનું છું કે જો દરેક મનુષ્ય પોતાની જાતનો વૈધ બને તો આજે દુનિયામાં રોગ અને ડાકટરો જરૂર વધતા-ફેલાતા અટકે અને એથી ખોટી રીતે વેઠકાતી એવા ગરીબ વર્ગની લક્ષ્મી પણ બચે.

આ બધી મારી માન્યતાઓ મારા હૃદયને હચમચાવી રહી હતી તેને બહોળા સમુદાયમાં મૂકવાની ધણી વખતથી ઉત્કટ ઇચ્છા હતી. તેમાં 'બહુરૂપી' જેવા બહોળો પ્રચાર ધરાવતા સામયિકમાં માન વિચારોને સ્થાન મળ્યું અને મેં તેને લંબાવ્યું. અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે મૂર્તિ સ્વરૂપે આ માટે દાંધ પણ મારી પાસે લખાઈ તૈયાર નહોતું, તેમજ મારા વિચારો, મારો અનુભવ અને સત્ય ધરનાઓ બહેર પ્રજાને કેટલાં રૂચીકર થશે એ પણ મારે જોવાતું હતું, એટલે જ અઠવાડિયે લખાણ લખાતું ગયું અને પ્રગટ થતું ગયું, જેમ જેમ લેખાંક 'બહુરૂપી'માં પ્રગટ થતા ગયા તેમ તેમ વાચકોનું લક્ષ્ય એ લેખો તરફ દોરાતું ગયું, અને એવા લેખો 'બહુરૂપી'માં ચાલુ રાખવા માટે પણ અભિપ્રાયો આવતા ગયા. એથી મારો પ્રયાસ કંઈક સફળ થતો જણાયો. મારી સંસ્થાની અને મારા વૈદક ધંધાની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં દરેક અઠવાડિયે આવે એક લેખ મારે તૈયાર કરવો જ પડે, એ એક જવાબદારી મારા શિર ઉપર સર થવા છતાં મને વાચકો તથા તંત્રીજી તરફથી પ્રોત્સાહન રૂપી એવું અમીસિયન થતું રહ્યું કે રાત્રિને દિવસ સમજીને પણ મારો લેખાંક પૂરો કરી હું નિયમિત મોકલતો રહ્યો. ઉતાવળે લખાયેલા લેખોને અવસ્થિત કરવામાં તંત્રીજી પોતાનો અમૂલ્ય સમય આપી, મને હિંમત આપતા ગયા. તેને પરિણામે આજે જનસમાજમાં ખાસ મૂક થઈ પડેલા વ્યાધિઓ માટે દિશાસૂચન જેવું સાહિત્ય રજૂ કરવાને હું શક્તિમાન થઈ શક્યો છું. આ લેખમળા પુરી થાય છે.

આત્યારે અહીં તેને પૂર્ણ કરવામાં આવે છે, જો કે તેમાં આપેલ છે તે ઉપરાંત પણ ધણી વ્યાધિઓ માટે લખવાનું બાકી રહી જાય છે. તેમજ ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ અને બાળકોને થતા રોગો ઉપર ચર્ચા કરવાની, એવા વ્યાધિઓ માટે સરલ માર્ગ બતાવવાની જરૂર છે. લગભગ આ આખા અંકમાં સ્ત્રીઓના વ્યાધિ અને બાળકોના

વ્યાધિ માટે ખાસ કાંઈ પણ નથી લખાયું એમ કહીએ તો ચાલે. આ
 બાબત તરફ વાચકમધુઓ તરફથી મારું ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું
 છે, અને હજુ પણ ‘રખે વહેમાતા’ના વિષયને આગળ લંબાવી
 આ વિષયોને ચર્ચવાની લક્ષ્મણ થઈ છે. છતાં હવે ‘રખે વહેમાતા’
 લગભગ તેર-ચૌદ મહિનાથી તૈયાર થાય છે. તે મથાળા નીચે ઘણા વિષયો
 લખાઈ ગયા હોવાથી તેમજ સ્વતંત્ર પુસ્તક રૂપે આખી લેખમાળા
 પ્રગટ થઈ જવાની હોવાથી બાકી રહેલા સ્ત્રીઓ અને બાળકોના
 રોગ માટે બીજી સ્વતંત્ર લેખમાળા ‘પુત્રદા અને ધારણ’ના નામથી
 શરૂ કરવા અને તે પણ ‘બહુરૂપી’માં જ શરૂ કરવાનો મારો
 વિચાર છે. સ્ત્રીઓને આજે થતા શારીરિક ગુમ વ્યાધિઓએ સમા-
 જમાં ભારે પગપેસારો કર્યો છે. સ્ત્રીઓ બનતાં સુધી પોતાના
 વ્યાધિઓ બાબત ચિકિત્સકો પાસે ઘણી ઓછી જાય છે. એટલે એમના
 વ્યાધિઓ માટે ધરગથ્થુ ઉપચારો અને સાચો રાહ બતાવવામાં આવે
 તો જરૂર ઉપયોગી થઈ પડે. તેની સાથે બાળઉછેરમાં કેટલીક બાબતો
 માર્ગદર્શન માગે છે. એટલે ‘રખે વહેમાતા’ જેટલી જ એ લેખ-
 માળા લંબાવવા સંભવ છે. બીજી તરફ આયુષ્ય પ્રમાણુ પ્રતિદિન ઘટતું
 જાય છે, અકાળે વૃદ્ધાવસ્થા આવવી, ચાલીશ પીરતાલીશ વર્ષના
 મનુષ્યો સ્વર્ગ પ્રત્યે પ્રયાણ કરે છે. સર્વ પ્રાણીઓમાં મનુષ્યશરીર
 એ એક અલૌકિક વસ્તુ છે. શું એવા શરીરનું આયુષ્ય લંબાવી ન
 શકાય? અકાળે આવેલું વૃદ્ધત્વ નાબૂદ કરી ફરી નવયુવાની ન
 મેળવી શકાય? શરીરનો કાયાપલટો ન થાય? આ બાબત ઉપર
 જનતામાં છેલ્લા એકાદ બે વર્ષથી ચર્ચા ઉપસ્થિત થઈ છે, અને જ્યારથી
 માન્યર પંડિતજી શ્રી મહનમોહન માલવીયાજી ઉપર કાયાપલટ
 માટે ફટીપ્રવેશનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો ત્યારથી સમાજનું ધ્યાન
 આ બાબત ઉપર વધુ ખેંચાયું છે, અને એ માટે પેપરોમાં હુકા
 હુકા લેખો પણ લખાયા છે. છતાં એ માટે સંપૂર્ણ તલસ્પર્શી વિચારો
 રજૂ કરી, આવા પ્રયોગો કરાવી શકાય, તેનો અનુભવસિદ્ધ સાધન

માર્મ દર્શાવનાર લેખમાળા ક્યાંય જોવામાં આવી નથી. એથી મારી હજી 'કાયાકલ્પ ક્રમ'ના નામથી સ્વતંત્ર લેખમાળા શરૂ કરવાની છે. એટલે ઉપર જણાવેલી બન્ને લેખમાળાઓમાંથી કયું લેખમાળા મારે શરૂ કરવી એ વિષેનો અભિપ્રાય 'બહુરૂપી'ના કદરહાન વાચકો તરફથી મળ્યા પછી આ સેવક તે તરફ પ્રયાણ શરૂ કરશે.

માત્ર હવે તો લાંબા સહવાસ પછી વાચકોથી થોડા સમય માટે છુટો થાઉં છું. મારી અદ્યપમતિથી જે વિચારો 'બહુરૂપી' દ્વારા રજૂ કર્યા છે અને એ વિચારો વધાવી લઇને મારા આત્માને જે પ્રોત્સાહન આપ્યું છે તે માટે અંતઃકરણપૂર્વક હું દરેક વાચક ગિરા-દરનો ઋણી છું. આ લેખમાળાને કારણે સેંકડો નહિ, હજારો કુટુંબો સાથે મારે મોટી મિત્રતા બંધાઇ છે. તે માટે ખરેખર 'બહુરૂપી' અને તેના તંત્રી શ્રી. ચંદુલાલ જોડાલાલ વ્યાસનો હું ઋણી છું. તેની સાથે મારા સ્થાનને હું સાચવી રાખું તે માટે વારંવાર ઉપયોગી, લાગણીભરી અને વ્યવહારૂ સૂચનાઓ આપનાર તંત્રીશ્રીના જ્યેષ્ઠ પુત્ર સ્વર્ગસ્થ ભાઇ રસિકકુમાર સી. વ્યાસ, તેમજ ભાઇ શ્રી. અંબાલાલ ડી. શુક્લ, ભાઇ શ્રી મનહરલાલ સી. વ્યાસ, ભાઇ શ્રી. જ્યોતિપ્રસાદ સી. વ્યાસ, અને 'બહુરૂપી'ના અન્ય તંત્રીમંડળે મને ભારે મદદ કરી છે. તેમજ આવી ઉપયોગી લેખમાળા સ્વતંત્ર પુસ્તકરૂપે પ્રગટે તથા બહોળો પ્રચાર પામે તે માટે પાલણુપુરનિવાસી શ્રીમાન શેઠજી શ્રી. અકબરઅલી જીવાજીભાઇ, મુંબઈનિવાસી શ્રીમાન જગજીવનદાસ એસ. અજમેરા, શ્રીમાન શેઠ શ્રી રામજીભાઇ અંદરજી, શ્રીમાન શેઠ શ્રી હરીદાસ મીઠારામ, વાંકાનેર વૈદક ધર્મપ્રચારક મંડળ, નડિયાદ આયુર્વેદ વિદ્યાલયના સંચાલક શ્રીમાન સુંદરલાલ નાથાલાલ જોશી, વગેરે ગૃહસ્થોએ પુસ્તક પ્રકાશન માટે પ્રોત્સાહન અને સક્રિય ફાળો યાને મદદ આપી છે. સામાન્ય રીતે જે રૂપિયાની કીંમતનું આવું દળદાર પુસ્તક અમાઉંથી થનાર આહોકાને માત્ર આઠ આનામાં આપવા હું જે સામ્યશાળી થઇ શકું છું તે પણ એ ભાઇઓના પ્રતાપે છે. તેવી જ

રીતે અગાઉથી આહુદા બની પોતાને એક જ નકલ જોઈતી હોય છતાં પ્રચાર માટે આયુર્વેદનો ઉત્કર્ષ થાય એવી દૃષ્ટિથી વધારે નકલો ખરીદી સેંકડો લાખઓએ મને સરસ સાથ આપ્યો છે, તેમજ સમય સમય પર અભિનંદનો આપી, મારું લક્ષ દોરી, લેખમાળાને વધારી લેનાર લાખઓના આવેલા અભિપ્રાયોની માત્ર જો નામાવલિ હું પ્રગટ કરું તો પુસ્તક જોટલા જ કદનું બીજું પુસ્તક થાય. એટલે તેવા સહુ લાખઓનું અંતઃકરણપૂર્વક બહુમાન પુરઃસર હું ઝડપી સ્વીકાર કરું છું.

છેવટે આ પુસ્તકના વાચકને એક વિનંતિ કરું છું કે જે લાખ આ પુસ્તક વાંચે તે પોતાના મિત્રને જરૂર બતાવે-વંચાવે. અને એકાદ પ્રત ખરીદવા આમ્રહ કરે કે જેથી 'રખે વહેમાતા' દેશવ્યાપી થાય, તેનો લાભ જનસમાજ ઉઠાવે, સ્વાવલંબી બને, જરા બ્યાધિ થતાં દોડાદોડી ન કરે અને ઘરગથ્થુ ઉપાયોથી સ્વાતંત્ર્ય મેળવે. આટલું બને તો વેડફાતી દવા પાછળ ખરચાતી લક્ષ્મી બચે. એટલું થે જો આપણે કરી શકીએ તો પણ આપણે કાંઈક પગપકાર કર્યો છે એમ માની શકાય.

ૐ સહના વવતુ, સહનૌ મુનકતુ, સહવીર્ય
કરવા વહે, તેજસ્વિના વચિતમસ્તુમ્
વિદ્વિષામહે ॥ ૐ શાંતિ. શાંતિ. શાંતિ:

સં પૂર્ણ

પરિશિષ્ટ

‘ રખેવહેમાતા ’ માં અંદરના વિષયોમાં કેટલીક દવાઓનાં નામ લખવામાં આવેલાં છે, પરંતુ તેની બનાવટ લખાઈ નથી અને એ બનાવટ અહીં પરિશિષ્ટમાં આપવાનો નિર્દેશ કર્યો છે, તદનુસાર જો એટલી જ બનાવટો આપીએ તો થોડાં પાનાં સિવાય વધારે જગ્યા પરિશિષ્ટમાં રોકાય તેમ નથી. છતાં આ પુસ્તક વધારે ઉપયોગી અને તથા ‘ રખે વહેમાતા ’ ના વાચકને ટાઇ પણ બનાવટ માટે પૂછવા કે જોવાં જવું ન પડે, એટલા માટે આયુર્વેદની કેટલીક કાંમતી અને પ્રચલિત બનાવટો અહીં આપીએ છીએ. પ્રયોગોમાં બતાવેલાં ઔષધો પૈકી કેટલીક જગ્યાએ ભરમો પણ આવે છે. વૈદક ગ્રંથોમાં ભરમો બનાવવાની રીતો મળી આવે છે. પણ સરલ, અનુભવી અને ગુરુગમ ઘરની સ્પષ્ટ ક્રિયા ક્યાંય પણ જોવામાં આવતી નથી; જેથી વૈદ સિવાય સાધારણ માણસ ભરમો બનાવવાના પ્રયત્નમાં ઉતરતા નથી; તેમજ ક્રિયાથી બિનઅનુભવી વૈદ હોય તો પણ તેને શરૂઆતમાં ભરમોની બનાવટમાં મુંઝવણ પડે છે. એટલે આ નીચે ખાસ પ્રચલિત ભરમોની અનુભવી બનાવટ આપવામાં આવે છે. એ રીતે અમારી રસશાળામાં ભરમો બને છે અને જે રીત અમારા હાથથી પૂર્ણ પરિપકવ થયેલી છે. એ જ રીત પ્રમાણે ભેદભાવ રાખ્યા સિવાય અહીં બતાવીએ છીએ, ટાઇ પણ વાચક ભલે તે વૈદ ન હોય છતાં બતાવેલી ક્રિયાથી ખુશીથી ભરમો બનાવીને ઉપયોગ કરી શકે છે.

પારિભાષિક શબ્દો અને તેના અર્થ

સરાવ—માટીનાં રામપાત્ર, અથવા જેને સરાવલાં પણ કહેવામાં આવે છે. તે કુંભાર લોકોને ત્યાં તૈયાર પણ મળે છે અથવા તેને તૈયાર બનાવરાવવામાં આવે છે. તેનો ઘાટ તળીએ ગોળાકાર લેતો

ઉભા ઠાંઠાના વાડકા જેવો કરાવવાથી ભઠ્ઠીમાં મૂકવામાં ઉપયોગી થાય છે. ભસ્મો બનાવવાની વખતે બન્ને સરાવને સંપૂટ રૂપે જોડી વચમાં ભસ્મ માટે મૂકવાની દવા રહે છે.

સરાવ સંપૂટ—સરાવની અંદર ભસ્મ કરવાની દવા ભરી ઉપર બીજું સરાવ ઉંધું ઢાંકી તૈયાર કરવામાં આવે છે તેને સરાવસંપૂટ કહેવામાં આવે છે.

પૂટ—અગ્નિની અંદર એક આંચ આપવી તેનું નામ પૂટ કહેવાય છે.

પટ—જે વનસ્પતિની અંદર ઘુંટવાનું લખ્યું હોય, તેનો રસ અથવા રસ ન મળે તો ઉપાળો નાંખવો અને શીરા જેવું બનાવી, તે સુકાઈ જાય ત્યાં સુધી ઘુંટવું તેનું નામ પટ કહેવાય છે અને આવા અનેક પટ ભસ્મોને દેવા પડે છે.

કપડમટ્ટી—સરાવ સંપૂટ ક્યાં પછી બન્ને સરાવના ત્યાં સાંધા મળતા હોય ત્યાં કપડાને માટીમાં રગદોળી સાંધા ઉપર એ કપડું લગાડી તેની ઉપર માટી લગાડી દેવી. તેને કપડમટ્ટી કહે છે.

ગજપૂટ—જમીનની અંદર એક ગાય ઉંડો અને એક કુટ પહોળો ખાડો ખોદવો અને તેનો આકાર ગોળ કુવા જેવો રાખવો. આવું નામ ગજપૂટની ભઠ્ઠી કહેવાય છે. અને ઘણીખરી ભસ્મો આવી જાતના ખાડામાં જ પાકે છે.

તીવ્ર, મધ્યમ અને મંદ અગ્નિ—સખત અગ્નિની આંચને તીવ્ર અગ્નિ કહે છે, મધ્ય ને સાધારણ અગ્નિને મધ્યમ કહે છે અને બીલકુલ થોડા અગ્નિને મંદ અગ્નિ કહે છે.

અબ્રક ભસ્મ

શાસ્ત્રમાં અબ્રક ચાર જાતના વર્ણવ્યા છે, પણ હાલ બજારમાં જે જાતના અબ્રક આવે છે. એક સફેદ અને બીજો કાળો. સફેદ અબ્રક

અભ્રમના કામમાં લેવાતો નથી પણ કાળો અભ્રક જેને વજાબ્રક કહે છે તે ગૂઢા જેવો રંગે કાળો સખત પથ્થર જેવો જોઈને લેવો. આ અભ્રક ખાણમાંથી નિકળે છે એટલે તેની અંદર માટી અને ધૂળ મળેલાં હોવાથી તેને શુદ્ધ કરવાની જરૂર છે.

અભ્રકની શુદ્ધિ

અભ્રકને એક કલાકમાં ચૂલા ઉપર મુકી ગરમ કરવો. તીવ્ર અગ્નિ આપવાથી તે લાલચોળ તપે એટલે ખાટી છાશમાં નાંખવો. ફરી તેને તપાવવો અને છાશમાં નાંખવો. એ પ્રમાણે ગાયના મૂત્રમાં ગરમ કરીને હમકાવવાથી અભ્રકનો ભૂકા થઈ જાય છે. છાશ, ગોમૂત્ર, તલનું તેલ અને કળથીનો ઉકાળો એ ચાર વસ્તુમાં અભ્રક સાત સાત વખત ગરમ કરી કારવાથી શુદ્ધ થાય છે તેમજ ભૂકા જેવો બને છે. પછી તેને ગરમ પાણીથી ઘોષ ઉપરથી પાણી કાઢી નાંખવું તેમજ નીચે રેતીનો કે માટીનો ભાગ જેસે તેને દૂર કરી ચોખ્ખો અભ્રક લઈ લેવો.

અભ્રક ભસ્મ

પાકા પથ્થરની કે લોઢાની ખરલમાં અભ્રકને નાંખી આકાશનાં પાનનો રસ નાંખી ઘુંટવું. બીજો દિવસે તેની નાની નાની થેપલીઓ જાળીને તાપમાં સુકાવી અને સુકાયા બાદ સરાવસંપૂટમાં ભરી ગળ-પૂટનો અગ્નિ ફરતાં અડાયાં અથવા માપેલાં છાણાં ગોઠવી આપવો. ભઠ્ઠી ઠંડી થઈ જાય એટલે સંપૂટ કાઢી લઈ ફરી ખરલમાં નાંખી, આકાશનો રસ નાંખી ઘુંટવું. આ પ્રમાણે પૂટ અને પટ આપતા જવા. એક દિવસ ઘુંટવામાં, બીજો દિવસ ટીકડી સુકાવામાં, ત્રીજો દિવસ ભઠ્ઠી આપવામાં એમ ત્રણ દિવસે એક પૂટ થાય છે. એ પ્રમાણે દશ પૂટ આકાશના રસના, બાદ કુંવારનો રસ, ગોમૂત્ર, વડવાઈ, તાંદળજનો રસ, દારૂહળદરનો રસ, અરકુશીનો રસ, અગથીયો. મજ્જા અને શતાવરી એટલી વનસ્પતિઓના રસની અને

જેનો રસ ન મળે તેના ઉકાળાની ભાવના (પટ) આપીને તેને બહાર
 આપવાથી ઉત્તમ અબ્રક ભસ્મ બને છે અને તેના સો પૂટ પુરા થાય છે.
 આવી રીતે સો પૂટ આપેલી ભસ્મને ચતપૂટી અબ્રક ભસ્મ કહે છે.
 અબ્રકને જેમ જેમ વિશેષપૂટ અપાતા જાય છે તેમ તેમ તેનામાં શક્તિ
 અને ગુણનો વધારો થાય છે. કારણ અબ્રકનાં રજકણો ખારીક
 બનતાં જાય છે એટલે એ લોહીમાં જલદી મળી અને પચી જાય
 એવાં થાય છે. તેમજ તેની સાથે વનસ્પતિઓના ક્ષાર મળતા જવાથી
 તેના ગુણમાં વધારો થાય છે. ખાસ જણાવવાનું કે અમારા અનુભવ પ્રમાણે
 અબ્રકને ઓછામાં ઓછા સો પૂટ તો આપવા જ જોઈએ. તે સિવાય
 અબ્રકની પૂર્ણ રીતે ભસ્મ બનતી નથી, અને અબ્રક ત્યાંસુધી શુદ્ધ
 ભસ્મ રૂપે તૈયાર થતો નથી ત્યાંસુધી તે લાભને બદલે હુકસાન કરે
 છે. કારણ કે અબ્રકમાં ચળકાટ રહેતો છે અને એ ચળકાટ અથવા
 ચમક ભટ્ટીઓ આપતાં આપતાં દૂર ન થાય અર્થાત અબ્રક નિશ્ચય
 ન બને ત્યાંસુધી તે ખાવા લાયક બનતો નથી. ઉપર બતાવેલી
 વનસ્પતિઓ સિવાય સહસ્ત્રપૂટી અબ્રક બનાવવી હોય તો વિશેષમાં
 નીચેની વનસ્પતિઓના રસ અથવા ઉકાળાના પટ આપી ભટ્ટીઓ
 આપી શકાય છે. યુવરનું દુધ, એરંડાનાં મુળ, કકુ, ભાંગ ગોખર,
 શાલપર્ણી, પૃષ્ઠિપર્ણી, અરણી, ચિત્રક, ખીલીનાં મુળ, અરડુસો,
 હરડે, બહેડાં, આંબળાં, કાળી મુસળી, સફેદ મુસળી, આસંધ લોહર,
 દેવદાર, મરી મુંઠ, કાઠની છાલ, ભારંગી, કેસુડનાં કુવ,
 જટામાંસી, ગરમાળાનો ગોળ, ભોરીંગણી, ઉભી ભોરીંગણી,
 તુલસી, અમથીયો, ભાંગરો, મુળા, ધરો, નાગરવેલ શંખપુષ્પી,
 જવાસો, પીલુડી, બાહી, દાડમનાં ખીજ, બલા, અતિબલા, મહા
 બલા, નાગબલા, ઘીલોડી, કાંદા, આકાશવેલ, ઇંદ્રવારણી, લસણ,
 ગળજીલી, ગરણી, જાંબુ, વિદારી કંદ, મજ્જી, ખેર, બાવળ, હળદર.

ઉપરની વનસ્પતિઓના રસ અથવા કવાચનો પૂટ આપવો.
 જે વનસ્પતિ ન મળી શકે તેના બદલામાં આકડાંનાં પાંદડાંનો રસ

અથવા ગોમુત્ર કે ગાયનું દુધ પ્રતિનિધિ તરીકે લેવું. એકેક વન-
સ્પતિના દશ, પંદર, અથવા વીશ પટ આપવા. એ પ્રમાણે એકદર
હજાર પટ કરવા. એટલે સહસ્ત્રપુટી અબ્રક ભસ્મ બનશે. પચ્ચીસ
ત્રીસ પૂટ થઇ ગયા પછી અબ્રકની ટીકડીઓને સંપૂટમાં નહિ
મૂકતાં છુદ્ડી છાણાંની સાથે મુકી શકાય છે, છતાં પૂટ અને પટમાં
સખ્યા સિવાયનો કોઇ બુદ્ધિથી ભેદ ઉત્પન્ન ન કરવો. મશીનોથી
દવા બનાવનાર એક દિવસમાં દશ દશ પૂટ ગણી કાઢે છે. પરંતુ
એથી અબ્રકની તાકાત નાબૂદ થાય છે અને આયુર્વેદની પદ્ધતિને
નાશ થાય છે. ખરી રીતે તો ત્રણ દિવસ સિવાય એક પૂટ થઇ
શકે નહિ અને દશ વરસ સિવાય સહસ્ત્રપુટી અબ્રક તૈયાર થાય
પણ નહિ.

અમૃતિકરણ

અબ્રક ભસ્મ તૈયાર થયા પછી જેટલી અબ્રક હોય તેટલું ગાયનું
ઘી નાંખી લોદાની કડાઈમાં ધી બળી જતાં સુધી શેકી લેવાથી
અબ્રકનો તીવ્રતાવાળો ગુણ ઓછો થઇ સૌમ્યતા આવે છે. અબ્રક
ભસ્મને ઉગ્રવીર્ય (ગરમ) અને શીતવીર્ય (ઠંડી) બનાવવી એ
એની વનસ્પતિ ઉપર આધાર રાખે છે. ગરમ ઔષધીના વધુ પૂટ
આપવાથી અબ્રક ઉષ્ણ બને છે, શીતળ વનસ્પતિના પૂટ આપવાથી
શીતવીર્ય બને છે.

સહુલી અને સસ્તી અબ્રક ભસ્મ

અબ્રકના વજનથી ચોથે ભાગે સુરોખાર અબ્રક ભેગો નાંખી
તેની અંદર અરધા ભાગે ગોળ નાંખી ખરલમાં એક દિવસ થોડું
પાણી નાંખી ઘુંટવું. બાદ એક હાંડલીમાં ભરી તીવ્ર બઠ્ઠીઓ આપી
અબ્રકને પાણીથી ઘોષ લઇ એક દિવસ કુંવારના રસમાં ઘુંટી બઠ્ઠી
આપવાથી અબ્રકની ભસ્મ બની જાય છે. આ પ્રમાણે એક અઠવાડી-
યામાં બનતી અબ્રક ભસ્મ દેખાવમાં કોઇ પણ જાતની ઉંચી અબ્રકથી

કરતી નથી, પણ તે ગુણ બીજાકુલ કરતી નથી. માત્ર સાધારણ
કે ઉધરસમાં વાપરવામાં વાંધો નથી. આ અબ્રક ક્ષારહત ગણાય છે.

બ્રક ભસ્મના ગુણ અને ઉપયોગ

અબ્રક ભસ્મ ઉત્તમ યોગવાહી દવા છે. ક્ષય, દમ, ઉધરસ, છાતીની
ખર્જાતા, અશક્તિ, કોષ્ટ પણ વ્યાધિ પછીની નબળાઈ, મગ-
ની અશક્તિ, ફેફસાંની નબળાઈ, વગેરેમાં એકલી તથા બીજાં પ્રવાલ,
સંતમાલતી, શીતોપલાદિ વગેરે ઔષધો સાથે વાપરી શકાય છે.
માણુ ૨ થી ૪ રતિ મધ, પીંપર અથવા માખણ સાથે.

હ શુદ્ધિ

ખનીજ લોહ અને બજારમાં મળતું લોહ એમ બે પ્રકારે આવે
લોહાની ઘણી જાતો છે પરંતુ ભસ્મમાં અત્યારે બજારમાં ઘોડા
પની ગજવેલ આવે છે એ ઉત્તમ છે. એ ગજવેલનો પ્રથમ અતરડાથી
કા કરાવી લેવો અને તેની શુદ્ધિ અબ્રકમાં જતાવ્યા પ્રમાણે ગૌમુત્ર,
શ, તેલ, કળથીના ઉકાળાથી કરવી.

હ ભસ્મ

પથરની પાકી ખરલમાં લોહનું ચૂર્ણ નાંખી તેને કુંવારના
પ્રમાં ઘુંટી તડકે સુકવી, સરાવ સંપૂર્ણમાં ભરી કપડમટ્ટી કરી ગજ-
વેલો અગ્નિ આપવો. દર વખતે ખરલમાં ઘુંટતી વખતે લોહથી
પાકમાં ભાગતો હીંગજોડ નાંખવો. જાંબુનો રસ, ત્રિફળાનો ઉકાળો,
જાંબુનાં રસ, ગૌમુત્ર, જાંબુના ઝાડની છાલનો ઉકાળો, દાડમનો
સ વગેરેની ભાવના આપી ભઠ્ઠીએ અપાય છે. ઓછામાં ઓછી
શ આંચ અને વધારેમાં વધારે ૫૦ ભઠ્ઠી આપવાથી લોહ ભસ્મ
તમ પ્રકારની બને છે. પાણીમાં નાંખવાથી લોહ ભસ્મ પાણી ઉપર
રે તો એ પરિપક્વ થયેલી ગણાય છે.

હ ભસ્મના ગુણ અને ઉપયોગ

પાંકુ રોગ, પિત્તકમળા, લીવરનાં દરદો, ખરોલ, નબળાઈ,
હીની ઓછપ, તાવ પછીની નબળાઈ, વગેરે દરદોમાં લોહભસ્મ

એકલી મધ-પીપરના અનુપાન સાથે અપાય છે. જ્યાં લોહી વધારવાની અથવા લોહીના પરમાણું મજબૂત બનાવવાની જરૂર હોય ત્યાં લોહ વાપરવી સારી છે. લોહભસ્મ ચાલતી હોય ત્યારે તે દરદીને રાત્રે ત્રિકુળાં અથવા હરડે આપવી. કારણ કે લોહભસ્મ કબજાયાત કરે છે. એટલે કબજાયાત રહેનાર દરદીને લોહ કેટલીક વખત માફક આવતી નથી, જેથી ત્રિકુળાં અથવા હરડે આપવાં જરૂરી છે.

બંગ (કલાષ) શુદ્ધિ

બગરમાં મળતી કલાષ અશુદ્ધ આવે છે. કારણ કેટલાક વેપારીઓ કલાષ સાથે સીસું-જસત મેળવે છે. પરંતુ ભસ્મ બનાવવા માટે પાટની ચોખ્ખી કલાષ લેવી. વાસણોને કલાષ કરવા માટે તૈયાર ધુંચળાં મળે છે તે કલાષ વાપરવી નહિ.

કલાષ ગરમ કરી ઠારવા માટે પ્રથમ સગવડ કરી રાખવી પડે છે. કારણ ગરમ કલાષ પાણીમાં પડવાથી ઉછળે છે. એટલે પ્રથમ માટીનો મજબૂત ઘડો જમીનના ખાડામાં ગોઠવી ઉપર એક પત્થરનું ઘંટીનું પડીયું મૂકી ઘંટીના વચલા ગાળામાં થઇને કલાષનો રસ રેડવાની ગોઠવણ કરી, એ ઘડામાં છાશ, ગોમૂત્ર, કળથીનો ક્વાથ આગળથી ભરવો, ત્યારબાદ લોઢાની કડાષમાં કલાષની પાટ મૂકી કાલસા ઉપર પીગળાવીને ખાસ સાવચેતીથી છાશ વગેરે ભરેલા ઘડામાં ઠારવી. રેડતી વખતે અવાજ થાય છે અને કલાષ ઉછળે છે. માટે સાચવીને કામ કરવું. એ પ્રમાણે કલાષ ઠાર્યા પછી ઘડામાંથી કાઢી લઇ ફરી તપાવવી અને ઘડામાંનું શુદ્ધિતું દ્રવ્ય (છાશ, મુત્ર, કે ક્વાથ) બહાર નાંખવું. એમ દરેકમાં સાત સાત વખત ઠારવાથી બંગ (કલાષ)ની શુદ્ધિ થાય છે અને તેનું વજન પણ ઘટી જાય છે.

કલાષની ભસ્મ

શુદ્ધ કરેલી કલાષને ઓરણ ઉપર ટીપવાથી પાતળું પતરું બનશે. તેની કાતર વડે બાવળના પાન જેવડી નાની કટકીઓ બનાવવી. બાદ

એક મોઢું ચાપેલું છાણું લઈ તેના ઉપર અજમેા વેરવો અને તેના ઉપર કલાઈની કટકીઓ વેરવી. ફરી તેના ઉપર અજમેા વેરી ઉપર બીજું છાણું ઢાંકી, દશ પંદર છાણાની વચમાં આ છાણાનો સંપૂર્ણ મુકી સળગાવી મુકવું. ઠંડું થઈ ગયા પછી ધીમેથી ઉખાળી જોવાથી એક છાણાની રાખોડીની વચમાં કલાઈની પુલી ગયેલી કટકીઓ ભસ્મના રૂપમાં મળશે. તેને હાથની આંગળી ઉપર મુકી દબાવવાથી પાઉડર થઈ જશે. આ કટકીઓને વીણી લઈ ખરલમાં ઘુટી કપડાથી ચાળી લેવી. આવી રીતે અજમાના યોગથી બનાવેલી ભસ્મ ઉપ્પ જને છે.

બીજી રીત

મેંદીનાં પાન બશેર લાવી તેને ખાંડી પાતળો રોટલો બનાવવો. અને પછી તેટલાં જ બીજાં પાનનો બશેર બીજો રોટલો બનાવી એ રોટલાની વચમાં કલાઈની પતરી શેર ના ધુટી વેરી એ છાણાની વચમાં મુકી પંદર વીશ છાણાં ફરતાં ગોઠવી અગ્નિ આપવાથી એ કટકીઓ પુલી ભસ્મ થઈ જાય છે. તેને ઘુટી કપડે ચાળી ઉપયોગમાં લેવી. આ પ્રમાણે મેંદીના યોગથી બનાવેલી બંગ ભસ્મ શીતળ બને છે.

ભઠ્ઠીથી ભસ્મ

લોઢાના કડાયાને ચૂલા ઉપર મુકી અંદર અઢી શેર શુદ્ધ કલાઈ નાખી નીચે સખ્ત અગ્નિ કરવો અને લોઢાના તવેચાથી હલાવતા જવું. તેની અંદર આમલીનાં સુકાં છોડાં તથા તલ અગાઉથી મેળવી રાખ્યાં હોય તે ચપટી ચપટી નાખતાં જવું. (આમલીનાં છોડાંને ખાંડી તલ જેવો સુકા કરી લેવો.) આ પ્રમાણે લગભગ બાર કલાક અગ્નિ આપવાથી સુખરા રંગની રાખોડી તૈયાર થશે. ત્યાર-બાદ બીજો દિવસે તે રાખોડીને કપડાથી ચાળી લેવી. ચળાતાં જે બાકી કાચી રહી હોય તેને ફરી ચૂલા ઉપર ચઢાવી, અગાઉની

માફક આમલીનાં છોડાં અને તલ નાંખી ભસ્મ બનાવવી. તૈયાર થયે તેને પણ ચાળી લેવી. આવી રીતે ચળાવને તૈયાર થયેલ રાખોડીને પત્થરની ખરલમાં નાંખી કુંવારના રસમાં એક દિવસ ઘુંટી પતાસા જેવડી નાની નાની ટીકડીઓ વાળવી અને તડકે સુકવવી. બીજે દિવસે સરાવ સંપૂર્ણમાં ભરી કપડમટ્ટી ફરી ગળપૂટમાં સાધારણ હલકો અમ્મિ આપવો. ત્યારબાદ બીજે દિવસે ભટ્ટી કંડી થયેથી બહાર કાઢી એ ટીકડીઓને ખરલમાં નાંખી અંદર કુંવારનો રસ નાંખી એક દિવસ ઘુંટવું. આ પ્રમાણે કુંવારના રસના દશ પૂટ આપીને મેંદીના રસના દશ પૂટ આપવાથી ઉત્તમ સફેદ રંગની બંગભસ્મ બને છે. ઉપરની બે રીતો થોડી અને તાત્કાલિક બંગ બનાવવાની છે, જ્યારે આ રીત જથ્થામય બંગ ભસ્મ બનાવવાની છે.

બંગભસ્મના ગુણ અને ઉપયોગ

બંગભસ્મ પૌષ્ટિક છે, મૂત્રલ, દીપન, પાચન છે. મૂત્રમાર્ગનાં દરદો, જૂનો પ્રમેહ, વીર્યસ્રાવ, ધાતુક્ષીણતા, પાન્ડુ, ગુદ્મ, જૂની ઉધરસ વગેરેમાં એકલી અથવા પ્રવાલ, શૃંગભસ્મ, અમ્મક વગેરે ભસ્મ સાથે મેળવીને અપાય છે. પ્રમાણ ૨ થી ૪ રાત, મધ અથવા માખણ સાથે.

જસત (વશદ) શુદ્ધિ

જસતની પણ બજારમાં તૈયાર પાટો આવે છે. તેની શુદ્ધિ કલા-ધમાં લખ્યા પ્રમાણે કરી લેવાની છે.

જસત ભસ્મ

લોઢાના કડાયામાં જસત શેર ૨૦૦ નાંખી નીચે ત્રીજ અમ્મિ કરવો અને કડવા લોખંડાના લીલા સોટાથી કડાયામાં તાપથી પીગ-જેલા જસતને હલાવતા જવું. આ પ્રમાણે આદથી બાર કલાક હલાવવાથી જુખરા રંગની જસત ભસ્મ તૈયાર થશે. બીજે દિવસે એ ભસ્મને કપડાથી ચાળી ચળાતાં બાકી રહેલી કાચી જસતને ફરી

ચૂલે ચઢાવી ભસ્મ કરવી. બાદ એ ભસ્મને પથ્થરની ખરલમાં નાંખી કુંવારના રસમાં ઘુંટી તેની પતાસા જેવડી ટીકડીઓ બનાવી તાપમાં સૂકવી, મધ્યમ અગ્નિની ગજપૂટ લાટી આપવી. જેમ જેમ લાટીઓ અપાતી જાય તેમ તેમ લાટીની આંચ વધારતા જવી.

આ પ્રમાણે પંદરથી વીશ લાટી કુંવારના રસમાં ઘુંટી આપ્યા પછી દશ લાટી લાટીની ઉપરની તર (મલાઇ) માં ઘુંટી આપવાથી જસતની પીળચટા રંગની ખીલેલી ઉત્તમ ભસ્મ તૈયાર થશે. તે યોગ્ય સ્થળે વાપરવી.

જસત ભસ્મના ગુણ અને ઉપયોગ

શીતળ, ગ્રાહી, પૌષ્ટિક વગેરે ગુણો જસત ધરાવે છે. તેથી સ્ત્રીઓને થતા પ્રદર વ્યાધિમાં, પ્રમેહમાં, પાન્કુ રોગમાં મગજ અને સ્નાયુના વ્યાધિમાં, હીસ્ટીરીયા, અપસ્માર, નેત્રરોગ વગેરેમાં, એકલી અથવા મોતી, પ્રવાહ, શંખ, બંગ, અભ્રક વગેરેની સાથે વાપરી શકાય છે. તેમજ વસંતમાસનીમાં ખાપરીયાની જગ્યાએ આ જસત ભસ્મ નાંખાય છે. પ્રમાણ ૨ થી ૪ રતિ, માખણ અથવા મધ સાથે.

સુવર્ણ (સોનું) શુદ્ધિ

સોનાની લગડીનો અતરડાથી ખારીક ભૂકા બનાવી ગરમ કરીને છાશ, ગોમૂત્ર, તેલ, કળથીનો ક્વાથ, અને કાંજીમાં અનુક્રમે ત્રણ ત્રણ વખત ઠારવાથી શુદ્ધ થાય છે.

સુવર્ણ ભસ્મ

સોનાના ચૂર્ણ જેટલો શુદ્ધ પારદ નાંખી લીંબુના રસમાં ઘુંટવું. મુકાય એટલે ગોળો બનાવી તે ગોળાથી બમણા વજનને ગંધક સરાની અંદર અરધો નીચે પાથરી, ઉપર ગોળો મૂકી તેની ઉપર ગંધક પાથરી સરાવ સંપૂર્ણ કરી કપડમટીથી બંધ કર્યા બાદ વીશ પ્રેર આઠાયાં છાણાંની આંચ આપવી. આ પ્રમાણે ચૌદ પૂટ આપવા.

દર વખતે પારદ અને ગંધક નવા લેવા અને પંદરમી વખતે ગજ-
પુટનો અગ્નિ આપવો.

મીઠો પ્રકાર

સોનાના બૂકાથી દશ ગણો તુલસીનો રસ નાંખી ધુંટવું. સુકાયા
બાદ સરાવ સંપૂટ કરી પ્રથમ દશ શેર છાણાનો અગ્નિ આપવો.
ત્યારબાદ ફરી એ જ પ્રમાણે તુલસીનો રસ પાછા ભટ્ટી આપવી.
પાંચેક ભટ્ટી આપ્યા પછી દશ શેર છાણાને બદલે પંદર શેર અને
વીશ શેર છાણાનો અગ્નિ આપવો. પંદર આંચ અપ્યાથી સાધારણ
લાલાશ પડતી ઉત્તમ ભસ્મ તૈયાર થાય છે.

સુવર્ણ ભસ્મના ગુણ અને ઉપયોગ

સુવર્ણ ઓજ, કાન્તિ, બળ, મેધા, વાણીને વધારનાર, હૃદયને
મજબૂતી બક્ષનાર ઉત્તમ રસાયન ગુણ વધારનાર દવા છે. ક્ષય
મંદાગ્નિ, શ્વાસ, ખાંસી, અરૂચી, હૃદય રોગ વિષવિકાર, સંગ્રહણી,
ઉન્માદ, કુષ્ઠ, ત્રિદોષ જ્વર, જીર્ણજ્વર, આદિ વ્યાધિને મટાડનાર
અને નવજીવન બક્ષનાર છે. સુવર્ણ ભસ્મ એકલી અથવા અબ્ધક,
પ્રવાલ, મોતી, માણિક, જીવન, વગેરે સાથે વપરાય છે. પ્રવાલ
૧ થી ૨ રતિ ધી, માખણ ૬ મધ સાથે.

રોપ્ય (ચાંદી) શુદ્ધિ

સુવર્ણ શુદ્ધિ પ્રમાણે રૂપાની શુદ્ધિ કરવી. ભસ્મ બનાવવા માટે
અસલ ચાંદીની ચીનાઈ પાટ લેવી અને તેનો અતરડાથી બૂકા
બનાવરાવી ઉપયોગમાં લેવો.

રોપ્ય ભસ્મ

શુદ્ધ હરતાલને લીંબુના રસમાં ધુંટવી. હરતાલ ચાંદીના ચોખા
બાગે લેવી. બંને એક થાય એટલે અંદર ચાંદીનો બૂકા નાંખી
ધુંટી ગોળો વાળવો. ત્યારબાદ એ ગોળાનું જોટણું વજન હોય
તેટલો શુદ્ધ ગંધક લઈ સરાવમાં ઉપર નીચે ગંધક પાથરી વચમાં

ગોળો મુકી સરાવને સંપૂર્ણ કરી કપડમટ્ટી કરી વેશ શેર અડામાં છાણાની આંચ આપવી. એ જ પ્રમાણે દર વખતે હરતાલ અને મધક નવાં લેવાં, લીંબુના રસમાં ઘુંટતા જવું અને ભઠ્ઠીઓ આપવી. પાંચ ભઠ્ઠી આપ્યા પછી આંચ બમણી કરવી. એ પ્રમાણે વીશ ભઠ્ઠી આપવાથી ચાંદીની ઉત્તમ ભસ્મ તૈયાર થાય છે.

બીજી રીત

શુદ્ધ ચાંદીના બારીક ભૂકાને મેંદીના પાનના રસમાં ઘુંટી હલકી અગ્નિ આપવી અને દર વખતે અગ્નિ વધારતા જવું. એવી રીતે પચ્ચીસ ભઠ્ઠી આપવાથી સફેદ રંગની ચાંદીની ઉત્તમ ભસ્મ થાય છે.

રૌપ્ય ભસ્મના ગુણ અને ઉપયોગ

રૌપ્ય ભસ્મ શીતવીર્ય, પિત્તશામક, સૌમ્ય અને રસાયન જેવું ગુણ ધરાવનાર છે. અપસ્માર, હીરટીરીય, ઉરરોગ, મગજના વ્યાધિ ખાંસી, કાશ, જુનો પ્રમેહ, રક્તપિત્ત અને અર્શના વ્યાધિમાં વાપરી શકાય છે. એકલી અથવા સુવર્ણ માક્ષિક ભસ્મ, અબ્રક, મોતી, પ્રવાલ, સુવર્ણ આદિ સાથે વાપરી શકાય છે. પ્રમાણ ૧ થી ૨ રતિ, મધ અથવા આંખનાં મુરખ્ખો, જીવન, કે ચતાવરીના રસ સાથે જુદા જુદા વ્યાધિ પ્રમાણે આપી શકાય.

સુવર્ણ માક્ષિક શુદ્ધિ

સુવર્ણ માક્ષિકના પત્થર બગ્ગરમાં ગાંધીઓને ત્યાં મળે છે. છતાં બગ્ગરમાં ઘણી જગ્યાએ સુવર્ણ માક્ષિકને બદલે રૌપ્ય માક્ષિક અથવા કાંસ્ય સુવર્ણ માક્ષિકના નામે વેચાય છે. સુરત પાસે તાપી નદીના કિનારા ઉપર ટેટલીક વખતે સુવર્ણ માક્ષિક મળી આવે છે. પરંતુ આ સુવર્ણ માક્ષિકમાં પત્થરનું પ્રમાણ બહુ મોટું હોય છે અને માક્ષિકનું પ્રમાણ જુગ્મ હોય છે. પરંતુ પરદેશ-અમે-રિકાથી આવતી સાચી સુવર્ણ માક્ષિક તે જ ઉત્તમ સુવર્ણ માક્ષિક છે. સાચી સુવર્ણ માક્ષિકની પરીક્ષા : સોની લોકા સોનાનો કસ કરવા

જે કસોટીનો પત્થર રાખે છે તેના ઉપર સુવર્ણ માણિકને ધસવાથી સોના જેવો કસ આપે તે સાચી સુવર્ણ માણિક સમજાતી.

સુવર્ણ માણિકને ખાંડી લોઢાની કડાઈમાં નાંખી નીચે ખૂબ અગ્નિ આપવાથી સુવર્ણ માણિક સળગી ઉઠે છે. કારણ કે તેની અંદર રહેલો મધક બળવા લાગે છે. આ મધક બળી ગયા પછી સુવર્ણ માણિકના વજન જેટલો લીંબુનો રસ, એરંડીયું તેલ તથા ગાયતું માં અંદર નાંખતાં જવું અને નીચે અગ્નિ ચાલુ રાખવો. જ્યારે તેમાં નાંખેલાં દ્રવ્યો બળી જાય અને માણિક કારી પડી જાય એટલે નીચે ઢિતારી ખરલમાં નાંખી લીંબુના રસમાં ઘુંટી ટીકડીયો બનાવી સુકવી સરાવ સંપૂર્ણમાં જરી, કપડમટ્ટી કરી ગજપૂટનો અગ્નિ આપવો. આવી રીતે દશ પૂટ લીંબુના, પાંચ પૂટ દહીંના અને પાંચ પૂટ પંચામૃત (દુધ, દહીં, ઘી, મધ અને સાકર) ના આપવાથી ઉત્તમ-લાલ રંગની સુવર્ણ માણિક બરમ તૈયાર થાય છે.

સુવર્ણ માણિક ભસ્મના ગુણ અને ઉપયોગ

સુવર્ણ માણિક શોષક, પૌષ્ટિક, રક્તપ્રદ છે. સ્ત્રીઓના ગર્ભા-શયના રોગને નાબૂદ કરી આવેલી શીકાશને મટાડે છે. પાન્ડુ, કમળો, સોજા, નેત્રરોગ, કુષ્ઠ, અર્શ, શુભ્ર પ્રમેહ, અને પ્રદરના રોગમાં ઘણું ઉત્તમ કામ કરે છે. એકલી ભસ્મ અથવા પ્રવાલપીટી, ગળો-સરત, મંડુર, શુંગભસ્મ, વગેરે ઔષધોની સાથે વાપરી શકાય છે. પ્રમાણ ૨ થી ૬ રતિ સુધી. સાકર, ઘી, ત્રિક્ષણાં અથવા મધ સથે.

મંડુર શુદ્ધિ

લોઢાના કાટને મંડુર કહેવામાં આવે છે. આવો મંડુર જમીન-માંથી ધણી જગ્યાએ મળી આવે છે. કેટલીક જગ્યાએ આવા મંડુરમાં બીજા ધાતુ પણ મળેલી હોય છે. લાલાશ લેતો હિંદુ વચરનો જૂનો મંડુર ઉત્તમ મણાય છે.

૨. ૧, ૨૭

મંદુર ભસ્મ

મંદુરને ખાંડી ગરમ પાણીથી ઉઘાળી શુદ્ધ થયા પછી તેને ગાયના મૂત્રમાં ઘુટવો. સૂકાય એટલે સરાવસંપૂટ કરી મધપૂટની ભઠ્ઠી આપવી. આવી રીતે ગોમુત્રના દશ, ત્રિકુળાના દશ અને ગાયના દહીંના દશ પૂટ આપવાથી મંદુરની ઉત્તમ ભસ્મ થાય છે.

મંદુર ભસ્મનો ગુણ અને ઉપયોગ

લોહ ભસ્મને મળતા ગુણ મંદુરમાં મળે છે. છતાં મંદુર હંડો છે. જેને લોહ માફક નથી આવતી તેને મંદુર માફક આવે છે. પાન્ડુ રોગ, સોજા, કમળો, સ્ત્રીઓના આર્તવ દોષ, નયનાયુ, શીકાશ, અરોહ અને ચક્રતના વ્યાધિમાં મંદુર સારું કામ કરે છે. એકલો અથવા શંખ, પ્રવાલ, અભ્રક વગેરે સાથે વાપરી શકાય છે. પ્રમાણ ૩ થી ૧૨ રતિ સુધી છાશ, મધ, અથવા દુધ સાથે.

પ્રવાલ શુદ્ધિ

સમુદ્રમાં રહેનારાં એક જાતનાં પ્રાણીની લાળમાંથી બનેલો પદાર્થ તેને પ્રવાલ કહે છે. બજારમાં પ્રવાલની ડાંખણી ગાંધી લોકોને ત્યાં મળે છે. રંગમાં લાલ, હિંદુ વગરની, વજનમાં બારે પ્રવાલ ઉત્તમ ગણાય છે. આવી ડાંખણીને લાવી લીંબુના રસમાં બાર કલાક ધલાળી રાખી ચોખ્ખા પાણીથી ધોષ લેવાથી પ્રવાલ શુદ્ધ બને છે.

પ્રવાલ ભસ્મ

પ્રવાલને પ્રથમ એરંડીયા તેલનો કરમો દસ સરાવમાં ભરી મધપૂટનો અગ્નિ આપવો. ત્યારબાદ તેને કાઢી ખરલમાં નાંખી, આકાશનાં પાનના રસમાં ઘુટી ટીકડી બનાવી, સંપૂટમાં ભરી, કરી મધપૂટ આપવો. આવી રીતે બે ચાર ભઠ્ઠી આપવાથી સફેદ રંગની ઉત્તમ પ્રવાલ ભસ્મ બને છે. આકાશના રસની માફક કુંવારના રસના અથવા ગાયના દુધના પટ આપીને પણ પ્રવાલની ભસ્મ બનાવી.

શકાય છે. પાંચેક ભઠ્ઠીથી વધારે પૂટ આપવાની જરૂર પ્રવાલને માટે રહેતી નથી.

પ્રવાલ ભસ્મના ગુણ અને ઉપયોગ

પ્રવાલ ભસ્મ એ ઉંચા પ્રકારનું આયુર્વેદિક કેલ્શ્યમ છે. જીર્ણ-જ્વર, હેઝડી, ખાંસી, શ્વાસ, પિત્તપ્રક્રોધ, ક્ષય, શરીરમાં દાહ, દુર્મ-જાતા, પ્રદર, નેત્રની ગરમાઇ, પ્રમેહ અને શોષરોગમાં છુટથી આપી શકાય, છે. પ્રવાલને વધારે ઠંડી બનાવવી હોય તો ગુલાબજળના પટ આપી વૈશાખ મહીનાના સખત તાપમાં ખૂલ્લી મૂકવાથી પણ ભસ્મ બને છે, અને તેને સૂર્યતાપી કહેવામાં આવે છે. અથવા પ્રવાલની ડાંખણને ખાંડી ખરલમાં નાંખી ૨૧ દિવસ સુધી ઉંચા પ્રકારના ગુલાબજળમાં ઘુંટવાથી ખારીક પીણિ બને છે. આને પ્રવાલ પીણિ કહેવામાં આવે છે. તે ગુણમાં અત્યંત શીતલ અને તાત્કાલિક ગુણ કરનાર છે. શરીરમાંથી ક્રોધ પણ જગ્યાએથી લોહીનું પડતું, રક્તપિત્ત, પ્રદર, ઉષ્ણવાત અને પિત્તની ગરમાઇને આ પ્રવાલ પીણિ મિલકુલ નાબૂદ કરે છે.

શંખની શુદ્ધિ અને ભસ્મ

શંખ એ પણ સમુદ્રમાંથી મળી આવે છે. સફેદ રંગનો અને વજનમાં ભારે શંખ ઉત્તમ ગણાય છે. તેવા શંખને પ્રથમ ગરમ પાણીમાં ઉકાળવાથી અથવા ગરમ પાણીમાં થોડો લીંબુનો રસ નાંખી ઉકાળવાથી શુદ્ધિ થાય છે. ત્યારબાદ શંખના ટુકડા કરી ખાટા લીંબુમાં પલાળી રાખવા. ત્યારબાદ શંખને તપાવીને લીંબુના રસમાં ઠારવાથી તેનો ભૂકો થઇ જાય છે. એ ભૂકાને ખરલમાં નાંખી લીંબુ સાથે ઘુંટી ટીકડીઓ બનાવી સરાવ સંપુટમાં ભરી ગળપૂ-ટનો અગ્નિ આપવાથી શંખની સફેદ રંગની ઉત્તમ ભસ્મ બને છે. શંખ ભસ્મના ગુણ અને ઉપયોગ

શંખ ભસ્મ પેટના રોગોમાં ઘણું સારું કામ કરે છે. ગુલ્મ, વાયુ, મંદાગ્નિ, અજીર્ણ, ખરોલ, ખાંસી, હેઝડી, સંઘ્રહણી, પરિશ્રામ

શુળ, ઝાડા, વગેરેમાં શંખ ભસ્મ એકલી અથવા, પીપર, સોડા, મોરપીંછની ભસ્મ, અબક, લોહ, મંદુર સાથે અપાય છે. પ્રમાણ ૩ થી ૬ રતિ મધ અથવા માખણ સાથે.

કોડીની શુદ્ધિ અને ભસ્મ તથા ઉપયોગ

કોડી (વરાટિકા) એ પણ સમુદ્રની પેદાશ છે. તેની શુદ્ધિ અને ભસ્મ શંખ ભસ્મ પ્રમાણે કરી લેવી.

પેટના રોગ, વિષમ જ્વર, સંગ્રહણી, પેટનો વાયુ, શુળ, ખાંસી અને શ્વાસમાં એકલી અથવા શંખ છીપ, મંદુર, પ્રવાલ સાથે વપરાય છે. પ્રમાણ ૩ થી ૬ રતિ. માખણ, ઘી કે પાણી સાથે.

સાબરશૃંગાર શુદ્ધિ અને ભસ્મ

સાબરના નામના પ્રાણીનાં શીંગડાં દવામાં ઘણા વખતથી વપરાય છે. તે બળરમાં મળે છે અને લોહા જેવાં સખત હોય છે. તેના કરવતીથી દુકડા કરી પ્રથમ એરંડીયા તેલમાં કેટલોક વખત ડુબાડી રાખવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે. ત્યારબાદ એ દુકડાને કાલસાની સખત આંચ ખુલા મેદાનમાં આપવી, જેથી તે બળી જશે, ખરાબ ધુમાડો નીકળી કાલસા થશે. એ કાલસાને ખરલમાં નાખી, આકડાના પાનના રસમાં ઘુંટી, ગજપૂટનો અગ્નિ આપવો. આ પ્રમાણે ત્રણ પૂટ આપવાથી ઉત્તમ ભસ્મ બને છે. તેને વધારે ગુણકારી બનાવવી હોય તો અરકુશીનો રસ, ધતુરાનો રસ, ભોંરીંગણીનો રસ, અધિડાનો રસ—એ દરેક રસની ત્રણ ત્રણ ભાવના આપવી અને દરેક ભાવના સાથે ભટ્ટી આપવાથી ઉત્તમ તાત્કાલિક ગુણ કરનારી ભસ્મ તૈયાર થાય છે.

સાબરશૃંગ ભસ્મના ગુણ અને ઉપયોગ

આ ભસ્મ એક અત્યંત ગુણશાળી અને ધરગથ્ય ભસ્મ છે. ખાંસી, ક્ષય, પડખાનું શુળ (પ્લુરસી), કંઠમાળ, રક્તવિકાર, બાતનિક

દુઃખાવો, કંકજવર, હમ, કંકની અધિકતા અને ઉપરસમાં એકલી અથવા પ્રવાલ, અબ્રક, લોહ, મંડુર, શંખ વગેરે સાથે વાપરી શકાય છે. પ્રમાણ ૨ થી ૪ રતિ મધ, અરકુશીનો રસ અથવા પાનના રસ સાથે.

શક્તિ (છીપ) શુદ્ધિ અને ભસ્મ

છીપ સમુદ્રમાંથી મળે છે. તેમાં બે પ્રકારની છીપ છે. એક સાચાં મોતી જેમાં પાકે છે તે મોટી, દળદાર અને જેતું અંદરતું ક્વર મોતી જેવું ચમકદાર હોય છે. બીજી નાની જાતની છીપ આવે છે, જેમાં મોતી પાકતાં નથી. પહેલી જાતની છીપ ઉત્તમ ગણાય છે. તેની શુદ્ધિ અને ભસ્મ શંખ ભસ્મ પ્રમાણે કરી લેવી. શુદ્ધિ કરતાં પહેલાં છીપનું ઉપરનું ખરબચડું ક્વર તોડી બુદ્ધ કરી ફેંકી દેવું. અંદરનું સફેદ જ લેવું.

ગુણ અને ઉપયોગ

પેટના રોગ, વિષમજ્વર, સંઘ્રહણી, હૃદયરોગ, ક્ષય, શૂળ, અને ખાંસી વગેરેમાં અત્યંત ઉપયોગી છે. એકલી અથવા પ્રવાલ, અબ્રક, શૃંગ, મંડુર, વગેરે સાથે વાપરી શકાય છે. પ્રમાણ ૩ થી ૬ રતિ. માખણ અથવા ઘી સાથે.

મુક્તા (મોતી)

મોતીને ભરમના રૂપમાં વાપરવાથી અમો વિરક્ત છીએ. પણ તેની પીટિ બનાવી વાપરવી સારી છે. અમિના તાપથી મોતીનાં અમુક તરવો નાબૂદ થાય છે. મોતી બસરાઈ પહેલા નંબરે છે. બીજા નંબરે મોતી જામનગરી અને ત્રીજા નંબરે ઓસ્ટ્રેલીયન.

પીટિ

પાકી ખરલમાં મોતીને નાંખી ઉત્તમ ગુલાબજળ સાથે ૨૧ દિવસ ધુંટવાથી મોતીની ઉત્તમ પીટિ થાય છે.

શુષ્ક અને ઉપયોગ

નેત્રરોગ, ઉરક્ષત, મગજની નબળાઈ, ક્ષય, શુષ્ક જવર, મસ્તક-
રુખ, પિત્તવિહાર, દાહ, ધાતુક્ષીણતા, મગજની ગરમાઈ, અપસ્માર,
ખેંચતાણુ, યાદશક્તિની ખામીમાં ઉત્તમ છે, આદિતીય ફલસ્થમ છે.
પ્રમાણ ૧ થી ૨ રતિ મધ, ઘી કે માખણ સાથે.

ઉપરની ભસ્મ સિવાય, તામ્ર, સીસું, પિત્તળ, ત્રિબંગ જેવી
ઘણી બનાવટો રહી જાય છે. પરંતુ એ ભસ્મો બનાવટની અત્યંત
ઠંડાકુટવાળી છે. તેમજ એ ઔષધો અત્યંત ઉગ્ર હોવાથી સાધારણ
જનસમાજના હાથથી બનાવવાં કે વાપરવાં હિતકારી નથી. તેને
કોઈ અનુભવી વૈદ્ય જ બનાવીને વાપરી શકે છે. માત્ર ઉપર બતાવેલી
ભસ્મો હરકોઈ માણસ બનાવી વાપરશે તો હરકત જેવું નથી. અમે
બતાવેલી રીત પ્રમાણે તેને બરાબર બનાવવી. અબ્રહમાં ચંદ્રિકા
(ચમકાટ) ન રહે, લોહ વારીતર હોય, બીજી ભસ્મો મુલાયમ
અને રેખાપૂર્ણ (આંગળી અને અંગુઠાની વચ્ચેમાં ભસ્મ મસળતાં
કાંકરી ન દેખાય પણ મુલાયમ રેખામાં પેસી જાય તેને રેખાપૂર્ણ
કહે છે) થાય એટલે એ વાપરી શકાય છે. ભસ્મો ખરી રીતે બાર
મહિનાની જૂની થઈ ગયા પછી કામમાં લેવાય તો વધારે સારું. છતાં
પ્રવાલ, છીપ, મોતી, સાબરશૃંગ, શંખ જેવી ભસ્મો તુરત વાપરવામાં
પણ વાંધો નથી.

રસો અને તેમાં પડતાં દ્રવ્યોની શુદ્ધિ

પારદ

આગળ લખવામાં આવે છે એ રસોમાં ફેટલીક જગ્યાએ પારદ
નખાય છે. સાધારણ રીતે પારદ બજારમાંથી તૈયાર મળે છે. પણ
તે બેળસેળવાળો મળતો હોવાથી તે વાપરવો બરાબર નથી. એટલે
હીંગળોઝમાંથી પારદ કાઢીને જ રસોમાં નાખવો જોઈએ.

૩મરૂ ચંત્ર

પારદને હીંગળોકમાંથી કાઢવા માટે પ્રથમ રૂમી હીંગળોક ખાટા હીંગુના રસમાં ઘુંટી એક માટીના ઘડામાં તળીએ નાંખવો. એવડો જ માટીનો એક ખીજો ઘડો લેવો અને એ ઘડો તેના ઉપર ઉધો ઢાંકી બન્નેનાં મોઢાં એક ચાય ત્યાં કપડું મારી ચોપડી સંધીલેષ બરાબર કરવો. ત્યારબાદ ઘડાને ચૂલા ઉપર ચઢાવી, નીચે તાપ કરવો. આ પ્રમાણે બન્ને ઘડા અવળા સવળા જોડવાથી ૩મરૂ ચંત્ર કહેવાય છે. એ પ્રમાણે એ ૩મરૂચંત્રને નીચે ધીમે તાપ શરૂ કરવો અને ઉપરના ઘડાના પેટ ઉપર ઠંડા પાણીનાં પોતાં મૂકવાં. પોતું ગરમ ચાય તેમ ફરી ઠંડા પાણીમાં બોળી બદલતાં રહેતું, જેથી હીંગળોકમાંથી પારો ઉડી ઘડાના ઉપરના તળીએ ચોટશે. લગભગ બાર કલાક આ પ્રમાણે ચાલુ રાખ્યા બાદ અગ્નિ બંધ કરવો. ૩મરૂ ચંત્ર ઠંડું થઈ ગયા પછી નીચે ઉતારી ધીમે રહી ખોલવું અને ઉપરના ઘડાના અંદરના તળીએ ચોટલો પારો કપડાથી લુછી લઈ લેવો. આ પારદને ખરલમાં નાંખી હળદર, છંટ, ઘરના ચૂલા ઉપર લાગેલો ધૂમાડો, અને હીંગુનો રસ, તથા સીંધવ એ પાંચ ચીજો પારદના વજનને ખરલમાં નાંખી ચોવીશ કલાક ઘુંટવું. બાદ પાણીથી ઘોષ પારો જુદો કાઢી લઈ કપડેથી ગાળી લેવો. આ પારદ દરેક દવામાં વાપરી શકાય એવો શુદ્ધ બને છે.

અંધક શુદ્ધિ

આમલસારો અંધક લાવી, વાટી જેટલો ગંધક હોય તેટલા ગાયના ધીમાં લોઢાની કડાઈમાં ગરમ મુકવો, અને પાંચગણા ગાયના દુધને તપેલીમાં ભરી ગંધક અને ધી ગરમ થઈ એક રસ ચાય એટલે દુધમાં રહી દેવાથી ગંધક ઠરી ગઠા જેવો થઈ જશે. તેને ગરમ પાણીથી ઘોષ તડકે સૂકવી વાટી રાખવો. આ પ્રમાણે તૈયાર થયેલા અંધકને શુદ્ધ ગંધક કહે છે.

હીંગળોક શુદ્ધિ

૩મી હીંગળોકને ખાટા લીંબુના રસમાં ત્રણ દિવસ અને ત્રણ દિવસ ઘેટીના દુધમાં ઘુંટવાથી શુદ્ધ થાય છે.

વચ્છનાગ શુદ્ધિ

વચ્છનાગના મુળીયાં કાળા રંગનાં બાંધીને ત્યાં મળે છે. તેને ત્રણ દિવસ સુધી ગાયના મુત્રમાં પલાળી રાખી ચોથા દિવસે સ્વચ્છ પાણીથી ઘોષ ચારગણા ગાયના દુધમાં ઢાળી ઘોષ લઈ સૂકવી ખાંડી ભૂકા બનાવવો. એને શુદ્ધ વચ્છનાગ કહે છે.

નેપાળાનું શોધન

નેપાળાનાં બીજ એરંડીને મળતાં આવે છે. તેને લાવી ફાડી અંદરથી બીજ કાઢી, એ બીજની પોટલી ભેંસના જાણુમાં થોડું પાણી નાંખી એક ઘડમાં ભરી ચૂલે ચઢાવી છ કલાક તેની નીચે અમિ આપવો. બાદ પોટલી કાઢી બીજને ખરમ પાણીથી સારી રીતે ઘોષ બીજને ચપ્પુથી ફાલી વચમાંથી પાતળી જીભ નિકળે તે કાઢી નાંખવી. આવી રીતે તૈયાર કરેલા નેપાળાને શુદ્ધ કહે છે.

ધતુરાનાં બીજ

ધતુરાનાં બીજને પોટલી બાંધી ખાટી જાણમાં ત્રણ કલાક ઢાળવાં. ત્યારબાદ પાણીથી ઘોષ તડકે સૂકવી લેવાં. આને ધતુરાનાં બીજની શુદ્ધિ કહે છે.

ઝેરકાચલાં

ઝેર કાચલાંને અગીયાર દિવસ ગાયના મુત્રમાં પલાળી રાખવાં. બારમા દિવસે ઝેરકાચલાં જોટલું ગાયનું ધી ચૂલે મુકી અંદર ઝેરકાચલાં નાંખી નીચે અમિ કરવો. ઝેરકાચલાં તળાઈને બદામી રંગનાં થાય એટલે નીચે ઉતારી હચરથી ચપ્પા વડે જાલ કાઢી નાંખવી. અને તેને ફાલી વચમાંથી જીભ કાઢી નાંખવી. આવી રીતે તૈયાર કરેલાં શુદ્ધ ઝેરકાચલાં કહેવાય છે.

હરતાલ શોધન

હરતાલ એ જાતની આવે છે: વરખી અને દમડી. વરખી હરતાલ દવામાં ઉત્તમ ગણાય છે. વરખી હરતાલના દુકડા કરી તાંદળજાને ખાંડી, પાણી રેડી એક ઘડામાં ભરવો. તેના ઉપર એક લાકડાનો દુકડો આડે મૂકવો અને હરતાલની પાતળા કપડામાં પોટલી બાંધી એ પોટલીને દોરાથી બાંધી ઘડાના મોઢા ઉપરના લાકડાના દુકડા સાથે બાંધી, પોટલી ઘડાની અંદર લટકતી રાખવી, પરંતુ તે તાંદળજાના પાણીને અડકવી ન જોઈએ. અને દોલાવંત્ર કહે છે. આ પ્રમાણે તૈયાર કરી ઘડાને ચૂલા ઉપર ચઢાવી ત્રણ કલાક અગ્નિ આપવો, જેથી વરાળનો બાફ પોટલીને લાગશે. આ પ્રમાણે બાફ આપવાથી હરતાલની શુદ્ધિ થાય છે.

સોમલ શુદ્ધિ

હરતાલની શુદ્ધિ પ્રમાણે જ સોમલની પણ શુદ્ધિ કરી લેવી. ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે દરેક દ્રવ્યો શુદ્ધિ કરેલાં જ વાપરવાં, જેથી દવાઓ ઉત્તમ ગુણુકારી થાય છે અને તરત અસર કરે છે. શુદ્ધ કર્યા વગરનાં નાંખવાથી લાભને બદલે નુકસાન થાય છે. મારે કાળજીપૂર્વક શુદ્ધિ કરી લેવી જોઈએ.

અમ્લિતુન્ડી ગુટીકા

શુદ્ધ પારક તો. ૧, શુદ્ધ વચ્છનાગ તો. ૧, શુદ્ધ ગંધક તો. ૧, અજમો તો. ૧, ત્રિકુળાં (હરડાં, બેડાં, આંબળાં) તો. ૩, સાણખાર તો. ૧, જવખાર તો. ૧, ચિત્રક તો. ૧, સિંધવ તો. ૧, છંદ તો. ૧, શુદ્ધ ઝેરકાચલાં તો. ૧૮.

વિધિ—પારક ગંધકને પ્રથમ ખરલમાં ઘુંટી કળળી કરવી. ત્યારબાદ બધી વસ્તુઓ સાથે નાંખી, લીંબુના રસમાં એક દિવસ ઘુંટી મટર જેવડી ગોળા બનાવવી અને છાંયે સૂકવી લેવી. પ્રમાણ ૧ થી ૨ ગોળા પાણી સાથે.

ગુણ—દરેક જાતના વાયુ, પેટનો ગેસ, અજીર્ણ, અજીર્ણનાં ઝાડા મટાડી છુપા ઉઘાડી શક્તિ લાવે છે.

અગ્નિરસ

પારદ તો. ૧, ગંધક તો. ૨, પીપર તો. ૩, હરડે તો. ૪, બહેઠાં તો. ૫, અરકુસીનાં પાન તો. ૬.

વિધિ—પ્રથમ પારદ ગંધકને ઘુંટી ત્યારબાદ બીજાં વસાણાં મેળવી, બાવળની છાલના ઉકાળાની ૨૧ બાવના આપવી, (એકવીસ દિવસ ઘુંટવું.) પછી સૂકવી બાટલી ભરી રાખવી. પ્રમાણ ૬ થી ૧૨ રતિ. મધ સાથે. ખાંસી, ઉધરસ, ગળાના રોગ, શરદી, કફ માટે ઉત્તમ છે.

અમ્લિકુમાર રસ

પારદ તો. ૧, વચ્છનાગ તો. ૧, શુદ્ધ ગંધક તો. ૧, કાળાં મરી તો. ૮. શંખ ભસ્મ તો. ૨, કાડીની ભસ્મ તો. ૨.

વિધિ—પારદ ગંધકને ખરલમાં પ્રથમ ઘુંટી, બીજી દવાઓ મેળવી, કાગદી લીંબુના રસમાં સાત દિવસ ઘુંટી અણાના દાણા જેવડી ગોળા વાળી સૂકવી લેવી. પ્રમાણ ૨ થી ૪ ગોળા. પાણી અથવા મધ સાથે. અજીર્ણ, બદહમ્મી, કાલેરા અજીર્ણના, ઝાડા ઉપર અકસીર છે.

અધકચોડી રસ (ઘોડાચોળી)

શુદ્ધ પારદ તો. ૧, કુલાવેલો ટંકણુ ખાર તો. ૧, શુદ્ધ ગંધક તો. ૧, શુદ્ધ વચ્છનાગ તો. ૧, ત્રિકટુ (સુંઠ, મરી, પીપર) તો. ૩, શુદ્ધ હરતાલ તો. ૧, શુદ્ધ નેપાળો તો. ૧, ત્રિકૃણાં (હરડાં, ખેડાં, આંબળા) તો. ૪.

વિધિ—પારદ ગંધક કળલી કરી બીજી વસ્તુ મેળવી ખરલમાં નાંખી ભાંગરાના રસની ૨૧ બાવના આપવી (એકવીસ દિવસ ઘુંટવી) બખ્ખે રતિની ગોળા બનાવવી. પ્રમાણ ૧ થી ૨ ગોળા પાણી સાથે. ગુણ—તાવમાં, ઉદરવ્યાધિમાં રેચ આપવાની જરૂર જણાય ત્યાં આપવી,

આનંદલેપ રસ

શુદ્ધ હીંગળા તો. ૧, વચ્છનાગ તો. ૧, ત્રિકટુ (સુંક, મરી પીપર) તો. ૩, ટંકણુખાર તો. ૧, પીપર તો. ૧.

વિધિ—લીંબુના રસમાં સર્વ વસ્તુને ઘુંટી બબ્બે રતિની ગોળા બનાવવી. પ્રમાણ : ૧ થી ૨ ગોળા મધ સાથે અથવા ઇંદ્રજવ અને કડાછાલના પાણી સાથે. ગુણ—શરદી, તાવ, તાવ સાથે ઝાડા, અતિ-સાર વગેરેમાં સારું કામ કરે છે.

આરોગ્યવધિની

પારદ તો. ૧, ગંધક તો. ૧. તામ્રમરમ તો. ૧, અબ્રક ભરમ તો. ૧. લોહ ભરમ તો. ૧, ત્રિકૃષ્ણાં (હરડાં, બહેડાં, આંબળાં) તો. ૧૦, ચિત્રમૂળ તો. ૨૦, શુદ્ધ ગુગળ તો. ૨૦, શિલાજીત તો. ૧૫, કકુ તો. ૭.

વિધિ—પ્રથમની પાંચ ચીજો બરાબર મેળવી પછી ચૂણો મેળવી, ગુગળનો ઉકાળો કરી મેળવવો. ત્યારબાદ નરમ ક્ષીરા જેવું થાય તટલો લીંમડાનો રસ નાંખવો અને પછી તેને ઘુંટી ચણાના દાણા જેવડી ગોળ વાળવી. પ્રમાણ ૩ થી ૬ ગોળા પાણી અથવા દુધ સાથે. ગુણ—શરીર ઉપર આવેલા સોજા, કબજિયાત, પેટના મહાબાધિ, રક્તવિકાર, લીવર, મંદાસિ, પાંકુ જળોદર, વગેરેમાં અપૂર્વ કામ કરનાર દેશી ઔષધોનું ચમત્કારિક શસ્ત્ર છે. હરદીને દુધ ઉપર રાખી દવા આપવાથી ગમે તેવો સોજો ઉતરી જાય છે. જલોદર જેવા રોગમાં આશ્ચર્યકારક કામ કરે છે.

જવસંકુશ રસ

શુદ્ધ પારદ તો. ૧, શુદ્ધ વચ્છનાગ તો. ૧, શુદ્ધ ગંધક તો. ૧, શુદ્ધ ધતુરાનાં બીજ તો. ૩, સુંક તો. ૪, પીપર તો. ૪, વિધિ—પારદ ગંધકની કળલી કરી બીજાં બારીક વસાણાં મેળવી, લીંબુ

તથા આદુના રસમાં એકેક દિવસ ધુંટી ચણી નેવડી ગોળી વાળવી. પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગોળી આદુના રસ અને મધ સાથે અથવા પાણી સાથે. ગુણ—મદહિતર કરતો તાવ, વિષમનવર, મેલેરીયા, ટાઢીયો તાવ, વગેરેમાં તાવને અટકાવવા માટે આપી શકાય છે.

પુનર્નવાદિ મંદુર

સાટોડીયું પંચાગ તો. ૪, નસોતર. તો. ૪, સુંક તો. ૪, મરી તો. ૪, પીપર તો. ૪, વાવડીંગ તો. ૪, દેવદાર તો. ૪, ચિત્રક મૂળ તો. ૪, કુષ્ઠ તો. ૪, હળદર તો. ૪, દારહળદર તો. ૪, ત્રિફળાં તો. ૧૨, દંતીમૂળ તો. ૪, ચવક તો. ૪, ઇંદ્રજવ તો. ૪, કકુ તો. ૪, પીપરીમૂળ તો. ૪, નાગરમેથ તો. ૪, મંદુરભરમ તો. ૧૬૦, ગૌમૂત શેર. ૨૪. વિધિ—કાષ્ટિક ઔષધોનું વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી ગૌમૂતમાં મંદુર તથા ચૂર્ણ નાંખી અગ્નિ ઉપર પકાવવું. ગોળી વાળવા જેવું બાકું થાય ત્યારે નીચે ઉતારી ચણી બેર નેવડી ગોળી વાળી સૂકવી લેવી.

પ્રમાણ: ૧ થી ૨ ગોળી. અનુપાન—તાજી મેળી છાશ. સમય—સવાર સાંજ બે વખત. ઉપયોગ—પાંડુરોગ, બરોહ, હરસ, વિષમનવર, સોજા, મદહિતોષ અને ચામડીના વિકારોમાં વાપરી શકાય છે.

પંચામૃત પર્પટી

શુદ્ધ પારદ તો. ૪, શુદ્ધ ગંધક તો. ૮, અબ્જક ભરમ તો. ૧, લોહ ભરમ તો. ૨, તામ્ર ભરમ તો. ૦૫.

વિધિ—પારદ ગંધકની કળલી કરી તેમાં બાકીની ત્રણ ભરમો મેળવી ધુંટી લેવું. બાક બહુજ ધીમા તાપ ઉપર લોહના પાત્રમાં જરા ધી લમાવી તેમાં એ મિશ્રણ નાંખી ગરમ કરવું અને હલાવતાં જવું. રસ થતાં તેને ગાયના છાશ પર પાચરેલા કેળના પાન પર

ઢાળી ઉપર ખીજું પાન ઢાંકી છાણુ વડે દબાવવું. ચોડીવારમાં તેને ખોલવાથી ઝીણી પતરી જેવી ચમકદાર પાપડી થશે. તેને લઘુ ખર-લમાં વાટી ખાટલીમાં ભરી રાખવી. પ્રમાણ-૪ થી ૬ રતિભાર અથવા પ્રકૃતિ અને રોગના બળ પ્રમાણે. અનુપાન-હિંગાદિક અને ધી સાથે અથવા કેવળ મધ કે છાશ અથવા દુધ સાથે. સમય-સવાર સાંજ બે વખત. ઉપયોગ-આંતરડાં અને હોઝરીના નવા જૂના રોગ, ક્ષય, ઝાડા, મરડો, મંદામિ, જૂનું અજીર્ણ, હરસ તથા સંબ્રહ્મણી માટે સર્વોત્તમ ઉપાય છે. પથ્ય-છાશ, દુધ અથવા હલદી ખોરાક વૈદ્યની સલાહ પ્રમાણે.

મહાલક્ષ્મી વિલાસ રસ

અબ્રક ભસ્મ તો. ૪, શુદ્ધ ગંધક તો. ૨, બંગ ભસ્મ તો. ૧, રસસિંદુર તો. ૦૧, શુદ્ધ હરતાલ તો. ૦૧, તામ્ર ભસ્મ તો. ૦૧, કપુર, જ્વયક્ષ્ણ, જાવંત્રી, એ દરેક અડધો તોલો, વરધારાનાં ખીજ તો. ૧, કનક ખીજ તો. ૧, સુવર્ણ ભસ્મ તો. ૦૧.

આ તમામ ઔષધોને વિધિસર મેળવી ખરલમાં ઘૂંટી ખારીક બનાવી ખાટલી ભરી રાખવી. પ્રમાણ ૧ થી ૨ રતિ. સમય સવાર-સાંજ બે વખત. અનુપાન-મધ. ઉપયોગ-ગળાનાં દરદો, ખાંસી, ક્ષય, પ્રમેહ, ભગંદર, નબળાઇ, હૃદયની કમજોરી, મેદ રોગ, વજ્ર, સળેખમ, રક્તવિકાર, વાત રોગ, શિરચ્છલ વગેરેને મટાડી બળ તથા વીર્યની વૃદ્ધિ કરે છે. આ દવા પર પૌષ્ટિક ખોરાક લેવો.

લક્ષ્મીનારાયણ રસ

શુદ્ધ ગંધક, શુદ્ધ હીંગુલ, દુલાવેલ ટંકણુ, શુદ્ધ વચ્છનાગ, નગોડનાં ખીજ, અતિવિષ, પીંપર, ઇંદ્રજવ, અબ્રક ભસ્મ, સિંધાલુણુ, આ દરેક ચીજને બબ્બે તોલા લઘુ ખારીક વાટી ખરલમાં ઘૂંટી તેને હંતીચૂળના કવાથની તથા ત્રિફળાના કવાથની ત્રણ ત્રણ ભાવના આપી ઘૂંટી રતિભારની જોળી કરી સૂકવી લેવી. પ્રમાણ-

૧ થી ૩ રતિભાર. અનુપાન—આદુના રસ સાથે. ઉપયોગ—જ્વર, કાલેરા, વિષમ જ્વર, ઝાડા, સંગ્રહણી, રક્તવિકાર, પ્રમેહ, શ્વેત, સુવાવડીની આંચકી, વાયુ વગેરે મટે છે. નાનાં બાળકોની આંચકી મટાડે તથા પીડાશામક છે.

સુવર્ણ વસન્તમાલતી

સુવર્ણ જરમ અથવા સોનાના વરખ તો. ૧, સાચાં મોતીની પીટિ તો. ૨. શુદ્ધ હિંગળો અથવા રસસિંદુર તો. ૩, મરી તો. ૪, શુદ્ધ ખાપરીયું અથવા જસત જરમ તો. ૮. વિધિ—ખરલમાં નાંખી માખણ તો. ૪ માં દિવસ ત્રણ મહિના કરવું. બાદ કાગદી લીંબુનો રસ તેની અંદર નાંખતા જવું અને ઘુંટ્યા કરવું. અને એ રીતે તેમાં માખણની ચીકણ જણાય ત્યાં સુધી લીંબુના રસથી ઘુંટવું. બાદ ઇચ્છા મુજબ ગોળી અથવા ટીકડી વાળી સુકવી લેવી. જરૂર હોય તો ગોળીની ઉપર વરખ ચડાવી દેવા.

પ્રમાણ—૨ રતિ. અનુપાન—મધ અને પીપર સાથે. સમય—સવારસાંજ. ઉપયોગ—જ્વર, વિષમ જ્વર, ક્ષય, નખજાઇ, વગેરેમાં વપરાય છે. પ્રચલિત વસ્તુ છે. હૃદય અને મગજને તાકાત આપે છે. ધાતુક્ષીણતા તથા ક્ષય માટે ઉત્તમ છે.

સુવર્ણ પર્પટી

શુદ્ધ પારદ તો. ૪, ગંધક તો. ૪, સોનાના વરખ તો. ૧૦, મેળવી કબ્લી બનાવી લેવી. વિધિ—એક લોઢાની કડાઇમાં પ્રથમ જરા ધી લગાડી તેમાં ઉપરની કબ્લી નાંખી ધીમે તાપે ગરમ કરી તે રસ જોવું થાય ત્યારે ગાયના છાણ ઉપર પાન સરખું મૂકી, તેના ઉપર પર્પટી ઢાળી, ઉપર બીજું પાન ઢાળી તે ઉપર છાણ વડે ઢાંકી દેવું. આ પ્રમાણે કર્યા પછી તે બે પાન વચ્ચે રહેલી પતરી જેવી પર્પટી લઇ ખરલમાં નાંખી, તેને ઘૂંટીને તે ઉપર બળદાણા તથા

સતાવરીની અંકેક ભાવના આપી સુકવી બાટલી ભરી રાખવી. પ્રમાણ—
૧૫ થી ૩ રતિભાર. અનુપાન—માખણ કે મધ સાથે ચાટી જવી.
ઉપયોગ—તમામ જાતની સંઘ્રહણી, ઝાડા, મરડો, ક્ષય, ખાંસી,
હસ્સ, નખળાઇ વગેરે મટે તેમજ શરીરને દૃઢ અને નિરોગી બનાવે.

હમગલ પોટલી રસ

તામ્ર ભસ્મ તો. ૧, શુદ્ધ પારદ તો. ૧, શુદ્ધ ગંધક તો. ૧,
સોનાના વરખ તો. ૮૫, લોહ ભસ્મ તો. ૧૫, રસસિંદુર તો. ૧૫,
ચાંદીની ભસ્મ તો. ૧૫.

વિધિ—પ્રથમ બધી ચીજોને ખરલમાં નાંખી, ઘુંટી, ઘેટીના
ફુધમાં મર્દન કરી ત્રણ પદ આપવા અને પછી તેની યોગ્ય માત્રામાં
સોગડી બનાવી સુકવી લેવી. બરાબર સુકાઇ જાય ત્યારે તેના ઉપર
નવું રેશમી કપડું દોરાથી મજબૂત બાંધી, એક માટીના વાસણમાં
લાકડીઓ ગંધક નાંખી દીવાના તાપ ઉપર ગરમ કરી તેમાં તે
પોટલી ડુબે તેવી રીતે અરધો કલાક તાપ આપી બહાર કાઢી લઇ
તરત જ કપડું ખુદ કરી અંદરથી ગોળી કાઢી લઇ સહેજ ગરમ
પાણીથી ધોઇ સાફ કરી રાખી મૂકવી. આ ગોળી એટલી સખત
થઇ જાય છે કે હથોડી મારતાં પણ તુટશે નહિ. આને દિવ્યગર્ભની
માત્રા કહે છે. ઉપયોગ—ત્રિદોષ, મૂર્ચ્છા, બેભાન, શીતાંગ, ન્યુમેનીયા,
નખળાઇ, શ્વાસ, કફ, શરદી, તાવ, દમ વગેરેમાં આમાંથી જરા
પાણી સાથે ધસી આપવાથી તાત્કાલિક, ચમત્કારિક રીતે ફાયદો કરે
છે. પ્રમાણ—આશરે ત્રણ ભાર દવાનો ધમારો એક વખત આપવો.
જરૂર જણાય તો બે કલાક પછી બીજી વાર આપવું.

ત્રિભુવન કીર્તિરસ

હિંગળો શુદ્ધ, વચ્છનાગ, શુદ્ધ, સુંઠ, પીપર, મરી, કુસાવેલો,
રૂઝુખાર, પીપરી મૂળ, દરેક તોલો એક એક લેવાં.

રીત—દરેક વસ્તુનું અલગ ચૂર્ણ બનાવી પ્રથમ એક ખરલમાં હિંગળા નાખી તેને ઘૂંટતા જવું અને તેમાં અંકેક ચીજનું ચૂર્ણ નાંખતાં અને ઘૂંટતા જવું જ્યારે બરાબર ઘૂંટાછ જાય ત્યારે તુલસીનો રસ, ધતુરાના પાનનો રસ, આદુનો રસ એ દરેકની અંકેક લાવના જુદી જુદી આપી, ખરલમાં ઘૂંટીને તેની ચણાહી જેવડી ગોળા વાળી સૂકવી ભરી લેવી.

પ્રમાણ—૨ થી ૪ ગોળા. સમય—રહવાર, બપોર અને સાંજ અથવા તો ચાર ચાર કલાકે. અનુપાન—સુદર્શનના કાંટ સાથે અથવા પાણી સાથે. ઉપયોગ—પિત્તજ્વર, કફ કે વાયુનો જ્વર તથા ચાલુ તમામ જાતના તાવમાં વપરાય છે અને સારો ફાયદો આપે છે. ઇન્ડ્યુએન્સ તથા મુઠ્ઠીયા તાવમાં પણ સારું કામ કરે છે.

કસ્તુર્યાદિ વટી

જાયફળ, જાવંત્રો, તજ, લવીંગ, સુંઠ, પીંપર, મરી, અકલકરો, અરીણ, દસર એ દશ વસ્તુઓ સમભાગે તથા એ દશ વસ્તુઓ જે દશ તોલા થાય તો કસ્તુરી તો. ૦ એટલે ત્રણ માસા લેવી.

રીત—પ્રથમની અરીણ સિવાયની નવ ચીજોનું ખારીક ચૂર્ણ કરી લેવું અને તેમાં અલગ કસ્તુરી વાટી મેગવી લમ્પ પછી તેમાં અરીણનો કસુંબો નાંખી ઘૂંટી તેની મગના દાણા જેવડી ગોળા બનાવવી. તેને સૂકાવી ખાટલી ભરી રાખવી. પ્રમાણ—મોટા માણસ માટે એથી ચાર ગોળા. બાળક માટે ૦ થી ૧ ગોળા. સમય—રહવાર બપોર, સાંજ અથવા જરૂરત પ્રમાણે. અનુપાન—રહેજ ગરમ દુધ કે ચહા સાથે. ઉપયોગ—ખાંસી, શરદી, સળેખમ, બાળકનું બરાહ આવવું, ઝાડા, નબળાઈ. ધાતુસ્તાવ, દમ, શ્વાસ, અપચો, સુસ્તી દુધનું ન પચવું વગેરેમાં વાપરી શકાય છે.

અમરમુંદર વટી

સુંઠ, મરી, પીપર, હરડે, બહેડાં, આંબળાં, પીપરીમૂળ, રેલુંક
બીજ, નગોડનાં બીજ, ચિત્રક, લોહ ભસ્મ, તજ, તમાલપત્ર, એલચી,
નામદેસર, શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ ગંધક, વાવડીંગ, અક્કલકરો, અને મોચ.
તેના બારીક ચૂર્ણમાં બમણો ગોળ મેળવી, ચણા જેવડી ગોળી
કરવી. માત્રા—ગોળી ૧ થી ૩. અપરમાર, સન્નિપાત, દમ, ખાંસી,
મૂળ વ્યાધિ, સર્વ જાતના વાતરોગ, હિન્માદ વગેરે ઉપર કામ
આપે છે.

કન્યા લોહાદિ ગુટીકા

એળાચો તો. ૧૦, હીરાકસી તો. ૭ા, તજ તો. ૫, એલચી
તો. ૫, સુંઠ તો. ૫, ચુલકંદ તો. ૨૦ મેળવી તેની ગોળી કરવી.
માત્રા બે વાલ. ઋતુઆવ બહુ થતો હોય, અનિયમિત ઋતુ આવતું
હોય, ઘણી મુદતથી બંધ હોય તે બધાને સુધારે છે.

અહાયોગરાજ ગુગળ

સુંઠ, પીપર, ચવક, પીપરીમૂળ, ચિત્રકમૂળ, શેફલી હીંગ, અજ-
મેદ, ધોળા સરસવ, જીરૂ, શાદજીરૂ, નગોડનાં બીજ, ઇંદ્રજવ કાળી-
ખાટ, વાવડીંગ, ગજપીપર, કડુ, આતિવિષ, ભારંગમૂળ, વજ, મોર-
વેલ, એ હરેક તો. ૦૧, ત્રિકુળાં (હરડાં, બેડાં, આંબળાં) તો. ૧૦,
શુદ્ધ મુગળ તો. ૩૦.

પ્રથમ સર્વ વસ્તુનું ચૂર્ણ કરવું. ગુગળને ધી વાળો કરી ખાંડણીમાં
પરાળથી ખૂબ કુટવો. કુટવાથી નરમ થાય તેમ તેમ તેમાં બીજું
ચૂર્ણ ઉમેરવું. એવી રીતે બધું ચૂર્ણ મેળવવું અથવા ગુગળમાં
મોડું પાણી નાંખી દહાળી ચૂર્ણ મેળવતે ગોળી વાળવી. આ લઘુ
સેગરાજ થયો.

ઉપરની દવાઓ કાચમ રાખી તેની અંદર બંગ ભરમ, લોહ ભરમ, રૂપાની ભરમ, નાગ ભરમ (સીસાની), અલક ભરમ, મંદુ અને રસસીંદુર દરેક તોલા ચાર ચાર નાંખવામાં આવે તે મહ યોગરાજ યુગળ કહેવાય. લઘુ યોગરાજની ગોળી નાના ચણી બેઝરી વાળી, જ્યારે મહા યોગરાજની ગોળી ચણાના દાણુ બેઝરી વાળી. લઘુ યોગરાજનું પ્રમાણ ૨ થી ૪ ગોળી, મહા યોગરાજ ૧ થી ૩ ગોળી. લઘુ યોગરાજ પાણી સાથે, મહા યોગરાજ ઘી સાથે. આ ચમત્કારિક ઔષધ ૮૪ જાતના વાતવ્યાધિમાં વાપરી શકાય છે.

કાંચનાર યુગળ

કાંચનાર વૃક્ષની છાલ તો. ૪૦, ત્રિકાં તો. ૨૪, ત્રિકટુ તો. ૧૨, વરણાની છાલ તો. ૪, એત્રચી, તજ, તમાલપત્ર એકેક તોલો. એ પ્રમાણે સર્વનું ચૂર્ણ કરવું. ચૂર્ણની બરાબર શુદ્ધ યુગળ રાખવો. ચૂર્ણ તથા યુગળને પાણીમાં વાટીને અથવા યુગળનો પાક કરી તેમાં ચૂર્ણ મેળવીને ગોળી વાળી. માત્રા—તો. ૦ થી ૧. અનુપાત—પાણી અથવા કાંચનારની છાલનો જ ઉકાળો. મંડમાળ, અપચી, અમુંદ, અંથી, વણુ, યુગ્મ, કુટ, ભગંદર ઉપર કામ આવે છે.

ગોશુરાદિ યુગળ

ગોખર તો. ૧૧૨ તેને કુટીને છ ગણા પાણીમાં ઉકાળવું. અમુંદ પાણી બાકી રહે તે ગાળી લઈ તેમાં શુદ્ધ યુગળ તો. ૨૮ મેળવીને છૂંટવો. અને પછી તેમાં નીચેની યીજોનું બારીક ચૂર્ણ નાંખવું. ત્રિકટુ, ત્રિકાં તથા મોષ તે સાતે ચાર ચાર તોલા. માત્રા—તો. ૦. અનુપાત—પાણી અથવા દરહ પ્રમાણે. પરમો, મુવદૂચ, પ્રદર, મૂત્રાસ્રાત, વાતરક્ત, પથરી, શુક રોગ ઉપર અકસીર છે.

પથ્યાદિ યુગળ

હરડે તંબ ૨૦૦, બહેડાં ૧૦૦, આંખળાં ૪૦૦ (દરેકની છાલ સરખે વજન લેવાથી પણ આવે) એ જવાંને અવકચમાં ખડી એક

રાત ૧૦૨૪ તોલાભાર પાણીમાં પલાળી રાખી બીજે દિવસે અધુ-
પાણી બાકી રહે એટલું ઉકાળી પાણી ગાળી લઈ ફરી વાર તે પાણીને
ચૂલા ઉપર ચઢાવવાનું અને અવલેહ જેવું ઘાટું થાય ત્યારે ઉતારી તેમાં
શુદ્ધ ગુગળ તોલા ૬૪ અને વાવડીંગ, દંતીમૂળ, ત્રિકૂળાં, ગળા,
પીપર, નસોતર, સુંઠ, મરી-એ દરેક તોલા બેનું ચૂર્ણ મેળવી ગાળીએ
કરવી. માત્રા તો. ૦ થી ૧. અંત્રસી, ખંજતા (લંગડાપણું),
બરલ, પાંદુ ઉપર.

અરોહારિષ્ટ

આરો પાલવની છાલ તોલા ૪૦ તે પાણી તોલા ૪૦૯૬ માં
પકાવવી, ચતુર્થાંશ બાકી રહે ત્યારે પાણી ગાળી લઈ તેમાં ગાળ
તો. ૪૦૦, ધાવડીનાં ફુલ તોલા ૬૪, શાહજીર, મોથ, સુંઠ, દારૂ હળદર,
કમળ, ત્રિકૂળાં, આંખાની ગોટલી, જીરૂ, અરુસાની છાલ, સુખડ. એ
સર્વ વસ્તુ દરેક તોલા ૪ નું ચૂર્ણ કરી મેળવવું. તે બધી ચીજો
એક માટલામાં ભરી કપડામાટી ફરી એક માસ રાખી મૂકવું, પછી
ગાળી ઉપયોગમાં લેવું. માત્રા તોલા ૧ થી ૩. પ્રદર, શ્વેત પ્રદર
જવર, રક્તપિત્ત, અર્શ, મંદાગ્નિ, અરૂચી, પ્રમેહ, સોજા વગેરે
ચીજોના તમામ રોગે ને મટાડે છે.

કુમારિકાસવ

કુંવારનાં લાખરાંતો રસ (ગરમ) તોલા ૧૦૨૪, ગાળ તોલા
૪૦૦, હરડે તોલા ૧૦૦, પાણી તોલા ૧૦૨૪-એ સર્વને ઉકાળવું
ચોથા ભાગનું પાણી બાકી રહે ત્યારે ગાળી લેવું. તેમાં મધ તોલા
૩૫૬, ધાવડીનાં ફુલ તોલા ૬૪, જાયફળ, લરીંગ, મરીમ, કંકાળ
ચાણકખાખ, જટામાંસી, ચરક, ચિત્રક, જવંત્રી, કાકડાસીંગ, બહેણં
પુષ્કરમૂળ-એ દરેક તોલા ચારનું ચૂર્ણ, તથા તામ્ર ભસ્મ તોલા ૨
લોહ ભસ્મ તોલા ૨ નાખી માટીના રીઠા વાસણમાં ભરી રાખી એ
બધું કરી ૨૦ દિવસ જમીનમાં અથવા અનાજના ઢગલામાં રાખવું

પછી ગાળી લઈ ઉપયોગમાં લેવું, માત્રા તો. ૨ થી ૪. ઓઝોનો રક્ત ગુદ્મ, પાંચ પ્રકારની ખાંસી, શ્વાસ, ક્ષય, ઉદર રોગ, અર્શ, વાતબ્યાધિ, અપરમાર, મંદાગ્નિ, કાઠાનું શૂળ, ગુદ્મ, બરલ મટે છે.

દ્રાક્ષાસવ

દ્રાક્ષ તોલા ૪૦૦ ને પાણી તોલા ૮૧૫૨ માં ઉકાળી ચતુર્થાંશ પાણી બાકી રહે ત્યારે ગાળી લઈ ઠંડું થયા પછી મધ તોલા ૧૦૦, ખડી સાકર તોલા ૧૦૦, ધાવડીનાં ફુલ તોલા ૬૦ અને કકોળ, લવંગ, જાયફળ, તજ, એલચી, તમાલપત્ર, નાગકેસર, પીપર, ચવક, ચિત્રક, પીપરીમૂળ, ખડસલીયો પિત્તપાપડો દરેક તોલા ૪ લઈ તેનું ચૂર્ણ કરી મેળવી ધીના રીઢા વાસણમાં સુખડ તથા કપુર વગેરેનો ધૂપ દઈ તેમાં દ્રાક્ષાસવ નાંખીને તે વાસણ બે માસ સુધી તડકે રાખી મૂકવું. ત્યારપછી ગાળી ઉપયોગમાં લેવો. માત્રા તોલા ૧ થી ૪. ખાંસી, શ્વાસ, ઉરાક્ષત, મંદાગ્નિ, સંત્રહણી, અર્શ, ગુદ્મ, ઉદર, કૃમી, કુષ્ઠરોગ, વ્રણ, નેત્ર તથા શિરારોગ, જવર, આમ, અજીર્ણ, પાંડુ વગેરે મટે છે.

અમૃત હરિતકી

શતાવરી, ભાંગરો, સાટોડી, કાંટાશેરીઓ, એ દરેક તોલા ૨૮ લઈ ખાંડી ચારગણા પાણીમાં ક્વાથ કરવો. ચતુર્થાંશ બાકી રહે ત્યારે ગાળી લઈ તેમાં મોટી હરડે તોલા ૧૪૪૦ તથા દુધ તોલા ૧૨૦ નાંખી પકાવવી. પછી હરડે બહાર કાઢી તેને ચીરી ટૂંકામાં કાઢીને રાખવી. પારો તોલા ૨૪ તથા ગંધક તોલા ૨૪ એક લોઢાના વાસણમાં તપાવી કળલી કરવી. તે કળલીમાં ગળાનું સત્ત્વ તો. ૨૮ મેળવી તેની મધમાં ગોળીઓ નંગ ૩૬૦ વાળવી. તે ગોળીઓ અકેક હરડેમાં ભરવી. પછી સુતરથી બાંધી દઈ તે હરડેને મધમાં ઘુસાડી મૂકવી. માત્રા-હરડે ૧. શુષ્ક પાંડુને મટાડે છે.

અવન પ્રાશાવલેહ

દશમૂળ (નંબ ૨૫૦), કાકાશીંગી, ખપાટ, આંબળા, જીવંતી (ખરખોડી), પુષ્કરમૂળ, (કઠ), દ્રાક્ષ, હરડે, ગળો, મેદા, ચંદન, અગર, પદમક, અતિમલા, નાગમલા, જીવક, તથા ત્રપલક, મોચ, કોકોલી, તથા ક્ષોરકોકોલી, વિહારી કંદ, એ સરવે ચાર ચાર તોલા લઘ તેને ખાંડીને તેમાં પાણી ૧૦૨૪ તોલા તથા લીલાં આંબળાં નંબ ૫૦૦ નાંખીને ઉકાળવું. ચોથા ભાગનું પાણી રહે એટલે ઉતારી તે પાણી ગાળી લેવું. પછી તે પાણીને ફરી ઉકાળવું અને અવલેહ જેયું થયેથી ઉતારવું. બાકેલાં આંબળાંને ધીમાં અથવા તેલમાં પકવવા અને ઠળીયા કાઢી નાંખી માવો કરવો. આ માવાની ખરાખર સાકર મેળવવી તથા વાંસકપુર તોલા ૧૬, એક હળ્લર પીંપરનું ચૂર્ણ અને તજ, એલચી, તમાલપત્ર બળ્બે તોલા—તે સર્વનું ચૂર્ણ. આ સર્વને ઉપલા અવલેહમાં મેળવવાં. આ અવલેહને ધીના રીઠા વાસણમાં ભરી રાખવો. માત્રા—તોલા. ૨ થી ૪. અનુપાન—મધ કિંવા દુધ. આ અવલેહ રસાયન જેવો ગુણ કરે છે. ક્ષીણતા, ક્ષય, રવરભંગ, છાતીનાં દરદ, વીર્યદોષ, માથાનો રોગ, પીત્ત, વંધ્યત્વ, નપુંસકપણું, વગેરે દરદોમાં ઘણો સારો ગુણ આપે છે.

વાસાવલેહ

અરુણી તો. ૪૦૦ તથા પાણી તો ૩૨૦૦ મેળવી તેને ઉકાળવું. ચતુર્થાંશ પાણી બાકી રહે ત્યારે તેમાં હરડેનું ચૂર્ણ તોલા ૩૫૬ નાંખી ફરીથી ઘાટું થાય ત્યાં સુધી પકાવવું. પછી ઉતારી મધ તોલા ૩૩, વાંસકપુર તોલા ૮, પીંપર તોલા ૨, ચાતુર્જાત તોલા ૪ મેળવી માટીના વાસણમાં ભરી રાખવું. માત્રા—તોલા ૧ થી ૪. શ્વાસ, કાસ, ક્ષય, રક્તપિત્ત, કફ, હૃદયરોગ, વિદ્રવી, ઉરાશત, લોહીની ઉલટી વગેરે બંધ થાય છે.

કેલિઘૃત

હરડે, બહેડાં, આંગળાં, જેઠીમધ. ઉપલેટ હળદર, ફારહળદર, કડું, વાવડીંગ, પીપર, મોચ, ઇંદ્રવાદણીનાં મૂળ, કાચફળ, વજ, એલ, મહામેદા, (તે ન મળે તો એ બેને બદલે કાકોલી અને ક્ષીર કાકોલી જમણી), આસંધ, ઘોળી ઉપલસરી, કાળી ઉપલસરી, બઉંલા, વરીયાળી, હિંગ, રાસ્ના, સુખદ, રતાંજળી, જામનાં ફુલ, વાંસકપૂર, કમળ, સાકર, અજમોદ, દાંતીમૂળ,—આ સર્વ વસ્તુ એકેક તોલો લઈ પાણીમાં વાટી ચટણી કરવી. પછી વાછડાવાળી એકવણી ગાયનું ધી તોલા ૬૫, ધીથી ચારગણું ગાયનું દુધ અને દુધ જેટલું પાણી એ સર્વ એકઠું ઉકાળી ધી તૈયાર કરવું. માત્રા—તોલા ૨ થી ૪. પુરૂષો તેમજ સ્ત્રીઓને સેવવા લાયક. તેનાથી પુરૂષત્વ પ્રાપ્ત થાય છે, સ્ત્રીઓનો વંશ્યાદેષ દૂર થઈ સંતાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. મરેલાં તથા અધુરીયાં છોકરાં અવતરે છે તથા જન્મ્યા પછી જીવતાં નથી ત્યારે આ ધીનું કેટલાક વખત સુધી સેવન કરવાથી સર્વ રોગ દૂર થઈ નિરોગી બાળક અવતરે છે.

આહ્લીઘૃત

આહ્લીનાં પાંદડાંનો રસ તોલા ૩૨, ધી તોલા ૧૬, સુક, મરી, પીપર, હળદર, નસોતર, દાંતીમૂળ, શંખાવળી, ગરમાળો, વાવડીંચ એ દરેક તોલો ૦૧ લઈ ચટણી કરી આહ્લીના રસ તથા ધીમાં મેળવી ઉકાળવું. ધી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લેવું. માત્રા—તોલા ૩ થી ૪. અપસ્માર તથા ઉન્માદ મટાડે છે. અને યાદશક્તિને વધારે છે.

આશ્વાદિ તેલ

બોરડી અથવા પીપળાની લાખ તોલા ૨૫૬, પાણી તેનાથી ચોગણું મંદ અગ્નિથી ઉકાળી ચતુર્થાંશ બાકી (પાણી) રાખવું. તે ગાળીને તેમાં નીચેની વસ્તુઓ નાંખવી. તલનું તેલ તોલા ૬૪, ગાયના

હાંની છાશ અથવા આશ તોલા ૨૫૬, વરીયાળી, આસંધ, હળ-
દર, દેવદાર, કકુ, રેણુકબીજ, મોરવેલ, કઠ, જેઠીમધ, સુખક, નામર-
મોથ, રાસના, એ દરેક તોલો ૧. તેતું ચૂર્ણ. એ બધું નાંખી પછી મંદ
અગ્નિથી તેલ પકાવવું. આ તેલ શરીરે મર્દન કરવાથી સર્વ વિપજનવર,
આસ, કાસ, સળેખમ, કમર તથા પેઠતું શુળ, વાતપિત્તનો કોષ,
વાધ, ઈન્દ્રિય, ક્ષય, જીવન્યાધા, ખરજ, અંગની દુર્બલ વગેરે દરદો
મટે છે. ગર્ભણી સ્ત્રી આ તેલ નિત્ય શરીરે ચોળે તો ગર્ભ પુષ્ટ થાય.

અંગુળુ તેલ

હરડેછાલ, બહેડાંછાલ, આંબળાંની છાલ, એ ત્રણે પાંચ પાંચ
તોલા મળી કુલ પંદર તોલા તથા લીંબડાનાં પાન તોલા ૩૦, નગો-
ડનાં પાન તોલા ૧૫ લઘ પાણી તોલા ૪૦૦ માં તેનો કવાથ કરવો.
જ્યારે તેમાંથી પાણી તોલા ૧૦૦ બાકી રહે ત્યારે ઉતારી લઘ માળી
લેવું અને તેમાં નીચેની ચીજો નાંખી ફરી પાક કરવો. ગુગળ તો. ૫,
સેધારસ તો. ૫, મધમેરજો તો. ૫, રાળ તો. ૫, મીણુ દેશી તો. ૫,
તલતું તેલ તો. ૬. આ ચીજો નાંખી મોટા વાસણમાં ધીમે તાપે
પાક કરી, પાણી બળી જાય-શીણુ આવતું બંધ થાય, જ્યારે માત્ર
તેલ રહેલું દેખાય ત્યારે ગાળી લેવું. તેમાં કપુર તોલા ૫ નાંખી દેવું.
પછી બાટલીમાં જરીને રાખવું. ઉપયોગ-કાનતું દરદ, કાનમાંથી
રસી આવવી, વ્રણ, નાડીવ્રણ, ઘાં, પડવાળાં ચાઠાં, નાની નાની
ફેડાકીઓ, ચેપવાળાં શુભગં વગેરેમાં આ તેલ સારો અને સિદ્ધ ઉપાય
છે. જરૂર મુજબ ટીપાં નાંખવાં અથવા વાટ કરી નાંખવી કે રતું
પુમડું લગાડવું જેથી ઉપરનાં દરદો મટે છે.

અર્ચાદિ ધૂત

બનાવટ—જમનાં પાન, કડવા લીંબડાનાં પાન, પટોલપત્ર,
હળદર, ઘાં હળદર, મહક, જેઠીમધ, મીણુ, કરંજનાં બીજ, વાલો,
અનંતમૂળ, મોરહુયુ, એ સર્વને કુટી પાણીમાં વાટી લુગદી બનાવી

લેરી ઉપરની દરેક દવા એકેક તોલના વજન લેવી. પછી તે માટે એક લોઢાની કાપમાં જૂનું ધી તોલ્યા બાવન લઈ ગરમ કરી તેમાં ઉપરની હુમદી નાંખી, ધીમે તાપે પકવવી. જ્યારે ધી દવાઓના ઘીમે લીધું થઈ જાય અને ઓસડીઆતું સરતે બરાબર આવી જાય ત્યારે ઉતારી, ગાળી, ઠંડું થાય કે બાટલી ભરી રાખવી. વાપરવાની રીત—નાડીવણ વગેરેમાં વાટ બોળીને કે મલમલા રૂપે લગાડી પાટા બાંધવો. ઉપયોગ—જૂનાં નાડીવણ, વણ, મોટાં પારાં, મંજીર વણ, દુષ્ટ વણ, ચાકાં વગેરે મટાકવા માટે આ દવા અનુ-ભવીઓમાં બહુ વખણાય છે. તેમ જ સારો ફાયદો બતાવે છે.

દશાંગ લેપ

બનાવટ—સરસડાની છાલ, તમર, જોડીમધ, રતાંજળી, જટા-માંસી, હળદર, કઠ, વાળો, એલચી, એ સર્વ ચીજો સમભાગે લઈ ચૂર્ણ કરી તેને જરા ઘીનો કરમો આપી બાટલી ભરી રાખવી.

વાપરવાની રીત—જરૂર જણાય ત્યારે એક પત્થર ઉપર લેપનો જુકા મુકી ગુલામજગ નાંખી વાટી લેપ જેટું બનાવી, જરૂર પ્રમાણે જડો લેપ લગાડી ઉપર એક પાન મુકી પાટો બાંધી દેવો, ગુલામ-જગ ન મળે તો પાણી પણ ચાલે. ઉપયોગ—ગરમીથી થતાં ગઢ-ગુમડ, સોજો, દાહ, રતવા, ઉંદરવા, ઝેરી પ્રાણીઓના ડંખથી થતો સોજો, વનસ્પતિના ઝેરથી થતો સોજો તથા દાહ—અગતરા વગેરે એ હમ મટી જાય છે.

દાપદ્ર લેપ

બનાવટ—સરગવાની છાલ, સુંક, સરસવ, દેવદાર, સાટોડોનાં મુળ, એ સર્વે સમભાગે લઈ ચૂર્ણ કરી આળી લઈ બાટલી ભરી રાખવી. વાપરવાની રીત—ખાટી છાશમાં, પાણીમાં કે દહીંના પાણીમાં આ લેપને પત્થર પર વાટી જડો લેપ લગાડી

ઉપર કાષ્ટ પાન મૂકી પાટા બાંધી દેવો. ઉપયોગ—વાયુથી, કિંવા કફથી થતો કાષ્ટ પણ જાતનો સોજો, પ્રણુનો સોજો, ગાંઠ, રસોળી, ગુમફાં વગેરેને પકવીને ફાડી નાંખે છે અને સોજો ઉતારે છે.

મહા સુદર્શન ચૂર્ણ

ખનાવટ—હરડે, બહેડાં, આંબળાં, હળદર, દારૂહળદર, ભોરીંગણી, ઉભી ભોરીંગણી, ખડસલીયો, મોથ, ત્રાયમાણુ, વાળો, નીંબજાલ, પુષ્કરમુળ, જોડીમધ, કઠાજાલ, અજમોદ, ઇંદ્રજવ, ભારંગ મુળ, સરગવાનાં ખીજ, ફટકડી પુલાવેલી, વજ, તજ, પદ્મક, સુખડ, અતિવિષ, સાલવણુ, પીંડવણુ, બળખીજ, વાવડીંગ તગર, ચિત્રક, દેવદાર, ચવક પટોળ, લતીંગ, વંશલોચન, કમળકાકડી, તમાલપત્ર જાવંત્રી, તાલીસપત્ર, સુંક, મરી, પીંપર, પીંપરીમુળ, બળો, મોરવેલ, લમાસો, કકુ, ક્યુરો, એ દરેક અંકેક તોલો તથા તે સર્વના વજનથી અરધા વજને કરીયાતુ લેવું અને તેનું બારીક ચૂર્ણ કરી બાટણી ભરી રાખવી. **પ્રમાણ—**૪ થી ૮ વાલ સુધી દિવસમાં ત્રણ વખત. **અનુપાન—**સ્વચ્છ પાણી. **ઉપયોગ—**દરેક જાતના તાવ, ત્રિદોષ જ્વર, અગ્નિ, જીર્ણજ્વર, મંદાગ્નિ, જૂનો ટાઢીઓ તાવ, વગેરે દરેક જાતના તાવમાં અકસીર ઉપાય છે.

સૂચના—ફાફી તરીકે ન લેતાં સરળ રૂપમાં લેવું હોય તો આણી તોલા ૧૦ ગરમ કરી તેમાં સુદર્શન ચૂર્ણ તો. ૧ નાંખી ઉકાળતાં પાંચ તોલા રહે ત્યારે ઉતારી, ગાળી, તેના બે ભાગ કરવા ખીજ દવા સાથે અથવા એકલું આ પ્રવાહી લેવાથી વધારે અનુકૂળ થઈ પડે છે અને તરતજ ફાયદો આપે છે.

લવણ ભારકર ચૂર્ણ

ખનાવટ—મીઠું તોલા ૮, સંચળ તોલા ૫, ખીડલવણુ, સિંધવ ચાણુ, પીંપર, પીંપરીમુળ, શાહજીર, તમાલપત્ર, નાગકસર, તાલીસ-

પત્ર અને અમલવેતસ—એ દરેક એકેક તોડો, તજ, એલચી, એ અરધો તોડો લેવાં. સર્વેને ખાંડીને ચૂર્ણ કરી ચાળી ખાટલી ભરી રાખવી. પ્રમાણ—મેથી ચાર આની ભાર. સમય—જમ્યા પહેલાં, જમવા સાથે કે જમ્યા પછી. અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી છાશ કે દહીંનું પાણી. ઉપયોગ—મંદાગ્નિ, અરચી, આમવાયુ, અજીર્ણ, ઝાડા, વાયુ શૂન, અમ્લપિત્ત, સંઘ્રહણી, બરલ, સોળ, હરસ, કબજિયાત, ખાંસી, આમવાત વગેરે મટે છે.

શૃંગ્યાદિ ચૂર્ણ

ખનાવટ—અતિવિષ, પીંપર, કાકડાશીંગી. ખનાવવાની રીત—દરેક વસ્તુનું ચૂર્ણ કરી કપડે ચાળી ખાટલીમાં મેળવીને રાખી દેવું. પ્રમાણ—વાલ ૧ સુધી. સમય—દિવસમાં ત્રણ વખત રહવાર બપોર અને સાંજ. અનુપાન—મધ અથવા માનું દુધ. ઉપયોગ—ખાળકાનો તાવ, ખાંસી, ઝાડા, કબજિયાત, શરદી, વાયુ, ચૂંક. વગેરે મટાડે છે. અને કેટલાક વૈદ્યો ખાળદવાના નામથી ઓળખે છે.

સ્વાદીષ્ટ વિરેચન

ખનાવટ—શુદ્ધ ગંધક તો. ૨૫, જેઠીમધ તો. ૨૫, સાકર તો. ૧૫, વરીયાળી તો. ૭૫, મીઠીઆરળ. તો. ૭૫. ખનાવવાની રીત—દરેક વસ્તુનું પ્રથમથી ખારીક ચૂર્ણ જુદું જુદું ખનાવી લઈ અને પછી ખરલમાં ગંધક નાખી તેમાં એકેક વસ્તુ નાખતા જવું અને મેળવતાં જવું. બધી વસ્તુઓ બરાબર મળી જાય ત્યારે ખાટલી ભરી રાખી મૂકવી. પ્રમાણ—૧ થી ૧૫ તોડા સુધી. સમય—જરૂર જણાય ત્યારે અથવા તો રાત્રે સૂતી વખતે. અનુપાન—નવશેકું કે સાદું પાણી, ઉપયોગ—લોહીવિકાર, હરસ, કબજિયાત મરડો, ખસ, ખોટી ગરમી વગેરેમાં મળશુદ્ધિની જ્યાં જરૂર જણાય ત્યાં આ સાદા જુલાખ તરીકે મીઠી ફાફીના નામથી છુટથી વૈદ્યો વાપરે છે. તેનાથી એક કે બે વખત સાફ દસ્ત આવે છે.

શિતોપલાદિ ચૂર્ણ

બનાવટ—તજ તો. ૧, ઝેલચી તો. ૨, પીંપર તો. ૪, વંશ-
કોચન તો. ૮, સાકર તોલા ૧૬. રીત—દરેક વસ્તુને જુદી જુદી
ખાંડી સાથે મેળવી કપડે ચાળી બાટલી ભરી રાખવી. પ્રમાણ—વાલ
૪ (બેઆતી ભાર)અનુપાત—મધ, ધી, કે દુધ સાથે. સમય—રહવાર
સાંજ બે વખત અથવા મરજી મુજબ. ઉપયોગ—ખાંસી, તાવ, જીર્ણ-
જ્વર, રક્તપિત્ત, ખાંસીમાં પડતું લોહી, ઉરઃક્ષત, ક્ષય, બાળકોની
નબળાઈ, ગળાનો વરમ, ક્ષીણતા, શરદી વગેરે દરદોમાં છુટથી વપ-
રાય છે. ખાંસીને માટે અકસીર દવા છે.

હિંગાષ્ટક ચૂર્ણ

બનાવટ—ચુંક તો. ૧, મરી તો. ૧, પીંપર તો. ૧, સિંધવ
તો. ૧, જીરું તો. ૧, શાહજીરું તો. ૧, અજમેદ તો. ૧, શેષેલી
ઉત્તમ હીંગ તો. ૦૧, (અથવા ચાલુ બજારી હીંગ તો. ૧,), રીત—
પ્રથમ દરેક વસ્તુને ખાંડી ચૂર્ણ કરી કપડે ચાળી બાટલી ભરી રાખવી.
અથવા બતી શકે તો લીંબુના રસમાં ઘુંટી સુકાવી ચાળીને બાટલી
ભરી લેવી. પ્રમાણ—વાલ ૪ થી ૮ સુધી. સમય—ભોજન વખતે
અથવા રહવારસાંજ કે જરૂરત પ્રમાણે મરજી મુજબ. અનુપાત—
ધી સાથે અથવા સ્વચ્છ પાણી સાથે. ઉપયોગ—વાયુ, મોળ, આદરો,
ચૂંક, અજીર્ણ, અરચી, પેટનો દુઃખાવો કમજીઆત, ઝાડા, કોલેરા,
મંદામિ વગેરે મરી ભૂખ લાગે તથા પેટ સાફ રહે, ઝાડા બંધા-
ધને આવે છે.

અભયાદિ કવાથ

હરડે, નાગરમેથ, ધ્રાણાં, રતાંજલી, પદમક, અરકુશીનાં પાન,
ઉદ્ગમ્બ, વાળો, મળો, ગરમાળાનો ગોળ, કાળીપાટ, સુંક, કકુ.

વિવિ—સરખા વજને લઈ ખાંડી બાંડી ચારણીએ ચાળી ભૂકા કરવો. બશેર પાણીમાં અઢી રૂપીયાભાર ક્વાથ ઉકાળી પાંચ તોલા બાકી રહેતાં ગાળી પી જવો. અનુપાન—પીપરનું ચૂર્ણ વાલ ૧.

ગુણ—ત્રિદોષ જ્વર, તરસ, દાહ, અણુઉતાર તાવ, તંદ્રા, ઘેન, વિષમ જ્વરમાં આપવાથી ઘણું સારું કામ કરે છે. આ ઉકાળો દીપન, પાચન છે અને મળ, મૂત્ર, વાયુ, ઝાડનો કબ્બો અને અરૂચીનો નાશ કરે છે.

દશમુળાદિ ક્વાથ

શાલવણ મૂળ, પીઠવણ મૂળ બેટી તથા ઉભી ભોરીંગણીનાં મૂળ, ગોખરનાં મૂળ, ખીલીનાં મૂળ, અરણીનાં મૂળ, અરડુસાનાં મૂળ, શીવણનાં મૂળ, પાટલાનાં મૂળ, અનુપાન—પીપરનું ચૂર્ણ.

ગુણ—વાત-કફ જ્વર, સનિપાત જ્વર, સુવાવડી સ્ત્રીઓના તાવ, ખાંસી, અને સર્વ વિકારોમાં ઘણું સારું કામ કરે છે. બનાવટ અભયાદિ ક્વાથ પ્રમાણે બનાવવો.

દેવદારવ્યાદિ ક્વાથ

દેવદાર, વજ, કઠ, પીપર, મુંઠ, કાયફળ, મોથ, કરીયાતું, ધાણા, કકુ, હીમેજ, ગજપીપર, બેટી ભોરીંગણી, ગોખર, ધમાસો, મોટી ભોરીંગણી, અતિવિષ, ગળો, કાકડાશ્યાંગી, શાહજીર, સરખા વજને ખાંડી રાખી મૂકવો. બનાવટ અભયાદિ ક્વાથ પ્રમાણે. ગુણ—સુવાવડી સ્ત્રીઓને દશમા વાસાથી અપાય છે. અત્યંત ઉપયોગી છે. સુવારોગ, પેટનું શૂળ, ખાંસી, તાવ, શ્વાસ, મુર્ચ્છા, મસ્તકશૂળ, કંપવાયુ, પશ્વમતાણુ વગેરે સુવાવડમાં અને સુવાવડ પછી થયેલા વ્યાધિમાં આ દેવદારવ્યાદિ ક્વાથ અથવા આની સાથે દશમુળાદિ મેળવી આપવાથી ચમત્કાર જેવું કામ કરે છે.

પુનર્નવાદિ ક્વાથ

સાટોડીના મુળ, દારૂ હળદર, હળદર, સુંઠ, હીમેજ, ગળો, ચિત્રક મુળ, ભારંગમુળ, દેવદાર, સરખા વળને લઈ ક્વાથ કરવો. વિવિધ અભયાદિ ક્વાથ પ્રમાણે. ગુણુ-કોષ્ટ પશુ કારણથી હાથ, પગ, પેટ ઉપર આવેલાં મોઝા ઉતારે છે.

મહામંજીષ્ઠાદિ ક્વાથ

મજ્જા, નગરમોથ કડાછાલ, ગળો, કંઠ, સુંઠ, ભારંગમુળ, ભોરીંગણી, વળ, લીંબડાની છાલ હળદર, દારૂ હળદર ત્રીફળાં, પટોલ, કકુ, મોરવેલ, વાવડીંગ, ખીચો, ચિત્રકમુળ, શતાવરી, ત્રાયમાણુ, પીંપર, ઇંદ્રગવ, અરકુસીનાં પાન, ભાંગરો, દેવદાર, કાળીપાટ, ખેરસાર, રતાંજલી, નસોતર, વરણો, કરીવાતું, બાવચી, ગરમાળાનો ગોળ, સાગતી છાલ, અતિવિષ, વાળો, ઇંદ્રવરણનાં મુળ, ધમાસો, ઉપલસારી, ખડસલીયો. બધાં સરખે વળને ખાંડી રાખવાં. રીતસર ઉકાળો કરવો.

અનુપાન-પીંપરનું ચૂર્ણ તથા ગુગળ. ગુણુ -અઠાર પ્રકારનો કુષ્ઠ. (ચામડીનાં રોગ), વાતરક્ત, અડદીયો વા, ઉપદંશ, પક્ષવાત, મેદ રોગમાં છુટથી વપરાય છે. શ્રદ્ધા રાખી સેવન કરવામાં આવે તો ઘણા જૂના ચામડીના વ્યાધિઓ સારા થાય છે.

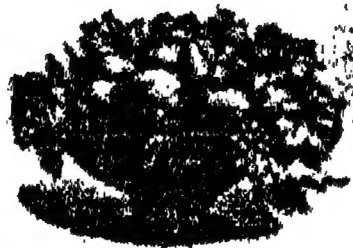
મહારાસ્નાદિ ક્વાથ

રાસ્ના, ધમાસો, બલા, એરંડાના મુળ, દેવદાર, ક્યોરો, વળ અરકુસીના પાન, સુંઠ, હરડે, ચવક, નાગરમોથ, સાટોડી, ગળો વર-ધારો, વરીયાળી, ગોખર, આસંધ અતિવિષ, ગરમાળાનો ગોળ, શતાવરી, પીંપર, કાંટાશેરીવાનાં મુળ, ઘાણા, બે જાતની ભોરી-

ગણી, બધી વસ્તુ સરખા વજને લેવી. માત્ર રાસ્ના બીજ વસ્તુ કરતાં ચારગણી લેવી. અનુપાન-સુંઠું ચુર્ણ અથવા મહા યોગરાજ ગુગળ સાથે.

હવાનાં તોલ માપની સમજણ

૧૨	સર્પ	બરાબર	૧	જવ
૨	જવ	,,	૧	રતિ
૩	રતિ	,,	૧	વાલ
૩	વાલ	,,	૧	માસો
૫	માસા	,,	૧	ટાંક શાણુ
૧	ટાંક	,,	૧	ગદીયાણા (અરધો તોલો)
૨	ટાંક	,,	૧	તોલો
૪	વાલ	,,	૧	આનીભાર
૮	વાલ	,,	૧	પાવલીભાર
૧૬	વાલ	,,	૦૧	રૂપીયાભાર
૩૨	વાલ	,,	૧	રૂપીયાભાર
૪૦	રૂપીયાભાર	,,	૧	શેર (ગુજરાતી)

અમારે ત્યાં તૈયાર થતાં

આયુર્વેદિક ઔષધો

અમારી સંસ્થા 'વિશાળ ઔષધ ભંડાર'માં આયુર્વેદિક ઔષધો તૈયાર રહે છે. દરદીઓને ઔષધ માટેની દરેક દવાઓ જાતી દેખરેખથી તાજી વનસ્પતિ અને ઉત્તમ ખનીજ પદાર્થો મેળવી, સંપૂર્ણ ક્રિયાથી પનાવવામાં આવે છે. અનેક વખત બનાવી, સેંકડો દરદીઓ ઉપર વાપરી, તેના ઉત્તમ ગુણની સંપૂર્ણ ખાતરી થવા પછી જ એ ઔષધને અનુભવસિદ્ધ માનવામાં આવે છે, અને ત્યારપછી જ તેને બહાર મૂકવામાં આવે છે. આ રસ-શાળામાં દવાઓ ખાંડવામાં, કુટવામાં, ઘુંટવામાં, દળવામાં અને ગોળીઓ વાળવામાં કોઈ પણ ક્રિયામાં કોઈ પણ જાતના મશીનની મદદ લેવામાં આવતી નથી; પરંતુ ગરીબ મહેનતુ મજૂરોને રોજી બધું કામ હાથથી થાય છે; જેને લઈ દવાઓના ગુણ પોતાના ખરા સ્વરૂપમાં સચવાઈ રહે છે. ઉપરાંત દવાઓના વેચાણથી જે થોડા ટકા નફો રહે તે ગરીબોની રોજીમાં જાય છે. દરેક પ્રકારના આયુર્વેદિક શાસ્ત્રીય રસ, ભસ્મ, અવલેહો, ચૂર્ણો, આસવો, અગ્રિટો, ગુટિકા વગેરે સંખ્યાબંધ ઉત્તમ ઔષધો તૈયાર થાય છે. માટે જે બાંધને જે જે ઔષધની જરૂર જણાય તેમણે નીચેના શિરનામે પત્રવહેવાર કરવો. વાળખી બાવે દરેક જાતનાં અકરોર ઔષધ પુરાં પાડવામાં આવશે.

વ્યવસ્થાપક-વિશાળ ઔષધભંડાર :

પાટડી. (જી. અમદાવાદ)

માત્ર એકજ

એવું સ્થળ છે કે જ્યાં આયુર્વેદિક દરેક જાત
દેશી દવાઓ કેહાં પણ જાતના મરીન સિવાય જા
દેખરેખ નીચે હાથખરલથી સંપૂર્ણ શાઓય
પ્રમાણે સાચાં દ્રવ્યો અને વનસ્પતિથી સંપૂર્ણ વિધિપુર
બનાવવામાં આવે છે.

દરેક જાતની, સસ્તો, રસો, રસાયનો, ગોળીઓ,
ચંદ્રોદયો, વગેરે સેકડો દવાઓ ઉત્તમ રીતે તૈયાર
કરી માત્ર નામના નફા સાથે પ્રચાર કરવામાં આવે છે.
દેશના ખુણે ખુણે, રાજા મહારાજા, ગરીબ, તવંગર, વેદો,
અને સાધારણ જનસમાજ આ સંસ્થાની બનાવટ વાપરી,
મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરે છે. આપ પણ સૂચીપત્ર મંગાવો.

દુરત લખો :

વિશાળ ઔષધ મંડાર

પાટણી (જી. અમદાવાદ)

